

OSIRIS

diákszótár

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila

HELYESÍRÁSI TANÁCSADÓ

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila

HELYESÍRÁSI TANÁCSADÓ

osiris diákszótár 2.

Sorozatszerkesztő:

Gyurgyák János, Tolcsvai Nagy Gábor

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila

HELYESÍRÁSI TANÁCSADÓ

Osiris Kiadó • Budapest, 2008

Tartalom

Előszó	9	A betűrendbe sorolás különleges esetei	30
Általános tudnivalók	13	A személynevek és az utcanévek	30
Betűírás – latin betűs rendszer	13	betűrendbe sorolása	31
Hangjelölés	14	A tételkezdő helyzet	32
Értelemtükröztetés	14	A számok	32
A hagyomány	15	Homonímia	32
Az egyszerűsítés	16	A betűzés	33
Az alapjellemzők összefüggése	17	A hangjelölés	34
A betűk	18	Az alapelvek	34
A magánhangzók írása	18	A kiejtés elve	34
A mellékjelek	19	A szóelemzés elve	36
A hosszú és a rövid magánhangzók	19	A hagyomány elve	39
A zárt <i>e</i> (<i>ë</i>)	19	Az egyszerűsítés elve	41
A magánhangzók nagybetűs jelei	20	A magánhangzók jelölése	42
Egymást követő azonos magánhangzók a szavakban	20	A szó végi <i>i/i</i>	43
A mássalhangzók írása	21	A szó végi <i>u/ú, ü/ű</i>	43
A mellékjelhasználat	21	Az igék <i>ít</i> végződése	44
Idegen egy- és kétjegyű mássalhangzók	21	Az <i>ul/ül</i> végződés	44
Az <i>ly</i>	22	A szó végi <i>ó/ö</i>	44
A hosszú mássalhangzók	23	A <i>-da/-de</i> képző előhangzója	44
A többjegyű nagybetűk	23	A toldalékok magánhangzói	45
A néma <i>h</i>	23	A <i>tő</i> belseji <i>i – í, u – ú, ü – ő</i>	45
Egymást követő három azonos mássalhangzó a szavakban	24	Az <i>-izmus, -ista</i> stb. képzők előtti magánhangzó-rövidülés	49
A betűrendbe sorolás	25	Ingadozó ejtésű szavak	50
Az ábécé	25	Szópárok	51
A betűrendbe sorolás szabályai	26	Az ún. hiátustöltő <i>j</i>	51
A kis- és a nagybetűk	26	Magánhangzó-kiesés	52
A mássalhangzók	27	A mássalhangzók jelölése	52
A magánhangzók	27	Mássalhangzó-jelölés a tövekben	52
A régies és az idegen többjegyű betűk	28	Mássalhangzók a toldalékos szavakban	60
Az idegen mellékjeles betűk	28	Mássalhangzók az összetett szavakban	79
A szóközlők és az írásjelek	28	Hangjelölés a magyar családnevekben	82
Az általános latin betűrend	29	Különírás – egybeírás	84
		Az összetett szavak keletkezésének okai	86
		A jelentésváltozás	86
		A jelöletlenség	89
		A hagyomány	90

A különírás és egybeírás gyakorlata	91	Lexikonok, szótárak, mutatók	
A mellérendelő összetett szavak	91	címszavai	132
Az ismétléses mellérendelések	92	Reklámok és hirdetések nagybetűs	
A valódi mellérendelések	93	írása	132
Az álierszók	94	Táblázatok, ábrák szövegének	
Az ikerszók	95	kezdőbetű-használata	133
Az alárendelő összetett szavak	96	A tulajdonnevek	135
Az alanyos alárendelések	96	A névterjedelem jelölése	136
A tárgyias alárendelések	97	Az állandóság kritériuma	138
A határozós alárendelések	98	A személynevek	138
A minőségjelzős alárendelések	100	A családnevek	139
A mennyiségjelzős alárendelések	106	Az utónevek	141
A birtokos jelzős alárendelések	107	A házassági nevek	143
A jelentéssűrítő összetételek	108	Más, nem hivatalos névformák	143
A viszonyzó tartalmazó összetételek	108	A személynevek toldalékolása	147
A névutós és a névutó-mellékeves		A személynevek minőségjelzős	
összetételek	108	alakjai	149
Az igekötős szerkezetek	111	Számnevek használata	
A képző- és ragszerű utótagok	113	a személynevekben	150
A nyelvtanilag szeretlen összetételek	114	A személynevek és a közsók	
A szótagszámlálás szabálya	116	kapcsolata	150
A mozgószabályok	118	A személynevek az összetett	
Az első mozgószabály	118	szavakban	151
A második mozgószabály	119	Személynevek köznévvé válása	154
A harmadik mozgószabály	121	Az állatnevek és a tárgynevek	155
Az anyagnévi mozgószabály	121	Az állatnevek	155
Sajátos összetételek	122	A tárgynevek	157
Tulajdonnevet tartalmazó		A földrajzi nevek	160
összetételek	122	A helynévfajták típusai	161
Rövidítést és betűszót tartalmazó		Országnevek és államnevek	162
összetételek	122	A földrajzi köznevek	167
Idegen írásmódú előtagot		A földrajzi jellegű jelzők	168
tartalmazó összetételek	124	A földrajzi nevek helyesírásának	
A kezdőbetű	125	alapelvei	169
A kis kezdőbetű	125	A földrajzi nevek írásának részletes	
A nagy kezdőbetű	126	szabályai	176
Nyelvtani alapú nagybetűsítés	126	Földrajzi névi összetételek	185
Az írásszokáson alapuló		Földrajzi nevek köznévvé válása	186
nagybetűsítés	128	A csillagászati elnevezések	187
Stilisztikai alapú nagybetűsítés	129	Az égitestnevek alapvető helyesírási	
A kis- és nagybetűk írásgyakorlatának		kérdései	188
sajátos szabályai	130	Az égitestnevek toldalékolása	191
Az idézés	130	Az égitestnevekkel alkotott	
Nagybetű a rövidítésekben	131	összetételek	191
Nagybetű a közsói betűszókban	131	Az intézménynevek	192
Egyéb nagybetűs írásmódok	132	A helyesírási főszabály	192

Kiegészítő helyesírási szabályok	195	Pont	233
Vegyes írásmódú intézménynevek	197	Három pont	233
Az eseménynevek	198	Kérdőjel	234
A márkanevek	198	Felkiáltójel	234
A márkanevek alapvető helyesírási kérdései	199	Vessző	234
A márkanevek toldalékolása	200	Pontosvessző	234
A kitüntetések és díjak elnevezései	202	Kettőspont	235
A kitüntetések és díjak elnevezéseinek írásformája	202	Kötőjel	235
A kitüntetés- és díjnevek melléknévi formái	204	Nagykötőjel	235
A díjnevekkel alkotott összetételek	205	Gondolatjel	235
A címek	205	Párbeszédjel	236
Az állandó címek	205	Zárójel	236
Az egyedi címek	209	Idézőjel	236
A címek toldalékolása	212	Egyéb írásjelek és szimbólumok	237
A címekkel alkotott összetételek	213	Az írott szöveg írásképe	239
Az idegen szavak és nevek írása	214	A sorköz tagoló szerepe	239
A magyaros és az idegenes írásmód közötti választás	215	A bekezdés	240
A magyaros írásmód sajátosságai	216	A szóköz	240
Az idegenes írásmód sajátosságai	217	A mondatnál nagyobb szövegegységek írásjelezése	240
A toldalékok kapcsolása	217	A töredezett szövegszerkesztés, a hosszabb szünetek jelölése	240
Az idegen írásmódú előtagot tartalmazó összetételek	219	A bekezdésen belüli szövegtömbök írásjelezése	241
Az elválasztás	220	Közbevetés a szövegen belül	241
A szótagolás	220	A mondatzáró írásjelek	242
A szótagolás szerinti elválasztás	221	A kijelentő mondat	242
Egy szótagú szavak	221	A felkiáltó mondat	244
Több szótagú szavak	221	Az óhajtó mondat	246
A régi magyar családnevek	224	A felszólító mondat	247
Az idegen közszavak és tulajdonnevek	224	A kérdő mondat	249
A mozaikszók	225	Írásjelek az összetett mondatok végén	250
A összetett szavak elválasztása	226	A tagmondatok közötti írásjelhasználat	252
Az igekötők	227	A tagmondattömbök elhatárolása	253
Csonkult előtagú összetételek	228	A tagmondatok elhatárolása	253
A leg- felsőfokjel	228	Az idézés	261
Az idegen összetételek	228	A szókapcsolatok közötti írásjelek	265
A kötőjellel írt összetételek	229	A mellérendelő szó szerkezetek írásjelezése	265
Nehézséget okozó elválasztások	229	Az alárendelő szó szerkezetek írásjelezése	269
Az írásjelek	231	A szavakon belüli írásjelhasználat	273
Az írásjelhasználat kötelezőségi szabályai	231	A kötőjel	273
Az írásjelek formai jellemzői	233	A nagykötőjel	274
		A toldalékok kapcsolása kötőjellel	276
		Egyéb írásjel-használati tudnivalók	276
		A pont mint nem mondatzáró írásjel	276

A számjegyekkel írt számok írásjelei	276	A számok, a keltezés és a címzés	315
A szerzők nevei és a művek címei	277	A számok	315
A stiláris szerepű idézőjel	277	A számok számjegyekkel való írása	315
A szavakon belüli zárójel	277	A számok betűkkel való írása	319
Versszövegek folyamatos írása	277	A keltezés	320
Betűhiány jelölése	277	Az évszám	321
Az internetes nyelvhasználat új írásjelei	277	A hónapok	322
		A napot jelölő számjegyek	322
		A címzés	322
Rövidítések és mozaikszók	279	A számok írásának egyéb szabályai	323
A rövidítések	279	Az időpont megjelölése	323
A valódi rövidítések	280	A telefonszámok	324
A jelszerű rövidítések	294	A rendszámok	324
A mozaikszók	302	A számok mint tagolóeszközök	324
A betűszók	303		
A szóösszevonások	310	Irodalomjegyzék	325
Egyéb mozaikszók	314	Tárgymutató	335

Az *Osiris Diákszótár* második kötete, a *Helyesírási tanácsadó*, átfogó, rendszeres helyesírási kézikönyv, amely elsősorban a 10–18 éves korosztály számára készült. Műfajának megfelelően a teljes helyesírási rendszert bemutatja, azaz az alapoktól ismereti és magyarázza a szabályokat, valamint számba veszi azokat az újabb vagy eddig szabályozatlan helyesírási jelenségeket is, amelyekre az érvényben lévő szabályzat nem ad eligazítást. A kézikönyv alapvetően az 1984-ben megjelent és jelenleg is érvényes akadémiai helyesírási szabályzat (*A magyar helyesírás szabályai*, 11. kiadás) részletező kifejtése, attól semmilyen vonatkozásban nem tér el, azaz nem új helyesírási szabályozást tartalmaz. Célja, hogy az iskolai használatban, de azon túlmenően is, a mindennapi életben a diákoknak gyorsan és könnyen választ adjon helyesírási kérdéseikre, kétségeikre, segítse őket az írásbeli tevékenységük során. A *Helyesírási tanácsadó* az Osiris Kiadó *Helyesírás* című kötetének *Tanácsadó* részén alapul (*A Magyar Nyelv Kézikönyvtára* 1.), annak egyszerűbben kezelhető, rövidebb változata. Az egyszerűsítés azonban ebben az esetben nem jelenti azt, hogy ne lenne megtalálható a kötetben minden, amire az írásgyakorlat során szüksége lehet a diákoknak.

A helyesírási kérdéseket egyszerre teljes egészésként és részletekre lebontva, a magyar helyesírási szabályzat felépítésének megfelelő sorrendben tárgyaljuk. A kifejtés és a magyarázatok a szabályok alkalmazhatóságára összpontosítanak: azt mutatjuk be, hogy az átfogó és elvont szabályok miképp használhatók a gyakorlat legapróbb kérdéseiben. Kézikönyvünk olvasóját a kötet elvezeti az általános helyesírási elvektől a gyakorlati problémák megoldásáig, sőt közvetlenül kikereshető válaszokat ad mindennapi helyesírási kérdésekre, problémákra. Ezt a kereshetőséget biztosítja a kötet felépítése is: a fő fejezetek kisebb egységekre oszlanak, amelyeket jól átlátható, áttekinthető, logikus módon határolunk el egymástól. A nagy fejezetek megfelelnek az akadémiai szabályzat fő témaköreinek. Ezekben belül a szorosabban összefüggő egységek egyértelmű elkülönítésére törekedtünk.

A szabályok bemutatásában és magyarázatukban a legfontosabb elv a rendszerszerűség feltárása volt. Ez azt jelenti, hogy nem egyszerűen szabályokat ismertetünk, hanem mindig feltárjuk a mögöttes tartalmat, az összefüggéseket, a szabályokat összetartó és rendszerező logikát. Az elvek, a rendszerszerűség és a hagyomány összefüggéseit, a szabálynagyarázatokat nem csupán néhány példával illusztráljuk, hanem – ahol lehetséges – igyekeztünk egy-egy jelenséget nagyszámú példaanyaggal alátámasztani, így a kézikönyvben nagyon sok táblázatba foglalt lista áll az olvasó rendelkezésére. Ezek a listák tartalmazzák a szabályos és kivétles írásmódú alakokat. Megtalálható például a kötetben:

- a fő belseji hosszú magánhangzót toldalék előtt megrövidítő, illetőleg megőrző főszavak felsorolása;

- az ingadozó kiejtésűnek ítélt szavak számbavétele;
- az *ly*-os írásmódú szavak;
- az igeekötők;
- a tulajdonnevek köznevesült formái;
- az ország- és államnevek, valamint ezek rövidítései;
- a bonyolultabb helyesírású magyar helységnevek;
- a csillagképek elnevezései;
- a vegyjelek, a mértékegységek rövidítései; stb.

Jóllehet kézikönyvünk teljességgel követi az akadémiai helyesírást, azokra a kérdésekre, problémákra is megpróbál választ találni a meglévő szabályozásból kiindulva, amelyek nem szerepelnek az akadémiai szabályzatban. Ezek egy részét azok a jelenségek alkotják, amelyek 1984 óta újdonságként jelentek meg az írásgyakorlatban a nyelvi változásoknak megfelelően. A másik részbe a szabályzatba nem való, ám egy kézikönyvben mindenképpen tárgyalandó helyesírási kérdések tartoznak. Az efféle leírásokat nem szabályként tüntetjük fel, hanem javaslatként, ebből adódóan esetenként többféle megoldási lehetőséget is kínálunk. Újdonságnak számítanak vagy az eddiginél jóval részletesebben kidolgozott részeket jelentenek kézikönyvünkben a következők:

- A betűrendbe sorolás leírásában kitértünk a kis és nagy kezdőbetűk kérdésére, a számjeggyel kezdődő betűrendi tételekre, a névelőzekre.
- Az egybe- és különírás fejezete részletesen foglalkozik a két kötőjellel írandó összetett szavakkal, a tulajdonnevet tartalmazó különírt összetételekkel, a mozgószabályok eddig szabályozatlan jelenségeivel, az idegen előtagot, rövidítést vagy betűszót tartalmazó összetett szavakkal.
- A tulajdonnevek körében tárgyaljuk a tárgyneveket, az épületneveket, az eddiginél jóval nagyobb részletességgel az állatneveket, az égitestek elnevezéseit, az újfajta díjak és kitüntetések elnevezéseit, újabb intézménynévtypusokat, valamint javaslatot tettünk a márkanévek helyesírási problémáinak megoldására.
- Az írásjelekkel foglalkozó részben az írásjelek formai jellemzőinek tárgyalása, a nagyköjtőjel újabb használati szabályainak meghatározása, az új szövegtípusok (e-mail, SMS, chat, internetes fórumok) írásjelezési sajátosságai jelennek meg újdonságként.
- A rövidítések és mozaikszók teljes formai leírására törekedtünk.
- Ugyancsak minden eddiginél részletesebb a számok helyesírásával foglalkozó fejezet.

Az új jelenségekre vonatkozó helyesírási javaslatainkat a meglévő szabályozás kiterjesztésén túl az írásgyakorlat figyelembevételével alakítottuk ki. Ehhez tekintélyes korpuszokat (elsősorban a Magyar nemzeti szövegtárat [<http://corpus.nytud.hu/mnsh/>], valamint – főként történeti kérdések esetén – a Magyar történeti szövegtárat [<http://www.nytud.hu/hhc/>]), illetve különféle digitális szövegekből összeállított saját adatbázist is használtunk.

A keresés megkönnyítése érdekében kötetünkben minden esetben utalunk az egymással összefüggő vagy kisebb-nagyobb mértékben ismétlődő részekre. A csekély számú ismétlést és az utalásokat az magyarázza, hogy a könyvet nem elsősorban folyamatos olvasásra szánjuk, hanem arra, hogy egy-egy helyesírási kérdés, probléma felmerülésekor a megoldások gyorsan és hatékonyan megtalálhatók legyenek benne.

Műfajából adódóan kötetünk tanácsadó része nem tartalmaz szakirodalmi hivat-

kozásokat. A kötet végén azonban megtalálható a munkához felhasznált teljes szakirodalom jegyzéke. A bibliográfiából ki kell emelnünk Szemere Gyula *Hogy is írjuk?* című munkáját, amely *A hangjelölés* című fejezet alapjául szolgált, valamint a földrajzi nevek helyesírási szabályzatát és Keszler Borbála *A magyar írásjelhasználat és grammatikai alapjai* című munkáját, amelyekre ugyancsak két fejezetet alapoztunk.

A kötetet tárgymutató zárja. Ennek használatára mindenképpen felhívjuk a figyelmet, hiszen egy-egy probléma, kérdés felmerülésekor a tárgymutató könnyű és gyors eligazodást nyújt abban, hogy a kötet mely fejezete vagy fejezetei foglalkoznak a keresett kérdéskörrel. A tárgymutatóban lapszám szerinti hivatkozások találhatók.

A *Helyesírási tanácsadó*hoz külön kötetben csatlakozik egy olyan diákszótár, amely kiegészíti a kézikönyvet. A két kötet együttes használata megfelelően segíti a helyesírásban való eligazodást.

A magyar helyesírással az iskolán kívül is foglalkozni kell, hiszen a megfelelő jártasság megszerzése, a jó helyesírás számtalan előnnyel jár a mindennapi írásgyakorlat során. Ezt a készséget sok gyakorlással lehet elérni, ám az is tény: sok apróbb, ritkábban előforduló jelenséget nem tudunk mindig és mindenkor a fejünkben tartani, ez teljesen természetes. Éppen ezért lényeges, hogy legyen a polcunkon egy olyan kézikönyv és egy azt kiegészítő szótár, amelyhez bizonytalanság esetén fordulhatunk. Ebben kíván segítséget nyújtani ez a kötet.

Laczkó Krisztina
(ELTE BTK)

Mártonfi Attila
(MTA–ELTE Nagyszótári Kutatócsoport)

A helyesírás egy nyelv írásának közmegállapodáson alapuló és közös érdekből szabályozott eljárásmodja és az ezt tükröző, rögzítő szabályok rendszere. A magyar helyesírás úgynevezett akadémiai helyesírás, ez azt jelenti, hogy a szabályokat, eljárásmodokat a Magyar Tudományos Akadémia szabályzatban rögzíti. Az első szabályzat 1832-ben jött létre, a jelenleg érvényben lévő 11. kiadás pedig 1984-ben, és azóta is változatlan. A *magyar helyesírás szabályai* címet viselő kiadványt a magyarul író emberek többsége elfogadja, magára nézve kötelező érvényűnek tekinti, a szabályoktól való eltérést hibának, vétésnek tartja. Éppen ezért nagyon fontos, hogy ismerjük ezeket a szabályokat, megértsük a mögöttük húzódó logikát, rendszert, s így megfelelően tudjuk alkalmazni ezeket, amikor írunk. Bármilyen írásbeli munkánk így lesz igazán sikeres és hatásos.

A magyar helyesírás legfontosabb szabályzati jellemzői a következők: betűíró, latin betűs, hangjelölő és értelemtükröztető írásrendszer. Mindehhez még két fontos jellegzetességet kell hozzátenni: a magyar helyesírásban fontos szerep jut a hagyománynak és az egyszerűsítésnek is.

BETŰÍRÁS – LATIN BETŰS RENDSZER

Az, hogy a magyar helyesírás betűíró rendszer, azt jelenti, hogy az írás legkisebb egységei nem szót vagy szótagot rögzítő írásjegyek, hanem a hangokat jelölő betűk. Pontosabban fogalmazva: nem a beszédhangokat jelöljük, hanem az egyes hangoknak megfelelő úgynevezett fonémákat. A fonéma a beszédhang típusa, a nyelv legkisebb építőeleme, amely önálló alakjában nem rendelkezik jelentéssel. Az [r] hangot a magyar köznyelvi beszélők például nem teljesen egyformán ejtik ki. A kiejtésben kimutatható különbségek a beszélők hangképző szerveinek kisebb eltéréseiből adódnak, de ugyanaz a beszélő is kis eltéréssel ejti ki a hangot attól függően, hogy milyen más hangok előzik meg vagy követik. Ezeket a mérhető különbségeket írásban természetesen nem jelöljük, a rögzítéskor annak a fonémának a jelét tüntetjük fel, amelyet a közös tulajdonságokból kapunk meg. A betűírás tehát szemben áll a fogalomírással (szakszóval: ideografikus írással), amelyben a szimbólumok nem a hangalakhoz, hanem elsősorban a szóelemekhez tartoznak (ilyen például a kínai írás). A sajátos magyar betűsor a latin betűkészletből alakult ki, hosszú történeti fejlődés eredményeként.

HANGJELÖLÉS

A főként az iskolai oktatásban használt és szándékosan leegyszerűsített hangjelölés terminus nem teljesen pontos. A magyar helyesírás a beszédhang-fonéma megkülönböztetés figyelembevételével ugyanis alapvetően fonematikus jellegű. Ahogy láttuk, ez azt jelenti, hogy a betűk a szóelemekben kiejtett hangoknak megfelelő fonémákra utalnak, szemben az olyan írásrendszerekkel, amelyekben a leírt forma jelentősen eltérhet a kiejtéstől, illetőleg a hangok típusaitól (ilyen például az angol). A szavak, szóalakok leírásakor tehát a bennük lévő fonémákat vesszük alapul. A *szék* szóban például három hangot ejtünk, és az ezeknek a hangoknak megfelelő fonémák betűjeleit rögzítjük: *sz + é + k*. Ez az elv az általános, s ezzel ellentétben működik a hagyomány elve. Ha az írott formában a betűk és a hangoknak megfelelő fonémák nem egyeznek, hagyományos írásmódról beszélhetünk. A hagyományos rögzítés kétféle okra vezethető vissza. Vagy egy ma már többnyire nem használatos jelölési formát őriz meg a helyesírás; ilyenek például a hagyományos írásmódú családnevek: *Desseffy*. A név kiejtése [dezsőfi], a kiejtésnek megfelelő fonémák mai betűjele a *d, e, zs, ő, f, i* lenne, ám ennek a családnévnek az írásában még az Árpád-házi királyi kancelláriák jelölési formáját hagyományozzuk tovább. Vagy egy korábbi nyelvallapotnak megfelelő helyzetet rögzítünk hagyományosan. Ilyen például az *ósvi* melléknév írásképe. A szóelemzésnek megfelelően az eredeti toldalékos alakot mutatja a leírás: *ó- tö, -s és -di* toldalékok, jöllehet a mai nyelvi tudásunk, nyelvérzékünk számára ez a melléknév már nem toldalékos alak, hanem toldalék nélküli forma, s így a fonemikus jelölése **ósvi* lenne a kiejtésnek megfelelően. A fonematikus és a hagyományos elv közötti választás határozza meg tehát a szóelemek írását.

ÉRTELEMTÜKRÖZTETÉS

Az értelemtükröztetés az egész helyesírást átszövő rendszerszerűséget, a szabályok egymással összefüggő részrendszereit jelenti. A helyesírás sokat tükröz a magyar nyelv rendszeréből. A szóalakokban például külön kell feltüntetnünk a szóelemeket – mindegyik a kiejtésnek megfelelő fonematikus alakban áll –, a *tő* és a toldalék határára létrejövő hangmódosulások ellenére. Ez azt jelenti tehát, hogy a szóalakok leírásakor egy egyszerű szóalakelemzést hajtunk végre. A *barátság* főnevet akkor tudjuk helyesen leírni, ha felbontjuk két részre: a *barát-* töre és a *-ság* képzőre, s a két szóelemet külön-külön, a kiejtésüknek megfelelő fonémák szerint rögzítjük. A teljes szó kiejtése ugyanis [baráccság], vagyis hét beszédhangot ejtünk, leírásakor azonban nyolc fonémát rögzítünk. Az értelemtükröztetés elvéhez tartozik továbbá, hogy a tulajdonnévi kategóriát a nagybetűs írásmóddal különböztetjük meg a közszavaktól (az *opera* köznév szemben az *Opera* tulajdonnévvel). A különírás és egybeírás szabályait az összetételek és a szószervezetek közötti különbségtétel határozza meg (a *drága kő* egy olyan követ jelent, amely nagyon sok pénzbe kerül, a *drágakő* azonban kőfajta, ilyen például a gyémánt). Az összetett szavak elválasztásában tekintettel vagyunk az előtag és az utótag határára (a *megint* határozószó elválasztása: *me-gint*, az ugyanilyen alakú igekötős igéé pedig: *meg-int*). Nem csupán nyelvtani értelemtükröztetés létezik azonban: a földrajzi nevek írásmódja például magukra a tereptárgyakra, illetőleg névadásuk

történetére, az elnevezés okaira utal (a *Sárospatak* helységnév, egy város nevét jelöli, a *Sáros-patak* azonban víznév, egy patak neve; a *Fehér Hajó utca* nevében a két nagybetű arra utal, hogy egy étterem működött ebben az utcában, s ennek emlékét őrzi a név).

A HAGYOMÁNY

Hagyományos írásmódról a helyesírásban elsősorban akkor szokás beszélni, ha a hagyományos rögzítés a hangjelöléssel állítható szembe. A hagyománynak azonban sokkal tágabb az értelmezési lehetősége. Az értelemtükröztetéssel szemben is megkülönböztethetünk hagyományos írásmódú alakokat.

Az értelemtükröztetéssel ellentétben a hagyomány a rendszerszerűséggel, a szabállyal szemben álló kivételek sorát jelenti. A kivételek lehetnek teljesen egyediek, ezeket a szótár tartalmazza. Vannak azonban olyan kivételes helyesírású alakok, amelyek esetében a kivételesség szabálypontba foglalható. Az *akadémikus*, *cárizmus*, *enciklopédikus* stb. szavak hagyományos írásmódúak, hiszen az idegen szavak jó részében – s ez tekinthető szabályosnak (lásd 49–50) – bizonyos idegen eredetű képzők előtt a tö belseji hosszú magánhangzó rövidre változik (*íronia* – *ironikus*). Hagyományosnak számít az is, hogy az intézménynevekben nem érvényesül következetesen a szótag-számlálás szabálya (lásd 193): *Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem* (**Közgazdaság-tudományi* helyett) vagy *Pénzügyminisztérium* (**Pénzügy-minisztérium* helyett). A minisztériumok nevének írásában ez a hagyomány olyannyira elterjedt és erőteljes, hogy a minisztériumok megjelölésében köznévi értelemben is érvényesül: *pénzügyminisztérium*. Ugyancsak kivételes írásmódú intézménynév az *Európa Tanács* (**Európa-tanács* helyett).

A címetek tekintve általános szabály, hogy csak az állandó címekben (lásd 205–209) kell – a kötőszó kivételével – minden egyes különírt elemet nagy kezdőbetűvel írni (pl. *Élet és Irodalom*). A latin egyedi címekben azonban hagyományosan megőrződnek a nagy kezdőbetűk: *Ratio Educationis* (**Ratio educationis* helyett).

Hagyományosnak kell tartani azoknak a tulajdonneveknek az írását is, amelyek nem latin betűs írású nyelvekből származnak, és az átírásuk nem követi a vonatkozó szabályokat. Ennek oka az, hogy az adott nevek azoktól valamelyest eltérő módon honosodtak meg a magyarban: *Anyegin* (**Onyegin* helyett), *Tokió* (**Tökjő* helyett) stb.

Az egybeírás és különírás körében található a legtöbb kivételesség, eltérés a rendszerszerűségtől. Hagyományosnak számít az egybeírás például az *ötéves*, *tettenérés* szavakban; az *ötéves* a rendszerbe foglalható kivételek közé tartozik (vö. számnévi jelzős szerkezetek, 106–107), a *tettenérés* egyedi kivétel (vö. 98–99). A kialakult szokást megtartva kell egybeírás alkalmazni a *bevásárlóközpont*, *javitóműhely*, *vendéglátóipar* stb. formákban, hiszen a folyamatos melléknévi igenévi előtaggal rendelkező szerkezeteknél a különírás a szabályos akkor, ha a szerkezet valamelyik vagy mindkét tagja összetett szó (pl. *súgró sánc*, lásd 103–104). Annak ellenére, hogy a jelöletlen birtokos jelzős kapcsolatokat mindig egybe kell írni (lásd 107), a *férfi egyes mérkőzés* vagy a *férfi nemi hormon* szerkezetek hagyományosan különírandók az áttekinthető tagolás érdekében (a **férfi-egyesmérkőzés*, **férfi-nemihormon* mozgósabályos alakok helyett).

Jóllehet a *klasszika-filológia* és *klasszika-filológus* szavak nem laza mellérendelések, hagyományosan mégis kötőjellel írjuk őket. Ugyancsak kivételes a kötőjelezés az *obi-ugor* jelzős szerkezetben is.

A toldalékok kapcsolásában is előfordulnak kivételek. A néma betűre vagy a magyarban szokatlan betűcsoportra végződő idegen szavakhoz a toldalékokat kötőjellel kell kapcsolni (lásd 217–219). Ezalól az *Anjouk* szóalak hagyományos kivételt jelent. Az elválasztásban a kiejtést nem követő esztétikai elv (lásd 225) hagyományos elválasztási módú alakot teremthet: *Nietzsche*.

AZ EGYSZERŰSÍTÉS

A magyar helyesírás fontos alapvető jellemzői mellett hatékony szerepet játszik a rendszerben az egyszerűsítés is, amely bizonyos szempontból majdnem minden szabály-együttesben megtalálható. A hangjelölésben fontos egyszerűsítési eljárás az, hogy közsavakban nem írunk le egymás mellé három azonos mássalhangzót, annak ellenére, hogy a fonémajelölés megkívánná. Az *orra esik* szerkezetben az *orra* szóalak töve az *orr-*, a toldalék a *-ra*, ám csak két *r* betűt írunk, azaz egyszerűsítünk. Ezenkívül azonban további egyszerűsítő eljárásokról beszélhetünk.

Ahogy a hagyomány érvényesülése felfogható tágabb értelmezésben a helyesírási rendszer egészére, ugyanúgy az egyszerűsítés is. Az egyszerűsítés mindig a jelöltebb alak jelöletlennel való ésszerű felcserélését jelenti. Ily módon egyszerűsítésnek tekinthető a hagyományos írásmódhoz sorolt jelenségek egy része is. Ide tartozik többek között írásban a zárt *e* (*ë*) jelöletlensége, magánhangzók közti és szó végi helyzetben a *dz* és a *dzs* hosszú ejtésének figyelmen kívül hagyása, az *angyal*, *hangya*, *gyöngy*, *ponty* stb. szavakban az *nygy* és az *nyty* helyett az *ngy-s* és az *nty-s* írásmód. Ugyancsak egyszerűsítés történik akkor, amikor az *i*-re végződő földrajzi nevek *-i* képzős alakjában egyetlen *i* jelenik meg: *zamárdi*, *tamási*, *helsinki* (lásd 52). Egyszerűsített írásformát mutatnak az utcanévek, hiszen a tulajdonnévi rész és a földrajzi köznévi mindig különírt formában kapcsolódik egymáshoz a köztük lévő, nemegyszer bonyolult nyelvtani viszonytól függetlenül (a *Kossuth utca* egy Kossuthról elnevezett utcát jelöl, a két tag nyelvtani viszonya alapján kötőjelet kellene használni). A harmadik mozgósabály (lásd 121) is egyszerűsítésen alapul, azaz az alkalmilag kötőjellel összekapcsolt tagokhoz (*kutya-macska*) járuló utótag elől elmarad a kötőjel, amelyet a nyelvtani viszony megkívánná: *kutya-macska barátság*, *föld-levegő rakéta*, *réz-arany ötvözet*. Az egyszerűsítésnek egyik formája lehet az írásjel elhagyása is, például a címek végéről hiányzó pont (lásd 242) vagy a ponttal lezárt rövidítéssel (*stb.*, *kft.*) záródó kijelentő mondat végén az egyetlen pont használata a kettő helyett (lásd 244).

AZ ALAPJELLEMZŐK ÖSSZEFÜGGÉSE

Összefoglalva tehát a következőképpen lehet ábrázolni a fonematikus elv (hangjelölés), az értelemtükröztetés, a hagyomány és az egyszerűsítés egymáshoz való viszonyát:

fonematikus elv ↔ hagyomány	↔ egyszerűsítés
értelemtükröztetés ↔ hagyomány	

A magyar helyesírás két legerőteljesebb alapvető elve a hangjelölés (fonematikus elv) és az értelemtükröztetés. Az ábrából is látható azonban, hogy a legtágabban a hagyomány értelmezhető. A hagyomány szemben áll a fonematikus elvvel és az értelemtükröztetéssel is. Az értelemtükröztetéssel szemben álló hagyományhoz pedig valójában két jelenség tartozik. Egyrészt a rendszerszerűséget nem követő egyedi kivételek, másrészt a szabályba foglalható, önálló rendszert alkotó kivételek sora. Sok esetben pedig maga az egyszerűsítés egyúttal hagyományos írásmódot is jelöl (egyszerűsítés a magyarban a zárt *e* [ĕ] hang jelöletlenül hagyása, és ez egyúttal hagyományos írásmód is). Mindezen túlmenően adódik a hagyománynak egy meglehetősen széles körű értelmezése is: a hagyomány alakította ki a betűk alakját, a külön- és egybeírási szokásokat, az alapelveket stb., tehát magát az egész helyesírási rendszert.

A betűk

A magyar helyesírás betűíró (szakszóval: alfabetikus), s a magyar írásrendszer szabályos fonéma-betű megfeleléseket mutat (lásd 34). A betű a fonémák írott vagy nyomtatott jele. A jelenlegi magyar betűállomány a 20. század elejére alakult ki hosszú hangjelölés-történeti fejlődés eredményeképpen. Mind a magánhangzók, mind a más-salhangzók jelei, a kis- és a nagybetűk, alapvetően a latin betűk felhasználásával jöttek létre – a magán- és a mássalhangzók jelölése azonban jellegzetes eltéréseket mutat.

A MAGÁNHANGZÓK ÍRÁSA

A magyar nyelv minden magánhangzót jelölő betűje kivétel nélkül egyjegyű, azaz egyetlen írásjegyből áll. A magánhangzókat jelölő betűk a következők.

Kisbetűk: *a, á, e, é, i, í, o, ó, ő, ö, u, ú, ü, ű.*

Nagybetűk: *A, Á, E, É, I, Í, O, Ó, Ő, Ö, U, Ú, Ü, Ű.*

A kettőshangzó vagy más néven diftongus két magánhangzó egyetlen szótagot alkotó kapcsolata. A magyar nyelvjárások egy részében léteznek kettőshangzók (pl. *vou-na* – volna, *jou* – jó), a magyar köznyelvben viszont nem léteznek. Vannak azonban olyan idegen eredetű szavak (jövevényszavak), amelyekben eredetileg kettőshangzó állt, s ennek jele az átadó idegen nyelvben kétjegyű betű volt: *aerobik, autó, Európa* stb. Ezeket a kétjegyű betűket a magyar helyesírás mindig két külön egyjegyű betűként kezeli. A fenti példákat alapul véve tehát: *a + e, a + u, e + u.*

Kétjegyű magánhangzó a magyarban csak a régies írásmódú, hagyományörző családnevekben fordul elő: *Eötvös, Boethy*. Kiejtésük: [ötvös], [böti]. Ezek a kétjegyű magánhangzók (*eö, oe*) ma már nyilvánvalóan nem részei a köznyelv magánhangzóbetűinek. A helyesírás nem mindig kezeli őket egyformán: a betűrendbe sorolás esetében például betűjegyekre kell bontani őket, tehát az *Eötvös* az *e* betűnél szerepel, és nem az *ö*-nél, s a *Boethy* megelőzi például a *Böllért*, hiszen az *o* előbb szerepel az ábécében, mint az *ö* (lásd 28). Az elválasztásnál azonban tekintettel kell lenni a betű összetett voltára, tehát mindkét név két szótagú: *Eöt-vös, Boe-ty*, a kiejtésnek megfelelően (lásd 224).

Ugyanígy kell eljárni az idegen írásmódú szavak két- vagy többjegyű magánhangzóival is. A *coulomb* [kulomb] például a betűrendben előbb következik, mint a *country* [kantri], mindkét idegen szót azonban a kiejtésen alapuló szótagolás szerint választjuk el: *cou-lomb, count-ry*.

A mellékjelek

A magyar magánhangzók egy része mellékjel nélküli, más részük mellékjeles. A mellékjel nélküli betűk: *a, e, o, u*. A mellékjelek kivétel nélkül felső helyzetűek, tehát a betű fölött találhatók, a következőképpen: egy pont: *i*; két pont: *ö, ü*; egy vonás (vagy más-képpen ékezet): *á, é, í, ó, ú*; két vonás (ékezet): *ő, ű*. Az egy, illetve két pont rövid magánhangzót jelöl, az ékezet (egy vagy két vonás) pedig hosszú magánhangzót.

A rövid magánhangzókát jelölő hét betűjel tehát vagy mellékjel nélküli, vagy egy, illetve két ponttal kell írni őket: *a, e, i, o, ö, u, ü*. A hosszú magánhangzók – egy vagy két vonással – egyenesen ékezetesek: *á, é, í, ó, ő, ú, ű*.

A hosszú és a rövid magánhangzók

A magánhangzórendszerrel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a következő párok tagjai között lényegében pusztán időtartam-különbség mutatkozik, azaz csak rövidség-hosszúság tekintetében térnek el egymástól: *i : í, o : ó, ö : ő, u : ú, ü : ű*.

Az *a : á* és *e : é* betűpárok által jelölt fonémák kiejtett megvalósulásai azonban nemcsak rövidség-hosszúság tekintetében eltérők, hanem minőségileg is mások (a nyelv függőleges és részben vízszintes mozgása, valamint az ajakműködés szerint). Ennek azonban a magánhangzók rendszerére nézve nincsen következménye (lásd például a *tő* végi időtartam-váltakoztatást, amelynek során a *toldalék* előtt az *a* *á*-ra, az *e* *é*-re változik: *alma – almát, körte – körtét*), a magyar helyesírás hagyományosan rövid-hosszú párként kezeli őket (lásd 42). Abból, hogy ezek a magánhangzók minőségileg is különböznek egymástól, viszont következik az, hogy az írás során a jelölésük szinte sohasem okoz gondot, a leírandó szót hangoztatva biztosak lehetünk a helyes rögzítésben, ellentétben a többi magánhangzóval, amelyek kizárólag a rövidség-hosszúság szempontjából különböznek egymástól, s a hangoztatás jóllehet a legtöbbször, de mégsem minden esetben segít a helyes rögzítésben (vö. *árboc* – ejtése: [árbóc], *lámpabúra* – ejtése: [lámpabúra], *tűzifa* – ejtése: [tűzifa] stb.; vö. 50–51).

A magánhangzók időtartamának fontos nyelvi szerepe van, önmagában az időtartam-különbség eltérő jelentésű szavakat eredményez:

János bogarakat irt. – János levelet *írt*.

Egy új kor hajnalán éltek. – Ismeretlen *kór* ütötte fel a fejét.

Péter örült a sikernek. – Péter teljesen *örült*.

Rengeteg áru érkezett. – Ezek teljes *árú* könyvek.

Lelöltek egy tűzért a csatában. – Felelős vagyok a tegnapi *tűzért*.

A zárt e (ë)

Régebben – elsősorban a nyelv művelők körében – komoly vita alakult ki az ún. zárt *e* jelölésének a kérdésében. A zárt *e* egyezményes jele a magyar hangjelölésben a betű felett elhelyezkedő két pont: *ë*. Az *ë*-vel kapcsolatos legfontosabb kérdés az, hogy létezik-e, ejtjük-e a köznyelvben, vagy csupán tájnyelvi jelenség. Ha tájnyelvi jelenség,

akkor a helyesírás nem kell, hogy jelölje. Ellenben ha köznyelvi jelenség az *ë* hang ejtése, akkor azt mondhatjuk, hogy egy létező köznyelvi hang marad jelöletlenül, azaz egyszerűsítjük a magánhangzó-jelölést. Tény, hogy az *ë*-t nagyon sok köznyelvi beszélő ejti, de korántsem mindenki, s a színház, a televízió vagy a rádió sem él vele. Annak ellenére tehát, hogy például az *ember* vagy az *eszik* betűsor kétféle köznyelvi kiejtést takarhat: [ember] és [embër], [eszik] és [ëszik], sokak számára nagyon nehéz lenne a kétféle *e* jelölése. Azoknak ugyanis, akik nem ejtik az *ë*-t, külön meg kellene tanulniuk, hogy mely szavakban van jelen. A különféle minőségű *e* hangok egyforma jelölését magyarázza az is, hogy bár a 15–16. században és később is voltak törekvések az írásban való megkülönböztetésükre, mégsem alakult ki hagyományosan külön betűjele az *ë*-nek. Így azt a tényt, hogy a magyar helyesírási gyakorlat nem jelöli a zárt *e*-t, részben a kiejtés, részben a hagyomány alapelveihez kell sorolni (lásd 15–16; 40).

A magánhangzók nagybetűs jelei

A magánhangzók nagybetűs jeleinél – természetes módon – ugyanúgy kell használni a mellékjeleket, mint a kisbetűknél. Az egyetlen különbség a rövid *i* nagybetűs alakjában van, ugyanis a rövid nagy *I*-re nem tesszük ki a pontot: *Ibolya, Izland*. Csupa nagybetűs íráskor: *KISS KRISZTINA, DOHÁNYOZNI TILOS!* Ez nem jelenti azonban azt, hogy a hosszú nagy *Í*-re ne kellene kitenni az ékezetet: *Írország, Írott-kő, CSÍK LÍVIA, INTENZÍV OSZTÁLY*. A magánhangzóknál a nagybetűk mellékjelei tehát a két pont (Ö, Ű) és az ékezet (egy vonás: Á, Ê, Î, Ó, Ū és két vonás: Ő, Ű).

Egymást követő azonos magánhangzók a szavakban

A magyar magánhangzók hosszúságát mellékjel (ékezet) jelöli, s nem betűkettőzés (ahogy a mássalhangzóknál), ezért felsoroljuk azokat az eseteket, amikor két azonos magánhangzó kerül egymás mellé egy szóalakon belül.

- Toldalékos szóalakban akkor, ha a szótó utolsó magánhangzója és a toldalék első magánhangzója azonos: *Mátée, kávéért, taxiig*.

Létrehozható a toldalékolás során olyan szóalak is, amelyben három azonos magánhangzó kerül egymás mellé. Alakilag tagolva: *Máté* + *-é* (birtokjel) + *-ért* (határozórag). Mivel itt két különböző szerepű toldalékról van szó, egyszerűsíteni nem lehet. A valóságban meglehetősen ritka az ilyen szóalak, előfordulását azonban nem zárja ki semmi. Mivel a magán- és a mássalhangzók mind fonetikai értelemben, mind jelölésükben alapvetően különböznek egymástól, nem megoldás az ilyen esetekben a mássalhangzóknál alkalmazott kötőjelezés. Ilyenkor sajátos módon a kötőjel nélküli írásmód a megfelelő: *Mátéeért*.

Egyszerűsítést kell alkalmazni ezzel szemben akkor, ha egy rövid *i*-re végződő földrajzi (vagy esetleg személy-) névhez az *-i* melléknévképző járul. Ilyenkor nem két, hanem csak egy *i*-t írunk a kiejtésnek megfelelően: *zamárdi, tamási, hawaii, helsinki*. Ebben az esetben a toldalék jelenlétére és szerepére a név kezdőbetűjének megváltozása utal, azaz a nagybetűből kicsi lesz: *Zamárdi* → *zamárdi*. (Vö. 16, 52, 172.)

- Szóösszetételben akkor kerül egymás mellé két azonos magánhangzó, ha az előtag utolsó és az utótag első hangzója ugyanaz: *macskaalom, békeegyezmény*.
- Idegen eredetű szóösszetételben akkor, ha az előtag utolsó és az utótag első magánhangzója azonos (az átlagos nyelvi tudással gyakran már nem is érezhető biztosan a szó összetett volta): *koordináta, kooperáció*.
- Az idegen eredetű egyszerű szavakban előfordul, hogy két egymás melletti azonos magánhangzó megőrződik: *vákuum, kontinuum, kontinuuus, koniin* stb.
- Régies írásmódú magyar családnevekben szintén előfordulhat egymás mellett két azonos magánhangzó. Ez a középkori kancelláriákban szokásos írásgyakorlat hagyományát őrzi, amelyben ismeretlenek voltak a mellékjelek, s a magánhangzók hosszúságát legfeljebb betűkettőzés jelölte: *Gaal, Veer*.

A MÁSSALHANGZÓK ÍRÁSA

A magyar mássalhangzókat jelölő betűk többsége, összesen 17 betű, egyjegyű, azaz egyetlen írásjegyből áll.

Kisbetűk: *b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, v, z*.

Nagybetűk: *B, C, D, F, G, H, J, K, L, M, N, P, R, S, T, V, Z*.

Nyolc betű kétjegyű, tehát két betűjegyből tevődik össze.

A kétjegyű kisbetűk a következők: *cs, dz, gy, ly, ny, sz, ty, zs*.

Nagybetűk: *Cs, Dz, Gy, Ly, Ny, Sz, Ty, Zs*.

A magyar helyesírás egyetlen háromjegyű betűt tart számon, a *dzs*-t, amelynek nagybetűs változata a *Dzs*.

A mellékjelhasználat

A magyar mássalhangzók írásában nem használunk mellékjeleket. Az egyetlen kivétel a *j*, amelyen felső helyzetű pont van. A nagy *J*-re azonban nem kerül pont: *János, Jangce*; csupa nagybetűs írásban: *HAJDÚ LUJZA, BEJÁRAT*.

Figyelemre méltó, hogy a magyar betűkészletben mennyire következetesen és világosan elkülönül egymástól a magán- és a mássalhangzók jelölése. Minthogy a latin alapabécé kevesebb fonémát jelöl, mint amennyire a magyarban szükség van, a betűhiány pótlása a magyar nyelvben a magánhangzókhoz mellékjelezéssel, a mássalhangzókhoz többjegyű betűk létrejöttével valósult meg.

Idegen egy- és kétjegyű mássalhangzók

A mássalhangzókat jelölő betűk között meg kell említeni a magyar írásgyakorlatban gyakran előforduló idegen egyjegyű betűket is: *q, w, x, y*. Ez a négy betű nem szerves része a magyar ábécének. Nem jelölnek önálló magyar fonémát. Ennek ellenére önálló betűrendi helyük van a magyar ábécében (lásd 25).

Helyesírási szótárak alapján készült statisztika (amely az idegen tulajdonneveket figyelmen kívül hagyta, de az idegen tulajdonnevek köznevesült alakjait számba vet-

te) azt mutatja, hogy a legkevésbé gyakori a *q*; kizárólag idegen szavakban fordul elő, s ezek közül is inkább szaknyelvi alakok jellemzők: *quattrocento, reconquista, IQ*. Ennek a ritka előfordulásnak az az alapvető oka, hogy a meghonosodott idegen szavakban a *qu* betűegytűtest mindig *kv* betűkapcsolattal kell átírni: *akvárium, antikvárium*.

Nem gyakori a *w* sem; ugyancsak idegen szavakban fordul elő, amelyek között jellemzően szintén szaknyelvek találhatók: *kilowatt, darwinizmus, tomahawk*. Egyre inkább a mindennapi szókincs részeként is számon tarthatók a következők: *webhely, stewardess, whisky, show, western* stb. A *w* megjelenik a hagyományos írásmódú magyar családnevekben is, részben önállóan, fonéma jeleként (*Wesselényi, Werbőczy*), részben összetett betű betűjegyeként (*Dessewffy, Thewrewk*). Ebben a vonatkozásában természetesen nem tekinthető idegennek, pusztán a mai írásgyakorlat szempontjából hagyományosnak.

Gyakoribb előfordulása az *x*. Ezt az magyarázza, hogy a már magyaros írásmód szerint írt, meghonosodott idegen eredetű közszavakban a [ksz]-nek ejtett *x* általában megmarad: *expressz, textil, lexéma, detoxikál, fixál, export, exfeleség* stb. Ugyanígy megmarad a magyarban is használatos utónevekben: *Félix, Xénia, Xavér* stb. Ezalól mindössze két kivétel van, a *boksz* és a *bukszus* szó, valamint a származékaik. Az idegen szavakban [gz]-nek ejtett *x*-et ezzel szemben többnyire a kiejtés szerint kell írni a magyarban: *egzakt, egzotikus, egzisztencia* stb. Ebben az esetben kivételesnek éppen az *x* megtartása számít: *exegézis, exogámia, hexameter*.

A négy betű közül nyilvánvalóan az *y*-t használjuk legtöbbször, hiszen az *y* betűjegyként részt vesz a magyar kétjegyű mássalhangzók jelölésében: *gy, ly, ny, ty*. Megtalálható továbbá régies írásmódú magyar családnevekben betűjegyként: *Batthyány*, illetve önállóan fonémát, /i/-t jelölő betűként: *Tartsay, Zichy*. Ilyenkor az *y* nem tekinthető idegennek, betűjegyként a mai írásrendszer szerves része, a hagyományos írásmódú magyar családnevekben pedig hagyományosan megőrzött betű vagy betűjegy. A fentiek kivül többnyire idegen szavakban használatos: *lady, spray, myocarditis* stb.

A magyar írásgyakorlatban gyakran előforduló idegen kétjegyű betű a *ch*. Az egyjegyű idegen betűkkel szemben a *ch* nem sorolódik be a magyar ábécébe (vö. 28). Többféle hangértékkel rendelkezik, a *h*-féle *ch* azonban gyakorlatilag mindenkor a /h/ fonémával azonos módon viselkedik. Ezt a helyesírás is követi, például toldalékoláskor a teljes hasonulás esetén: *almanachhal* (vö. 77). A meghonosodott idegen szavakban is megmarad a *ch*, tehát nem írjuk át (*technika, pszichológia, mechanikus, pech, jacht, anarchista* stb.). Nem tekinthető a *ch* idegen kétjegyű betűnek akkor, ha hagyományos írásmódú magyar családnevekben szerepel: *Madách, Zichy*. Ilyenkor régi magyar kétjegyű mássalhangzóról van szó, a /cs/ fonéma jelölőjéről.

Az *ly*

A magyar helyesírásban ma már teljesen hagyományosnak számít az *ly* betű használata. A /j/ fonémának ugyanis két betűjele van: a *j* és az összetett *ly*. Eredetileg az *ly* önálló hangot, így önálló fonémát jelölt. Ez a hang azonban a különféle nyelvjárásokban területileg meghatározott módon [j]-vé vagy [l]-lé változott, például: [kiráj] és [királ]. A köznyelvi kiejtésben a [j]-s ejtés vált normatívvá, megmaradt azonban az *ly*

mint kettős betű is a /j/ jelölőjeként. Tehát a *héja j*-je ma ugyanazt a fonémát jelöli, mint a *karvalyban* az *ly*. Az *ly* használata a magyar betűk sorában teljes mértékben hagyományossá vált (lásd 40, 57–60), szinte minden esetben külön meg kell tanulni, hogy mely szavakat írjuk *ly*-nal.

A hosszú mássalhangzók

A mássalhangzók hosszúságát a mai magyar helyesírás egységesen betűkettőzéssel jelöli. Az egyjegyű betűket értelemszerűen kétszer kell leírni: *bb, cc, dd, ff, gg, hh, jj, kk, ll, mm, nn, pp, rr, ss, tt, vv, zz*. A többjegyű betűk esetén – a kivételeket nem számítva – egyszerűsített kettőzést kell alkalmazni. Ez azt jelenti, hogy a kétjegyű és az egyetlen háromjegyű betűnél is csak az első betűjegyet kettőzzük meg: *ccs, dds, dzs, ggy, lly, nny, ssz, tty, zzs*. Hosszú mássalhangzók nemcsak a szóelemek belsejében találhatók: *kellemes, szalonna, hosszú, asszony, poggyász*, hanem keletkezhetnek szóelemhatáron is: *add, zsebben, arannyal, peddzük*.

Bár a többjegyű mássalhangzókban a betűkettőzés egyszerűsítéssel történik, elválasztásukkor ki kell írni a kétjegyű hosszú mássalhangzó összes betűjét: *locs-csan, edz-dzél, bridzs-dzsel, nagy-gyá, asz-szony, haty-tyú, varázs-zsal*. Ugyanígy kell eljárni akkor is, ha egy összetett szóban az előtag utolsó és az utótag első mássalhangzója azonos, tehát ilyenkor is ki kell írni a kétjegyű hosszú mássalhangzó összes betűjét: *kulcscsomó, jegygyűrű, fénynyaláb, varázszsineg*.

A mássalhangzók időtartamának fontos nyelvi szerepe van. Önmagában az időtartam-különbség eltérő szavakat, így eltérő jelentéseket jelöl.

Géza talicskát tol. – *Ebben a párnában kevés a toll.*

Lajos hová megy? – *Érik a meggy.*

Kellemetlen ez az eset. – *Tegnap egész nap esett.*

A többjegyű nagybetűk

A többjegyű nagybetűknek csak az első jegye nagy: *Csongor, Dzsingisz kán, Győr; Lyukas lett a zoknim; Tisztelt Csoportvezető Asszony!* Kivételek ezalól a tulajdonnévi betűszók, amelyekben a többjegyű betűk minden betűjegye nagy: *ENSZ, GYSEV, NYME* (lásd 303–307).

A néma h

Úgynevezett néma betű, amely csak az írásképbén jelenik meg, de a kiejtésben nem, a magyarban csak a mássalhangzók körében fordul elő. A néma *h* egy szótagú névszók alapalakjában található, valamint azokban a toldalékos alakokban, amelyekben a toldalék mássalhangzóval kezdődik, és előhangzó nélkül járul a tőhöz. Például: *céh, cseh, düh, juh, méh, pléh, rüh*. Toldalékos alakokban: *csehtől, céhbe, dühvel, juhna, méhről, pléhben, rühvel* (vö. 55). Ha azonban magánhangzóval kezdődő vagy előhangzós toldalék járul ezekhez a tövekhez, és így a *h* átkerül a következő szótagba, akkor ejtjük: *csehek, céhes, méhet, juhász* stb.

Egymást követő három azonos mássalhangzó a szavakban

A magyar mássalhangzók hosszúságát a helyesírás betűkettőzéssel jelöli, ezért előfordulhat, hogy szóelemhatáron, illetve összetett szóban az elő- és az utótag határán három azonos mássalhangzó kerül egymás mellé. Mivel közvetlenül egymás után, a betűszók és rövidítések kivételével, nem írható le három azonos mássalhangzóbetű, ilyenkor kétféle megoldás lehetséges. Az egyik az egyszerűsítés, tehát a szóalak leírásakor az egyik mássalhangzó kimarad, azaz három helyett csupán kettő jelenik meg, például: *orr + -ra* → *orra*, *toll + -lal* → *tollal*. Az egyszerűsített alak elválasztáskor is megmarad: *or-ra*, *tol-lal*. Több esetben azonban nem hajtható végre az egyszerűsítés, ilyenkor ki kell írni a három azonos mássalhangzót, kötőjellel tagolva. Sohasem lehet egyszerűsíteni összetételi határon: *balett-táncos*; a magyar családnevek, illetve az idegen és néhány más magyar tulajdonnév toldalékolásakor: *Kiss-sel*, *Bonn-nál*, *Bükk-kel*; valamint a *-szerű*, *-féle*, *-fajta* képzőszerű utótagok esetében, ha azok a kezdő mássalhangzójukkal egyező hosszú mássalhangzóra végződő szavakhoz járulnak: *blöff-fajta*, *expressz-szerű*, *griff-féle* (lásd 41).

Összetett szavak határán fordulhat elő az a jelenség, hogy az előtag hosszú mássalhangzóra végződik, az utótag pedig olyan kétjegyű mássalhangzóval kezdődik, amelynek első betűjegye megegyezik az előtag utolsó hosszú mássalhangzójával. Ilyenkor is kötőjeles megoldással kell élnünk: *plüss-szamar*, *strucc-család* vagy *bross-szegély*. Ez a jelenség azonban meglehetősen ritka.

Három azonos mássalhangzóbetű közvetlenül egymás mellett kizárólag rövidítésben vagy betűszóban fordulhat elő: *TTT* (Tízen Túliak Társasága), *WWW* (world wide web) stb.

A betűrendbe sorolás

A betűrendbe sorolás az az eljárás, amellyel a különféle kisebb vagy nagyobb nyelvi egységek, szavak vagy kifejezések meghatározott rend szerint, egységes módon sorrendbe állíthatók. A betűrendbe sorolás a szavak, kifejezések ábécérend szerinti, egységes elrendezését jelenti. Ennek alapvető célja, hogy megkönnyítse a nyelvi adathalmazban (szótár, lexikon, névsor, mutató, jegyzék, glosszárú stb.) való tájékozódást és eligazodást, lehetővé tegye egy-egy adat gyors és egyszerű megkeresését.

A szavakat, szerkezeteket többféleképpen szokás betűrendbe sorolni. A magyar helyesírásban három alapvető módot lehet megkülönböztetni:

- Leggyakrabban az általános magyar betűrendet használjuk. Ezt az akadémiai helyesírás szabályozza.
- Az általános latin betűrend a több különféle idegen nyelvi elemet tartalmazó jegyzékek, lexikonok stb. készítésekor használatos. Ennek szabályait a nemzetközi szokás határozza meg.
- A bibliográfiai, könyvtári betűrendet a könyvtári katalógusok, bibliográfiák alkalmazzák. Ezt könyvtárügyi szabvány írja elő.

Mindegyik betűrendbe sorolási módszer egymással összefüggő, de egymástól részlegesen eltérő alapbécét használ a nyelvi egységek rendszerezésekor.

AZ ÁBÉCÉ

Az ábécé a betűírások szabályozott jelkészlete és ennek sorrendje, azaz a betűk hagyományosan kialakult, meghatározott felsorolási rendje.

A teljes magyar ábécé 40 magán- és mássalhangzóbetűt tartalmaz a következő sorrendben.

Kisbetűs ábécé: *a, á, b, c, cs, d, dz, dzs, e, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ő, ö, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, w, x, y, z, zs.*

Nagybetűs ábécé: *A, Á, B, C, Cs, D, Dz, Dzs, E, É, F, G, Gy, H, I, Í, J, K, L, Ly, M, N, Ny, O, Ó, Ö, Ő, P, R, S, Sz, T, Ty, U, Ú, Ü, Ű, V, Z, Zs.*

A magyar írásgyakorlatban is gyakran előforduló, idegen egyjegyű betűk, a *q*, a *w*, az *x* és az *y* betűrendi helye a következő: ...*p, q, r...*, *v, w, x, y, z, zs*, illetve a nagybetűs formák: ...*P, Q, R...*, *V, W, X, Y, Z, Zs.*

Az idegen egyjegyű betűkkel bővített ábécé a következő: *a, á, b, c, cs, d, dz, dzs, e, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ő, ö, p, q, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, w, x, y, z, zs.*

Az általános magyar betűrendbe soroláskor a bővített ábécé szolgál a rendszerezés alapjául, kiindulásképpen azonban a hosszú ékezetes magánhangzók nélküli betűsört kell használni, tehát: *a, b, c, cs, d, dz, dzs, e, f, g, gy, h, i, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ö, p, q, r, s, sz, t, ty, u, ü, v, w, x, y, z, zs.*

A latin alapábécét kell követni akkor, ha a rendszerezendő nyelvi anyagban erőteljesen keverednek egymással a magyar és az idegen elemek. Az általános latin ábécé a következő: *a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, w, x, y, z*.

A bibliográfiai, könyvtári betűrend a latintól némiképp eltérő, speciálisabb alapábécét használ. A besorolásban a betűk sorrendjén kívül figyelembe veszik a szóközt, a szimbólumokat vagy szimbólumként használt jeleket, a számokat, valamint a nem latin betűs ábécéket is egy megegyezés szerinti, meghatározott sorrendben. A latin betűs ábécében a betűalapú rendszerezést alapvetően az *ö*-vel és *ü*-vel bővített szűk latin ábécé határozza meg: *a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, ö, p, q, r, s, t, u, ü, v, w, x, y, z*. A könyvtárügyben és a szakirodalmi tájékoztatásban, dokumentációban követendő betűrendbe sorolási módot szabvány (MSZ 3401), illetőleg belső szakmai útmutatók írják elő. A bibliográfiai tételek betűrendbe sorolása sokszor nehéz és bonyolult folyamat.

A BETŰRENDBE SOROLÁS SZABÁLYAI

A betűrendbe sorolás alapelve mindhárom rendszerezési módban a következőképpen foglalható össze: két betűsor közül a betűrendben az áll előbb, amelyikben az első egymástól eltérő betűpár megfelelő eleme előbbre van az ábécében. A betűrendbe sorolás független a kiejtéstől, mindig az íráskép alapján történik. A következő példasorban a szavak kezdőbetűje különbözik:

<i>acél</i>	<i>hideg</i>	<i>olasz</i>	<i>szabad</i>
<i>cukor</i>	<i>kettő</i>	<i>öröm</i>	<i>terem</i>
<i>csók</i>	<i>nagy</i>	<i>remény</i>	<i>vásár</i>
<i>gép</i>	<i>nyúl</i>	<i>sokáig</i>	<i>zsizsik</i>

A következő két példasorban a szavak kezdőbetűje azonos, az eltérés a második vagy a további betűk között van:

<i>dac</i>	<i>tükör</i>
<i>derék</i>	<i>tündér</i>
<i>divat</i>	<i>tünemény</i>
<i>domb</i>	<i>tüntet</i>
<i>duzzog</i>	<i>tűzér</i>

Mindhárom betűrendbe sorolási eljárásban léteznek kiegészítő szabályok. Ezek segítségével történik a rendezés olyankor, amikor csupán az ábécé nem képes meghatározni a sorrendet.

A kis- és a nagybetűk

A nagybetűk és a kisbetűk között a betűrendbe sorolás szempontjából nincsen különbség. A nagybetűs alakokat úgy kell kezelni, mintha kisbetűsek lennének:

<i>korom</i>	<i>remény</i>
<i>Lajos</i>	<i>Tamási</i>
<i>liget</i>	<i>tank</i>
<i>nyúl</i>	<i>Vilmos</i>

Ha azonban két szó vagy -szerkezet között csak a kis- és nagybetűkben van különbség, akkor a kisbetűs alak megelőzi a nagybetűset:

<i>jácint</i>	<i>opera</i>
<i>Jácint</i>	<i>Opera</i>
<i>kis virág</i>	<i>röntgen</i>
<i>Kis Virág</i>	<i>Röntgen</i>

A mássalhangzók

Az egyjegyű betűket teljesen el kell különíteni az azonos írásjeggyel kezdődő kétjegyű betűktől, illetve az egyetlen háromjegyű betűtől mind a szó elején, mind a szó belsejében. Az ábécének megfelelően mindig az egyjegyű betű kerül előbbre, akkor is, ha a kétjegyű betű elemeire bontva más sorrendhez vezet. Tehát a *c* mindig megelőzi a *cs*-t, a *g* a *gy*-t, az *l* a *ly*-t, az *n* az *ny*-t, az *s* az *sz*-t, a *t* a *ty*-t és a *z* a *zs*-t. Például: *cukor* – *csavar*, *zug* – *zsinde*, *meztelen* – *mezsgye*. Ha egy betűkapcsolat azonos alakú egy rövid vagy hosszú többjegyű betűvel, akkor értelemszerűen szét kell bontani a betűkapcsolatot: *köz-ség*, *pác-só*, *meg-gyón*, *Ly-on*.

Az egyjegyű kettőzött betűk első és második írásjegye is külön-külön betűnek számít, tehát: *bb* → *b + b*, *kk* → *k + k*, *rr* → *r + r* stb. Például: *dobbant* – *dobol*, *makacs* – *makk*, *repked* – *reppen*, *nagyl* – *nagyoll*, *perel* – *perrel*.

A kettőzött többjegyű mássalhangzóbetűket fel kell oldani, vagyis meg kell szüntetni az egyszerűsítést. Például a hosszú *ccs*-t nem *c + cs* betűkapcsolatként kell kezelni a rendszerezéskor, hanem kettőzött *cs + cs* alakban. Tehát: *ccs* → *cscs*, *ddz* → *dzdz*, *ddzs* → *dzsdzs*, *ggy* → *gygy*, *lly* → *lyly*, *nny* → *nyny*, *ssz* → *szsz*, *tty* → *tyty*, *zsz* → *zszs*. Például: *locsan* → *locs-csan*, *fogóddzék* → *fogódz-dzék*, *bridddzel* → *bridzs-dzsel*, *faggyú* → *fagygyú*, *királlyal* → *király-lyal*, *mennyi* → *meny-nyi*, *asszony* → *asz-szony*, *hattyú* → *hattyú*, *rozssal* → *rozs-zsal*.

A magánhangzók

A magánhangzók rövid és hosszú változatát jelölő betűk mind a szavak elején, mind a szavak belsejében azonos értékűnek számítanak a betűrendbe sorolás szempontjából. A kialakult szokás szerint tehát figyelmen kívül kell hagyni a hosszú magánhangzók mellékjeleit, és a hosszú magánhangzóbetűket úgy kell kezelni, mintha a megfelelő rövid magánhangzóbetűk lennének: *á* → *a*, *é* → *e*, *í* → *i*, *ó* → *o*, *ő* → *ö*, *ú* → *u*, *ű* → *ü*. Ebből következik az, hogy a hosszú magánhangzót tartalmazó szó megelőzheti a rövid változatot tartalmazót:

<i>ír</i>	<i>írandó</i>	<i>írónia</i>
<i>Irak</i>	<i>iránt</i>	<i>Írország</i>
<i>iram</i>	<i>író</i>	
<i>Irán</i>	<i>iroda</i>	

Ha azonban két szó betűsora között csak a magánhangzók hosszúságában van különbség, a rövid magánhangzót tartalmazó szó mindig megelőzi a hosszú magánhangzót tartalmazót:

Eger – egér – éger
 karok – karók – károk
 kerek – kerék – kérek
 koros – kóros – kórós
 Vereb – veréb – véreb

A régies és az idegen többjegyű betűk

A magyar ábécében nem szereplő régi vagy idegen többjegyű betűket kiejtésüktől, tehát hangértéküktől függetlenül mindig elemeikre bontva kell betűrendbe sorolni. Például a *Gaal* [gál] név kiejtése ellenére megelőzi a *Gábor* nevet, hiszen az *aa* régies kétjegyű magánhangzóbetű a betűrendbe soroláskor *a + a* betűknek felel meg, tehát a *Gaal* harmadik betűje az *a*, a *Gábor* harmadik betűje a *b*. A *Schindler* [sindler] név eszerint megelőzi a *Siklósi* nevet, hiszen a háromjegyű *sch* mássalhangzóbetű *s + c + h*-nak felel meg. Mindig betűjegyekre kell bontani a *ch*-t is, tehát *c + h* kapcsolatnak kell tekinteni, bármilyen hangértékben áll is (*Champagne*, *Madách*, *technika*). Továbbá: *ew = e + w* (*Thewrewk*), *cz = c + z* (*Laczkó*), *oe = o + e* (*Boethy*), *th = t + h* (*Bartha*), *ts = t + s* (*Kováts*) stb.

Az idegen mellékjeles betűk

Azok az idegen betűk, amelyek a magyar ábécé valamelyik betűjétől csupán egy mellékjelben különböznek, a betűrendbe soroláskor nem számítanak önálló betűnek, tehát úgy kell kezelni őket, mintha nem lenne mellékjelük. Például a következő idegen mellékjeles betűk az ábécébe soroláskor *c* betűnek számítanak: *ć, ê, ě, ĉ, ċ*. Ugyanígy: *d', d̂ = d; ñ, ñ̂ = n; à, â, â̂, ä̂ = a; è, ê, ë = e* stb. Az idegen mellékjelet csak akkor kell figyelembe venni, ha két szó betűsorában mindössze a mellékjelben van különbség. Ilyenkor mindig az idegen mellékjelet tartalmazó szó kerül hátrább a betűrendben: *mosna – Mošna; Gartner – Gärtner* stb. A magánhangzókat illetően elképzelhető olyan eset is, amikor két szó betűsora abban tér el, hogy az egyik magyar, a másik idegen mellékjelet tartalmaz: *vár – Vär; Porto – portó – Pôrto* stb. Ebben az esetben a magyar mellékjeles betűt tartalmazó szó megelőzi az idegen mellékjeles betűt tartalmazót. Vagyis a pontos sorrend: a mellékjeltelen betűt tartalmazó szót követi a magyar mellékjeles, majd az idegen mellékjeles szó: *var – vár – Vär*. Ugyanígy például: *e – é – ê és i – í – î*.

A szóközök és az írásjelek

A különírt elemekből álló szókapcsolatokat, valamint a kötőjellel kapcsolt összetételeket ugyanúgy kell betűrendbe sorolni, mint az egyszerű szavakat. A szóközöket és a kötőjeleket tehát nem kell figyelembe venni, a betűrendbe sorolandó nyelvi egységeket folyamatosnak kell tekinteni. Ugyanez az eljárás érvényes a közsavak közé sorolt tulajdonnevekre is:

kis részben
kissé
Kiss Ernő
kis sorozat
kissorozat-gyártás
kis számban
kistányér
kis virág

márvány
márványkő
márvány sírkő
Márvány-tenger
márványtömb
Márvány Zsolt
másféle
másol

Ha azonban két szó betűsora csak abban tér el, hogy az egyikben szóköz vagy kötőjel van, akkor a sorrendiséget a következőképpen kell megállapítani: először az egybeírt, majd a kötőjeles, végül a különírt egység következik:

Sárospatak
Sáros-patak
sáros patak

Az általános latin betűrend

Lexikonokban, enciklopédiákban, atlaszok és térképek névmutatoiban, egyéb hasonló munkákban, amelyekben a magyar és az idegen nyelvű szóanyag keveredik egymással, az általános latin ábécé szerinti betűrendet célszerű követni. Az általános latin ábécé 26 egyjegyű, mellékjeltelen betűből áll (az *i* és a *j* felső helyzetű pontját nem számítva). Ebből öt magánhangzó: *a, e, i, o, u*, 21 pedig mássalhangzó: *b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, w, x, y, z*. Az általános magyar betűrendhez képest a következő alapvető különbségek vannak az általános latin betűrendbe soroláskor.

Egyrészt minden többjegyű betűt betűjegyeire kell szétszedni. A magyar kétjegyű mássalhangzókat, valamint az egyetlen háromjegyű mássalhangzót is betűjegyeire kell bontani: *cs* → *c + s*, *dz* → *d + z*, *dzs* → *d + z + s*, *gy* → *g + y*, *ly* → *l + y*, *ny* → *n + y*, *sz* → *s + z*, *ty* → *t + y*, *zs* → *z + s*. Például az általános magyar betűrend alapján a *menza* szó megelőzi a *menyasszony* és a *menybolt* szót, hiszen az *n* előbb következik, mint az *ny*. Az általános latin betűrend szerinti sorrend: *menybolt* – *menyasszony* – *menza*, hiszen az *n + n* betűkapcsolat előbb helyezkedik el, mint az *n + y* és az *n + z*.

Másrészt az összes mellékjelet figyelmen kívül kell hagyni, tehát az *ö* és az *ü* két pontját is, vagyis az *o*-nak, az *ü* u-nak számít. Az általános magyar betűrend szerint tehát a következő a sorrend: *ókor* – *orvos* – *öböl*; *úti* – *űrfelvétel* – *ürge*, hiszen ekkor csak a rövid és a hosszú magánhangzó között nem teszünk különbséget, az *o* és az *ö*, valamint az *u* és az *ü* között azonban igen. Az általános latin betűrend szerint pedig: *öböl* – *ókor* – *orvos*; *űrfelvétel* – *ürge* – *úti*.

Ha azonban a két betűsor a mellékjelek figyelmen kívül hagyása után nem tér el egymástól, akkor a sorrendiséget a következőképpen kell megállapítani: a mellékjel nélküli alakokat követik a magyar mellékjelesek, majd ezeket az idegen mellékjellel ellátottak, tehát ugyanúgy, ahogy az általános magyar betűrendbe soroláskor. A szóköz és a kötőjel, valamint a kis- és a nagybetű besorolásában a szabályok megegyeznek az általános magyar betűrendre érvényesekkel. Ha ellenben a két betűsor elkülö-

nítése mindezek alapján sem lehetséges, a következőket kell figyelembe venni, ugyanúgy, ahogy az általános magyar betűrendben: az egybeírt alakok megelőzik a kötőjeles írásmódúakat, a különírt nyelvi egységek pedig ezeket követik. Ha két betűsor csak a kis- és nagybetűkben tér el egymástól, a kisbetűs megelőzi a nagybetűset (lásd 26).

A BETŰRENDBE SOROLÁS KÜLÖNLEGES ESETEI

A személynevek és az utcanévek betűrendbe sorolása

Az általános betűrendbe soroláskor többnyire egy-egy nyelvi egység teljes betűsorát figyelembe vesszük, a szóközökre, kötőjelekre és egyéb írásjelekre tekintet nélkül. Vannak azonban olyan különleges névsorok, tárgymutatók, kartotékok stb., amelyeknél mégis célszerű eltérni ettől a szabálytól. Névsorokban – például a telefonkönyvekben vagy különféle nyilvántartásokban – először a családneveket szokás figyelembe venni, s azok alapján készítik el a betűrendet, az utónevek csak az azonos családneveken belül rendeződnek ábécérendbe. Tehát a *Nagygyörgy Péter* nem előzi meg a *Nagy Tibor* nevet, pedig a *Nagy* forma utáni első mássalhangzó alapján a *Nagygyörgy* előbbre kerülne, mint a *Nagy Tibor*. A könnyebb és egységesebb rendezés érdekében azonban csupán a családnevek adják a rendszerezés alapját, így a *Nagy* családnév megelőzi az összes *Nagy*-előtagú összetett családnévet. A *Nagy* családnéven belül a sorrendiséget értelemszerűen már az utónevek betűrendje határozza meg. Például:

Nagy Attila

Nagy Tibor

Nagyatádi Szabó István

Nagybalogh Pál

Nagy-Balogh Géza

Nagygyörgy Péter

Nagy-Tamás Ilona

A személynevek besorolási módszeréhez hasonlóan az utcanévjegyzékekben a földrajzi köznévi utótagot a betűrendbe soroláskor nem vesszük figyelembe. Ezeknek az utótagoknak (*út, utca, tér, köz* stb.) csak az azonos tulajdonnévi előtagot tartalmazók szempontjából van jelentőségük. Vagyis a *Nagyajtai utca* nem előzi meg a *Nagy utcát*, annak ellenére, hogy az azonos *Nagy* névelem utáni első betű szerint a *Nagyajtai* kerülne a *Nagy utca* elé. De minthogy az *utca* földrajzi köznévi utótag nem játszik szerepet, a *Nagy utca* kerül előbbre a betűrendben. A *Nagy tér* azonban megelőzi a *Nagy utca* nevet, hiszen ilyenkor a földrajzi köznévi utótag dönt a betűrendi helyről, azaz: *Nagy tér* – *Nagy utca* – *Nagyajtai utca*.

Ha ún. vegyes betűrendről van szó – tehát az adathalmaz nem homogén, például nemcsak személyneveket vagy utcanéveket tartalmaz, hanem egyéb, másféle nyelvi tételeket is –, nem lehet figyelmen kívül hagyni a személyneveknél az utónevet, az utcanéveknél pedig a földrajzi köznévi utótagot. Például: *Márvány-tenger* – *márvány-tömb* – *Márvány utca* – *Márvány Zsolt*.

A tételkezdő helyzet

Gondot okozhat a betűrendbe soroláskor, hogy sokszor nem egyértelmű, milyen betűvel kezdődik a besorolási tétel. A személynevek előtt álló *Dr.*, *Ifj.*, *Id.*, *Özv.*, *Báró*, *Gróf* elemeket például a betűrendbe soroláskor nem szokás figyelembe venni. Nyilvánvaló, hogy a *Dr. Szabó Luca* név az *sz*-nél keresendő, nem a *d*-nél, hiszen a legegyszerűbb kereshetőség kívánalmainak ez felel meg.

Az idegen neveknél különösen ügyelni kell arra, hogy a névkiegészítők az illető nyelvben a személynévhez tartoznak-e vagy sem. Az alábbiakban felsorolunk néhány közismertebb névkiegészítőt:

francia: *d'*, *de*

holland: *te*, *ten*, *van*, *van de*, *van den*, *van der*, *van't*, *in de*, *op den*

német: *von*, *zu*

olasz: *d'*

portugál: *de*, *da*, *do*, *dos*

spanyol: *de*, *la*, *las*, *los*

Arra vonatkozóan, hogy egy nyelvben a névkiegészítő mikor szerves része a személynévnek, nincs általános szabály. Ezeket az adatokat a betűrendbe soroláskor mindenképpen ellenőrizni kell. A holland *van* elem például névkiegészítő, tehát *Van Gogh* neve eredetileg a *g* betűnél keresendő, *Van Dyck* a *d*-nél és *Van Eyck* az *e*-nél. Ha azonban ez az elem a név része – például a *Van* előtag azokban a nevekben, amelyeknek viselője nem holland: *Van Allen*, *Van der Graaff* –, a névnek a *v* betűnél van a helye. A francia *de* elem általában a név szerves része, így a *De Beaugrande*, *De Gaulle* nevek a *d* betűhöz sorolandók. A német *von* elem azonban többnyire névkiegészítő, így a *Von Schwartz* az *s* betűhöz tartozik. Ha szótárban, névsorban stb. keressük a ilyen felépítésű idegen neveket, s bizonytalanok vagyunk abban, hogy az efféle névkézdő elem névkiegészítő vagy a név szerves része, célszerű mindkét betűrendi helyen megnézni az adott alakot.

A nemzetközi lexikonokban a *Mac* és *Mc* kezdetű neveket, amelyekben mindkét előtag nyilvánvalóan a név szerves része, egyaránt *Mac* kezdetűként szokás betűrendbe sorolni: *McAnton* – *MacBrandon* – *McDonald* – *MacKevin*. Ettől az általános magyar betűrendbe soroláskor el lehet térni. Ekkor a *Mac* kezdetűek megelőzik a *Mc* kezdetűeket: *MacBrandon* – *MacKevin* – *McAnton* – *McDonald*.

A magyar családnevek előtt álló betűkre vonatkozóan a betűrendbe soroláskor háromféle eljárást alkalmaznak. Az első változat szerint ezeket a betűket, akár az örökletes családnév részei, akár valamilyen célból felvett betűk (például megkülönböztető betűjel vagy nőknél a férj családnévének kezdőbetűje a saját születési név előtt), a betűrendbe soroláskor figyelmen kívül lehet hagyni, így a következő nevek betűrendi sorrendje ez lesz: *Z. Bognár Réka* – *H. Lengyel Mónika* – *P. Marton Andrea* – *B. Szabó Györgyi*. A második megoldás alapján tekintetbe vesszük a családnév előtt álló betűket: *B. Szabó Györgyi* – *H. Lengyel Mónika* – *P. Marton Andrea* – *Z. Bognár Réka*. A harmadik megoldás szerint akkor vesszük figyelembe őket, ha szervesen a családnévhez tartoznak, tehát örökletesek, akkor azonban nem, ha pusztán felvett megkülönböztető betűjelekről van szó. Ha efféle nevet keresünk a betűrendben, célszerű mindkét betűrendi helyen ellenőrizni.

Tételkezdő pozíciójú lehet a névelő. A névelős szerkezetek megítélése a betűrendbe soroláskor kettős. A kialakult szokás szerint a műcímek felsorolásakor (például verseskötetek betűrendes mutatóiban) figyelembe szokás venni a névelőt, a lexikonok címszávaiban, mutatókban viszont nem. Tehát *A tél* című vers a verseskötetek betűrendes mutatóiban általában az *a*-nál, a lexikonokban azonban a *t*-nél szerepel. Egyéb esetekben is az határozza meg a névelő figyelembevételét a betűrendbe soroláskor, hogy mi a felhasználás célja, illetőleg a névelő mennyire szorosan tartozik a besorolási tételhez.

Ha egy utcanév idegen személynevet mint tulajdonnévi előtagot tartalmaz, a betűrendbe soroláskor a név első elemeit kell figyelembe venni, nem a családnevet. *A Raoul Wallenberg utca* tehát egy betűrendes névjegyzékben az *r* betűnél keresendő, nem a *w*-nél.

A számok

A számokkal kezdődő vagy számokat is tartalmazó nyelvi egységek betűrendbe sorolásakor a következő megoldások lehetségesek.

- A szám kiejtett alakját célszerű figyelembe venni olyankor, amikor nem várható el a betűrendes jegyzék használatától, hogy tudja, az adott szám milyen módon van leírva, számmal vagy betűvel (ilyen például a verseskötetek betűrendes mutatója). Tehát például a *12*-t a *t*-nél, a *44*-et az *n*-nél, a *103*-at az *sz*-nél kell keresni.
- A szám csak másodlagos vagy harmadlagos kulcsként szolgál a betűrendbe soroláskor. A sorba rendezés tehát először a szám után következő szavak, szerkezetek szerint történik az általános elveknek megfelelően, a számok csupán az azonos elemek rendezésére használatosak. Ilyenkor a számsorrendet kell alapul venni, és nem a szám kiejtését. Ezt a megoldást leginkább például uralkodók, pápák neveit tartalmazó betűrendnél célszerű alkalmazni: *VIII. Henrik – II. Lajos – I. László*. Egyező neveknél: *I. Lajos – II. Lajos – III. Lajos* stb. Gyakori, hogy az ábécébe soroláskor, mivel a szám csak másodlagos rendező, a név mögé kerül, attól vesszővel elválasztva: *Henrik, VIII. – Lajos, II. – László, I.*
- A számmal kezdődő tételek az ábécé végére kerülnek, mégpedig a következő sorrendben: a számok növekvő rendjében először a római számok, majd az arab számok. Ez a megoldás használatos a földrajzi nevek és megjelölések betűrendbe sorolásakor. Például: *I. körzet – III. körzeti tanyák – IX. sz. melléksatorna – 3-as dűlő – 32-esek tere – 144. utca.*
- A számítógépes karakterábrázolás sajátosságai miatt újabban az arab számokat – növekvő sorrendben – szokás az ábécé elé venni. Egy következetes rendszerben ez is megfelelő eligazítást nyújthat. A mozifilmek betűrendbe sorolásakor gyakori ez a megoldás: *9 és ½ hét – 101 kiskutya – 102 kiskutya.*

Homonímia

Elsősorban szótárak problémája lehet két homonim, azaz azonos alakú nyelvi egység betűrendbe sorolása. A szótárak eljárása az, hogy a két homonim tétel külön szócikkbe kerül, 1-es és 2-es indexszámmal ellátva. Például: *vár¹* (ige) és *vár²* (főnév) vagy

*megint*¹ (igekötős ige) és *megint*² (határozószó). Ilyenkor a homonimák sorrendjét a gyakoriság és a szó eredete alapján dönti el a szótárkészítő, valamint figyelembe veszi a szótári hagyományokat is, amelyek közül a legfontosabb az, hogy az igék rendszerint megelőzik az egyéb szófajú szavakat.

A BETŰZÉS

A betűzés egy szó összes betűjének külön-külön történő megnevezése. Ennek gyakorlati haszna akkor van, ha olyan szót – legtöbbször nevet – kell lediktálni, amelynek írott formája a kiejtés alapján nem teljesen egyértelmű. A magyarban a betűzésnek nincsenek kialakult hagyományai. Célszerű a betűket a betűzéskor olyan szavakkal azonosítani, amelyek az adott betűvel kezdődnek. Erre a célra gyakran utónevek, ahol erre nincsen mód, közszavak szolgálnak. Egy lehetséges variáció a betűzésre:

<i>A, mint Aladár</i>	<i>Í, mint írás</i>	<i>S, mint Sándor</i>
<i>Á, mint Ádám</i>	<i>J, mint János</i>	<i>Sz, mint Szilvia</i>
<i>B, mint Béla</i>	<i>K, mint Károly</i>	<i>T, mint Tamás</i>
<i>C, mint Cecil</i>	<i>L, mint László</i>	<i>Ty, mint tyúk</i>
<i>Cs, mint Csaba</i>	<i>Ly, mint lyuk</i>	<i>U, mint Ubul</i>
<i>D, mint Dénes</i>	<i>M, mint Mária</i>	<i>Ú, mint újság</i>
<i>Dz, mint dzéta</i>	<i>N, mint Nándor</i>	<i>Ű, mint űstökös</i>
<i>Dzs, mint dzsungel</i>	<i>Ny, mint nyúl</i>	<i>Ű, mint űrhajó</i>
<i>E, mint Elemér</i>	<i>O, mint Ottó</i>	<i>V, mint Viktor</i>
<i>É, mint Éva</i>	<i>Ó, mint óra</i>	<i>W, mint dupla vé</i>
<i>F, mint Ferenc</i>	<i>Ö, mint Ödön</i>	<i>X, mint Xavér</i>
<i>G, mint Gábor</i>	<i>Ő, mint őr</i>	<i>Y, mint ipszilon</i>
<i>Gy, mint Gyula</i>	<i>P, mint Péter</i>	<i>Z, mint Zoltán</i>
<i>H, mint Hugó</i>	<i>Q, mint kú</i>	<i>Zs, mint Zsigmond</i>
<i>I, mint Ilona</i>	<i>R, mint Róbert</i>	

A hangjelölés

A magyar helyesírás egyik alapvető jellemzője, hogy hangjelölő, pontosabban: fonematikus jellegű (vö. 14). Ez azt jelenti, hogy a betűk legtöbbször a kiejtett beszédhangok típusainak, azaz a fonémáknak felelnek meg. A szavak és szóalakok leírását az ún. helyesírási alapelvek határozzák meg.

AZ ALAPELVEK

Alapelvnek azt az eljárásmodot nevezzük, amely szerint egy szót vagy szóalakot írásban rögzíteni kell. Az akadémiai helyesírás négy alapelvet ismer el:

- a kiejtés szerinti írásmód
- a szóelemző írásmód
- a hagyomány szerinti írásmód
- az egyszerűsítő írásmód

A négy alapelv a gyakorlatban sokszor együtt hat, nemegyszer azonban csak az egyik határozza meg a helyes írásmódot. A *kézben* szóalak leírása például megfelel mind a kiejtés [kézben], mind a szóelemzés elvének (*kéz-* + *-ben*). A *kéztől* szóalaknál azonban a szóelemzés elvét kell érvényesíteni (*kéz-* + *-től*) a teljes szóalak kiejtésével szemben: [késztől]. A *kesztyű* főnévben ezzel szemben a kiejtés érvényesül a szóelemzéssel szemben (*kez-* + *-tyű*). A *ódsi* szó írásképeben a hagyomány, a szó eredete kap szerepet a kiejtés rovására: [ózsdi], hiszen az *-s* és a *-di* eredetileg képző volt a szóban, ezt azonban ma már nem érzékeljük; az *ódsi* toldalék nélküli formának számít, így a kiejtés elvét kellene érvényesíteni, nem pedig a szóelemzését. A *többől* szóalakban a kiejtést tükröző egyszerűsítés érvényesül a szóelemzés helyett (*több-* + *-ből*).

A négy alapelv érvényesülése nem egyforma hatókörű a hangjelölésben. A két legfontosabb alapelv a kiejtés és a szóelemzés elve. A hagyomány szerepe kisebb, ám erősödően van, a legkisebb hatókörrel pedig az egyszerűsítés rendelkezik.

A kiejtés elve

A kiejtés szerinti írás elve azt jelenti, hogy a szóelemek – a szótövek és a toldalékok – írásformáját a történeti hagyományban kialakult és a helyesírás által is őrzött köznyelvi kiejtésnek megfelelően kell rögzíteni: *gáz, légy, ír, véd, tíz; -z, -talan/-telen, -va/-ve, -bb, -j, -tól/-től, -kor* stb. A szóelemek legnagyobb része ezt az írásformát tartja meg akkor is, ha több szóelemből álló szerkezetbe kerül: *gáztól, védve, írj, tízkor* stb. Bizonyos típusokban azonban a szóelemek kiejtésbeli módosulását az írás is feltünteti: *orvossal* (*orvos-* + *-val*), *vonzzuk* (*vonz-* + *-juk*) (lásd 71, 73–74, 77–78). A szóelemek legnagyobb részének köznyelvi kiejtése határozottan megállapítható: *kosár, kell, szalma,*

akác, zöld, négy; látni, házban stb. A helyesírás nem veszi figyelembe sem a nyelvjárási, sem az archaikus, sem más, az általánostól eltérő ejtészváltozatokat: *késér, kő, szóma, ákác, zöd, ngy; látnyi, házbul*. Ennek ellenére művészi vagy tudományos célból ezekre a nyelvjárási vagy régies formákra is szükség lehet, például a szépirodalom sajátos stílusértékkel használja őket.

Annak ellenére, hogy a szóelemek többségének kiejtése határozottan megállapítható, a kiejtés elvének alkalmazása esetenként mégis gondot okozhat. Ennek legfőbb oka az, hogy az ún. kiejtési és a helyesírási norma között lényeges különbségek vannak. A helyesírás sokkal szabályozottabb, mint a kiejtés. Mivel a hangzás normája viszonylag nyitottabb, a helyesírásé pedig zárt, a kiejtés az időben előre haladva természetes módon változhat és változik is, a helyesírási szabályozás azonban nem követi szükségszerűen ezt a változást. Az *árboc* főnév eredeti rövid *o*-s ejtése például hosszúra változott: [ár**b**óc], ám a helyesírás mind a mai napig őrzi a latinból (*arbo*s) származó eredeti rövid *o*-s formát. Hasonlóképpen megnyúlt a kiejtésben az egyes szám második személyű *-sz* igei személyrag, ha előhangzóval kapcsolódik a tőhöz, ám a helyesírás ezt a nyúlást sem jelöli: *felejtessz* [felejtessz]. Mindkét szóelem írásképe elszakadt tehát bizonyos fokig a kiejtéstől, annak módosulása következtében.

Ugyancsak a kiejtési és a helyesírási normák eltéréseiből adódik az a gyakorlati nehézség, hogy míg a köznyelvi kiejtésbe beletartozhatnak különféle ejtésbeli változatok, például a rövidség-hosszúság szempontjából, addig a helyesírás mind a magánhangzókat, mind a mássalhangzókat illetően egyetlen alakváltozatot ír elő: vagy a rövid, vagy a hosszú formát. A legtöbb gondot az *i*-*í*, *u*-*ú*, *ü*-*ű* rövid-hosszú magánhangzó-párok okozzák. A Dunántúl nagy részén például hosszú *í*, *ú*, *ű* helyett rövidet ejtenek, miközben a Tiszántúlon sokszor a rövid magánhangzók helyén is hosszú hangzik (lásd 42). Ezért ingadozik például a *szelíd* melléknév vagy a *dicsér* ige ejtése. Egyesek [szelíd]-et és [dicsér]-t mondanak, mások [szelid]-et és [dicsér]-t. Mindkét ejtémód megfelel a kiejtési normának, annak ellenére, hogy a helyesírás által rögzített alakok a *szelíd* hosszú *i*-s és a *dicsér* rövid *i*-s használatának általánossá válását segítik. Ha tehát valaki eltér ettől a kiejtéstől, akkor külön meg kell tanulnia a helyes írásmódot. (A magán- és a mássalhangzók hosszúságának és rövidségének ejtésében meglévő ingadozásokat és az ilyen szavak helyes írott formáját lásd 50–51, 53–54.)

Elsősorban nyelvtörténeti okokból léteznek olyan alakváltozatok is a nyelvben, amelyekben egyes hangok nem vagy nemcsak a hosszúság-rövidség szempontjából, hanem minőségükben is különbséget mutatnak, s mindkét alakváltozat része a köznyelvnek. Ezeket a formákat a helyesírás is tudomásul veszi, így a szótárban kettős vagy többes alakváltozatként jelennek meg. Magánhangzóikban térnek el például a *fel* – *föl*, *csepeg* – *csöpög*, *csorog* – *csurog*, *hova* – *hová* párok, mássalhangzóikban a *benn* – *bent*, *fenn* – *fent*, *foltoz* – *foldoz* alakok. Az alakváltozatok különbözhetnek abban is, hogy az egyik a másikhoz képest hangzóhiányt vagy -többletet mutat: *miért* – *mért*, *lány* – *leány*, *rá* – *reá*, *gyermek* – *gyerek*. Az alakváltozatok közé tartoznak továbbá a következő, toldalékolásukban eltérő variánsok is: *metssze* – *messe*, *látsszék* – *lássék*, *akarózik* – *akaródzik*, *lopódzik* – *lopózik*, *látsszon* – *lásson*, *állsz* – *állasz*, *igyekezik* – *igyekszik*, *áldoz* – *áldozik*, *ezzel* – *evvel*, *itt* – *ittén*.

Az alakváltozatok legtöbbször nem azonos használati értékűek, elsősorban stílári-

különbségek vannak közöttük. Léteznek azonban olyanok is, amelyek egyenértékűek. Például a *hova* – *hová*, *fenn* – *fent*, *fel* – *föl* korlátozás nélkül léphet egymás helyébe. A *lány* – *leány*, *metssze* – *messe* párok használatában ezzel szemben lényeges eltérések vannak. Léteznek olyan alakváltozatok is, amelyek önálló szóként váltogathatók egymással: *csend* – *csönd*, *csepp* – *csöpp* stb., de összetett szóban és szókapcsolatban csak egy változatban használatosak: *csendháborítás*, *csendélet*, *cseppfertőzés*, *cseppkő*; *csöppgyermek*; stb.

A szóelemzés elve

A szóelemzés elve a kiejtés elvét egészíti ki oly módon, hogy a szókép állandósága, egysége érdekében a kiejtés szerint leírt szóelemek írásmódját akkor is meg kell őrizni, ha a több szóelemből álló szóalakokban, valamint az egy szólamban kiejtett szerkezetekben a szóelemek, szavak bizonyos hangjai módosulnak. Ez az elv biztosítja a toldalékos szavakban a *tő* és a *toldalék*, az összetételekben az *elő-* és az *utótag*, a szókapcsolatokban a szavak világos felismerhetőségét. Vagyis a beszéd során létrejövő alkalmi hangmódosulásokat az írásban nem kell figyelembe venni, az egyes szóelemeket vagy szavakat úgy kell leírni, ahogy önállóan, külön-külön ejtve hangzanak. Az alkalmi hangmódosulások a mássalhangzókat érintik. A hangmódosulások lehetséges környezetei a szóelemző írásmód függvényében:

Tő és toldalék határán	tagok	kiejtés	írott változat
képzett szóalakban	<i>barát + ság</i>	[baráccság]	<i>barátság</i>
jeles szóalakban	<i>ad + j</i>	[aggy]	<i>adj</i>
ragos szóalakban	<i>hát + ba</i>	[hádba]	<i>hátba</i>
összetett szóban az elő- és az utótag határán	<i>víz + part</i>	[víszpart]	<i>vízpart</i>
egy szólamban kiejtett szókapcsolat szóalakjainak a határán	<i>meleg + tea</i>	[melek tea]	<i>meleg tea</i>

A mássalhangzók kölcsönhatása kétféle lehet: minőségi és mennyiségi. A minőségi kölcsönhatásokat hagyományosan a mássalhangzók egymásra hatásának mértéke szerint szokás osztályozni:

- zöngéesség szerinti részleges hasonulás
- a képzés helye szerinti részleges hasonulás
- jelöletlen teljes hasonulás
- összeolvadás

A mássalhangzók mennyiségi változásai:

- mássalhangzó-rövidülés
- mássalhangzó-kiesés

ZÖNGÉSSÉG SZERINTI RÉSZLEGES HASONULÁS

A *ház-* tö és a *-tól* rag összekapcsolódásából létrejövő szóalak kiejtése [hásztól], mert a zöngétlen *t* visszahat a zöngés *z*-re, és a megfelelő zöngétlen hanggá, azaz *sz-szé* változtatja. Vagyis vannak olyan mássalhangzópárok, amelyek képzése ugyanazon a helyen és módon történik, az egyik azonban a hangszalagok rezgése nélkül, tehát zöngétlenül, a másik a hangszalagok rezgésével, tehát zöngésen jön létre. Ilyen párok a *c - dz*, *cs - dzs*, *f - v*, *k - g*, *p - b*, *s - zs*, *sz - z*, *t - d*, *ty - gy*. Ha ezek közül a hangok közül egy zöngétlen és egy zöngés kerül egymás mellé, a kiejtésben az első hang hasonul az utána következőhöz. Ha az első hang zöngés, az utána következő pedig zöngétlen, akkor zöngétlenedés történik: *tűztől* [tűsztől]. Ha az első hang zöngétlen, az utána következő zöngés, akkor zöngésedés következik be: *ablakban* [ablágban]. A *h* hangnak nincsen zöngés párja, így zöngétlenít ugyan, de maga nem tud zöngésülni. A *v* hang, bár van zöngétlen párja, a köznyelvben zöngétlenül, de nem zöngésít.

Példák a bekövetkező hangmódosulás környezete alapján:

- toldalékos alak: *nézhet* [nészhet], *melegszik* [melekszik]
- összetett szó: *melegszendvics* [melekszendvics]
- szókapcsolat: *hideg tél* [hidek tél], *meleg szoba* [melek szoba]

A zöngésség szerinti részleges hasonulás írásban mindig jelöletlen.

A KÉPZÉS HELYE SZERINTI RÉSZLEGES HASONULÁS

A *szén* előtag és a *por* utótag összekapcsolódásakor létrejövő összetett szó kiejtése [szémpor]. A *p* ugyanis ajakhang, és visszahat az *n*-re, amely foghang, s helyette szintén ajakhang képződik: *m*. A képzés helye szerinti részleges hasonulás az *n* hangot módosítja: *b*, *m* és *p* előtt *m*-nek vagy ahhoz közel álló hangnak, *gy*, *ny* és *ty* előtt *ny*-nek vagy ahhoz közel álló hangnak hallatszik:

- toldalékos alak: *kantinban* [kantimban]
- összetett szó: *hasonmás* [hasommás]
- szókapcsolat: *ötven tyúk* [ötveny tyúk]

A képzés helye szerinti részleges hasonulás írásban mindig jelöletlen.

JELÖLETLEN TELJES HASONULÁS

A *hagy-* igeitől és a *-juk* igei személyragból álló szóalak kiejtése [haggyuk], ugyanis a *j* hang az alkalmazkodáskor teljesen azonossá válik a *gy*-vel. A teljes hasonulás az iránya szerint lehet előreható és hátraható. Az első esetben egy adott hang az őt megelőző hang hatására módosul: *anyja* [annya], a második esetben viszont az utána következő hatására módosul: *község* [kösség].

Előreható teljes hasonulás következik be a *gy*, *ny*, *ty* végű főneveknél, ha *j*-vel kezdődő birtokos személyjel vagy birtoktöbbségitő jel kapcsolódik hozzájuk: *naggyai* [naggyai], *anyjuk* [annyuk], *atyja* [attya], valamint a *gy* és *ny* végű igéknél, ha *j*-s toldalékkal (felszólító mód jele, igei személyrag) kapcsolódnak össze: *fagyjon* [faggyon], *hányja* [hánnya]. Hátraható teljes hasonulás a következő mássalhangzók kapcsolódásakor fordul elő: *d + cs*, *gy + cs*, *t + cs* = *ccs*. Például: *vad csiga* [vaccsiga ~ vatcsiga], *nagy csapat* [naccsapat ~ natycsapat], *átcsap* [áccsap]; *d + gy*, *t + gy* = *ggy*, például:

hadgyakorlat [haggyakorlat], *átgyalogol* [ággyalogol]; $d + c$, $gy + c$, $t + c = cc$, például: *nádcukor* [nátcukor ~ náccukor], *nagy cápa* [naccápa ~ natycápa], *szétcincál* [széccincál]; $sz + s$, $z + s = ss$, például: *egészség* [egésség], *gazság* [gasság]; $sz + zs$, $z + zs = zzs$, például: *régésszszargon* [régézzszargon], *száraz zsömle* [szárazs zsömle ~ szárazs zsömle]; $s + sz$, $zs + sz = ssz$, például: *kis szoba* [kisz szoba], *rozsszerű* [rosszerű]; $s + z$, $zs + z = zz$, például: *vaszár* [vazzár], *varázszené* [varázzene]. Hátraható jelöletlen teljes hasonulás következik be akkor is, ha az *l* és az *ll* végű igékhez *j*-vel kezdődő toldalék járul (a felszólító mód jele vagy határozott, másképp: tárgyas igei személyrag): *ítéljük* [ítéjjük], *tanulja* [tanujja], *állj* [áj], *beszéljenek* [beszéjjenek].

Példák a bekövetkező hangmódosulás környezete alapján:

- toldalékos alak: *egészség* [egésség]
- összetett szó: *nádcukor* [nátcukor ~ náccukor]
- szókapcsolat: *nagy csapat* [natycsapat ~ naccsapat]

A jelöletlen teljes hasonulást, ahogy az elnevezés is mutatja, soha nem jelöljük írásban.

ÖSSZEOLVADÁS

A *lát*- igető és a *-ja* igei személyrag összekapcsolódásakor létrejövő szóalak ejtése [látýtya] a *t* és a *j* összeolvadásának következtében. A két különböző szomszédos mássalhangzó tehát kölcsönösen hat egymásra, olyan módon, hogy egy harmadik, hosszú mássalhangzóvá olvadnak össze, amely, ha utána újabb mássalhangzó következik, megrövidül.

Összeolvadás jön létre a *d*, *n* és *t* végű főnevek esetében akkor, ha *j*-vel kezdődő toldalék (birtokos személyjel vagy birtoktöbbséítő jel) járul hozzájuk: *hídjai* [hígyjai], *kínjuk* [kínnyuk], *kertje* [kertye], valamint a *d*, *n* és *t* végű igéknél, ha *j*-vel kezdődő személyrag és – a *t* végűek kivételével – a felszólító mód jele követi a tövet: *adjuk* [agygyuk], *fonjátok* [fonnyátok], *tanítja* [tanítja].

A *d + sz*, *gy + sz*, *t + sz* hangkapcsolat kiejtéskor legtöbbször hosszú *c* hanggá olvad össze: *adsz* [acc], *egyszer* [eccer], *vetsz* [vecc]; a *d + s*, *gy + s*, *t + s* hangkapcsolatból pedig hosszú vagy rövid *cs* lesz: *vadság* [vaccság], *nagyság* [naccság vagy natyság], *költség* [kölcség], *barátság* [baráccság].

Összeolvadás a hangmódosulás környezetét tekintve csak toldalékos alakokban jön létre, összetett szavakban és szókapcsolatokban nem. Az összeolvadás írásban mindig jelöletlen.

MÁSSALHANGZÓ-RÖVIDÜLÉS

A *hall*- igető és a *-gat* képző összekapcsolódásával keletkező szó kiejtése [halgat], mert egy hosszú és egy tőle különböző rövid mássalhangzó kerül egymás mellé, s ilyenkor a hosszú mássalhangzó az ejtésben megrövidül. A rövidülés akkor is bekövetkezik, ha a hosszú mássalhangzót megelőzi a rövid: *arccal* [arcal].

Példák a hangmódosulás környezete alapján:

- toldalékos alak: *kelebbre* [kelelebbre]
- összetett szó: *itthon* [ithon]
- szókapcsolat: *adott neki* [adotneki]

A mássalhangzó-rövidülés jelensége írásban jelöletlen.

MÁSSALHANGZÓ-KIESÉS

A *mind-* névmástő és a *-nek* névszórag összekapcsolódásával keletkező szóalakban hármas mássalhangzócsoporthoz jön létre. Ilyenkor a nem pontos ejtésben a mássalhangzó-torlódást rendszerint a középső kivetésével hidaljuk át: *mindnek* [minnek]. A mássalhangzó-kiesést nemegyszer más hangváltozás is kíséri: *azt hiszem* [aszhi-szem], ebben a példában a kiesés következtében zöngésség szerinti részleges hasonulás is létrejön.

Példák a hangmódosulás környezete alapján:

- toldalékos alak: *gondnak* [gonnak ~ gondnak]
- összetett szó: *mindnyájan* [minnyájan]
- szókapcsolat: *csukd be* [csugbe]

A kiesés nem jelöljük írásban, ezalól négy ige kivételt jelent: *bólingat, kacsingat, rángat, tekinget*.

A hagyomány elve

Hagyományos írásmódon a hangjelölésnek azt az eljárását értjük, amikor egy szó vagy szóalak rögzítése nem a mai kiejtés vagy a szóelemzés elve szerint történik. A hagyomány érvényesülése a helyesírásban ennél természetesen jóval szélesebb körű. A hagyomány alakította ki és őrzi például a betűk alakját, a külön- és egybeírási szokásokat, a kiejtés és szóelemzés elvének érvényesülését. A szabályzatba az írásgyakorlat hagyománya által létrehozott szabályrendszerek kerülnek be alapvetően. Ha azonban az írásgyakorlat nem tud kialakítani valamiféle rendszerszerűséget, a nyelv rendszerének szellemében mesterségesen kell kialakítani a szabályokat, amelyek a szabályozás folytán hagyományozódnak tovább (lásd 15–16). Az akadémiai szabályozás öt nagy jelenségkört sorol a hagyomány alapelvehez.

A HAGYOMÁNYOS ÍRÁSMÓDÚ CSALÁDNEVEK

A családnevek írásformája a magyar helyesírás leginkább hagyományörző típusába tartozik. Egy részük követi a mai köznyelvi hangjelölési rendszert (*Varga, Borbély, Mártonfi*), más részük azonban a jelenlegi írásformáktól kisebb-nagyobb mértékben eltérő jelölésmódokat tartalmaz. A régi, ma már nem használatos magyar betűjelekkel csak a családnevekben, illetőleg a kódexirodalomban találkozhatunk. Ezek többsége, bár nem kizárólagosan, kétjegyű betű, magánhangzókat és mássalhangzókat egyaránt jelölhet: *Gaal* vagy *Gaál* [gál], *Veér* [vér], *Eötvös* [ötvös], *Beöthy* [böti], *Thewrewk* [török], *Dessewffy* [dezsőfi], *Ghyczy* [gici], *Kölcsey* [kölcsei], *Madách* [madács], *Czuczor* [cucor], *Végh* [vég], *Jósika* [jósika], *Takáts* [takács], *Wesselényi* [veselényi], *Zigány* [cigány]. (Részletesen lásd 82–83.)

A régies írásmódú családnevekben gyakorinak mondható eltérés a magánhangzók és a mássalhangzók hosszúságának különbsége. A családnevek rövid magánhangzó-betűi a mai írásgyakorlatban többször hosszú magánhangzóknak felelnének meg: *Bíró* [bíró], *Hajdu* [hajdú], *Gombocz* [gombóc]. Ritkábban a mai rövid magánhangzó helyett hosszú áll: *Földi* [földi]. A mássalhangzóknál a hosszú jelölés fordulhat elő a rövid helyett: *Papp* [pap], *Veress* [veres], *Széll* [szél], *Pálffy* [pálfi] stb.

Egyetlen családnév többféle hagyományos írássajátosságot is tartalmazhat. A *Desseffy* történelmi névben például az *ss* [zs]-t jelöl, az *ew* betűkapcsolat hangértéke [ő], az *ff* rövid [f]-nek felel meg, míg az *y* hangértéke [i], azaz: [dezsőfi]. Egy-egy hagyományosan írt családnévben egyéb írássajátosságok is előfordulnak: *Batthyány* [battyányi], *Medgyessy* [meggyesi], *Pákh* [pák], *Rhédey* [rédei]. Ugyanannak a családnévnek többféle írásváltozata is létezhet. A *Gaal*, *Gaál*, *Gál*, *Gáll* formáknak egyaránt [gál] a kiejtett megfelelőjük. Ezek egymással értelemszerűen nem helyettesíthetők.

A DZ ÉS A DZS

A szó végén és két magánhangzó közötti helyzetben a *dz* és a *dzs* a kiejtésben általában hosszú. Ezt a nyúlást a helyesírás nem jelöli: *pedz* [peddz], *edz* [eddz], *bridzs* [briddzs]; *bodza* [boddza], *maddzag* [maddzag], *edző* [eddző], *pedzi* [peddzi], *maharadzsza* [maharaddzsza] stb. A *dz*, *dzs* végű szavakban a toldalékok hasonulásából eredő hosszúságot jelölni kell: *peddzük*, *eddzél*, *briddzsel* stb.

AZ LY

A hagyomány körébe tartozik az *ly*-os írás. A mai nyelvben a hangtörténeti változások következtében az *ly* is [j] hangértékű, az írás azonban megtartotta az *ly* összetett betűjelet. Tehát a *héja j*-je ugyanazt a fonémát jelöli, mint a *karvaly ly*-ja (vö. 22–23).

Az *ly* írásra nincsenek pontos szabályok, hiszen azok a szavak, amelyek *ly*-nal írandók, nagyon sokféle eredetűek, különböző jellegűek. (Az *ly*-os szavak listáját lásd 57–60.) Az *ly*-nal írandó szavakat valójában külön-külön meg kell tanulni. Nincs azonban olyan sok belőlük, az *ly*-os szavak közül jó néhány mára ki is veszett a használatból, régiessé vált, vagy már csak nyelvjárásokban élnek. A magyar nyelv szókészletébe nem kerülhet be olyan újabb elem, amelyik *ly*-nal íródik, hiszen az idegen szavak átírásakor a [j] hang *j*-vel jelölődik, a belső szóalkotásmódok közül pedig a képzéssel létrejött szavakban azért nem fordul már elő *ly*, mert nincsen *ly*-t tartalmazó ma is élő képzőnk (ilyen volt régebben például az *-ály/-ély*).

A ZÁRT E (Ě)

Hagyományosnak minősül az is, hogy a helyesírás egyféle [e] hangot jelöl. Bár a zárt *e* (ě) a magyar nyelvjárások többségében él, s vitatott, hogy létezik-e a köznyelvi kiejtésben, a helyesírás az ennek a hangnak megfelelő fonémát is *e*-vel jelöli (vö. 19–20). Tehát egy bizonyos feltételek mellett fonémaértékűnek tekinthető hang marad jelöletlenül: *egyél* [ëgyél], *egyetem* [ëgyetëm], *ember* [embër], *lehet* [lëhet], *szerelem* [szerelem], *gyerekeket* [gyerëkeket].

A MAGÁN- ÉS A MÁSSALHANGZÓK HAGYOMÁNYOS JELÖLÉSE MINŐSÉGI ÉS MENNYISÉGI JEGYEIK SZERINT

Jó néhány szóban a hagyomány megőrizte az eredeti kiejtést, a korábbi írásformát vagy a ma már nem érzékelt eredetet. A magánhangzóknál ez a hosszúság-rövidség szempontjából érvényesül. Hagyományos írásmódú például a *lámpabura* vagy az *árboc* szó, hiszen mai kiejtésük biztosan megállapítható: [lámpabúra] és [árbóc]. A más-

salhangzók jelölésében hagyományos írásmódú lehet egy szó a hosszúság-rövidség szerint, például: *mállik* [málik], vagy akkor, ha a szó belsejében nyelvtörténeti okból az írásképe eltér a mai kiejtéstől: *esd* [ezsd], *kapzsi* [kabzsi], *játszik* [jáccik], *mindnyájan* [minnyájan], *pünkösöd* [pünkösöd], *angyal* [anygyal] stb.

Az egyszerűsítés elve

Az egyszerűsítő írásmódba az akadémiai szabályozás szerint két jelenség tartozik. Egyrészt a kettőzött többjegyű betűket érintő egyszerűsítés, amely valójában nem a hangjelölésre vonatkozik, hanem írástechnikai kérdés (vö. 23). A többjegyű betűk kettőzött alakjait a tőszókból és a toldalékos alakokban ugyanis csonkítottan kell írni, vagyis a betűnek csak az első jegyét kell megismételni: *loccsan, meggy, gally, menny, hosszú, hattyú*; toldalékos alakokban: *kulccsal, eddzen, briddzel, naggyal, osztállyal, csínnyel, játsszál, rozsszal*. Ezt a fajta egyszerűsítést a tulajdonnevek alap- és toldalékos alakjaiban is végre kell hajtani: *Meggyes, Hosszú, Arannyal, Kodállyal* stb. Nincs egyszerűsítés azonban az összetételi elő- és utótag határán: *kulccscsomó, jegygyűrű, fénynyaláb, díszszázad, rozsszemle* stb.

Másrészt a toldalékolás következtében egymás mellé kerülő három azonos mássalhangzó kettőzöttre egyszerűsödik. Ez akkor fordul elő, ha a tő kettőzött mássalhangzóra végződik, és a hozzá járó toldalék ugyanezzel a mássalhangzóval kezdődik: *orr + -ra*. Ilyenkor a helyesírás lemond a szóelemek hiánytalan feltüntetéséről, valójában a kiejtéshez alkalmazkodik: *orra*. Ez leginkább a *-val/-vel* határozóragot tartalmazó szóalakokat jellemzi, hiszen a *-val/-vel* *v*-je előreható teljes hasonulást szenved (lásd 77–78), amit írásban is fel kell tüntetni. Az alábbi példasor a toldalékoláskor bekövetkező összes lehetséges mássalhangzó-egyszerűsítést tartalmazza. Egy-egy mássalhangzó azért hiányzik, mert nincsen ilyen kettőzött betűre végződő magyar szó.

jobb + -ban = jobban

vicc + -cel = viccel

meccs + -cel = meccsel

fedd + -d = fedd

griff + -fel = griffel

agg + -gal = aggal

meggy + -gyel = meggyel

sakk + -ként = sakként

toll + -lal = tollal

gally + -lyal = gallyal

gramm + -mal = grammal

Mariann + -nak = Mariannak

könny + -nyé = könnyé

krupp + -pá = kruppá

orr + -ra = orra

juss + -sal = jussal

hossz + -szal = hosszal

Ivett + -től = Ivettől

fütty + -tyel = füttyel

vigyázz + -zal = vigyázzal

Ez a szabály nem érvényesíthető a családnevekre (szemben az utónevekkel), a földrajzi nevekre, az intézménynevekre (az intézménynevi szóösszevonásokra), a márkanevekre, a címekre, az idegen tulajdonnevekre és az összetételekre. Ezekben a hosszú mássalhangzós betűhöz a vele azonos újabbat mindig kötőjellel kell kapcsolni azért, hogy a név vagy szó alapalakjának teljes formájára egyértelműen lehessen következtetni:

Cím: *Szerelmes szonett + -tel = Szerelmes szonett-tel, Blikk + -kel = Blikk-kel*

Családnév: *Kiss + -sel = Kiss-sel, Hermann + -né = Hermann-né, Tarr + -ról = Tarr-ról*

Földrajzi név: *Bükk* + *-kel* = *Bükk-kel*, *Matty* + *-tyal* = *Matty-tyal*

Idegen tulajdonnév: *Bonn* + *-nál* = *Bonn-nál*, *Tallinn* + *-nak* = *Tallinn-nak*

Intézménynév: *Keravill* + *-lal* = *Keravill-lal*, *Elzett* + *-tel* = *Elzett-tel*

Márkanév: *Knorr* + *-ral* = *Knorr-ral*, *Maxell* + *-lél* = *Maxell-lél*

Összetétel: *sakk* + *kör* = *sakk-kör*, *balett* + *táncos* = *balett-táncos*

Összetett szavak határán előfordul, hogy az előtag hosszú mássalhangzóra végződik, az utótag pedig azzal megegyező betűjeggyel kezdődik. Ilyenkor is kötőjeles megoldást kell alkalmazni az összetételi határon: *strucc-csemege*, *vicc-csokor*, *plüss-szamar*.

A *-szerű* utótag *sz-ét* általában csonkítva kapcsoljuk az *sz* végű szavakhoz, tehát úgy, mintha toldalék lenne (vö. *hússzor*): *ésszerű*, *viasszerű*. Akkor azonban, ha a *-szerű* kettőzött *sz-re* (*ssz*) végződő szavakhoz járul, nem lehet végrehajtani az egyszerűsítést, kötőjelet kell tenni az elő- és az utótag közé: *expressz-szerű*, *dzsessz-szerű*. A *-féle*, *-fajta* utótagok szintén kötőjellel kapcsolódnak a kettőzött *f-re* (*ff*) végződő főnevekhez: *griff-féle*, *blöff-fajta* stb.

A MAGÁNHANGZÓK JELÖLÉSE

A magánhangzók jelölésében kétféle alapelv érvényesül. Elsődlegesen a kiejtés: általában a kiejtett magánhangzókna megfelelő fonémák betűjeleit kell írásban rögzíteni. Ebből következően mindenekelőtt a helyes időtartamú hangoztatásnak van nagy szerepe. Mivel azonban a köznyelvi kiejtés és a helyesírás normája meglehetősen nagy eltéréseket mutat, az írott forma nem mindig alkalmazkodik a kiejtéshez. A kiejtéstől eltérő alakban rögzített szavakat ekkor már egyértelműen a hagyomány szerinti írásmóddhoz kell sorolni.

A kiejtéssel összhangban vagy azzal néha ellentmondásban a magánhangzók időtartamának pontos jelölése a félreérthetetlen írásbeli közlés lényeges követelménye. Könnyű belátni, hogy *a dalnok búja* és *a dalnok buja* szerkezet lényeges jelentéskülönbséget hordoz.

A rövid-hosszú magánhangzópárok közül az *a : á*, *e : é* használatával kapcsolatban semmiféle helyesírási eligazításra nincsen szükség. Ezek a magánhangzópárok fonetikai értelemben nem egymás hosszú-rövid megfelelői, hanem minőségileg is mások. Az *o : ó*, *ö : ő* hangpárok tagjainak írása általában szintén nem okoz gondot, mivel a párok megfelelő hangoztatása viszonylag egységes. A kérdéses szavakkal, illetőleg szóalakokkal külön foglalkozunk.

A magánhangzópárok közül az *i : í*, *u : ú*, *ü : ű* helyes rögzítésével van a legtöbb gond. Ennek oka az, hogy mivel a nyugat-magyarországi nyelvjárások lényegében a rövid változatokkal élnek, a kelet-magyarországiak pedig sokkal gyakrabban a hosszúakkal, a kiejtésben nagy az ingadozás, illetőleg esetenként a hosszú és a rövid kiejtészváltozatok is előfordulnak. A helyesírás ezzel szemben egyetlen alakváltozatot fogad el, vagyis sokszor meg kell tanulni, hogy egy-egy szó vagy szóalak milyen kiejtészváltozat vagy hagyomány alapján íródik. Ha például valaki a *dicsér* ige *i-jét* hosszan ejti, meg kell tanulnia a rövid *i-s* írást (lásd 35).

A szó végi *i/í*

A szavak végén az *i* rendszerint rövid, akár tőszóról, akár képzett alakról vagy ragozott formáról van szó, hiszen az *i*-s vagy *i*-re végződő toldalékok mind rövid *i*-vel írandók: *bácsi, mozi, reggeli, Gizi, eszi, kapni, tengernyi, szegedi, gyermekei* stb. A helyesírási szótárak szóanyagában a következő szavak végződnek hosszú *í*-re: *kiki-rikí, kirí, nyí, rí, scsí, sír-rí, sí* (igeként és főnévként is), *vízaví, zrí*.

A *nyí* és a *sí* ige mára már erősen elavult, leginkább képzett változataik élnek: *nyivákol, nyívog; sívalkodik, sívít*.

A szó végi *u/ú, ü/ű*

Mivel az egnél több szótagú egyszerű szavak végén az *u, ü* a köznyelvi kiejtésben mindig rövid, a helyes írásmód megtanulása nem könnyű feladat.

A melléknévek végén az *ú* és az *ű* mindig hosszú mind a képzett, azaz az *-ú/-ű, -jú/-jű* képzős, mind a képző nélküli formákban: *bárgyú, domború, hiú, karcsú, lassú, sava-nyú, szigorú, szomorú, szűkmarkú; bőkezű, egyszerű, gömbölyű, gyönyörű, hű, keserű, könnyelmű, sűrű, szörnyű* stb.

A főnevek végén – a képzett alakokat nem számítva – nagyjából fele-fele arányban kell rövid (*u/ü*) vagy hosszú (*ú/ű*) betűt írni.

Rövid *u*-val írandó főnevek: *adu, alku, áru, bábu, batyu, daru, emu, falu, frufru, gyalu, hamu, hindu, kakadu, kapu, kenguru, kenu, lapu, mandzsú, marabu, pertu, ragu, saru, satu, szapu, szaru, tabu, tatu, tinóru, uhu, zebu, zulu, zsalu, zsaru*.

Rövid *ü*-vel írandó főnevek: *bűrű, bütű, eskü, gügyű, güzü, menü, parvenü, revü, süsü, tütü, ürü*.

Hosszú *ú*-val írandó főnevek: *ágyú, aszú, borjú, ború, bosszú, búcsú, faggyú, fiú, gyanú, gyapjú, háború, hattyú, interjú, kátyú, koszorú, lappantyú, ocsú, odú, randevú, szíú, tanú, vályú, varjú*.

Hosszú *ű*-vel írandó főnevek: *betű, csepű, derű, fésű, gyepű, gyűrű, gyűszű, hegedű, herkenyű, keselyű, kesztyű, kölyű, köpű, kösöntyű, köszörű, nedű, rézsű, szérű, tetű, töpörtyű*.

Az egy szótagú *ú/ű* végű főnevek esetében a kiejtés és az írott kép nem tér el egymástól: *bú, szú, bú, fű, mű, nyű, tű* stb.

A képzett főnevek között rövid *u*-ra a kicsinyítő-becéző *-u* képzővel ellátott alakok végződnek: *anyu, apu, Pityu, Samu, Icu*; hosszú *ú*-ra és *ű*-re a *-tyű/-tyü* képzővel ellátottak: *dugattyú, szivattyú, sarkantyú, fogantyú, billentyű, pörgettyű, töpörtyű* stb.

Sokszor gondot okoz az *áru* – *árú, falu* – *falú* szavak helyes írása. A megkülönböztetés alapja az, hogy a rövid magánhangzós alakok főnevek, míg a hosszú változatok melléknévek: *Nagyon sok új áru érkezett. ♦ Ezeken a polcokon vannak a teljes árú könyvek. ♦ A falu melletti tanyán nagyon elszaporodtak a macskák. ♦ A fehér falú háziközelében táboroztunk*.

Az *áruháza, árucikk, faluház, falurádió* stb. összetételekben, valamint az *árus, áru-da; falusi, falunyi* képzett alakokban főnév fordul elő.

Az igék í-t végződése

Az igék í-t végződésében a *nyit* igét leszámítva mindig hosszú í-t kell jelölni. Ennek az az oka, hogy ezekben többnyire az -ít, -dít, -sít képzők találhatók (a *szít* igét kivéve), s ezek a toldalékok hosszú í-t tartalmaznak: *áhit, csitít, említ, hajít, hederít, kerít, konyít, őrjit, szakít, telít, zúdit, bódít, fordít, ordít, árusít, ásít, tanúsít* stb.

Az ul/ül végződés

Az egynél több szótagból álló egyszerű szavak *ul, ül* végződésében mindig rövid az *u, ü*. Ennek magyarázata az, hogy ezek a szavak az -ul/-ül, -dul/-dül igeképzőt vagy az -ul/-ül, -stul/-stül határozóragot tartalmazzák, vagy névutók és határozószók végződésai (ezekben többnyire az -ul/-ül határozórag szilárdult meg).

Igék: *áruul, ájul, búsul, gyógyul, tanul, becsül, mélyül, teljesül, vegyül, kerül, fordul, koldul, pezsdül, perdül* stb.

Ragos melléknevek: *józanul, magyarul, csehül, kimondhatatlanul, elviselhetetlenül, balul, feleségül* stb.

Ragos főnevek: *kocsistul, ruhástul, családostul, cipőstül, tövestül* stb.

Határozószók, névutók, más szófajú szavak: *alul, hátul, példáulul, belül, kívül, keresztül, keresztül-kasul, egyedül, végül, nélkül, közül, mögül, csőstül* stb.

Az egy szótagú *túl* névutóban és néhány egy szótagú igében azonban az *ú* és az *ü* hosszú: *(fel)dül, (ki)nyúl, (le)dül, (meg)hül, (össze)gyül(ik)* stb.

Tő végi jelölt rövidülés következtében rövid -ul/-ül végződésűek azok az -l képzős igék, amelyekben az alapszó hosszú *ú*-ra vagy *ü*-re végződik:

<i>ború</i>	<i>borul</i>	<i>hegedű</i>	<i>hegedül</i>
<i>bosszú</i>	<i>bosszul</i>	<i>keserű</i>	<i>keserül</i>
<i>csepű</i>	<i>csepül</i>	<i>köpű</i>	<i>köpül</i>
<i>derű</i>	<i>derül</i>	<i>köszörű</i>	<i>köszörül</i>
<i>domború</i>	<i>domborul</i>	<i>lassú</i>	<i>lassul</i>
<i>fésű</i>	<i>fésül</i>		

A szó végi ó/ő

A szavak végén az *ó* és az *ő* mindig hosszú, akár képzett, akár képző nélküli alakokról van szó: *ásó, dió, folyó, hajó, sarló, vontató; cipő, felső, heverő, mező, teknő, vessző*. Ez alól csak néhány indulatszó (és idegenes írásmódú idegen szó) a kivétel: *nono, allegro*.

A -da/-de képző előhangzója

A -da/-de képzővel alkotott főnevekben, ha a képző előhangzóval kapcsolódik a tőhöz, rövid *o-t* vagy rövid *ö-t* írunk, hiszen a magyarban az előhangzó jellemzően rövid magánhangzó szokott lenni: *fonoda, kötöde, óvoda, öntöde, sütöde, uszoda, szálloda, tanoda, iroda, varroda, mosoda* stb. A *bölcsöde* főnév hosszú *ö*-je nem előhangzó, hanem a tő utolsó fonémája (*bölcsö* + -de). A -da/-de képző előhangzó nélkül is kap-

csolódhat a tövekhez: *fogda, járda, nyomda*. (Lásd még 68.) A képző előtti alapigében a hosszú magánhangzó részben megrövidül: *iroda, uszoda*, részben hosszú marad: *szálloda, óvoda*.

A toldalékok magánhangzói

A *-ból/-ből*, *-ról/-ről* és *-tól/-től* határozóragokban, valamint a honnan? kérdésre felelő *ól/ől* végű névutókban mindig hosszú az *ó/ő*: *abból, ebből, házból, kézből; arról, erről, házról, kézről; attól, ettől, háztól, kéztől; alól, felől, mellől* stb.

Néhány igeképzőnek egyaránt van rövid (*o, ö*) és hosszú (*ó, ő*) formája:

-odik, -ödik: <i>alkonyodik, gömbölyödik</i>	-ódik, -ődik: <i>oldódik, kezdődik</i>
-ozik, -özik: <i>fáradozik, öltözik</i>	-ózik, -özik: <i>hallgatózik, kergetőzik</i>
-kodik, -ködik: <i>árulkodik, fészülködik</i>	-kódik, -ködik: <i>rázkódik, veszkódik</i>
-kozik, -közik: <i>kínálkozik, törölközik</i>	-kőzik, -közik: <i>zárkózik, mérkőzik</i>

A tő belseji *i – í, u – ú, ü – ő*

Az egy szótagú tőszavakban a rövid *i, u, ü* és a hosszú *í, ú, ő* rögzítésére két szabály vonatkozik, jellelhet egyik sem kivétel nélkül.

Azokban a szavakban, amelyekben a magánhangzót csak egy rövid mássalhangzó követi, legtöbbször hosszú *i-t, ú-t* és *ü-t* kell írni: *cím, csíp, híd, híz(ik), íj, ír, kín, szív, víz, zsír; bűg, bűj(ik), csúcs, hús, kúsz(ik), nyúz, rúd, tyúk, új, úr, zúz; bűn, bűz, csűr, fűl(ik), fűt, fűz, hűt, szűcs, szűz, tűn(ik), tűz, úr* stb.

Kivételek: *bit, biz, bridzs, brit, cin, cisz, csíp, dics, dzsip, fisz, gisz, hisz, hit, ily, kis, klip, mily, rizs, szid, szil, visz; busz, csuk, dug, fut, hun, huny, juh, jut, klub, kun, luc, luk, lyuk, rum, tud, tus, un, zug; csüd, düh, fül, rügy, rüh, sül, süt, szűgy, szül, úgy, ük, ül, üt*.

Azokban a szavakban, amelyekben a magánhangzó után két különböző mássalhangzó vagy egy hosszú mássalhangzó következik, rövid az *i, u, ü*. Két különböző mássalhangzóra végződők: *birs, hint, kincs, mind, szint, tilt; bujt, kulcs, must; csüng, fűrj, kürt, küzd, üdv* stb. Hosszú mássalhangzóra végződők: *cikk, friss, kinn; hull, ujj; bükk, függ, züll(ik)* stb.

Kivételes írásmódú ebben a vonatkozásban a *gyújt, gyűjt, nyújt, sújt* ige.

A hosszú *í, ú, ő* tőhangzójú szavak között vannak olyanok, amelyekben az *í, ú, ő* a különféle toldalékos (képzős, jeles és ragos) alakokban is mindig megőrzi a hosszúságát.

Alapalak	Képzett forma	Jeles, ragos forma	Alapalak	Képzett forma	Jeles, ragos forma
<i>bú</i>	<i>bús</i>	<i>búra</i>	<i>csíz</i>	<i>csízes</i>	<i>csíznek</i>
<i>bűg</i>	<i>bűgő</i>	<i>bűgnak</i>	<i>csűf</i>	<i>csűfol</i>	<i>csűfra</i>
<i>bűz</i>	<i>bűzös</i>	<i>bűzben</i>	<i>csúz</i>	<i>csúzos</i>	<i>csúztól</i>
<i>cím</i>	<i>címez</i>	<i>címek</i>	<i>csűr</i>	<i>csűrös</i>	<i>csűrben</i>
<i>csík</i>	<i>csíkos</i>	<i>csíkkal</i>	<i>díj</i>	<i>díjaz</i>	<i>díjam</i>
<i>csíny</i>	<i>csínyecske</i>	<i>csínyt</i>	<i>díz</i>	<i>díszít</i>	<i>dísztil</i>

Alapalak	Képzett forma	Jeles, ragos forma
dúc	dúcos	dúca
dús	dúsul	dúsan
fúj	fújdogál	fújt
fűt	fűtés	fűtött
gúny	gúnyos	gúnnyal
gúzs	gúzsos	gúzsba
gyík	gyíkos	gyíkot
gyűjt	gyűjtogat	gyűjtunk
gyűjt	gyűjtemény	gyűjts
híg	hígul	hígan
hím	hímes	hímről
húg	húgocska	húgod
húr	húroz	húrok
hús	húsos	húsban
hű	hűség	hűen
hűs	hűsít	hűsebb
hűt	hűtő	hűti
íj	íjász	íjról
íny	ínyenc	ínyed
ír (nép)	íres	írek
ír (orvosság)	–	írja
ív	íves	ívet
íz	ízlel	íze
kín	kínos	kínban
kúp	kúpos	kúpok
kúsz(ik)	kúszó	kúszott
lúg	lúgos	lúgot
mű	művész	műben
nyír (fa)	nyíres	nyírt

Alapalak	Képzett forma	Jeles, ragos forma
nyújt	nyújtózkodik	nyújtom
nyúl (ige)	nyúlkál	nyúlunk
nyúz	nyúzás	nyúzza
nyűg	nyűgös	nyűge
púp	púpos	púpot
rím	rímel	rímek
rút	rútul	rútra
sí	síel	sível
sín	síecske	sínen
sínyl(ik)	sínylődik	sínlyi
síp	sípos	síppal
sír (fn.)	síri	sírok
sújt	sújtás	sújtasz
súly	súlytalan	súlyt
szíj	szíjas	szíjastul
szín	színes	színek
szít	szítás	szítja
szív (fn.)	szíves	szívvel
szűcs	–	szűcsnek
szűr (fn.)	szűrös	szűrben
túsz	túszos	túszok
tű	tűcske	tűvel
tűz (ige)	tűzni	tűzünk
tyúk	tyúkász	tyúktól
új	újít	újabb
zúg (ige)	zúgó	zúgott
zúz	zúzás	zúzol
zsúp	zsúpos	zsúpja

Kivételes írásmódúak, hiszen nem feleltethetők meg a fenti szabálynak a *gunyoros*, *husi/husika*, *hugi/hugica*, *szívi* és a jelentésüket tekintve elszigetelődött *sújtás* és *tüzetes* képzett alakok. A kiejtésük azonban megfelel a rövid magánhangzóknek.

Sok olyan *í, ú, ű* töhangzós egy szótagú szó létezik, amelynek bizonyos toldalékos alakjában megrövidül a *tő* belseji hosszú magánhangzó. Ezeknek a szavaknak több csoportjuk van.

• Számos olyan, az *í, ú, ű* töhangzót tartalmazó ige van, amelyik valamennyi jeles és ragos alakjában, valamint a képzett alakok nagy részében megtartja a *tő* belseji magánhangzó hosszúságát, bizonyos képzők előtt azonban rövidülés történik:

<i>bír</i>	<i>bírkózik, bírodalom, birtok</i>
<i>bíz(ik)</i>	<i>bizakodik, bizalom, bizomány, bizottság, biztat, biztonság, biztos</i>
<i>búj(ik)</i>	<i>bujdokol, bujdosik, bujkál, bujtotag</i>

csíp	csipdes, csipeget, csipesz, csipet (fn.), csipked, csipkelődik
csúsz(ik)	csuszamlik, csusszan
dív(ik)	divat
dül	dulakodik
dül	düledezik, dülekeny, dülled, dülleszt, dülöngél
fúl	fuldokol, fullad, fullaszt
fúr	furakodik, furat (fn.), furdal, furkál
fül(ik)	fülled, fülleszt
füz	füzér, füzet (fn.)
gyúl(ik)	gyullad, gyullaszt
gyúr	gyurkál, gyurma
gyül(ik)	gyülekezik, gyülemlik
gyűr	gyüremlik, gyürkőzik
hív	hivatal, hivatás, hivatkozik, hivatott ('arravaló')
híz(ik)	hizlal
húz	huzakodik, huzal, huzamos, huzat (fn.), huzavona, huzigál
hül	hüledezik
ír	irat (fn.), iratkozik, irka, irkál, iroda, irodalom, iromány
ív(ik)	ivar
múl(ik)	mulaszt
nyíl(ik)	nyiladozik, nyilatkozik, nyilván
nyír	nyíratkozik, nyírkál
rüg	rugalmas, ruganyos, rugaszkodik, rugdal, rugdos, rugékony, rugó (fn.), rugódzik
sír	síralom, siránkozik, sirat
süg	sugall, sugalmaz, sugdolózik, sugdos
szív	szívacs, szivar, szivárog, szivattyú
szúr	szurdal, szurkál, szurony
szűn(ik)	szünet, szünidő, szüntelen, szüntet
szűr	szűrcsöl, szüremkedik, szüret (fn.)
túr	turkál
tűn(ik)	tünedezik, tűnékeny, tűnemény, tünet, tüntet
túr	türelem, türtőztet
úsz(ik)	uszály, uszoda, uszony
üz	üzelem, üzem, üzér, üzlet
vi(v)	viadal

- Ha a kéz főnévhez különféle toldalékok járulnak, akkor a szó hosszú magánhangzója vagy megrövidül, vagy hosszú marad, tehát két töváltozat jön létre: kéz- és kez-.

A kéz főnév következő toldalékos alakjaiban hosszú marad a magánhangzó:

kézé	kézből	kéznél	kézig	kézzel
kéznek	kézen	kéztől	kézként	kézért
kézben	kézről	kézhez	kézzé	kézi
kézbe	kézre			

A következő toldalékos alakokban változik a kéz- é-je e-re:

<i>kezek</i>	<i>kezed</i>	<i>kezetek</i>	<i>kezenként</i>	<i>kezes</i>
<i>kezei</i>	<i>keze</i>	<i>kezüik</i>	<i>kezesül</i>	<i>kezeskedik</i>
<i>kezem</i>	<i>kezünk</i>	<i>kezet</i>	<i>kezezske</i>	<i>kezez</i>

Ugyanígy változik a hosszú *í, ú, ő* a rövid megfelelőjével a következő egy szótagú főnevek toldalékos alakjaiban:

<i>fűz</i>	<i>kút</i>	<i>nyúl</i>	<i>tűz</i>	<i>út</i>
<i>híd</i>	<i>lúd</i>	<i>rúd</i>	<i>úr</i>	<i>víz</i>
<i>ín</i>	<i>nyíl</i>	<i>szűz</i>		

A felsorolt főnevek toldalékos alakjait a kéz főnév megfelelő toldalékos alakjainak analógiájára írjuk, ugyanis ezek a főnevek ugyanabba a tőtípusba tartoznak (tő belseji időtartamot váltakoztatók). Vagyis ha a kéz tőhangzója hosszú marad egy adott toldalék előtt, akkor az ugyanebbe a tőtípusba tartozó összes főnév is az marad. Ha a kéz hosszú tőhangzója toldalék előtt rövidre változik, a többi szó is ugyanúgy viselkedik. Például:

<i>kézben</i>	<i>tűzben, vízben, rúdban</i>	<i>kezem</i>	<i>nyilam, kutam, uram</i>
<i>kézi</i>	<i>tűzi, vízi, hídi, úti, úri</i>	<i>kezek</i>	<i>fűzek, hidak, inak, szüzek</i>
<i>kéhez</i>	<i>fűzhöz, kúthoz, szűzhöz, nyílhoz</i>	<i>kezesül</i>	<i>nyulastul, rudastul</i>
<i>kézzel</i>	<i>ínnal, lúddal, nyúlal, nyúvel</i>	<i>kezes</i>	<i>vizes, tüzes, utas, ludas</i>

Egyedül a *híd, kút, lúd, rúd* és az *út* 3. személyű birtokos személyjeles alakjában van eltérés. Ezekhez ugyanis nem a személyjel magánhangzós változata (*keze*) kapcsolódik, hanem a *-ja*, illetőleg a *-juk* alakváltozat, így a tőhangzó hosszú marad a toldalékos formákban:

<i>hídja, hídjuk</i>	<i>rúdja, rúdjuk</i>
<i>kútja, kútjuk</i>	<i>útja, útjuk</i>
<i>lúdja, lúdjuk</i>	

• A *tíz* és a *hús* számnév *i-je*, illetőleg *ú-ja* a legtöbb toldalékos alakban – esetenként a kiejtéstől függetlenül is – hosszú marad, vö. *húszas* [huszas]. A két számnév teljesen egyformán íródik: *tízes – húszas, tízen – húszan, tízet – húszat, tízre – húszra, tízszer – hússzor*.

Mindkét számnévnél három képzett alakban rövidül meg a tő belseji magánhangzó:

<i>tized</i>	<i>huszad</i>
<i>tizedik</i>	<i>huszadik</i>
<i>tizen-</i>	<i>huszon-</i>

A *tizen-* és a *huszon-* csak előtagként létezik: *tizenegy, tizenhét, huszonkettő, huszonnyolc*.

• Néhány hosszú *í, ú, ő* tőhangzójú egy szótagú főnév és melléknév az igék egy csoportjához hasonlóan a jeles és a ragos szóalakokban nem változik, bizonyos, szabályokhoz nem köthető képzős változatokban azonban rövidülést mutat:

<i>bűn</i>	<i>bűnt, bűnök, bűnös, de: büntet</i>
<i>csúcs</i>	<i>csúcsot, csúcsok, csúcsos, de: csúcsorít, csúcsorodik</i>
<i>sík</i>	<i>síkot, síkok, síkos, de: síkamlik, síklik</i>
<i>szűk</i>	<i>szűken, szűkebb, szűkös, de: szűkség</i>

űr	űrt, űrök, űri, de: üreg, üres, űrit, űrül
víg	vígan, vígabb, vígság, de: vigad, vigalom, vigasság, vigasz
zsír	zsírt, zsírok, zsíros, de: zsiradék

Az -izmus, -ista stb. képzők előtti magánhangzó-rövidülés

Az idegen eredetű -izmus, -ista, -ítás, -ítál, -izál, -ikus stb. képzők előtt a főként idegen eredetű tövek egy részében a tő belseji hosszú magánhangzó megrövidül. Ez az írásmód számít szabályszerűnek.

démosz	demokratikus	passzív	passzivitás
diakrónia	diakronikus	periódus	periodika, periodikus
eufémia	eufemikus	proféta	profetikus
eufória	euforikus	reális	realizmus, realista, realizál
filozófia	filozofikus	struktúra	strukturális, strukturalizmus, strukturalis
hellén	hellenizmus, hellenisztikus	szatíra	szatirikus
hérosz	heroikus, heroizmus	szláv	szlavista, szlavisztika
hipnózis	hipnotikus, hipnotizál, hipnotizmus	szociális	szocialista, szocializmus
irónia	ironikus, ironizál	szuverén	szuverenitás
kultúra	kulturális	típus	tipikus, tipizál
mítosz	mitikus	Urál	uralisztika

A hosszú magánhangzó néhány szó származékában – nem mindig következetesen – megőrződik. Ez az írásmód kivételesnek számít:

akadémia	akadémikus, akadémista, akadémizmus	kémia	kémikus
atléta	atlétika, de: atletizmus	kollégium	kollégista
bázis	bázikus	krónika	krónikus (de: diakrónia: diakronikus)
bigámia	bigámista	líra	lírikus
biokémia	biokémikus	légio	légionista
cár	cárizmus	mágia	mágikus
démon	démonikus	mizantróp	mizantropia
elégia	elégikus	náci	nácizmus
enciklopédia	enciklopédikus, enciklopédizmus	október	októbrista
esztéta	esztétika, esztétikum, esztétikus, esztétizál	pánszláv	pánszlávizmus
evangélium	evangélista, evangélikus	pápa	pápista
gárda	gárdista	poéta	poétika
geokémia	geokémikus	sámán	sámánizmus
gótika	gótikus	sátán	sátánizmus
higiénia	higiénikus	szóló	szólista, szólisztikus
hisztéria	hisztérika, hisztérikus	utópia	utópikus, utópista, utópisztikus

A tulajdonnevekből képzett melléknévi származékokban többnyire megmarad a többséj hosszú magánhangzó: *kálvinizmus, sztálinista* (de: *desztalinizáció*) stb.

A *diktátor* – *diktatórikus, diktatúra* váltakozásban az *á* rövidülésén kívül az *o* megnyúlása, illetve minőségváltozása is tapasztalható. Az *izotrop* – *izotrópia* szintén magánhangzonyúlást mutat.

Különösen figyelni kell a következő szópárok helyes rögzítésére: *amfoter* – *amfotéria*, *bibliofil* – *bibliofília*, *dagerrotip* – *dagerrotípa*, *dodekafon* – *dodekafónia*, *homonima* – *homonímia*; *izomer* – *izoméria*, *monofon* – *monofónia*, *paronima* – *paronímia*, *perfid* – *perfidia*, *szinonima* – *szinonímia*; *sztereotip* – *sztereotípa*, *textil* – *textília* stb. További hasonló példák: *abesszin* – *Abesszília*, *arab* – *Arábia*, *argentín* – *Argentína*, *Babilon* – *Babilónia*, *brazil* – *Brazília*, *kirgiz* – *Kirgizia*, *mongol* – *Mongólia*, *namib* – *Namíbia*, *Niger* – *Nigéria*, *pannon* – *Pannónia* stb.

Ingadozó ejtésű szavak

Az alábbi táblázat néhány olyan szót tartalmaz, amelyekben rövid vagy hosszú *i* – *í*, *o* – *ó*, *ö* – *ő*, *u* – *ú*, *ü* – *ű* fonéma is van, s kiejtésük a magánhangzó-hosszúság szerint vagy ingadozik, vagy eltér az írásképtől.

Rövid *i*, *o*, *ö*, *u* betűt tartalmazó jelölés:

<i>április</i>	<i>dicsér</i>	<i>mindig</i>	<i>pöröly</i>
<i>árboc</i>	<i>finom</i>	<i>nyirbál</i>	<i>regös</i>
<i>bogáncs</i>	<i>íge</i>	<i>odáz</i>	<i>rökönödik</i>
<i>bögöly</i>	<i>irigy</i>	<i>ördögös</i>	<i>sima</i>
<i>bőjt</i>	<i>kiváló</i>	<i>öv</i>	<i>szervíz</i>
<i>bura</i> (pl. lámpaé)	<i>körönd</i>	<i>papiros</i> (de: <i>papír</i>)	<i>szolid</i>
<i>csibor</i>	<i>körút</i>	<i>posta</i>	<i>Tibor</i>
<i>csüd</i>	<i>lakos</i>		

Néhány szó helyesírásának magyarázata:

Az *árboc* főnév rövid *o*-s rögzítését eredete magyarázza, tudniillik a latin 'fa' jelentésű *arbo* átvétele. Az ejtésben bekövetkező nyúlás ellenére az íráskép őrzi az eredeti rövid magánhangzót.

A *lakos* főnév a *lak* -s képzős származéka, a képző előtt pedig mindig rövid *o* előhangzó található. A hosszú *ó*-s ejtést tévesen az *ós* végű melléknévek (vö. *alsós*) analógiája okozhatja.

A *nyirbál* ige *i*-jének nyúlását feltehetően a *nyír* ige eredményezi, ám a két szó egymással nincsen kapcsolatban, nem azonos az eredetük. A *nyirbál* eredetileg hangutánzó ige volt 'rimámkodik, kunyerál' jelentésben.

Az *ördögös* melléknév utolsó magánhangzójának nyúlását az *ős* végű melléknévek (vö. *felsős*) okozzák. Az *ördögös* szóban azonban az *ördög* szó régi *ördög* tőváltozata található, amelyhez rövid előhangzóval kapcsolódik az -s képző.

A *regös* főnév az elavult *reg* főnév származéka, amelyben eredetileg a rövid előhangzós -s képző szerepel. A nyúlást itt is az *ős* végű melléknévek hasonlósága idézi elő.

Hosszú í, ó, ő, ú, ű betűt tartalmazó szavak:

<i>alól</i>	<i>felől</i>	<i>ítél</i>	<i>pandúr</i>
<i>bíbic</i>	<i>gúnár</i>	<i>július</i>	<i>papír</i> (de: <i>papiros</i>)
<i>bőrönd</i>	<i>gúnya</i>	<i>június</i>	<i>presztízs</i>
<i>búcsú</i>	<i>gyűlöl</i>	<i>kandúr</i>	<i>rubeóla</i>
<i>búza</i>	<i>hínár</i>	<i>kímél</i>	<i>szelíd</i>
<i>csípő</i>	<i>hiúz</i>	<i>kísér</i>	<i>szúnyog</i>
<i>csúnya</i>	<i>hízeleg</i>	<i>kísért</i>	<i>tímár</i>
<i>diszciplína</i>	<i>ígér</i>	<i>kíván</i>	<i>tűzok</i>
<i>előtt</i>	<i>immúnis</i>	<i>kíváncsi</i>	<i>zúzmara</i>

Szópárok

A következő szópárok tagjai között jelentéskülönbség van a magánhangzó-időtartam alapján, ezért helyes rögzítésükre különösen tekintettel kell lenni:

<i>áru</i> (főnév): <i>minőségi áru</i>	<i>árú</i> (melléknév): <i>teljes árú könyv</i>
<i>elől</i> (hol?): <i>elől jár</i>	<i>elől</i> (honnan?): <i>elfut valaki elől</i>
<i>falú</i> (főnév): <i>parányi falú</i>	<i>falú</i> (melléknév): <i>fehér falú ház</i>
<i>kör</i> ('karika'): <i>kör alakú</i>	<i>kör</i> ('szín a francia kártyában'): <i>kör dáma</i>
<i>Körös</i> (folyó)	<i>Körös</i> (település)
<i>Őrs</i> (helység- és személynév): <i>Alsóőrs</i>	<i>őrs</i> (szervezeti egység): <i>Mókus őrs</i>
<i>pallas</i> ('nagy kard')	<i>pallós</i> ('aminek kis hídjá, pallója van')
<i>sújtás</i> ('zsinórdíszítés')	<i>sújtás</i> ('ütés, csapás')
<i>zug</i> (főnév): <i>rejtett zug</i>	<i>zúg</i> (ige): <i>zúg a Volga</i>

A gyakorlatban a legtöbbször azt a hibát követik el, hogy *áru* helyett *árút*, *elől* helyett pedig *előlt* írnak, a 'karika' jelentésű *kör* főnevet pedig hosszú magánhangzóval jelölik.

Az ún. hiátustöltő j

Ha egy szóban vagy szóalakban két magánhangzó kerül egymás mellé, a két magánhangzó között ún. hiátus (hangűr) keletkezik. Ez kitöltődhet a j hanggal, különösen akkor, ha az egyik magánhangzó az *i*. A hiátustöltő j-t írásban sohasem jelöljük: *aluminium, bestia, biliárd, billió, cián, dalia, diadal, diák, dió, fiatal, fiók, fiú, hiány, hiátus, hiedelem, hiéna, hiúz, kiabál, kiált, kies, kietlen, kioszk, lilium, miatt, mienk ~ miénk, miért, milliárd, millió, milliomos, múmia, ópium, óriás, piac, pióca, rádió, riad, riaszt, síel, siet, Sió, tied ~ tiéd, tietek ~ tiétek, viadal, viaskodik, viasz, viola* stb.

Hiátus keletkezhet akkor is, ha magánhangzóra végződő szóhoz magánhangzóval kezdődő vagy előhangzós toldalék járul. Az ezt kitöltő j hangot írásban ilyenkor sem szabad jelölni. A gyakoribb előfordulási típusok a következők:

- A főnévi igenévhez egyes vagy többes szám harmadik személyű személyrag járul: *adnia, kérnie; adniuk, kénniük* stb.

- Magánhangzóra végződő tőhöz *-é* birtokjel vagy *-i* birtoktöbbsesítő jel kapcsolódik: *Ferié, nénéi, többié; fái, kapui, ollói*. A birtoktöbbsesítő jel *-ai/-ei, -jai/-jei* változatai is tartalmazzák az ejtésben hiátustöltő *j*-t: *barátai, üzletfelei, kertjei, padjai*.
- A *-k* többsesjel vagy az *-s* melléknévképző *a, e* előhangzóval kapcsolódik némely *i*-re végződő tőhöz: *férfiak, nyáriak, pestiek, régiek; férfias, nyárias, pesties, régies*.

Magánhangzó-kiesés

A magánhangzók találkozásának léteznek olyan esetei, amelyekben az első magánhangzó ejtéskor kiesik, s ezt írásban is jelölni kell.

A magánhangzó leggyakrabban az *i*-re végződő földrajzi nevek *-i* képzős alakjából esik ki: *Zamárdi + -i*. Ilyenkor az egyik *i* mind az ejtésben, mind az írásban elmarad: *zamárdi* (a melléknévi alakot a nagybetű kisbetűre cserélődése jelöli). A jelenség a helyesírási egyszerűsítő eljárásokhoz sorolható (vö. 16).

Ha *-i* képző járul néhány *-je* birtokos személyjeles szóhoz, a személyjel *e*-je kiesik, s ezt írásban jelölni kell. Vannak kettős alakok, azaz mind a *jei*, mind a *ji* végződés használatos: *belseje + -i = belsejei ~ belseji, elseje + -i = elsejei ~ elseji, eleje + -i = elejei ~ eleji*.

Ha egy összetett szó utótagja ugyanazzal a magánhangzóval kezdődik, amelyekkel az előtag végződik, kiejtésben és írásban egyaránt fel kell tüntetni mindkét magánhangzót: *aláás, kávéértékesítés, kiigazít, gyakorlóóra, áruutalvány*. Kivételes írásmódú a *gazdasszony* összetett főnév, mert a *gazda* előtag utolsó magánhangzója az ejtés következtében nem hangzik, és írásban sem szokás jelölni.

A MÁSSALHANGZÓK JELÖLÉSE

A mássalhangzók jelölésében mind a négy helyesírási alapelv érvényesül, tehát a kiejtés: *asztal, ballag*, a szóelemzés: *anya, barátság*, a hagyomány: *golya, pünkösöd, játszik*, valamint az egyszerűsítés is: *orra, tollal* (lásd 41–42). A mássalhangzók jelölését két nagy csoportra – a szótövekre és a toldalékos alakokra – bontva tárgyaljuk.

Mássalhangzó-jelölés a tövekben

Az az elv, hogy a mássalhangzó-fonémákat a toldalék nélküli egyszerű szavakban általában a kiejtés, ettől való eltéréskor a hagyomány szerint kell rögzíteni, nagyjából a mássalhangzók időtartamára, kisebbségre a mássalhangzók minőségére vonatkozik.

A MÁSSALHANGZÓK IDŐTARTAMA

A kiejtés alapelvének értelmében a mássalhangzó-fonémákat a köznyelvi kiejtés alapján jelöljük röviden vagy hosszan.

A kiejtésbeli hosszúság írásbeli jelöletlensége ennek megfelelően a hagyomány elvéhez tartozik. Tipikusan ilyen a *lesz* [lessz] ige és az *egy* [eggy] számnév. A *lesz* igenek egyetlen olyan toldalékos alakja sincs, amelyben *ssz*-et kellene írni, és a szótári alapalakon kívül ezekre inkább a rövid ejtés a jellemző: *leszek, leszel, leszünk* stb. Az *egy*

számnév legtöbb olyan toldalékos alakjában hosszú a *gy* ejtése, amelyben a tőhöz a toldalék magánhangzóval kapcsolódik: *egyé, egyes, egyet, egyetlen, egyezik, egyik, együtt* stb. Kettőzött *gy* – a jelölt teljes hasonulás következtében (lásd 77–78) – az *egy* toldalékos alakjai közül csak a *-val/-vel* és a *-vá/-vé* ragos alakokban szerepel: *eggyel, eggyé*.

Ugyancsak jelöletlen a szó végén vagy két magánhangzó között a *dz* és *dzs* hosszú ejtése, tehát ezeket a formákat is a hagyomány elve szerint rögzítjük: *edz, pedz, bridzs, bodza, madzag, hodza, maharadzsza* (lásd 40).

Ingadozó kiejtésű szóalakok. Néhány szó kiejtése bizonytalan vagy eltérő a mássalhangzók hosszúságában, illetve rövidségében, a helyesírás azonban csak egyetlen ejtészózatot rögzítését engedi. Az alábbi szavakat rövid mássalhangzóval írjuk, többnyire kiejteni is így szokás őket:

<i>agancs</i>	<i>díj</i>	<i>héja</i> (madár)	<i>sápad</i>
<i>bágyad</i>	<i>egyéb</i>	<i>hokedli</i>	<i>szalag</i>
<i>bakancs</i>	<i>egyetem</i>	<i>köpeny</i>	<i>szíj</i>
<i>biliárd</i>	<i>éj</i>	<i>lábad</i> (ige)	<i>szőlő</i>
<i>briliáns</i>	<i>elem</i>	<i>múlik</i>	<i>telik</i>
<i>cikázik</i>	<i>halad</i>	<i>nokedli</i>	<i>ukmukfukk</i>
<i>civilizáció</i>	<i>háló</i>	<i>nyílik</i>	<i>üget</i>
<i>csalán</i>	<i>heg</i>	<i>nyúlik</i>	<i>vajon</i> (kérdőszó)
<i>csat</i>	<i>hegeszt</i>	<i>önálló</i>	<i>ványad</i>
<i>csupa</i>	<i>hej</i>	<i>pukedli</i>	

Néhány szó helyesírásának a magyarázata:

A *cikázik* ige feltehetően a *cicázik* ige alakváltozata, semmilyen összefüggésben nincs a *cikk* főnévvel. Az *egyéb* névmás eredetileg az *egy* számnév középfokú alakja, ez okozhatja esetenként a hosszú *b*-s ejtést. Az *egyetem* főnév nyelvújítás kori szó, az *egyetemben* határozószóból keletkezett elvonással. Jóllehet eredetét tekintve köze van az *egy* számnévhez, a *gy* két magánhangzó közti helyzete mégsem nyújtja meg a mássalhangzót.

A *lábad* ige eredetileg a *láb* főnévből származik, a mai nyelvi tudás szerint pedig képző nélküli igealak. Két kifejezésben használatos: *könnybe lábad a szeme, fellábad a betegségből*.

A *vajon* kérdőszónak régebben nagyon gyakori volt a hosszú *j*-s ejtése, ugyanis a szó eredetileg a létige felszólító alakjából keletkezett a *val-* tőből. A köznyelvi kiejtésben a kérdőszót ma már rövid mássalhangzóval ejtik.

Az alábbi szavakat hosszú mássalhangzóval kell írni, így hosszú az előnyben részesített ejtismód is:

<i>barakk</i>	<i>frottír</i>	<i>istálló</i>	<i>poggyász</i>
<i>barokk</i>	<i>fullánk</i>	<i>kakukk</i>	<i>szakáll</i>
<i>bezzeg</i>	<i>guggol</i>	<i>konnektor</i>	<i>szalonna</i>
<i>bosszú</i>	<i>icce</i>	<i>mállik</i>	<i>ujjong</i>
<i>elhesseget</i>	<i>intelligencia</i>	<i>pállik</i>	<i>uzsonna</i>
<i>forr</i>	<i>irritál</i>	<i>pellengér</i>	<i>vityilló</i>

Néhány szó helyesírásának magyarázata:

A *fullánk* főnév [fúlánk] ejtésváltozata a szó eredetét tükrözi: a *fúl* ige -ánk képzős változata. A *fúl* ige pedig a *fúr* eredetibb alakja ebben az esetben. Később a *fúl* végső *l*-je *r*-ré változott, a **fúlánk* képzős származékban azonban megőrizte az eredeti alakját. Az *l* megnyúlt, előtte az *ú* megrövidült, s ezt a természetes hangváltozást az írás is jelölni kezdte. A helyesírási szabályozás pedig a *fullánk* változatot fogadta el.

Az *ujjong* ige eredetileg képzett alak, de nem az *új* melléknévből vagy az *ujj* főnévből származik, hanem az *ujj(u)* indulatszóból.

Szópárok. Az alábbi szópárok tagjai között jelentéskülönbség van a mássalhangzó időtartama alapján, ezért helyes írásukra különösen tekintettel kell lenni:

<i>ál</i> ('hamis')	<i>áll</i> (1. 'az arc része', 2. 'nem ül')
<i>ara</i> ('menyasszony')	<i>arra</i> (határozószó vagy névmás)
<i>ép</i> ('sértetlen')	<i>épp</i> (pl. <i>épp</i> akkor)
<i>fed</i> ('takar')	<i>fedd</i> ('korhol')
<i>fén</i> ('élesít')	<i>fenn</i> (határozószó)
<i>had</i> ('sereg')	<i>hadd</i> (pl. <i>hadd</i> lám)
<i>hal</i> (1. 'vízi állat', 2. 'meghal')	<i>hall</i> (1. 'előszoba', 2. 'füllel érzékel')
<i>kasza</i> ('kéziszerszám az aratáshoz')	<i>kassza</i> ('pénztár')
<i>kel</i> (1. 'kerti növény', 2. 'ébred', 3. 'elfogy a portéka')	<i>kell</i> ('szükséges')
<i>közé</i> (névutó)	<i>közzé-</i> (igekötő)
<i>len</i> (növényfajnév)	<i>lenn</i> (határozószó)
<i>megy</i> (mozgást jelentő ige)	<i>meggy</i> (gyümölcsfajta)
<i>meny</i> ('a fiú felesége', vö. <i>menyasszony</i> , <i>menyecske</i> , <i>menyegző</i>)	<i>menny</i> ('égbolt', vö. <i>menyegzet</i>)
<i>or</i> ('rabló', csak előtagként: <i>orgazda</i> , <i>orgyilkos</i>)	<i>orr</i> ('a szaglás szerve')
<i>szál</i> (cérnaszál, egy <i>szál</i> rózsza)	<i>száll</i> ('repül')
<i>tol</i> (ige)	<i>toll</i> (főnév)
<i>új</i> ('nem régi')	<i>ujj</i> ('kéznek vagy ruhának a része')
<i>vál(ik)</i> (1. 'valamennyi lesz', 2. 'házasságot felbont')	<i>váll</i> ('testrész', vö. <i>vállal</i> , <i>vállalat</i>)
<i>var</i> ('seben keletkező réteg')	<i>varr</i> ('tűvel dolgozik')

A határozószók és névutók végső t-je. A határozószók és névutók végső *t*-jének hosszú vagy rövid voltát a kiejtéssel összhangban szabályokba lehet foglalni. Ha a *t* előtt magánhangzó áll, kettőzni kell: *alatt*, *egyebütt*, *együtt*, *előtt*, *felett* ~ *fölött*, *hanyatt*, *helyett*, *itt*, *közepett(e)*, *között*, *mellett*, *miatt*, *mindenütt*, *mögött*, *ott*, *végett*. Ha a *t* előtt mássalhangzó áll, röviden kell jelölni: *alant*, *bent*, *fent* ~ *fönt*, *gyánánt*, *imént*, *iránt*, *kint*, *közt*, *lent*, *mindjárt*, *most*, *önként*, *szerint*, *tüstént*.

Ezeknek a szavaknak a legnagyobb része eredetileg ragozott alak volt. A hol? kérdésre felelő -t/-tt helyhatározórag található meg bennük (vö. *Pécsett*, *Székesfehérvárott*,

Győrött, Kaposvárt, Kolozsvárt). A *bent*, *fent* ~ *fönt*, *kint*, *lent* határozószókban az *n* sohasem kettőződik meg. A *t* nélküli változatokban ellenben mindig két *n*-et írunk: *benn*, *fenn* ~ *fönn*, *kinn*, *lenn*.

A KIEJTÉS ÉS AZ ÍRÁSKÉP ELTÉRÉSE A TÖVEK JEJÖLÉSÉBEN – A NÉMA *h*

A kiejtés szerinti írásmód elve a mássalhangzókna nemcsak az időtartamára, hanem értelemszerűen a minőségére is vonatkozik. Az eltéréseket, tehát ha a mássalhangzó-jelölés a tövekben valamilyen okból különbözik a kiejtéstől, a hagyomány elvéhez kell sorolni. Eredendően különbség van a kiejtés és az írásképe között a *tő* végi ún. néma *h* esetében.

Az ún. néma *h* (vö. 23) csak az írásképeben jelenik meg, a kiejtésben alapvetően nem. Valójában nem néma betű, rendelkezik fonémaértékkel, de bizonyos szavakban szóhatáron és mássalhangzók előtt nem jelenik meg, magánhangzók előtt viszont igen: *céh* [cé], *céhnek* [cének], de: *céhet* [céhet]. A *céh h*-jának néma voltát a *-val/-vel* és *-vá/-vé* ragos szóalakok mutatják a leginkább, hiszen nem történik meg a hasonulás. Összesen kilenc névszóban található néma *h*: *céh*, *cseh*, *düh*, *Enéh* (női név), *juh*, *méh*, *oláh*, *pléh*, *rüh*.

Toldalékos alakok, amelyekben nem hangzik a *h*: *céhnek*, *céhben*, *céhbe*, *céhből*, *céhről*, *céhre*, *céhnél*, *céhtől*, *céhhez*, *céhként*, *céhvé*, *céhvel*.

A mai kiejtésben egyre inkább az tapasztalható, hogy a néma *h* hangzóssá válik, a [dű] ejtés [düh] lesz. Ennek ellenére a helyesírásban a fentieknek megfelelően kell eljárni. Ha a néma *h* a teljes magyar beszélőközösségben hangzóssá lesz, akkor a *céhvel* és a *céhvé* írásformák hagyományossá fognak válni. Éppen emiatt érdemes felsorolni azokat a *h* végű névszókat is, amelyekben a *h* semmilyen helyzetben nem törődik: *doh*, *keh*, *moh*, *potroh*, *sah*, *padisah*. A *-val/-vel*, *-vá/-vé* ragos szóalakok írásformája ekkor: *dohal*, *padisahhá* stb. Ejtjük a *h*-t akkor is, ha előtte mássalhangzó áll: *bolyh*, *enyh*.

A HAGYOMÁNY ÉRVÉNYESÜLÉSE A TÖVEK ÍRÁSÁBAN

Kivételes írásmódúak a következő szavak annak alapján, hogy a szótó írásképe a mássalhangzók minőségét tekintve eltér a kiejtett formától:

<i>asztán</i> [asztán]	<i>közt</i> [kösz]	<i>pünkös</i> [pünkös]
<i>biz</i> [biztos]	<i>különb</i> [külömb]	<i>rögtön</i> [röktön]
<i>es</i> [ez]	<i>met</i> sz [mecc]	<i>sebtében</i> [septében]
<i>hágcsó</i> [hákcso]	<i>mindjárt</i> [minygyár]	<i>szegfű</i> [szekfű]
<i>hagyján</i> [haggyán]	<i>mindnyájan</i> [minnyájan]	<i>tetszik</i> [teccik]
<i>játszik</i> [jáccik]	<i>obsit</i> [opsit]	<i>utca</i> [ucca]
<i>kapzsi</i> [kabzsi]	<i>ósd</i> i [ózsdi]	

A kiejtés és az írás eltéréseinek az az oka, hogy a felsorolt szavak – az *obsit*, *pünkös* és az *utca* kivételével – eredetileg nem tőszók, hanem képzett származékok vagy összetételek voltak, ezért írásukban eredetileg a szóelemző írásmód érvényesült. Idővel a szóelemek elhomályosodtak, az írásképe azonban nem követte ezt a változást. Ezek az írásmódjukban kivételesnek számító alakok a következő eredetre vezethetők vissza.

Az *asztán* az *asztán* összetétel alakváltozata. Az *u* kiesése után a kiejtésben zöngés-

ség szerinti részleges hasonulás történik, de már nem a szóelemek határán. A helyesírás azonban megőrizte az előtag eredeti írásképet.

A *biztos* a *bíz(ik)* ige képzett származéka, s a szóelemhatáron zöngésség szerinti részleges hasonulás lép fel. A szóelemek elhomályosodása után is megmaradt az eredeti *z-s* tö.

Az *esd* ige az *es(ik)* igéből jött létre a *-d* gyakorító képzővel; a *tő* és a képző találkozása az ejtésben ugyancsak zöngésség szerinti részleges hasonuláshoz vezet.

A *hágcsó* kiejtésében szintén zöngésség szerinti részleges hasonulás tapasztalható. Ez a főnév a *hág* igének ugyanolyan *-ó* képzős melléknévi igeneve, mint a *foly(ik)* igének a *folyós*. A *hágós* származékból kiesett az *o*, és *hágso*, majd *hágcsó* lett belőle. Ugyanúgy, ahogy a *lép* igéből létrejött a *lépeső*, majd a *lépcső*.

A *hagyján* a *hagyd*, *járjon* mondat *hagyd* és *járjon* szavának összevonása. Az első *szó* gy-jét a második kezdő *j*-je követi, amely aztán kiejtéskor előreható teljes hasonulást szenved. A hasonulás a *gy* és a *j* hasonulásakor megszokott módon írásban jelöletlen.

A *játszik* ige egy korábbi nyelvallapotban még használatos *ját-* igező *-sz* képzős származéka (vö. *játék*). A *játsz-* töben ejtéskor összeolvadás történik. A *játszik* ige írásképe megőrizte az eredeti szóelemeket és szóelemhatárokat.

A *kapzsi* melléknév a *kap* igéből származik, ugyanúgy, ahogy a *tömzsi* a *töm* származéka. A *kapzsi* írásképe a kiejtésben bekövetkező zöngésség szerinti részleges hasonulás ellenére őrzi az eredeti szóelemeket.

A *közt* névutó a *köz* főnév *-t* helyhatározó-*-ragos* alakja. Az eredeti szóelemhatáron az ejtéskor zöngésség szerinti részleges hasonulás történik.

A *különb* melléknév a *külön* szó származéka, az eredeti szóelemhatáron a képzés helye szerinti részleges hasonulás van.

A *metsz* ige alakulása párhuzamot mutat a *játszik* igéével. Az elavult *met-* tö *-sz* képzős alakja, az ejtésben összeolvadás következik be.

A *mindjárt* határozószó eredetileg összetétel, előtagja a *mind* 'folyton, egyre' jelentésű határozószó, utótagja a *jár*, illetve a *járás* főnév megszilárdult *-ragos* alakja. Ezt az eredetet őrzi az írásképe. Kiejtéskor a *dj* hangkapcsolat természetes módon hosszú gyvé olvad össze, majd mássalhangzó utáni helyzetben megrövidül. Az *n + gy* hangkapcsolatban pedig a képzés helye szerinti részleges hasonulás megy végbe.

A *mindnyájan* névmás a *mind* névmás és a birtokos személyjellel, valamint *-n* raggal ellátott *nyáj* főnév összetétele, ez magyarázza az írásmódot. Az ejtésben kiesés és hátraható teljes hasonulás történik.

Az *obsit* főnév a német *Abschied* átvétele. A magyar *obsit b*-je az eredeti német írásmódot őrzi. A kiejtésben zöngésség szerinti részleges hasonulás megy végbe.

Az *ósi* melléknév nyelvújítási származékszó, az *ó* melléknévből képzéssel jött létre. Mivel ma már nem tagoljuk a szót, az eredetileg szóelemhatáron bekövetkező zöngésség szerinti részleges hasonulás miatt a hagyományos írásmódhoz tartozik.

A *pünkösöd* főnév görög eredetű szó, és az olaszból került át a magyarba. A *d* előtti *s-t* az évszázadokon át követett íráshagyomány magyarázza.

A *rögtön* határozószó az egykori 'melegszik' jelentésű *reg ~ rög* igének ugyanolyan származéka, mint a *foly(ik)* igének a *folyton*. A kiejtésben zöngésség szerinti részleges hasonulás megy végbe.

A *sebtében* határozószó az elavult *seb-* igető képzős és ragos alakja. Ejtéskor zöngés-ség szerinti részleges hasonulás következik be.

A *tetszik* ige hagyományos írásmódját ugyanaz magyarázza, mint a *játszik* vagy a *metsz* igéét: a *tet-* igető *-sz* képzős alakja. Kiejtésekor összeolvadás jön létre.

Az *utca* főnév a szláv *ulica* átvétele. Nincsen eredete szerint kapcsolatban az *út* szóval, mégis sokszor ehhez a főnévhez kapcsolják, s a helyesírási hagyomány ezt az írásképet őrzi. A kiejtésben összeolvadás történik.

Néhány – főképp idegen eredetű – utónévben a szótesten belül vagy a ma már nem érzékelhető eredeti szóelemhatáron az írásképp és a kiejtett alak szintén eltér egymástól. Összeolvadás a következő nevek kiejtett alakjában van: *Benjámín* [bennyámin], *Benjamína* [bennyámina], *Szonja* [szonnya], *Tatjana* [tattyána], *Nádja* [nággya]. Zöngesség szerinti részleges hasonulás az alábbiakban: *Absa* [apsa], *Absolon* [apsolon], *Sükösd* [süközd], *Szigfrid* [szikfrid], *Szefű* [szekfű], *Zsuzska* [zsuska].

AZ LY

A mássalhangzó-jelölésben a legtöbb gondot talán a *j* és *ly* kettőssége okozza, hiszen a mai kiejtés szerint azonos fonémának két betűjel felel meg. Ez a fonematikus írás részleges feladását jelenti. A rögzítés azért kérdéses, mert nyelvtani értelemben vett szabályok nincsenek arra, hogy mikor kell *ly*-t és mikor *j*-t írni egy-egy szóban. Az *ly*-os írásmódú szavak ugyanis nagyon sokféle eredetűek, különböző jellegűek. Vagyis tulajdonképpen minden egyes esetben meg kell tanulni a helyes rögzítést, bár bizonyos fogódzók vannak.

Szókezdő *ly*. Szó kezdetén csak a *lyuk* szóban található *ly*. Minden más szóban a *j* betű jelöli a /j/ fonémát: *jár, játszik, jegy, jég, jog, jön* stb. A *lyuk*nak létezik a *luk* alakváltozata is.

Szó végi *ly*. Ha a /j/ fonéma szó végén áll, különbséget kell tenni az egy szótagú és a több szótagú szavak között.

Az egy szótagú szavak közül a következők írandók *ly*-nal: *boly, foly(ik), gally, hely* (főnév), *ily(en), mely, mély, mily(en), moly, oly(an), súly, süly* (betegség).

Az egy szótagú szavak többségének a végén *j* betű jelöli a /j/ fonémát: *baj, báj, búj(ik), díj, éj, fej, haj, háj, héj, íj, kék, sarj, száj, szíj, tej, toj(ik), vaj, vág* stb.

A szópárok helyes írására különösen figyelni kell, ugyanis az ejtésben teljesen azonosak, írott képük viszont a *j*-ly vonatkozásában eltér: *fojt – folyt, hej – hely, sújt – súlyt*.

A több szótagú szavak legnagyobb részében a szó végi /j/ fonéma jele az *ly*. Annak érdekében, hogy a problémás helyesírású szavak egy helyen legyenek megtalálhatók, a következő lista tartalmazza az *-ály/-ély* képzős származékokat is, nem csak a tőalakokat. Felsoroljuk a régies és népies formákat is. A képzett alakokat csillaggal jelöljük.

<i>aggály*</i>	<i>baraboly</i> (növény)	<i>bordély</i>
<i>akadály*</i>	<i>beszély*</i> ('novella')	<i>borzadály*</i>
<i>apály*</i>	<i>bivály</i>	<i>bögöly</i>
<i>aszály*</i>	<i>bokály</i> ('kancsó')	<i>cikkely</i>
<i>bagoly</i>	<i>borbély</i>	<i>coboly</i>

csegely (1. gömbhárom-
szög alakú boltozat-
rész, 2. négy- v.
többszögletű érme,
3. ék alakú szántó-
föld, rét)

csekély

cserebűly ('cserebogár')

csermely

*dagály**

émely(eg)

*engedély**

*erély**

erkély

*esély**

*estély**

*eszély(es) ** ('okos')

fekély

fertály

*feszély(ez)**

fogoly

fortély

fustély ('furkósbot')

fuszuly(ka) ('bab')

gabaly(odik)

garaboly ('kosár')

gépely ('gép')

gerely

gerendely (eke része)

Gergely

gomboly(ít)

gomoly (1. felhőnek,

ködnek, füstnek

elkülönülő tömege,

2. nyüzsgő v. össze-

keveredett tömeg,

3. bogas virágzat)

göboly

gömböly(ít)

görvély (betegség)

gurdély (1. zug, rej-

tekhely, 2. a bél

kiöblösödése)

guzsaly (fonáshoz hasz-
nált eszköz)

harkály

*hatály**

hodály

homály

hömpöly(ög)

hüvely

imboly(og)

lpoly

*irály** ('stílus')

ispotály ('kórház')

karabély

Károly

karvaly

kastély

*kedély**

kehely

Keresztély

kesely

kétely

kevély

király

klistély ('beöntés')

komoly

konkoly

korhely

kóvály(og)

köpöly(öz)

kristály

kvártély

*lakály(os) **

*lapály**

*meredély**

messzely (régí űrmérték)

métely

Mihály

mohóly (növényt borító

szőrzet)

mordály

mosoly

muskotály

nadály ('pióca')

negély ('kényeskedés')

némely

ombody (1. 'láp,

2. 'hínár')

ortály ('viszály')

*osztály**

padmaly ('parti üreg')

páholy

paszuly

pehely

pendely

persely

pikkely

pisztoly

pöröly

*ragály**

ráspoly

*rejtély**

rostély

sávoly ('csik, sáv')

*segély**

sekély

seregély

sikoly

sipoly (orvosi műszó)

sirály

sompoly(og)

sonkoly (méhészeti műszó)

*szabály**

*szegély**

székely

személy

*szentély**

*szenvedély**

*szeszély**

szipoly(oz)

*szívély(es) **

támoly(og)

tarsoly

*tartály**

tavaly

téboly

tégely

*tekintély**

tengely

<i>terebély(es)</i>	<i>uszály</i>	<i>vőfély</i>
<i>tévely(eg)</i>	<i>ünnepély*</i>	<i>zuboly</i> (a szövőszék hen- gere)
<i>tipoly</i> ('lósúnnyog')	<i>véndely</i> ('bödön')	<i>zugoly</i> ('zug')
<i>topoly</i> ('jegenye')	<i>veszély*</i>	<i>zsámoly</i>
<i>tönköly</i> (búzafajta)	<i>vetély(társ)</i>	<i>zsváoly</i> (pamutszövetfajta)
<i>törköly</i> (a szőlő prése- lése után visszama- radt szilárd részek)	<i>vigály</i> ('vigasság')	<i>zsindeley</i>
	<i>viszály</i>	<i>zsomboly</i> (kútforma akna)
	<i>viszoly(og)</i>	

A *j*-vel írandó szavak között többségben vannak az *-aj* végződésűek: *csuhaj, dévaj, duhaj, ganaj* (~ *ganéj*), *kacaj, karaj* (~ *karéj*), *moraj, nyikhaj, óhaj, olaj, paraj* (~ *paréj*), *ricsaj, robaj, sóhaj, szilaj, talaj, taraj* (~ *taréj*), *tolvaj, tutaj, tyuhaj, zsvaj*. Néhány egyéb *j*-re végződő szó: *burzsuj, csevej, delej, dörej, lakáj, lebuja, maláj, muszáj, papagáj, röhej, szeráj, zörej*.

A szópárok helyes írására különösen ügyelni kell, a kiejtésük ugyanis teljesen azonos, az írott képük viszont a *j*-ly jelölésében különbözik. A *lakályos* melléknév jelentése: 'kényelmes', míg a *lakájosé* 'lakájjal ellátott, avagy' 'lakájra jellemző'. Az *estélye* és az *estéje* egyaránt főnév, és mindkettő egyes szám harmadik személyű birtokos személyjellel van ellátva. Az *estélye* azonban az *estély* főnév *-e* jeles, míg az *estéje* az *este* főnév *-je* jeles alakja.

Szó belseji ly. Azok a szavak, amelyeknek belsejében *ly* van, két nagy csoportra oszthatók. Jellegzetesen *ly*-nal írandók azok a tövek, amelyek [ja, je] végződésűek a kiejtésük szerint. A következő táblázat a régies és a népies szavakat is magában foglalja.

<i>boglya</i>	<i>gálya</i>	<i>nyavalya</i>
<i>borbolya</i> (növény)	<i>gereblye</i>	<i>nyoszolya</i> ('ágy')
<i>cirbolya</i> (fenyőfajta)	<i>gólya</i>	<i>Orsolya</i>
<i>csáklya</i>	<i>gomolya</i> (tejtermék)	<i>pálya</i>
<i>csereklye</i> (1. fenyőfák lehullott tűlevele, 2. 'rözsé', 3. 'ágasfa')	<i>gödölye</i> ('bárány, kecs- kegida')	<i>pocsolya</i>
<i>csigolya</i>	<i>gulya</i>	<i>pólya</i>
<i>csimpolya</i> ('duda')	<i>hülye</i>	<i>pulya</i> (1. 'gyáva', 2. 'kisgyerek')
<i>csormolya</i> (gyom- növény)	<i>ibolya</i>	<i>rigolya</i>
<i>csoroszlya</i> (eke elé erő- sitett kés vagy vas)	<i>kólya</i> (taligaszzerű kocsi)	<i>rokolya</i> (kétrészes felsőruha)
<i>csuklya</i>	<i>kopolya</i> ('gödör')	<i>saroglya</i> (rácsos szerkezet szekéren)
<i>datolya</i>	<i>korcsolya</i>	<i>sikolya</i> ('sítalp')
<i>dereglye</i> (csónakszerű vízi jármű)	<i>kuruglya</i> (1. 'szénvonó', 2. villaszerű nyeles eszköz, 3. szénvonó- forma keverő vagy kaparó)	<i>skatulya</i>
<i>derelye</i> (tésztaféleség)	<i>máglya</i>	<i>sólya</i> (hajózási műszó)
<i>ereklye</i>	<i>mulya</i>	<i>szablya</i>
<i>fáklya</i>	<i>nadragulya</i> (növény)	<i>topolya</i> ('nyárfá')
<i>furulya</i>	<i>naspolya</i> (növény)	<i>turbolya</i> (növény)
		<i>zsálya</i>
		<i>zsombolya</i> (barlangféle)
		<i>zöllye</i>

A következő szavakban *j*-vel írandó a [ja, je] végződés: *árja, bója, buja, csája* (orosz tea), *cserje, héja, hejehuja, kopja, orja* (a sertés gerince), *perje* (fűfélé), *rája* (halfajta), *szója, tarja, tuja*.

A szó belseji *ly*-nal írandó szavak másik csoportja nem osztható fel végződés szerint. A következő táblázat a teljesség igényével az archaikus és a népies formákat is tartalmazza:

<i>béklyó</i>	<i>keselyű</i>	<i>selyem</i>
<i>bélyeg</i>	<i>kölyök</i>	<i>selyp(it)</i>
<i>bolyh(os)</i>	<i>kölyű</i> ('zúzó, döngölő')	<i>semlyék</i> ('ingovány')
<i>csobolyó</i> (edényfajta)	<i>mályva</i>	<i>solymár</i> ('solymász')
<i>domolykó</i> (halfajta)	<i>mihelyst</i>	<i>sólyom</i>
<i>dölyf</i>	<i>mihelyt</i>	<i>sulyok</i>
<i>golyhó</i> ('bolondos, tudatlan')	<i>molyh(os)</i>	<i>sulyom</i> (növény)
<i>golyó</i>	<i>nyoszolyó(leány)</i>	<i>susulyka</i> (gombafajta)
<i>golyóbis</i>	<i>ölyv</i>	<i>siüllyed</i>
<i>golyva</i> (betegség)	<i>pelyva</i> (hártyszerű növényi levélke)	<i>tályog</i>
<i>hályog</i>	<i>petrezselyem</i>	<i>toklyó</i> ('egyéves juh')
<i>hólyag</i>	<i>polyák</i>	<i>vályog</i>
<i>hüvelyk</i>	<i>polyva</i> ('pelyva')	<i>vályú</i>
<i>kályha</i>	<i>pulyka</i>	

Mássalhangzók a toldalékos szavakban

A toldalékos alakok mássalhangzóinak jelölésében a legfontosabb elv a szóelemzés, vagyis fel kell tüntetni a szó tövét és a hozzá kapcsolódó toldalékot vagy toldalékokat. Ez azt jelenti, hogy a toldalékos szavak leírásakor rendszerint az egyes szóelemek kiejtés szerinti írásképét kell összegezni. A szóelemzés tehát, ahogy a kiejtés elve is, a fonematikus írást valósítja meg. A hangkapcsolódási szabályszerűségek ugyanis a szóelemhatáron hatnak, ezért az, hogy milyen fonémákból áll egy adott szóalak, a külön-külön kiejtett szóelemek alapján dönthető el: *barát* [barát] + *ság* [ság], hiszen a szóalakban a szóelemhatáron a mássalhangzók kölcsönhatásba lépnek egymással: *barátság* [baráccság].

A szóelemző írásmód kétféle eredményre vezethet. A gyakoribb az, hogy a kiejtés és az íráskép megegyezik. Ilyenkor a szóelemhatáron ejtéskor olyan mássalhangzók találkoznak, amelyek nem hatnak egymásra, a teljes szóalak ejtése megfelel a szóelemek külön-külön ejtésének: *asztalon* (*asztal* + *-on*), *titkárság* (*titkár* + *-ság*). Megegyezhet a kiejtés és az íráskép akkor is, ha a hangjelölésben eltérés következik be a szóelemzés rovására. Ez főként akkor érvényesül, ha egy szóalakban az eredeti szóelemek elhomályosultak, és a szóelemzés elvét természetes módon váltja fel a kiejtés szerinti írásmód. Ilyen például a *lagzi* főnév, amely a *lak* ige származéka. Ha egy szóalakban úgy alkalmazzuk a kiejtés elvét, hogy a szóelemek még nem homályosultak el, az írásmódot a hagyomány kategóriájába kell sorolni. A *kesztyű* főnév például a *kéz* és a *-tyű* összetétele, amelyben hagyományosan a kiejtésnek megfelelően íródik az előtag.

A szöelemzés és a kiejtés elve szerint írt toldalékos alakokon kívül számon kell tartani azoknak a szóalakoknak a helyesírását is, amelyek egyfajta átmenetet képviselnek a kétféle, egymással szorosan összefüggő írásmód között. Ilyenkor a szóelemek teljes mértékben jelölve vannak, de nem eredeti alakjukban. Ez a jelenség az írásban jelölt teljes hasonulás. A *hanggal* szóalakban például a *-val* esetrag *v*-je helyett *g* jelenik meg, megközelítve a kiejtést: [hangal].

A szöelemző írásmód alkalmazásának másik eredménye a kiejtés és az íráskép eltérése. Ilyenkor a *tő* és a toldalék határán ejtéskor olyan mássalhangzók találkoznak, amelyek valamilyen módon hatnak egymásra. Alapvetően fontos tényező, hogy a szótő és a toldalék mássalhangzói a következők hangmódosulás ellenére a toldalékos alakban is változatlanok maradnak, vagyis a hangmódosulások – a teljes hasonulás néhány esetét leszámítva – írásban nincsenek jelölve. A beszéd közben létrejövő szükségzerű hangmódosulások, amelyek írásban soha sincsenek jelölve, a következők (részletesen lásd 36–39):

Részleges hasonulás:

zöngéesség szerinti: *lökös* [lögös]

képzés helye szerinti: *különben* [külömben]

Teljes hasonulás:

előreható: *anyja* [annya]

hátraható: *áljon* [ájjon]

Összeolvadás: *barátság* [baráccság]

Rövidülés: *kelebbe* [kelelebbe]

Kiesés: *gondnak* [gonnak]

A szöelemző írásmód szükségességéről akkor lehet a leginkább meggyőződni, amikor kísérletileg olyan szöveget olvasunk, amelynek minden szavában pontosan a kiejtett fonémáknak megfelelő betűket vetették papírra. Az ilyen szöveg szinte csak hangos olvasással válik értelmezhetővé. A szöelemző írásmód kialakulása vélhetőleg szoros összefüggésben állt a néma olvasás elterjedésével.

A toldalékos szavak írása részben a tövekkel, részben a toldalékokkal kapcsolatban okoz gondot, részben mindkét szóelemmel összefüggésben. A toldalékos alakok írásában általános az a szabály, hogy ha a toldalék ugyanolyan kétjegyű mássalhangzóval kezdődik, mint amilyennel a szótő végződik, akkor a kétjegyű mássalhangzónak csak az első jegyét kell megkettőzni (egyszerűsítés): *kulccsal*, *bridddzel*, *lággyá*, *toronnyi*, *isszuk*, *rizzsel* stb. (lásd 23, 41).

A magyar toldalékrendszerben egyetlen képző van, amelynek rögzítését a hagyomány elvéhez kell sorolni: a *-sdi*. Történetileg összetett képző, tehát két képzőből áll, s a szölemhatáron zöngéesség szerinti részleges hasonulás következik be: [zsdi]. Az íráskép őrzi a ma már nem elemezhető *-s* képzőt. Néhány származék: *háborúsdí*, *katonásdi*, *élősdí*, *egyenlősdí*, *számítógépesdi*. Mint látható, a képző, bár nem gyakori, ma is termékeny.

A toldalékos alakok részletes helyesírási szabályait a toldalékok ismert csoportjai szerint tárgyaljuk: először a képzett, majd a jeles-ragos formákat. Az igék mindkét csoportban megelőzik a névszókat.

A KÉPZETT ALAKOK

Hangmódosulás a *tő* és az *igeképző* határán. Az ige-tővégi mássalhangzója és a képző kezdő mássalhangzója alapján a következő hangkapcsolódásokkor megy végbe zöngésség szerinti részleges hasonulás:

bh [ph]: <i>dobhat, szabhat</i>	kz [gz]: <i>pataksz, tajtékusz</i>
dh [th]: <i>adhat, maradhat, támadhat, védhet</i>	pd [bd]: <i>csapdos, harapdál</i>
dk [tk]: <i>feledkezik, imádkozik, segédkezik</i>	pz [bz]: <i>csapzik, képzél</i>
dt [tt]: <i>feledtet, hazudtol, szerződtet</i>	sd [zsd]: <i>esdekel, mosdat</i>
gcs [kcs]: <i>farigcsál, rágcsl</i>	sg [zsg]: <i>babusgat, keresgél</i>
gh [kh]: <i>lebeghet, rúghat</i>	szg [zg]: <i>böngészget</i>
gsz [ksz]: <i>haragszik, nyugszik, öregszi</i>	tg [dg]: <i>épitget, tanítgat</i>
gt [kt]: <i>csepegtet, csillogtat, nyugtat</i>	zh [szh]: <i>alázhat, hibázhat</i>
gyh [tyh]: <i>fagyhat, hagyhat</i>	zk [szk]: <i>alázkodik, egyezkedik</i>
gyk [tyk]: <i>irigykedik</i>	zt [szt]: <i>adóztat, biztat, neheztel</i>
kd [gd]: <i>bökdös, bukdácsol</i>	

Zöngésség szerinti részleges hasonulás és rövidülés:

ddh [th]: *feddhet*

Rövidülés:

lld [ld]: *halld*

llg [lg]: *hallgat*

llh [lh]: *állhat, hallhat*

rrh [rh]: *varrhat, forrhat*

Kiesés és zöngésség szerinti részleges hasonulás:

sztg [zg]: *ébresztget, élesztget*

Összeolvadás:

tsz [cc]: *látszik, hallatszik*

A műveltető képző. A műveltető képző alakváltozatai az *-at/-et, -tat/-tet*. Ez a képző elsősorban a *d* és *t* végű igék írásában okoz gondot. Ha *d* végű igehez *-tat/-tet* képző járul, zöngésség szerinti részleges hasonulás történik, s ezt írásban nem szabad jelölni: *feledtet* [felettet].

A *t* végű igékből képzett műveltető származékok írását kivétel nélküli szabály határozza meg. Ha a *tő* végű *t* előtt magánhangzó áll, akkor a képző *-tat/-tet* alakban járul a *tő*höz: *láttat, nevetet, arattat, épített, futtat, fűttet, hűttet, juttat, köttet, nyittat, tanítat, üttet*. Ha a végű *t-t* mássalhangzó előzi meg, a képző *-at/-et* alakban követi a *tő*-vet: *döntet, bontat, felejtet, gyűjtet, gyűjtet, hajtat, hegesztet, hintet, intet, irtat, mártat, nyújtat, oltat, olvasztat, osztat, öntet, rejtet, rontat, sejtet, szántat, tartat, tiltat*.

Az *-et* műveltető képzős igék egy részének múlt idejű alakjai egybeesnek az alapigék múlt idejű alakjaival: *Meghegesztettem a törött alkatrészt*. Jelentheti azt is, hogy én hegesztettem meg, de azt is, hogy valakivel végrehajtottam a cselekvést. A szövegkörnyezet általában feloldja az azonosalakúságot.

Gyakran hibásan írják a *tesz* ige műveltető képzős származékát. A helyes műveltető alak *tetet* vagy *tétet*; ezekben a *-tet* képző a rövid vagy hosszú magánhangzós *tő*höz járul. A *tettet* ('színlel') jelentésű ige alapszava a kihalt *tet(ik)* ige.

A szenvedő ige képzője. A szenvedő ige képző az *-atik/-etik, -tatik/-tetik*. Az írásával kapcsolatos szabályok teljesen megegyeznek a műveltető képzőre vonatkozókkal. Ha *d* végű igehez járul a *-tatik/-tetik* alakváltozat, a *tő* és a *toldalék* határán zöngésség szerinti részleges hasonulás megy végbe, amelyet írásban nem jelölünk: *feledtetik, támadtatik, szerződtetik* stb.

A *t* végű igeiből képzett szenvedő származékok helyesírására kivétel nélküli szabály vonatkozik. Ha az alapige végső *t*-je előtt magánhangzó áll, akkor a képző *-tatik/-tetik* alakban járul a *tő*höz: *építtetik, fűtтетik, hűtтетik, tanítтетik*. Ha az alapige végső *t*-jét mássalhangzó előzi meg, a képző *-atik/-etik* alakban követi a *tövet*: *bontatik, fejejtetik, osztatik, rontatik*.

A fogózik ~ fogódzik típusú alakváltozatok. Az ige képzők között az *-öz(ik)/-őz(ik)* és a *-z(ik)* rendelkezik *dz*-s alakváltozattal. A képző nyelvtani szerepköre mindkét formában teljesen azonos, és formai megkötöttség sincs: szabadon váltakozhat ugyanazon a *tövön*. A következő táblázat a képzett igeváltozatokat tartalmazza:

ágazik ~ ágadzik	kergetőzik ~ kergetődzik
ágazik-bogazik ~ ágadzik-bogadzik	követelőzik ~ követelődzik
akarózik ~ akaródzik	lóbálódik ~ lóbálódzik
bimbózik ~ bimbódzik	lopózik ~ lopódzik
borjazik ~ borjadzik	mentegetőzik ~ mentegetődzik
borsózik ~ borsódzik	nedvezik ~ nedvedzik
burkolódik ~ burkolódzik	nyálazik ~ nyáladzik
csókolódik ~ csókolódzik	öklelődik ~ öklelődzik
dobálódik ~ dobálódzik	példálódik ~ példálódzik
dörgölődik ~ dörgölődzik	puhatolódik ~ puhatolódzik
faggatózik ~ faggatódzik	rángatózik ~ rángatódzik
fenyegetőzik ~ fenyegetődzik	ringatózik ~ ringatódzik
fogózik ~ fogódzik	rugdalódik ~ rugdalódzik
gennyezik ~ gennyedzik	sugdolózik ~ sugdolódzik
gubózik ~ gubódzik	takarózik ~ takaródzik
gyökerezik ~ gyökeredzik	tapogatózik ~ tapogatódzik
gyűrűzik ~ gyűrődik	tekerőzik ~ tekerődik
hallgatózik ~ hallgatódzik	tekerőzik ~ tekerődik
harapózik ~ harapódzik	titkolódik ~ titkolódzik
hempergőzik ~ hempergődik	vagdálódik ~ vagdalódzik
himbálódik ~ himbálódzik	vakarózik ~ vakaródzik
kapálódik ~ kapálódzik	villózik ~ villódzik

A következő igeikben nincs képzőváltakozás, csak *z*-s alakváltozattal rendelkeznek: *birkózik, gyürkőzik, mérkőzik, nyújtózik, rejtőzik, rugózik, zárkózik*, csak *dz*-s alakváltozatuk van: *fiadzik, kéredzik, kérődik, leledzik, pelyhedzik, sarjadzik*.

A *-(d)z* képzős *ikes* és a *-z* képzős *iktelen* alakváltozatok között kialakulhat jelentéskülönbség. Például: *a víz gyűrű(d)zik*, de: *a lányt meggyűrűzi a barátja*; *a fa tavasszal levele(d)zik*, de: *a fiú levelez a lánnyal*.

A következő képzett igeik kiejtésakor a szóelemhatáron zöngésség szerinti részleges

hasonulás történik a *-(d)z* és a *-kodik/-kedik/-ködik* képzők társulása nyomán: *fogódkodik ~ fogódkodik, lopódkodik ~ lopódkodik, szedelődkodik ~ szedelődkodik*, valamint *húzódkodik, kéredzkedik; nyújtódkodik, rejtődkodik*.

Az *-l* és az *-ll* képző. Gyakori probléma az *-l* képzős igék írása. Az *l* ugyanis a szó végén vagy magánhangzók között hajlamos a nyúlásra.

A magyarban kétféle *-l* igeképző létezik. Az egyik a rövid *l*-es változat. A képző ilyenkor az alapszóban jelölt eszköz használatára utal: *bridzsel, fésül, hegedül, rostál, szól, szaval*, vagy arra, hogy valaki valamilyen minőségben cselekszik: *elnököl, orvosl*. A képző előhangzó nélkül (*szítál*) vagy előhangzóval (*bélel*) járul a tőhöz. A továbbképzett származékokban sem szabad kettőzni az *-l* képzőt: *szólal, szólít, szaval, szavalat*.

A másik képző *-ll* alakú. Az ezzel a képzővel képzett ikes és iktelen igének egyaránt 'valamilyennek tart' vagy 'valamilyennek látszik' a tipikus jelentése: *barnállik, drágáll, sokall*. Uthalhatnak ezenkívül hirtelen történő cselekvésre is: *nyilallik*. Néhány szóban egyéb megrögzült jelentésben is előfordul: *rühell*. A gyakoribb *-ll* képzős igék a következők:

<i>átall</i>	<i>késöll</i>	<i>rühell</i>
<i>csekélyell</i>	<i>kétell</i>	<i>sárgállik</i>
<i>drágáll</i>	<i>kevesell</i>	<i>sarkall</i> ('öszöntöz, ösztö-
<i>feketéllik</i>	<i>kicsinyell</i> ('kicsinek tart')	kél, sarkantyúz')
<i>furcsáll</i>	<i>lövell</i>	<i>sokall</i>
<i>fuvall</i>	<i>nagyoll</i> ('nagyinak tart')	<i>sötétell</i>
<i>gyengéll ~ gyöngéll</i>	<i>nehezell</i>	<i>sugall</i>
<i>hátall</i> ('hátsó végével	<i>nyilallik</i>	<i>szégyell</i>
ér vmedig, határos	<i>restell ~ röstell</i>	<i>szökell</i>
vmivel, kirüg vhoval)	<i>rivall</i>	<i>szürkéllik</i>
<i>hosszall</i>	<i>rosszall</i>	<i>tarkállik</i>
<i>javall</i>	<i>rózsállik</i>	<i>zöldell</i>
<i>kékell(ik)</i>	<i>rövidell</i>	

Ezzel szemben a *csodáll* és a *helyesell* igében csak rövid *l* írandó a képző 'valamilyennek tart' jelentésében.

A hosszú *-ll* képzős igék különféle toldalékos alakjaiban kettőzött *ll* van akkor, ha a képző előtt magánhangzó áll: *drágállná, furcsálljuk, zöldellt, nyilallás, lövellhet, restellem, szégyellje* stb. Némelyik igének azonban olyan alakváltozatai is vannak, amelyekben a képző előtt nincsen előhangzó, így az *ll* elé mássalhangzó kerül. Ezekben a formákban, igazodva a kiejtéshez, csak rövid *l* jelöli a képzőt. Ilyenek a következők: *csekélyell, kékell(ik), kevesell, kicsinyell*. Kettős alakok:

csekélyellem ~ csekélyelem

kékellik ~ kéklik, kékellett ~ kéklett

kevesellem ~ keveslem, kevesellő ~ keveslő

kicsinyelli ~ kicsinyli, kicsinyellte ~ kicsinylette stb.

Egyes hosszú *-ll* képzős igék továbbképzett származékaiban a kiejtést követve hagyományosan rövid *l*-el jelöljük a képzőt:

átall ~ (meg)átalkodik
 fuvall ~ (fel)fuvalkodik
 gyengéll ~ gyengélkedik
 restell ~ restelkedik
 rosszall ~ rosszalkodik

sugall ~ sugalmaz
 rivall ~ rivalgás
 sarkallik ~ sarkalatos
 torkollik ~ torkolat
 szögellik ~ (ki)szögelés

Néhány szópár l-lel és ll-lel írt tagjai között jelentéskülönbség van:

kicsinyel ('lebecsül') – kicsinyell ('kicsinek tart')
 (el)nagyo! ('felületesen végez valamit') – nagyoll ('nagynak minősít')
 sarkal ('cipőt sarokkal ellát') – sarkall ('öszönöz') – sarkallik ('alapszik')
 szögel ('szöget bever') – szögellik ('csúcsban végződik')
 (le)torkol ('belefojtja a szót') – torkollik ('beleömlik')

Egyéb képzett igék. A következő képzett igék írásmódjára különféle helyesírási tudnivalók vonatkoznak:

Aggat, faggat, lyuggat, luggat, szaggat. Ezek az igék eredetileg *k*-ra végződő tövek (*ak-*, *fak-*, *lyuk-* ~ *luk-*, *szak-*) gyakorító képzős alakjai. A *lyuk* (*luk*) kivételével az eredeti tövek már elavultak, csak képzett származékokban élnek tovább: *akad*, *akaszt*; *fakad*, *fakaszt*; *szakad*, *szakaszt*, *szakajt*, *szakít*; *lyukad*, *lyukaszt*, illetve *lukad*, *lukaszt*. A *-gat* képző előtt az eredeti *tő* elavulása miatt nem a szóelemzés, hanem a kiejtés elvét követi az írásképe, a zöngésség szerinti részleges hasonulás következtében *aggat* az írásforma, s ugyanígy a többi származékban is. A *lyuggat* és a *luggat* ige pedig az *aggat* mintájára kapta meg ezt az írásmódot, így a hagyomány elvéhez sorolandó a helyes rögzítésük.

Nyaggat. Az ige írásképe az *aggat*, *faggat* stb. igékkel mutat párhuzamot, azzal a különbséggel, hogy ez a szó a *nyekeg*, *nyekken* alakokkal azonos hangutánzó *nyek-* töből sarjad, a régi *nyegget* ige mély hangrendű változata.

Bólingat, kacsingat, rángat, tekinget. Az *nt* végű igék *-gat/-get* képzős származékában általában fel kell tüntetni a *g* előtti *t*-t: *érintget*, *jelentget*, *legyintget*, *pillantgat*. Kivételesek ebből a szempontból a *bólint*, *kacsint*, *ránt*, *tekint* igék, amelyek gyakorító alakjából kiesik a *t*. (Vö. 39.)

Botránkozik. A mai nyelvi tudás a *botrány* főnévből származtatja ezt az igét. Valójában a főnév keletkezett az igéből elvonással a nyelvjújtás során. Az *n* végződést *ny-*nyé formálták.

Csitít, koccint. Mindkét ige mondatszói értékű hangutánzó töből származik. A *csitít* a hangutánzó *csitt!*-re megy vissza, a *t* az ejtés miatt nem kettőződik benne. A *koccint* ige ezzel szemben őrzi a *kocc-* *tő* hosszú *c*-jét.

Eddegél, iddogál. A *-dogál/-degél/-dögél* gyakorító képző ritka és nem termékeny. Az *eszik* és az *iszik* ige *e-*, illetőleg *i-* tövéhez járulva a *d* két magánhangzó közti helyzetben hosszúvá válik, s ezt a helyesírás ebben az esetben jelöli.

Egyel. Az *egy* alapszó *-l* képzős származéka. A képző előhangzóval kapcsolódik a *tő*höz. Ez az ige a kiejtésben gyakran teljesen azonosan hangzik az *eggyel* határozóragos alakkal.

Hanyatlik. Az ige alapszava a *hanyatt* határozószó. A szóelemző elv értelmében a származékban is *tt*-t kellene írni. Az írásban a kiejtéshez való igazodást a *tő* elhomályosulása okozza.

Heged, hegeszt. Mindkét igében a kiejtés során gyakran hosszú a g. Az alapszó a *heg* főnév, a képzett származékok ezt az írásmódot őrzik.

Küszködik. A szó leírásakor gyakori hiba az *sz* felcserélése *z*-vel. Ennek oka a *küzd* igével való rokonság. Mindkét ige az elavult *küsz(ik)* formára vezethető vissza. A *küsz*-tőhöz járul a *-ködik* képző: *küszködik*. A *küzd* esetében ezzel szemben a *küsz*-tő az *-ödik* képzőt kapta meg: *küszödik*. Ebből az alakból az *ö* kiesésével lett a *küszdik* [küzdik], ez a köznyelvben iktelenedett, majd az írásképeben a kiejtés váltotta fel a szóelemzést: *küzd*.

Lélegzik. Ez az ige a *lélek* főnév származéka. A szóelemző elv értelmében tehát *k-t* kellene írni a *z* előtt (vö. *patakszik, tajtékszik*). A *lélegzik* igében azonban az alapszó bizonyos fokú elhomályosulása következtében a helyesírás a kiejtés elvét követi a szóelemzés rovására.

Motoszkál. Az alapszó a *motoz* ige ebben a származékban. Bizonyos fokú elhomályosulása miatt a szóelemző elv helyett a kiejtés elve érvényesül.

Szabadkozik. Ez az ige nem a *szabad* melléknév képzett formája. Alapszáva a *szab* ige (vö. *csal – csalatkozik*). Ebből az következik, hogy a *d* helyett *t*-nek kellene állnia, ami a szóelemzésnek és a kiejtésnek is megfelelne, a *d*-s rögzítés azonban erősen hagyományossá vált.

Szitkozódik. A *szid* igéből képzett származék. A *t-s* írásmódot a *szitok* főnévhez való téves kapcsolás okozza. Ez ellentmond a szóelemzésnek, de megfelel a kiejtésnek, s ennek a hagyomány helyt ad.

A befejezett melléknévi igenév. A befejezett melléknévi igenév képzője mássalhangzó után *-t*, magánhangzó után *-tt*: *behunyt (szem), megzavart (tárgyalás); fizetett (szabadság), megbízott (előadó)*. A befejezett melléknévi igenévi alak rendszerint egybeesik az ige múlt idejű alakjával.

Ha a *-t* képző *d* végű igéhez járul, az ejtésben zöngésség szerinti részleges hasonulás következik be. Ezt írásban sohasem jelöljük: *alvadt, bágyadt, csüggedt, dagadt, duzzadt, dühött, erjedt, ernyedt, fáradt, fonnyadt, fülledt, gemnyedt, gyulladt, hasadt, hegedt, hervadt, higgadt, horpadt, ijedt, izzadt, keshedt, lankadt, (el)maradt, petyhüdt, poshadt, puffadt, rekedt, rohadt, rothadt, sápadt, szakadt, száradt, szikkadt, tikkadt, ványadt, zsibbadt* stb.

A főnévi igenév. A főnévi igenév *-ni* képzője az *sz-es* és *v-s* tőtípusba tartozó igetőkben megnyúlik, és ezt írásban is jelölni kell. Hét ilyen igéből képzett főnévi igenév létezik: *enni, hinni, inni, lenni, tenni, venni, vinni*. A *fonni, kenni* stb. ige neveken az első *n* a tő utolsó mássalhangzója, tehát nem nyúlásról van szó.

A *-ság/-ség* képzős származékok. A *-ság/-ség* képző igéből és névszóból is hozhat létre főnévi származékokat: *bírság, vereség; katonaság, szépség*. A tő utolsó mássalhangzója és a képző *s*-se gyakran vezet alkalmi hangmódosulásokhoz. Ezek leggyakrabban a következők:

Zöngésség szerinti részleges hasonulás:

bs [ps]: *különbség, rabság*

gs [ks]: *fogság, gyalogság*

vs [fs]: *merevség*

Rövidülés és zöngéesség szerinti részleges hasonulás:

bbs [ps]: könnyebbség, többség

ggs [ks]: aggság

Teljes hasonulás:

css [ccs]: makacsság

szs [ss]: egészségség, gonoszság

zs [ss]: gazzság, igazság

Összeolvadás:

ds [ccs]: bolondság, imádság

dts [ccs]: bágyadtság, higgadtság

ts [ccs]: barátság, fizetség

tts [ccs]: adottság, érettség

A következő lista azokat a képzett származékokat tartalmazza, amelyekre valamiféle helyesírási tudnivaló vonatkozik:

Békesség, bölcsesség, frissesség, szüzesség, vigasság. Mind az öt származékban a képző *s*-ének kiejtésbeli hosszúsága van jelölve. A *-ság/-ség* előhangzóval járul a tőhöz, az *s* a két magánhangzó közti helyzetben nyúlt meg. (A *víg* melléknévnek van előhangzó nélküli képzett változata is: *vígság*.)

Egyezség. Az alapszó nem az *egyes* melléknév, hanem az *egyez(ik)* ige, ezért kell a képző előtt *z*-t, és nem *s*-et írni.

Fáradtság – fáradság, ijedség – ijedtség, izzadság – izzadtság. Ezek a szópárok ún. paronimák, azaz hasonló alakú szavak. A szópárok első tagjának alapszava ige: *fárad, ijed, izzad*; a másodiké befejezett melléknévi igenév vagy abból származó melléknév: *fáradt, ijedt, izzadt*. Az ejtésben a hangkapcsolódási szabályok következtében a párok tagjai egyformán hangzanak. Mondatpéldák a jelentéskülönbségek illusztrálására:

Ez az ügy nem éri meg a fátáradtságot ('fátádozás'). – *Tegnap délben erős fátáradtság* ('kifátadás') tört rám. ♦ *Kár volt az ijedségért* ('ijedelemért'). – *Úrrá lett rajta az ijedtség* ('ijedt állapot'). ♦ *Elöntött az izzadság* ('verejték'). – *Csak nagy izzadtság* ('verejtékezés') árán tudta a hatalmas követ eltávolítani.

Jelentőség. Az alapszó a *jelentős*, tehát a képzett alakban *ss*-et kellene írni, a rövid ejtés miatt azonban hagyományosan nincsen betűkettőzés a szóban.

Összesség. A képzés alapszava az *összes* melléknév, nem pedig az *össze* igekötő, így a szóelemzésnek és a kiejtésnek egyaránt megfelelően a két *s*-sel történő írás a helyes.

Semmiség – semmisség, veszteség – vesztesség. A szópárok első tagjának alapszava *-s* képző nélküli: a *semmi* névmás és a *veszt* ige. A második tagban az alapszó melléknév: *semmis, vesztes*. A szópárok jelentéskülönbségét a következő mondatok mutatják:

Ez semmiség ('szóra sem érdemes csekélység'), *nem szabad törődni vele*. – *Meglepett a szerződés semmissége* ('érvénytelensége'). ♦ *A támadások nagy veszteségeket* ('károkat') okoztak. – *Nem különösebben érdekelte a vesztessége* ('vesztes volta').

Tanulmány – tanultság – tanúság. A három hasonló hangzású szó három különbözőtől ered. Az első a *tanul* ige, a második a *tanult* befejezett melléknévi igenév, a harmadik a *tanú* főnév származéka. Kiejtésük is eltér egymástól: [tanulmány], [tanulmány], [tanúság], írásban mégis gyakran keverik őket. A jelentéskülönbségek:

Nincsen tanulmány ('leszűrhető eredménye') *ennek az esetnek*. ♦ *Folyamatosan fitog-*

tatja a tanultságát ('képzettségét'). ♦ A kísérlet tanúsága ('bizonyossága') szerint a gyógyszer emberi használatra alkalmatlan.

Válság – váltáság. Ennek a szópárnak a tagjai nem azonos alapszóból származnak. A *válság* ('krízis') a *vál(ik)* igére vezethető vissza, a *váltáság* (pl. *váltáságdíj*) pedig a *vált* igéből ered.

Az -at/-et képzős főnévi származékok. Ez a képző igéből hoz létre főnevet: *ajánlat*, *áldozat*, *burkolat*, *gondolat*, *vállalat*, *ítélet*, *bérlet* stb. A szóelemzés elve nyilvánvalóan ezekben a származékokban is érvényes: az alapszó mássalhangzóit a hangmódosulások ellenére pontosan kell jelölni: *ajánl-* + *-at* = *ajánlat* [ajállat], *látsz-* + *-at* = *látszat* [láccat]. Az alapszó végén a hosszú mássalhangzót a képző előtt pontosan fel kell tüntetni: *varrat*, *sugallat*. Kivételek ezalól a kiejtés miatt rövid *l*-et tartalmazó *torkolat*, *szöveget*, *sarkalatos* származékok, amelyek a *torkoll(ik)*, *szögell(ik)*, *sarkall(ik)* igékből erednek.

Több *-at/-et* képzős főnév alakilag teljesen megegyezik az ugyanabból az igéből képzett műveltető formával: *járat*, *nézet*, *tapintat*, *tekintet* stb. A *köt*, *lát*, *süt*, *üt* igéből származó főnevek és műveltető igék azonban mind kiejtésükben, mind írásképekben különböznek, a műveltető származékok ugyanis szabályosan *tt*-vel írandók: *köttet*, *láltat*, *süttet*, *üttet*, szemben a főnevekkel: *kötet*, *látat* (ritka), *sütet*, *ütet* (ritka).

Külön figyelmet érdemel a *talpalatnyi* melléknév. Sokan – a valódi eredetének megfelelően – a *talp alatt* névtűs szerkezetet érzik bele a szóba. Ennek folyománya az a helyesírási hiba, hogy a szót olykor *tt*-vel írják.

A -t képzős főnevek. A pusztá *-t* főnévképző a mai nyelvben már terméketlen. Igéből hozott létre főneveket: *ét(vágy)*, *lét*, *hit* stb. A legtöbb ilyen származék birtokos személyjeles alakban, nemritkán határozóraggal ellátva használatos (ez utóbbiak már inkább a határozószók kategóriájába tartoznak): (*a lány*) *eltűnt*, *holta* (*napjáig*), (*az idő*) *múltával*, (*a füle*) *hallatára*. Minthogy ezek a szavak ma már egyre kevésbé tagolhatók, rögzítésükkor ügyelni kell arra, hogy a szóelemzés elvét ne váltsa fel a kiejtés: *fogytával* [fotyával], *főztje* [fősztye], *ijedtemben* [ijettemben], *nyugtával* [nyuktával], *tapodtat* [tapottat], *tudtán* [tuttán], *utaztunkban* [utasztunkban] stb.

A -da/-de képzős főnevek. A *-da/-de* képző a nyelvújítás korában keletkezett. Az akkori származékok analógiájára később is jöttek létre képzett alakok, a mai nyelvben azonban nem túl termékeny ez a toldalék.

A képző egyes tövekhez előhangzó nélkül kapcsolódik: *csapda*, *csúszda*, *zúzda*, más tövekhez előhangzóval: *uszoda*, *óvoda*, *iroda* (vö. 44–45). Az előhangzó nélküli származékokban mindig a szóelemzészt kell követni akkor, ha a kiejtésben hangmódosulás (zöngéesség szerinti részleges hasonulás) következik be: *csapda* [csabda], *csúszda* [csúzda], *cukrázda* [cukrázda], *jósda* [józdsda].

A -tyű/-tyű képzős főnevek. A képző alapvetően a *t* végű igék -ó/-ő képzős származékából keletkezett, a *billentőből* például a *billentyű*, a *pattantóból* a *pattantyű*. Ha a *t* végződést magánhangzó előzte meg, két magánhangzó közötti helyzetbe került, így a kiejtésben hosszú lett. Ezzel magyarázható a képző -*ttyű*/-*ttyű* alakváltozata.

A mai helyesírási szabály szerint a mássalhangzó után rövid *ty-t*, magánhangzó után hosszút (*tty-t*) kell írni: *billentyű, csappantyú, emeltyű, fogantyú, herkentyű, kalandyű, karmantyű, kopolyű, köszöntű, pattantyű, röppentyű, sarkantyű, töpörtyű; csengettyű, dugattyű, forgattyű, pörgettyű, szivattyű.*

A fosztóképzős melléknevek. A fosztóképző alakváltozatai a *-talan/-telen*, *-tlan/-tlen* és az *-atlan/-etlen*. A fosztóképző főnévből (*arctalan, nőtlen, kedvetlen*) és igéből (*gyógyítatlan, befejezetlen*) is létrehozhat melléknevet.

A kiejtésben szükségszerűen előforduló hangmódosulások miatt a mássalhangzós tövű *-talan/-telen* képzős származékok írásakor ügyelni kell a szóelemzés elvére. A hangmódosulások közül a zöngéesség szerinti részleges hasonulás, valamint a rövidülés fordul elő:

<i>bélyegtelen</i>	<i>füsttelen</i>	<i>névtelen</i>	<i>szívtelen</i>
<i>dologtalan</i>	<i>gondtalan</i>	<i>nyugtalan</i>	<i>tudattalan</i>
<i>dróttalan</i>	<i>íztelen</i>	<i>parttalan</i>	<i>úttalan</i>
<i>elégtelen</i>	<i>lényegtelen</i>	<i>szagtalan</i>	<i>védtelen</i>
<i>élettelen</i>	<i>meztelen</i>	<i>szakálltalan</i>	<i>végtelen</i>
<i>elvtelen</i>	<i>mosolytalan</i>	<i>szenvtelen</i>	<i>világtalan</i>

Az igéből képzett fosztóképzős melléknevek helyesírásában két típus szokott gondot okozni. Egyrészt az *-ít* képzős igék fosztóképzős származékában az *-atlan/-etlen* alakváltozat (nem a *-talan/-telen*) található, ezért a tö végi *t-t* nem szabad kettőzni: *csorbítatlan, említetlen, gyengítetlen, hamisítatlan, javítatlan, keményítetlen, telítetlen, vegyítetlen*. Másrészt téves szóelemzés következtében gyakori írásbeli hiba a *t* megkettőzése a következő magas hangrendű formákban: *befejezetlen, elégedetlen, éretlen, érintetlen, ernyedetlen, fedetlen, fegyelmezetlen, fizetetlen, főtlen, képzetlen, keresetlen, sértetlen, szervezetlen, védetlen, vetetlen*. Ezt a hibát az magyarázza, hogy a fosztóképzős alakok ellentétpárai, a befejezett melléknévi igenévi formák *tt*-vel alakultak: *elégedett – elégedetlen, fegyelmezett – fegyelmezetlen, érett – éretlen*. A befejezett melléknévi igenévi alakok hatására kettőződhet meg a fosztóképzős származékban is a *t*, holott alakilag semmi köze a befejezett melléknévi igenévhez. (A mély hangrendű változatokban nem érvényesül ez a téves minta: *avatott – avatatlan*.)

A képzővel, képzőszerű utótaggal ellátott ez, az mutató névmás. Az *ez, az* mutató névmásokhoz néhány mássalhangzóval kezdődő, képzőszerűen viselkedő utótag járulhat: a *-beli, -kora, -fajta, -féle*, valamint a *-nyi* képző. Mindkét névmás *z*-je teljesen hasonul a képzők kezdő mássalhangzójához, amit írásban is jelölni kell: *ebbeli, abbeli, ekkora, akkora, effajta, affajta, efféle, afféle, ennyi, annyi*. (Régebben a *mi* kérdő névmásnak is volt a *-kora* elemmel és a *-nyi* képzővel alkotott származéka. A mai *mekkora, mennyi* formák a mutató névmási elemek hatására váltak hosszú mássalhangzóval jelöltté.)

Néhány egyéb képzett főnév és melléknév helyesírási problémája. A következő képzett főnevek és melléknevek írásmódjára különféle helyesírási tudnivalók vonatkoznak.

Benső, fenség, fenső. A *benn* és a *fenn* határozószó *-ső*, illetőleg *-ség* képzős származékaiban a szóelemzés helyett hagyományosan a kiejtés elvét kell követni, tehát a kép-

zett alakokban az *n* rövid. A szabály tehát az, hogy toldalék előtt rövid, összetételei határon pedig hosszú *n*-t írunk (pl. *bennszülött*) (vö. 80).

Kesztyű. Ennek a főnévnek a leírásában az a hibalehetőség rejlik, hogy a *kéz* szó -*tyű* képzős alakjának véljük, és a szóelemzés elvének megfelelően az *sz* helyett *z* jelenik meg. Eredetileg összetett szó, a -*tyű* végződés a *tesz* ige *tevő* származékából ered. A szóelemek elhomályosulása következtében a *z-s* írásmódot felváltotta a kiejtésnek megfelelő *sz-es* forma (zöngéesség szerinti részleges hasonulással). Az eredetétől függetlenül a mai írásforma hagyományosnak számít, hiszen a szabályos szóelemzést felváltotta a kiejtés.

Lagzi. A régi nyelvben létezett egy 'eszik' jelentésű *lak(ik)* ige (*jóllakik*). Ennek képzett származéka a *lagzi*, ahol az elemző írásmódot a szóelemek elhomályosulása miatt felváltotta a kiejtés (zöngéesség szerinti részleges hasonulás).

Menyegző. E szó eredetileg a régi nyelvben meglévő *menyekzik* (vagy *menyekezik*) ige -*ő* képzős származéka. A szóelemek elhomályosulása következtében az írásképek alkalmazkodott a kiejtéshez (zöngéesség szerinti részleges hasonulás) a szóelemzés rovására.

Ormány. Nyelvújítási alkotás az *orr* főnévből a -*mány* (egyébként igei alapszóhoz járuló) képzővel. A helyesírás a kiejtéshez alkalmazkodik, és jelöli a mássalhangzó-rövidülést.

Talapzat. A képzés alapszava a *talap*, amely ma már nem használatos nyelvújítási szó. A *talapzat* írásképe megfelel a szóelemzés elvének, ugyanis az ejtésben bekövetkező zöngéesség szerinti részleges hasonulást írásban nem kell jelölni, annak ellenére sem, hogy a szóelemek a *tő* elavulása miatt mára elhomályosultak.

A JELES ÉS A RAGOS ALAKOK: IGÉK

Az igealakokban a különféle képző nélküli és képzővel ellátott tövek különböző idő- és módjeleket, valamint személyragokat kapnak. Leírásuk alapvetően a szóelemzés elve szerint történik. A következőkben az igeragozással kapcsolatos helyesírási kérdéseket tárgyaljuk.

Kijelentő mód, általános (alanyi) ragozás. A kijelentő módú, jelen idejű általános (alanyi) ragozásban az egyes szám második személyű (-*sz*), valamint a többes szám második (-*tok/-tek/-tők*) személyű igeragok írása okozhat gondot. Az -*sz* és a -*tok/-tek/-tők* mássalhangzóra végződő igetövekhez kapcsolódva olyan hangmódosulásokat idéz elő a kiejtésben, amelyeket az írásban nem jelölünk. Ilyen a zöngéesség szerinti részleges hasonulás, az összeolvadás és a rövidülés:

Zöngéesség szerinti részleges hasonulás

dobsz [dopsz]

fogsz [foksz]

hagytok [hatytok]

hívtok [híftok]

Összeolvadás

védsz [vécc]

ütsz [ücc]

Rövidülés

varrsz [varsz]

álltok [áltok]

A magánhangzóra végződő igék írásakor a felsorolt ragokat akkor sem szabad megkettőzni, ha a kiejtésben a *tő* és a toldalék határára hosszú mássalhangzó áll: *rísz*, *rítok*; *rősz*, *rótok*; *lősz*, *lőtök*; *nősz*, *nőtök*; *szősz*, *szőtök*; *nyűsz*, *nyűtök*.

Jelölni kell a személyragok nyúlását a *jön* ige mássalhangzós tövén: *jössz, jöttök*. A többes szám harmadik személyű személyrag az *n*-es tőhöz járul: *jönnek*.

Kijelentő mód, határozott (tárgyas) ragozás. A kijelentő módú, jelen idejű határozott (tárgyas) ragozásban a személyrag a mély hangrendű tövekhez egyes szám harmadik személyben (*várja*) és a többes szám mindhárom személyében, a magas hangrendűeké pedig többes szám első személyben *j*-vel kezdődik. Mély hangrendű igető, egyes szám harmadik személy: *-ja* (*várja*); többes szám első személy: *-juk* (*várjuk*); többes szám második személy: *-játok* (*várjátok*); többes szám harmadik személy: *-ják* (*várják*). Magas hangrendű igető, többes szám első személy: *-jük* (*kérjük*).

A *tő* és a *j*-vel kezdődő személyrag határán különféle, írásban nem jelölt hangmódosulások következnek be. Az igealakokat ilyenkor a szóelemzés elvének megfelelően kell írni.

Teljes hasonulás

hagyjátok [haggyátok]
hányjuk [hánnyuk]
hunnya [hunnya]
ítéljük [ítéjjük]
kapálják [kapájják]

Összeolvadás

tanítja [taníttya]
féltjük [féltjük]
látják [látták]
adjátok [aggyátok]
tudják [tuggyák]
hordja [horgya]
fonjátok [fonnyátok]
kenjük [kennyük]

Rövidülés

varrja [varja]
varrjátok [varjátok]

A *j* végű igék toldalékos alakjaiban értelemszerűen hosszú *j*-t kell írni: *bújja, fújjatok, vájják*. A magánhangzóra végződő igékben a toldalék *j*-je az esetleges hosszú ejtés ellenére sem kettőződik: *lőjük, nőjenek, rójátok, rója, szőjük*.

Ha a *j*-vel kezdődő határozott (tárgyas) igei személyragok *dz*, *s*, *sz* vagy *z* végű igékhez járulnak, akkor a *j* az ejtéskor teljesen hasonul az ige *tő* végi mássalhangzójához (előreható teljes hasonulás), és ezt az írásban is jelölni kell:

ás – *ássá, ássuk, ássátok, ássák*
edz – *eddzük*
felez – *felezzük*
keres – *keressük*
mász(ik) – *mássza, másszuk, másszátok, másszák*
ráz – *rázza, rázzuk, rázzátok, rázzák*
tesz – *tesszük*

Amikor az ejtés nem teszi felismerhetővé a teljes hasonulást, a helyes jelölést egy minta segíti. Ezt érdemes alkalmazni akkor, ha a *tő* végi mássalhangzó eleve hosszúvá válik a kiejtésben (*edz, pedz*), ha az igető hagyományos írásmódú, és a tövön belül *jön* létre például összeolvadás (*játszik, metsz*), ha a toldalékolás során előadódó kettőzött betűt csak röviden lehet kiejteni (*vonz, ajz* – rövid és hosszú mássalhangzó nem állhat egymás mellett a magyarban). Ezekben az esetekben annak eldöntéséhez, hogy szükség van-e betűkettőzésre a toldalékos alakban – tehát hogy létrejön-e a teljes hasonulás –, a magas hangrendű igéknél a *kér*, a mély hangrendűeknél a *vár* ige megfelelő ragos formájával érdemes összevetni az adott igét. Betűkettőzést csak akkor kell alkalmazni, ha a *vár*, illetőleg a *kér* ige megfelelő ragos alakjában *j*-vel kezdődő toldalék van:

várom	játszom	vonzom
várod	játszod	vonzod
várja	játssza	vonzza
várjuk	játsszuk	vonzzuk
várjátok	játsszátok	vonzzátok
várják	játsszák	vonzzák

kérem	edzem	metszem
kéred	edzed	metszed
kéri	edzi	metszi
kérjük	eddzük	metsszük
kéritek	edzitek	metszitek
kérik	edzik	metszik

Kijelentő mód, múlt idő. A múlt idő jele – a befejezett melléknévi igenév képzőjével egyezően (lásd 66) – mássalhangzó után *-t*: *kavart*, magánhangzó után *-tt*: *kapott*. A mássalhangzós tőhöz kapcsolódó múltidő-jel, amelyet legtöbbször személyrag követ, ejtéskor alkalmi hangmódosulásokat idézhet elő. Ezeket az írásban nem szabad jelölni, vagysis a szóelemzés elve szerint kell eljárni.

**Zöngéesség szerinti
részleges hasonulás**

adtam [attam]
főzted [főszted]
rúgtatok [rúktatok]

**Zöngéesség szerinti
részleges hasonulás
és rövidülés**

hordta [horta]
kezdtek [kesztük]
küldtem [kültem]
mondtuk [montuk]

Rövidülés

varrták [varták]
álltam [áltam]

Mivel az *sz-es*, *d-s*, valamint az *sz-es*, *d-s* és *v-s* tőtípusba tartozó igéknél a múlt idő jele a *d-s* tőhöz járul, ezeknek a helyes írására különösen figyelni kell, hiszen a *dt* hangkapcsolat ejtésakor zöngéesség szerinti részleges hasonulás történik. Az ejtésben hosszú *t* hangzik: *alkudtam*, *aludtál*, *esküdtem*, *haragudtunk*, *nyugodtatok*, *törekedtek*. Értelemszerűen ez a hangmódosulás minden olyan *d* végű igében bekövetkezik, amelyben a *d* előtt magánhangzó áll: *elfáradtam*, *tagadtatok*, *védtek* stb. Ha a *dt* hangkapcsolat előtt mássalhangzó áll, először zöngéességi hasonulás, majd rövidülés következik be: *hordtuk*, *küldted*, *mondtam*.

Feltételes mód, jelen idő. A feltételes mód jele a *-na/-ne*, *-ná/-né*: *állnál*, *mennék*, *bosszankodnál*, *keresgélne*, *szégyellnétek*, *tekingetnének*. A módjel helyes rögzítésére ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint a főnévi igenév képzőjére (lásd 66). A módjel az *sz-es* és *v-s* tőtípusba tartozó igetövekben megnyúlik, és ezt írásban is jelölni kell. Hét olyan ige létezik, amelyben a feltételes mód jelének nyúlása jelölt: *enne*, *hinnétek*, *innának*, *lennétek*, *tenném*, *venném*, *vinnénk*. A *fonna*, *kennénk*, *menne*, *jönnének* stb. szóalakokban az első *n* a tő utolsó mássalhangzója, tehát nem nyúlásról van szó.

A felszólító mód. A felszólító mód jele -j, -jj, -gy, -ggy és -s lehet. A felszólító módú igék helyesírására több szabály is vonatkozik.

• A -j felszólító mód-jel az ige után következik, a tő és a toldalék határán bekövetkező alkalmi hangmódosulások írásban jelöletlenek maradnak:

Teljes hasonulás

fogyjanak [foggyanak]

hunyjuk [hunnyuk]

keljetek [kejjetek]

szálljon [szájjon]

Összeolvadás

maradjatok [maraggyatok]

eredjél [ereggyl]

rohanj [rohanny]

menjünk [mennyünk]

Rövidülés

varrjátok [varjátok]

A magánhangzóra végződő igékben a módjel akkor is rövid j-vel írandó, ha a kiejtésben a mássalhangzó hosszu: *lőj, szőjetek, nőjél, rójad, nyúje*. Az egyetlen kivétel a *jön* ige, amelyben a *jö-* tőhöz járuló módjel nyúlását betűkettőzés jelöli: *jöjj, jöjjön, jöjjetek*. A *j* végű igékhez járuló módjel esetében értelemszerűen hosszú j-t kell írni. Az első *j* a tőhöz tartozik, a második a toldalék: *bújjon, fájjon, fejjék, fújjátok, tojja, vájjad*. Az *ly*-os tövű igék felszólító módja: *folyljon, folyjanak*.

• A *dz*, *s*, *sz* és *z* végű igék felszólító alakjaiban a -j módjel teljesen hasonul a tő végi mássalhangzóhoz, és ezt a teljes hasonulást írásban is jelölni kell az egész ragozási sorban egyes és többes számban is, kivéve az egyes szám második személyű, határozott (tárgyas) ragozású rövid alakot. Ilyenkor ugyanis „zéró” a felszólító mód jele, nem pedig -j (vonzd).

Általános ragozás

vonzzak

vonzz/vonzzál

vonzzon

vonzzunk

vonzzatok

vonzzanak

Határozott ragozás

vonzzam

vonzd/vonzzad

vonzza

vonzzuk

vonzzátok

vonzzák

Ugyanez vonatkozik például a következő szavakra is: *ajzza, ássak, csússzunk, edzded, evezzek, fogóddz, halásszál, hallgatóddzék, heverésszen, hozzál, kergetóddziunk, kússzatok, másszanak, moss, nézze, peddzétek, rajzzanak, rázzuk, rugdosson, sózzatok, sugdolóddzanak, ússzam, utazzon*.

A *z* végű igék felszólító alakjaiban, ha a *z* előtt mássalhangzó áll, a kiejtésben rövidülés történik. Ezt az írásban nem szabad jelölni, vagyis szigorúan a szóelemzés elvének megfelelően kell eljárni: *vonzzad* [vonzd], *ajzzátok* [ajzátok], *rajzzanak* [rajzanak].

Azoknak az -őz(ik)/-őz(ik)/-z(ik) képzős igéknek a felszólító alakjaiban, amelyekben a képző *z*-je *dz*-vel váltakoztatható, mindkét jelölés helyes: *gyökerezétek* – *gyöke-reddzék*, *fogózzon* – *fogóddzon*, *lopózzanak* – *lopóddzanak*, *takarózz* – *takaróddz*.

A *hallatsz(ik)*, *játsz(ik)*, *látz(ik)*, *metz* és *tetsz(ik)* hagyományos írásmódú ige-töveknél a felszólító módban megtörténik a teljes hasonulás, vagyis hosszú *sz*-szel kell a megfelelő alakokat írni. Ez a kiejtésben nem jelentkezik, hiszen az ige-többen eleve hosszú a [cc]. Például a *játszik* ige felszólító módú alakjai a következők:

játsszak

játssz ~ játsszál

játsszam

játsszad (de: *játszd*)

játsszon ~ játsszék	játssza
játsszunk	játsszuk
játsszatok	játsszátok
játsszanak	játsszák

Ezeknek az igéknek a helyes leírásához alapvetően alaki elemzést kell ugyan végeznünk, a *vár* és a *kér* ige mintája azonban megkönnyíti a rögzítést (vö. 71–72). Ahol a *vár* vagy a *kér* igében az adott toldalékos alakban *j* szerepel, ott a *játsz(ik)*, *metsz* stb. megfelelő alakjaiban teljes hasonulás történik, amit jelölni kell az írásban. Valójában a felszólító módon belül egyedül az egyes szám második személyű, határozott ragozású rövid alakban nincsen *j*-hasonulás: *játszd*, *kérd*, *metszd*, *várd*.

A *hallatsz(ik)*, *látasz(ik)*, *metsz* és *tetsz(ik)* igék felszólító módjában a *tssz* helyett *ss* is használatos, így párhuzamos alakok jönnek létre: *hallatsszék* – *hallassék*, *látsszanak* – *lássanak*, *metssze* – *messe*, *tetsszem* – *tessem*.

• Az *sz-es* és *v-s* tőtípusba tartozó hét ige közül hat a felszólító módban *-gy* módjelet kap: *egyél*, *igyatok*, *legyek*, *tegyen*, *vegyenek*, *vigyétek*. A *hisz* ige felszólító módú alakjai a következők:

<i>higgyek</i>	<i>higgyem</i>
<i>higgy ~ higgyél</i>	<i>higgyed</i> (de: <i>hidd</i>)
<i>higgyen</i>	<i>higgye</i>
<i>higgyünk</i>	<i>higgyük</i>
<i>higgyetek</i>	<i>higgyétek</i>
<i>higgyenek</i>	<i>higgyék</i>

A *hisz* felszólító alakjait azonban gyakran írják rosszul, leginkább *gyj*-vel. Ez a *hagyja*, *fogyjon* stb. igék írásképeinek mintáját követi, tévesen, jóllehet *hagy-* stb. tö létezik, **higy-* tö azonban nem. A másik a *dj-s* jelölés, ez pedig abból fakad, hogy a *dj* hangkapcsolat a kiejtésben hosszú *gy*-vé olvad össze. A *hisz* esetében azonban a rövid magánhangzós tőhöz járul a megnyúlt *-gy* felszólítómód-jel: *hi-* + *-ggy* = *higgy*.

• A *t* végű igék felszólító módú alakjai három csoportba sorolhatók. Az egyikbe az ún. *t ~ s* változatú ige-tövek tartoznak: *alkot*, *kutat*, *siet*, *út*, *vitat*. Ezek felfoghatók úgy is, hogy felszólító módban *s-es* töváltozatot mutatnak, ehhez járul a *-j* jel, amely teljesen hasonló, s ezt írásban is jelölni kell. Például: *alkos-* + *-j* = *alkoss*. Tehát: *arass*, *bólingasatok*, *fussak*, *kössünk*, *lássá*, *ne vess*, *nyissuk*, *vessék* stb.

A másik csoport az ún. *st ~ s* és *szt ~ sz* változatú ige-tövek: *fest*, *akaszt*, *éleszt*, *hervaszt*, *mulaszt*, *süllyeszt* stb. Felszólító módú alakjaiknak jellegzetessége, hogy a *t* kiesik a tőből, a *-j* módjel pedig az *s*, illetőleg *sz* végződéshez hasonló (előreható teljes hasonulás), amit írásban jelölni kell: *fes-* + *-j* = *fess*. Tehát: *akassz*, *élesszük*, *hervasszad*, *mulasszátok*, *süllyesszék* stb.

A harmadik csoportba tartozó igék tótani szempontból látszólag egyalakúak. Jellegzetesen ide sorolhatók az *-ít* képzős igék: *borít*, *épít*, *nyerít*, *ordít*, *tanít*, *vetít*, a hosszú magánhangzós egy szótagból állók: *fűt*, *hűt*, *szít*, *vét*, valamint azok a *t* végűek, amelyekben a *t-t* mássalhangzó előzi meg, s ez a mássalhangzó nem *s* vagy *sz*: *bánt*, *ért*, *fojt*, *gyújt*, *hánt*, *irt*, *ment*, *olt*, *önt*, *ront*, *sújt*, *tilt*. Ezeknél az igéknél a felszólító mód jele nem a *-j*, hanem egyes nyelvtani felfogások szerint az *-s*: *bánts*, *értse*, *fojtsuk*, *gyújtsen*, *hántsa*, *irtsák*, *mentsék*, *oltsanak*, *öntsétek*, *rontsuk*. A *t* hangkapcsolat a ki-

ejtésben összeolvad rövid vagy hosszú cs-vé, s ez minden ide tartozó ige felszólító módú alakjában végbemegy. Az összeolvadást írásban nem szabad jelölni.

• A felszólító mód egyes szám második személyű határozott (tárgyas) ragozása alakjának hosszú (*várjad*) és rövid változata is van (*várd*). A rövid alak abban különbözik a hosszútól, hogy a felszólító mód jele zéró. Ebből következően a *-d* személyrag a *t* végű igék egy csoportját leszámítva közvetlenül a tőhöz kapcsolódik: *dobd*, *edzd*, *fújd*, *hagyd*, *nyomd*, *rúgd*. A *tő* és a toldalék határán bekövetkező alkalmi hangmódosulások írásban nem jelölendők.

Zöngésség szerinti részleges hasonulás

keresd [kerezsd]

rakd [ragd]

tépd [tébd]

Rövidülés

álld [áld]

halld [halld]

varrd [vard]

A *d*-re végződő igékben értelemszerűen hosszú *d*-t kell írni a felszólító módú, egyes szám második személyű rövid alakban: *add*, *fogadd*, *kapkodd*, *löködd*. Ha a *tő* végi *d*-t mássalhangzó előzi meg, az ejtésben a *-d* ragos alak azonosan fog hangzani, ezért a felszólító forma írására különösen ügyelni kell: *áld* – *álld*, *hord* – *hordd*, *küzd* – *küzd*d, *mond* – *mondd*. A felszólító módban a *d* kettőzésének elmulasztása értelemzavaró hibát okozhat. Például: *told* (*toljad*) – *toldd* (*tolddjad*).

A magánhangzóra végződő igék rövidebb felszólító alakjában a kiejtéshez igazodva kettőzni kell a *d*-t: *lődd*, *nyúdd*, *ródd*, *szódd*. Az *sz*-es és *v*-s tőtípusba tartozó igékben a személyrag ugyancsak magánhangzós tőhöz járul, a személyrag nyúlását a felszólító módban szintén jelöljük írásban: *edd*, *idd*, *hidd*, *tedd*, *vedd*, *vidd*.

Az *st* ~ *s* és *szt* ~ *sz*, valamint a *t* ~ *s* tőváltozatú igék rövid felszólító alakjában a személyrag az *s*, illetőleg *sz* végű tőhöz járul, így ejtéskor zöngésség szerinti részleges hasonulás következik be: *arasz*d [araszsd], *eresz*d [erezsd]. További példák: *akasz*d, *forrasz*d, *mulasz*d, *nyisd*, *süsd*, *vesd*.

Az *-ít* képzős igék, valamint a hosszú magánhangzót és a *t* előtt (az *s* és az *sz* kivételével) mássalhangzót tartalmazó egy szótagúak rövid felszólító alakjában megjelenik egy *s*, s ez az írásmód feltehetően a régi protestáns helyesírásra vezethető vissza, ahol a [cs]-t *ts*-sel jelölték: *építsd*, *ordítsd*, *bénítsd*, *tanítsd*; *fűtsd*; *bántsd*, *értsd*, *felejtsd*, *fojtsd*, *tartsd*. A *tsd* hangkapcsolat a kiejtésben [dzsd], vagyis: *fűtsd* [fűdzsd], *tanítsd* [tanídzsd].

A JELES ÉS A RAGOS ALAKOK: NÉVSZÓK

A névszóalakokban a különféle képző nélküli és képzővel ellátott tövek különböző jeleket és viszonyragokat kapnak. Leírásuk alapvetően a szóelemzés elve szerint történik.

Zöngésség szerinti részleges hasonulás:

húsból [húzsból]

*tízsz*er [tísszer]

Rövidülés és zöngésség szerinti részleges hasonulás:

keddtől [kettől]

többször [töpször]

Képzés helye szerinti részleges hasonulás:

karanténban [karantémban]

Teljes hasonulás:

anya [annya]

bátyja [báttya]

Összeolvadás:

másodszor [másoccor]

hatszor [haccor]

Rövidülés:

tetleg [tetleg]

jobbira [jobbra]

Kiesés:

mindnek [minnek]

A névszóalakok körében is előfordul a köznyelvben, illetve egyéb nyelvváltozatokban hosszú mássalhangzós kiejtés, ezt azonban a helyesírás nem jelöli: *erősen* [erössen], *órákor* [órakkor]. Sok olyan névszóalakpár létezik, amelynek kiejtése az alkalmi hangmódosulások következtében egyforma, de az írásmódja eltérő: *fokba* – *fogba*, *hatban* – *hadban*, *lápához* – *lábhoz*, *maktól* – *magtól*, *részből* – *rézből*, *mésztől* – *méztől*, *készből* – *kézből*, *százban* – *szászbán*.

A tárgyrag. A tárgy ragja, a *-t* egyes tövekhez előhangzóval, más tövekhez előhangzó nélkül kapcsolódik: *ablakot*, *bélyeget*, *halat*, *kulcsot*, *tükröt*; *asztalt*, *bútort*, *kölcsönt*, *szekrényt*. A tárgyragnak nincs hosszú (*-tt*) alakváltozata. A tárgyragos alakok írásakor ügyelni kell arra, hogy a *tő* és a toldalék határán bekövetkező alkalmi hangmódosulásokat ne jelöljük, például: *azt* [aszt].

A -képp, -képpen határozórag. A *-képp* és a *-képpen* határozóragot mindig kettőzött *p*-vel kell jelölni. Ez az egyetlen határozórag, amelyben hosszú mássalhangzó van: *következőképp* ~ *következőképpen*, *másképp* ~ *másképpen*, *méltóképp* ~ *méltóképpen*, *mindenképp* ~ *mindenképpen*, *tanúképp* ~ *tanúképpen*, *tulajdonképp* ~ *tulajdonképpen*, *voltaképp* ~ *voltaképpen*. (A felsorolt példák némelyikében a mai nyelvi tudást alapul véve a *tő* és a toldalék a jelentés alapján már nemigen bontható fel.)

A birtokos személyjeles alakok. A birtokos személyjelek egyes és többes számban mindhárom személyben használatosak. Helyesírási szempontból az egyes és a többes szám harmadik személyű birtokos személyjellel ellátott alakok szoktak gondot okozni. A toldalék alakváltozatai egyes szám harmadik személyben: *-a/-e*, *-ja/-je*, többes szám harmadik személyben: *-uk/-ük*, *-juk/-jük*. A mássalhangzóval végződő *tő* és a *j*-vel kezdődő személyjel miatt ejtéskor a szóelemhatáron alkalmi hangmódosulás következhet be, amelyet írásban nem szabad jelölni:

Összeolvadás

bojtja [bojtja]

kabátjuk [kabáttjuk]

kínja [kínnya]

vádjuk [vággyuk]

Teljes hasonulás

anya [annya]

atyjuk [attyuk]

bátyja [báttya]

nagyja [naggya]

Az *öcs* főnévben a *j*-s személyjel teljes hasonulását írásban is jelölni kell: *öccse, öcs-csiük*. A *j* végű névszókhoz a személyjel magánhangzós alakváltozatai járulnak: *díja, héja, szíjuk; akadálya, borbélyuk, erélye, erkélyük*.

A birtoktöbbséítő jel alakváltozatai az *-i, -ai/-ei, -jai/-jei*. A *j*-vel kezdődők ugyanolyan alkalmi hangmódosulásokat hoznak létre az adott mássalhangzóra végződő tövekben, mint a birtokos személyjelek:

Összeolvadás

padjai [paggyai]

kertjei [kertyei]

Teljes hasonulás

nagyjai [naggyai]

bátyjai [báttyai]

Az *öcs* főnévben a birtoktöbbséítő jel kapcsolódásakor bekövetkező nyúlást írásban jelölni kell: *öccsei*.

A személyes névmás ragozott alakjai. A személyes névmások jeles-ragos alakjai rendhagyó módon, ún. alakkiegészüléssel jönnek létre. A határozós esetek felépítésében rag és személyrag, illetve névutó és személyrag tömbösödése figyelhető meg: *nek + -em = nekem, szerint + -ünk = szerintünk*. Néhány ragozott személyes névmásban előfordul, jóllehet főként a dunántúli nyelvjárásban, hogy a két magánhangzó közötti *l* vagy *n* a kiejtésben megnyúlik, ezt azonban írásban nem tüntetjük fel: *belőle, felőlem, nálad, róla, utánatok* stb.

A *benne* és a *hozzá* névmást, illetve ragozott formáikat azonban hosszú mássalhangzóval kell írni, ugyanis a köznyelvi kiejtésben általánosan bekövetkező nyúlást a helyesírás ezekben az alakokban jelöli.

A -val/-vel ragos alakok. Ha a *-val/-vel* rag mássalhangzóra végződő tőhöz kapcsolódik, mindig írásban jelölt teljes, előreható hasonulás történik. Ez a szóelemzés és a kiejtés elvének egyaránt megfelel: jelölve vannak a szóelemek, de az írásképe a kiejtést követi. Mássalhangzós tövek után ez a határozórag csak két esetben jelenik meg *v*-s változatban. Egyrészt, ha *v*-re végződő tőhöz járul: *savval, szívvel*. Másrészt, ha néma *h*-ra végződő főnévhez kapcsolódik: *céhvel, juhval*. (Az *evvel, avval* névmásokat lásd 78.) Minden más esetben a rag a teljes hasonulásnak megfelelő mássalhangzóval íródik: *dobbal, léccel, kulccsal, haddal, briddzsel, röffel, ággal, ággyal, dohhall, íjjal, tokkal, sállal, mosollyal, sommal, szénnel, növénnel, képpel, cukorral, késsel, mésszel, bottal, mézzel, rozsszal*.

Ha a szótó kettőzött mássalhangzóra végződik, a *-val/-vel* hasonuló *v*-je az egyszerűsítés elvének megfelelően nem jelenik meg, ugyanis ez esetben három azonos mássalhangzó kerülne egymás mellé: *jobbal, cuccal, fröccsel, keddel, meggyel, ujjal, sakkal, gallyal, vállal, könnyel, rosszal, tettel, pöttyel* (de: *Bonn-nal, Kiss-sel*; lásd 41–42).

A *-val/-vel* ragos szavak írásában a leggyakoribb hibalehetőség azokban az alakokban van, amelyekben a *tő végi mássalhangzó előtt is mássalhangzó található*. Ezekben ugyanis a kiejtés nem támogatja az írásképet, rövid mássalhangzót ejtünk a hosszú helyett: a *könyvel* és a *könyvvel*, a *rendel* és a *renddel* egyformán hangzik. A határozóragos forma mindig a szóelemek feltüntetésével írandó. Az alábbi szópárok jelentéskülönbséget hordoznak; az első határozóragos alak, a második *-l* képzős ige:

bilinccsel – bilinccsel
 érvvel – érvvel
 kedvvel – kedvel
 keresztel – keresztel

kerttel – kertel
 kilinccsel – kilinccsel
 könyvvel – könyvvel
 renddel – rendel

szárnyal – szárnyal
 tárggyal – tárggyal
 térdel – térdel

A kardal – karddal szópárban pedig a kardal összetett főnév.

A -vá/-vé ragos alakok. A -vá/-vé ragos főnevek helyesírása teljes egészében egyezik a -val/-vel ragos alakokéval. Ha a -vá/-vé rag mássalhangzóra végződő tőhöz kapcsolódik, mindig írásban jelölt előreható teljes hasonulás történik. Mássalhangzós tövek után ez a határozórag is csak két esetben jelenik meg v-s változatban. Egyrészt, ha v-re végződő tőhöz járul: *savvá, szívvé*. Másrészt, ha néma h-ra végződő főnévhez kapcsolódik: *céhvé, juhvé*. Minden más esetben a rag a teljes hasonulásnak megfelelő mássalhangzóval íródik: *dobbá, léccé, kulccsá, haddá, bridzse, röffe, ággá, ágyá, dohhá, íjjá, tokká, sállá, mosollyá, sommá, szénné, növénné, képpé, cukorrá, késsé, mésszé, bottá, mézzé, rozszá*.

Ha a szótó kettőzött mássalhangzóra végződik, a -vá/-vé hasonló v-je az egyszerűsítés elvének megfelelően nem jelenik meg, ugyanis három azonos mássalhangzó kerülne egymás mellé: *jobbá, meggyé, gallyá, sakká, vállá, könnyé, rosszá, tetté, pötytő*.

A -vá/-vé ragos szavak írásában a leggyakoribb hibalehetőség azokban az alakokban van, amelyekben a tő végi mássalhangzó előtt is mássalhangzó található. Ezekben ugyanis a kiejtés nem támogatja az írásképet, rövid mássalhangzót ejtünk a hosszú helyett. A határozóragos forma mindig a szóelemek feltüntetésével írandó: *bölcse, zölcse, ronggyá, szilánkká*.

A -vé rag v-jének vagy a hasonult mássalhangzónak az elhagyása a *szebbé, tetté* stb. írásmódú alakok kivételével mindig jelentésváltozással jár. Ennek az az oka, hogy a birtokjel az -é szóelem: *Nehezen alakul a kézirat könyvvé. – Jelen pillanatban a könyv az elsőség az életben.* ♦ *Egyé váltak. – Ez a ház egyé (egy emberé).*

Az ez, az mutató névmás ragos alakjai. Ha az *ez – az* mutató névmáshoz mássalhangzóval kezdődő toldalék járul, elsősorban határozórag, a névmás z-je teljesen hasonul a rag kezdő mássalhangzójához. Ez hátraható teljes hasonulás, amelyet írásban mindig jelölünk: *ennek, abban, ebbe, abból, erről, arra, ennél, attól, ehhez, akként, eképpen, akkor*. A -val/-vel rag teljes hasonulása kétféleképpen történhet. Hátraható teljes hasonulással: *evvel, avval*, és előreható teljes hasonulással: *ezzel, azzal*. (A mai nyelvben az utóbbi látszik felülkerekedni.) A -vá/-vé rag a főnevekkel egyező módon mindig előrehatóan hasonul: *ezzé, azzá*.

A névmások körében betűkettőzés történik a *merre, merről, mettől* kérdő névmási formákban is. Ezek a *mire, miről, mitől* és az *erre, erről, ettől* vegyülékei.

A fokozás. A fokjel a -bb, amely a magánhangzóra végződő melléknemekhez közvetlenül, a mássalhangzókra végződőkhöz előhangzóval kapcsolódik: *feketébb, kiválóbb, ósdíbb, sűrűbb; alacsonyabb, kékebb, nagyobb, tágab*.

A rövid s végű melléknemek középfokú alakjában a nyelvjárásokban – s esetenként a köznyelvben is – gyakori a hosszú ejtés, ha az s két magánhangzó közé kerül. Ezt írásban nem szabad jelölni: *erősebb, kisebb, magasabb, óvatosabb* stb.

Létezik a középfok jelének egy régebbi, rövid *b*-s változata is, amely ma már nem termékeny. Mindig mássalhangzóra végződő tőhöz járul, előhangzó nélkül: *nemesb*, *idősb*. Ezek a formák leginkább igei származékok alapszávaiban élnek: *erősbödik*, *helyesbít*, *súlyosbodik*. A *kevésbé* határozószóban is a *kevés* melléknév középfokú alakja található, amelyhez az elavult *-é* helyhatározórag járul.

A felsőfok jele a *leg-* szóelem. Ez az egyetlen magyar toldalék, amely a *tő* előtt áll (prefixum). A *leg-* *g*-je bizonyos mássalhangzók előtt a zöngéesség szerinti részleges hasonulás következtében kiejtve *k*-nak hangzik: *legcsinosabb*, *legfinomabb*, *leghidegebb*, *legkésőbb*, *legpontosabb*, *legsoványabb*, *legszebb*, *legtehetségesebb*.

Néhány határozószót is lehet fokozni; közülük az alábbiak helyesírása kritikus:

be/benn: beljebb

fel ~ föl/fenn ~ fönn: feljebb ~ följebb

ki/kinn: kijjebb

le/lenn: lejjebb

A *feljebb* régi alakja a *fellebb* volt, ezt ma már csak a *fellebbez* ige őrzi.

Az *-n/-an/-en* rag. Az *-n/-an/-en* rag tipikusan melléklevekhez járul, a mód- és állapotviszony kifejezésére: *meddőn*, *mohón*, *tisztán*; *beteg**n*, *fáradt**n*, *halkan*, *szépen*, *zsibbadt**n*.

Ha a rövid *s*-re végződő melléklevekhez járuló *-an/-en* rag esetében az *s* két magánhangzó közé kerül, ejtéskor gyakran hosszúvá válik. Ezt az írásban nem szabad jelölni: *alaposan*, *egészségesen*.

Mássalhangzók az összetett szavakban

Az összetett szavak írásának sajátos problémája az előtag és az utótag szomszédos mássalhangzóinak pontos jelölése. Az összetételi határon ugyanis létrejöhetnek ugyanolyan hangmódosulások, amilyenek a szóelemhatárokon is. Ezeket írásban nem szabad jelölni. Leggyakoribb a zöngéesség szerinti részleges hasonulás.

Zöngéesség szerinti részleges hasonulás:

agykéreg [atykéreg]

brigádtag [brigáttag]

cégtábla [céktábla]

darázfészek [darásfészek]

elvtárs [eltárs]

fagypont [fatypont]

gaztett [gasztett]

gépszír [gébzsír]

gyászzene [gyázzene]

holdsugár [holtsugár]

homokbánya [homogbánya]

hörghurut [hörkhurut]

jegyszédő [jetyszédő]

köbttartalom [köptartalom]

központ [köszpont]

laktér [lagtér]

légcsvár [lékcsvár]

nádcukor [nátcsukor]

rozskenyér [roskenyér]

szemétdomb [szemédomb]

tagkönyv [takkönyv]

tőzgyökér [tőzsgyökér]

vadkan [vatkan]

varázsszer [várászer]

vasbeton [vazs beton]

vígaszdíj [vigazdíj]

vízszint [visszint]

zsebpénz [zséppénz]

A következő példákban a zöngésség szerinti részleges hasonulást rövidülés is követheti:

<i>gyöngytyúk</i> [gyönytyúk]	<i>rendtartás</i> [rentartás]
<i>pénzszekrény</i> [pénszszekrény]	<i>tervfegyelem</i> [terfegyelem]
<i>rajszeg</i> [rajszeg]	

Képzés helye szerinti részleges hasonulás:

<i>színpad</i> [szímpad]	<i>tanmenet</i> [tammenet]
<i>különpad</i> [külömpad]	<i>öngyújtó</i> [önygyujtó]
<i>színpompa</i> [szímpompa]	<i>színyomat</i> [színnyomat]
<i>szénpor</i> [szémpor]	<i>ellenméreg</i> [ellemméreg]

Teljes hasonulás:

<i>harmatcsepp</i> [harmaccsepp]	<i>átcipel</i> [áccipel]
<i>átcsap</i> [áccsap]	<i>nádcukor</i> [náccukor]
<i>jegycsalás</i> [jeccsalás]	<i>segédcsapat</i> [segéccsapat]

Összetéti határon leginkább a nem köznyelvi ejtészváltozatokban fordul elő összeolvasás és kiesés.

Mássalhangzó-rövidülés akkor következik be, ha az előtag hosszú mássalhangzóra végződik, az utótag pedig mássalhangzóval kezdődik. A rövidülésre az írás nincs tekintettel:

<i>agglegény</i>	<i>gallyszedő</i>	<i>mellhártya</i>	<i>tollfosztás</i>
<i>állcsont</i>	<i>hosszmetszet</i>	<i>mennybolt</i>	<i>többtermelés</i>
<i>bükkfa</i>	<i>kőnycsepp</i>	<i>orrszarvú</i>	<i>ujjperc</i>
<i>cseppkő</i>	<i>lakkcipő</i>	<i>ottlét</i>	<i>vállvetve</i>
<i>füttýkoncert</i>	<i>meggyzüret</i>	<i>rosszhiszemű</i>	

Lényeges tudnivaló, hogy a *benn-, fenn-, kinn-* előtagú összetételekben hosszú az *n*. A helytelen rögzítés minden bizonnyal a *bent, fent, kint* alakváltozatok miatt gyakori. Tehát: *bennfentes, bennlakó; fennhatóság, fennkölt, fenntart; kinnlakó, kinnlevőség*. Ezzel szemben a képzett alakokban megrövidül az *n*: *bensőség, fenség* (lásd 69–70).

Az *össze* és a *vissza* határozószó bizonyos összetételek előtagjaként csönkul. A betűkettőzést a kiejtésbeli esetleges rövidülés ellenére is meg kell tartani (vö. 102):

<i>összakadémiai</i>	<i>összérték</i>	<i>összköltség</i>	<i>össztársadalmi</i>
<i>összár</i>	<i>összeurópai</i>	<i>összlétszám</i>	<i>összteljesítmény</i>
<i>összbefektetés</i>	<i>összforgalom</i>	<i>össznemzeti</i>	<i>össztermék</i>
<i>összbenyomás</i>	<i>összhatás</i>	<i>össznépi</i>	<i>össztermelés</i>
<i>összberuházás</i>	<i>összjáték</i>	<i>összpontosít</i>	<i>össztőke</i>
<i>összbevétel</i>	<i>összjövedelem</i>	<i>összpróba</i>	<i>össztömeg</i>
<i>összdíjazás</i>	<i>összkép</i>	<i>összsúly</i>	<i>össztűz</i>
<i>összemberi</i>	<i>összkiadás</i>	<i>össztánc</i>	<i>összvagyon</i>
<i>összeredmény</i>			

Illetve:

<i>visszáru</i>	<i>visszhang</i>
<i>visszér</i>	<i>visszleszámítolás</i>
<i>visszfény</i>	<i>visszterhes</i>

Összetett szavak határán fordulhat elő, hogy az előtag hosszú mássalhangzóra végződik, az utótag pedig olyan kétjegyű mássalhangzóval kezdődik, amelynek első betűjege megegyezik az előtag utolsó hosszú mássalhangzójával. Ebben az esetben a kötéjeles megoldás a helyes: *strucc-család*, *plüss-számár* (lásd 24).

Ha az előtag utolsó és az utótag első mássalhangzója megegyezik, az összetétel határán a két betűt akkor is ki kell írni, ha az előtag végső mássalhangzóját egy másik mássalhangzó előzi meg, és az ejtéskor rövidülés következik be:

<i>bankkölcsön</i>	<i>gipszszobor</i>	<i>könyvvitel</i>	<i>pénzzavar</i>
<i>csonttörő</i>	<i>gyorssajtó</i>	<i>kulcscsont</i>	<i>ripszszövet</i>
<i>filmművészet</i>	<i>hamvveder</i>	<i>nyersselyem</i>	<i>sarkkör</i>
<i>folttisztító</i>	<i>holttest</i>	<i>orvvadász</i>	<i>sportteljesítmény</i>
<i>földdarab</i>	<i>inggomb</i>	<i>paraszttömeg</i>	<i>talppont</i>
<i>galambbegy</i>	<i>kereszttűz</i>	<i>párttörténet</i>	<i>tisztárs</i>

Az összetételi határon nem szabad egyszerűsíteni (vö. 41–42). Ez azt jelenti, hogy ha az előtag utolsó és az utótag első mássalhangzója ugyanazzal a kétjegyű betűvel jelölt fonéma, a kétjegyű betűt kétszer egymás után ki kell írni, szemben a toldalékos alakokban alkalmazott írástechnikai egyszerűsítéssel: *díszszázad*, *fénynyaláb*, *jegygyűrű*, *kulcscsomó*. Ha az előtag végén hosszú mássalhangzó van, és az utótag ugyanezzel a mássalhangzóval kezdődik, a két összetételi tagot kötőjellel kell összekapcsolni: *balett-táncos*, *csekk-könyv*, *futball-labda*, *hossz-számítás*, *itt-tartózkodás*, *össz-szám*, *rossz-szívű*, *sakk-kör*, *tipp-pontosítás*, *váll-lap*.

A -szerű, -féle, -fajta utótag helyesírása. A -szerű, -féle, -fajta olyan utótagok, amelyek önálló használatban ebben a jelentésben már nem élnek. Jóllehet nyelvtanilag utótagok, jelentésük a toldalékokhoz teszi őket hasonlatossá. Ez a sajátos kettősség írásmódjukban is tükröződik. Ha a -szerű rövid sz-re végződő szóhoz járul, akkor egyszerűsíteni kell, vagyis az *ssz* helyett *ssz-t* kell írni: *ésszerű*, *gipsszerű*, *lösszerű*, *mésszerű* (vö. *hússzor*). A hosszú s-re vagy sz-re végződő tövekhez azonban kötőjellel kapcsolódik az utótag: *bross-szerű*, *dzsessz-szerű* (vö. *rossz-szívű*).

A -féle, -fajta utótagok képzőszerű szerepük ellenére a hosszú f-re végződő tövekhez ugyancsak kötőjellel kapcsolódnak: *puff-fféle*, *griff-fajta* (Lásd 42).

Az összetételek néhány helyesírási problémája. Néhány összetett szó helyesírására különféle tudnivalók vonatkoznak:

Bölbömbika. Régebben *bölbénbika* változatban élt a nyelvben. A *bölen* ('bövény') később *bölen* formára módosult, így az eredeti előtag elhomályosult, és a képzés helye szerinti részleges hasonulás alapján a kiejtésnek megfelelően íródott.

Éjszaka. Eredeti szóelemző írásmódja *éjtszaka*, ugyanis a *éj* főnév -t határozóragos alakja az előtag, az utótag pedig a *szak* főnév -á határozóragos formája. Az ejtésben az á végződés megrövidült, ennek következtében birtokos személyjeles összetételnek lehetett érzékelni a szót. Minthogy a -t határozórag is elavult, az [éjszaka] ejtémód terjedésével és általánossá válásával az 1954-es akadémiai szabályzat az *éjszaka* formát írta elő az *éjtszaka* helyett.

Itthon, otthon. Az *itt, ott* névmás és a régi *honn* határozószó megrövidült *hon* alakjának összetétele. Mind a *hon* határozószó, mind az *itthon, otthon* főnevesült is.

Keszkenő. Eredetileg összetétel, még ha a mai nyelvi tudás hajlik is az egyszerű szóként való megítélésre. Előtagja a *kéz* főnév *kez-* töváltzata, utótagja a *ken* ige *-ő* képzős alakja. Eredeti jelentése: 'kéztörölő'. Később a *keszkenő* rendeltetése megváltozott, így a szó elszigetelődött a *kéz* főnévtől, leírásában pedig a szóelemzés elvét a kiejtés váltotta fel.

Kosbor. Bár nem igazolható, hogy ennek a fűfélének a neve a *kos* és a *bor* összetétele, mégis a szóelemzés elve szerint kell írni, s nem a kiejtésnek megfelelően: [kozsbor].

Mentsvár, nefelejcs, nebáncsvirág. A *mentsvár* szó előtagjában a *ment* ige felszólító módú alakja található, s ennek eredeti szóelemző írásmódját őrzi az írás, szemben például a *nefelejcs, nebáncsvirág* alakkal, amelyben a szóelemzést felváltotta a kiejtés szerinti rögzítés.

Mérföld. Ezt az összetételt a *mér* igéhez kötjük. Valójában az előtag a német 'mér-föld' jelentésű *Meile* korábbi alakjának átvétele. Az eredeti [mílföld] ejtésformát a népetimológia *mérföld* alakúvá tette, s ez maradt meg a köznyelvben.

Szegfű. Az összetétel előtagja a *szeg*, utótagja a *fű* főnév. A kiejtésbeli zöngesség szerinti részleges hasonulás következtében, valamint a szó összetételi voltának bizonyos fokú elhomályosulása miatt gyakori hiba az ejtés alapján [szekfű] történő rögzítés.

HANGJELÖLÉS A MAGYAR CSALÁDNEVEKBEN

A családnevek zömének írásában ugyanazokat az elveket kell érvényesíteni, mint az egyszerű és az összetett köznevekében: *Keserű, Szabó, Bíró, Hidas, Postás, Tímár, Viola, Borbély, Gulyás, Kesztyűs, Céhmaster, Vadkerti*. A családi nevek egy részének írásformája azonban a magyar helyesírás leginkább hagyományörző típusába tartozik (vö. 39–40, 141). A régi, ma már nem használatos betűjelekkel kizárólag a családnevekben lehet találkozni. Ezek többsége kétjegyű betű, s magánhangzókat és mássalhangzókat egyaránt jelölhet:

Magánhangzóbetűk

aa vagy *áá* = á: *Gaal* vagy *Gaál* [gál]

éé = é: *Veér* [vér]

eö = ö vagy ó: *Eötvös* [ötvös] vagy *Beöthy* [bóti]

eő = ő: *Sebeők* [sebők]

ew = ö vagy ő: *Thewrewk* [török] vagy *Dessewffy* [dezsőfi]

oo = ó: *Soós* [sós]

y = i: *Kölcsey* [kölcsei]

Mássalhangzóbetűk

ch = cs: *Madách* [madács]

cz = c: *Czuczor* [cucor]

gh = g: *Végh* [vég]

s = zs: *Jósika* [jósika]

th = t: *Csáth* [csát]

ts = cs: *Takáts* [takács]

tz = c: *Ráztz* [rác]

w = v: *Wesselényi* [veselényi]

z = c: *Zigány* [cigány]

A toldalékos családneveket a szóelemzés elve szerint kell írni. A régies betűre végződő családnévhez a toldalékokat nem kell kötőjellel kapcsolni: *Babitsnak*, *Baloghhoz*, *Kossuthtól*, *Ráztól*. A *-val/-vel* (ritkábban a *-vá/-vé* rag) hasonult alakját szintén kötőjel nélkül kell a névhez fűzni (kivéve, ha az is kettőzött mássalhangzóra végződik), s a hasonítás mindig a kiejtésnek megfelelően történik. A *Damjanich* névhez például a *-csal* alakváltozat kapcsolódik, hiszen a *ch* [cs] hangértékű. Kötőjelezni azért nem kell, mert a *ch* régi kétjegyű mássalhangzóbetű, és nem tartalmaz néma betűt. Tehát: *Damjanichcsal*. További példák: *Balászsza*, *Horváthta*, *Móriczsa*, *Paiszsa*, *Ráztca*, *Takátscsa*, *Véghgel*. A *Fáy* és *Vay* nevek a kiejtésükben magánhangzóra végződnek: [fái], [vai], így *-val/-vel* ragos alakjuk: *Fáyval*, *Vayval*.

A kettőzött mássalhangzóra végződő családnevek toldalékos alakjaiban, ha a toldalék ugyanazzal a mássalhangzóval kezdődik, mint a név végső kettőzött mássalhangzója, nem szabad egyszerűsíteni. Ennek oka az, hogy a családneveknek van a személynévek körében a legerősebb azonosító funkciójuk, így az alapalak visszakövetkeztethetősége nagyon fontos. Nem mindegy ugyanis, hogy valakinek a neve *Kis* vagy *Kiss*, *Pap* vagy *Papp*. Az egyszerűsítés elmosná ezeket a különbségeket, s ez esetben az egyszerűsítés információvesztéssel járna. Ezért – kötőjellel tagolva – le kell írni egymás mellé a szóelemzés révén előálló három azonos mássalhangzót: *Hermann-nál*, *Kiss-sel*, *Papp-pal*, *Witmann-né*. A *Hermannál*, *Kissel*, *Pappal* formákban a név alapalakja: *Herman*, *Kis*, *Pap*. (A magyar utónevekben viszont végre kell hajtani az egyszerűsítést, lásd 41.)

Különírás – egybeírás

A különírás és egybeírás a magyar helyesírás egyik legnehezebb kérdésköre. Ennek oka, hogy a rendszerszerűséget a magyar nyelvtan szabályai alakítják ki. Ahhoz, hogy a külön- és egybeírás szabályait megfelelően tudjuk alkalmazni, arra van szükség, hogy képesek legyünk különbséget tenni a szószervezetek és a szóösszetételek között, hiszen ezek a szabályok elsősorban a szavak összekapcsolásának, illetőleg az összetett szavak alkotásának törvényszerűségein alapulnak. A helyesírásnak ezen a területén mégis meglehetősen nagy számban fordulnak elő ingadozások, többféleképpen megítélhető esetek. Ennek legfőbb oka, hogy a szókapcsolatok és az összetételek között nyelvtani értelemben nem húzható meg éles határ.

Az összefüggő szövegben az egymás után következő szavak, szóalakok természetes megjelenési formája a különírás. A mondatban a szavak, szóalakok különféleképpen lépnek kapcsolatba egymással:

1. Lehet közöttük nyelvtani viszony, mégpedig

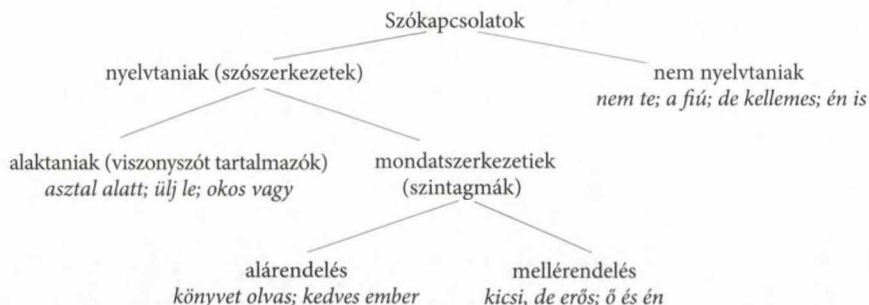
a) alaktani (morfológiai jellegű): *asztal alatt* (névutós szerkezet), *ülj le* (igeikötős szerkezet) – tehát a szavak összekapcsolódását alaktani szabályok irányítják, a szerkezetben mindig egy viszonyzó található, amely egy valódi szóval alkot szószervezetet;

b) mondat szerkezeti (szintaktikai természetű), amely további két csoportra bontható:
– alárendelés: *fát vág* (tárgyas), *három akácfa* (mennyiségjelzői) – a két valódi szó között alárendelő kapcsolat van nyelvtani eszközökkel (rag, szórend) kifejezve;

– mellérendelés: *szép és okos* (kapcsolatos), *kicsi, de erős* (ellentétes) – a két valódi szó között a jelentésbeli, logikai összekapcsolódást legtöbbször kötőszó fejezi ki.

2. A mondatban léteznek ezenkívül olyan szókapcsolatok is, amelyek között nincsen nyelvtani értelemben vett összefüggés, hanem pusztán valamilyen jelentésbeli kapcsolat. Ezek a jelentések nem tükröződnek a nyelvtani szerkesztésben: *nem akarok*; *de rossz!*; *csak négyéves*; *tulajdonképpen megfelel*.

A szókapcsolatok típusait az alábbi ábra foglalja össze:

Az összetett szavak elő- és utótagja között alapvetően a szókapcsolatoknak megfelelő viszony van. Többségében olyan összetételek léteznek, amelyek tagjai között nyelvtani a kapcsolat. Ez lehet viszonyos: *tudatalatti*, *munkanélküli*, *leül*, *kijárni*, illetőleg mondat szerkezeti (szintaktikai) viszony: *mennydörög* (alanyos alárendelés), *porszívó* (tárgyas alárendelés), *ágrólszakadt* (határozós alárendelés), *ezüstlakodalom* (jelzős alárendelés), *csigaház* (jelentéssűrítő alárendelés), *búbánat*, *húz-halaszt*, *körkörös*, *súg-búg* (mellérendelő összetételek). A szintaktikai viszony tehát kétféle: a mellérendelő két egyenrangú szó jelentésbeli, logikai kapcsolatából jön létre; az alárendelő ezzel szemben hierarchikus jellegű: az alaptag (pl. *szakadt*) és a bővítmény (pl. *ágról*) alá-fölé rendelt-ségi viszonyban áll egymással. Létrejöhetnek összetételek a mondatok nem nyelvtani alapú szókapcsolataiból is. Ezek a hagyományosan szervesnek nevezett összetett szavak: *nemegyszer*, *csakhamar*, *mégannyira*, *legalábbis*, *mindegy*, *mégiscsak*, *úgyhogy*. A szervesen összetett szavak keletkezhetnek olyan módon is, hogy két vagy több állandóan, következetesen egymás mellett álló szóalak összetapad. A közöttük lévő nyelvtani viszony az összetétel kialakulásában nem játszik szerepet, ebből következően kapcsolatuk változatos lehet: *fajankó*, *hiszekegy*, *keljefeljancsi*, *egyszeregy*, *alászolgája*. Bár jó néhány ilyen típusú, nyelvtanilag szervesen összetétel tagja között látszólag alárendelő viszony van, keletkezésüket mégsem lehet a nyelvtani szabályok szerint leírni.

Az összetett szavak típusait a következő ábra foglalja össze.

Egybevetve a szókapcsolatok és az összetett szavak különféle típusait, egyértelműen látható a közöttük lévő szoros összefüggés.

Szókapcsolat

föld alatti (üreg)
tűzről pattant (szikra)
drága kő ('sok pénzbe kerülő kő')
szó, beszéd (szó és beszéd)
nem egyszer ('nem egy alkalommal')

Összetett szó

földalatti ('közlekedési eszköz')
tűzről pattant (menyecske)
drágakő (kőfajta)
szóbeszéd ('pletyka')
nemegyszer ('gyakran')

Különbséget a jelentéssűrítő összetételek képviselnek, amelyeknek nincsen meg a szókapcsolati megfelelőjük (*csigalépcső, császármetszés*), valamint a nyelvtanilag szerketlen összetételeknek az a csoportja, amelyben a szavak a mondatban való gyakori együttes használat következtében tapadnak össze a két szó közötti viszonytól függetlenül (*hiszekegy*).

A szókapcsolatok és az összetételek elkülönítését segítheti az ún. beékelődési teszt, azaz a szókapcsolatokba rendszerint beékelődhet más nyelvi elem (pl. *tűzről pattant* → *a tűzről messzire pattant*), míg az összetételekbe rendszerint nem (pl. *tűzrőlpattant menyecske*).

AZ ÖSSZETETT SZAVAK KELETKEZÉSÉNEK OKAI

Az összetett szavak létrejöttében többféle tényezőnek van szerepe. Egyfelől a jelentésváltozás, a nyelvtani viszony jelöletlenné válása – ezek termékeny, működő folyamatok. Másfelől a mondatban való összetapadás és a hagyomány – ezek jórészt természetlen folyamatok.

A jelentésváltozás

Az összetétellel válás egyik oka az, hogy két szó kapcsolatának a jelentése több vagy más, mint a tagok jelentésének összege. Ezt a minőségi változást érzékeltetjük az alkotóelemek egybeírásával. Ilyenkor teljes egybeírás vagy kötőjelezés egyaránt szóba jöhet. A *drága kő* minőségjelzős szó szerkezet azt jelenti, hogy egy kő nagyon sok pénzbe kerül, a *drágakő* viszont egy kőfajta. A márvány például nagyon drága kő, de nem drágakő. A *hat ökör* hat szarvasmarhát jelent, a *hatökör* pedig buta embert. A *tűzről pattant* jelentése ugyancsak eltér a *tűzrőlpattant* összetételétől: *tűzről pattant szikra*, de: *tűzrőlpattant menyecske*. Nyilvánvaló, hogy aki *rúgkapál*, az nem *rúg* és *kapál*, ahogy a *szóbeszéd* sem *szó* és *beszéd*. Az *egy-egy* ('néhány') nem azonos az *egy* és *egy* szókapcsolattal. A *nemegyszer* a *gyakran* határozószó szinonimája, a *nem egyszer* viszont az *egyszer* határozószó tagadott alakja: *Nemegyszer megtörtént, hogy elkéstem*. – *Nem egyszer bukott meg, hanem kétszer*.

SZÓFAJVÁLTÁS, A BŐVÍTMÉNYKERET MEGVÁLTOZÁSA, KÉPZŐHALMOZÓDÁS

A jelentésváltozás együtt járhat a szófajváltással is. Ilyen például a *földalatti* főnév (közlekedési eszköz), amely a *föld alatti* szerkezetből jött létre, s viszonyoszó tartalmazó összetett szó. A *részt vesz* szerkezet folyamatos melléknévi igeneve a *részt vevő* (az előadáson részt vevő diákok), főnevesülve azonban összetételként kell a szerkezetet kezelni: *résztvevő* (hosszan beszélgetett a résztvevőkkel). Ugyanígy az *örökre fogad* szókapcsolat folyamatos melléknévi igenévi alakja *örökre fogadó* (a csecsemőt örökre fogadó házaspár), a főnévi pedig *örökbefogadó* (az örökbefogadók boldogsága határtalan volt). A *csúszó-mászó* vagy a *járó-kelő* folyamatos melléknévi igenevek szófajváltását is jelzi az írásképp, főnévi használatban: *csúszómászó* és *járókelő*. További példák szófajváltásos összetételekre: *földalatti, ennivaló, hártáyásszárnyúak, tegnapelőtt, éjjeltájban, elsősorban, ennél fogva, mindazonáltal, miután* stb.

A bővítménykeret megváltozása, azaz egy adott típusú bővítmény kapcsolódása a szerkezethez, eredményezhet összetett szót, s ez gyakran jelentésváltozással is jár. A *figyelemre méltó* határozós szerkezetben a főnévi bővítmény (*figyelemre*) jelzővel egészülhet ki: *nagy figyelemre méltó*. Ha azonban a szerkezet egészéhez járul fok-mérték határozó, akkor összetételnek minősül: *nagyon figyelemreméltó*. A *méltó* alaptagú határozós szószerkezetek felsőfokú melléknévi alakját ugyancsak összetételnek kell minősítenünk, ezért egybeírjuk a szerkezet tagjait: *legfigyelemreméltóbb*, *legtiszteletreméltóbb*. Hasonlóképpen működik a *szívhez szóló*, *hasznot hajtó*, *harcra kész* vagy az *életbe vágó* szerkezet is: *legszívhezszólóbb*, *leghasznothajtóbb*, *legharcrakészebb*, *legéletbevágóbb*. A középfokú alakok, valamint a felsőfok másféle szerkezettel történő megoldása meghagyja a különírást, például: *szívhez szólóbb*, *harcra legkészebb*, *leginkább hasznot hajtó* stb.

Összetett szót hoz létre a szószerkezethez járuló két képző is. Egyetlen képző még nem vonja maga után a szókapcsolat egybeírását: *nyitva tart* – *nyitva tartás*, *egymás után* – *egymás utáni*, a második képző megjelenése azonban már igen: *nyitvatartási*, *egymásutániság*. Ez alól a szabály alól számos hagyomány teremtette kivétel van, tehát egyetlen képző is összetétel-teremtő erejű lehet pusztán a helyesírási hagyomány miatt: *partraszállás*, *bérbeadás*, *tettenérés*, *küszöbönálló*.

A különírás és egybeírás rendszerének alapvető, ún. nyelvtani értelemtükröztető volta a fenti példák alapján is világosan látszik. A kétféle írásmód tehát a kétféle alakulat (szókapcsolat és összetétel) közötti minőségi különbséget jelöli. További példák: *gyors írás* ('sebes írás'), de: *gyorsírás* ('sztenográfia'); (*veszélyt*) *jelző lámpa*, de: *jelzőlámpa* ('villanyrendőr'); *sok szög* ('számos szög'), de: *sokszög* ('poligon'); *földön futó* (*bogár*), de: *földönfutó* ('hontalan').

AZ ÁLLANDÓSULT SZÓKAPCSOLATOK

A szószerkezetek és az összetett szavak határterületéhez tartoznak az állandósult szókapcsolatok, amelyeknek helyes rögzítése gyakran okoz gondot. Elsősorban a kéttagú, igei alaptagú állandósult szókapcsolatok problémásak. Ilyenkor a szerkezet egészére ugyanúgy érvényes a jelentésváltozás, mint az összetett szavakra, a helyesírás azonban ezt a jelentésváltozást többnyire nem veszi figyelembe, s nem jelöli egybeírással. Például a *kútba esik* határozós szószerkezet alkalmi szókapcsolatként konkrét jelentésű: *A vödör kútba esett, ki kellene onnan venni*. Állandósult szókapcsolatként azonban átvitt értelmű, azt jelenti, hogy 'meghiúsul': *Ez a terv kútba esett, újat fogunk kidolgozni*. A jelenség oka valószínűleg a szófaji értékben keresendő, az összetett szavak között ugyanis feltűnően kevés az ige. Az igék az összetett szavak állományának egy-két ezrelékét alkotják, s ezek is inkább a mellérendelő összetételek közé tartoznak (*csúszik-mászik*, *dúl-fúl*). Az igék és bővítményeik jellemzően csak akkor válhatnak összetett szóvá, ha jelentésük teljesen összefor, s az ige bővítménye ilyenkor sokszor igekötőszervé vagy igekötővé válik. A gyakorlatban nem könnyű szétválasztani az állandósult kapcsolatokat az egybeírandó összetételektől. Egyrészt azért, mert a szerkezetek időben változhatnak, másrészt mert nincs éles határvonal a kétféle jelenség között. A *részt vesz* vagy a *szert tesz* igei alaptagú állandósult szókapcsolat tárgyi bővítményei például már erőteljesen igekötőszervi tulajdonságokat mutatnak, ennek ellenére külön kell írni őket.

A következő példákban az előtagok már teljes mértékben igekötőnek minősülnek, tehát azonos szerepkörben több igéhez is járulhatnak, és hátravethetők (pl. *nem marad alul*; Péter meg *haza*, nem Zoli):

alulmarad, alulfinanszíroz, de: *alul marad* ('lent marad')

egybeolvad, egybevág

előrebocsát, előreigazít, előrenyomul

félbehagy, félbevág

félreért, félreolvas

felülemelkedik, felülbírál, de: *felül áll*

fenntart, fennmarad, de: *fenn ül*

hazamegy, hazabeszél

helyrejön, helyreállít

jóváír, jóvátesz

kettétör, kettéágazik

kölcsönad, kölcsönkap

körbejár, körbeáll, de: *körbe áll* ('belép a körbe')

közbeszól, közbeékelődik

különír, különválaszt, de: *külön él*

létrejön, létrehoz

mellébeszél, mellélátal, de: *mellé áll* (térben)
odanéz, odavan (érte), de: *oda van*

('nincs itt')

rajtakap, rajtaüt, de: *rajta ül*

szembekerül, szembejön

szertefoszlik, szerteszőr

továbbfejleszt, továbbáll, de: *tovább marad*,

tovább tart

tönkremegy, tönkretesz

túlél, túljut

újjáépít, újjászületik

újrahasznosít, újrakezd, de: *újra énekel*

('ismét énekel')

utánajár, utánacsínál, de: *utána következik*

végbemegy, végbevisz

végigmér, végigkerget (térben), de: *végig kerget* (időben)

A csekély számú igei alaptagú, alárendelő összetétel között a bővítmény meghatározott mondatkeretben többnyire elválik az igei alaptagtól, ám nem tekinthető igekötőnek: *nem hagy cserben, egyet kell értenem*. Ezek a bővítmények azért nem viselkednek igekötőszerűen, mert csak egyetlen igei alaptaggal alkotnak összetételt, így valójában ugyanolyan állandósult szókapcsolatok, mint a különírt *csődöt mond*, *dugába dől* stb. formák. Egybeírásuk tehát inkább hagyományosnak minősíthető.

Az igei alaptagú, alárendelő összetételek a következők:

cserbenhagy

helytáll

közzétesz

szemrevételez

egyetért

jólesik

nagyothall

útbaigazít

együtműködik

jóllakik

nyilvánart

véghezvisz

ellentmond

jótáll

rendreutasít

végrehajt

észrevesz

karbantart

rosszulesik

helybenhagy

kétségbeesik

síkraszáll

Az igei alaptagú összetételekkel kapcsolatban is látható, hogy a külön- és egybeírás esetenként értelemmegkülönböztető szerepű. Például: *egyetértek veled*, de: *csak egyet érttek a példák közül*. Az igei alaptagú állandósult szókapcsolatokat azonban többnyire külön kell írni, így az írásképp nem tükrözi a szókapcsolatok jelentésváltozását. Az igei alaptagú állandósult szókapcsolatokban a két tag jelentésének összeforrása nem egyenlő mértékű. Vannak közöttük olyanok, amelyek a különírás ellenére összetett szónak tekinthetők, s vannak, amelyekben az összetétellé válás folyamata még nem zárult le. Egyes állandósult szókapcsolatoknak van konkrét jelentésű használatuk is az átvitt jelentés mellett (*kézbe veszi a kalapácsot* – *kézbe veszi az ügyek intézését*), má-

soknak nincsen (*bosszút áll*). Vannak olyan bővítmények, amelyeket már nem használunk önállóan, csak az adott szerkezetben fordulnak elő (*dugába dől*). További példák az igei alaptagú állandósult szókapcsolatokra:

<i>ajtót mutat</i>	<i>gúnyt űz</i>	<i>nehéze esik</i>	<i>szájba rág</i>
<i>birokra kel</i>	<i>hajba kap</i>	<i>nyakon csíp</i>	<i>talpra esik</i>
<i>célra tör</i>	<i>indulatba jön</i>	<i>orra bukik</i>	<i>útba ejt</i>
<i>csődöt mond</i>	<i>jogot formál</i>	<i>örökbe fogad</i>	<i>üldözőbe vesz</i>
<i>derékba tör(ik)</i>	<i>kárba vész</i>	<i>porba tipor</i>	<i>végére jár</i>
<i>éhen hal</i>	<i>lépést tart</i>	<i>rabul ejt</i>	<i>zátonyra fut</i>
<i>fejben tart</i>	<i>méregbe jön</i>	<i>sakkban tart</i>	<i>zsebre vág</i>

(A főnévi alaptagú állandósult szókapcsolatok ettől részben eltérő problémáját lásd 101.)

A jelöletlenség

Az összetetlél válásnak a jelentésváltozás mellett a jelöletlenség a másik oka. Ez a jelenség kizárólag az alárendelő összetett szavaknak azokban a típusaiban fordul elő, amelyeket szó szerkezetként kötelező nyelvi eszközzel, elsősorban raggal jelölni. Ilyen a tárgyas, a határozós és a birtokos jelzős viszony.

A tárgyas szó szerkezet kötelező jelölője a *-t* tárgyrag (*könyvet olvas*), a határozós viszonyé a különféle határozóragok (*padon ülve, szépen ír, kenyérre ken*). A birtokos jelzős szerkezet kettős jelöltséggel: a viszonyítást (nem kötelezően) a *-nak/-nek* rag, a szám- és személybeli egyeztetést a birtokos személyjelek jelölik (*ablak üvege, az ablaknak az üvege*). Ha a tárgyrag, a birtokos személyjel vagy a határozóragok elmaradnak a szerkezetből, mindig összetett szó jön létre, vagyis az összetetlél válásnak nem elsődleges okozója a jelentésváltozás: az *ablaküveg* nem jelent teljesen mást, mint az *ablak üvege* vagy az *ablaknak az üvege*. Természetesen a jelöletlenséget kísérheti jelentésváltozás is: a *kéményseprő* szófajában különbözik a *kéményt seprő* szerkezettől (az összetétel főnév, a szerkezet alaptagja folyamatos melléknévi igenév), s egyben eltérő a jelentése is.

A jelöletlenség tehát a következő esetekben hoz létre összetett szavakat:

Viszony	Szó szerkezet	Összetett szó
Tárgyas	<i>falat védő</i>	<i>falvédő</i>
Határozós	<i>ötletben szegény</i>	<i>ötletszegény</i>
Birtokos jelzős	<i>ház teteje/a háznak a teteje</i>	<i>háztető</i>

Az úgynevezett jelentéssűrítő összetett szavak is a jelöletlen viszonyok közé tartoznak. Abban térnek el a többi jelöletlen viszonyítást tartalmazó összetetlétől, hogy nem vezethetők vissza formailag egyetlen szó szerkezetre. A jelentéssűrítő összetételek ugyanis mindig mondatrészekké alakíthatók át a toldalékok megváltoztatásával, valamint további mondatrészek hozzáadásával. Ebből következik, hogy mindig kihagyásos szerkesztésűek és jelentésűek, tehát formailag és jelentésükben is tömörítenek. Például a *szélmalom* 'széllel működő malom', a *csatakiáltás* 'csatára buzdító kiáltás', a *csigalépcső* 'a csigához hasonló alakú lépcső', a *csípődobás* 'csípőfordulattal végzett dobás' (lásd 108).

A hagyomány

Ha két szó vagy szóalak egybeírását nem indokolja a fenti értelemben vett nyelvtani rendszerszerűség, hagyományos helyesírású összetett szavakról beszélünk. A magyar helyesírásnak a különírás-egybeírás részfejezetét a nyelvtani értelemtükröztetésen túl éppen az teszi bonyolulttá, hogy meglehetősen sok a hagyományos írásmódú szó, a kivétel, s ezek esetenként önálló rendszert is alkothatnak. A legfőbb ilyen, hagyományon alapuló, rendszert alkotó kivétel a jelzős szerkezetek körében található. Az anyagnévi és a színnévi jelzős kapcsolatokban ugyanis a nyelvtani viszonyt a szókapcsolat felépítésétől függően kétféleképpen kell kezelni. Ugyanez érvényes a számnévi jelzős kapcsolatokra, ha a jelzett szó képzővel (-s, -i, -ú/-ű, -jú/-jű, -nyi) vagy a -nként, -nta raggal van ellátva. Ha mind a jelző, mind az alaptag egyszerű szó, összetételként kell kezelni, tehát egybeírni alkalmazunk. Ha azonban akár a jelző, akár az alaptag önmagában is összetétel, akkor szószervezetként külön kell írni őket. Tehát a *selyem-ing* egybeírandó, hiszen a két tag – a *selyem* és az *ing* – egyszerű szó. A *nyersselyem ing* vagy a *selyem hálóköntös* viszont különírandó, mert a *nyersselyem* és a *hálóköntös* összetett szó. Ugyanígy a *sötétkék* egybeírás kíván, a *sötét rózsaszín* vagy a *narancssárgás piros* ellenben különírást. Ugyanez az oka az *ötéves* szerkezet egybeírásának, illetőleg a *huszonöt éves* vagy az *öt hónapos* szókapcsolat különírásának. Bár nem szigorú szabály, pusztán tendencia, de nagyobbbrészt ez érvényesül a folyamatos melléknévi igenévi jelzős szerkezetek helyesírásában is akkor, ha a jelző állandóságot fejez ki: *ugrósánc*, de: *síugró sánc*; *szerkesztőbizottság*, de: *lapszerkesztő bizottság*; *szelezőfűrés*, de: *szelező körfűrész*; *szállítóhajó*, de: *szállító úrhajó*. Ez a szabály nem alkalmazható akkor, ha a folyamatos melléknévi igenévi előtag főnevesült: *labdarúgó-bajnokság*. Az -ó/-ő képzős melléknévek írásában legtöbbször az okoz gondot, hogy az ilyen típusú szókapcsolatokban a fenti, eleve kivételesnek tekinthető szabály alól is vannak kivételek: *forgószínpad*, *javítóműhely*, *bevásárlóközpont*, *vendéglátóipar*. (Részletesen lásd 103–104.)

Meglehetősen sok hagyományos írásmódú alak található az alanyos alárendelések között, ezek azonban nem alkotnak önálló rendszert, vagyis külön-külön meg kell tanulni őket. Az alanyos alárendelések alaptagja jellemzően ún. igei igenév, vagyis a befejezett melléknévi igenév ragos alakja. Hagyományosan egybeírt szerkezetek a *nap-sütötte*, *hólepte*, *vízmosta*, ezzel szemben különírjuk például az *árvíz mosta*, *traktor szántotta* szókapcsolatokat. Az egybeírás ilyenkor nem a jelentésváltozás, hanem a kialakult írásgyakorlat indokolja. Ugyanígy hagyományos az igei alaptagú állandósult szókapcsolatok -ás/-és főnévképzős alakjának gyakori egybeírása. Ha nem történik jelentésváltozás, akkor csak a kialakult szokás alapján írjuk egybe ezeket az alakokat, hiszen egyetlen képző hozzáadása a szerkezethez nem okoz összetétellé válást: *bérbeadás*, *harcbavetés*, *nyakoncspés*, *tettenérés*, *vízbefűlés*. (Részletesen lásd 98–99.)

A hagyományon alapuló külön- és egybeírás főként az alárendelő szerkezetekre jellemző. A legtöbb esetben annak ellenére kell ezeket a szerkezeteket egybeírni, hogy nincsen jelentésváltozás. A *fogaskerek* (minőségjelzős viszony) vagy a *tojásfehérje* (birtokos jelzős viszony) ugyanazt jelenti, mint a különírt változat, a kialakult szokáshoz alkalmazkodva mégis összetett szóként kell kezelni őket. Akad példa arra is, hogy különírást alkalmazunk a jelentésváltozás, tehát az indokolt egybeírás helyett: *kis test-*

vér ('fiatal testvér'), *fekete doboz* (repülőgépe), *nyitva tartás* (az üzletekben). A különírásnak feltehetően az az oka, hogy az adott szerkezet korábbi szótári rögzítésekor valószínűleg még nem következett be a jelentésmódosulás.

A KÜLÖNÍRÁS ÉS EGYBEÍRÁS GYAKORLATA

Ha egy szókapcsolatról nem tudjuk eldönteni, hogy egybe- vagy különírjuk, az általános elv a különírás legyen, hiszen két egymás után következő szóalaknak ez az alapvető formája. Egybeírást akkor alkalmazunk, ha ennek valamiféle nyelvi oka van, vagyis jelentésváltozás következett be a két szó viszonyában, vagy a jelölt viszony jelöltlenné vált. Ha a két szóalak kapcsolatában nincsen nyelvtani változás, meg kell fontolni, hogy nem tartozik-e a szókapcsolat a hagyományos írásmódú összetételek közé. Bizonytalanság esetén használjuk a helyesírási szótárt.

A számítógépes szövegszerkesztők helyesírás-ellenőrző programja csupán korlátozottan tud szövegösszefüggést értelmezni. Ilyen programok használatakor a kérdéses szókapcsolatokat célszerű egybeírni, mert ezt a hibát a számítógép könnyebben felismeri, mint a különírási hibát. A szókapcsolat nyelvi vizsgálata, illetőleg a szótár használata természetesen ilyenkor sem nélkülözhető, hiszen a szöveggörnyezettől függően mind az egybeírás, mind a különírás megfelelő lehet (vö. *drága kő* – *drágakő*). A legmodernebb helyesírás-ellenőrzők már sokszor figyelmeztetnek ezekre a kettősségekre. Mivel azonban az összetétellé válás nagyon termékeny szóalkotási folyamat, a gép nem tartalmazhat minden adatot, ebből következően elengedhetetlen, hogy a szöveget átolvassuk, ellenőrizzük, nem szabad ezt teljes egészében a számítógépre bízni.

Formai szempontból egybeírásnak minősítjük az alkotó tagok teljes egybeírását (*favágó, rúgkapál*), valamint a kötőjeles kapcsolást is (*édes-búsan, egy-egy*). Annak, hogy mikor melyiket alkalmazzuk, kialakult szabályrendszere van. A mellérendelő összetételek körében alapvetően az ún. laza kapcsolatú mellérendelések kötőjelesek (lásd 91–96), az alárendelő összetételek között pedig a szótagszámlálási szabály (lásd 116–118) és a mozgószabály (lásd 118–121) eredményez kötőjeles formákat, valamint a tulajdonnevet, rövidítéseket, betűszókat, valamint idegen írásmódú előtagot tartalmazó alárendelő összetett szavakban kapcsolódnak a tagok kötőjellel (lásd 122–124). Sajátos írásmódú kötőjeles alakok főként a szépirodalom és a szaknyelvek írásgyakorlatában fordulnak elő.

A különírás-egybeírás részletes szabályait az összetett szavak típusainak megfelelően tárgyaljuk: először a szerves, tehát nyelvtani viszonyt hordozó összetételeket (mellérendelés, alárendelés, viszonyozós összetétel), majd a nyelvtanilag szervetlenné, azaz a nyelvtani viszonyt nem mutató összetett szavakat.

A MELLÉRENDELŐ ÖSSZETETT SZAVAK

A szó szerkezetekben előforduló mellérendelő viszonyok kategóriákba rendezhetők. Ezek a következők: kapcsolatos, ellentétes, választó, magyarázó és következtető viszony. Ezek a viszonyok az összetétellé válás során általában egybeemosódnak vagy

elhomályosulnak, ezért a mellérendelő összetételeket elsődlegesen formájuk szerint célszerű osztályozni. Ebből a szempontból két nagy csoportot alkotnak: ismétléssel keletkezett, lazább mellérendelések és valódi mellérendelések. E két csoport között, bár jól megkülönböztethetők egymástól, nincsen éles határvonal.

Az ismétléses mellérendelések

Az ismétléses mellérendeléseket alkotó szóelemek részben vagy egészben azonosak, azaz tulajdonképpen egymás ismétlései. Két típusuk a szóismétlés és a töismétlés.

A SZÓISMÉTLÉS

A szóismétlés előfordulhat mind szó szerkezetekben, mind összetett szavak esetén. A szóismétlés a halmozás egy fajtája. Az alkalmilag, többnyire pusztán a nyomatékosság érdekében megismételt szavakat vesszővel kell elválasztani egymástól: *fiam, fiam; gyorsan, gyorsan; várt, várt*.

Ha az ismételt szavak együttese valamiféle jelentéstöbbletet hordoz az egyszerű, egyszeres szavakhoz képest, akkor összetételnek tekinthetők. Az ismétléses összetételek két tagját mindig kötőjellel kapcsoljuk össze. Ezalól csak néhány kivétel van: a mondatzók közül – eredetük elhomályosulása miatt – egybe kell írni a *dádá, nana, nini, nono* típusú szavakat. Egybeírandó továbbá az *azaz* kötőszó, amely azonban csak látszólagos szóismétléses összetétel, a keletkezése alapján valójában a nyelvtanilag szeretlenek közé tartozik (ugyanis alany-állítmányi viszonyból jött létre).

Az ismétléses összetételeknek legtöbbször nyomatékossító, fokozó, gyakorító jelentéstöbbletük van: *addig-addig (kiabált), bizony-bizony, csupa-csupá (jót), külön-külön (vizsgálandó), néha-néha (elviselhetetlen), sok-sok (szeretettel)*. A mennyiséget kifejező szóalakok ismétlése lehet osztó jelentésárnyalatú is: *egyszer-egyszer (alkalmazható), öt-öt (alkalommal)*. Egyes szóismétlésekben erőteljesebb jelentésmódosulás tapasztalható: *egy-egy* ('néhány'), *már-már* ('majdnem').

Az alkalmi szóismétlés és az összetétel jelentéskülönbségét jól szemlélteti a következő két mondat:

Alkalmi ismétlés: Vigyázz, ne fuss, csak *lassan, lassan!*

Összetétel: *Lassan-lassan* ráébredtem a valóságra.

Nyelvtani szempontból gondot okoz a mondatzók ismétléses alakjainak elemzése, mivel főként a hangutánzók és a hangulatfestők fordulnak elő ilyen formában: *kopp-kopp, kuc-kuc, rőf-rőf*. Ezeknek a szavaknak a megismétlése nyilvánvalóan a hangutánzás része, semmiféle jelentéstöbbletet nem tartalmaz, ráadásul a szóelemek korlátlanul megismételhetők. A nevetést leíró hangutánzó szavakat a gyakorlatban rendszerint egybeírjuk: *haha, hehe, hihihí*.

Az ismétléses összetételek egy része nyitott szerkezetű. A fokozó jelentéstöbbletet hordozó összetételek tagjai nemcsak kétszer, hanem többször is megismételhetők. Ilyenkor minden tag közé kötőjelet kell tenni: *csupa-csupá-csupá (ragyogás); nagyon-nagyon-nagyon (szeretem)*.

A TÖISMÉTLÉS

Ugyanannak a szónak különböző toldalékokkal ellátott alakjait külön kell írni egymástól: *szemtől szembe, háztól házig, napról napra, jobbnál jobb, szebbnél szebb, tudván tudta, kérve kéri, várva várt*. Ugyanígy kell eljárni a névutós szóismétlések tagjaival, amelyek többnyire állandósult kapcsolatok: *fej fej mellett, nap nap után*. (Az *ember ember hátán* kifejezésben sem kell kötőjelet alkalmazni, hiszen ez nem valódi ismétlés, a két azonos szóalak nem egyforma szerepkörben vesz részt a szerkezetben.)

Töismétléses összetett szó meglehetősen kevés van a magyar nyelvben, és ezek sem alkotnak nyelvtanilag egységes csoportot. Egy részük az alárendelő szószerkezetekre emlékeztet (*nőttön-nő*), más részük a mellérendelésekre (*telis-tele*). Alapvető írásformájuk a kötőjelezés, kivételnek csak a *körkörös* és a *túlontúl* tekinthető, valamint a látszólagos töismétléses *hetedhét* szóalak, amely keletkezését tekintve valójában a szerzetlen összetételek közé tartozik.

A töismétléses összetett szavak egyik tagja nem él önállóan a nyelvhasználatban, s jelentéstöbbletük általában a nyomatékosítás vagy a fokozás: *akarva-akaratlan, fogyton-fogy, körös-körül, örökkön-örökké, réges-régi, unos-untalan, végestelen-végig* stb. A szintén ide sorolható *ment-mendegélt* forma kivétel, hiszen mindkét tagja önállóan is használatos. Valójában egy mellérendelő szerkezet állandósult, elsősorban a mesék szövegében.

Csak részben tartozik ebbe a kategóriába a túlzófok jele, hiszen nem *tő-*, hanem részleges toldalékismétlődésről van szó. A *leges-* jelet egybe kell írni a felsőfokú melléknévvel: *legeslegjobb, legeslegnagyobb, legeslegszebb*.

A valódi mellérendelések

A mellérendelő szókapcsolatok és összetételek tagjai egyenrangúak. A csak alkalmilag egymás mellé kerülő egynemű, azaz halmozott mondatrészeket vesszővel kell egymástól elválasztani: *apja, anyja (eljött); írt, olvasott (egész nap); kiflit, tejet, vaját (vett)*.

A mellérendelő összetett szavak két különböző szóalak egymáshoz kapcsolásával jönnek létre. A mellérendelő összetételek tagjai együttesen általában mást jelentenek, mint a két tag külön-külön. A szóalakok lehetnek szinonim (*búja-baja, csurran-csep-pen, huzavona*) vagy ellentétes jelentésűek (*fel-alá, jobbra-balra, idestova*). A rokon értelmű szóalakokból létrejövő mellérendelő összetételek annyiban hasonlítanak az ismétléses összetételekre, hogy jelentésbeli ismétlődés történik bennük. Ennek révén a rokon értelmű alakokból keletkezett összetételek többségükben nyomatékosító, fokozó jelentéstöbbletet hordoznak. Az ellentétes jelentésű összetételeket alkotó tagok együttes jelentése más, mint külön-külön: *éjjel-nappal* ('mindig, egész nap'); *apraja-nagyja* ('mindenki'). Néhány mellérendelő összetétel tagja között választó viszonyjelentés van (*felébe-harmadába, előbb-utóbb*). Ezek az összetételek bizonytalan, meghatározatlan mennyiségre utalnak.

A legnagyobb számban azok a mellérendelő összetételek fordulnak elő, amelyek tagjai valódi, általában egyszerű kapcsolatos mellérendelő szószerkezetté alakíthatók:

oktató-nevelő munka – oktató és nevelő munka. Ilyenkor a tagok jelentése hasonló. Ebben a típusban találhatók összeforrottabb, azaz állandósult összetételek: *híre-pora, ízig-vérig, tejben-vajban*, s vannak olyanok, amelyek sokszor csak alkalmiak: *társadalmi-gazdasági (változások), klinikai-patológiai (esettanulmányok), kérő-esdeklő (szavakkal), sírva-nevetve (ölelte át).*

Az alkalmi összetételek jellegzetesen nyitottak. Ez azt jelenti, hogy további mellérendelt szóalakokkal bővíthetők: *nyelvi-stilisztikai-helyesírási (feladatok).* Mivel azonban ezek az alakulatok a több kötőjel használata miatt nehézkesek, célszerű őket – vesszővel vagy kötőszóval – mellérendelő szókapcsolattá alakítani: *nyelvi, stilisztikai és helyesírási (feladatok).* Az alkalmi mellérendelő összetételek esetén fontos, hogy csak rokon vagy ellentétes jelentésű szóalakokat kapcsoljunk össze kötőjellel. (A nagy-kötőjellel írt alkalmi mellérendeléseket lásd 274–275.)

A mellérendelő összetételeket vagy egybeírjuk, vagy kötőjellel tagoljuk. A kétféle írásmód között az ún. toldalékolási próba dönt. Amennyiben az összetétel mindkét tagja eleve toldalékolt, tehát a toldalék nélküli változat nem létezik összetételként, a szóalakot kötőjelezni kell: *orrán-száján, testi-lelki.* Ugyancsak kötőjelezünk akkor, ha az összetétel mindkét tagja toldalékot kap: *ága-boga, idébb-odább, süített-főzött.* Ezeket a mellérendelő formákat laza kapcsolatú összetételeknek nevezzük. Amennyiben egy mellérendelő összetétel teljesen összeforrt, vagyis csak a második tagja toldalékolható, egybeírást alkalmazunk: *búbánatos, hadsereggel, hányavetiek, rúgkapálni, si-
ketnémat.* Ezeket a mellérendelő összetételeket szoros kapcsolatúaknak nevezzük.

A szoros és a laza kapcsolatú mellérendelő összetételek között nincsen éles határ. Létezik ugyanis néhány mellérendelő összetétel, amely nem vagy csak kivételesen toldalékolható, s akkor is csak az utótagja. Az ilyen mellérendelő összetételeket kötőjellel kell tagolni, így kivételes írásmódúnak számítanak: *édes-búsan, klasszika-filológiáról, piros-fehér-zöldre, rabló-pandúrral, sakk-mattot, mérnök-tanárként, tulajdonos-igazgatóval.* Ezen belül viszont kivétel a *szerteszéjjel* szó, amely egyáltalán nem toldalékolható.

Néhány alapformájában egybeírt mellérendelő összetétel kétféleképpen is toldalékolható, ilyen például a *hírnév.* Nyilvánvalóan nem minden toldalékre igaz ez a ket-tősség: a tárgyrag (-t) például csak egyféleképpen, a birtokos személyjel (pl. -e) kétféleképpen kapcsolódhat az alapalakhoz. Ha mindkét tag felveszi a toldalékot, kötőjellel kell írni az adott alakot: *híre-neve, híres-neves*, ha viszont csak az utótag kap toldalékot, akkor egybeírjuk: *hírneve, hírneves, hírnevet, hírnévvel.*

A kétféle toldalékolásnak elsősorban szófaji eltérésből eredő jelentéskülönbség lehet az oka. A *szántó-vető* folyamatos melléknévi igenév (*a földéken szántó-vető ember*), a *szántóvető* pedig főnév ('földműves'). Ugyanígy különül el a *csúszó-mászó* (*a földön csúszó-mászó kisgyerek*) és a *csúszómászó* ('hüllők, puhatestűek').

Az álikerszók

Az álikerszók átmenetet képviselnek a valódi és az ismétléses mellérendelések között. Mint minden mellérendelésben, két önálló szóalak kapcsolódik össze, miközben bizonyos játékos alakismétlés is történik, ahogy az ikerítésekből. Az álikerszók az ismétléses összetételekhez hasonlóan fokozó, nyomatékosító jelentéstitket tartal-

maznak. Írásmódjukra a kötőjelezés a jellemző. Ennek az az oka, hogy laza kapcsolódásúak, tehát vagy eleve mindkét tagjuk toldalékos (*csapot-papot, kurtán-furcsán, oka-foka*), vagy mindkét tag felveszi a toldalékot (*ázva-fázva, csillogó-villogó, sügni-bügni, szánom-bánom*). Ez utóbbi kategóriába elsősorban igék tartoznak. Az ikerszóktól úgy lehet megkülönböztetni őket, hogy velük ellentétben mindkét tagnak létezik önálló használata: *csillog és villog, süg és búg*.

Az ikerszók

Az ikerszók nyelvi szempontból nem összetett szavak, hanem az ún. ritkább szóalkotásmódok közé tartoznak. Mivel azonban helyesírási szempontból a mellérendelő összetett szavakkal mutatnak formai rokonságot, valamint létrejöttükben szerepet játszik a szóösszetétel mint nyelvi alkotófolyamat, tárgyalásuk ide kívánczik. Keletkezésükben a szóteremtésnek van része, ugyanis az ikerszók egyik vagy mindkét tagja teremtett szóalak, amely önállóan nem létezik. Ikerítésnek azt a szóalkotási módot nevezzük, amely egy szót a saját – hangalakjában meghatározott szabály szerint módosított – változatával kapcsol össze új szóvá. Ez az új szó a részleges szóismétlés hatását kelti.

Ikerszók kétféle módon jöhetnek létre. Egyfelől úgy, hogy egy már létező szóalakhoz hasonló hangsort hozunk létre. Ennek az új hangsornak nincs önálló jelentése, mégis önálló szóalakként használjuk. Az így létrejött ikerszónak és a kiinduló tagnak a jelentése között többnyire nincsen tartalmi különbség, csupán hangulatilag eltérők: *kopog – kipeg-kopog, lom – limlom, monda – mendemonda, mozog – izeg-mozog*.

Az ebbe a csoportba tartozó ikerszók írásformája teljesen megegyezik a mellérendelő összetett szavakéval, tehát érvényes rájuk a toldalékolási próba. Ha az ikerszó kiinduló tagja eleve rendelkezik toldalékkal (*hébe-hóba, idres-fodros*), vagy ha képzéskor, illetve ragozáskor mindkét tag felveszi a toldalékot (*csittegett-csattozott, irulni-pirulni*), akkor kötőjellel kell a tagokat összefűzni. Ha azonban csak az utótag kapja meg a toldalékot, az ikerszó egybeírandó: *csereberél, hercehurcát, ugrabugrálva*. Fontos hangsúlyozni: az, hogy az ikerszók egyik tagja nem használatos önállóan, nem vonja maga után a kötőjelezést.

Másfelől úgy keletkeznek ikerszók, hogy olyan, két tagból álló szó jön létre, amelyben egyik tagnak sincs önálló hangalakja és jelentése, tehát csakis együtt fordulnak elő. Hangalakjuk mindig hasonlít egymásra: *bim-bam, tutyimutyi*. Elvértve előfordulnak háromtagú ikerszók is: *ukmukfukk*.

Az ikerszóknak ebbe a típusába nagyobb számban mondatszók tartoznak (*csingilingi, piff-puff*), kisebb számban határozott fogalmi jelentést tartalmazó szavak (*incifinci, ripsz-ropsz*). A toldalékolási próba itt korlátozottabban működik. Egyrészt mert a mondatszók alapvetően nem toldalékolhatók, másrészt mert sok ide tartozó szóalak csak korlátozottan látható el képzővel vagy raggal. Az ilyen ikerszók kapcsolási formája főként a kötőjel: *csihi-puhi, ingyom-bingyom, igrum-burgum, lics-locs*. Ha ezek a kötőjeles alakok alkalmanként toldalékot kapnak, gyakorta szófajváltás miatt, a kötőjeles írásmódot meg kell tartani: *csihi-puhit, csinn-bummja*. Néhány olyan ikerszót, amely a mondatszók kategóriájába tartozik, s csak szófajváltással toldalékolhatunk,

egybe kell írni: *csingilingit, kutykuruttyol*. A határozott fogalmi jelentésű ikerszók közül a nem toldalékolhatókat kötőjellel írjuk: *irgum-burgum, ripsz-ropsz*. A toldalékolhatók, mivel többnyire csak az utótagjukhoz járul toldalék, egybeírandók: *incifincit, retyerutyája, sertepertélni, tereferél*.

A személynévi ikerszók mindig kötőjelesek, annak ellenére, hogy csak a második tagjuk kapja meg a toldalékot: *Anna-Pannát, Ista-Pistával, Andi-Bandinak*.

Ha egy alapalakjában egybeírt ikerszó toldalékolása ingadozó, toldalékolt alakjaiban a toldalékolás módjához kell igazodni: *gizgazos*, de: *gizes-gazos*; *icipicit*, de: *icit-picit* stb. Amennyiben egy ilyen ikerszónak két toldaléka is van – az egyik (pl. képző) mindkét tag végén, a másik (pl. rag) csak az utótagén –, a kötőjeles írásmód javasolt: *icike-picikét*.

AZ ALÁRENDELŐ ÖSSZETETT SZAVAK

Az alárendelő összetett szavak két tagja között ugyanolyan nyelvtani (szintaktikai) viszony van, mint az alárendelő szószerkezetek tagjai között. Ennek következtében az összetételek átalakíthatók szószerkezetekké. Az összetételek utótagja rendszerint az alaptagot képviseli, az előtag pedig a bővítményt. Eszerint az utótagról rá lehet kérdezni az előtagra: *mennydörög*: mi dörög? – a menny dörög; *hiteligénylő*: mit igénylő? – hitelt igénylő; *életképes*: mire képes? – életre képes; *robbanószer*: milyen szer? – robbanó szer; *sokszög*: hány szög? – sok szög; *hegygerinc*: minek a gerince? – a hegynek a gerince. Az alárendelő szószerkezetekben és az összetett szavakban tehát ugyanazok a nyelvtani viszonyjelentések léteznek a tagok között:

Viszony	Szószerkezet	Összetett szó
Alanyos	<i>az ég dörög, tanár idézte</i> (példa)	<i>mennydörög, agyalágyult</i>
Tárgyas	<i>fát vág, könyvet olvasó</i>	<i>filmkedvelő, idejétmúlt</i>
Határozós	<i>földre hull, jutalomra érdemes</i>	<i>búvalbélelt, fejszámolás</i>
Minőségjelzős	<i>kedves ember, jobb kéz</i>	<i>könnyűzene, ezüstlakodalom</i>
Mennyiségjelzős	<i>öt ujj, száz forint</i>	<i>háromszög, ezermester</i>
Birtokos jelzős	<i>az ablaknak az üvege, a fiú keze</i>	<i>ablaküveg, városháza</i>

Az alárendelő összetett szavak keletkezésében három alapvető tényező játszik közre: a jelentésváltozás, a jelölletlenség és a hagyomány (lásd részletesen 86–91).

Az alanyos alárendelések

Az alanyi viszony ún. testes raggal nincsen jelölve, az alanyeset ragját zéró ragnak tartjuk. Ebből következően az alanyos alárendelések összetétellé válásában a jelentésváltozásnak és a hagyománynak van szerepe.

Az alany az igék és az igei igenevek tipikus bővítménye: *a fiú olvas, gondatlanság okozta baleset*. Így elsősorban az igék és az igei utótagú összetételek lehetnek elvileg alanyi alárendelésűek. Az alany azonban nem válik az igével összetett szóvá. Ennek oka az, hogy az ige és az alany a mondat szerkezeti magvát alkotja, tehát viszonyuknak fontos mondattani szerepe van. Korlátozhatja az összetétellé válást az alany és az

állítvány közötti kötelező szám- és személybeli egyeztetés is. Egyetlen olyan ige van a magyarban, amely eredeti alanyával lett összetett szó: a *mennydörög*.

A legtöbb alanyos összetétel utótagja igei igenév. Az igei igenév kötelező alanyi vonzatát többnyire külön kell írni, főként ha a kapcsolat valamelyik vagy mindkét tagja összetett szó: *anya nevelte* (gyermek), *porhó borította* (lejtő), *számítógép ellenőrizte* (adatok), *traktor szántotta* (föld). Az igei igenévi alaptagú összetételeket főképpen a hagyomány hozta létre, tehát ezeket az alakokat a kialakult írásszokás szerint kell egybeírni. A jelentésváltozásnak kisebb szerepe van ezekben az összetételekben:

<i>anyaszülte</i>	<i>emberlakta</i>	<i>molyrágta</i>
<i>átokverte</i>	<i>esőverte</i>	<i>napszitta</i>
<i>botcsinálta</i>	<i>hóborította</i>	<i>porlepte</i>
<i>dércsípte</i>	<i>istenverte</i>	<i>rozsdamarta</i>
<i>ebadta</i>	<i>könnyáztatta</i>	<i>szélfűtta</i>
<i>égadta</i> (világon)	<i>madárlátta</i>	<i>véráztatta</i>
<i>egérrágta</i>	<i>magyarlakta</i>	<i>viharverte</i>

Ritkábban egyéb utótagok (határozói igenév, melléknévi igenév, melléknév) is előfordulnak az alanyos alárendelő összetételek között. Ezek nagyobb részben jelentésváltozások összetételei (pl. *agyafűrt* = 'ravasz'), és kisebb részben alapulnak a hagyományon (*magvaváló*). Mivel az alanyos összetett szavak nem termékeny nyelvi folyamatok eredményei, többé-kevésbé listázhatók:

<i>agyafűrt</i>	<i>eszeveszett</i>	<i>szívrepesve</i>
<i>agyalágyult</i>	<i>felemás</i>	<i>szívszakadva</i>
<i>divatjamúlt</i>	<i>lélekszakadva</i>	<i>szívszorongva</i>
<i>elmeháborodott</i>	<i>nyakatekert</i>	<i>ügyefogyott</i>

A tárgyas alárendelések

A tárgy igei és igenévi bővítmény. A szó szerkezetekben kötelezően raggal jelölt viszony, jelölője a *-t* rag. A tárgyas alárendelő összetételeknek ennek megfelelően igei, igenévi, esetleg igéből képzett, más szófajú utótagjuk van, és létrejöttükben a jelentésváltozás (jótáll), valamint a jelöletlenség (*fúvágó*) játszik szerepet, tehát pusztán a hagyomány nem okozhat egybeírást. A raggal jelölt tárgyas kapcsolatok túlnyomó többsége különfrándó, akár alkalmi, akár állandósult szó szerkezetről van szó: *autót szerel*, *kéziratokat rendez*, *sapkát köt*; *állást foglal*, *eleget tesz*, *hátat fordít*, *szemet szúr*, *véget ér*.

A jelölt tárgyas összetétel meglehetősen ritka. Ezek mind jelentésváltozások összetett szavak (pl. *semmittevő* = 'lusta, dologtalan'). Ide tartozik a néhány igei alaptagú összetétel, amelyben a tárgyas viszony meglehetősen elhomályosult: *egyetért*, *ellentmond*, *helytáll*, *jótáll*, *nagyothall* (vö. 88). Egyéb szófajú utótaggal: *idejétmúlt*, *számottevő*, *semmittevő*.

A tárgyas alárendelő összetételek legnagyobb része jelöletlen, tehát ragtalan az előtagja. Ezeket mindig kötelező egybeírni, s kötőjel is csak esztétikai-tagoló szerepben áll a legalább háromtagú, hat szótagnál hosszabb összetételekben: *baleset-előidéző* (lásd 116).

Jellegzetes utótagok:

Folyamatos melléknévi igenév: *autómentő, munkavállaló, úttörő, híradó, családalapító, tréfacsináló, fülvédő, kasszaőr, citromfacsaró, hangfestő, egérfogó, rovargyűjtő, árutermelő, szakmunkásképző, létszámnnyilvántartó.*

Befejezett melléknévi igenév: *pályatévészett, reményvesztett, fegyházviselt, fékevesztett, kárvallott, világlátott.*

Határozói igenév: *szemlesütve, fejszóvalva, kalaplevéve, szájtátva, lélegzet-visszafojtva.*

Termékenynek csak a folyamatos melléknévi igenévi alaptagú összetételek tekinthetők. Például az *alapító* utótaggal: *családalapító, államalapító, frakcióalapító.*

Ha egy igei alaptagú tárgyas szó szerkezethez képző járul, a különírást meg kell tartani, hiszen egyetlen képzőnek nincs összetétel-teremtő ereje: *nagyot akaró, keveset érő, világot járt.* Kivételesnek számít a *nagyotmondás* összetétel, amely a *nagyot mond* igei alaptagú állandósult szókapcsolat képzett alakja.

A határozós alárendelések

Határozói bővítmény minden alapszófajú szóhoz járulhat. A szó szerkezetekben a határozói mondatrészszeretet a főnév és a melléknév kötelező raggal jelölni. Határozói viszonyragból huzonhetet különböztetünk meg a magyarban: *-ban/-ben, -hoz/-hez/-höz, -ig* stb. Ha a határozói bővítmény szófaját tekintve főnévi vagy határozói igenév, illetőleg határozószó, a viszonyítás nem tekinthető jelöltnek, hiszen a határozói jelentések kifejezéséhez nincsen szükség viszonyragokra: *aludni megy, hanyatt fekve, sírva kért* stb. A határozós alárendelő összetételek szófaja nagyon változatos: *csőlakó, helybenhagy, napbarnított, rozsdamentes, rosszullét.* Létrejöttükben a jelentésváltozásnak (*napraforgó*), a jelöltségnek (*csapadékszegény*), valamint a hagyománynak (*tettenérés*) egyaránt része van.

A raggal jelölt határozós szókapcsolatok alapvető megjelenési formája a különírás, akár alkalmi, akár állandósult szókapcsolatról van szó: *eszébe jut, rosszul jár, munkába lép, nyakon csíp, pellengérré állít, ráncba szed, jutalomra érdemes.* Különösen érvényes ez akkor, ha a szó szerkezet egyik vagy mindkét tagja összetett szó: *kézpénzért veszi, külföldre utazik, vizsgára előkészít.*

A raggal jelölt határozós összetételek egy része jelentésváltozásos összetett szó, tehát egybeírjuk őket: *véghezvisz* ('befejez'), *ágrólszakadt* ('szegény'), *semmirekellő* ('haszon-talan'), *napraforgó* ('növény'), *tagbaszakadt* ('termetes'), *tökkelütött* ('buda') stb. Ritkán névutós szerkezetből is keletkezhet határozós összetett szó: *tengeralattjáró.* Más részüket pusztán a kialakult szokás miatt írندó egybe. A hagyomány alapján egybeírt határozós összetételek túlnyomó többsége az igei alaptagú, értelemszerűen különírt állandósult szókapcsolatok *-ás/-és, -tal/-tel*, ritkábban *-ó/-ő* képzős alakja. Ezek az alakulatok hagyományos írásmódúak abból a szempontból is, hogy egyetlen képző hatására válnak összetett szóvá. Ha ugyanis egy igei alaptagú határozós szó szerkezethez – akár alkalmi, akár állandósult szókapcsolatról van szó – képző járul, a különírást meg kell tartani, hiszen egyetlen képzőnek nincs összetétel-teremtő ereje: *hosszan tartó, gyors-*

san ölü, könnybe lábadt, papírba csomagolás, pellengérré állítás, próbára tevés, háttérben mozgó, előtérbe kerülő, középpontba állítás, közhírré tétel, külföldre utaztakor.

Példák az állandósult szókapcsolatokból képzett hagyományos összetételekre:

alvajárás/alvajáró	igénybevétel	örökbefogadás
bérbeadás/bérbeadó	ingyenelő	partraszállás
célratörés	kétségbeesés	rendbehozatal
éhenhalás	lényegbevágó	szájbarágás
életbelépés	mellbevágó	távolmaradás
figyelembevétel	nagyrabecsülés	tettenérés
gúzsbakötés	nyakonvágás	továbbképzés
hatálybalépés	nyomravezető	vízbefúlás

A jelöletlen, tehát rag nélküli előtagot tartalmazó határozós összetételek természetes írásformája az egybeírás: *energiagazdálkodás, ökolívás, munkatárs, áldozatkész, iskolaköteles, munkaképes, mélyhűtött, szélvédett, atombombamentes, nyugdíjjogosult, sújtólégbiztos, tápanyagszegény*. Kötőjel is csak esztétikai-tagoló funkcióban állhat a kettőnél több tagú, hat szótagnál hosszabb összetételekben: *előítélet-mentes* (vö. 116).

Mivel a határozószóval vagy főnévi, illetőleg határozói igenévvel kifejezett határozói bővítmény szófajából adódóan eleve jelöletlen, az efféle bővítményekből létrejövő összetételek természetes módon jelöletlenek. Keletkezésük oka alapvetően a jelentés-változás. A határozószói bővítményeket tartalmazó összetett szavak gyakoribbak az igenévi bővítményeket tartalmazóknál: *ellenfél, általút, utánfutó, távollét, fennszóval, bennfentes, kinnlevőség, rögtönbíráskodás, túlérzékenység, régmúlt, közeljövő, bennszülött, úgynevezett, egyedüllet, hollet, otthonülő, koraszülött, hírtelensült*.

Az igenévi bővítményű határozós összetételek között jellegzetesek a főnévi igenévi előtagú és való utótagú szerkezetek: *ennivaló, innivaló, csapnivaló, tudnivaló, keresnivaló, égetnivaló, vesztenivaló, főznivaló, kifogásolnivaló, imádnivaló, mondanivaló*. A főnévi igenévi előtaggal és a való folyamatos melléknévi igenévi utótaggal szerkesztett szókapcsolatok helyesírását alapvetően a szófaji érték határozza meg. Ebben az összetéti formában gyakori a szófajváltás, jellegzetes a főnevesülés. Ha a szerkezet egésze főnévi értékben szerepel, összetételként egybe kell írni, például: *ennivaló, innivaló, elintéznivaló, tudnivaló, olvasnivaló, keresnivaló, vesztenivaló, mondanivaló* stb. Nem főnévi értékben azonban külön kell írni: *sütni való hús, szégyellni való eset, olvasni való könyv, elvégezni való feladat* stb. A főnevesülés következtében ez az összetételi forma termékeny. Ugyancsak egybeírandók a melléknévesült formák: *csapnivaló (teljesítmény), égetnivaló (kölyök), csodálnivaló (akaraterő), kötőznivaló (bolond), imádnivaló (kísgyerek)* stb.

A határozói igenévi bővítményt tartalmazó összetett szavak ritkábbak: *tudvalevő, mondvincsinált* stb.

A határozós összetett szavak az alaptag szófaja szerint a következőképpen osztályozhatók:

Igei utótagúak: *jóllakik, közread, közzésesz*.

Igenévi utótagúak: *napbarnított, búvalbélelt, hátrahagyott, nyugdíjjogosult, kézzelfogható, ágyrajáró, hangosbemondó, testhezálló*.

Főnévi utótagúak: *magasugrás, fejszámolás, holdutazás, jobbratulódás, könyöradomány.*

Melléknévi utótagúak: *csapadékszegény, örömteli, vérszomjas, fagyérzékeny, szófukar, félkész.*

Az igei utótagú összetételek kivételével mindegyik csoport termékeny a keletkezés szempontjából.

A határozós összetett szavak csoportjai a határozói viszonyjelentés alapján:

Állandó határozó: *szófukar, ötletgazdag, élethű, magabiztos, földhözjutott, lédús, harcképtelen, becsvágyó, szélvédő, bosszúszomjas.*

Helyhatározó: *ágyrajáró, fülbevaló, címszereplő, hátultöltős, mennybemenetel, part-raszállás, alattvaló, földhözragadt, égbekiáltó, földönfutó.*

Állapothatározó: *elevenszülő, polgármesterjelölt, együttlét, erőnlét, jóváhagy, jóvátehetetlen, alvajáró, ingyenlő, tudvalevő.*

Módhatározó: *ékeszóló, úgynevezett, jólneveltség, vakrepülés, kapáslövés, gyalogjáró, mondvacsinált, gyorstalpaló.*

Eszközlő határozó: *napbarnított, harcedzett, közismert, molyrágott, anyaszült, gondterhelt, sorsüldözött, átokvert, viharvert.*

Egyéb határozók: *félművelt, félkész, félkemény (fokhatározó); hallássérült, ideggyenge, akarategyenge, gólerős (tekintethatározó); égetnivaló, főznivaló, borraivaló, részvétlátogatás (célhatározó); kettőtör, félbevág (eredményhatározó); örökkévaló, koraérett, örökmozgó, örökifjú (időhatározó); örömmrepve, szerelemittas, örömrivalgás (okhatározó).*

A minőségjelzős alárendelések

A minőségjelzői bővítmény jellegzetesen főnévi alaptaghoz járul, a jelző tipikus szófaja a melléknév (*nagy ház*) és a melléknévi igenév (*olvasó fiú*), ritkábban a főnév (*ajándék könyv*). A minőségjelzői viszonyjelentés mindig jelöletlen, azaz soha sincs a jelzőnek ragja. Ebből következően a minőségjelzős összetételek létrejöttében a jelentésváltozás (*melegágy*) és a hagyomány (*jókedv*) játszik szerepet.

A minőségjelzős szószerkezetek alapvető írásmódja a különírás: *jobb kéz, általános iskola, ipari ország, ugráló fiú, érett gyümölcs*. Különösen erős a különírási tendencia akkor, ha a kapcsolat valamelyik vagy mindkét tagja összetett szó: *egyetértő mosoly, orvosi titoktartás, baráti kézfogás, mezőgazdasági árutermelés*.

Ha a minőségjelzős szókapcsolat egésze mást jelent, mint az előtag és az utótag külön-külön, az összetétellel válást az egybeírás jelöli: *gyorsvonat* (vonatfajta), *hidegvérű* ('nyugodt'), *kispárna* (párnafajta), *söröspohár* ('sörnek való pohár'), *forgószelel* (szélfajta), *holtág* (folyóé), *angoltanár* ('angolt tanító tanár'). A jelentésváltozásos összetételek és a szószerkezetek egymással párhuzamba állíthatók, így érzékelhető a szóösszetétel jelentéstöbblete: *kis asszony* = 'kis növésű asszony', *kisasszony* = 'leány'. Ez a párhuzamba állítás formálisan akkor is végrehajtható, ha a nyelvhasználatban a szószerkezet vagy az összetétel nem realizálódik. Például a *sétálóutca* egybeírását az indokolja, hogy szembeállítható a *sétáló utca* szókapcsolattal, amely a valóságban nem létezik.

A minőségjelzős szószerkezetek és összetételek között nem húzható éles határ. En-

nek az az oka, hogy jó néhány hagyományos írásmódú minőségjelzős összetett szó is létezik. Ezekben nincsen jelentésváltozás az alkotótágok egészét tekintve, mégis egybe kell őket írni: *nagyfokú, fiataikorú, haditerv, útitárs, vízínövény, jótett*. Ugyancsak hagyományos írásmódúnak minősül a *borospohár* vagy a *söröspohár* minőségjelzős kapcsolat is, ugyanis ha az -s képzős bővítményű szerkezet jelentése 'vmi tartására, tárolására szolgáló edényféle', és sem a jelző, sem a jelzett szó nem összetétel, az alakulatot egybeírjuk (de vö. *vörösboros pohár, szerszámos láda, ékszeres doboz*). Ugyanakkor léteznek minőségjelzős állandósult szókapcsolatok is. Ezekben végbemegy a jelentésváltozás – tehát a szerkezet sajátos jelentéstöbbletet hordoz –, hagyományosan mégis külön kell írni őket: *kis testvér* (fiatalabb testvér), *fekete doboz* (repülőgépe). Különösen sok gondot okoznak a színnevekkel alkotott jelzős kapcsolatok (*fehérrarany, fehérrépa, fehérorosz*, de: *fehér csokoládé, fehér ember, fehér liszt; feketeárus, feketekávé, feketeszén*, de: *fekete sereg, fekete himlő, fekete humor*) vagy hasonlóképpen problematikus például a *kis* és a *nagy* melléknévből keletkező állandósult szókapcsolatok és összetett szavak közötti határ meghúzása (*kisáru-termelés, kisemlős, kisöcs*, de: *kis értékű, kis lábujj, kis termet; nagyagy, nagydöntő, nagyüzem*, de: *nagy képernyős, nagy lakás, nagy sikerű*).

További hasonló kettősségek találhatók például a légi melléknév szótári bokrában: *légi csata, légi folyosó, légi forgalom, légi út*; de: *légibomba, légierő, légiflotta, légihíd, légiposta, légítámadás* stb. Ugyanígy a *szabad* melléknév bokrában: *szabad ár, szabad atom, szabad akarat, szabad demokrata, szabad strand, szabad szombat, szabad vers, szabad verseny*; de: *szabadesés, szabadgyakorlat, szabadrugás, szabadelvű, szabadfogású, szabadidő, szabadnap, szabadtéri (színpad)* stb. A házi melléknév esetében: *házi dolgozat, házi egér, házi feladat, házi olvasmány, házi macska*; de: *házibajnokság, házibuli, házikenyér* (kenyérfajta), *házi orvos, házilégys* stb. A példák sorát értelemszerűen hosszan lehetne folytatni. Ha egy minőségjelzős szerkezetről nem dönthető el teljes bizonyossággal, hogy különírandó szó szerkezet-e vagy összetett szó, azaz a jelentésváltozás vizsgálata kétséges eredményre vezet, a helyes írásformát célszerű ellenőrizni a szótárban.

Az alábbiakban a minőségjelzős szerkezetek részletes helyesírási szabályait ismer-tetjük.

A FŐNÉVI ALAPTAGÚ MINŐSÉGEJELZŐS SZERKEZETEK KÉPZŐS FORMÁI

Ha egy minőségjelzős szerkezethez az -i, -beli, -s, -ú/-ű, -jú/-jű vagy a -nyi képző járul, rendszerint megtartjuk a különírást. Tehát ha a *barna haj* főnévi alaptagú minőségjelzős szó szerkezetet -ú képzővel látjuk el, a keletkező melléknévi alaptagú szó szerkezet annak ellenére különírandó, hogy a képző a szókapcsolat egészéhez járul: *barna hajú*. Ez megfelel annak a szabálynak, hogy egyetlen képzőnek nincsen összetétel-teremtő ereje. További példák: *bal parti, szomszéd falubeli, piros tetős, fehér virágú, apró szemű, erős bordájú, nagy erejű, kis hordónyi*. Ez alól az írásmód alól akad néhány kivétel (pl. *nagyfokú*). Ilyenkor a hagyomány alapján kell a szót egybeírni. Azokban a szerkezetekben, amelyekben a kapcsolat valamelyik vagy mindkét tagja önmagában is összetett szó – *halványlila színű, hosszú szempillájú, szürke télkabátos, iskolaköteles korú, öntelt magatartású* –, nem fordul elő kivételes írásmód.

A FOKOZÓ SZEREPŰ MINŐSÉGJELZŐS SZERKEZETEK

A fokozó vagy nyomatékosító szerepű melléknévi jelzőket mindig külön kell írni a jelzett melléknévtől: *szép piros, szép kövér, jó nagy, jó erős, borzasztó rossz, szörnyű hideg*. Különírást alkalmazunk akkor is, ha az efféle szerkezetekben bizonyos összetapadás érzékelhető: *nagy sokára, jó néhány*.

A SZÍNÁRNYALATOT KIFEJEZŐ MINŐSÉGJELZŐS SZERKEZETEK

A színárnyalatot kifejező melléknévi jelzők helyesírása kétféle. Egybeírjuk a szavakat akkor, ha mind az árnyalatjelölő jelző, mind a színnévi alaptag egyszerű szó, vagyis a szókapcsolat 1 + 1 tagból áll: *halványlila, sötétzöld, világoskék, zöldeskék, almásszürke, haragoszöld, mélybordó, törtfekete, újpiros*. Ha akár a színárnyalatot jelölő jelző, akár a színnévi alaptag önmagában is összetétel – tehát 1 + 2, illetőleg 2 + 1 felépítésről van szó –, a szerkezetet külön kell írni: *sötét rózsaszín, világos narancssárga, halvány kékeszöld*.

AZ ÖSSZETÉTELI ELŐTAGKÉNT HASZNÁLT JELZŐK

Az olyan összetételeket, amelyekben a főnév minőségjelzője összetételi alakjában vagy jelentésében önálló szóként nem használatos, mindig egybe kell írni. Néhány példa:

al-	albérlő, alcím, alelnök, alezredes, alhéj, alispán, alkar, alkarcsont, altábor
nagy, alvilág	
ál-	álarc, álbausz, álhős, álmennevezet, álnaiv, álprobléma, álterhesség
bel-	belföld, belügy, belpolitika, belterjes, belgyógyászat, belváros, belvíz
él-	élmezőny, éllovas, élsportoló
elő-	előkert, előszoba, előtag, előtér
gyógy-	gyógynövény, gyógyszer, gyógyszerintézet, gyógytorna, gyógyvíz
köz-	közérdek, közadakozás, közalkalmazott, közélet, közellenség, középület, közhasznú, közjó, köznemes, közmondás, köznyelv, köznév, közteherviselés, közút, közmű, közvélemény
kül-	külföld, külkereskedelem, külalak, külképviselő, külvilág, kültakaró
lát-	látcső, láthatár, látkép, látkör, látlelet, látszerész
magán-	magánélet, magánérdek, magánlevél, magánpraxis, magántanuló, magántulajdon, magánvállalkozás
mellék-	mellékjövdelem, melléktermék, mellékszereplő, mellékvese, mellékszög, mellékszál, melléklél
ön-	önarckép, önellátás, önfegyelem, önfenntartó, önjellemzés, önköltség, önvalóság, öntisztulás, öntudat, önvédelem
össz-	összbenyomás, összhang, össznépi
szak-	szakember, szakértő, szakorvos, szakör, szakértő, szakmunkás, szakszervezet
tan-	tananyag, tanév, tanmese, tantestület, tandíj, tanfolyam, tantárgy, tankönyv
táv-	távoktatás, távközlés, távvezérlés
utó-	utóagy, utóbél, utóidény, utókép, utókor, utóregzés
vég-	végállomás, végbél, végeredmény, végpont, végszó

A FOLYAMATOS MELLÉKNÉVI IGENÉVI JELZŐS SZERKEZETEK

A külön- és egybeírás talán egyik legnehezebb kérdésköre a folyamatos melléknévi igenévi jelzős szerkezetek írásmódja. Ha az *-ó/-ő* képzős igenév alkalmi jelző, akkor értelemszerűen külön kell írni a jelzett szótól: *dolgozó nő, izzó fém, közvetítő javaslat, parancsoló hang, sajtó térd, eltérő vélemény, kiváló termék*. Az összetétellel válást alapvetően a jelentésváltozás okozza. Egybeírást alkalmazunk tehát akkor, ha a jelzős kapcsolat tagjai a jelentés alapján összeforrtak, az igenév nem folyamatra, hanem valamilyen képességre vagy rendeltetésre vonatkozik, illetőleg a jelzett szó az igenévben kifejezett cselekvésnek valamilyen határozója. A jelentésváltozások szerkezetek írásmódját egy formai tényező is befolyásolja. Alapvetően akkor írjuk egybe őket, ha önmagában mind a jelző, mind a jelzett szó egyszerű szó, tehát a szerkezet felépítése $1 + 1$: *cséplőgép, izzólámpa, desztillálótorony, védőnő, ivóvíz, költőpénz, eladólány, kiképzőtiszt, felvonóhid, hálószoba, kutatóintézet, pihenőnap, evezőlapát, átitótpapír, belépőjegy, alkotótag*. Az alkalmi jelzős kapcsolatok elkülönítését az összetételektől sok esetben segíti a melléknévi igenév vonzatának kitétele is: *eladólány, de: a kalapokat eladó lány; védőnő, de: a gyerekeket védő nő; kiképzőtiszt, de: a katonákat kiképző tiszt*.

Ha akár a jelző, akár a jelzett szó önmagában is összetett szó ($1 + 2$ vagy $2 + 1$ szerkezetű), illetőleg ha mindkét tag összetétel ($2 + 2$), a jelentésváltozás ellenére többnyire különírást kell alkalmazni: *mutató névmás, szélező körfűrész, növényvédő szer, rakétaindító állvány, földrengésselző műszer, összekötő híd, ellenőrző leltár, előadó körút*.

A szerkezet felépítésén alapuló kétféle írásmódot jól jelzik a következő párhuzamos példák:

1 + 1	2 + 1
ugrósánc	siugró sánc
védőszer	növényvédő szer
alkotóelem	szabályalkotó elem
cséplőgép	gabonacséplő gép

Ez a folyamatos melléknévi igenévi jelzős szerkezetekre vonatkozó szabály azonban nem szigorú, csupán tendencia. Elsősorban azért, mert több olyan jelzős szókapcsolatot egybe kell írni, amelyben az egyik tag önmagában is összetétel. Jellemzően egybeírandók azok az összetett alaptagot tartalmazó szerkezetek, amelyekben az alaptagnak mind az előtagja, mind az utótagja egy szótagos szó, s összetétel voltak a mai nyelvi tudás, nyelvérzék számára részben elhomályosult: *bevásárlóközpont, javítóműhely, forgószínpad, mozgókórház, mérőműszer*. Ezen túlmenően léteznek olyan melléknévi igenévi jelzős kapcsolatok, amelyekben az egybeírás pusztán az írásszokáson alapul: *vendéglátóipar, előhívótank*.

A folyamatos melléknévi igenévi előtagú szerkezetek formai megítélésekor a két vagy több szótagos igekötők összetételi tagnak számítanak, tehát például az *ellenálló képesség, összekötő híd* $2 + 1$ szerkezetű összetétel. Kivétel azonban e szabály alól az *előadóművész* egybeírása a formailag szabályos különírás helyett.

A fenti szabályok értelemszerűen nem vonatkoznak azokra az összetett szavakra, amelyekben az *-ó/-ő* képzős alak főnevesült, például: *labdarúgómez, távirányítógomb* stb.

A folyamatos melléknévi igenévi jelzős szerkezetekkel szemben a befejezett melléknévi igenévi kapcsolatok közül csak néhány jelentésváltozásos alakot kell egybeírni: *aludt tej, holt pont, nyúlt agy, zárt szék* stb. A befejezett melléknévi igenévi jelzős szerkezetek tehát tipikusan alkalmi vagy állandósult szókapcsolatok, amelyeknek természetes írásformája a különírás: *csapolt sör, dőlt betű, sült hús, fedett uszoda, vetített kép, zárolt anyag, adott szó*.

A FŐNÉVI JELZŐS SZERKEZETEK

A minőségjelzős szerkezetek között a melléknévi és melléknévi igenévi jelzők mellett főnévi jelzős kapcsolatok is léteznek. A foglalkozást, kort, minőséget, csoportot jelölő főnévi jelzőket külön kell írni a jelzett szótól: *mérnök bátyám, belgyógyász barátunk, közgazdász szakértő, gyermek király, ajándék könyv, rongy ember, vendég hölgy, tűzér ezredes, huszár főhadnagy, rendőr százados, katona őrnagy*. A főnévi jelző rendeltetése olykor egyszerűen a nyomatékosítás: *csuda jó, kutya hideg*. Ebben a kategóriában kivételes írásmódú a *csodaszép* összetétel, jöllehet valójában nem különbözik a *csoda jó* szókapcsolattól. A főnévi jelzőkön belül altípust alkotnak a némileg összeforrottabb alakulatok: *tanár úr, tanító néni, tanár bácsi, mérnök kolléga*. Ugyancsak a főnévi jelzős szószerkezetek közé tartoznak a szakokat kifejező szókapcsolatok: *matematika szak, történelem szak*, akárcsak a tanszékek az ilyen típusú kifejezésekben: *matematika tanszék, történelem tanszék*. Ezzel szemben a fajtajelölő főnévi jelzős szerkezeteket egybe kell írni: *akácerdő, fűszeráru, kölyökkutya, lakatosmester, legényember, rabszolga, vendégművész*.

A főnévi jelzős szerkezetek egybe- és különírásában (*vendégművész*, de: *vendég bácsi*) azért nem teljes érvényű a megkülönböztetés, mert a hagyomány kivételeket teremtett. A főnévi előtagból és főnévi utótagból álló összetételek és szószerkezetek helyes rögzítését tovább nehezíti az a tény is, hogy összetételt alkotó két főnév között vagy birtokos jelzős (lásd 107), vagy jelentéssűrítő (lásd 108) viszony van, s a hagyományos írásmód miatt előfordul, hogy az ilyen típusú összetételeket is külön kell írni. Erre nézzünk néhány példát a *férfi* előtagú összetételek és szószerkezetek szótári listájából: *férfialak, férfifoglalkozás, férfimosdó, férfimunka, férfiszerep, férfításárság; férfi alkalmazott, férfi hallgató, férfi szereplő, férfi vendég*.

Az alapvető különbséget összetétel és főnévi jelzős szószerkezet között jól szemlélteti a *férfifodrász* és *férfi fodrász* kettőssége:

férfifodrász = 'férfiakat kiszolgáló fodrász' – jelentéssűrítő összetétel,

férfi fodrász = 'hímnemű fodrász' – főnévi jelzős szerkezet.

Kivételes írásmódú azonban a *férfi egyes* (mérkőzés), *férfi nemi hormon*, *férfi nemi szerv*, *férfi páros szerkezet*, ugyanis a tagok közötti nyelvtani viszony jellegéből adódóan egybe kellene írunk őket.

Nagyon sok problémát szokott okozni az *ajándék* előtagú szerkezetek helyes rögzítése is: *ajándékbolt, ajándékcsoomag, ajándékkosár, ajándéktárgy; ajándék autó, ajándék kendő, ajándék könyv*.

A szószerkezetek között feltüntetett alakokat nyelvtani értelemben felfoghatjuk jelentéssűrítő összetételnek is, ennek ellenére külön kell írni őket. Bizonytalanság ese-

tén az ilyen szerkezetek helyes írásmódját mindenképpen célszerű a szótárban ellenőrizni.

A főnévi jelzős szerkezetekkel kapcsolatosan a további helyesírási tudnivalók a következők.

• Főnévi minőségjelzős szerkezet alaptagjai lehetnek a következő *-ú/-ű, -jú/-jű* képzős melléknevek: *alakú, formájú, értékű, jellegű, nagyságú*, ha megnevező értékűek (pl. *négyzet alakú* = 'az alakja négyzet'). Ilyenkor a főnevet különírjuk az alaptagtól. Például: *állat alakú, csavar alakú, gáz alakú, lencse alakú, levél alakú, négyzet alakú, piramis alakú, téglalap alakú, csillag formájú, cső formájú, ék formájú, kereszt formájú, rúd formájú, sarló formájú, tégl formájú; negyedhang értékű, tíz euró értékű, tízezer forint értékű; anyag jellegű, bér jellegű, manufaktúra jellegű, műemlék jellegű, tanulmány jellegű; babszem nagyságú, bagoly nagyságú, bálna nagyságú, borsó nagyságú, borsószem nagyságú, dió nagyságú, ember nagyságú, galambtojás nagyságú, garas nagyságú, malomkerék nagyságú, mogyoró nagyságú, ököl nagyságú; stb.* Ugyanígy viselkedik a 'valamihez hasonló formában' jelentésű *alakban* szóalak is főnévi jelzős szerkezet alaptagjaként: *könyv alakban, tekercs alakban, báb alakban, félkör alakban* stb.

Egybeírást alkalmazunk azonban akkor, ha a főnévi előtag birtokos jelzős vagy jelentéssűrítő viszonyt alkot az utótaggal (pl. *betűnagyságú, életnagyságú, forrásértékű, reformértékű, idényjellegű, devizaalapú*).

• Ha a jelzői pozícióba teljes mondat kerül, a legegyszerűsebb az idézőjeles megoldás: *„bocsánat, hogy élek” típusú ember; ez egy „hú de nagyon okos vagyok” jellegű megnyilatkozás; ennek a mondatnak olyan „elismerem, hogy igazad van” értéke volt; stb.*

• Az anyagnévi jelzős kapcsolatok helyesírása a színárnyalat-elnevezésekhez és a folyamatos melléknévi igenévi jelzős szerkezetekhez hasonlóan önálló részrendszert alkot. Ilyen kapcsolatoknak azokat az alakulatokat tekintjük, amelyekben az előtag azt jelöli, hogy az utótagként megnevezett tárgy milyen anyagból készült. Az anyagnévi jelzőt akkor kell egybeírni a jelzett szóval, ha mind a kettő egyszerű szerkezetű, tehát $1 + 1$ felépítésűek: *aranygyűrű* (de: *arany gyűrű*, ilyenkor a jelző a gyűrű színét jelöli), *faburkolat, gyapjúsál, kőfal, platinátégely*. Ha akár az anyagnévi jelző, akár a jelzett szó önmagában is összetétel, tehát $1 + 2$, $2 + 1$ vagy $2 + 2$ a szerkezete, akkor külön kell írni a szókapcsolatot: *acél mérőszalag, bőr pénztárca, nyersselyem ing, vasbeton gerenda, műanyag padlóburkolat*.

A szerkezet felépítésén alapuló kétféle írásmódot jól jelzik a párhuzamba állított példák:

$1 + 1$	$2 + 1$	$1 + 2$
<i>bőröv</i>	<i>műbőr öv</i>	<i>bőr pénztárca</i>
<i>selyeming</i>	<i>nyersselyem ing</i>	<i>selyem hálóing</i>
<i>aranygyűrű</i>	<i>fehérarany gyűrű</i>	<i>arany jegygyűrű</i>

Akkor, ha az anyagnévi jelző szó szerkezet (sokszor állandósult formájú), célszerű az ún. anyagnévi mozgószabályt alkalmazni (lásd 121), azaz az eredetileg különírt anyagnévi jelzős szerkezetet (*valódi bőr, tiszta selyem, csiszolt kő, tömör arany, angol szövet*) egybeírjuk: *valódi bőr kabát, tisztaselyem ruha, csiszolt kő balta, tömörarany gyűrű, angolszövet öltöny*. A különírás a követendő megoldás azonban, ha az anyag-

névi jelző szókapcsolathoz járul: *arany koronázási ékszer, bronz fogadalmi ajándék, selyem estélyi ruha, bőr átmeneti kabát.*

• A hónap vagy nap jelzőként álló nevét mindig külön kell írni: *január hónapban, hét-fő reggel, csütörtök estére, március havi, kedd reggeli, péntek esti, vasárnap déli.*

A SORSZÁMNEVI JELZŐS SZERKEZETEK

A minőségjelzők, pontosabban a kijelölő jelzők közé tartozik a *-dik* képzős sorszámnevi bővítmény is. A képzővel ellátott jelzőt mindig külön kell írni az alaptagjától, akár főnévhez, akár képzett melléknévhez járul: *ezredik év, harmadik napon, hetedik alkalommal, tizedik havi, negyedik osztály, ötödik rendű, tizenkettedik éves.* Ha a sorszámnevi jelző pusztán *-d* képzős, az *-ik* elem elmaradása összetétellel válást von maga után. Az ilyen jelzős alakulatokat tehát a főnevekkel, a melléknemekkel és a számnevekkel egyaránt egybe kell írni: *ötödévben, ezredévi, hetedizben, harmadfél, hatodéves, tizenötödrangú.* Ugyanígy egybe kell írni a visszaható névmásokkal szerkezetet alkotó *-d* képzős sorszámnevi jelzőket: *hatodmagammal, tizedmagával, huszonötödmagukkal.*

A mennyiségjelzős alárendelések

A mennyiségjelzői bővítmény jellegzetesen főnévi alaptaghoz járul. A jelző tipikus szófaja a számnév (*sok ház, két gyerek*) és a melléknév (*tengernyi szemét*), a főnév (*cso-mó könyv*) ritkább. A mennyiségjelzői viszonyjelentés mindig jelöletlen, azaz a jelzőnek soha sincsen ragja. Ebből következően a mennyiségjelzős összetételek létrejöttében a jelentésváltozásnak (*öttusa*) és a hagyománynak (*hatéves*) van szerepe.

A mennyiségjelzős kapcsolatok tagjait általában külön kell írni: *öt ujj, száz forint, ezer esztendő, sok munka, sok száz, több energia, negyvenöt perc, két négyzetméter, huszonegy köbméter.* Amennyiben a mennyiségjelzős szerkezet két tagjának együttes jelentése más, mint az előtag és az utótag jelentésének összege, összetétel keletkezik, ami egybeírást von maga után: *hatökör* ('buta'), *tízperc* (iskolában), *háromszög* (mértani idom), *öttusa* (sportág), *ezeremester* ('sok mindenhez értő'), *tizenkétshög* (mértani idom).

A mennyiségjelzős szerkezeteknek az írásgyakorlat által kialakított, jelentésváltozás nélküli egybeírását egy önálló helyesírási szabályrendszer magyarázza. Ez a rendszer azonos a színárnyalatnévi, a folyamatos melléknévi igenévi és az anyagnévi jelzős szerkezetek írásával. Vagyis ha a tőszámnévi, valamint a *sok, több, fél* mennyiségjelzői előtag *-i, -s, -ú/-ű, -jú/-jű, -nyi* képzős melléknévi utótaghoz járul, kétféleképpen írható. Egybeírást alkalmazunk – s ez számít hagyományos, jelentésváltozás nélküli összetételnek –, ha mind a számnévi jelző, mind a melléknévi utótag egyszerű szó, $1 + 1$ felépítésű: *harmincnapi, kilenchavi, ötéves, háromlábú, tízpercnvi, hétágú, kétpetjű, sokmillió, négyoldalas, húszfőny.* Az egybeírásnak esetenként jelentésmegkülönböztető szerepe van: *háromemeletes ház* ('három emelete van') – *három emeletes ház* ('három darab emeletes ház'); *sokmillió érték* ('sok milliót ér') – *sok millió tartozás* ('több egyenként millió feletti tartozás'). Ha akár a számnévi jelző, akár a jelzett szó vagy mindkettő önmagában is összetétel ($1 + 2, 2 + 1, 2 + 2$ szerkezet), a jelentéviszonyoknak megfelelően külön kell írni a szerkezetet: *hat vegyértékű, egy szótagos, tizenkét emeletes, huszonnégy tagú, negyvennyolc óras, száztizenhat napi, hetvenöt centiméte-*

res, ötvenhét másodpercnyi. Amennyiben számjegyírást alkalmazunk, a számjegyeket mindig külön kell írni a jelzett szótól: 9 napos, 20 főnyi.

A szerkezet felépítésén alapuló kétféle írásmódot jól jelzik a párhuzamba állított példák:

1 + 1

egyperces

húszfőnyi

háromlábú

egyfejlű

kétnapi

2 + 1

tizenegy perces

huszonegy főnyi

harminchárom lábú

százegy fejlű

tizenkét napi

1 + 2

egy hónapos

húsz másodpercnyi

három lábujjú

egy hüvelykujjú

két hónapi

A fenti szabályoknak megfelelően írandók a tőszámnévi jelzővel rendelkező *-nként*, *-nta* ragos főnevek is. Tehát 1 + 1 forma esetén: *ötvenként*, *háromhavonként*, *kéthetenként*, *hatnaponta*; 1 + 2 vagy 2 + 1 forma esetén: *tizenöt naponként*, *három hónaponként*, *huszonöt évente*. Ha számjegyírást alkalmazunk, a számjegyeket mindig külön kell írni a jelzett szótól: *5 naponként*, *3 havonként*. Szintén különírást alkalmazunk, ha a több számnévi jelzőnek hasonló határozója van: *kettőnél több fős* (de: *többfős*).

Nem írjuk egybe az órát jelölő kapcsolatokat, ha az *-s* képzős egytagú számjegyhez a *fél* vagy *negyed* előtag kapcsolódik, mert ezek valójában nem mennyiségjelzős szerkezetek: *fél kilences vonat*, *negyed tízes hírek*, *fél hármas indulás*, *negyed egyes előrejelzés*.

A birtokos jelzős alárendelések

A birtokos jelzős szerkezetnek mind az alaptagja, mind maga a bővítmény tipikusan főnév. A birtokos szerkezet kettős jelöltségű. A jelzőben a viszonyítást a nem kötelező használatú *-nak/-nek* rag jelöli, amely után a birtok rendszerint határozott névelős, az alaptagban kötelező szám- és személybeli egyeztetést pedig a birtokos személyjel: *a fiúnak a könyve*, *az ablaknak az üvege*, *Gézának a lelkesedése*. A rag elmaradása (*a fiú könyve*, *az ablak üvege*, *Géza lelkesedése*) önmagában nem hoz létre a szó szerkezetből összetételt. A birtokos jelzős szóösszetételek keletkezésének három oka van: a jelöltenné válás, a jelentésváltozás és – igen kis mértékben – a hagyomány. Ha egy birtokos szerkezetben sem a rag, sem a személyjel nincsen jelölve, az alaptagot és a bővítményt a jelentésváltozástól függetlenül is egybe kell írni: *ablaküveg*. Ez a fajta birtokos szóösszetétel a leggyakoribb: *marhahús*, *eperlevél*, *csészealj*, *iskolaorvos*, *hivatástudat*, *rendszeret*, *rigófészek*, *családanya*, *bankjegyforgalom*, *helységnévtár*, *gépkocsifényszóró*. Jellegzetesek az *-ás/-és* képzős főnévi utótagú összetételek: *földrengés*, *csőrepedés*, *kazánrobbanás*, *fegyvernyugvás*, *sáskajárás*, *holdfogyatkozás*, *nézeteltérés*, *perújítás*, *helyváltoztatás*, *lányszöktetés*, *aktatologatás*, *igeragozás*, *fogszabályozás*.

Ugyancsak egybeírjuk a jelölt birtokos jelzős kapcsolatokból keletkezett összetételeket, ha az elő- és az utótag jelentése együttesen más, mint külön-külön. A jelöltség itt szinte kizárólag a harmadik személyű birtokos személyjelle vonatkozik, raggal jelölt birtokos szóösszetétel ugyanis elenyésző számú létezik: *barátfüle*, *bolondokháza*, *istennyila*, *városháza*, *vásárfia*, de: *minekutána*, *annakelőtte*.

Előszörban a kialakult szokáshoz igazodva jelentésváltozás nélkül is egybe kell írni néhány jelölt birtokos jelzős kapcsolatot: *napkelte*, *holdtölte*, *postafordulta*, *tojásfehérje* stb.

A jelentéssűrítő összetételek

A jelentéssűrítő, más néven jelentéstömörítő összetett szavakat mondatrészekre lehet visszavezetni, különféle alaktani átalakításokkal és további mondatrészek hozzáadásával. Jelentéssűrítés mindig két tag között jön létre, s ezeket a tagokat kivétel nélkül egybe kell írni. A szóban forgó összetételek kihagyásos szerkesztésűek, és ilyen a jelentésük is. A kihagyás mértéke eltérő lehet. Egyszerűbb: *vámvizsgálat* ('a vámmal kapcsolatos vizsgálat'), *szélmalom* ('széllel működő malom'), *csatakiáltás* ('csatára buzdító kiáltás'), *reményfutam* ('reményre jogosító/reményt adó futam') vagy bonyolultabb: *lépcsőház* ('a háznak az a része, ahol a lépcső található'), *csípődobás* ('csípőfordulattal végzett dobás'), *szülőfájás* ('a szülési folyamat megindulásakor jelentkező, azt végigkísérő fájdalom').

A jelentéssűrítő összetételek nyelvtanilag mindig jelöletlenek. Szófajukat tekintve leggyakrabban vagy főnevek: *élettapasztalat*, *nászút*, *lidércnyomás*, *pohárköszöntő*, *búcsúcsók*, *királydráma*, *világkiállítás*, *életműdíj*, vagy melléknevek: *gyermekközpontú*, *bombabiztos*, *célirányos*, *rangidős*, *kulcsfontosságú*.

Önálló és termékeny jelentéscsoportot alkotnak a hasonlító tartalmat hordozó összetételek. Az ide tartozó szavak – elsősorban főnevek és melléknevek – igen gyakoriak: *mérleghinta*, *rózsahimlő*, *cérnahang*, *bombagól*, *lapátfül*, *számárfül*, *gyöngyfog*, *báránnyelű*, *darázsderék*, *oroszlánszívű*, *bogárszemű*, *szolgalelkű*, *harmatgyenge*, *hajszálponyos*, *koromfekete*, *nyílegyenes*, *pengeéles*, *méregerős*, *példaértékű*, *egérszürke*, *csigalassú*, *habkönnyű*.

Az alárendelő szó szerkezetek és összetételek írásmódjának összefoglaló táblázatát lásd a következő oldalon.

A VISZONYSZÓT TARTALMAZÓ ÖSSZETÉTELEK

A viszonzyszót tartalmazó összetételek az ugyanilyen típusú szó szerkezetekre vezethetők vissza. Ez azt jelenti, hogy tartalmaznak egy fogalomszót és egy toldalékszóelemértékű viszonzyszót. Ez utóbbi lehet névutó: (*asztal*) *alatt*, névutómelléknév: (*asztal*) *alatti*, segédige: (*menni*) *fog*, segédigenév: (*beteg*) *lévén* vagy igekötő: *be(néz)*. A viszonzyszót tartalmazó összetételek elsősorban a névutós és a névutó-mellékneves szó szerkezetekből keletkeznek jelentésváltozással, valamint speciális fajtájuk az igekötős szerkezet. Ezekon kívül mindössze a *volta* segédigenév képes – korlátozott számban – szóösszetételt létrehozni: *mivoltom*, *jóvoltából* stb.

A névutós és a névutó-mellékneves összetételek

A névutós szókapcsolatok tipikusan különírandó, szóalakokkal egyenrangú formák: *idő előtt*, *bokor mögött*, *ház mellett*, *felesége iránt*, *fedezet nélkül*, *szó szerint*, *többek között*, *kontár módon*. Ugyancsak különírjuk az -i képzővel ellátott névutó-mellékneves szerkezeteket: *idő előtti*, *bokor mögötti*, *ház melletti*, *felesége iránti*, *fedezet nélküli*, *szó szerinti*.

Ha szófajváltással járó jelentésváltozás megy végbe, a névutós vagy névutó-mellékneves kapcsolatot egybe kell írni: *délelőtt*, *délután*, *mialatt*, *ezáltal*, *mindenekelőtt*, *holnapután*, *napközben*, *rendszerint*, *mindenekfelett*, *hazafelé*, *módfelett*, *mindenfélől*,

Az alárendelő szó szerkezetek és összetételek írásmódjának összefoglaló táblázata

Nyelvtani viszony a tagok között	A szóviszonyok fajtái és írásuk			
	a) Raggal nem jelölhető szóviszonyok			
	Különírjuk	Egybeírjuk		
	az alkalmi szókapcsolatokat	a jelentésváltozások szóösszetételeket	a hagyományos eseteket	
Alanyosak	<i>homok csiszolta</i> (kő)	<i>nyakatekert</i> ('körülmenyes')	<i>rozsdamarta</i>	
Minőségjelzősek	<i>megáradt patak</i>	<i>kisasszony</i> ('leány')	<i>fogaskerék</i>	
Mennyiségjelzősek	<i>tíz perc</i>	<i>tízperc</i> (iskolában)	<i>százéves</i>	
	b) Raggal jelölhető szóviszonyok			
	Különírjuk	Egybeírjuk		
	az alkalmi ragos szókapcsolatokat	a jelentésváltozások ragos összetételeket	a ragatalan összetételeket	a hagyományos eseteket
Tárgyasak	<i>kezet fog</i>	<i>jótáll</i> ('szavatol')	<i>hókotró</i>	–
Határozósak	<i>tűzről pattant</i> (szikra)	<i>tűzről pattant</i> (menyecske)	<i>munkaképes</i>	<i>bérbeadás</i>
Birtokos jelzősek	<i>a hegy alja</i>	<i>barátfüle</i> (tésztafajta)	<i>asztalfiók</i>	<i>tojásfehérje</i>
	c) Jelentéssűrítő összetételek			
A tagok közötti viszony közelebből nem határozható meg	Ezeket a szóösszetételeket mindig egybeírjuk: <i>csigalépcső</i> , <i>testvérváros</i>			

szerfölt, egyébiránt, kétségkívül, időközben, régóta, éjfél tájban, alkonyattájt; délelőtti, délutáni, földönkívüli, holnaputáni, tudatalatti, érzékfeletti, ibolyántúli. A kétféle írásmód közötti jelentéskülönbséget a munka nélküli – munkanélküli kettősséggel illusztráljuk:

Névutó-melléknemes szerkezet: Minden bevétele munka nélküli jövedelemből származik. – Ez a munka nélküli időszak számvetésre készlet.

Összetétel: A múlt hónapban a barátom váratlanul munkanélküli lett. – Külföldön jelentősen nem növekszik a munkanélküliek száma.

A névutóval alkotott összetételek elsősorban határozószók, a névutómelléknévvel létrejötték pedig főnevek vagy melléknévek, de előfordul kettős szófajú alak is. Kettős szófajú például a földalatti: 'metro' jelentésben főnév (földalattival jutunk el leggyorsabban a városközpontba), 'illegális' jelentésben melléknév (földalatti mozgalom).

A viszonyzó tartalmazó összetételekhez tartoznak azok a szerkezetek is, amelyeket névutós főnevekből képzünk tovább. Ezek között az -ellenes utótagúak a leggyakoribbak: háborúellenes, jogellenes, rendellenes. A névutós szerkezetben megjelenő egyetlen képzőnek nincs összetétel-teremtő ereje, a második képzőnek azonban igen: egymás mellett – egymás melletti – egymásmelletti.

Az a, e, az, ez mutató névmások névutós kapcsolatai kétfélék; ennek megfelelően van, amikor az egybeírás, és van, amikor a különírás a helyes. Egybeírást kell alkalmazni, ha a mutató névmás és a névutó egységes határozószót alkot, ha a mutató névmás főmondatbeli utalószó, vagy ha a kötőszói szerepű.

Határozószóként: Ezelőtt másképp hívták. ♦ Ezután mindig jó leszek. ♦ Mindent megbeszéltünk, eszerint cselekedj!

Utalószóként: Nincs kétségem afelől, hogy ő tette. ♦ Nem félek amiatt, hogy elhagy. ♦ Azelett megérkeztek, hogy felkészülhettünk volna. ♦ Elment anélkül, hogy köszönt volna. ♦ Aszerint cselekedett, ahogy az orvos utasította.

Kötőszói szerepben: Dolgozz, ahelyett hogy heverésznél! ♦ Felrohan a lépcsőn, anélkül hogy pihent volna.

Különírjuk a névmást és a névutót akkor, ha a mutató névmás nyomatékos rámutatást fejez ki. Ez elsősorban kijelölő jelzői szerepkörben jellemző: a szerint az utasítás szerint, a köré a ház köré, a nélkül a könyv nélkül, a miatt a betegség miatt. Nem kijelölő jelzői szerepben a közlőtől függ, hogy mennyire ítéli nyomatékosnak a névmás rámutató vagy visszautaló funkcióját. Nyomatékos, hangsúlyos esetben a különírás a helyes: Itt a hiba, e miatt nem működik a gép. ♦ Mindene a zene, csak az iránt érdeklődik. Nyomatékosítás nélkül azonban megfelelő az egybeírás is: Itt a hiba, emiatt nem működik a gép.

Néhány további példa a kétféle írásmódra:

Aziránt érdeklődöm, hogy mikor kezdődik az előadás. – Semmit nem érzek már az iránt az olasz fiú iránt.

Meglátogathatsz, ezellen semmi kifogásom. – Tűrhetetlennek tartja a munkahelyi zaklatást, ezellen régóta harcol.

Minden gondolata akörül forog, amit tegnap hallott. – Minden gondolata a körül a lány körül forog, akivel reggel találkozott.

Az igekötős szerkezetek

Az igekötő és az ige vagy az igéből képzett más szófajú szó kapcsolata viszonyzórs összetételt alkot, jóllehet az igekötő nyelvtani értelemben rendhagyóan viselkedő összetételi elem. A mondat bizonyos logikai-szintaktikai szerveződésekor ugyanis elválí az ígétől: *megtettem, de: nem tettem meg.*

Ha az igekötő közvetlenül az ige (illetőleg az igéből képzett igenév, főnév vagy melléknév) előtt áll, mindig egybe kell írni vele: *átad, benéz, felnyit, lebecsül, visszaszerez; megbeszélí, olvasva, kidobott, megtartandó; kiszállás, felnyitás, áthozatal; felfogható, kihagyhatatlan, elintézt.*

A legfontosabb igekötők:

abba-	abbahagy	kölcsön-	kölcsönkér
agyon-	agyonút	körbe-	körbekerít
alá-	aláhúz	körül-	körülölél
alább-	alábbhagy	közbe-	közbeavatkozik
által-	általesik	közre-	közread
alul-	alulmarad	külön-	különír
át-	átnéz	le-	leereszkedik
be-	beborul	létre-	létrehoz
bele-	belekerül	meg-	meghunyászkodik
benn-	bennreked	mellé-	mellébeszél
egybe-	egybeír	neki-	nekifeszül
el-	elköltözik	oda-	odahúz
ellen-	ellenáll	össze-	összedob
elő-	előhív	rá-	rálegyint
előre-	előrettekint	rajta-	rajtakap
fel- ~ föl-	feláll ~ föláll	széjjel-	széjjelhint
félbe-	félbeszakít	szembe-	szembenéz
félre-	félrehúz	szerte-	szerteszór
felül- ~ fölül-	felülbírál ~ fölülbírál	szét-	szétterít
fenn- ~ fönn-	fennmarad ~ fönnmarad	tele-	telerak
hátra-	hátraírel	tova-	tovarepül
haza-	hazatalál	tönkre-	tönkretesz
helyre-	helyrefojz	túl-	túllép
hozza-	hozzámegy	újjá-	újjászületik
ide-	idekerül	újra-	újragondol
jóvá-	jóváír	utána-	utánajár
keresztül-	keresztüllát	végbe-	végbemegy
ketté-	kettétörík	végig-	végigvisz
ki-	kitép	vissza-	visszafut

Amennyiben az igekötő követi az ígét vagy az igéből képzett igenévet, mindig külön kell írni: *pihend ki (magad), (akkor) ültünk le, menjetek előre, ne sározd össze, nem nézve oda, (már) mehetek vissza, nem hagyható ki.* Akkor is különírandó, ha közé és az ígéje, illetőleg az igéből képzett igenév vagy főnév közé egy másik szó ékelődik: *el*

ne késs, le nem tenné, meg is beszéltük, közre kell adni, haza szabad menni, föl sem véve, meg nem értés, be nem avatkozás (de: benemavatkozási politika). Az igekötő egybe- vagy különírása sokszor értelmi különbséget hordoz, hiszen azt jelöli, hogy az igekötő közvetlenül az utána álló igéhez tartozik vagy az azt követőhöz:

megvan húszéves
megfogom a kezét
leszokott a cigarettáról
beleszeretett a tanárába
elleszek nélküle
megtudták a hírt
megtalállak bárhol

meg van töltve
meg fogom nézni
le szokott utazni
bele szeretett volna szólni
el leszek fáradva
meg tudták javítani
meg találalak ütni

Különösen ügyelni kell az igekötő írására, ha az igekötőhöz tartozó ige vagy igei származékszó elmarad, s csak az igekötő és az eredetileg közbeékelődő igei elem van feltüntetve, például kérdésre adott válaszban vagy egyéb, főképp párbeszédes mondatokban: *Meg van töltve a fegyver?* – *Igen, meg van.* ♦ *Szokj le a dohányzásról!* – *Le fogok.* ♦ *Nagyon el leszek fáradva a verseny után.* – *Biztosan el leszel.*

A megismételt igekötők közé kötőjelet kell tenni, és az igét vagy igenévet egybe kell írni az igekötővel: *be-benéz, meg-megáll, elő-előtűnő, össze-összevesznek, vissza-vissza-nézve.*

Az ellentétes jelentésű igekötőket ugyancsak kötőjellel fűzzük össze, az igét vagy igenévet, ritkábban igéből képzett főnevet azonban különírjuk (lásd a harmadik mozgásabályt, 121), *le-föl rohangál, ki-be járkal, oda-vissza utazni, előre-hátra pillantva, alá-fölé rendelés.* Ha azonban az ellentétes igekötőket az és kötőszóval kapcsoljuk össze, akkor az első igekötő után kötőjelet teszünk, a második igekötőt pedig egybeírjuk az igével vagy igenévvél: *ki- és besétál, előre- és hátrapillantva.*

Az összevissza, szerteszét és szerteszéjjel összetett határozószókat, amelyek mindkét tagja használatos igekötőként, összetételként külön kell írni az igétől vagy az igenévtől: *összevissza beszél, szerteszét szórva, szerteszéjjel dobálni.*

Van néhány olyan igekötő, amelyik határozószóként vagy határozószói névmás-ként is használatos. Ezek rögzítése látszólag egyszerű: igekötőként az annak megfelelő szabályok szerint írjuk őket, ha pedig határozószóként állnak a mondatban, akkor kizárólag a különírás a helyes. Az alábbiakban felsoroljuk azokat az alakokat, amelyek helyes rögzítése gondot okozhat:

Határozószóként

Abba tette bele, amiben eredetileg is volt.
Alá tette, nem pedig föl.
Alább helyezte a poharakat.
Alul maradt a legfontosabb irat.
Ügyesen bele tölti, nem mellé.
Benn áll a szobában.
Előre szóltam neki. (Időben)
Felül áll a győztes.
Fenn maradt a padláson a macska.
Hátra álltam, hogy ne lássanak.

Igekötőként

Abbahagyta a munkát.
Alábecsültem a képességeidet.
Alábbhagy a hóesés.
Alulmaradt a versenyben.
Beletöltötte a vizet az üvegbe.
Bennrekedt a barlangban.
Előrefutottunk pár métert. (Térben)
Felülemelkedett a sérelmeim.
Fennmaradt néhány költő neve.
Hátraívelte a csatár a labdát.

Ide jött, nem pedig a szomszédba.

Külön érkezett a két filmszallag.

Oda tartozik, nem pedig ide.

Újra kezdi az italozást.

Végig kitartott a saját verziója mellett.

Idejött hozzám hívás nélkül.

Ezt a két szót különírjuk.

Ő már egy ideje odatartozik.

Újragondoltam mindent.

Végigvittem a tervemet.

Am gyakran egyedül a közlőtől függ, hogy igekötői vagy határozószói funkciót tulajdonít-e az adott alaknak. A legtöbb gondot az *ide* és az *oda* névmási határozószók okozzák az ige előtti helyzetben. Megítélésük a hangsúlytól függ: *ezek a példák mind ide tartoznak* – *ezek a példák mind idetartoznak*. Segíthet az egybe- vagy különírás megítélésében, ha a mondatot kiegészítjük: *ezek ide tartoznak, nem pedig a másik csoportba*, illetőleg ha nincs hangsúlyos szembeállítás: *ezek idetartoznak*.

Nyelvtani értelemben nincsen éles határvonal a személyes névmás ragos alakjai és egyes igekötők között: *hozzájáruul valamihez*, de: (ő) *hozzá járul segítségért; nekimegy a falnak*, de: (ő) *neki megy a levél; rágondolni is rossz*, de: (ő) *rá gondolt*. A személyes névmási alakok mindig hangsúlyosak, megkülönböztetésüket az igekötőtől pedig megkönnyíti, hogy kiegészíthetők az ő névmási elemmel mint előtaggal. Valójában csak az egyes szám harmadik személyű névmási alakok írásmódja okoz bizonytalanságot. Az első és második személyű, valamint a többes számú ragozott formák akkor is mindig különírandók, ha az ige vagy igenév előtt állnak: *rám gondolt, hozzád ment feleségül, nekik jött a csomag*.

A képző- és ragszerű utótagok

Voltaképpen a viszonyszót tartalmazó összetételekhez tartoznak az ún. képzőszerű, illetőleg ragszerű utótagok. A legtipikusabbak a következők: *-fajta*, *-féle*, *-szerű*, *-szerűség*, *-szerűtlen*, *-forma*, *-nemű*, *-szám*, *-mód*, *-rét*, *-rétű*. Ezeket az utótagokat a leíró nyelvtanok nem tartják számon sem az alapszófajok, sem a viszonyszók között. Jellemzőjük, hogy bár utótagok, de bizonyos mértékig a toldalékszóelemekkel mutatnak rokonságot. Az előtaggal egybe kell írni őket: *magamfajta*, *apjafajta*, *gabonaféle*, *mindenféle*, *ésszerű*, *kabátszerűség*, *tervszerűtlen*, *fiúforma*, *mindennemű*, *szákszám*, *gombamód*, *negyedrét*, *sokrétű*. Az *ésszerű*, *viasszerű* formákban az *ssz* egyszerűsített írásmódja a képzőszerű voltukat mutatja. A tulajdonnevekhez azonban mindig kötőjellel kapcsolódnak: *Eötvös József-fajta*, *Petőfi-szerű*, *Renault-forma*, *Nők Lapja-féle*, s a *dzsessz-szerű*, *griff-féle* írásmód is (lásd alább) az utótag voltukat emeli ki, hiszen ilyenkor nem történik meg az egyszerűsítés (vö. 42). Helyesírási szempontból tehát kettős-ség figyelhető meg ezeknek az elemeknek a rögzítésében.

Ha ezek az utótagok egy olyan hosszú mássalhangzóra végződő szóhoz kapcsolódnak, mint amilyen az utótag kezdődik, nem hajtjuk végre az egyszerűsítést, tehát a három azonos mássalhangzót – kötőjellel tagolva – ki kell írni: *griff-féle*, *dzsessz-szerű*. Ezzel szemben, ha a *-szerű* utótag rövid *sz*-re végződő szóhoz járul, alkalmazzuk a hosszú kétjegyű mássalhangzókra vonatkozó egyszerűsítést: *ésszerű*, *viasszerű*.

A képző- vagy ragszerű utótagok halmozás esetén önállóan, fogalomjelentésű előtag nélkül is képviselhetik az összetétel egészét, illetőleg ismétlődéskor elmaradhatnak, mint a valódi összetételi utótagok. A halmozásra vagy az ismétlődésre kötőjellel

utalunk: *mindenféle és -fajta orvosság; Tömörkény- és Gárdonyi-szerű; nem élet-, hanem álomszerű; bükk-, mogyoró- és nyírfafélék.*

Az ez, az mutató névmásokhoz kapcsolódó *-féle, -fajta* képzőszerű utótagok a névmás *z*-jét hasonítják, tehát ezekben az alakokban hosszú *f*-et írunk: *effajta, affajta, efféle, afféle.*

A képző-, illetőleg ragszerű utótagokon kívül más olyan utótagok is léteznek a magyar nyelvben, amelyeket önmagukban nem használunk. Ezek egy része már toldalékszóelem-szerű tulajdonságokat mutat, más részük még inkább a valódi összetételekhez áll közelebb. Néhány példa:

-alakúak (a biológiában)	bagolyalakúak, lúdalakúak
-alkatúak (a biológiában)	ormányosbogár-alkatúak, tyúkalkatúak
-becsű	nagybecsű, örökbecsű
-ellenes	háborúellenes, kormányellenes
-ellenesség	demokráciaellenesség, Habsburg-ellenesség
-elő	nyárelő, századelő
-felé	huszonötfelé, nyolcfelé
-félben	indulófélben, pusztulófélben
-formán	ilyenformán, jóformán
-mentes	adómentes, előítélet-mentes
-számba	emberszámba, kitüntetésszámba
-számra	százzámra, mázsaszámra
-szerész	műszerész, látszerész
-szerte	városszerte, világszerte
-utó	nyárutó, névutó

A NYELVTANILAG SZERVETLEN ÖSSZETÉTELEK

A nyelvtanilag szervetlen összetett szavaknak a mondatok nem nyelvtani alapú szókapcsolataiból létrejött összetételeit nevezzük. A szervetlen szókapcsolatokat tartalmazó összetett szavakat csak formájuk alapján soroljuk a szóösszetételek közé, hiszen nyelvtani szabályokkal nem magyarázható szóalkotás révén keletkeztek. Tagjaik a nyelv működésének folyamatában fokozatosan tapadnak össze, tehát ezeknek a formáknak a keletkezése kisebb mértékben termékeny.

A szervetlen összetételeket kötőjel nélkül mindig egybeírjuk: *kétségtől, nemsokára, sohasem, dehogy, hogyan, csakhogyan, hanem, ugyanis, nemszeretem (dolog), hiszekegy, alászo*lgája stb. Az egybe- vagy különírás esetenként jelentésbeli különbséget takar:

Nemcsak virágot, hanem ajándékot is hozott. – *Nem megyek, ha nem szeretnéd.*

Úgy tett, mintha szeretné. – *Szebb, ha nevet, mint ha sír.*

Egyrészt csúnya, másrészt gonosz volt. – *Egy részt kérek ebből.*

Dehogyan, nem jött el Imre. – *De hogy is gondold?*

Nemegyszer elkésett. – *Nem egyszer, hanem többször késett el.*

Nemritkán hívott telefonon. – *Nem ritkán, hanem sűrűn látogatott.*

Csakúgy meghívták, mint engem. – *Csak úgy nem engedlek el.*

A legnagyobb bizonytalanság a *nemcsak* – *nem csak* használatában tapasztalható.

Amennyiben a teljes kötőszói formát használjuk, mindig egybeírandó: *nemcsak Géza, hanem Gizi is*. Ha azonban önmagában áll, annak ellenére, hogy kiegészíthető a teljes kötőszói formával, a különírás a szabályos: *nem csak haladóknak* (ti. hanem kezdőknek is).

A szervesetlen összetételek tagjai között többféle kapcsolat lehet. Egyrészt összeforhatnak olyan viszonyjelölő szavak, amelyek mondatbeli funkciója egymással összefügg, egymást kiegészíti: *ámbár, éspedig, merthogy, mivelhogy, úgyhogy, úgy mint* stb. Másrészt összetett szóvá válhatnak a tagadószt, tiltószt vagy értékelést, viszonyítást kifejező szót tartalmazó szókapcsolatok is. A példák a *nem*, a *csak* és az *is* viszonyszók szótári bokrából származnak: *nemde, nemhiába, nemkívánatos, nemtörődöm, nemsokára, nemvizes (oldószer); csakis, csakhamar, csakugyan, igencsak; legalábbis, máris, ugyanis*.

A többtagú tulajdonnevek, a szövegkezdő szavak, a köszönések és a különféle szó-lásszerű kifejezések tagjai gyakran összetapadnak: *keljfeljancsi, olcsójános, borzaskata, hiszekegy, egyszeregy, miatyánk, haragszomrád, bizisten, adjonisten, anemjóját, alá-szolgája*.

A nyelvtanilag szervesetlen összetételek között tartjuk számon azokat a szavakat is, amelyeknek az eredeti összetettségét még fel lehet ismerni, de elő- és utótagjukat már nem tudjuk elemezni: *holnap, takonypóc, cserebogár, hónap* stb. Ezek között vannak olyanok, amelyekben a szavak kapcsolatát már egyetlen kategóriába sem lehet besorolni, így a mai nyelvi tudás számára a szó összetételi volta is elhomályosul.

A névmások között tipikusan az általános és a határozatlan névmások összetettek, jellegzetes, csak az adott névmási alosztályra jellemző előtagokkal. Ezeket az összetételeket szintén a nyelvtanilag szervesetlen összetett szavak kategóriájába soroljuk.

A tagadó névmások előtagjai a *se-* és a *sem-*: *semmi, semekkora, semennyi, semmi-lyen, semmiféle, sehol, sehonnan, semeddig, sehogy*. A névmás után álló *se* és *sem* szócskát külön kell írni: *semmi se, senki sem, senkinek sem, semmikor se, sehova se, sehol sem, sehogy sem*. A már határozószónak tekinthető *sohase, sohasem, sose, sosem* alakok kivételnek számítanak.

Az *akár-, bár-, mind-, né-* és *vala-* előtagú névmásokat mindig egybe kell írni: *akármekkora, akármennyi, akárhol, bárki, bármikor, mindannyian, mindenki, mindenhonnan, némi, néhány, valami, valamilyen, valamerre*.

A mutató névmások nyomósító, hasonlító és azonosító előtagokkal rendelkezhetnek, amelyekkel a névmási elemeket mindig egybe kell írni:

ugyanez, ugyanolyan, ugyanakkora, ugyanannyi

szintolyan, szintakkora, szintannyi

csakolyan, csakannyi, csakennyi

éppolyan, éppekkora, éppannyi

Ha hangsúlyos névmásról van szó, a *csak* és az *épp* előtagot külön kell írni: *csak annyi, épp olyan*. Például: *Csak annyi kenyér van otthon, amennyit tegnap vettem. ♦ Épp olyan ruhát vettem, mint te*.

A visszaható névmások nyomatékosító előtagjai az *ön-* és az *önnön-*: *önmagam, önmaguk; önnönmaga, önnönmagatok*. A *magam* határozószó nyomatékosító előtagja az *egy-*: *egymagam, egymaguk*.

A személyes névmás ragoz és névutós alakjai nyomatékosítás céljából kiegészíthe-

tők az adott névmás alapformájával. Ilyenkor egybe kell írni a két elemet: *énbennem, tebelőled, őneki, mimellettünk, tinélkületek, öközöttük*. A névmás nyomatékosítására szolgálhat a *maga* forma is. Ezek a nyomatékos személyes névmások mindig az elsődleges alak után állnak, és külön kell írni őket: *én magam, mi magunk, neki magának*.

A SZÓTAGSZÁMLÁLÁS SZABÁLYA

A szóösszetételek révén gyakran keletkeznek meglehetősen hosszú szavak. Ezeket bizonyos esetekben célszerű kötőjellel tagolni, egyrészt a könnyebb olvashatóság, másrészt az esztétikusabb megjelenés érdekében.

A kéttagú, tehát két egyszerű közsóból álló összetett szavakat egybe kell írni, függetlenül attól, hogy hány szótagból állnak: *asztallap, felezőegyenes, matematikatanítás, nitrogénasszimiláció, alumíniumedény, paradicsomsaláta, televíziókészülék, teljesítménynövekedés*. A kéttagú összetételekben alapvetően csak akkor írunk kötőjelet, ha az előtag hosszú mássalhangzóra végződik, és az utótag ugyanolyan mássalhangzóval kezdődik, azaz nem hajtható végre az egyszerűsítés (lásd 41–42): *balett-táncos, hossz-számítás*, illetve ha a hosszú mássalhangzóra végződő előtagot olyan kétjegyű mássalhangzóval kezdődő utótag követi, amelynek első jegye megegyezik az előtag hosszú mássalhangzójával: *strucc-család, plüss-szamar*.

A kettőnél több tagból álló, ún. többszörös összetételek írásakor azonban érvényesíteni kell a szótagszámlálási szabályt, amelyet 6 : 3-as szabálynak is neveznek. Ez a három- vagy annál több tagú összetett szavakra érvényes, és a szótagszámhatár a hat. Tehát hat szótagig minden többszörös összetételt egybeírunk: *cseppkőbarlang, gépkocsivezető, ivóvízellátás, írógépműszerész, pénzügyőraktanya, rádiószaküzlet, nyersolajmotor, rendőrrjárőr, barnaköszénkoksz, mértékegységrendszer, földreformtervezet, bankjegyforgalom*. A hat szótagnál hosszabb többszörös összetételeket kötőjellel szokás tagolni a fő összetételi határon: *autóbusz-megálló, írásjel-használati, időjárás-jelentés, fényerő-szabályozó, dokumentumfilm-bemutató, könyvritkaság-gyűjtemény, tornász-csapatbajnokság, munkaerő-nyilvántartás, foszforműtrágya-gyártás, gépkocsinyereménybetétkönyv-sorsolás*. Mivel a magyar helyesírás nem ismeri el az idegen eredetű szavakban a kettőshangzó létét, ezek külön szótagnak számítanak, ezért kötőjelezendő az *autóbusz-megálló* összetétel, hiszen három tagból áll, és hét szótag. A fő összetételi határ megállapítása az értelmezés függvényében történik. Az *anyag, csere* és *vizsgálat* elemekből összetevődő, többszörös összetételben nyilvánvaló, hogy *anyagcsere* van, de *cserevizsgálat* nincs, így a megfelelő tagolás: *anyagcsere-vizsgálat*. Fontos arra is odafigyelni, hogy a két egy szótagú szóból álló összetételek is összetett szónak számítanak – *rendszer, rendőr, műsor* –, tehát ha ezekhez újabb összetételi tag járul, és a szótagok száma együttesen meghaladja a hatot, be kell tenni a kötőjelet: *rendszer-szolgáltatási, műsor-beruházási, rendőr-konferencia*.

A szótagszámláláskor mindig az összetett szó jel és rag nélküli alakjából indulunk ki. A *cserépedénygyártásnak* vagy a *honvédemlékműveink* szóalak hét szótagú, ez azonban a *-nak* rag, illetőleg az *-ei* birtoktöbbsesítő jel következménye. Az alapalakok hat (*cserépedénygyártás*), illetőleg öt (*honvédemlékmű*) szótagosak, tehát nem igényelnek kötőjelezést.

A származékszók képzője ellenben beleszámít a szótagszámba, hiszen a képzőnek éppen az a fő szerepe, hogy új szót hozzon létre. A *kerékpárjavítás* és a *vendéglátóipar* összetétel hat szótagból áll, ám az *-i* képző hétre emeli a szótagszámot, így be kell tenni a kötőjelet: *kerékpár-javítási, vendéglátó-ipari*. Az egy fonémából álló *-i* képzőre különösen ügyelni kell. Leginkább akkor vagyunk hajlamosak a többszörös összetételekből kihagyni a kötőjelet, ha a hetedik szótagot ez a képző alkotja, az összetétel egészéhez járulva: *adat-nyilvántartási, élelmiszer-ipari, gépkocsi-vezetői, magán-nyugdíj-pénztári*.

Gyakorlati megfontolásból az igekötők közül csak a két vagy több szótagból állók számítanak a szótagszámlálási szabály szempontjából önálló összetételi tagnak. Ha tehát az igekötő egy szótagú, nem minősül önálló összetételi tagnak, ezért nem kell kötőjellel tagolni a hat szótagnál hosszabb, egy szótagú igekötőt tartalmazó összetett szavakat: *állománykiegészítés, befogadóképesség*. Ezzel szemben a két vagy több szótagú igekötőt tartalmazókat kötőjelezni kell: *büntetés-végrehajtás, előadó-művészet, kölcsön-visszafizetés*.

Az idegen szavaknak csak a magyarban is önállóan használatos elemeit tekintjük külön összetételi tagnak: *centiméter-beosztás, extraprofit-elmélet, aminocsoport-elemzés, elektromotor-beépítés, afrofrizura-divat, eurodeviza-hitel, biogyümölcs-kiadásítás, cianobaktérium-tenyésztés, immunfémérje-válasz*. Az *immunfémérje* tehát összetétel, ugyanis a *fémérje* önálló magyar szó, az *immun-* pedig olyan idegen előtag, amely további utótagokkal is összekapcsolódik: *immunválasz, immunhiány, immunfolyamat, immunsejt* stb. Így az *immunfémérje-válasz* háromtagú és hét szótagból álló összetett szó, amelyre érvényes a szótagszámlálás szabálya. Ugyanígy viselkednek a következő előtagok is: *aero-, agro-, amino-, anti-, audio-, auto-, cito-, deci-, deka-, etno-, ex-, ferro-, foto-, geo-, hekto-, hidro-, hiper-, homo-, inter-, káli-, kontra-, kozmo-, kultúr-, lokál-, makro-, mikro-, mini-, mega-, milli-, multi-, neo-, nitro-, non-, normál-, null-, petro-, piro-, poli-, pszicho-, radio-, redoxi-, szexuál-, szocio-, sztereo-, transz-, ultra-, video-* stb.

Az előtagokhoz hasonlóan léteznek olyan idegen összetételi utótagok, amelyek önállóan számítanak a szótagszámlálási szabály szempontjából akkor, ha önálló használatú előtaghoz kapcsolódnak. Például: *-centrikus: németcentrikus; -centrikusság: angolcentrikusság; -fóbia: rákfóbia; -market: szupermarket*. Például: *szupermarket-létesítési* (három tag, kilenc szótag).

A magyarban önállóan nem használatos idegen előtagból és idegen utótagból álló összetételeket az egyszerűség kedvéért a szótagszámlálási szabály alkalmazásakor egy, oszthatatlan egységnek tekintjük, például: *interferenciamérés*. Az *inter-* előtag és a magyarban önállóan nem használatos *-ferencia* utótag jöllehet összetételt alkot, mint-hogy azonban mindkettő önállótlan, így nem érvényes a szótagszámlálási szabály. Ugyancsak nem alkalmazzuk a szótagszámlálási szabályt akkor, ha a magyarban önállóan nem használatos előtag és az önállóan is használt utótag összeforrott, a két tag jelentésanilag már nem átlátható, például: *televízió – televíziókészülék*.

A képző- és ragszerű utótagokra is érvényes a szótagszámlálási szabály, azaz összetételi utótagként kezeljük őket. Elsősorban a *-szerű* és a *-féle*, valamint a *-ság/-ség* képzővel továbbképzett alakokban kell a szótagszámlálásra figyelni: *programjavaslat-sze-*

rűség, nyereményjáték-féleség, kutyamenhely-szerűség, macskakarmolás-szerű, teljesítménytúra-szerű, tanszékvezető-féle stb.

A tulajdonnevekben – elsősorban az intézménynevekben – általában nem érvényesül a szótagszámlálási szabály: *Belügyminisztérium, Külügyminisztérium, Pénzügyminisztérium, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Szent István Egyetem Állatorvostudományi Kara*. Előfordul olyan képzett földrajzi név is, amelyikben a hét szótag ellenére nincs kötőjel: *fehéroroszországi*. Egyéb közsói kivételek: *akasztófárávaló, fizetővendéglátás, belügyminisztérium, hadügyminisztérium, külügyminisztérium, pénzügyminisztérium* (a minisztériumok elnevezései az intézménynevek hatására váltak kivételes írásmódúvá).

A MOZGÓSZABÁLYOK

A külön- és egybeírásban – a köznyelvi helyesírást tekintve – három ún. mozgósabály érvényesül. A mozgósabály minden esetben szókapcsolatok és összetételi tagok mozgását jelenti különböző módon. Gyakorta állít elő hosszú, nehézkes alakulatokat, így ahol lehetséges, a mozgósabály helyett érdemes más szerkezeteket használni.

Az első mozgósabály

Ha egy, a szótagszám miatt kötőjellel már tagolt, többszörösen összetett szóhoz újabb utótág kapcsolódik, az első kötőjelet – mivel alapvetően közsói alárendelő összetételekben két kötőjel nem jelenhet meg – ki kell hagyni, vagyis az eredetileg kötőjelezett tagokat egybeírjuk, és az új utótágot kapcsoljuk kötőjellel:

<i>anyagcsere-vizsgálat</i>	<i>anyagcserevizsgálat-kérés</i>
<i>békeszerződés-tervezet</i>	<i>békeszerződéstervezet-kidolgozás</i>
<i>kerekasztal-konferencia</i>	<i>kerekasztalkonferencia-rendezés</i>

Az ilyen túl hosszú nyúl többszörös összetételek azonban nehézkesek, ezért lehetőség szerint fel kell oldani őket: *a békeszerződés tervezetének a kidolgozása, kerekasztal-konferencia rendezése, anyagcsere-vizsgálat kérése*.

Az első mozgósabály érvényes a képzőszerű utótágok kapcsolódásakor is: *anyagcsere-vizsgálat, de: anyagcserevizsgálat-féleség*.

Nem hajtható végre az első mozgósabály, ha egy olyan kötőjeles írásmódú összetett szóhoz járul újabb előtag, amelyikben a kötőjelet nem a szótagszámlálási szabály vagy egyéb mozgósabály írja elő: *A-vitamin, X-kromoszóma, vírus-DNS, tbc-oltás, spicc-cipő, szén-monoxid*. Ilyenkor ugyanis nem írható egybe az első két tag, s ha az utótágot közvetlenül a másodikhoz kapcsolnánk, tagolási probléma állna elő. Ezért az tűnik a legjobb megoldásnak, ha az újabb összetételi utótág is kötőjellel kapcsolódik: *A-vitamin-hiány, X-kromoszóma-rendellenesség, vírus-DNS-szintézis, tbc-oltás-ellenes, spicc-cipő-szaküzlet, szén-monoxid-mérgezés*. Ha további utótág járul az összetételhez, az újabb kötőjellel kapcsolódik: *A-vitamin-hiány-megelőzés*. Az efféle szerkezetek azonban nagyon nehézkesek, ezért célszerű feloldani őket: *az A-vitamin-hiány megelőzése*.

A második mozgószabály

Ha egy különírt szókapcsolat – általában alkalmi jelzős szerkezet – egészéhez utótag kapcsolódik, az új alakulatban egybe kell írni a jelzős szerkezetet, az utótagot pedig a szótagszámtól függetlenül kötőjellel kell hozzákapcsolni:

ortopéd cipő + készítő = ortopédcipő-készítő

A második mozgószabály a magyar helyesírás értelemtükröztető jellegét mutatja. Ha ugyanis az eredetileg különírt szerkezet alaptagjához közvetlenül kapcsolnánk az utótagot, mást jelentene az alakulat: *ortopéd cipőkészítő*. Ekkor a jelző már nem a *cipő* főnévre, hanem a *készítő* utótagra vonatkozik. További példák:

<i>automata mosógép</i>	<i>automatamosógép-szerelő</i>
<i>csuklós autóbusz</i>	<i>csuklóautóbusz-vezető</i>
<i>élő állat</i>	<i>előállat-kereskedés</i>
<i>hajlított bútor</i>	<i>hajlítottbútor-gyár</i>
<i>használt ruha</i>	<i>használtruha-kereskedő</i>
<i>házi feladat</i>	<i>házfeladat-készítés</i>
<i>központi fűtés</i>	<i>központifűtés-szerelő</i>
<i>köztársasági elnök</i>	<i>köztársaságielnök-választás</i>
<i>légi fénykép</i>	<i>légifénykép-montázs</i>
<i>lőtt vad</i>	<i>lőttvad-kereskedő</i>
<i>meleg víz</i>	<i>melegvíz-csap</i>
<i>melléknévi igenév</i>	<i>melléknéviigenév-képző</i>
<i>motoros repülőgép</i>	<i>motorosrepülőgép-vezető</i>
<i>nappali szoba</i>	<i>nappaliszoba-bútor</i>
<i>szabad vezeték</i>	<i>szabadvezeték-hálózat</i>
<i>személyi jövedelemadó</i>	<i>személyijövedelemadó-törvény</i>
<i>vágott baromfi</i>	<i>vágottbaromfi-bolt</i>
<i>zsákos cement</i>	<i>zsákoscement-eladás</i>

Léteznek olyan különírt szerkezetek is, amelyek, ha egy összetételi utótag járul hozzájuk, a mozgószabály végrehajtása nélkül is majdnem ugyanazt az értelmes szerkezetet eredményezik, a két forma között a jelentéskülönbség alig érzékelhető. Ilyenkor mindkét leírási mód megfelelőnek tekinthető. Például:

<i>érettségikövetelmény-rendszer</i>	<i>érettségi követelményrendszer</i>
<i>kockázatiötke-társaság</i>	<i>kockázati tőketársaság</i>
<i>köztársaságielnök-választás</i>	<i>köztársasági elnökválasztás</i>
<i>önkormányzatiképviselő-testület</i>	<i>önkormányzati képviselő-testület</i>
<i>nemzetközikupa-szereplés</i>	<i>nemzetközi kupaszereplés</i>

Kivételes írásmódúnak számítanak a mozgószabály szempontjából az alábbi szavak, ugyanis a kötőjeles írásmód helyett egybeírást alkalmazunk bennük: *egyistenhit*, *egyistenhívő*, *egypárevezős*, *egypártrendszer*, *kétpárevezős*, *kétszínnyomás*, *sokistenhit*, *sokistenhívő*, *többsistenhit*, *többsistenhívő*, *többpártrendszer*. Ezek az alakulatok olyan alárendelő, többségükben jelentéssűrítő összetételek, amelyek előtagja mennyiségjelzős főnév, s közvetlenül és teljesen egybeíródik.

Ha a második mozgószabállyal írt alakulathoz újabb utótag járul, az első mozgó-

szabályt kell érvényesíteni, tehát az eredeti kötőjelet kihagyjuk, a tagokat egybeírjuk, és az újabb utótágot kapcsoljuk kötőjellel: *nappaliszoba-bútor + vásárlás = nappali-szobabútor-vásárlás*.

Ritkábban előtag is járulhat egy különírt szókapcsolat egészéhez. Ilyenkor az előtagot kapcsoljuk kötőjellel az alakamilag egybeírt szerkezethez. Tehát:

történelem + házi feladat = történelem-házifeladat

További példák: *gépjármű-üzembentartó*, *gyermek-leszállásjelzőgomb*, *motorkerék-pár-visszapillantótükör*, *számtan-házidolgozat*, *tehergépkocsi-blokkolásgátlóberendezés*, *traktor-forgattyústengely*, *verseny-vitorlášhajó*.

Ha egy ilyen összetételhez újabb előtag járul, az első mozgószabály szerint az újabb előtagot kötőjellel kapcsoljuk, és az eredeti kötőjelet kihagyva a többi tagot egybeírjuk: *felnőtt-versenyvitorlášhajó*.

A második mozgószabályt a képzőszerű utótagok esetében is érvényesíteni kell: *név-szói állítmány*, de: *névszóiállítmány-szerű*; *fogadalmi templom*, de: *fogadalmitemplom-féleség*; *kezelési útmutató*, de: *kezelésiútmutató-féle*; *tizenkét éves*, de: *tizenkétéves-forma* stb.

Léteznek olyan esetek, amikor a második mozgószabály alkalmazását célszerű elkerülni. Leginkább olyankor, ha a különírt jelzős szerkezet jelzőjének bővítménye van: *hőre lágyuló műanyag*. Ha lehetséges, inkább tegyük az adott szerkezetet jelöltte: *hőrelágyulóműanyag-feldolgozás helyett: hőre lágyuló műanyagok feldolgozása*.

Sajátos mozgószabály érvényesíthető akkor, ha két jelző kapcsolódik össze kötőjellel a jelzett szó előtt, s az egyik jelző különírt állandósult szókapcsolat. Ilyenkor a megfelelő tagolás érdekében célszerű az állandósult szókapcsolat tagjait alakamilag egybeírni, például: *szocialista-szabaddemokrata egyezség*.

Előfordulnak olyan szerkezetek, amelyekben különféle okokból nem lehet érvényesíteni a második mozgószabályt.

Ha az eredetileg különírt szerkezet jelzője ugyanolyan hosszú mássalhangzóval végződik, mint amilyennel a jelzett szó kezdődik, a három azonos mássalhangzó miatt nincs mód az egybeírásra, ezért a két kötőjeles megoldás jöhet szóba: *barokk-képre Restaurálás, égetett-tégla-értékesítés, festett-tapéta-bolt*. Ezeket a nehézkes szerkezeteket azonban jobb feloldani: *festett tapéták boltja*.

Ha egy állandósult kapcsolat első tagja idegen szó vagy annak származéka, a mozgószabály alkalmazása helyett szerencsésebb a különírás, annak ellenére, hogy a különírt utótágot jelöletlen nyelvtani viszonyt mutat: *maine coon tenyésztő, férfi eau de toilette, body building terem, rhodosian ridgeback tenyészet*. Ezeket az idegen elemeket célszerű ún. szóköztartalmú szóelemeknek tekinteni.

A mozgószabály ellenében különírt formák kivételesnek számítanak. Ilyenek például a *férfi* előtagú szerkezetek között találhatók: *férfi egyes mérkőzés, férfi páros, férfi nemi hormon* (vö. 15). Azokban a szerkezetekben sem lehet alkalmazni a mozgószabályt, amelyek egy különírt betűjelből és egy főnévből vagy melléknévből állnak: *C épület, U vas, V alak, T dugó, S kanyar, x tengely*; illetőleg ha a jelzős szerkezet alaptagja rövidítés vagy betűszó: *vegetatív DNS*. Az ezekhez járuló utótágot különírandó: *x tengely szerkesztés, S kanyar ív, T dugó csere, vegetatív DNS szintézis*. Ezeket a nehezen áttekinthető alakulatokat azonban szerencsésebb körülírni: *x tengely szerkesztése, az S kanyar íve, a T dugó cseréje*.

A harmadik mozgósabály

A harmadik mozgósabály két különböző nyelvi jelenséget foglal magába. Egyrészt: két azonos utótagú összetétel – *szövőipar, fonóipar* – különböző előtagjai gyakran lépnek egymással formális mellérendelő kapcsolatba, s ezt kötőjellel jelöljük: *szövő-fonó*. Ilyenkor a közös utótagot külön kell írni az előtagtól: *szövő-fonó ipar*. Másrészt: ha egy alkalmilag kötőjellel összekapcsolt főnévi szerkezet egésze (*föld-levegő*) utótagot kap (*rakéta*), ezt az utótagot a nyelvtani viszonytól függetlenül különírjuk: *föld-levegő rakéta*. A két szerkezet közötti különbséget jól mutatja, hogy míg az első esetben a harmadik mozgósabályos forma átlakítható egyszerű mellérendelő szókapcsolattá a kötőszó beiktatásával (*szövő- és fonóipar*), addig a második esetben ezt nem lehet megtenni, ugyanis a *föld-levegő rakéta* nem azt jelenti, hogy föld- és levegőrakéta, hanem egy olyan rakéta, amely a földről indul és a levegőben robban.

A harmadik mozgósabály mindkét esete valójában legtöbbször az egyszerűsítésnek fontos formája, hiszen egy jelentéssűrítő összetétel utótagja elől kötelezően elmarad a kötőjel (lásd 16). További példák: *ajak-fog hang, fény-árny játék, fok-mérték határozó, hang-adat átvitel, kutya-macska barátság, macska-egér játék, nyomás-térforagat diagram, réz-arany ötvözet*.

Meglehetősen ritkán, de előfordul, hogy két azonos előtagú összetétel – *valutavétel, valutaeladás* – különböző utótagjai lépnek egymással mellérendelő kapcsolatba: *vétel-eladás*. A közös előtagot ilyenkor külön kell írni a kötőjellel összekapcsolt utótagoktól: *valuta vétel-eladás*. (Természetesen itt is szerencsésebb a körülírás: *valuta vétele és eladása*.) További példák: *ajak zár-rés, labda, dobás-elkapás, mássalhangzó rövidülés-nyúlás, csirke far-hát*.

Tulajdonnévi előtagok összekapcsolásakor nem érvényesítjük a harmadik mozgósabályt. Ha két azonos tulajdonnévi előtagú összetétel lép egymással mellérendelő viszonyba, a tulajdonnévi kapcsolatot nagyköötőjellel jelöljük, a közös utótagot pedig kiskötőjellel kapcsoljuk. Tehát a *Magay-szótár* és az *Ország-szótár* összekapcsolásakor a *Magay-Ország-szótár* a helyes írásforma. További példák: *Budapest-Bécs-vasútvonal, Ferencváros-Újpest-mérkőzés, Föld-Mars-távolság, Renault-Peugeot-szerviz*.

Az anyagnévi mozgósabály

Az anyagnévi jelzős szerkezetek helyesírását az befolyásolja, hogy milyen a jelző és a jelzett szó szerkezete: egyszerű vagy összetett. Ha mindkettő egyszerű szó, akkor egybeírást, ha vagy a jelző, vagy a jelzett szó, vagy mindkettő összetétel, akkor különírást alkalmazunk (lásd 105). Előfordul azonban, hogy különírt szószerkezet tölti be az anyagnévi jelző szerepét, például: *valódi bőr, tiszta selyem, zúzott kő, tömör arany, angol szövet, edzett acél, fehér márvány* stb. Ilyenkor az eredetileg különírt szerkezetet az anyagnévi mozgósabálynak megfelelően egybeírjuk, az alkalmi összetétellel való jelző és a jelzett szó azonban különírandó: *valódibőr kabát, tisztaselyem ruha, zúzottkő burkolat, tömörarany gyűrű, angolszövet öltöny, edzettacél szerszám, fehérmárvány fürdőkád* stb. Ettől a szabálytól akkor térhetünk el, ha az anyagnévi jelzős szerkezetben az anyagnév jelzője melléknévképzővel ellátott földrajzi név. Ilyenkor teljes különírást célszerű alkalmazni: *carrarai márvány szobor, herendi porcelán étkészlet* stb.

SAJÁTOS ÖSSZETÉTELEK

Tulajdonnevet tartalmazó összetételek

A tulajdonneveket általában főnevekkel és melléknevekkel kapcsoljuk össze előtagként. Ha egy tulajdonnév egy köznévnél minőségjelzője, a két szót külön kell írni: *Mariska néni, Dezső bácsi, Varga úr, Bálint doktor; Szabó család, a Hollós fiú; Bánk bán, Szulejmán szultán, Renault gépkocsi, Odol fogkrém, Vénusz bolygó, Korona cipőbolt, Safi cica, a Nők Lapja hetilap*. Ha egy ilyen szerkezethez összetételei utótag járul, a megfelelő tagolás érdekében azt szintén külön kell írni: *Szulejmán szultán ellenes, Vénusz bolygó távolság, Renault gépkocsi vásárlás* (lásd 152–153, 186). Hasonlóképpen kapcsoljuk az esetleges utótagot azokhoz az egyedi címekhez, amelyekben kisbetűs elemek vannak: *Helyesírási diáksztár szócikk, Asszonyok díja elemzés*. Arra is mód van azonban, hogy a címet idézőjelbe tegyük, és az utótagot kötőjellel kapcsoljuk: „*Helyesírási diáksztár*”-szócikk, „*Asszonyok díja*”-elemzés (lásd 213).

Ha egy tulajdonnév vagy tulajdonneveket tartalmazó szerkezet (*Párizs–Dakar*) minden elemében kis kezdőbetűs, különírt szó szerkezettel lép nyelvtani viszonyba, az így létrejövő alakulatot ugyancsak külön kell írni, ugyanis a kötőjel kitétele zavaró lenne: *Pais Dezső jubileumi konferencia, Kazinczy Ferenc szépkiejtési verseny, Gundel művészeti díj, Párizs–Dakar gyorsasági verseny, Magyarország–Olaszország barátságos mérkőzés*. Az efféle alakzatokban a köznévi utótagra nem vonatkozik a szótagszámlálási szabály: *Újpest–Sopron-labdarúgómérkőzés a labdarúgó-mérkőzés helyett*.

Akkor is különírjuk a tulajdonnevet tartalmazó összetételeket, ha az utótag olyan alkalmi jelzős szerkezethez járul, amelyben a szerkezet alaptagja a tulajdonnévi elem: *használt Suzuki vásár*. Ez a forma elsősorban a márkanameknél fordul elő.

Ha egy tulajdonnév valamilyen jelöletlen összetételt alkot egy köznévvvel vagy rendszert -i, -s, -ú/-ű, -jű/-jű képzős melléknévvel, akkor a két tagot kötőjellel kell összekapcsolni: *Afrika-kutató, Ady-szobor, Kazinczy-verseny, Mátyás-templom, Szent István-bazilika; Kossuth-díjas, Mária-arcú, Herkules-erejű; József Attila-emléktábla, Apáczai Csere János-émléknepély; Geiger–Müller-számlálócső*. (Lásd 151–154.)

Ha egy kötőjellel összefűzött tulajdonnévi előtagú összetételhez újabb utótag járul, a megfelelő tagolás érdekében azt is kötőjellel kell kapcsolni: *Ady-szobor-avatás, Kossuth-díj-átadás, Davis-kupa-döntő, Mátyás-templom-restauráció*. Az esetleges előtagok ugyancsak kötőjellel kapcsolódnak – *életmű-Oscar-díj* –, s minden további utótag újabb kötőjellel járul az alakulathoz: *életmű-Oscar-díj-átadás, Davis-kupa-döntő-közvetítés*. Az ilyen nehézkes szerkezeteket azonban, a kevésbé esztétikus írásképet elkerülendő, célszerű körülírni: *életmű-Oscar-díj átadása, Davis-kupa döntőjének a közvetítése*.

A tulajdonnevet tartalmazó összetételek köznévvé válhatnak, amit a kis kezdőbetű mellett az egybeírás jelöl: *ádámcsutka, pálfordulás, röntgensugár* (lásd 154, 186–187).

Rövidítést és betűszót tartalmazó összetételek

Ha egy rövidítés teljes szóval alkot összetételt, és a rövidítés előtag, az elő- és az utótagot kötőjellel kell összekapcsolni akkor is, ha a teljes alakban nincs kötőjel: *Bp.-látkép = Budapest-látkép, fszla.-összeg = folyószámlaösszeg, rkp.-lezárás = rakpartlezárás* (vö. 294).

Ha az előtag eleve összetett szó rövidítése *fszla.* = *folyószámla*, és az ehhez kötőjellel kapcsolt teljes utótag együttesen hat szótagnál hosszabb, többszörös összetételt alkot, a teljes és a rövidítést tartalmazó alakok egyaránt kötőjellel írandók: *fszla.-kivonat* = *folyószámla-kivonat*. Amennyiben ez a többszörös összetétel újabb utótag(oka)t kap, a teljes alakban eredetileg kötőjellel írt formát (*folyószámla-kivonat*) egybe kell írni, a kötőjelet pedig az újabb utótag elé kell tenni: *folyószámlakivonat-sorszámozás*. A rövidítést tartalmazó írásformában két kötőjelet kell használni, ugyanis a rövidítést lezáró pont után nem lehetséges az egybeírás: *fszla.-kivonat-sorszámozás*.

Ha egy összetett szó rövidítésében az utótag teljes alakjában kapcsolódik a rövidített előtaghoz, s ezért a rövidítés pont nélkül záródik (*kvtár*), a rövidítéshez járuló újabb utótag(ok) előtti kötőjelhasználat a szótagszám függvénye. Amennyiben a többszörös összetétel teljes alakja nem hosszabb hat szótagnál (*könyvtárszolgálat*), a rövidítést tartalmazó alakot kötőjel nélkül kell írni: *kvtárszolgálat*. Ha azonban a teljes alak hosszabb hat szótagnál (*könyvtár-felügyeleti*), a rövidítést tartalmazó forma a teljesnek megfelelően kötőjellel írandó: *kvtár-felügyeleti*.

Ha a rövidítés összetétel utótagja, kötőjel nélkül kapcsolódik az előtaghoz, hiszen az összekapcsolás nem írásjelnél történik: *magasfszt.* = *magasföldszint*, *nyelvészkvár* = *nyelvészkönyvtár*, *reálgimn.* = *reálgimnázium*.

Az ilyen típusú, rövidítést tartalmazó összetételek akkor kötőjelesek, ha a teljes forma is az: *előadó-műv.* = *előadó-művészet*. A kötőjelet ilyenkor a szótagszámlálási szabály miatt kell kitenni: ugyanis az összetétel háromtagú, és a teljes szó hét szótagból áll (vö. 116–118). Ugyanez az alak kötőjel nélkül a háromtagú, hat szótagos *előadóművész* rövidített formája: *előadóműv.*

A mozgószámbély következtében rövidítés alkalmi összetételi utótagként is állhat: *lakosságífszla.-ügyintézés* = *lakosságifolyószámla-ügyintézés*.

Létezik olyan összetétel, amelyben az egyik tag főként csak a rövidített alakjában él: *kft.-alapítás*. Ennek az az oka, hogy a *kft.* valójában ponttal lezárt betűszó, csak formailag tartozik a rövidítésekhez. Egy háromtagú szó szerkezet (*korlátolt felelősségű társaság*) rövid, betűző ejtéssel rendelkező formája, s teljes alakjában nem szokás összetételi utótaggal ellátni.

Ha a pont nélkül használt jelszerű rövidítés összetételi utótaggal bővül, kötőjellel kell az utótagot kapcsolni: *cm-beosztású*, *CO₂-szennyezettség*, *log-számítás*, *O₂-sátor*, *sin-görbe*.

A betűszók túlnyomórészt tulajdonnevek. A tulajdonnévi betűszókhöz összetételi utótagok járulhatnak, s ezeket értelemszerűen kötőjellel kell kapcsolni: *ELTE-tanrend*, *EU-csatlakozás*, *KSH-kimutatás*, *MÁV-menetrend*, *UNESCO-jogszabály* (lásd 310). Az összetételi utótag – ritkábban előtag – a kis- és nagybetűvel írt közszói betűszókhöz is kötőjellel kapcsolódik: *EKG-vizsgálat*, *PVC-borítás*, *tv-közvetítés*, *tbc-oltás*, *URH-adás*; *plazma-tv*. Az efféle alakulatokhoz járuló újabb utótagot is kötőjellel kell kapcsolni: *vírus-DNS-szintézis*, *plazma-tv-reklám*. A tulajdonnévi betűszói előtaggal rendelkező összetételeket általában nem használjuk teljes formájukban, helyettük szerkezetes megoldással célszerű élni: *a Magyar Államvasutak menetrendje*, *a Központi Statisztikai Hivatal kimutatása*, avagy *központi statisztikai hivatali kimutatás*. A köznévi betűszók összetételi utótagjukkal együtt való feloldása kétféleképpen lehetséges. Egyrészt ha a betűszó önmagában összetett szóból keletkezett, akkor a szótagszámlálási

szabálytól függően egybeírást vagy kötőjelezést kell alkalmazni: *televízióközvetítés, tuberkulózisoltás; elektrokardiogram-vizsgálat, dezoxiribonukleinsav-elemzés*. Másrészt sokszor szerencsésebb a szerkezetes megoldás: *ultrarövid-hullámú adó, termelőszövetkezeti tag*. A több szóból álló betűszókat mindenképpen ajánlatos feloldani: *az országos tudományos diákköri konferencia megbeszélése*. Ellenkező esetben a mozgószabályt kell alkalmazni, esetleg a teljes különírást.

A betűszókkal alkotott összetételekből akkor keletkezik különírt alak, ha a tulajdonnévi betűszóhoz jelzős szerkezet kapcsolódik – *OTP személyi kölcsön* –, ha a betűszónak jelzője van – *használt VW vásár, mezőgazdasági tsz tag* –, vagy ha a betűszó olyan szerkezetre vezethető vissza, amelyik vesszőt tartalmaz: *tájak, korok, múzeumok mozgalom*.

Idegen írásmódú előtagot tartalmazó összetételek

Ha egy idegen írásmódú szó összetételt alkot egy magyaros írásmódú utótaggal, két-féle rögzítési forma lehetséges: a teljes egybeírás és a kötőjeles kapcsolat.

Teljes egybeírást alkalmazunk akkor, ha az idegen írásmódú előtag utolsó betűje a magyarban is megszokott hangértékkel rendelkezik:

<i>baseballmérkőzés</i>	<i>cowboyvirtus</i>	<i>ketchupadag</i>
<i>bestsellerlista</i>	<i>currymártás</i>	<i>pacemakerműködés</i>
<i>boyszolgálat</i>	<i>floorballbajnokság</i>	<i>peelingterápia</i>
<i>cascobónusz</i>	<i>grizzlyvadászat</i>	<i>ragdollállomány</i>
<i>cellulitiskezelés</i>	<i>huskytartó</i>	<i>showmanszerű</i>

A képzőszerű utótagok nem toldalékként, hanem összetételi utótagként kapcsolódnak az idegen írásmódú szavakhoz, s ebből következően a fő végi rövid magánhangzó nem nyúlik meg: *allegroszerű, lymphocytaféle, campanileszerű* stb.

Kötőjellel kapcsolódik az utótag azokhoz az idegen írásmódú előtagokhoz, amelyek vagy néma betűre végződnek, vagy az utolsó kiejtett hangot a magyar írásrendszerben szokatlan, bonyolult betűegyüttes jelöli:

<i>barbecue-kellékek</i>	<i>merlot-tárolás</i>	<i>show-biznisz</i>
<i>cabernet-fogyasztás</i>	<i>parole-kategória</i>	<i>show-kellék</i>
<i>homepage-kialakítás</i>	<i>pole-pozíció</i>	<i>stroke-kezelés</i>

A kötőjel esztétikai-tagoló szerepű is lehet a szótagszámlálási szabálynak megfelelően: *baseball-világbajnokság, pacemaker-visszaültetés* stb.

Ha egy idegen írásmódú szóalak eleve tartalmaz kötőjelet, az összetételi utótagot célszerű különírni: *e-mail cím, feed-back rendszer, folk-rock rajongó, hand-out kiosztás, make-up készítés, night-club reklám* stb.

Az idegen írásmódú többszavas kifejezések mint ún. szóköztartalmú szóelemek esetén nem érvényesítjük a mozgószabályt, helyette különírást alkalmazunk: *bischoň havanese tenyésztés, maine coon állomány, eau de parfume minta, ham and eggs rendezés, heavy metal örület, music center vásárlás* stb. (lásd 219). A képzőszerű utótagokat azonban nem lehet a kételemű idegen szerkezetektől különírni, ezért vagy egybeírjuk az idegen szerkezet második tagjával, vagy kötőjellel kapcsoljuk őket (ha például néma betűre vagy a magyarban szokatlan betűegyüttesre végződnek): *maine coonszerű, oratio obliquaszerű, de: bischoň havanese-szerű*.

A kezdőbetű

A betűknek kétféle formai változata létezik: a kisbetű és a nagybetű (lásd 18, 21). A magyar közszavakat, bármilyen szófajhoz tartoznak is, alapvetően kis kezdőbetűvel kell kezdeni: *olvas, virágzik, könyv, sokaság, szépséges, hajadon, tizenhét, sok, kicsoda, bármikor, most, hanyatt, írva, szeretni, alatt, óta, mivel, jóllehet, tehát, ugye, bárcsak, talán, nahát, jaj* stb. Állandó nagy kezdőbetűjük csak a tulajdonneveknek van. Ez azt is jelenti, hogy minden olyan nyelvi egység, amelyik állandó nagy kezdőbetűvel rendelkezik, a tulajdonnevek közé tartozik: *Kovács János, Mancika, Cirmi, Budapest, Csepel-sziget, Magyar Állami Operaház, Trabant, Tomi Kristály, Göncölszekér, Nők Lapja, Nobel-díj* stb. (Ez alól a szabály alól csak a nagy kezdőbetűs állandó rövidítések a kivételek.)

A KIS KEZDŐBETŰ

A nyelv szókincsét feldolgozó értelmező vagy helyesírási szótárakból egyértelműen kiderül, hogy a közszavak mindig kisbetűvel kezdődnek. A kisbetűs szókezdettel kapcsolatosan négy olyan jelenségre hívjuk fel a figyelmet, amely az írás során problémát okozhat.

- Erős érzelmi töltésük ellenére általában kis kezdőbetűvel kell írni a magasztos tartalmú, kellemes hangulatú és jelentésű közszavakat: *édesanya, béke, szabadság, szerelem, haza, élet, család* stb.
- Ugyanígy kisbetűvel kezdődnek az ünnepek, nevezetes napok, rövidebb-hosszabb időszakok, történelmi események megnevezései is: *március tizenötödike, anyák napja, mindenszentek, karácsony, újév, húsvét, nemzeti ünnep, a honfoglalás, a szabadságharc, a francia forradalom, a nagy októberi szocialista forradalom, az ónodi országgyűlés, a mohácsi vész, a bécsi kongresszus, a százéves háború* stb. Akkor is kisbetűs a szókezdő, ha az ünnepnek vagy az eseménynek nagyon erős a pozitív érzelmi töltése: például *karácsony* vagy *anyák napja*.

A szabály ellenére ezeknek a szavaknak az erős pozitív érzelmi töltése befolyásolhatja a leírásukat, s egyes szavakban terjed a nagy kezdőbetű. Ez főként az egyházi vagy egyházi eredetű ünnepek rögzítésekor gyakori: *Karácsony, Húsvét, Mindenszentek, Pünkösöd, Virágvasárnap, Ramadan, Pészah* stb. Mindez a magánjellegű írásgyakorlatban nem hibáztatható. A jelenséget érzelmi alapú nagy-kezdőbetűsítésnek nevezhetjük.

- Kis kezdőbetűvel írandók a rendezvények, társadalmi és politikai mozgalmak, programok stb. megnevezései is: *jövőkutató konferencia, nemzetközi orvoskongresszus, anyanyelv-oktatási szimpózium, terminológiai tudományos ülésszak, erdészeti és faipari tudományos napok, a magyar nyelv hete, országos középiskolai tanulmányi verseny, országos tudományos diákköri konferencia, nyári olimpiai játékok, II. országos*

gyermekortopédiai konferencia stb. Az intézményszerű rendezvényeket azonban az intézménynevek mintájára nagybetűvel kell írni: *Budapesti Nemzetközi Vásár, Szegedi Szabadtéri Játékok, Vadászati Világkiállítás* stb. Az írásmódot tekintve sokszor gondot okoz annak eldöntése, hogy egy-egy rendezvény vagy esemény megnevezése az intézménynevek kategóriájába tartozik-e (lásd 198).

Ehhez hasonló írásgyakorlati probléma a nemzetközi szerződések és a törvények elnevezésének az írásbeli használata. A hivatalos közlönyökben a nemzetközi szerződések csupa nagy kezdőbetűvel jelennek meg. Ennek ellenére a mindennapi írásgyakorlatban, különösen a szerződések rövid megnevezései, kis kezdőbetűkkel is írhatók: *maastrichti szerződés, római szerződés* stb. Ha hangsúlyozni kívánjuk a címjellegét, még ha nem valódi címről van is szó, elfogadható a nagybetűs kezdés is: *Maastrichti szerződés*. A jogi szakmai írásgyakorlatban továbbá a címekhez hasonlóan írjuk a törvények teljes megnevezéseit is: *A tőkepiacról szóló (2001. évi CXX.) törvény*. A rövid *tőkepiaci törvény* forma azonban kisbetűvel írandó. Szakmai szövegekben, például a jogi nyelvben elfordul, hogy bizonyos közszavak és szerkezetek következetesen nagybetűvel jelennek meg a törvényekben, periratokban stb., például: *Alperes, Felperes, Kormány, Magyar Állam*. Vagy ugyanígy az asztrológiában nagybetűsek a *Víz, a Tűz, a Föld és a Levegő* főnevek. Ezt a jelenséget szakmai nagybetűsítésnek nevezzük. Ezek a szavak az értelmező és helyesírási szótárakban természetesen csak kisbetűs formában jelennek meg.

• Kisbetűvel kell kezdeni a magyarban a népek, népelemek, népcsoportok és népcsaládok elnevezéseit is: *magyar, észt, finn, kínai, orosz, szlovák, palóc, sváb, szász, székely, indián, néger, cigány, finnugor, germán, urál-altaji, szláv, nyugati szláv* stb. Ugyancsak kisbetűsek a valláshoz, felekezethez tartozást jelölő megnevezések: *buddhista, evangélikus, katolikus, muszlim, ortodox, református, zsidó* stb. Ezalól hagyományosan csak a honfoglaló hét törzs neve jelent kivételt: *Jenő, Kér, Keszi, Kürtgyarmat, Megyer, Nyék, Tarján*. (Ezek egyben nemzetségnevek is voltak.)

Az írásgyakorlat szempontjából a népnevek okozhatnak gondot. A magyar nyelvet az utóbbi időben erő angol nyelvi hatás következménye lehet az, hogy a népneveket nagy kezdőbetűvel rögzítik. Ezt mindenképpen kerüljük.

A NAGY KEZDŐBETŰ

A nagy kezdőbetű használatának három fontos területét lehet megkülönböztetni: a nyelvtani, az írásszokáson alapuló és a stilisztikai nagy kezdőbetűket.

Nyelvtani alapú nagybetűsítés

A nyelvtani alapú nagybetűsítéshez két alapvető jelenség tartozik: a tulajdonnevek kezdőbetűje és a mondatkezdő nagybetű.

A TULAJDONNEVEK

Mivel a tulajdonnevek a magyar helyesírásban külön részrendszert alkotnak, a tulajdonnevekre vonatkozó részletes szabályokat és azok magyarázatait külön fejezet tartalmazza (lásd 135–213).

A magyar tulajdonnevek nyelvi szempontból változatos felépítésűek. Vannak kö-zöttük egy- és többemlűek; a többemlűek írásmódja lehet egybeírás (*Annamária, Balatonalmádi, Belügyminisztérium*), kötőjelezés (*Bajcsy-Zsilinszky, János-hegy*) és különírás is (*Nők Lapja, Magyar Köztársaság, Akadémiai Aranyérem*). Közös nyelvi jellegzetességük, hogy a mondatban mindig főnévi szerepkörben jelennek meg, akár-hány tagból állnak is (*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar* – öt szó, a mondatban azonban egy főnévnek számít). További közös jellemzőjük, hogy kezdőbetűjük mindig nagy. A több különírt elemből álló tulajdonnévben az állandó nagy kezdőbetű a név kezdetét mutatja a mondatban, a név összes elemének nagybe-tűs kezdése pedig a tulajdonnév egységét, az elemek összetartozását is jelölheti. Ez érvényesül a személyneveknél: *Boján Mihály, Bojánné László Judit*; az intézményne-vek jó részénél: 36. Számú Építőipari Szakmunkásképző Intézet, Kavicsos Közi Általá-nos Iskola; a csillagászati elnevezések között: *Dél Keresztje, Bereniké Haja*; a márkane-veknél: *Alfa Romeo, Tomi Kristály*; a földrajzi nevek között: *Magyar Köztársaság, Római Birodalom*; a kitüntetések, díjak egy részénél: *Állami Díj*, valamint az állandó címe-nél: *Magyar Hírlap*. A kötőjeles írásmódú tulajdonnevek több típusában is jellemző a nevet alkotó összes tag nagy kezdőbetűje: *Coca-Cola, Holt-Tisza, Kál-Kápolna*.

A tulajdonnevek egy sajátos nyelvi formája a betűszó. A tulajdonnévi betűszók na-gyobb részt intézményneveket jelölnek, a teljes intézménynév rövidebb megnevezését teszik lehetővé. A mozaikszók közé tartozó betűszók a szóalkotásnak egy külön mó-dozatát képviselik. A tulajdonnévi betűszók a többszavas tulajdonnevek elemeinek a kezdőbetűiből alakulnak. Mivel az intézménynevekre jellemző, hogy minden egyes különírt elemüket – a kötőszó kivételével – nagybetűvel kell kezdeni, az intézmény-névi betűszók csupa nagybetűből állnak össze: *BKV, KSH, ELTE, OSZK, ENSZ, FMH* stb. A betűszók között előfordulnak címek is: *PM, HVG, NAT* stb. Az utóbbi cím be-tűszói változata annak ellenére csupa nagybetűből áll, hogy az alapforma – egyedi cím lévén – nem minden szavában nagy kezdőbetűs: *Nemzeti alaptanterv* (lásd 210).

Az állandó rövidítések között nyilvánvalóan nagy kezdőbetűsek azok, amelyekben tulajdonnévi elem (is) van: *Kr. e., Kr. u.*, valamint nagybetűs az ismeretlen név pótlá-sául használt *X. Y.* vagy *N. N.* rövidítésforma is (vö. 131, 287, 290).

A tulajdonnevek állandó nagy kezdőbetűje értelemtükrözőtető jellegű. A *bükk* főnév például egy fafajta, míg a *Bükk* tulajdonnév egy hegységnek a neve, az *opera* egy zenei műfaj, az *Opera* intézménynév, a *kovács* foglalkozásnév, a *Kovács* ellenben személy-név, stb.

Létezik egy újfajta személynévtípus: az internetes fórumokon használt ún. nick. Ezeknek a neveknél – éppúgy, mint bármelyik tulajdonnévnek – az elsődleges és leg-fontosabb szerepe az azonosítás. A nicket mindenki maga választhatja meg, ezzel je-lentkezik be egy fórumra, vagy ezen a néven küldi el hozzászólását egy adott témá-hoz. A rendszer csak olyan alakot engedélyez, amelyik addig még nem szerepelt a listáján, vagyis két teljesen azonos nevet általában nem lehet használni. Ennek követ-keztében a nickek változatosak, a betűkön kívül számokat, szimbólumokat és külön-féle egyéb karaktereket is tartalmazhatnak. Sajátos módon gyakori közöttük a kisbe-tűs névkezdlet is, tehát a *Safi* és a *safi* két különböző nick lehet. Vagyis a kisbetűs vál-tozat növeli az azonosítási lehetőségek számát. (Vö. 147.)

A MONDATKEZDŐ NAGYBETŰ

A nagy kezdőbetű nyelvtani használatának másik fontos területe a mondatkezdő nagybetű. A mondat első szavának nagybetűje a mondatzáró írásjelekkel együtt tagolóeszköz, hiszen a nagybetű jelzi a szövegben, hogy új egység, új mondat kezdődik. A helyesírásnak ez a fajta tagoló funkciója az írásban teljesen egyértelművé teszi a mondathatárokat. A mondat tehát nagybetűvel kezdődik, és általában ponttal, kérdőjellel vagy felkiáltójellel záródik.

Kettőspont után is következhet mondatkezdő nagybetű. Ez leginkább akkor fordul elő, amikor egy kettősponttal lezárt, figyelemfelhívó jellegű mondatot, amelyben van egy olyan, ún. tartalomváró szó, amelyik hosszabb kifejtést igényel, több külön mondat követ, s ezek a mondatok a tartalomváró szó tulajdonképpeni kifejtései. Ilyenkor már a kettőspont utáni első mondat is kezdődhet nagybetűvel: *A nyelvújításnak több oka volt: Nem tudtuk a tudományokat anyanyelven művelni. Irodalmunknak új kifejezési formákra volt szüksége. Tiltakozást jelentett a németességgel szemben.*

A tartalomváró szó az *ok* főnév, s az okok részletezése található a kettőspont után több mondatban.

Mondatkezdő nagybetű szerepel néhány állandó rövidítésben is (lásd 131, 287):

B. ú. é. k. = Boldog új évet kíván

K. m. f. = Kelt, mint fent

Ui. = Utóirat

Az ismertetett általános szabályoktól – elsősorban stilisztikai okokból – csak a szépirodalomban szokás eltérni. Kányádi Sándor például az alábbi versrészletben egyetlen nagy kezdőbetűt (és írásjelet) sem használ:

1.

*én a fáraó írnoka
ezennel kijelentem
bár kényszerítettek soha
semmit se szépíttettem
(Szürke szonettek pergamentekercsekre)*

Az írásszokáson alapuló nagybetűsítés

Ebbe a kategóriába soroljuk a feliratok nagybetűs írásmódját, valamint a levelekben és hivatalos iratokban a nagy kezdőbetűkre vonatkozó, az írásgyakorlat által kialakított nyelvhazsnálatti szokásokat.

A FELIRATOK

A különféle feliratokat, a táblázatok, grafikonok, ábrák, képek stb. alatti vagy fölötti szövegeket, amelyek éppen elhelyezésük és tájékoztató szerepük miatt válnak szöveggé, nagy kezdőbetűvel szokás írni. Ezek a szövegek állhatnak akár egyetlen szóból is: *Bejárat, Kijárat, Házfelügyelő, Pénztár, Igazgató, Pénzváltás, Lázgörbe, Telefonfülke, Szemkontúrrajzoló* stb., de természetesen előfordulnak közöttük több szóból álló szerkezetek is: *Kijelölt dohányzóhely, Kettős megállóhely, Nyilvános telefon, B porta, Nyitva tartás: 10–18^h, Multivitaminos hidratáló krém, A légfék vázlatos rajza* stb. A többsza-

vas szerkezetekben alapvetően csak az első szó nagy kezdőbetűs, hasonlóképpen a mondatok kezdő nagybetűjéhez. Természetesen léteznek tagolt mondat formájú feliratok is – *Dohányozni tilos!* –, ilyenkor azonban a nagy kezdőbetű már nyelvtanilag indokolt. Ha egy felirat szövege számjeggyel kezdődik, az utána következő szót kisbetűvel írjuk: 2. *metróvonal*, 5. *ajtó*, 3. *vágány* stb.

Bár a feliratokhoz szerepüket tekintve hasonlítanak, mégsem tekinthetők szövegeknek az ügyiratok, igazolványok, oklevelek stb. végén az aláírás alatti megjelölések, így ezeket kisbetűvel kell írni: *elnök, titkár, igazgató, dékán, rektor, miniszter, a bizottság elnöke, a társasház közös képviselője, a kollégium gondnoka* stb.

LEVELEK ÉS HIVATALOS IRATOK

Különösen a hivatalos levelek és a különféle hivatalos iratok megszólításában az első szó és a tulajdonnévi tagok mellett rendszerint az összes többi főnév is nagy kezdőbetűs: *Drága Hölgyem!* ♦ *Tisztelt Főigazgató Úr!* ♦ *Kedves Szabó Úr!* Ezek a szavak általában megszólításra alkalmas főnevek, például rokonsági terminusok, rang- és cím-megjelölések, foglalkozást jelentő köznevek vagy a teljesen általános használatúvá vált *úr* terminus. Ugyanerre a célra a nők megszólításaként az *asszony* forma vált elterjedté. A megszólításra alkalmas főneveken kívül azonban a nem mondatkezdő helyzetben lévő más szófajú szavak, leggyakrabban a jelzői szerepű melléknév, illetve a kötőszó, már kisbetűsek: *Mélyen tisztelt Asszonyom és Uram!* ♦ *Drága jó Ilonka Néni!* Mindezeket a szabályokat az írásgyakorlat alakította ki, valójában nem helyesírási szabályok. A nagybetűsítés valamiféle tisztelet, nagyrabecsülés érzékeltetésére szolgál. Ha valaki levélbeli megszólításban nem él ezekkel a nagybetűs formákkal, az nem számít helyesírási hibának. Magánlevelekben a megszólítás első szaván és tulajdonnévi tagjain kívül akár minden szót lehet kisbetűsen kezdeni: *Kedves barátom!* ♦ *Tisztelt Nagy úr!* ♦ *Édes jó anyám és apám!*

A megszólításra alkalmas főnevek, valamint a második személyű személyes névmások szövegen belül is lehetnek nagy kezdőbetűsek a fokozott tisztelet kifejezésére. Tehát a következő mondat személyes névmása kétféleképpen írható; kisbetűvel: *Szeretnék veled lenni*, vagy nagybetűvel: *Szeretnék Veled lenni*. A kezdőbetű megválasztása az író szándékától függ: *Mikor találkozhatnék önnel/Önnel?* ♦ *Szeretném, apám! Apám, ha nem értene félre.* A megszólításra alkalmas szerkezetekben, mivel azok több szóból állnak, szövegen belül a tisztelet kifejezésére csak az első szót szokás nagybetűvel kezdeni – *Bocsássa meg, Professzor úr, hogy soraimmal zavarom!* –, szemben a megszólítások *Professzor Úr* formájával.

Stilisztikai alapú nagybetűsítés

A nem mondatkezdő helyzetben lévő közszavak nagybetűs kezdése fontos stilisztikai értéket kaphat. Ezzel elsősorban a szépirodalom, azon belül is a költészet él. A nagy kezdőbetű lehet a különféle szóképek, például megszemélyesítés vagy metafora, szimbólum stb. kiemelésének eszköze. Erősítheti a szóhangulatot, lehet figyelemfelkeltő szerepe, kifejezhet valamiféle érzelmi viszonyulást is, de akár egyszerre is szolgálhatja mindezeket a célokat. Például: *Szerelem, Végtet, Hatalom; Mi vagyunk: Jövő és Igaz-*

ság; Engesztelés és nagy Ítélet. Keresztury Dezső Éber éj című versében, amelyben mindössze két mondatkezdő nagybetű van, a vers két nagy egységét szétválasztva, a következő, nem mondatkezdő helyzetben lévő közszavak szerepelnek nagy kezdőbetűvel: *Mindenség, Teremtés, Éden, Őskert, Vezérek, Ég, Lét.*

A költészetben formai megoldás lehet az is, hogy egy-egy vers minden egyes sora nagy kezdőbetűvel kezdődik, a mondatahatároktól függetlenül:

Vak ügését hallani
Eltévedt, hajdani lovasnak,
Volt erdők és ó-nádasok
Láncolt lelkei riadoznak.

(Ady Endre: Az eltévedt lovas)

Más szövegtípusok a nagy kezdőbetű stílárús lehetőségeivel kevésbé élnek, leszámítva a reklámokat és a hirdetéseket. A kiemelésnek, a figyelemfelhívásnak a nyomtatásban például többféle tipográfiai megoldása is lehetséges, nem csak a nagybetűsítés. Ilyen többek között a dőlt vagy félkövér betűvel való szedés, de léteznek más lehetőségek is (különböző alakú vagy színes betűk stb.).

A KIS- ÉS NAGYBETŰK ÍRÁSGYAKORLATÁNAK SAJÁTOS SZABÁLYAI

Az idézés

Az idézeteket mindig az eredeti szövegnek megfelelően kell írni, tehát a kis- és a nagybetű használata is ehhez igazodik. Például ha az eredeti szöveg nagybetűvel kezdődik, akkor az idézetben is nagybetűs. Esterházy Péter írja: *„Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot.”* ♦ Fábíán Pál véleménye szerint: *„A magyarországi helyesírás-szabályozásnak szerves és fontos része volt a szaknyelvi helyesírások megalkotása.”*

Az eredeti szöveg kisbetűvel kezdődik, így az idézetben is kisbetűs, még akkor is, ha az idéző mondat az idézet után áll: *„mennydörgő bádorgfelhők a paradicsomkert fölöött”* – kezdi Orbán Ottó Kassák-architektúra című versét. ♦ *„...ezt a kifejezést kizárólag a nyelvújítás során létrejött szavakra alkalmazzuk”* – írja a Magyar grammatika a szócsontkításról.

Az idéző mondatok nagybetűvel kezdődnek, amikor megelőzik az idézetet, ha viszont közbeékelődnek, vagy követik az idézetet, kisbetűsek (kivéve akkor, ha tulajdonnévvel kezdődnek):

A magyar helyesírás szabályzat előszavában olvasható: *„A helyesírás azonban csak akkor tudja betölteni társadalmi szerepét, ha szünet nélkül gondozzák.”*

„A helyesírás azonban – olvasható a magyar helyesírás szabályzat előszavában – csak akkor tudja betölteni társadalmi szerepét, ha szünet nélkül gondozzák.”

„A helyesírás azonban csak akkor tudja betölteni társadalmi szerepét, ha szünet nélkül gondozzák” – olvasható a magyar helyesírás szabályzat előszavában.

A megszakított idéző mondat akkor is kisbetűvel folytatódik, ha a közbevetett idézetet felkiáltó- vagy kérdőjel zárja: Madách szavait: *„Mondottam, ember: küzdj és bízza bízzál!”* ma is gyakran idézzük. (Az idézés szabályait lásd 261–265.)

Nagybetű a rövidítésekben

A tulajdonnevek rövidítése természetesen nagy kezdőbetűs: *Mo.* = Magyarország, *Bp.* = Budapest stb. Ide tartoznak a gépkocsik országjelzései: *H* = Magyarország, *NL* = Hollandia, valamint az országnevek kódjai: *HU* = Magyarország, *FI* = Finnország. (Ez utóbbiakat az internetes címekben viszont kisbetűvel szokás használni: <http://www.index.hu>). Nagybetűt kell alkalmazni akkor is, ha a rövidítésnek tulajdonnévi eleme van: *Kr. e.*, vagy ha mondatkezdő nagybetű szerepel benne: *K. m. f.*

Több rövidítés a kis- és a nagybetűket illetően nem követi az alapforma írásmódját, általában a kisbetű rovására: *ÉKsz.* = Értelmező kéziszótár.

A mértékegységek jelében a nemzetközi szabványokhoz kell igazodni, s ennek megfelelően alakul a kis- vagy nagybetűs írásmód. A mértékegységek jelei általában akkor nagybetűsek, ha tulajdonnévi eredetűek, jöllehet alapformájukat már nem írjuk nagy kezdőbetűvel: *N* = newton, *K* = kelvin, *Pa* = pascal, *MW* = megawatt, *kV* = kilovolt stb.

Mindig nagybetűvel kell kezdeni az elemek vegyjelét: *O* = oxigén, *Na* = nátrium; az égtájak rövidítését: *K* = kelet, *ÉNy* = északnyugat és a legtöbb pénznem rövidítését: *Ft* = forint, *M Ft* = millió forint. Ezek az állandó nagy kezdőbetűs rövidítések nem tulajdonnevekre vagy a mondatkezdő helyzetre vezethetők vissza, hanem írásformájukat szabványok határozzák meg.

Gyakran nagy kezdőbetűs a *szent* melléknév rövidítése: *Szt.* Ennek az az oka, hogy legtöbbször tulajdonnevekkel összekapcsolódva használatos, és ilyenkor a név részének számít: *Szt. László* (*Szent László*).

Elsősorban a figyelemfelhívó szerepe teszi nagybetűssé az egyébként feliratszerűen alkalmazott *T* rövidítést, amelyet a tanulóvezetőknek ajánlatos használniuk.

Speciális két nagy kezdőbetűs és zárójellel ellátott ún. piktoqram a (*P. H.*), amely a hivatalos iratokon a pecsét helyét jelöli.

A családnevek előtti névelőzések közül többet inkább rövidítve szokás használni, mint teljes kiírt formájukban. Például: *dr.* = doktor, *id.* = idősb, *iff.* = ifjabb. Vannak azonban olyanok, amelyek teljes formájukban és rövidítve is megjelennek a nevek előtt: *özv.* = özvegy, *gr.* = gróf. Mivel a névelőzék nem része a személynévnek, kisbetűvel írandó, ha mondat belsejében fordul elő: *Találkoztam dr. Jakab Dénessel.* ♦ *Az előadás megtartására megkérem dr. Várhegyi Katalint.* ♦ *Tegnap id. Varga Gyula és iff. Varga Gyula feljelentést tett özv. Baróti Mihályné ellen.* ♦ *Miniszteri tárcát vállalt gróf Széchenyi István.* Ha azonban a személynevek kiemelt helyzetben szerepelnek: aláírásban, levélcímzésben, oszlopba rendezett névsorban, névtáblán, névjegykártyán, képaláírásban, képernyőn, címkeszerű feliraton stb., valamint mondatkezdő helyzetben vannak, a névelőzések nagy kezdőbetűsek: *Dr. Tóth János, Ifj. Lengyel Péter, Id. Salamon József, Özvegy Lukács Péterné, Gróf Széchenyi István* stb.

Nagybetű a közzsói betűszókban

A közzsói betűszók leírására vonatkozó legfontosabb szabály az, hogy csupa kisbetűből állnak, mivel kisbetűs szavakat helyettesítenek: *tv*, *tb*, *vb* stb. A szaktudományok körében használt közzsói betűszók, illetőleg az olyan, idegen nyelvből átvett közzsói

betűszók, amelyeket az adott nyelvben csupa nagybetűvel írnak, az alapszabály ellenére a magyarban is csupa nagy kezdőbetűsek: *CB, DNS, PVC, WC, S. O. S., AIDS, HIV, GNP, GDP, EKG, AV-eszköz, PB-gáz, BCG-oltás* stb. Kis- és nagybetűt egyaránt alkalmazó betűszók: *Rh-faktor, pH-érték*. (A betűszókat lásd 303–310.)

Nagybetűkkel szokás írni azoknak az eseményeknek, mozgalmaknak a betűszói változatát is, amelyek alapalakjukban kisbetűsek: *TDK = tudományos diákkör, OKTV = országos középiskolai tanulmányi verseny, TKM = tájak, korok, múzeumok* stb.

Egyéb nagybetűs írásmódok

Mindig nagybetűsek a rendszámokban lévő betűjelek: *IMP-799*, valamint az azonosításra szolgáló okmányok betűjelzései a számjelzések mellett, például a személyi igazolványban: *AF 451025* vagy a jogosítványban: *E300266*.

Ha egy betű önmagában áll jelzőként vagy összetételi előtagként, általában nagybetűsen írjuk. Ilyenek például azok a betűjelek, amelyek valaminek az alakját írják le (ezalól kivétel az *ólabú* és az *ikslábú*): *U szög, V alak, X-kromoszóma, Y kapcsolat, T dugó, S kanyar*. Hasonlóképpen kell írni a pusztán megkülönböztetésre szolgáló betűjelek egy részét: *B-vitamin, C-vitamin, C épület, E épület, A-hitel, B-hitel, C típusú, C-kulcs, H-dúr, G-dúr, de: d-moll, e-moll, c-húr* stb. (Mivel a nagybetű a nagytercet, a kisbetű a kistercet jelöli, a *d-moll, e-moll* stb. formák még mondatkezdő helyzetben vagy címek első elemeként sem lehetnek nagybetűsek.) Gyakori a megkülönböztető nagybetű használata az autó- és motormárkák típusjelzései között: *Yamaha Maxster XQ 125, Renault Mégane RN* stb.

Sajátos nagybetűhasználat jellemzi az informatikai szaknyelvet: *ÉS jel, ÉS kapu, ÉS logikai áramkör, ÉS-NEM kapu, VAGY kapu* stb.

Lexikonok, szótárak, mutatók címszavai

Lexikonok és szótárak, valamint különféle mutatók címszavait csak akkor kezdjük nagybetűvel, ha az adott szónak állandó nagy kezdőbetűje van, tehát tulajdonnév vagy nagy kezdőbetűs rövidítés, illetőleg betűszó. Egyébként a címkejelleg ellenére a közszavaknál a kis kezdőbetű a megszokott, még akkor is, ha nem helyesírási szótárról van szó. Ennek oka az, hogy mindenféle szótárban és címszavakkal dolgozó lexikonban, mutatóban fontos helyesírási információ a kezdőbetűk használata. Például:

kodikológia: A középkori kézírásos könyvekkel foglalkozó tudományterület.

purizmus: Nyelvvédő irányzat, amely a nyelv tisztaságának megőrzésére, idegen hatásoktól, elemektől való megóvására törekszik. Jeles képviselője pl. Kosztolányi Dezső.

Reklámok és hirdetések nagybetűs írása

A reklámokban és a hirdetésekben a nagybetűsítésnek fontos figyelemfelkeltő szerepe van. Gyakori az intézménynevek és a különféle márkanévek csupa nagybetűs rögzítése, de előfordul, hogy a teljes hirdetési szöveg nagybetűs.

A szabványokban előírt formákat, például a mértékegységek és a pénznemek rövidítéseit a csupa nagybetűs szövegben sem szabad megváltoztatni: *A KÉSZÍTMÉNY ÁRA: 5200 Ft; A LAKÁS ALAPTERÜLETE 102 m²*. Ilyenkor a kisbetűs rövidítésformákhoz a toldalékokat is kisbetűvel kapcsoljuk: *ELADÓ EGY BELVÁROSI 205 m²-es LAKÁS!* Mindez egyéb rövidítésekre nem vonatkozik, például: *DR. BÁNTÓ GÉZA*.

Táblázatok, ábrák szövegének kezdőbetű-használata

A felsorolások, paragrafusok, táblázatok rovataiban a szövegegységek kezdőbetű-használata sokszor attól függ, hogy a szövegegységek milyen nyelvtani szerkezetűek. Az egymást új sorban követő rovatokból tagolt szerkezetű mondatok nagybetűvel kezdődnek, és írásjellel le is kell zárni őket:

Ingatlan-adásvételi szerződés feltételei:

1. *Eladók eladják, vevők pedig ½-½ arányban megveszik a fent körülírt ingatlant megtekintett állapotban.*

2. *Az ingatlan vételárát a felek 8 500 000 Ft-ban, azaz nyolcmillió-ötszázezer forintban állapítják meg.*

3. *A felek megállapodnak, hogy az eladók az ingatlant az utolsó vételár megfizetésével egyidejűleg, legkésőbb 2003. február 17. napjáig a vevők birtokába adják, akik ettől az időponttól szedik az ingatlan hasznait, viselik terheit és a kárvessélyt.*

Ha azonban a felsorolás vagy táblázat rovataiban egy szóból vagy szerkezetből álló olyan nyelvi egységek vannak, amelyek nem kapcsolódnak a bevezető mondat szerkezetéhez, megválasztható a kezdőbetű: lehet kis- és nagybetű is.

Hétfői órarend:

- ♦ Matematika
- ♦ Történelem
- ♦ Magyar irodalom
- ♦ Földrajz
- ♦ Fizika
- ♦ Testnevelés

Vagy: Hétfői órarend:

- ♦ matematika
- ♦ történelem
- ♦ magyar irodalom
- ♦ földrajz
- ♦ fizika
- ♦ testnevelés

Ugyanígy járunk el a táblázatok, illetőleg az ábrák egy szóból vagy szerkezetből álló szövegeivel is:

8. táblázat. Haltáplálékok százalékos összetétele

Eléség	Víz	Fehérje	Szénhidrát	Zsír	Ásványi anyag	Kitin
tubifex	86	8	2	2	1	1
vörös szúnyoglárva	85	8	2,5	2	1	1,5
vízibolha	90	4	2,5	0,5	1,5	1,5

Ha a felsorolás rovataiban szereplő, egy szóból vagy szerkezetből álló nyelvi egységek nyelvtanilag kapcsolódnak a bevezető mondat szerkezetéhez, akkor kisbetűvel kell kezdeni őket:

Az iskolában kétféle sportággal ismerkedhetnek meg a gyerekek:

a) a kézilabdával,

b) a cselgáncsossal.

Ugyanígy kell eljárni akkor is, ha a felsorolás olyan mondategységekből áll, amelyek nyelvtani kapcsolatban vannak a bevezető mondattal:

A jelentés szerinti tájszók:

1. olyan nyelvjárási szók, amelyek hangalakjukban ugyan megegyeznek a köznyelvi szavakkal,

2. de jelentésükben eltérnek tőlük.

Ha egy táblázat, felsorolás vagy ábra egyszerre tartalmaz tagolt mondatokat és egy szóból vagy szerkezetből álló nyelvi egységeket is, az egységesség szempontja miatt a nagy kezdőbetű a megfelelő megoldás, például:

A telefon kijelzőjének felső sorában az aktuális információk jelennek meg:

♦ *Dátum.*

♦ *Pontos idő.*

♦ *Ha előzőleg hívásátírányítást vagy -letiltást programozott be, akkor ez az információ is megjelenik.*

♦ *Beszélgetés közben az aktuális kapcsolási állapot is a kijelző felső sorában jelenik meg.*

A táblázatok, paragrafusok, felsorolások, ábrák kísérőszövegeinek írásjelhasználatát lásd 243–244.

A tulajdonnevek

A tulajdonnevek sajátos osztályt alkotnak a nyelvi rendszerben. Mind nyelvtani jellemzőikben, mind jelentésük tekintetében különböznek a többi nyelvi szerkezettől. Közös bennük, hogy szerkezetükben és jelentésükben önálló egységet alkotnak. Ez azt jelenti, hogy a mondatban mindig főnévként szerepelnek, akár egyetlen szóból, akár több szóból állnak. A tulajdonnevet alkotó szavak szófaja szótárilag azonban nem szükségszerűen főnév. A *János*, az *Európa*, a *Suzuki* szótárilag is főnevek. Egy macska azonban viselheti például a *Kormos* vagy a *Gyanús* nevet, amelyek szótárilag melléknevek, tulajdonnévként ellenben főnévi értékűek. A több szóból, szerkezetből összetevődő nevekkal kapcsolatban nyilvánvaló, hogy a nevet alkotó tagok különféle szófajokhoz tartozhatnak, ám együttesen – tulajdonnévként – a főnév kategóriájába sorolandók. A *Géza Király Téri Egészségügyi Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet* egyetlen név, tehát egyetlen nyelvtani értelemben vett főnév a mondatban, a nevet alkotó tagok között azonban főnevek (*Géza*, *király*, *szakközépiskola*, *intézet*), melléknevek (*téri*, *egészségügyi*), melléknévi igenév (*szakmunkásképző*) és kötőszó (*és*) is szerepelnek. Ebből következik, hogy egy tulajdonnevet egységében, egészelve kell névként kezelni. A tulajdonnév továbbá mindig egyedivé tesz és azonosít. (Ebből természetesen nem következik, hogy egy tulajdonnévnek csupán egyetlen vonatkozása lehetne, hiszen például nagyon sok férfit hívnak *János*nak.)

A tulajdonnevek sajátosságaiból ered az a természetes törekvés az írásukban, hogy a tulajdonneveket az íráskép kiemelje, elkülönítse. Ennek alapvető módja az állandó nagy kezdőbetű. A magyar nyelvben állandó nagy kezdőbetűje – néhány rövidítést és betűszót leszámítva (vö. 294–299) – csak a tulajdonneveknek van. Ez az elsődleges és a legalapvetőbb formai írásképi jellegzetességük.

Az írásgyakorlat a több szóból álló tulajdonnevek esetében nemcsak hogy nagybetűvel jelzi a név kezdetét, hanem a név terjedelmének jelölésére is törekszik. Erre többféle módszer létezik, amelyek részben összefüggnek a tulajdonnevek típusaival.

A nagy kezdőbetű alapján a következő kategóriákat lehet elkülöníteni a tulajdonneveken belül:

- személynevek
- állatnevek és tárgynevek
- földrajzi nevek
- intézménynevek
- csillagászati elnevezések
- márkanevek
- címek
- kitüntetések és díjak elnevezése

Az alcsoportok közös helyesírási tulajdonságai:

- a nagy kezdőbetű mint a tulajdonnév alapvető jellemzője
- a névterjedelem írásképi jelölése különféle módszerekkel
- az állandóság kritériuma

A NÉVTERJEDELEM JELÖLÉSE

Többtagú tulajdonnevek esetén fontos helyesírási tényező a névterjedelem jelölése. A következő módzatok alakultak ki.

A több tagból álló nevek egybefogására az első és legtermészetesebb eljárás a teljes egybeírás. Ez főképpen a földrajzi nevek körében használatos: *Magyarország, Kisalföld, Hegyalja, Jászfelsőszentgyörgy, Gazdagrét, Alsóörs*. A két tagból álló összetett utóneveket is egybe kell írni, jelezve ezzel egységes voltukat. Az *Annamária* például egyetlen névnek számít, az *Anna Mária* kettős utónév. A családnevekben is gyakori, de nem kizárólagos a két elem egybeírása: *Kispista, Tóthpál, Szentgyörgyi*. A személynevek körébe tartozó mitológiai és vallási nevek között is található olyan, amelyekben az egybeírás jelöli a névterjedelmet: *Boldogasszony*. Egyes égitestek, csillagképek nevét szintén egybeírhatjuk: *Fiastrúk, Kaszácscsillag*.

A szóban forgó tulajdonnévtípusok között, illetőleg más tulajdonnevek körében is találhatók többelemű egybeírt formák: *Vízöntő* (csillagászati elnevezés), *Bélyegmúzeum* (intézménynév). Ezekben azonban az egybeírás nem a tulajdonnév terjedelmének jelölése miatt alakult ki, hanem egy eleve összetett szó vált tulajdonnévvé.

Az egybeírásnak a teljes egybeírás mellett a kötőjelezés a másik megoldási formája. Ez a földrajzi nevek csoportjában a leggyakoribb: *Sólyom-sziget, Velencei-tó, Belső-János-dűlő, Kál-Kápolna, Érd-Ófalu*. A kötőjeles összekapcsolás előfordul a családnevek – *Kis-Benedek, Nemeskéri-Kiss* –, valamint a márkanévek között is: *Coca-Cola*. A kitüntetések, díjak elnevezéseinek egyik fajtájában alapvetően a név nyelvtani szerkezete indokolja a kötőjelhasználatot. A megnevezés köznévi utótagja egyértelműen kijelöli a névhatárt: *Nobel-díj, Eötvös Loránd-émlékérem*.

A tulajdonnevek egységes jellegét szemlélteti a különálló tagok csupa nagybetűs kezdése is. Ez érvényesül a teljes személynevekben: *Gelléri Andor Endre, Teveházi Brúnó Tivadar, Orosz Tóth Elemérné, Kalácskáné Farkas Piroska*; az intézménynevek nagy részében: *Törökbálinti Nagyközségi Önkormányzat, József Attila Tudományegyetem Természettudományi Kar*; a márkanévekben: *Alfa Romeo, Tomi Kristály*; a földrajzi nevekben: *Magyar Köztársaság, Ománi Szultánság*; a kitüntetések és díjak nevében: *Akadémiai Aranyérem, Magyar Köztársasági Érdemrend*; az állandó címekben: *A Macska, Nemzeti Sport*; a csillagászati elnevezésekben: *Bereniké Hajja, Déli Korona*.

A névterjedelmet a tulajdonnév nyelvi felépítése vagy sajtószerű helyzete is mutathatja. Ide tartoznak a földrajzi nevek közül az ún. közigazgatási elnevezések: *Kiss János altábornagy utca, Baranya megye*, az intézménynevek közül pedig a *Ferihegyi repülőtér* típusú elnevezések. Mindkét változatban az ún. kétségtelen utótag (*utca, repülőtér*) jelöli ki a névterjedelmet. Ezek a tulajdonnevek az ún. kombinált nevek közé tartoznak, tehát van bennük egy eredetibb tulajdonnévi elem (*Kiss János altábornagy, Ferihegyi*), és az kombinálódik valamilyen közszoói elemmel (*utca, repülőtér*). Mivel a közszoói tag

kétségtelen utótag, vagyis egyértelműen kijelöli a névhatárt, általában kisbetűvel írandó. Az utcanevék tulajdonnévi elemében a névhez tartozó rész eredeti írásmódját kell követni, tehát a *Kiss János altábornagy* szerkezetben az *altábornagy* kis kezdőbetűs, így az utcanévbe kerülő szerkezet megőrzi ezt az írásmódot. Az intézménynevekben viszont az alapvetőbb tulajdonnévi rész minden különírt eleme nagybetűvel kezdődik, függetlenül az eredeti írásmódtól. Ha tehát a *Vén diák* szó szerkezet kerül a névbe, mindkét tagot nagybetűvel kell kezdeni: *Vén Diák eszpresszó*. (Részletesen lásd 197–198.)

A névterjedelem jelölésében az egyedi címek, tehát a szépirodalmi művek, egyéb könyvek, értekezések, cikkek, zeneművek, műsorszámok stb. többemű címei a leginkább kérdésesek. Sokszor csak a cím sajátos helyzete – például az, hogy könyvborítón szerepel – jelöli ki a terjedelmet, hiszen az egyedi címekben csak a kezdő szó és az önmagukban is tulajdonnévként használt elemek nagy kezdőbetűsek: *A Noszty fiú esete Tóth Marival*. Az egyedi címeket így folyamatos szövegben gyakran idézőjellel vagy inkább valamilyen tipográfiai eszközzel, például dőlt betűs szedéssel különítik el. Általánosnak mondható a *című* szónak vagy rövidített *c.* formájának a mondatba szerkesztése. A *című* vagy *c.* szerkezettel való fogalmazás párosulhat idézőjelezéssel vagy tipográfiai eszközzel is. Az írásgyakorlat ezzel ösztönösen törekszik a névterjedelem minél pontosabb kijelölésére. A címek dőlt betűvel szedése, idézőjelezése és a *című*, *c.* szóval való ellátása egyidejűleg túlzás, ezért kerülendő. Az egy szóból álló egyedi címek a többszavasok mintájára követik az említett megoldási módokat.

Néhány ajánlott példa:

A Harry Potter és a bölcsek köve című regény nagyon népszerű a fiatalok körében.

A Harry Potter és a bölcsek köve c. regény nagyon népszerű a fiatalok körében.

A Harry Potter és a bölcsek köve című regény nagyon népszerű a fiatalok körében.

A „Harry Potter és a bölcsek köve” nagyon népszerű a fiatalok körében.

A Harry Potter és a bölcsek köve nagyon népszerű a fiatalok körében.

A tulajdonnevek különféle típusait szem előtt tartva a többtagú nevekben a névterjedelem jelölése alapvetően a következőképpen foglalható össze:

1. személynevek:

- egybeírás: *Tóthpál, Annamária*
- kötőjelezés: *Nemeskéri-Kiss*
- különírás, nagy kezdőbetűk: *Orosz Tóth, Nemeskéri-Kiss Annamária*

2. földrajzi nevek:

- egybeírás: *Mosonmagyaróvár, Németalföld*
- kötőjelezés: *János-hegy, Rohonci-Arany-patak, Dél-Európa*
- különírás, nagy kezdőbetűk: *Francia Köztársaság, Amerikai Egyesült Államok*
- különírás, kétségtelen köznévi utótaggal való zárás: *Szilágyi Erzsébet fasor, Budai*

kistérség

3. csillagászati elnevezések:

- egybeírás: *Fiastyúk, Kaszáscsillag*
- különírás, nagy kezdőbetűk: *Északi Vízikigyó, Nagy Medve*

4. intézménynevek:

- különírás, nagy kezdőbetűk: *Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Színház*
- különírás, kétségtelen köznévi utótaggal való zárás: *Lukács fürdő, Déli pályaudvar*

5. díjnevek:

- különírás, nagy kezdőbetűk: *Állami Díj, Akadémiai Emlékérem*
- kötőjelezés (a nyelvtani szerkezet miatt): *Nobel-díj, Jászai Mari-díj*

6. márkanévek:

- különírás, nagy kezdőbetűk: *Tomi Kristály, Renault Mégane*

7. címek:

- különírás, nagy kezdőbetűk: *A Kutya, Pest Megyei Piac*
- a név sajátos helyzete, szövegbe szerkesztése: *a Szerelmes szembesítés* c. verseskötet

AZ ÁLLANDÓSÁG KRITÉRIUMA

A tulajdonnevek írásának fontos jellemzője az írásképek állandósága. Az állandóság kritériuma azt jelenti, hogy a tulajdonnevek egyes típusainak helyesírásában ragaszkodni kell a történetileg kialakult formához, illetőleg a mindenkor helyesírási szabályok szerinti írásképhez: *Thököly, Werbőczy, Pénzügyminisztérium, SOTE, Coca-Cola, Vénusz* (istennő), *Vénusz* (bolygó), *Rutascorbin, Sárospatak, Sáros-patak*.

A tulajdonnevek írásképe csak ésszerű okokból, az írásgyakorlattal egyező módon módosítható. Erre példa a *Tábor-hegyi út* kötőjeles alakjának egybeírása: *Táborhegyi út* (vö. 171) vagy – a családjogi törvény módosítása következtében – a kételemű családi nevek egyik formájának megváltoztatása. Eszerint a két elemből álló családi nevek csak kötőjellel anyakönyvezhetők: *Orosz-Tóth Eufrozina, Beléndeki-Albert Géza*. A már különírt formában bejegyzett, valamint a hagyományos családi neveket (*Csokonai Vitéz, Baróti Szabó*) ez a módosítás nem érinti (lásd 140). Az ilyen típusú módosítások általában a tulajdonnevek igen szűk körét érintik, s az írásgyakorlatban semmilyen zavart nem okoznak.

Az állandóság kritériuma azt is megköveteli, hogy a tulajdonnevek toldalékos alakjaiból visszaállítható legyen az alapforma, vagyis kikövetkeztethető legyen az eredeti tulajdonnévi forma. Ezért sem a magyar, sem az idegen tulajdonneveket nem lehet egyszerűsíteni: *Kiss-sel, Hermann-né, Scott-tal* (lásd 41–42). A *Kissel* ugyanis a *Kis* családnév *-val/-vel* ragos alakja, *Hermanné* férjének családi neve: *Herman*. A *Scottal* írásformából nem következtethető ki, hogy egy *Scott* nevű egyénre vonatkozik. Hasonlóképpen a *Bükkal Bük* helység ragos formája, nem pedig a *Bükk* hegységé. Az alapalak azonosíthatósága érdekében kell az *-i* vagy *-beli* képzőt kötőjellel kapcsolni a több különírt elemből álló idegen tulajdonnevekhez (lásd 173–174): *New York-i, Sri Lanka-i, Rio de Janeiró-i*, valamint az állandó és egyedi címekhez, akár egy, akár több elemből tevődnek össze (lásd 212): *Valóság-beli (vita), Odüsszeia-beli (világkép), Magyar helyesírási szótár-beli (szóanyag)*.

A SZEMÉLYNEVEK

A névhasználatban a személyneveknek több alcsoportját különböztethetjük meg. A legfontosabbak a családnevek, az utónevek, a becenevek, a ragadványnevek és a művésznevek, illetőleg az álnevek. Külön kategóriát képviselnek a házassági nevek – köztük a

korábbi asszonynevek –, amelyek gyakran a családnév és az utónév valamilyen variációi. Az utóbbi időben az internetes fórumok révén kialakult egy új névfajta is: az ún. nick (lásd 147).

Törvényi szabályozás a családnevekre és az utónevekre, valamint az asszonynevekre vonatkozik. Ebből következően ezeknek a neveknek a helyesírását előíró jellegűnek lehet nevezni, azaz a családnevek és az utónevek írásmódját a hagyomány és a helyesírási rendszer figyelembevételével a családjogi és az anyakönyvi törvény paragrafusai határozzák meg. A többi személynévfajtára nincsenek előíró szabályok, csupán írásgyakorlati tendenciák rögzíthetők a névhasználat alapján.

A nick kivételével minden személynévtípus közös formai jellemzője a nagy kezdőbetűs írás.

A családnevek

A családnevek a hivatalos személynévtípusok közé tartoznak. Magyarországon minden anyakönyvezett személynek van családneve. A családnevek használatát II. József rendelete tette kötelezővé 1787-ben. A magyarországi hagyományoknak megfelelően túlnyomórészt apai ágon öröklődnek, de egy ideje öröklődhetnek anyai ágon is, és 2004-től lehetőség van az apai és az anyai családnév együttes továbbvitelére is. A családnév egy magyar állampolgárságú személy hivatalos nevének mindig az első eleme. A legújabb jogi szabályozás értelmében a családnév korlátlan számban megváltoztatható. A névváltoztatáshoz a Belügyminisztériumhoz kell kérvénnyel fordulni. Az előírás szerint azonban a magyar hagyományoktól eltérő hangzású vagy magyartalanul képzett nevet, valamint történelmi, illetve régies írásmódú családnevet – különös méltánylást érdemlő kivételtől eltekintve – nem lehet felvenni.

A legtöbb magyar családnév egyelemű (*Kovács, Bakos, Csík, Király, Ádám, Székely*), illetőleg összetett (*Gombkötő, Fertőszögi, Nagyfejű*). Kisebb részben két tagból állnak, vagyis kettős családnevek (*Nagybakos, Gulyás Szabó, Beléndeki-Kiss, B. Tóth*).

AZ EGYELEMŰ CSALÁDNEVEK

Az egyelemű magyar családnevek jó része közszből alakult ki. Gyakoriak és tipikusak például a helynévből képzett melléknévi formák, amelyek többnyire *-i* képzősek (*Atádi, Bihari, Miskolczy, Széchenyi, Tolcsvai*), a néphez, népcsoporthoz tartozást jelentő nevek (*Cseh, Lengyel, Németh, Polyák, Rácz*), a foglalkozásra (*Ách, Bognár, Ónozó, Csizmadia, Fazekas, Bíró, Kapitány*), a társadalmi állásra, vagyoni helyzetre (*Gazdag, Jobbágy, Poór, Polgár*), illetőleg a külső vagy belső tulajdonságra, viselkedésre vonatkozók (*Kiss, Nagy, Vén, Barna, Fodor, Fejes, Sántha, Szőke, Istenes*). Sokszor összetett közszo is névvé vált: *Gombkötő, Andaházi, Fejenagy*. A közszből családnévvé váló formák egységes helyesírási vonatkozása mindössze a nagy kezdőbetű kötelező használata, az összetett szavakra visszavezethető alakokban pedig a nyilvánvaló egybeírás.

Egyelemű és összetett magyar családnevek tulajdonnevekből is keletkeztek. A legelterjedtebb forma az apa (nagyon ritkán az anya) utónevének – akár becézett alakjának – családnévvé válása. Ennek legegyszerűbb formája az, hogy az egyelemű sze-

mélynév (utónév) vagy ennek becéző képzős alakja alakul családnévvé: *Péter, Ábel, Ambrus, Bartha, Benkő, Dózsa, Dezső, Laczkó, Markó, Tamás, Kata*. Kialakultak családnévek az utónevek toldalékos alakjaiból (*Ádámi, Lőrincze*), valamint az apa utónevének és a *fia* főnévnek az összetételéből (*Mártonfi, Bánffy, Abafy, Elekfi, Bogdánfy*) is.

A KETTŐS CSALÁDNEVEK

A kettős családnévek elsősorban azért keletkeztek, mert egy adott közösségben túlságosan sok lett valamelyik családnévből, ezért az azonos nevű embereket meg kellett különböztetni. A kettős családnévek írásképe a mai névrendszerben háromféle:

- Egybeírás: *Kisbán, Kisbalázs, Nagyantal, Kisnagy, Györgyjakab, Nagygyörgy, Vörösbaranyi, Orosztóth, Tóthiván, Szabópal, Paptamási*. A kiejtett betűrövidítés ritkán egybeforrhat, a családnévvvel egybeírt alakot eredményezve: *Tékis, Bénagy, Kispé*.
- Kötőjeles írás: *Bajcsy-Zsilinszky, Endrődy-Somogyi, Kerpel-Fronius, Konkoly-Thege, Győri-Molnár, Horváth-Papp, Kovács-Sipeki, Laczkó-Tóth, Péntek-Dózsa, Pénzes-Maksai, Vári-Nagy, Varga-Sipos*.

A kettős családnévekben a kötőjel nem cserélhető fel a nagykötőjellel, a kétféle kötőjelenek ugyanis értelemtükröztető szerepe van. *Győri-Molnár* eszerint egyetlen személy kettős családnéve, míg a *Győri-Molnár* alak két személy nevének alkalmi összetétele. A *Vári-Nagy-Kovács-Sipeki* alakulat írásképeből egyértelműen kiderül, hogy két személy – *Vári-Nagy* és *Kovács-Sipeki* – nevének alkalmi kapcsolata. A kötőjellel összefűzött, két név mellérendelő kapcsolatából alakult családnévek mindkét tagja nagy kezdőbetűs.

- Különírás: *Baróti Szabó, Csokonai Vitéz, Kőrösi Csoma, Tótfalusi Kiss, Mádi Szabó, Tolcsvai Nagy, Varga Dudás, Tóth Kecskés*.

A különírt kettős családnévek egyik csoportját az ún. jelzős családnévek alkotják: *Baróti Szabó*. Ezekben a nevekben a jelző és a tulajdonképpeni családnév közé az elnevezés nyelvtani szerkezete miatt nem került kötőjel. A másik típus ugyanolyan felépítésű neveket tartalmaz, mint a kötőjellel összekapcsolt formák, a különírás ilyenkor hagyományosnak tekinthető. Az egymásnak mellérendelt két családnév kötőjelezését a család jogi törvény és az anyakönyvi jogszabályok az elmúlt időszakban azért írták elő, mert a kötőjel nélkül írt nevek értelemzavaró formákhoz vezethetnek: *Kiss Farkas Tihamér*. Ennél a személynévnél nem lehet eldönteni, hogy a *Farkas* a családnév része vagy a kettős utónév első eleme. A megfelelő tagolást a kötőjelezés egyértelműen megoldja: *Kiss-Farkas Tihamér*.

A különírás kategóriájába sorolandók a megkülönböztető betűjelzést tartalmazó családnévek is. A betűjelzés állhat a családnév előtt és után is. Mindig nagybetű, és ponttal záródik: *B. Szabó, É. Kiss, Horváth M., Kovács P.* A betűjelzés rövidülhet kettős családnév valamelyik eleméből, de lehet egyszerűen megkülönböztető betű is, amelynek nincsen feloldása. A megkülönböztető betűjelzéseket betűző ejtéssel mondjuk ki. Ha a családnév hivatalos részét alkotják, továbbörökíthetők. A nem hivatalos használatú asszonynevek között is előfordulnak betűjeles formák: *B. Kovács Katalin* (*Budainé Kovács Katalin* helyett). A betűjelzés miatt komikus írásképu vagy hangzású nevek használatát célszerű kerülni: *V. Lajos Zsigmond, I. Ferenc József, Nagy K. Irén*.

HAGYOMÁNYÖRZÉS, TÖRTÉNELMI NÉVVÁLTOZATOK

A családi nevek írásformája a magyar helyesírás legerősebben hagyományörző típusába tartozik. A családnevek egy részének írásformája követi a ma használatos hangjelölési rendszert, más részük kisebb-nagyobb mértékben eltérő jelölésmódokat tartalmaz. A régi, egyébként már nem használatos magyar betűjelekkel csak a családnevekben lehet találkozni. Ezek többsége kétjegyű betű, s magánhangzók és mássalhangzók egyaránt lehetnek. (Részletesen lásd 39–40, 82–83).

A névállandóság fenntartása érdekében meg kell őrizni a régi magyar családnevek eredeti alakját: *Beythe, Kemechey, Orczy, Sigray, Vay* stb. A családnevek hagyományörző helyesírása viszonylag későn alakult ki, ezért az eredeti formák mellett az idők folyamán más névváltozatok is keletkeztek. Például: *Apatzai Tsere – Apáczai Csere, Batsányi – Bacsányi, Beniczky – Benyecski – Benyiczki, Görgei – Görgey, Széchenyi (Ferenc) – Széchenyi (István)*. Ilyenkor az egyöntetű írásgyakorlat érdekében a következőképpen kell eljárni. A lehetséges mértékig fenn kell tartani a folytonosságot, még akkor is, ha ez tudományosan és történetileg nem a legmegfelelőbb alak rögzítésével jár. Vagyis a folytonosság megőrzése céljából a család vagy a kiemelkedő történelmi személy által rögzített, a mai korhoz legközelebb álló formát kell következetesen érvényesíteni.

Ha egy névforma eltér ugyan az egykori alakjától, de hosszú és következetes hagyomány alapján kialakult írásképe van, ezt az alakot feltétlenül meg kell őrizni. Szilárdan kialakult név hiányában pedig olyan formát szokás rögzíteni, amelyik az olvashatóságot nem zavaró régies írássajátosságokat tiszteletben tartja, egyszersmind lehetővé teszi, hogy a nevet feltehető egykori hangzásának megfelelően lehessen kiejteni. Tehát az iménti névváltozatok közül a szótárilag rögzítendő alakok a következők: *Batsányi, Apáczai Csere, Beniczki ~ Benyiczki*.

Ma élő személyek is viselhetnek történelminek számító családneveket. Ezek értelemszerűen az anyakönyvben rögzített alakjukban használandók. Ez a forma eltérhet a régi család vagy történelmi személy nevének az írásmódjától: *Dezsőfi, Rákóczy, Teleky, Tököli* stb. A tudatos írói névadással keletkezett neveket a szerző írásmódja szerint kell írni (pl. *Baradlay, Maszlaczký, Keöcherpey, Hozsváth*).

Néhány fontos történelmi családnév kiejtése:

<i>Batthyány</i> [battyányi]	<i>Georch</i> [görcs]	<i>Tartsay</i> [tarcsai]
<i>Czetz</i> [cec]	<i>Jósika</i> [jósika]	<i>Thököly</i> [tököli]
<i>Dessewffy</i> [dezsőfi]	<i>Kossuth</i> [kosut]	<i>Wesselényi</i> [veselényi]
<i>Egressy</i> [egresi]	<i>Széchenyi</i> [szécsényi]	<i>Zichy</i> [zicsi]

Az utónevek

Az utónevet rendszerint a születéskor kapjuk mint saját, a családnévtől független nevet. Azt, hogy mely utónevek és milyen módon jegyezhetők be az anyakönyvbe, az anyakönyvi törvény szabja meg. Az utónevek listáját a Magyar Tudományos Akadémia által jóváhagyott *Magyar utónévkönyv* tartalmazza.

A jogszabály szerint egy személy legfeljebb két, a nemének megfelelő utónevet kaphat. A két név csak különírt formában anyakönyvezhető, egybeírás és kötőjelezés nem

lehetséges. Tehát például a *Lili Olga* kettős utónév csak így – két nagybetűvel és különírt formában – adható, illetve vehető fel. Két önálló névből vált azonban anyakönyvezhető összetétellé az *Annabella*, *Annaliza*, *Annamária*, *Annarita* vagy az *Annavera*.

A *Magyar utónévkönyv* különbséget tesz a hagyományosan megkülönböztetett férfi- és női nevek között. A napjainkban anyakönyvezhető 2606 utónév közül 1163 a férfi- és 1443 a női név.

A magyar anyanyelvű, magyar állampolgárságú, etnikai kisebbséghez nem tartozó szülők gyermekeinek utónevét a magyar helyesírás szabályainak megfelelően, a kiejtés alapelve szerint kell bejegyezni. A *Magyar utónévkönyv*ben megtalálható utónevek többségének az írásképe a köznyelvi kiejtést követi, akár régi magyar, akár jövevény, akár idegen nyelvből újonnan átvett név: *Csilla*, *Piroska*, *Árpád*, *Zsolt*, *Bálint*, *László*, *János*; *Betti*, *Klaudia*, *Nikolett*, *Zsaklin*, *Dzszenifer*, *Kimberli*, *Artúr*, *Márió*, *Krisztofer*, *Orlando*, *Szebasztián*. A *ch* és az *x* azonban a közszókhöz hasonlóan az utónevekben is megmarad: *Richárd*, *Archibald*, *Ixion*, *Félix*, *Axel*, *Alex*, *Alexander*, *Joachim*, *Maxim*, *Maximilián*, *Melchior*, *Achilles*, *Achillesz*, *Szixtus*, *Xavér*; *Alexa*, *Alexandra*, *Alexia*, *Beatrix*, *Eudoxia*, *Maxima*, *Maximilla*, *Orchidea*, *Oxána*, *Polixéna*, *Psziché*, *Roxán*, *Roxána*, *Szixtin*, *Szixtina*, *Trixi*, *Xavéria*, *Xénia*.

Az *Attila* [atilla] férfinév kivételnek számít, bár létezik a köznyelvi kiejtést követő változata is: *Atilla*. Ez azt jelenti, hogy elvileg egy anyának és apának lehet *Attila* és *Atilla* nevű fia is. Néhány idegen eredetű utónévben a szótesten belül vagy a ma már nem érzékelhető eredeti szóelemhatáron létrejön az összeolvadás vagy a zöngéesség szerinti részleges hasonulás (lásd 57), tehát az íráskép és a kiejtett alak eltér egymástól. Összeolvadás a következő nevek kiejtett alakjában van: *Benjámin* [bennyámin], *Benjamina* [bennyámina], *Nádja* [nággya], *Szonja* [szonnya], *Tatjana* [tattyána], zöngéesség szerinti részleges hasonulás pedig a következő nevekében: *Absa* [apsa], *Absolon* [apsolon], *Sükösd* [süközd], *Szegfű* [szekfű], *Szigfrid* [szikfrid], *Zsuzska* [zsuska].

Az utónevekben az eredeti átadó nyelv *ai*, *ei*, *oi* kettőshangzói vagy magánhangzókapcsolatokká, vagy *aj*, *ej* hangkapcsolattá válnak. Ezt tükrözi a helyesírás is. Azok a női nevek, amelyekben mindkét lehetőség fennáll, két külön utónévnek számítanak az anyakönyvezés szempontjából, vagyis elvileg egy anyának lehet például *Aina* és *Ajna* nevű lánya is. A jelenség csak női nevekben létezik: *Aina* – *Ajna*, *Ainó* – *Ajnó*, *Leila* – *Lejla*, *Seila* – *Sejla*, *Zinaida* – *Zinajda*.

Ha magyar anyanyelvű, magyar állampolgárságú, etnikai kisebbséghez nem tartozó szülők olyan utónév anyakönyvezését kérik, amelyet a *Magyar utónévkönyv* nem tüntet fel, az anyakönyvvezetőnek szakvéleményt kell kérnie a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetétől. Ugyanezt kell tenni akkor, ha valaki saját utónevét szeretné megváltoztatni egy olyan utónévre, amely nem szerepel az utónévkönyvben. Az intézet által kiadott vélemény nem hatósági, hanem szakértői állásfoglalás. Az anyakönyvvezető ennek alapján dönt a név hivatalos bejegyzéséről. A Nyelvtudományi Intézet nem adhat támogató szakvéleményt akkor, ha egy utónevet nem a magyar helyesírási szabályoknak megfelelően kívánnak anyakönyveztetni.

A házassági nevek

2004. január 1-jétől a házassági nevekre a következő jogi előírások vonatkoznak (a lehetőségeket a *Tóth János és Kovács Gizella* névvel ismertetjük):

1. Ha a férj megtartja születési családnevét, a feleség a következő névvariációk közül választhat:

- *Tóth Jánosné* – vagyis felveszi a férj teljes családi és utónevét a *-né* asszonynévképzővel;
- *Tóth Jánosné Kovács Gizella* – vagyis felveszi a férj teljes családi és utónevét a *-né* asszonynévképzővel, egyszersmind megtartja a teljes születési nevét;
- *Tóthné Kovács Gizella* – vagyis felveszi a férj családnevét a *-né* képzővel, és ehhez teszi hozzá teljes születési nevét;
- *Kovács Gizella* – vagyis megtartja eredeti születési nevét;
- *Tóth Gizella* – vagyis felveszi a férj családnevét képző nélkül, és ehhez teszi hozzá az utónevét;
- *Tóth-Kovács Gizella* vagy *Kovács-Tóth Gizella* – vagyis kötőjellel összekapcsolja a férj családnevét és a sajátját a kívánt sorrendben, s ehhez teszi hozzá az utónevét.

A férj nevének *-né* képzős származéka és a feleség születési neve közé nem teszünk vesszőt.

2. A férj felveszi a feleség családnevét, a feleség pedig megtartja teljes születési nevét, tehát: *Kovács János és Kovács Gizella*. Arra nincsen lehetőség, hogy a férj felvegye a feleség, a feleség pedig a férj családnevét, tehát a *Kovács János és Tóth Gizella* nevet nem használhatják.

3. A férj és a feleség egyaránt viselheti a kötőjellel összekapcsolt két családi nevet, ugyanabban a sorrendben: *Tóth-Kovács János és Tóth-Kovács Gizella* vagy *Kovács-Tóth János és Kovács-Tóth Gizella*.

Ha a *-né* asszonynévképző hosszú *n*-re végződő családnévhez járul – ezek többnyire a *-mann* végződésű családnévek –, nem hajtható végre az egyszerűsítés (lásd 41–42, 83), a toldalékot kötőjellel kell a családnévhez kapcsolni: *Hermann-né, Killmann-né, Wichmann-né*.

Az *a* és *e* magánhangzókra végződő család- vagy utónevekhez járuló *-né* képző nyújtó hatását a személynévben hagyományosan jelölni kell: *Varga – Vargáné, Kovács Imre – Kovács Imréné*.

Más, nem hivatalos névformák

A becenevek és a ragadványnevek tartoznak a hivatalos névformák közé, így írásmódjukat elsősorban a gyakorlat alakítja ki. Mindkét névforma elsősorban a beszélt nyelvben és a nem hivatalos írásbeliségben él. Írott változatuk tulajdonnévi voltuknak megfelelően nagy kezdőbetűs.

A BECENEVEK

A becenevek vagy másképpen becézőnevek az utónevek azon formái, amelyek a teljes eredeti névalak megváltoztatásával, egyes részeinek elhagyásával vagy hozzátoldással, főleg képzéssel alakulnak ki. A becenevek használatának célja elsősorban a kedveske-

dő megszólítás, de lehet gúnyos, csúfolódó célzata is, illetve egyes becenevek teljesen közömbösek. A becenevek a magyarban igen ősi eredetűek, már a honfoglalást megelőző időszakban is léteztek. Sok régi magyar vagy jövevénynév kimutathatóan becéző formából jött létre. A női becenevek önállósulása folyamatos jelenség – a férfi becéző formáké kevésbé –, s az önállósuló becenevek a hivatalos utónévadás részévé válhatnak. A magyar becéző formák mellett sok idegen becenév is bekerül utónévrendszerünkbe.

Becenevekből keletkezett, újabb keletű anyakönyvezhető formák a *Magyar utónévkönyv*ben: Ábris, Béni, Benő, Gergő, Samu, Tádé; Anika, Apol, Baranka, Bea, Biri, Bori, Borka, Csöre, Detti, Ditta, Dorka, Emmi, Eta, Fáni, Gina, Gitta, Giza, Hajnal, Hédi, Ila, Ilka, Ilonka, Juliska, Jutka, Kata, Katica, Katinka, Kató, Kiri, Kriszta, Magdó, Mara, Margó, Mari, Mariska, Minka, Orsi, Örzse, Panka, Panna, Panni, Pólika, Rézi, Ria, Rozi, Sári, Teri, Terka, Vica, Zia, Zsanka, Zsófi, Zsóka, Zsuzska stb.

A becenevek általában egyeleműek, s követik a magyarban használt utónevek írásmódját, azaz többnyire a mindennapi kiejtést tükrözik. Idegen eredetű becenevek a nem hivatalos írásgyakorlatban előfordulhatnak idegen írásformában is: *Judy, Chris, Gabe, Betty, Mick*.

A becenevek között kételeműek az ún. ikerített nevek. Ezek játékos szóalkotással jönnek létre. Annak ellenére, hogy csak az utótagjukon toldalékolandók, kötőjellel kell írni őket (lásd 96), és mindkét tagjuk nagy kezdőbetűs: *Andi-Bandi, Ista-Pista, Anna-Panna, Őzsi-Bőzsi, Roszka-Poszka (Rozália)* stb.

A RAGADVÁNYNEVEK

A ragadványnevek azok a névelemek, amelyeket a hivatalos család- és utóneveken, valamint a beceneveken kívül egy közösség, csoport tagjai bármilyen szándékkal egymásnak adnak. Szerepük szerint lehetnek szólító vagy említő nevek, hangulatukat tekintve pedig közömbösek, kedveskedők, gúnyosak. Többnyire egy vagy két elemből állnak. Az egyeleműek lehetnek egyszerű (*Béka, Csini, Csontos, Dobozka, Madár, Melák, Mőhönce, Őcsi*) vagy összetett névformák (*Lombikbébi, Vasalódeszka*). A kételemű ragadványnevek között gyakoriak a jelzős szerkezetek: *Vándor Hullá/Vándorhulla, Szőke Ciklon*. Egy-egy ragadványnevet egy közösség használhat a teljes családi és utónév helyett, de előfordul pusztán a családi név (*Csótány Csabi*) vagy az utónév (*Puskás Őcsi*) tulajdonképpeni helyettesítése is. A ragadványnevek nagyon régi időkre nyúlnak vissza, hiszen ősi emberi tulajdonság az emberek kedveskedő, tréfálkozó vagy gúnyos elnevezése valamilyen jellemző sajátosságuk alapján. Ebből következik, hogy mind keletkezésüket, mind nyelvi felépítésüket tekintve nagyon sokfélék.

Mivel a ragadványnevekre vonatkozóan nincsenek előíró helyesírási szabályok, csak az írásgyakorlat jellegzetességeit rögzíthetjük. Ezek a jellemzők sem alakítanak ki azonban egységes rendszert, hiszen a ragadványnevek főképpen a beszélt nyelvben élnek. Helyesírási szempontból közös jellemzőjük tulajdonnévi voltuknak megfelelően a nagy kezdőbetű. A ritkább, két szóból álló ragadványnevek természetes írásformája a két nagy kezdőbetű: *Kottás Kati, Dopping Bébi, Drakula Diri, Dóre Mimi, Néma Hóhé, Igazi Rozoga, Hormon Ottó*. A szó szerkezet formájú ragadványnevekben előfordul a szerkezetet alkotó tagok egybeírása is: *Tanárúr, Kiskecske, Vakhangya*,

Minimanó, Buzgómócsing. Mind a csupa nagy kezdőbetűs szókezdet, mind a szerkezet tagjainak egybeírása természetes törekvés a név egységes voltának jelölésére.

A ragadványnevekről a névtanban összegyűjtött adatok alapján megállapítható, hogy legtöbbször a kiejtés szerint írják le őket, sokszor még akkor is, ha idegen szó válik ilyen névvé: *Inglisvumen* (*English woman*, azaz 'angol nő').

A MŰVÉSZNEVEK, AZ ÍRÓI ÁLNEVEK

A művésznevek vagy írói álnevek használata nem hivatalos névváltoztatáson, hanem a művész, író szabad elhatározásán alapszik. Hagyományosan leginkább az írók, újságírók vagy a tudomány nagyjai élnek azzal a lehetőséggel, hogy egy-egy írásukat nem saját nevükön, hanem álnéven jelentetik meg. Mára a könnyűzene és a média világában divatjelenséggé vált a művésznév alkalmazása. Az írói álnev használatának oka minden bizonnyal az eredeti név valamilyen célú eltitkolásában rejlik, a művésznév viszont elsősorban a jobb hangzásban, a könnyű azonosíthatóságban és a jobb reklámozhatóságban. Mivel ezeknek a neveknek a nagy része széles közönség körében ismert, valamint tekintettel a személyiségi jogokra, a művésznevek írott változatai abban a formában terjednek el, ahogyan azt az egyén használja. A név által biztosított azonosítás miatt ezeken még helyesírási okokból sem szokás változtatni. Ugyanígy érinthetetlennek kell tekinteni az írói álneveket is.

Az írói álnevek és a művésznevek jó része kételemű, kisebb része többelemű, és a teljes személynevek formáját követi: *Vas Gereben, Áprily Lajos, Buga László, Görög Ilona, Török Sophie, Kő Benedek, Winkler Róbert; Nagy Ferő, Flipper Öcsi, Vanilla Ágnes, Zámbo Jimmy, Baby Gaby, Ganxsta Zolee, Müller Péter Sziámi, Leslie L. Lawrence, Vavyan Fable.* Írói vagy művésznévként ismertek egyelemű és olyan, betűjellel használt nevek is, amelyek valamilyen módon a személynevek formáját követik: *Ignotus, Szalontai J. M., P. Howard.* Az egyelemű név lehet kapott vagy felvett ragadványnev, vagy egyszerűen az utónév, illetőleg annak valamilyen becézett formája: *Bery, Cipő, Dolly, Dopeman, Hobo, Honey, Inti, Kefir, Kiki, Kokó, Kozsó, Madár, Márió, Orsi, Pierrot, Szandi, Tyereskova, Zorán.* Rövidítést alkalmazó művésznév a *St. Martin.* Pont nélkül használt betűjeles formák például: *Erica C, DJ Gondnok, DJ Newl, Qka MC, MC Ducky.* Publikálni lehet pusztán monogrammal vagy a monogram kiejtett betűinek átírásával is: *B. G., Bégé* vagy *-bg-.* Ha a művésznév vagy az álnev alapvető célja az eredeti név eltitkolása, például valamiféle félelem vagy más ok miatt, az elnevezés általában csak az írásban él. Ilyenkor ugyanaz a személy több nevet is használhat. Krúdy Gyula például *Fráter Julius, Kuruc Levente, Rezeda Kázmér, Török Gedeon* néven is publikált. Horváth János akadémikus pedig *Berettyó János, Gelgőczy György, Hajdu Elek* és *Telepi Ákos* néven egyaránt jelentetett meg kisebb írásokat.

A MITOLÓGIA ÉS A VALLÁS FOGALOMKÖRÉBEN SZEMÉLYNÉVKÉNT HASZNÁLT NEVEK

Az ide tartozó, személynévként használt nevek ugyanúgy nagybetűvel kezdődnek, mint a valódi személynevek. A több különírt elemből álló vagy kötőjellel összekapcsolt mitológiai nevekben általában minden egyes tagnak nagy a kezdőbetűje: *Allah, Boldogasszony, Hadúr, Isten, Jupiter, Ozirisz, Amma, Ete Abaszi, Obaszi-Nszi, Csalcsi-*

vitlikue, Buddha, Ré, Baál-Hammón, Väinämöinen, Zeus, Krisna, Siva, Asa Vahista, Zaratusztra, Jahve, Sárkányölő Szent György, Vu Jüe, Rjongvang, Zsiva.

Az isten szónak létezik tulajdonnévi és köznévi használata is. Tulajdonnévként, nagy kezdőbetűvel elsősorban a zsidó-keresztény vallás istenét jelenti: *A Biblia szerint Isten hat nap alatt teremtette a világot*. Köznévként, kis kezdőbetűvel általános jelentésű: *Az olümposzi istenek tizenketten voltak*. A mindennapi írásgyakorlatban szólásokban, köszönési formulákban, egyéb állandósult nyelvi egységekben az *isten* szó annak ellenére írandó kisbetűvel, hogy gyakran a zsidó-keresztény hitvilág istenképe húzódik meg az adott nyelvi egység mögött: *Csak az isten tudja, mikor lesz vége ennek a borzalomnak*. ♦ *Hála istennek, jól sikerültek a vizsgáim*. ♦ *Adjon isten jó napot!* ♦ *Hát akkor isten hozzád, én most megyek*. ♦ *Megvesz az isten hidege*. ♦ *Az isten fizesse meg a jószágodat*. ♦ *Az istenre kérlek, hagyj már abba ezt a siránkozást!* ♦ *Az isten a tanúm, hogy ártatlan vagyok*. A mindennapi írásgyakorlat és a vallási-szagrális szövegek adott esetben eltérhetnek a kis- és a nagybetű használatában: *Ne bántsát az isten egeret, hiszen ő is csak az isten teremtménye*; de vallási szövegben: *Mindannyian Isten teremtményei vagyunk*. Az isten előtagú összetételekben az *isten* szó köznévként kezelendő, így kisbetűvel írandó, és az utótag kötőjel nélkül kapcsolódik hozzá: *istenadta, istenáldotta, istenátka, istenkáromló, istenhit, istencsapás, istenfélő, istenháza* stb. Utótagként: *félisten, kisisten, hadisten* stb. Az *atyaisten* összetétel vallási szövegekben tulajdonnévként nagy kezdőbetűs: *Atyaisten*, közszóként azonban kisbetűvel írandó: *Ubul már megint atyaistennek képzeled magát*.

Az *isten* és az *atyaisten* tulajdonnévi és közszoói használatához hasonlóan a *megváltó* szó is kettős helyesírású: Jézus Krisztusra vonatkoztatva tulajdonnévként nagy kezdőbetűs: a *Megváltó*.

A GÖRÖG ÉS A RÓMAI ISTENNEVEK

A nyelvhasználatban gyakran keveredik az olümposzi istenek görög és latin elnevezése. A táblázat első oszlopában a görög neveket közöljük, a másodikban a magyar helyesírással rögzített, megfelelő latin elnevezéseket. Zárójelben megadjuk a latin írásformát is, ha eltér a magyar írásgyakorlattól.

Görög	Latin
Aphrodité	Venus
Apollón	Apolló (Apollo)
Arész	Mars
Artemisz	Diana
Athéné	Minerva
Démétér	Ceres
Dionüszosz vagy Bakkhosz	Bacchus
Héphaisztosz	Vulcanus
Héra	Júnó (Iuno)
Hermész	Mercurius
Poszeidón	Neptunus
Zeusz	Jupiter (Iupiter)

A NICKEK

Az interneten számos olyan fórum és csevegőcsatorna létezik, amelyeken a résztvevők különféle témákról cserélhetnek eszmét. A részvétel egyik feltétele, hogy mindenki válasszon egy nicket, amely az azonosításra és megszólításra szolgál. Általában a név fontos kritériuma regisztráláskor, hogy több ilyen név ne legyen az adott szerveren. Tehát minden név teljesen egyedi. Lejegyzésükhöz használható szinte minden mellékjeles és mellékjel nélküli betű, a számjegyek és a számítógéppel előállítható karakterek. Ezekre az azonosítónevekre semmiféle helyesírási szabály nem érvényes, még a nagy kezdőbetű használata sem. A nickeknek szinte kizárólag írott nyelvi változatuk van. Írásképzetről a kezdőbetűket illetően a következő tendenciák állapíthatók meg.

1. Csupa kisbetűs nevek: *rumci, szuszmok, safi95, meoindil, drotmalac, zsombi, trójai nőfaló, m_anna*.

2. Csupa nagybetűs nevek: *JJJ, ALBI, RAMBO, DOMI, HAME, BPC, ISTENHEZ HASONLÓ, PINGYI*.

3. Nagy kezdőbetűk alkalmazása: *Kardszárnnyú, Hópehely, Vitéz1946, Lord Iffy, Alice Csodaországban, Moka25, Accipiter Gentilis G., Nyurga Nyúl*.

4. Kis- és nagybetűk együttes alkalmazása: *eMM, OPi, LeGrady, JaMan és Gonzi, ChAtMaN*.

5. A név szimbólummal kezdődik: *¢-roo, \$papa*.

Ezek a nevek nemcsak regisztrációul szolgálnak, hanem különféle folyamatos szövegekben is előfordulhatnak. A kisbetűs alapforma ilyenkor nemritkán nagybetűvel kezdődik. Ha azonban a felhasználó a kisbetűs változat használatát kéri, ezt illik tiszteletben tartani.

A személynevek toldalékolása

A magyar személynevekhez általában ugyanúgy közvetlenül, azaz kötőjel nélkül kell a toldalékokat illeszteni, mint a közszavakhoz: *Jánosnak, Kossuthot, Babitsé, a Hunyadiak, Ilosvai Selymes Péterről, Kodállyal, Minervától, Kottás Katitól*.

Ha egy ragadványnév, művésznév vagy írói álnév néma betűre végződő idegen név, vagy ilyen névelemet tartalmaz utolsó tagként, a toldalék kötőjellel kapcsolódik: *Gabe-nek, Török Sophie-tól, Leslie L. Lawrence-t*. (Az idegen nevek toldalékolását részletesen lásd 217–219.)

Ugyancsak kötőjellel kell a toldalékot kapcsolni a hosszú mássalhangzóra végződő családnevekhez, ha a toldalék ugyanazzal a mássalhangzóval kezdődik, mint a család-név végső hosszú mássalhangzója. Ilyenkor nincs mód egyszerűsítésre (vö. 41–42, 83, 143): *Hermann-né, Witmann-nak, Kiss-sel, Széll-lel, Makk-ként, Orr-ról, Szitt-től*. Ez a szabály a magyar utónevekre nem vonatkozik, tehát a hosszú mássalhangzóra végződő utónév és az ugyanazzal a mássalhangzóval kezdődő toldalék az egyszerűsítés gyakorlatának megfelelően kötőjel nélkül kapcsolódik össze (vö. 41–42): *Bernadettel, Ivettől, Mariannak, Kamillal*.

Kötőjellel kapcsolódnak a melléknévképzők is a két vagy több különírt elemből álló személynevekhez, valamint akkor, ha két személy nevét nagykötőjel fűzi össze:

Széchenyi Ferenc-i (elképzelések), Eötvös József-i (iskolareform), Csokonai Vitéz Mihály-os (verselés), Németh Baráth-i (virtus), Hadrovics-Gáldi-s (szótárszerkesztés). Mindez ugyanis nem veszélyezteti az alapforma visszakövetkeztethetőségét.

A -VAL/-VEL ÉS A -VÁ/-VÉ RAGOK KAPCSOLÓDÁSA A SZEMÉLYNEVEKHEZ

A -val/-vel és a -vá/-vé rag a főnevek, így a tulajdonnevek záró mássalhangzójához teljesen hasonul, és ezt írásban jelölni kell (vö. 77–78). Ha egy személynév rövid mássalhangzóval végződik, akkor ezt a betűt kettőzni kell, a hasonult rag tehát kötőjel nélkül kapcsolódik a tőhöz: Ádámmal, Kodálllyal, Allahhal, Szabolccsal; Ádámmá, Kodálllyá, Allahhá, Szabolccsá.

Az x-re végződő nevek -val/-vel, illetőleg -vá/-vé ragos formája: Félixszel, Félixszé, Beatrixszal, Beatrixszá (vö. 219). Az Enéh régi magyar női utónév néma h-ra végződik, kiejtése [ené]. A -vel vagy ritkábban a -vé rag kötőjel nélkül kapcsolódik a névhez, a magánhangzóra végződő kiejtés következtében hasonulás nélkül, a néma h-ra végződő főnevekhez hasonlóan: Enéhvel, Enéhvé.

A hosszú mássalhangzóra végződő utó- és becenevekhez a hasonult -val/-vel, illetőleg -vá/-vé rag egyszerűsítve kapcsolódik: Mariannal, Marcellal, Lizettel.

A hosszú mássalhangzóra végződő családnevekhez a hasonult -val/-vel, illetőleg -vá/-vé ragot kötőjellel kell fűzni, így kötőjellel elválasztva három azonos mássalhangzóbetű kerül egymás mellé: Kiss-sel, Papp-pá, Makk-kal, Széll-lé.

Ha régies betűre végződő családnevekhez kapcsolódnak a -val/-vel, illetőleg -vá/-vé ragok, a hasonulás a kiejtett alak szerint történik, a hasonult toldalékot pedig kötőjel nélkül kell a változatlan formájú névhez fűzni:

Babits	Babitscsal, Babitscsá	Móricz	Móriczsal, Móriczczá
Georch	Georchcsel, Georchcsé	Pais	Paiszsal, Paiszszá
Kossuth	Kossuthtal, Kossuthtá	Rátz	Rátzsal, Rátzczá
Madách	Madáchcsal, Madáchcsá	Végh	Véghgel, Véghgé

KÉPZŐK ÉS JELEK KAPCSOLÓDÁSA A SZEMÉLYNEVEKHEZ

A személynévek képzett alakjai. A személynévekhez járuló leggyakoribb képzők a kicsinyítő, becéző formák, amelyek a nagybetűs névalak valamilyen tövéhez kapcsolódnak, kötőjel nélkül. A kicsinyítő, becéző formák főként az utónévekre jellemzők: Jánoska, Jani, Jankó, Jancsi, Janó.

A -né asszonynévképző ugyancsak a személynévek változatlan formájához járul, illetőleg az a-ra vagy e-re végződő személynévekben végbemegy a toldalék előtti nyúlás: Kovácsné, Belényesi-Vargháné, Kristóf Béláné.

A személynévek legtöbbször az -i vagy -s melléknévképzőt kapják meg, illetőleg az -ista, -izmus főnévképzőt.

Az egyelemű és az összetett személynévek képzett alakjai kis kezdőbetűvel írandók, a képzők pedig közvetlenül, kötőjel nélkül kapcsolódnak hozzájuk: móríczí, mikszáthos, buddhista, jozefinizmus, tóthpáli, kispéteres. Ugyanígy kell eljárni a kötőjellel összefűzött kettős személynévekkel: schöpfung-mereis, rippl-rónais, németh-baráthi, baál-hammóni.

Ha egy személynév két vagy több különírt elemből áll, és így kapja meg a képzőt,

akkor meg kell tartani az eredeti nagy kezdőbetűket, s a képzőt kötőjellel kell a név utolsó tagjához kapcsolni: *Eötvös József-i, Széchenyi István-i, Csokonai Vitéz Mihály-os, Sárkányölő Szent György-ös*. Ugyanez vonatkozik a nagyköttőjellel összefűzött személynevekre: *Hadrovics-Gáldi-s*.

Mivel a *dr., ifj., id.* rövidítések nem szerves részei a személyneveknek, a *dr. tóthi, ifj. gaáli, id. dévais* a helyes írásforma.

Meglehetősen ritkán igeképző is járulhat a személynevekhez, elsősorban a -z 'valamivel foglalkozik' vagy 'valaminek nevez' jelentésben. Ez a képző az egytagú személynevekben kötőjel nélkül kapcsolódik a kis kezdőbetűs formához: *adyzik, péterez, marsikáz*, és kötőjellel járul a két- vagy többtagú név nagybetűs alakjához: *József Attilá-zik*.

Elvétve előfordul, hogy képzett személynév közszóvá válik: *petőfieskedők, balázsolás, donjuankodik* stb.

A képzőszerű utótagok kapcsolódása a személynevekhez. A képzőszerű utótagok mindig kötőjellel kapcsolódnak a személynevekhez, akár egy-, akár többbelemű a személynév, és megmaradnak a nagy kezdőbetűk: *Eötvös-féle, Szent-Györgyi-féle, Szinyei Merse Pál-féle, dr. Königsbergerné-féle, Siemens-Martin-féle, Tóth Kinga-Marton Gábor-féle, Munkácsy-szerű, Rippl-Rónai-szerű, Paál László-szerű*.

Ha egy személynévhez közzói elem kapcsolódik, a képzőszerű utótagokat annak ellenére kötőjel nélkül, folyamatosan fűzzük az alakulathoz, hogy a szerkezet tagolódása nehézkessé válik: *Péter bácsiféle, János Pál pápaféle*.

A többesjel kapcsolódása a személynevekhez. A -k és az -ék többesjelet közvetlenül, tehát kötőjel nélkül kell a személynév nagy kezdőbetűs, változatlan formájához kapcsolni: *az Árpádok, a Kisfaludyak, a Kossuthok, Petőfik, Táncsicsok kora; az Ady Endrék és a József Attilák küzdelmei; a Jánosok, Kovácsék, Orosz Tóthék, Fülöp-Törökék, Ubornyák Gézáék*.

A személynevek alkalmi kis-kezdőbetűsítésének – általában -k többesjeles formában – stilisztikai értéke van, többnyire a név viselőjével szembeni megvetést fejezi ki: *A hitlerék és sztálinok kora lejárt*.

A személynevek minőségjelzős alakjai

A személynevek előtt használt – többségében minősítő – jelzők helyesírása kétféle: kisbetűs vagy nagybetűs.

Az alkalmi minősítő jelzők mindig kis kezdőbetűsek: *a nagy Napóleon, a nyelvújító Kazinczy, az ifjú Ady, a szép Kulcsárné, az öreg Péter, a falubeli Nagy Rozália, a hős Dobó István, a barna hajú Katika, a világotazó II. János Pál, az aranylábú Kovács II. Béla*.

Ezzel szemben a történelmi vagy mitológiai személyek nevének szerves részét alkotó állandó jelzőket nagy kezdőbetűvel kell kezdeni. Ezek a jelzők a családnevekre hasonlítanak, hiszen egyedivé tesznek és azonosítanak: *Könyves Kálmán, Vak Botytyán, Oroszlánszívű Richárd, Rettegett Iván, Rótszakállú Frigyes, Szent Erzsébet, Keresztelő Szent János, Szűz Mária, Boldog Margit, Hódító Vilmos, Luxemburgi Zsigmond*. A nagy melléknév gyakran válik a személynév részét alkotó állandó jelzővé, elsősor-

ban uralkodók nevében: *Nagy Frigyes, Nagy Károly, Nagy Katalin, Nagy Konstantin, Nagy Péter, Nagy Sándor* stb.

Az alkalmi jelzők, valamint a nyelvhasználatban a név szerves részévé vált jelzők között helyezkednek el azok a formák, amelyek állandó jelzői ugyan egy-egy névnek, de nem tekinthetők a teljes név részének, hiszen nem szükségesek az azonosításhoz. Ezeket kisbetűvel kell írni. Az ilyenfajta jelzők a mitológiai nevek körében különösen gyakoriak: *tehénszemű Héra, hókarú Nauszikaa, leleményes Odüsszeusz, szárnyas Apolló, názáreti Jézus, gyümölcsoltó Boldogasszony* stb. Ezek az állandó jelzők vallási szövegekben a tisztelet kifejezéséeként nagy kezdőbetűsek is lehetnek: *Gyümölcsoltó Boldogasszony, Názáreti Jézus* stb.

Ugyancsak átmenetet képviselnek a megkülönböztető jellegű, régi nemesi előnevek: *felsőbüki és alsórédei Csoma Károly, csókakői Porpáczy Eleonóra*. Kiemelt helyzetben, például címzésben, illetőleg mondatkezdő helyzetben ezek a közszoói névelemek is lehetnek nagy kezdőbetűsek.

Számnevek használata a személynevekben

A számjegyek a személynevek szerves részévé válhatnak. Ez általában történelmi személyiségek – királyok, császárok, fejedelmek, pápák – nevére jellemző: *I. Napóleon, IV. Béla, II. Rákóczi Ferenc, II. Gergely, II. János Pál*. A történelmi személyiségek neve előtti számjegyeket hagyományosan római számmal írjuk, a római szám után pedig pontot kell tenni, hiszen sorszámnevet jelöl.

Elősorban régebben volt jellemző a sportban, a csapatjátékokban az, hogy ha több azonos vezetéknevű játékos volt ugyanazon csapat tagja, a nevük után tett tőszám-névvel különböztették meg őket. Az írásgyakorlat ezeket a számneveket is római számmal rögzítette, és annak ellenére, hogy nem sorszámnévként ejtjük ki őket, ponttal záródnak: *Sajó II. Béla* [sajó kettő béla]. (Lásd még 318.)

A személynevek és a közszoók kapcsolata

A KÖZSZOÍ NÉVELEMEK

A személynevek közszoói elemei közé sorolhatók a különféle rangokat, címeket jelentő főnevek vagy főnévi szerkezetek, valamint a névkiegészítők, mint például a *bácsi, néni, úr, kisasszony*. A közszoói elemeket mindig külön kell írni, akár a személynevek előtt, akár utánuk állnak, s akkor is kisbetűsek, ha a személynévvel – erősebben vagy lazábban – összeforrtak: *Bánk bán, Bem apó, József nádor, Gábor arkangyal, Richelieu bíboros*. Kivételnek számítanak az elől álló formák bizonyos esetekben. Ezek nagy kezdőbetűsek mondat elején, illetőleg ha a személynévvel együtt önállóan állnak például címzésben, névsorban, névjegykártyán, képernyőn, képaláírásban, cikkek aláírásában stb.: *Dr. Miákics Alajos macskaidomár, Ifj. Bántó Elemér fogszakorvos, Gróf Alsókeresztesi Tihamér*. A közszoói névelemek a következőképpen osztályozhatók:

- intézményhez tartozást kifejezők: *lovag, vitéz* stb.
- rangot, méltóságot jelentők: *báró, gróf, eminenciás* stb.

- tudományos fokozatot jelölők: *magiszter, doktor* stb.
- megbecsülést kifejező udvariassági formák: *tekintetes, nagyságos, méltóságos, szépreményű, kisasszony, úr* stb.
- megkülönböztető jellegű előnevek: *bélmegyeri, érkeserűi, agyagási* stb.

A CSOPORTNÉVI JELLEGŰ ELNEVEZÉSEK

Kisebbs-nagyobb embercsoportok viselhetnek felvett vagy kapott személyneveket, amelyek részben az intézményi megnevezésekhez hasonlítanak. Első elemük valamilyen személynév, második tagjuk gyűjtőnév vagy gyűjtőnévi jellegű közszó. A személynévi és a közszoói elem ilyenkor különírandó, a közszoói tag pedig kis kezdőbetűs: *Benedek család, Vincze ikrek, Schumacher testvérek, Tóth házaspár, Csák nemzetség, Kodály vonósnyegyes, Kölcsey Ferenc olvasóköri, Bihary János tudományos önképzőkör, Kapolcsi Bendegúz baráti társaság, Szent Antal imaközösség, Zrínyi Miklós cserkész-csapat, Eötvös páholy.*

A személynevek az összetett szavakban

Az egy- vagy többemű személynevek és a közszoavak, valamint nagykötőjellel összefűzött személynevek és közszoavak gyakran lépnek egymással valamilyen jelöletlen összetételnek tekinthető kapcsolatba. Az ilyen szerkezetekben általában a személynév az előtag, a közszo az utótag. Összetételi voltukat a kötőjel jelöli. Például: *Achilles-ín, Arany János-idézet, Bálint-nap, Bartók Béla-émléké, Bolyai-Lobacsevszkij-geometria, Celsius-fok, Davis-kupa, Eötvös-inga, Geiger-Müller-számlálócső, Gundel-palacsinta, Hadrovics-Gáldi-szótár, Hunyadi-bástya, József Attila-előadás, Károlyi-palota, Konkoly-Thege-érem, Lajos-arany, Margit-legenda, Mikulás-ünnepség, Molotov-Ribbentrop-paktum, Nibelung-ének, Ozirisz-mítosz, Ödipusz-komplexus, Pascal-törvény, Sabin-cseppek, Szent Ferenc-kolostor, Tóth Árpád-portré, Van Allen-öv, Wallenberg-rejtély, Zrínyi-eposz.*

A személynévi előtagból és közszoói utótagból álló összetételekben a két tag között jelöletlen alárendelő viszony van. Az alárendelés típusa leggyakrabban birtokos jelzős vagy jelentéssűrítő: *Ady-vers* = 'Ady verse', *Kossuth-nóta* = 'Kossuthról szóló nóta', *Krisztus-hívő* = 'Krisztusban hívő', *Kazinczy-verseny* = 'Kazinczyról elnevezett verseny', *Mars-expedíció* = 'a Marsra szervezett expedíció', *Zrínyi-konferencia* = 'Zrínyi tiszteletére rendezett konferencia', *Herkules-erejú* = 'Herkuleséhez hasonló erejú'. A személynév és a közszo közötti alárendelő nyelvtani viszonyt a kötőjel jelöli.

A kötőjellel írt személynévi összetételben a személynév lehet egy- vagy többemű: *Apáczai-életmű* vagy *Apáczai Csere János-életmű, Hódító Vilmos-ellenes, Szent Erzsébet-kultusz, Könyves Kálmán-rendelet, Nagy Péter-korszak*. Ha egy olyan állandó jelzővel ellátott személynév válik összetételi előtaggá, amelyben a jelző nem a név szerzője (magyarok Nagyasszonya, názáreti Jézus, gyümölcsoltó Boldogasszony, felsőbüki Rédei Gedeon), a jelzős szerkezetet teljes tulajdonnévi elemként kell kezelni, tehát nemcsak a személynév, hanem a jelző is nagy kezdőbetűs lesz, és ehhez az alakulathoz kapcsolódik kötőjellel a közszoói utótag: *Magyarok Nagyasszonya-templom, Názáreti Jézus-követők, Gyümölcsoltó Boldogasszony-ünnep, Felsőbüki Rédei Gedeon-kúria.*

A két személynév alkalmi kapcsolatából létrejövő mellérendelő formát nagykötőjellel írjuk, s a közszoí utótag ehhez kötőjellel kapcsolódik: *Siemens–Martin-kemence, Magyar–Ország-héle*.

A KÖTŐJELES ÉS A KÜLÖNÍRT FORMA KÜLÖNBŐÉGE

Ha egy kisebb-nagyobb embercsoport a vezetője nevét viseli, a személynevet és a hozzá kapcsolódó közszoít – amely gyűjtőnév vagy gyűjtőnévi jellegű – kötőjellel kell összefűzni akkor, ha a két tag közötti nyelvtani viszony jelöletlen: *Deák-párt, Forrai-kórus, Lenkey-család, Szemere-kormány, Szent Benedek-rend, Tátrai-vonósnégyes*. A kapott vagy felvett személynévből és gyűjtőnévből álló szerkezet, valamint az embercsoport vezetőjéről elnevezett gyűjtőnévi formáció írásmódjának eltérését jól szemlélteti a *Kodály vonósnégyes* és a *Tátrai-vonósnégyes*. A *Kodály vonósnégyes*ben a személynévi elem tiszteletbeli, felvett név, a *Tátrai-vonósnégyes* alapítója viszont valóban Tátrai Vilmos volt. Ugyanígy kötőjellel írandó az *Illés-együttes*, mert a zenekart a vezetőjéről, Illés Lajosról nevezték el, míg az *Elvis együttes* nem Elvis Presley együttese, a név tiszteletbeli elem.

Az uralkodóházat jelentő ház, család és dinasztia főneveket is kötőjellel kell a családnévhez kapcsolni: *Árpád-ház, Jagelló-ház, Bourbon-család, Tudor-dinasztia*. A *Bourbon-család* és a *Benedek család* között tehát az a különbség, hogy a kötőjeles írásmód uralkodóházat jelöl.

Ugyancsak jelentéskülönbséget mutat a *Kner-nyomda* és a *Kner Nyomda* kétféle írásmódja. A kötőjeles forma a Kner Izidor tulajdonában lévő nyomdát jelöli, a különírt alak viszont a Knerről elnevezett nyomdát. A különírt alakulatok második, közszoí tagjának nagy kezdőbetűs írása az intézménynévhez tartozást jelöli. (Részletesen lásd 192–193.) Nem teljesen azonos a használati értéke a *Károlyi-kórház* és a *Károlyi Sándor Kórház és Rendelőintézet* formának sem. Míg a *Károlyi Sándor Kórház és Rendelőintézet* intézménynév, a *Károlyi-kórház* a hivatalos név rövid változata. További példák: *Eötvös József Collegium* és *Eötvös-kollégium*, *Ganz Danubius Hajó- és Darugyár* és *Ganz-gyár*. Előfordul, hogy ugyanannak a személynévnek és közszoónak kötőjellel összekapcsolva és kötőjel nélkül azonos a használati értéke. Ilyen a *Dévai-intézet*, amely a Dévai István tulajdonában lévő meddőségi klinika és nőgyógyászat, s hivatalos neve: *Dévai Intézet*.

A KÜLÖNÍRT ÖSSZETÉTELEK

A személynevet tartalmazó összetételekből a kötőjelet két okból kell elhagyni. Egyrészt, ha egy közszoí elemet is tartalmazó személynévhez összetételei utótag kapcsolódik, ezt az utótagot a magyar helyesírás értelemtűkröztető jellege miatt nyelvtani minősége ellenére külön kell írni. A *Julianus barát szobor* szerkezetben például a *szobor* utótag grammatikailag jelöletlen birtokos jelzős összetétel tagja lenne ('Julianus bárátnak a szobrá', vö. *Ady-szobor* = 'Adynak a szobrá'), az előtag azonban két különírt egységből tevődik össze: *Julianus barát*, amelyben a második tag a névhez tartozik, ám nem szerves része annak. Ezt a kisbetűs írásmód is jelzi. A szerkezet kötőjelezése zavaró volna, hiszen a második és a harmadik szerkezetilem összetartozására utalna, holott az első és a második tag kapcsolódik egymáshoz szorosabban. Éppen ezért

mindhárom tagot külön kell írni. Ugyanez vonatkozik a következő formákra: *Kászim pasa bátya*, *Szent István vértanú templom*, *Jeremiás próféta kolostor*, *Bem apó emlékmű*, *Pius pápa ábrázolás*, *Hadrianus császár síremlék*, *Gellért püspök legenda*, *Mátyás király párti (nemesek)*, *Bánk bán tanulmány* stb. Az ilyen szerkezetek nyelvhasználati szempontból és helyesírásiilag egyaránt nehézkesek, ezért célszerű a kapcsolatot jelöltté tenni: *Kászim pasa bátyája*, *Szent István vértanú temploma*, *Jeremiás próféta kolostora*, *Bem apó emlékműve*, *Pius pápa ábrázolása*, *Hadrianus császár síremléke*, *Gellért püspök legendája*, *Mátyás király pártján álló (nemesek)*, *Bánk bánról készült tanulmány*. Hasonlóképpen külön kell írni azokat az elsősorban templomelnevezéseket – gyűjtőfogalomként értelmezve a templomot –, amelyekben a *templom*, *dóm*, *kápolna* stb. szó egy olyan birtokos szerkezethez kapcsolódik, amelyben a személynév birtokos jelző (*Szent János*, *Jézus*), az alaptag pedig köznév (*fejevétele*, *szíve*): *Szent János fejevétele templom*, *Jézus szíve kápolna*. Az ilyen típusú elnevezések nem oldhatók fel a nyelvtani szerkezet jelöltté tételével. Ugyancsak nem oldható fel a *Szulejmán szultán ellenes (erők)* vagy a *Bánk bán kutató* forma akkor, ha a *kutató* szónak főnévi értéke van: *Bánki Gertrúd híres Bánk bán kutató*.

A személynevet tartalmazó különírt összetételek másik csoportjában a személynév különírt szószerkezettel lép nyelvtani viszonyba: *Pais Dezső jubileumi konferencia* (de: *Pais-konferencia*), *Kazinczy Ferenc szépkiejtési verseny* (de: *Kazinczy-verseny*), *Gundel művészeti díj* (de: *Gundel-díj*), *Mária szárnyas oltár* (de: *Mária-oltár*). Ezek egy része az intézménynévi megnevezésekhez áll közel. A szerkezettel való feloldás többféleképpen lehetséges: *Pais Dezső tiszteletére rendezett jubileumi konferencia*, *Mária szárnyas oltára*. A példasorban szereplő *Kazinczy Ferenc szépkiejtési verseny* és a *Gundel művészeti díj* formailag nem helyettesíthető más szerkezettel. Az embercsoport vezetőjéről elnevezett gyűjtőnévi alakulatból is akkor szokás elhagyni a kötőjelet, ha a szerkezet jelöletlen gyűjtőnévi része több különírt tagból álló szókapcsolat: *Bergendy koncert*-, *tánc- és szalonzenekar*, valamint ha a gyűjtőnévi rész több tagból álló idegen elnevezés: *Takáts Tamás Dirty Blues Band*, *Hobo Blues Band*.

A TÖBBSZÖRÖS ÖSSZETÉTELEK

Ha egy személynévből és egy közszóból álló, kötőjeles írásmódú összetétel újabb taggal bővül, ezt a tagot kötőjellel kell a személynevet tartalmazó összetételhez fűzni. A bővülés általában utótaggal történik: *Oscar-díj-átadás*, *Davis-kupa-döntő*, *Széchenyi-ösztöndíj-bizottság*, *Achilles-ín-szakadás*, *Görgey-szobor-avatás*, *Ady-vers-elemzés*, *Munkácsy-kép-lopás*.

Ha az ilyen képződményekhez nagyritkán újabb tag járul, a fentiek értelmében ez a tag is kötőjellel kapcsolódik: *Davis-kupa-döntő-közvetítés*. Ezek a többszörös összetételek azonban helyesírási szempontból nagyon nehézkesek, ezért célszerű az összetélt szó szerkezetté alakítani, például a nyelvtani viszony jelöltté tételével: *a Davis-kupa döntőjének a közvetítése*.

A személynevet tartalmazó összetétel néha előtaggal bővül. Ilyenkor is a kötőjeles kapcsolás a megfelelő írásmód: *életmű-Oscar-díj*.

Ha egy különírt összetétel újabb taggal bővül, általában utótaggal, ez az elem is különírt formában járul a szerkezethez: *Julianus barát szobor avatás*. Az ilyen típusú

szerkezetek azonban a kötőjeles formákhoz hasonlóan helyesírási szempontból nehézségek, így helyettük szerencsésebb a szó szerkezeti feloldás: *Julianus barát szobrának az avatása*.

A SZEMÉLYNÉVI ÖSSZETÉTELEK MELLÉKNÉVI FORMÁI

A személynévi előtagú és köznévi utótagú összetételek melléknévképzős formájukban megőrzik a nagybetűs és kötőjeles írásmódot vagy a különírást: *Árpád-kori, Mátyás-templomi, Jókai-regénybeli, Kossuth-díjas, Konkoly-Thege-ermes, Zrínyi-soros, Herkules-erejű, Mária-arcú, Kodály-módszerű, Jászai Mari-díjas, Hadrovics-Gáldi-szótárbeli, Gobbi Hilda művészeti díjas, Ganz hajó- és darugyári, Kaáli meddősegi központi, Szathmári István születésnap emlékkönyvbeli*.

Személynevek köznévvé válása

A tulajdonnevek köznevesülése a ritkább szóalkotási módok közé tartozik. Leggyakrabban személynevekből lesz köznév. Bizonyos jellegzetes tárgyak – különösen ruhadarabok –, találmányok, felfedezések, mértékegységek stb. is kaphatják elnevezésüket feltalálójukról, megalkotójukról, legelső viselőjükről, divatba hozójukról. A köznév alakulást a kis kezdőbetű jelzi, az idegen személynévi eredetű köznevek pedig legtöbbször magyaros átírást kapnak. Például:

Baedeker (német könyvkiadó)

→ *bedekker*

Bar Kohba → *barkochba*

Béchemel → *besamel* (mártás)

Earl of Cardigan → *kardigán*

Cicero → *ciceró* (tipográfiai mértékegység)

Cukahara Micuo (japán szertornász)

→ *cukahara* (szertornaelem)

Diesel → *dízel*

Greta Garbo → *garbo*

Gauss → *gauss*

Gerbeaud → *zserbó* (szelet)

Hooligan (londoni galerivezér)

→ *huligán*

Jäger → *jéger* (alsó)

Leporello → *leporélló*

Lutz (osztrák műkorcsolyázó)

→ *lutz* (műkorcsolyaelem)

MacAdam → *makadám*

Maecenas → *mecénás*

Malligand → *maligán*

Mansard → *manzárd*

Medúza → *medúza*

Mentór → *mentor*

Morse → *morze*

Narcissus → *nárcisz*

Othello → *otelló*

Pascal → *pascal*

Pasteur → *pasztör* (oltás), *pasztörizál*

Plutón → *plutón*

Récamier → *rekamié*

Röntgen → *röntgen*

Lord Sandwich → *szendvics*

Maria Vigano (olasz táncosnő)

→ *viganó* (női ruha)

Alessandro Volta → *volt*

Vulcanus → *vulkán*

James Watt → *watt*

Ezeknek a szavaknak a többsége a nemzetközi műveltség része, de akad példa a magyar nyelvben végbement köznévvé válásra is: *benjámin* (a csapaté), *zserbó*.

A személynevek és a közszók összeforrásából szintén keletkezhetnek összetételek. A köznévvé válás folyamatának eredménye a kisbetűs és kötőjel nélküli egybeírás, va-

lamint az idegen személynévi elemek magyaros átírása. Például: *bergmanncső, katicabogár, katicavirág, miskakancsó, pálfordulás, dobostorta, júdáspénz, júdáscsók, krisztustövis, lombardhitel, marmonkanna, máriaüveg, margitvirág, mátyásmadár, manzárdtető, martinkemence, klarkérték, lucaszék, neroliolaj, pánsíp, mikulásvirág, bazedovkór, pasztörtöltés, martinacél, ádámsutka, molotovkoktél, vénuszhaj*. Kételemű személynév ugyancsak köznévvé alakulhat. A nyelvi folyamat eredményét a kisbetűs kezdésen túl az eredetileg különírt tagok egybeírása is jelzi: *ferencjóska* (kabátfajta), *háryjános* ('hetvenkedő ember'), *lejterjakab* ('súlyos fordítási hiba'). Kételemű tulajdonnév összetételben való köznévvé válására is van példa: *szentjánosbogár, szentjánoskenyér(fa)*.

Képzővel ellátott személynév ugyancsak közzszóvá válhat: *balázsolás, petőfieskedők*. Idegen képzővel: *Fuchs* (német botanikus) → *fukszia*, *Gerber* (német orvos) → *gerbera*, *Adolf Sax* (német hangszerkészítő) → *szaxofon*, *Curie* (francia fizikus házaspár) → *kúrium*, *Nicot* (francia diplomata) → *nikotin*.

A közzszóvá válás lassú folyamat. Az írásmód egy ideig ingadozik a nagy kezdőbetűs – idegen név esetén az idegenesen vagy magyarosan írt – és a kis kezdőbetűs forma között. Akkor válik véglegessé, amikor a nyelvhasználók már teljes mértékben befogadták az adott fogalmat.

AZ ÁLLATNEVEK ÉS A TÁRGYNEVEK

Az állat- és a tárgynevek legfontosabb szerepe éppúgy az egyedek megkülönböztetése és azonosítása, mint a többi tulajdonnévé. Az állat- és a tárgynevek fontos jellemzője, hogy nem általánosak, azaz nem minden egyednek van neve. Rendszeresen csak az emberhez legközelebb álló háziállatok, illetőleg az állatkertek, vadasparkok, vadrezervátumok gondozott egyedei kapnak nevet. A tárgynévadás ennél is jóval szűkebb körű: a tárgyaknak csak néhány csoportjára, például a hajókra, az úrjárművekre és műholdakra, valamint a hálózati számítógépekre terjed ki többé-kevésbé általános jelleggel. A tárgynévadáshoz lazábban kapcsolódó sajátos jelenség a vonatjáratok elnevezése.

A helyesírás szempontjából az állat- és a tárgynevek egyetlen szabálya a nagybetűs írásmód. Állat- és tárgynév bármilyen szó, szó szerkezet, sőt mondat is lehet, s ezen túlmenően akár olyan hangsor vagy karaktersorozat is, amelyik sem közzszóként, sem egyéb tulajdonnévként nem használatos, illetőleg közzszói vagy tulajdonnévi eredete elhomályosult. Ebből következően az állat- és a tárgynevek kapcsán csak bizonyos íráshasználati szokásokról lehet beszélni.

Az állatnevek

Az állatnévadás alapfeltétele az ember és az állat személyes kapcsolata. A háznál tartott kutya, lovaknak, szarvasmarháknak mindig van nevük, a macskáknak kevésbé általánosan, a többi háziállatnak pedig ritkábban. Többnyire nevet kapnak a szobaállatok: madarak, kistrácskák, hüllők; az állatkerti állatok és a vadon élő, de valamilyen célból megfigyelés alatt tartott állatok is. Az állatnevek a törzskönyvi, méneskönyvi vagy marhaleveleken feltüntetett neveket, valamint az állatorvosi oltási köny-

veket és az EU-s útleveleket leszámítva nem szerepelnek hivatalos iratokban. Főképpen a beszélt nyelvben és a nem hivatalos írásbeliségben élnek. Az alább felsorolt példák a magyar névtani szakirodalom állatnévgyűjtéseiből és az internetes fórumokról származnak. Mivel az, hogy melyik nevet milyen állatfaj egyede viseli, a helyesírást nem befolyásolja, az állatfajokat nem mindig tüntetjük fel. A példaként felsorolt nevek a következő állatok köréből származnak: kutya, macska, ló, szarvasmarha, papagáj, teknős, hörcsög, patkány és néhány vadon élő, állatkertben tartott állatfaj.

A kutya- és macska-, illetőleg a lótenyésztésben a névadásnak bizonyos rendszere is kialakult. A tenyésztésben született állatok dokumentációval is rendelkeznek: törzskönyvvel vagy méneskönyvvel. A törzskönyvi vagy méneskönyvi nevek nem állnak jogi szabályozás alatt, és helyesírási megkötés sem vonatkozik rájuk. Az egyetlen közös, előíró írásszabály a nagybetűs névkezdés. A kutyák és a macskák törzskönyvi neveire jellemző továbbá, hogy alapvetően kételeműek: kenne-, illetőleg tenyészténnéből, valamint egyéni névből állnak. Mind a kenne- vagy tenyészténné, mind az egyéni név lehet többelemű. Ezek írásformáját a tenyésztő határozza meg: *Bakróházi Mirr-murr Szepi* (macska), *Józsefvárosi Kócos Pajtás Mihály* (kutya). Gyakori az idegen névforma is: *Heartbreaker Lolita* (macska), valamint az olyan nevek, amelyek magyar és idegen elemeket is tartalmaznak: *Páskompar Szépe Boy* (kutya). Az idegen elnevezések általában követik az idegenes írásmódot.

Az állatok hívónevei között három nagy jelentéstani csoportot lehet megkülönböztetni. Az elsőbe az ún. jelnevek tartoznak. Ezek sem közszóként, sem egyéb tulajdonnévként nem használatosak. Név voltukat a nagy kezdőbetű jelzi: *Bimbi, Cimi, Cindri, Csuppi, Susu, Szipa, Szuszmók, Tunyó*. Sok jelnév található az irodalmi állatnevek között is: *Akela, Bagira, Bambi, Csí, Kele*.

A másik csoport az átvitt tulajdonnevek. Ezek elsősorban személynévek, azokon belül gyakran utónevek, illetőleg becenevek, amelyek származhatnak az irodalomból is. Ritkábban földrajzi, bolygó- vagy márkanevek. Íráskéjük többnyire követi az eredeti tulajdonnév helyesírását, idegen neveknél az idegenes írásmódot: *Ajax, Bandi, Böske, Cicero, Cili, Danone, Florida, Frici, Gyurika, Indy, Jack, Jánoska, Jockey, Jónás, Lóri, Luca, Pityu, Quasimodo, Radeberger, Rambo, Romy, Rózs, Safranek, Sajó, Szemirámisz, Tisza*. A Cézár gyakori kutyanév magyaros átírását az eredeti Caesar helyett elősegíti a *cézár* főnév írásképe is. A többelemű átvitt tulajdonnevekre az eredeti írásképek megfelelően a különírás és minden elem nagybetűs kezdése jellemző: *Dávidházi Fruzsina, Görényfalvi Róza, Grabovszki Brúnó, Dankó Pista, Pukkanacs Kata, Szörnyeteg Lajos*. A kételemű átvitt személynévek főleg az irodalmi állatnévadást jellemzik. Lázár Ervin állatmesehőseinek elnevezései például: *Bruckner Szigfrid, doktor Hertelendi Róbert, Sir Arthur MacKinley, Szerdahelyi Lajos*. Előfordul állatnévként olyan átvitt tulajdonnév is, amelyik egy eredeti tulajdonnévi és egy közszo-i elemből tevődik össze. Ilyenkor a név általában az eredeti szerkezet írásmódját követi: *Kovács úr, Lidi néni*.

A legváltozatosabb írásképek a harmadik csoportot, a szóneveket jellemzi. Ezek között találhatók egyszerű és összetett szavak, szó szerkezetek, ritkábban mondat formájú elnevezések is. Az egyszerű vagy összetett szavakból keletkezett nevek általában a szó eredeti helyesírását követik, akár magyar, akár idegen megnevezésről van szó. Névvé válásukat a nagy kezdőbetű jelzi: *Amazon, Báró, Bundás, Gyanús, Holló, Ilyes-*

mi, Kavicska, Kesely, Kincsem, Kormos, Lábtörő, Manó, Maszat, Picur, Pocak, Pörkölt, Pracli, Saraboló, Vacak, Villám; Admiral ('admirális'), Colonel ('ezredes'), Flame ('láng'), Honey ('méz'), Lady ('hölgy'), Topaze ('topáz').

A szószervezetekből létrejött magyar nevek írásképe meglehetősen változatos. Az eredetileg különírt szerkezetek névvé válását az írásgyakorlat nemcsak a nagy kezdőbetűvel jelzi, hanem azzal is, hogy valamilyen módon jelöli a név terjedelmét. Ez utóbbi legtermészetesebb módja az egybeírás: *Bambakandúr, Csakazértis, Jófiú, Koszosnyakú, Lukásfüllő, Nagyfekete, Nemillik*. A névterjedelmet a nagy kezdőbetűk jelzik: *Kétfunkciós Detektor, Pufogó Vipera*. Ritkábban előfordulnak mondat formájú nevek is: *Bújjel, Mardel, Merrevagy, Nevakarózz, Szevasz Vera*.

Az idegen szószervezetekből alakult állatnevek többnyire megtartják az eredeti írásmódot, a névterjedelmet pedig a nagy kezdőbetűk jelölik: *Dancing Queen* ('bálkirálynő'), *Rock and Roll*. Előfordul, hogy az állatnevek írásképe is a nyelvi humor eszköze: *Girnyaú, Sir Golyó*.

A személynevekhez hasonlóan az állatneveknek is vannak közszoói elemeik. Ezek kizárólag az állatot vagy esetleg állatfajt jelölő megnevezések. Az állatnevekhez kötőjel nélkül és kis kezdőbetűvel kapcsolódnak: *Bodri kutya, Cili cica, Ráró lovam, Riska tehén, Pityu papagáj, Kavicska teknős*.

A tárgynevek

A tárgyak tulajdonnévvel illetése rendszerint egészen kis közösségek szokása, a beszélt nyelvben vagy kifejezetten a nem hivatalos írásgyakorlatban tapasztalható. Szélesebb körben legfeljebb közismert személyiségek tárgyelnevezéseit ismerhetjük meg irodalmi alkotások vagy a média révén. Annak idején közismert volt például, hogy Fehér Klára író nő autóját *dr. Krapancsák Tódornak* hívta, Kellér Andor egyik írásából kiderül, hogy Hatvany Lajos *Schosberger, Bischitz és Kohner* neveket illette a takaróit, Hajós András játék mackójának pedig *dr. Debreczeni László* volt a neve.

A tárgynévadásnak, ahogy az állatnévadásnak is, alapfeltétele az emberhez való erőteljes kötődés. Éppen ezért a tárgynevek között a legjellegzetesebbek a járműnevek. Nagyon sokan névvel illetik az autójukat. Névtani gyűjtések szerint gyakoriak az átvitt tulajdonnevek (*Szergej, Bonifác, Gizi, Hanzi, Sárika, Zápor Jóska*) és a szónevek (*Hercegnő, Szamóca, Tűzgolyó, Citrom, Kópé, Kék Villám, Piros Nyíl, Kompresszor, Rottyogó, Porba Fingó, Doktor úr*), de léteznek jelnevek is (*Szűszi* – szürke Citroën, *Pipő* – piros Peugeot, *Coki* – a COK rendszámból).

Ismertek háztartásigép-nevek is. A legáltalánosabb talán a mosógépek valamilyen női névre keresztelése: *Gizi, Rozi, Böske, Masa*.

Feltehetően a leginkább elterjedt tárgynev a *Samu*, a csontvázmodellek elnevezése.

A HAJÓNEVEK

A járművek közül a hajók névvel illetése rendszeresnek mondható. Ennek oka az, hogy a hajók többsége nem tömeggyártásban készül. A nevet általában a hajó testén és a hivatalos dokumentumokban is feltüntetik. A hajók elnevezése nagyon régi időkre vezethető vissza: a görög mitológiából ismert hajónév például az *Argo*; az egyik velencei

dózse hajójának a neve *Bucintoro* volt; Kolumbusz a *Santa Mariával* érte el Amerikát, két kísérőhajójának neve pedig *Pinta* és *Nina* volt. A 19. században híres volt a két tea-szállító klipper, az *Ariel* és a *Taeping* versenye. Robert Fulton gőzhajója a *Clermont*, az első magyar dunai gőzhajó a *Carolina*, a balatoni pedig a *Kisfaludy Sándor* nevet viselte. Az 1912-ben elsüllyedt személyszállító gőzhajó, a *Titanic* legendássá vált.

A hajónevek általában szónevek vagy átvitt tulajdonnevek. Írásképi jellemzőjük a nagy kezdőbetű. Az átvitt tulajdonnevek lehetnek egy- vagy kételeműek (*Balaton*, *Zebegény*, *Baross Gábor*, *Eötvös Károly*). A szónevek állhatnak egyetlen szóból (*Csillag*) vagy alkalmi, illetőleg állandósult szószerkezetből (*Március 15.*, *Tihanyi Visszhang*). Ha egy szószerkezet válik tulajdonnévvé, általában a különírt tagok minden egyes tagja – nem kötelezően – nagybetűvel kezdődik. Az idegen elnevezések megtartják az eredeti írásmódot (*Donaupfeil*). Ha egy hajótulajdonos nem tipikus vagy szokatlan írásképi nevet választ, azon a tulajdonnév egyedi és azonosító volta miatt nem szabad változtatni. Dunai sportcsónakok neve volt például a *Watt-kacs*a és a *Parti-túra*, balatoni vitorlás a *Hová lett a Palika*, tiszai kenutnevek az *El-süllyedünk*, a *Térdig érő szél*, a *Kató néni tehene*, a *Csavar-go* vagy a *F.U.C.K.*

A mai nevek között az átvitt tulajdonnevek vannak túlsúlyban, s ezek között is a vízparti helynevek a leggyakoribbak: *Badacsony*, *Siófok*, *Csobánc*, *Lelle*, *Budapest*, *Győr*, *Gönyű*, *Verőce*, *Leányfalu*, *Dömös*, *Bogdány*, *Visegrád*, *Nagymaros*, *Esztergom*, *Szödliget* stb. A többi átvitt tulajdonnév többnyire különféle típusú személynév: *Csongor*, *Tünde*, *Kelén*, *Helka*, *Csege*, *Terike*; *Hunyadi*, *Táncsics*, *Rákóczi*, *Corvin*, *Matthias Rex*; *Uránusz*, *Szturnusz*; *Hófehérke*, *Tudor*, *Hapci*, *Szende*, *Szundi*, *Vidor*, *Morgó*, *Kuka* stb. A balatoni kompok elnevezései: *Baross Gábor*, *Kossuth Lajos*, *Széchenyi István*.

A szónevek ritkábbak az átvitt tulajdonneveknél: *Sellő*, *Hullám*, *Csillag*, *Fecske*, *Sirály*, *Vöcsök*, *Sólyom*, *Március 15.* stb.

EGYÉB TÁRGYNEVEK

Amíg nem tömegtermeléssel készültek – a hajók mintájára –, a mozdonyoknak, lég-hajóknak, repülőgépeknek is nevet adtak. A gőzvasút hőkorszaka például Stephenson *Rocket* nevű mozdonyával kezdődött. Ugyancsak Stephenson gőzmozdonya volt a *Locomotion*. Az első magyar mozdonyok *Pest*, *Buda*, *Pozsony*, *Béts*, *Nádor*, *Deáki* stb. néven álltak üzembe, a Ganz-gyár sínautóbusza pedig az *Árpád* nevet viselte.

Az irodalomból ismertek fegyvernevek is. Roland kardja a *Durandal*, Artúr az *Excalibur*. Gárdonyi Géza Egri csillagok című regényében ágyúnevek szerepelnek: *Baba*, *Béka*, *Éva*, *János*. A budai várban kiállított ágyúkon is található név: *Leonello*, *Narses*.

Hangszer- és harangnevekről szintén vannak adatok. Egy Stradivari-hegedű neve például *Lady Blunt* volt, a székesfehérvári bazilika harangját pedig Ignácnak hívják. Híres drágaköveket, főképpen gyémántokat is illetnek névvel: *Cullinan*, *Kohinoor*, *Orlov*, *Rózsaszín Párduc* stb.

AZ ŰRJÁRMŰVEK ÉS MÁS ŰROBJEKTUMOK ELNEVEZÉSEI

Még érintőlegesen sem tartozik a jelenség a magyar névadás rendszerébe, de a tárgynevek közé sorolhatók a különféle űrhajók, holdkompok, űrszondák, holdjárók stb. elnevezései. Vannak olyanok, amelyeknek teljesen egyedi nevük van: például az első

holdra szállás végrehajtója az *Eagle* és a *Columbia* volt. Az *Apollo*, *Giotto*, *Luna*, *Mariner*, *Pioneer*, *Szaljut*, *Szozjuz*, *Viking*, *Voyager* stb. elnevezések viszont egyfajta átmenetet alkotnak a tárgynevek és a márkanév között, hiszen ezek már sorozatnevek. A sorozat számát arab számmal szokás írni, és nagyköttőjellel kapcsoljuk a névhez: *Apollo-13*, *Lunohod-1*, *Mariner-2*, *Szozjuz-14*. Ugyanígy kell eljárni az űrállomások elnevezéseivel is: *Skylab-1*. A két különírt egységből álló neveknek általában minden tagja nagy kezdőbetűs: *Lunar Rover*.

Az űrjárművek és más űrobjektumok egyéni vagy sorozatnévéhez a magyar közszói megnevező-azonosító utótag kötőjel nélkül és kis kezdőbetűvel kapcsolódik: *Apollo űrhajó*, *Lunar Rover holdjáró*, *Skylab-1 űrállomás*. Ha egy ilyen alakulathoz összetételi utótag járul, az egyértelmű írásképi tagolás érdekében a kötőjel nélküli írásmód a megfelelő eljárás: *Apollo űrhajó baleset*, *Skylab űrállomás karbantartás*. Az efféle formák azonban nehézkesek, ezért mindenképpen célszerű őket jelölt szószerkezetté feloldani: az *Apollo űrhajó balesete*, a *Skylab űrállomás karbantartása*.

Ha a név és egy közszó összetételt alkot, a két tag közé kötőjelet kell tenni: *Apollo-program*, *Pioneer-sorozat*, *Voyager-baleset*. A számjeggyel is jelölt elnevezés és a hozzá kapcsolódó összetételi utótag szintén kötőjellel kapcsolódik. A kétféle kötőjel megfelelően tagolja az írásképet: *Apollo-1-program*, *Luna-2-expedíció*. Az összetételhez az újabb összetételi utótag is kötőjellel kapcsolódik: *Apollo-program-költségvetés*. Az ilyen nehézkes összetételeket azonban célszerű jelölt szószerkezetté alakítani: az *Apollo-program költségvetése*. Két, már eleve nagyköttőjelet tartalmazó név alkalmi kapcsolata is nagyköttőjellel jelzi. Ilyenkor a megfelelő tagolódás érdekében a kapcsolatot jelölő nagyköttőjel elé és után lehetőleg keskeny szóközt kell tenni: *Szozjuz-24 – Szaljut-5 űrkomplexum*.

A műholdak elnevezései is átmenetet képviselnek az egyedi név és a márkanév között. Sokszor ezek is sorozatnevek, és típusjelzések is előfordulnak bennük. Az elnevezések egy része az egyedi nevekhez hasonlít: *Agila*, *Superbird*, *Thor*, *Atlantic Bird*, *Amos*, *Astra*, *Gorizont*, *Optus*, *Sirius*, *Galaxy*, *Yamal*. Más részük a márkanevekre emlékeztet: *Asiasat*, *Brasilsat*, *Telstar*, *Telecom*, *Eutelsat*, *Intelsat*, *LMI*, *NSS*. Íráskéjük változatos, ugyanolyan típusú név többféleképpen is előfordulhat: *Chinastar*, *AsiaStar*, *G-Star*, *Hellas Star*. Tulajdonnévi jellegük miatt nem szabad változtatni az eredeti írásformán. A műholdak típus-, pozíció- vagy sorozatjelzései arab számokból és nagybetűkből állnak. Ezek kötőjel nélkül kapcsolódnak a névhez: *Telecom 2A*, *Eutelsat W3*, *Telstar 5*, *JCSat 110*, *Superbird C*.

A számjeggyel vagy betűjelzéssel végződő elnevezésekhez a toldalékok kötőjellel járulnak: *Lunohod-1-gyel*, *Telstar 5-tel*, *Telecom 2A-ban* stb.

A VONATJÁRATOK ELNEVEZÉSEI

A vonatjáratok elnevezései sajátos tulajdonnévi csoportot alkotnak. Valójában nem tárgynevekről van szó, hiszen nem a szerelvények kapnak nevet, hanem a menetrendben meghatározott járatok. Ilyenformán egyfajta intézménynévi jellegük van. A tárgynevek között való tárgyalásukat az indokolja, hogy járműtípushoz kapcsolódnak.

A Magyar Államvasutak menetrendjében négyféle járatfajtának van állandó megnevezése: a nemzetközi gyors, az intercity, az eurocity és az euronight típusú járatok-

nak. A nemzetközi gyors megjelölésnek nincsen betűszói rövid alakja, a másik három járatot azonban főként betűszói formában használják: *intercity* = IC, *eurocity* = EC, *euronight* = EN. Az intercityjáratoknak létezik egy ún. *intercity rapid* formája is, ennek betűszói alakja: ICR. A nagybetűs betűszói jelölést alapvetően a teljes megnevezésnek a MÁV által is alkalmazott írásformája indokolja: *InterCity*, *EuroCity*, *Euro-Night*. Ezek mintájára alkották meg a magyarban az *InterPici* összetételt, amelynek betűszói alakja: IP. Közszőként használva a járat típusok helyes írásformája: *intercity*, *eurocity*, *euronight* (vö. *eurokonform*, *eurorakéta*), valamint *interpici* és *intercity rapid*. A járatelnevezésekben tehát a következő írásforma követendő: *Rákóczi nemzetközi gyors*, *Baranya IC* (*Baranya intercity*), *Liszt Ferenc EC* (*Liszt Ferenc eurocity*), *Kálmán Imre EN* (*Kálmán Imre euronight*), *Baross Gábor ICR* (*Baross Gábor intercity rapid*).

Ha két intercityjárat egy bizonyos pontig közös szerelvénnel azonos útvonalon közlekedik, a járatneveket nagyköjtőjellel kell összekapcsolni. Például: *Sió-Balaton IC*, *Ciklámen-Savaria IC*, *Ikva-Isis IC*, *Lövé-Halászbástya IC*, *Kanizsa-Zala IC*. A betűszói formákhoz a toldalékokat kötőjellel kapcsoljuk: *IC-vel*, *EC-re* stb. (vö. 309–310).

A HÁLÓZATI SZÁMÍTÓGÉPEK KÖRÉBEN ALKALMAZOTT ELNEVEZÉSEK

A hálózatra kapcsolt számítógépek a könnyebb azonosíthatóság érdekében nevet kapnak, s ezeket a neveket regisztrálják. A nevet a rendszergazda vagy a felhasználó választja. Az elnevezés állhat bármilyen ékezet nélküli betűhalmazból, illetőleg betűk és számok kombinációjából, valamint aláhúzásjelből, illetve kötőjelből. A számítógépeknek a legelterjedtebb szabványok szerint érzéketlenek a kis- és nagybetűkre. A megnevezés tehát egyfajta kódként funkcionál. Sok felhasználó azonban szónevet vagy átvitt tulajdonnevet használ: *Safi*, *Atlasz*, *Kucsma*, *helka*, *ella*.

A FÖLDRAJZI NEVEK

A földrajzi neveket vagy másképpen helyneveket a világban való tájékozódás elemi igénye hozza létre. A magyar nyelvet, mint minden más nyelvet, a földrajzi nevek nagyon nagy gazdagsága jellemzi. A földrajzi neveket kisebb csoportokra lehet osztani aszerint, hogy mit jelölnek. Megkülönböztethetők földrész-, ország- és tájnevek, településnevek; a településneveken belül kerület-, város- és falurésznevek, közterületi nevek (út, utca, tér, köz, házsor, park, sikátor stb.), emberi létesítmények (épületek, templomok, házak, malmok, kocsmák, boltok, tanyák, hidak, keresztek, emlékművek, megfigyelők, vadászlesek stb.) nevei; a földfelszín természetes alakulatainak a megnevezései: domborzati nevek (hegy, völgy, domb, halom stb.), víznevek (tenger, folyó, patak, ér, tó, csatorna, árok stb.), valamint az erdők, szántók, rétek, nádasok, mocsarak, sivatagok nevei. Az egy-egy település határában lévő művelt és műveletlen területek neveit összefoglalóan dűlőneveknek is nevezik.

A földrajzi nevek egy része érintkezik az intézménynevekkel. Ezek az ún. földrajzi megjelölések egyidejűleg jelenthetnek helyet és intézményt vagy intézményszerű létesítményt. A *Vármúzeum* például helynév és intézménynév egyszerre, a *Gellért fürdő* szintén helynév és intézményszerű létesítmény egyidejűleg.

A földrajzi nevek lehetnek egytagúak, vagyis egyszerű szavak: *Tisza*, *Győr*, *Örség*,

Mátra, Csárda, és lehetnek többtagúak, azaz összetett szavak vagy több szóból álló alakulatok: *Kisalföld, Mosonmagyaróvár, Fehér-Körös, Márvány-tenger, Vas megye, Múzeum körút, Magyar Köztársaság, Belügyminisztérium, Lukács fürdő, Vig Kalmár étterem*. A mai magyar nyelvi tudás számára nem vagy bizonytalanul elemezhető nevek egytagúaknak számítanak, akár magyar, akár idegen eredetűek: *Cselőte, Pankút; Koppenhága, Nürnberg, Vietnam*.

A helynévfajták típusai

1. Víznevek:

- folyóvizek nevei: természetes erek, patakok, folyók és mesterséges árkok, csatornák elnevezései;
- állóvizek nevei: óceánok, tengerek, természetes tavak, időszakosan vízzel telt mélyedések, mesterséges víztározók, halastavak megnevezései;
- álló- és folyóvizek részeinek nevei: öblök, folyószakaszok, vízfelületek, forgók, örvények, zúgók, vízesések, vizek egymásba ömlésének helyei, víz alatti mélyedések megnevezései;
- források, kutak nevei: természetes és mesterséges vízvételi helyek, folyók forrás-helyének megnevezései.

2. Vízparti helyek nevei:

- vízpartok, partszakaszok, árterületek, gátak, töltések nevei;
- félszigetek, víztörők, földnyelvek nevei;
- szigetek, szirtek, zátonyok, homokpadok stb. nevei;
- mocsarak, lápok, nádasok nevei.

3. Domborzati nevek:

- hegyek, dombok, halmok stb. nevei;
- völgyek, mélyen fekvő területek, gödrök stb. nevei;
- hegyek és völgyek részeinek nevei: emelkedők, lejtők, domb- és hegyoldalak, hegytetők, magaslatok, dombhátak, hegycsúcsok, fennsíkok, szakadékok, szorosok, barlangok, sziklák megnevezései;
- sík, egyenes felszínű területek nevei;
- egyenetlen felszínű, gödrös, hullámos területek nevei;
- a tengerfenék-domborzat megnevezései.

4. Tájnevek.

5. Határnevek:

- szántóföldek nevei;
- kertek nevei;
- gyümölcsösök, szőlők nevei;
- rétek, kaszálók nevei;
- legelők, legelőrészek nevei;
- erdők, ligetek, bokros helyek, erdőrészek: vágások, irtások nevei.

6. Lakott területek nevei:

- közigazgatási nevek: országnevek, országrésznevek, megyék, járások, településnél nagyobb egységek megnevezései;

- helységnevek: falvak, városok, puszták megnevezései;
- helységrésznevek: falu- és városrészek, zöldterületek, parkok, temetők megnevezései;

- utcanévek: belterületek útjainak, utcáinak, tereinek, sétányainak stb. megnevezései;
- tanyanevek.

7. Építménynevek:

- lakóháznevek: magán- és bérházak, villák, nyaralók, vikendházak, erdészházak stb. megnevezései;

- középületnevek: templomok, kolostorok, várak nevei, illetőleg ezek részeinek – bástyák, tornyok, kapuk, udvarok stb. – megnevezései;

- kocsmák, csárdák, éttermek stb. nevei;

- gazdasági célú építmények nevei: gyárak, üzemek, malmok, bányaépületek, illetőleg állattelepek, istállók, hodályok, pajták, géptelepek stb. megnevezései;

- állomásnevek: pályaudvarok, vasútállomások, autóbusz-megállók stb. megnevezései;

- utak, dűlőutak, vasútvonalak megnevezései;

- hídnevek;

- kisebb építmények nevei: keresztek, köztéri szobrok, vadászlesek, őrtornyok, vadetető, mész- és szénégető kemencék, dögkutak stb. megnevezései;

- bányák, homok- és agyagvételi stb. helyek nevei;

- határvonalak, mezsgyék, határpontok, határjelek nevei.

A helységneveket és a helységrészneveket összefoglalóan településneveknek is mondjuk. A helységnevek a városokat és községeket jelölik (*Budapest, Nagymaros, Velence*), a helységrésznevek a helységek belterületeit vagy külterületi lakott részeit (*Erzsébetváros, Hűvösvölgy, József Attila-lakótelep, Lovastanya, Szántódpuszta, Ófalu*). A közigazgatási gyakorlatban helységrészek neveként gyakran alkalmaznak utcanéveket vagy egyéb földrajzi megjelöléseket. Ezeknek az írásképe az eredeti név helyesírását követi: *Arany János utca, Hosszú sor, Külső Zsidi út, Nagy Pál-dűlő, Cserdi-Helesfa vasútállomás, II. körzet, MÁV-tanyák, József Attila utca vége, 33-as főút melletti tanyák*.

Az országok megjelölésére kétféle földrajzi nevet használunk. A mindennapi nyelvhasználatban általánosabb a szorosabb értelemben vett országnév, amelyet másképpen rövid országnévnek is neveznek: *Magyarország, Finnország, Svájc, Elefántcsontpart, Nagy-Britannia*.

Az országok teljes és hivatalos megjelölésére az államnevek szolgálnak. Ezek többnyire az államformára is utalnak: *Magyar Köztársaság, Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága*. Az országnév és az államnév egyes esetekben megegyezik: *Kanada*.

Országnevek és államnevek

Ha egy fővárosnak létezik magyar neve, akkor elsőként azt közöljük, és zárójelben megadjuk az eredeti nevét is, vagy annak latin betűs átírását.

Ország	Állam	Főváros
Afganisztán	Afgán Iszlám Állam	Kabul
Albánia	Albán Köztársaság	Tirana (Tiranë)
Algéria	Algériai Demokratikus Népi Köztársaság	Algír (ed-Dzair)
Amerika	Amerikai Egyesült Államok	Washington
Andorra	Andorrai Fejedelemség	Andorra la Vella
Angola	Angolai Köztársaság	Luanda
Antigua és Barbuda		Saint John's
Arab Emírségek	Egyesült Arab Emírségek	Abu-Dzabi
Argentína	Argentín Köztársaság	Buenos Aires
Ausztrália		Canberra
Ausztria	Osztrák Köztársaság	Bécs (Wien)
Azerbajdzsán	Azeri Köztársaság	Baku (Baki)
Bahama-szigetek	Bahamai Közösség	Nassau
Bahrein	Bahreini Állam	el-Manáma
Banglades	Bangladesi Népi Köztársaság	Dhaka
Barbados		Bridgetown
Belgium	Belga Királyság	Brüsszel (Bruxelles, Brussel)
Belize		Belmopan
Benin	Benini Köztársaság	Porto Novo
Bhután	Bhutáni Királyság	Thimpu
Bissau-Guinea	Bissau-guineai Köztársaság	Bissau
Bolívia	Bolíviai Köztársaság	Sucre, La Paz
Bosznia- Hercegovina	Bosznia-hercegovinai Köztársaság	Szarajevó (Sarajevo)
Botswana	Botswanai Köztársaság	Gaborone
Brazília	Brazil Szövetségi Köztársaság	Brazíliaváros (Brasília)
Brunei	Brunei Darussalam Állam	Bandar Seri Begawan
Bulgária	Bolgár Köztársaság	Szófia
Burkina Faso		Ouagadougou
Burundi	Burundi Köztársaság	Bujumbura
Chile	Chilei Köztársaság	Santiago
Ciprus	Ciprusi Köztársaság	Nicosia
Comore-szigetek	Comore Iszlám Szövetségi Köztársaság	Moroni
Costa Rica	Costa Rica Köztársaság	San José
Csád	Csádi Köztársaság	N'Djamena
Csehország	Cseh Köztársaság	Prága (Praha)
Dánia	Dán Királyság	Koppenhága (København)
Dél-Afrika	Dél-afrikai Köztársaság	Pretoria
Dél-Korea	Koreai Köztársaság	Szöul
Dominika	Dominikai Közösség	Roseau
	Dominikai Köztársaság	Santo Domingo
Dzsibuti	Dzsibuti Köztársaság	Dzsibuti (Djibouti)
Ecuador	Ecuadori Köztársaság	Quito

Ország	Állam	Főváros
Egyenlítői-Guinea	Egyenlítői-guineai Köztársaság	Malabo
Egyiptom	Egyiptomi Arab Köztársaság	Kairó (el-Káhira, Maszr)
Elefántcsontpart	Elefántcsontparti Köztársaság	Yamoussoukro
Eritrea	Eritreai Állam	Aszmara
Észak-Korea	Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	Phenjan (Phjongjang)
Észtország	Észt Köztársaság	Tallinn
Etiópia	Etiópiai Demokratikus Szövetségi Köztársaság	Addisz-Abeba
Fehéroroszország	Belorusz Köztársaság	Minszk
Fidzsi-szigetek	Fidzsi Köztársaság	Suva
Finnország	Finn Köztársaság	Helsinki
Franciaország	Francia Köztársaság	Párizs (Paris)
Fülöp-szigetek	Fülöp-szigeteki Köztársaság	Manila
Gabon	Gaboni Köztársaság	Libreville
Gambia	Gambiai Köztársaság	Banjul
Ghána	Ghánai Köztársaság	Accra
Görögország	Görög Köztársaság	Athén (Athína)
Grenada		Saint George's
Grúzia	Grúz Köztársaság	Tbiliszi
Guatemala	Guatemalai Köztársaság	Guatemalaváros (Guatemala)
Guinea	Guineai Köztársaság	Conakry
Guyana	Guyanai Szövetkezeti Köztársaság	Georgetown
Haiti	Haiti Köztársaság	Port-au-Prince
Hollandia	Holland Királyság	Amszterdam (Amsterdam) Hága ('s-Gravenhage)
Honduras	Hondurasi Köztársaság	Tegucigalpa
Horvátország	Horvát Köztársaság	Zágráb (Zagreb)
India	Indiai Köztársaság	Újdelhi (New Delhi)
Indonézia	Indonéz Köztársaság	Jakarta
Irak	Iraki Köztársaság	Bagdad (Bega)
Irán	Iráni Iszlám Köztársaság	Teherán (Tárán)
Írország	Ír Köztársaság	Dublin (Baile Átha Cliath)
Izland	Izlandi Köztársaság	Reykjavík
Izrael	Izraeli Állam	Jeruzsálem (Jerusalájim)
Jamaica		Kingston
Japán	Japán	Tokió (Tókjó)
Jemen	Jemeni Köztársaság	Szanaa
Jordánia	Jordán Hasimita Királyság	Ammán
Kambodzsza	Kambodzsai Királyság	Phnompen
Kamerun	Kameruni Köztársaság	Yaoundé
Kanada		Ottawa
Katar	Katari Állam	Doha

Ország	Állam	Főváros
Kazahsztán	Kazah Köztársaság	Asztana
Kelet-Timor	Kelet-timori Demokratikus Köztársaság	Dili
Kenya	Kenyai Köztársaság	Nairobi
Kína	Kínai Népköztársaság	Peking (Pejcsing, Beijing)
Kirgizisztán	Kirgiz Köztársaság	Biskek
Kiribati	Kiribati Köztársaság	Bairiki
Kolumbia	Kolumbiai Köztársaság	Bogotá
Kongó	Kongói Köztársaság	Brazzaville
	Kongói Demokratikus Köztársaság	Kinshasa
Közép-Afrika	Közép-afrikai Köztársaság	Bangui
Kuba	Kubai Köztársaság	Havanna (La Habana)
Kuvait	Kuvaiti Állam	Kuvaitváros
Laosz	Laoszi Népi Demokratikus Köztársaság	Vientian
Lengyelország	Lengyel Köztársaság	Varsó (Warszawa)
Lesotho	Lesothói Királyság	Maseru
Lettország	Lett Köztársaság	Riga (Riga)
Libanon	Libanoni Köztársaság	Bejrút
Libéria	Libériai Köztársaság	Monrovia
Líbia	Libiai Arab Szocialista Nagy Népi Közösség	Tripoli (Tráblusz)
Liechtenstein	Liechtensteini Hercegség	Vaduz
Litvánia	Litván Köztársaság	Vilnius
Luxemburg	Luxemburgi Nagyhercegség	Luxembourg
Macedónia	Macedón Köztársaság	Szkojpe
Madagaszkár	Madagaszkári Köztársaság	Antananarivo
Magyarország	Magyar Köztársaság	Budapest
Malajzia		Kuala Lumpur
Malawi	Malawi Köztársaság	Lilongwe
Maldív-szigetek	Maldív Köztársaság	Male
Mali	Mali Köztársaság	Bamako
Málta	Máltai Köztársaság	Valetta
Marokkó	Marokkói Királyság	Rabat
Marshall-szigetek	Marshall-szigeteki Köztársaság	Dalap-Uliga-Darrit
Mauritánia	Mauritániai Iszlám Köztársaság	Nouakchott
Mauritius	Mauritiusi Köztársaság	Port Louis
Mexikó	Mexikói Egyesült Államok	Mexikóváros (Ciudad de México)
Mianmar	Mianmari Államszövetség	Rangun (Yangon)
Mikronézia	Mikronéziai Szövetségi Államok	Palikir
Moldova	Moldovai Köztársaság	Chişinău (Kisinyov)
Monaco	Monacói Hercegség	Monaco
Mongólia		Ulánbátor

Ország	Állam	Főváros
Montenegró	Montenegrói Köztársaság	Podgorica
Mozambik	Mozambiki Köztársaság	Maputo
Nagy-Britannia	Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága	London
Namíbia	Namíbiai Köztársaság	Windhoek
Nauru	Naurui Köztársaság	Yaren
Németország	Német Szövetségi Köztársaság	Berlin
Nepál	Nepáli Királyság	Katmandu
Nicaragua	Nicaraguai Köztársaság	Managua
Niger	Nigeri Köztársaság	Niamey
Nigéria	Nigériai Szövetségi Köztársaság	Abuja
Norvégia	Norvég Királyság	Oslo
Olaszország	Olasz Köztársaság	Róma (Roma)
Omán	Ománi Szultánság	Maszkat
Oroszország	Orosz Föderáció	Moszkva
Örményország	Örmény Köztársaság	Jereván
Pakisztán	Pakisztáni Iszlám Köztársaság	Iszlámábád
Palau	Palaui Köztársaság	Koror
Panama	Panamai Köztársaság	Panamaváros (Panamá)
Pápua Új-Guinea	Pápua Új-guineai Független Állam	Port Moresby
Paraguay	Paraguayi Köztársaság	Asunción
Peru	Perui Köztársaság	Lima
Portugália	Portugál Köztársaság	Lisszabon (Lisboa)
Románia		Bukarest (București)
Ruanda	Ruandai Köztársaság	Kigali
Saint Kitts és Nevis	Saint Kitts és Nevis Államszövetség	Basseterre
Saint Lucia		Castries
Saint Vincent	Saint Vincent és Grenadine-szigetek	Kingstown
Salamon-szigetek		Honiara
Salvador	Salvadori Köztársaság	San Salvador
San Marino	San Marino Köztársaság	San Marino
São Tomé és Príncipe	São Tomé és Príncipe Demokratikus Köztársaság	São Tomé
Seychelle-szigetek	Seychelle Köztársaság	Victoria
Sierra Leone	Sierra Leone Köztársaság	Freetown
Spanyolország	Spanyol Királyság	Madrid
Srí Lanka	Srí Lanka Demokratikus Szocialista Köztársaság	Colombo
Suriname	Suriname Köztársaság	Paramaribo
Svájc	Svájci Államszövetség	Bern
Svédország	Svéd Királyság	Stockholm
Szamoia	Szamoai Független Állam	Apia
Szaúd-Arábia	Szaúd-arábiai Királyság	Rijád

Ország	Állam	Főváros
Szenegál	Szenegáli Köztársaság	Dakar
Szerbia	Szerb Köztársaság	Belgrád (Beograd)
Szingapúr	Szingapúri Köztársaság	Szingapúr (Singapore)
Szíria	Szíriai Arab Köztársaság	Damaszkusz (Dimask, es-Sám)
Szlovákia	Szlovák Köztársaság	Pozsony (Bratislava)
Szlovénia	Szlovén Köztársaság	Ljubljana
Szomália	Szomáli Demokratikus Köztársaság	Mogadishu (Muqdisho)
Szudán	Szudáni Köztársaság	Kartúm
Szváziföld	Szváziföldi Királyság	Mbabane
Tádzsikisztán	Tádzsik Köztársaság	Dusanbe
Tanzánia	Tanzániai Egyesült Köztársaság	Dar es-Salaam
Thaiföld	Thaiföldi Királyság	Dodoma
Togo	Togói Köztársaság	Bangkok (Krungthep)
Tonga	Tongai Királyság	Lomé
Törökország	Török Köztársaság	Nuku'alofa
Trinidad és Tobago	Trinidad és Tobago Köztársaság	Ankara
Tunézia	Tunéziai Köztársaság	Port of Spain
Tuvalu		Tunisz
Türkmenisztán		Vaiaku
Uganda	Ugandai Köztársaság	Aşgabat
Új-Zéland		Kampala
Ukrajna		Wellington
Uruguay	Uruguayi Keleti Köztársaság	Kijev (Kijiv)
Üzbegisztán	Üzbég Köztársaság	Montevideo
Vanuatu	Vanuatu-i Köztársaság	Taskent
Vatikan	Vatikánvárosi Állam	Port-Vila
Venezuela	Venezuelai Köztársaság	Vatikánváros
Vietnam	Vietnami Szocialista Köztársaság	Caracas
Zambia	Zambiai Köztársaság	Hanoi (Ha Nội)
Zimbabwe	Zimbabwei Köztársaság	Lusaka
Zöld-foki-szigetek	Zöld-foki Köztársaság	Harare
		Praia

A földrajzi köznevek

A több tagból álló földrajzi nevek utolsó tagja rendszerint egy földrajzi fogalmat jelölő főnév, ún. földrajzi köznév. Ez lehet egyszerű szó (*domb, völgy, folyó, patak, ország, út* stb.), összetett szó (*dombvidék, középhegység, fennsík, holtág, szőlőhegy, halastó* stb.), esetleg különírt szó szerkezet (*lössös hát, öntöző főcsatorna, teraszos sík* stb.). A földrajzi köznevek, ha egyszerű vagy összetett szavak, néhány meghatározott névtípus kivételé-

vel kötőjellel kapcsolódnak az előttük álló taghoz. A különírt szavakból álló természetföldrajzi közneveket ellenben külön kell írni az őket megelőző névelemektől.

A földrajzi köznevek jelentésére utaló fogalomcsoportokat nyolc nagy kategóriára lehet osztani:

- Víznevekben előforduló földrajzi köznevek: *ág, csatorna, csermely, ér, folyó, forrás, gát, halastó, holtág, mocsár, óceán, öböl, patak, sóstó, tenger, tó, torkolat, vizesárok, zúgó* stb.
- Domborzatot jelölő földrajzi köznevek: *barlang, bérc, csúcs, domb, dombság, érc-hegység, felvidék, földhát, gerinc, hágó, halom, határdomb, hegy, hegyhát, hegység, középhegység, magasföld, szakadék, szikla, szurdok, tető, töltés, várhegy, völgy* stb.
- Területet, tájat jelentő földrajzi köznevek: *alföld, bokros, birtok, bükkös, csatornapart, disznólegelő, dűlő, erdőföld, érmellék, felföld, fennsík, földszoros, gyeplő, gyümölcsös, hármashatár, hegyalja, hegyköz, hullámtér, járás, karsztvidék, kert, közlegelő, lapály, lucernás, medence, mélyföld, mező, part, puszt, rét, rétköz, sarkvidék, síkság, szántóföld, tábla, telek, tisztás, torkolatvidék, ugar, vadaskert, vég, vidék, zátony* stb.
- Növénynévi eredetű földrajzi köznevek: *akácliget, almáskert, búzaföld, lápos, murvás, pagony, rózsáliget, szőlőföld, tőserdő, zsombok* stb.
- Talajra vonatkozó földrajzi köznevek: *agyag, feketeföld, homokos, homokvidék, kö-tenger, mészkő, sivatag, szikes* stb.
- Tengerfenék-domborzatot jelölő földrajzi köznevek: *árok, fenékcatorna, homokzá-tony, hordalékkúp, mélytengerfenék, teknő, teraszvidék, zátony* stb.
- Földtani képződményekre vonatkozó földrajzi köznevek: *bazaltoszlop, lemez, masz-szívum, ősmasszívum* stb.
- Parttagoltságra utaló földrajzi köznevek: *csoport, félsziget, fjord, fok, földszoros, part, sziget, szigetecsóport, szigetter, tópart* stb.

(Az utcanévi utótagokat lásd 184.)

A földrajzi jellegű jelzők

A földrajzi jellegű jelzők szófajlag melléknevek, és általában a földrajzi nevek előtagjai. Ezek a jelzők, néhány meghatározott névtípus kivételével, kötőjellel kapcsolódnak az utánuk álló taghoz. Jelentésüket tekintve a következő csoportokra oszlanak: helyzetet (*alsó, felső, külső, belső, hátsó, nyugati, délkeleti*), helyet (*börzsönyi, hegyaljai, rohon-ci*), időt (*régi, ó, új*), formát (*görbe, lapos, sima*) és nagyságot (*nagy, kis*) jelölők.

A gyakoribb földrajzi jellegű jelzők: *alsó, bal, belső, dél, déli, délkelet, délkeleti, dél-nyugat, délnyugati, elő, észak, északi, északkelet, északkeleti, északnyugat, északnyugati, felső, görbe, hátsó, hosszú, jobb, kelet, keleti, kis, közép, középső, kurta, külső, lapos, ma-gas, mély, nagy, nyugat, nyugati, ó, öreg, régi, rövid, sima, szélső, új*.

A földrajzi nevek -i képzős származékai is a földrajzi jellegű jelzők körébe tartoznak: *börzsönyi, hegyaljai, rohonci, budai, zalai*. A földrajzi jellegű jelzők olykor utótagok is lehetnek. Ezek elsősorban a helyzetre utaló jelzők. Ilyenkor kis kezdőbetűvel kell írni őket, és kötőjel nélkül kapcsolódnak az előtaghoz: *Zamárdi felső, Pusztagyimót alsó*.

A földrajzi nevek helyesírásának alapelvei

Az alábbiakban a magyar vagy részben magyar földrajzi nevekre vonatkozó helyesírási szabályrendszert tekintjük át. Magyar névnek azok a földrajzi nevek tekinthetők, amelyek magyar szóalkotás révén magyar elemekből jöttek létre: *Borsod, Franciaország, Mosonmagyaróvár, Velencei-tó, Sziklás-hegység*. A részben magyar nevek közé azok a többtagú földrajzi nevek tartoznak, amelyeknek egy vagy több tagja idegen név vagy szó, de legalább egyik elemük magyar: *Hudson-öböl, Déli-Orkney-szigetek, Keleti-Sierra Madre, Nagy-New York*.

A NÉVTERJEDELEM JELÖLÉSE

Tulajdonnévi voltuknak megfelelően a földrajzi nevek általános jellemzője a nagy kezdőbetű. Ezen túlmenően az írásgyakorlat nemcsak a névkezdet, hanem a névterjedelem jelölésére is törekszik. A tulajdonnevek körében a földrajzi nevek írásmódja a legváltozatosabb.

Az egytagú nevek tulajdonnévi jellegét a nagy kezdőbetű jelzi: *Tisza, Érd, Mátra, Bakony, Svájc, Szeged* stb.

A több tagból álló földrajzi nevek terjedelmének jelölésére három alapvető írásmód alakult ki:

Egybeírás. Az *ország, föld, alföld, part, szék* utótagú országneveket, országrészneveket vagy etnikai körzetek nevét, a tájegységneveket, a magyar helységneveket és általában a helységrészneveket rendszerint egybeírjuk: *Magyarország, Palócföld, Elefántcsontpart, Németalföld, Hódmezővásárhely, Újlipótváros, Hűvösvölgy, Háromszék*.

Kötőjeles írásmód. A kötőjel többnyire a földrajzi köznevet és/vagy földrajzi jellegű jelzőt tartalmazó szerkezetekben jelöli a tulajdonnévi terjedelmet. Elsősorban a változatos elő- és utótagokból álló természetföldrajzi nevekben fordul elő, valamint két, egymással valamilyen nem alkalmi kapcsolatban lévő földrajzi nevet fűz össze: *Gombás-patak, Súlyom-sziget, János-hegy, Holt-Tisza, Kis-Villám, Felső-Gombás-patak, Alsó-Holt-Tisza, Gombás-patak-völgy, János-dűlő-oldalas, Holt-Tisza-Berek, Kál-Kápolna, Pécs-Hird*. Ezen túlmenően kötőjellel írjuk minden olyan emberi létesítménynek a nevét, amelyik előtagként eleve tulajdonnévi, főként személynévi elemet tartalmaz: *Mátyás-templom, Kossuth-szobor, Wekerle-telep, Felső-Pál-kereszt*. A kötőjellel írt földrajzi nevekben minden olyan elem nagy kezdőbetűs, amelyik önmagában is tulajdonnév: *Magas-Bükk, Holt-Tisza, Nagy-Hárs, Kis-Villám, Belső-János-dűlő*.

Különírás. A különírás az államnevekre, államrésznevekre, az intézményszerű földrajzi nevekre, az utcanevekre, valamint a nyelvtanilag jelölt szerkezetből álló földrajzi nevekre jellemző. Ezekben kétféleképpen jelölhető a névterjedelem. Egyrészt az államnevekben és az intézményszerű helynevekben a különírt tagok nagybetűvel kezdődnek: *Magyar Köztársaság, Dán Királyság, Egyesült Arab Emírségek, Keleti Frank Birodalom, Fővárosi Operettszínház, Magyar Nemzeti Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár, Eötvös Loránd Tudományegyetem*. Másrészt az államrésznevekben, az utca-

nevekben és az intézményszerű helynevek egy részében a kétségtelen földrajzi utótág jelöli ki a névterjedelmet. Ezeket a földrajzi közneveket kis kezdőbetűvel kell írni: *Baranya megye, Keszthelyi járás, Macsói bánság, Északi tartomány, Pécsi kistérség; Arany János utca, Rákóczi út, Erzsébet királyné útja, Magyar jakobinusok tere; Gellért fürdő, Uránia mozi, Vén Diák eszpresszó.*

Létezik a földrajzi neveknek egy olyan sajátos csoportja, amelyben valamilyen nyelvtanilag jelölt szerkezet válik névvé. Az ide tartozó nevek sajátos nyelvi szerkezete, bonyolultsága, sokszor alkalmi jellege vagy egyszerűen a hagyomány miatt az alakulatot kezdő nagybetűn kívül nem jelöli más azt, hogy tulajdonnévről van szó: *Hegy felé, Pástra járó, Keveset érő, Urak asztala, Tilos alja, Kis Bot foka, Alsó Dunára dülő.* Az ilyen típusú földrajzi nevek többnyire a határnevek körébe tartoznak.

A különírt földrajzi nevek között kell megemlíteni az ún. vegyes írásmódú alakokat is. Ezek elsősorban azok a formák, amelyek alapvetően a különírt alakulatokhoz tartoznak, ám egyik tagjuk kötőjeles írásmódú. Az egyik jellegzetes csoportjuk a jelölt nyelvtani szerkezetből álló földrajzi nevek közé tartozik: *Bogyoszlói-határ melléke, Holt-Tisza rétje.* A másik csoportot azok az államnevek és intézményszerű földrajzi megnevezések alkotják, amelyekben található egy kötőjeles kapcsolású földrajzi név vagy annak melléknévi származéka: *Portugál Kelet-Afrika, Dél-afrikai Köztársaság.* Különösen ügyelni kell azoknak az elnevezéseknek a helyes rögzítésére, amelyekben földrajzi névből képzett melléknévi származék van. Ilyenkor ugyanis a kötőjel utáni névelem kisbetűs marad. Tehát például a *Dél-Afrika* földrajzi név -i képzős alakja a *dél-afrikai*, s amikor ez a melléknév egy újabb név részévé válik, csak a kezdőbetűt írjuk nagygyal: *Dél-afrikai Köztársaság.*

ÉRTELEMTÜKRÖZTETŐ ELVEK A FÖLDRAJZI NEVEK HELYESÍRÁSÁBAN

A földrajzi nevek helyesírásának alapvető sajátossága, hogy ugyanazok a névelemek a tárgyi valóságtól függően többféleképpen írhatók.

- A *Homok* helységben található, másképpen nevezett vagy név nélküli malom azonosítása történhet a *homoki malom* jelzős szerkezettel. Minthogy ez ilyenkor nem név, a szó szerkezet mindkét tagja kis kezdőbetűvel írandó.
- Amennyiben a szóban forgó malomnak intézménynévszerűen használt neve van, a földrajzi megjelölés írásmódja: *Homoki malom* (vö. *Keleti pályaudvar, Ferihegyi repülőtér*).
- Ha a *homoki malom* kifejezés egy intézményszerű létesítményt, például csárdát jelölő földrajzi megjelölés előtagjává lesz, az írásmód: *Homoki Malom csárda* (vö. *Víg Kalmár étterem*).
- A *Homok* helységben működő *Malom csárdát* így is jelölhetjük: *(a) homoki Malom csárda*.
- Amennyiben a malom egy *Homoki* családnevű személy tulajdona, tehát a földrajzi megjelölés birtoklást fejez ki, akkor kötőjeles írásmódot kell alkalmazni: *Homoki-malom* (vö. *Kossuth-szobor, Batthyány-örökmécses*).
- Elképzelhető, hogy a *homoki malom* szerkezet helységgráznévként funkcionál egy településen belül. Ezt az egybeírás jelöli: *Homokimalom* (vö. *Istvánmező, Újpalota*).

A földrajzi nevek látszólagos bonyolultságát és tarkaságát logikus értelemtükröztető elvek okozzák. A szabályok összességét tekintve ezek az elvek a meghatározók, ez azonban nem jelenti azt, hogy ne érvényesülnének a hagyományosan kialakult írásgyakorlattal ellentétes hatások. A szabályos, általános írásmódok váltakozhatnak hagyományosnak tekinthető kivételes formákkal is: *Alföld*, *Kisalföld*, *Kínai-alföld*.

A földrajzi nevek írásában alapvető fontosságú a név jelentése, felhasználási helye, a tereptárgy, amelyre vonatkozik, stb., mert a formailag hasonló, de más szerepkörű nevek írásmódja az értelemtükröztető elvnek megfelelően eltérő. A természetföldrajzi nevekben a földrajzi köznévi utótag általában kötőjellel kapcsolódik a megnevező előtaghoz: *Sáros-patak* (víznév). Ha ugyanez az alakulat városnév, a helységnevekre jellemző egybeírást kell alkalmazni: *Sárospatak*. Az *Elefántcsont-part* természetföldrajzi név, az *Elefántcsontpart* pedig országnév; a *Galya-tető* hegynév, a *Galyatető* helységnév; stb.

Egybeírást alkalmazunk általában akkor is, ha egy kötőjellel vagy különírt földrajzi név, illetőleg megjelölés helységresznévvé válik: *Gazdag-rét* → *Gazdagrét*, *Gellért-hegy* → *Gellérthegy*, *Hűvös-völgy* → *Hűvösvölgy*, *Margit-sziget* → *Margitsziget*, *Szőlők alja* → *Szőlőkalja*.

Tehát az írásképből következtetni lehet arra a tereptárgyra, amelyet a név jelöl: a *Régi-kertek*, *Mátyás-kert* vagy *Tó-kert* természetföldrajzi nevek, míg a *Füzeskert*, *Bánomkert* vagy *Petőfikert* egyértelműen településrészeket jelöl.

A kötőjellel írt természetföldrajzi nevekből elmarad a kötőjel, ha utcanevék előtagját alkotják: *Szemlőhegy utca*, *Rákospatak utca* stb. Ha a természetföldrajzi név helységresznévként is létezik, tehát egybeírt formája is van, ez nem okoz szokatlan írásképet, hiszen felfogható úgy, hogy a helységresznév szerepel az utcanévben: *Gellért-hegy utca*, *Hűvösvölgyi út*, *Táborhegyi út*, *Szemlőhegy utca* stb.

Ha egy földrajzi név előtagja egybeírt településresznévből, illetve ennek kötőjellel vagy különírt, nem településnév jellegű változatából egyaránt származtatható, akkor mindig az egybeírt formát kell figyelembe venni. Például létezik a *Gubás-tó* víznév és a *Gubástó* helységresznév is. Az ezt a nevet viselő csatorna előtagjának tehát kétféle írásmódja lehetséges. A fenti szabály értelmében azonban a csatorna elnevezése *Gubástói-csatorna*. Ugyanígy: *Alsó malom* = intézményjellegű helynév, *Alsómalom* = helységresznév, ebből következően az *Alsómalomi-rétek* a helyes írásmódja.

A TOLDALÉKOK KAPCSOLÓDÁSA

A földrajzi nevek helyesírásában fontos szempont az alapforma állandósága és visszaállíthatósága. Ebből következően a többtagú nevek toldalékolt formáikban is megtartják alapalakjukat (a *tő végi* nyúlást nem számítva):

<i>Balatonaliga</i>	<i>Balatonaligán</i>	<i>balatonaligai</i>
<i>Magyar Köztársaság</i>	<i>Magyar Köztársaságban</i>	<i>magyar köztársasági</i>
<i>Hűvösvölgyi út</i>	<i>Hűvösvölgyi úton</i>	<i>Hűvösvölgyi úti</i>
<i>Arany-patak</i>	<i>Arany-patakban</i>	<i>arany-pataki</i>

A földrajzi nevekhez és megjelölésekhez képzőként leggyakrabban az *-i* vagy az ezzel egyenértékű *-beli* melléknévképző kapcsolódik.

A jelek és a ragok kapcsolódása. A jelek és a ragok általában közvetlenül, tehát kötőjel nélkül kapcsolódnak mind a magyar, mind a részben magyar földrajzi nevekhez és földrajzi megjelölésekhez: *a Mátrában, Budapesten, a Fekete-tengeren, az Al-Dunára, a Nyugat-szibériai-alföldön, Orosházán, az Egyesült Arab Emírségeket, a Francia Köztársaságról, Baranya megyéből, a Hudson-öbölben, az Orkney-szigetekre, Érd-Ófaluba, a Farkasréti temetőben, a Déli pályaudvarról, (Petőfi) Kiskunsága, Hajdúböszörményé (a dicsőség).*

Ha egy részben magyar név olyan idegen tulajdonnévi vagy köznévi taggal zárul, amelyik néma betűre vagy a magyarban szokatlan, bonyolult betűkapcsolatra végződik, a jelek és a ragok kötőjellel kapcsolódnak a földrajzi névhez: *Nyugat-Glasgow-ban, Kelet-Bordeaux-ig.*

A földrajzi nevek toldalékolásakor nem érvényesül az egyszerűsítés elve, azaz három azonos mássalhangzó egymás mellé kerülésekor kötőjellel tagolva mindhármát kiírjuk: *Bükk-kel, Bonn-nál, Tallinn-nak* stb.

Az egyelemű és a többelemű egybeírt földrajzi nevek -i képzős formái. Az egy- vagy többelemű egybeírt magyar földrajzi nevekhez a képző közvetlenül kapcsolódik, és a képzett alakokban a nagy kezdőbetűből kicsi lesz: *Svájc – svájci, Szeged – szegedi, Józsefváros – józsefvárosi, Hegyalja – hegyaljai, Finnország – finnországi.*

A *-háza, -földre, -telke* stb. utótagokkal felépülő településnevek -i képzős származékainak írásában az alapformára való visszakövetkeztetés érdekében – különösen a térképekre írt földrajzi nevekben – az alapformát akkor is indokolt megtartani, ha a mindennapi nyelvhasználatban a csonkított forma az általános. A földrajzi köznévvvel bővített nevekben kizárólag a teljes forma használható: *Mátraháza – Mátraházai-oldal, Mátételke – Mátételkei-szerűk, Gutorföldre – Gutorföldei-dűlő.* A nem hivatalos írásgyakorlatban lehetséges a *mátraházi, mátételki, gutorföldi* forma.

Az *i-re* végződő egytagú vagy egybeírt földrajzi nevek melléknévképzős alakja egyetlen *i*-vel írandó (lásd egyszerűsítés, 16, 52). Ilyenkor a melléknévi jelleget egyedül a kis kezdőbetű jelzi: *Helsinki – helsinki, Kisméredi – kisméredi, Zamárdi – zamárdi.* Ha az alapalak is több *i-re* végződik, ezt természetesen a képzett alak is követi: *Hawaii – hawaii.*

A kötőjellel írt többtagú földrajzi nevek -i képzős formái. A kötőjellel vagy nagy-kötőjellel írt két- vagy többtagú földrajzi nevek vagy földrajzi megjelölések melléknévképzős származékaiiban a kötőjeles írásmód értelemszerűen megmarad. A képző betűkicsinyítő hatása pedig attól függ, hogy a nevet felépítő tagok közszők-e vagy tulajdonnevek, s ezek a tagok hogyan helyezkednek el egymáshoz képest. A kéttagú nevekkel kapcsolatban négy alapvariáció létezik.

- A név mindkét tagja közszó. Mivel a képző melléknévesítő funkciója mindegyik közszői elemre kiterjed, ilyenkor az *-i* képzős forma kis kezdőbetűs lesz: *Hárs-hegy – hárs-hegyi, Sólyom-sziget – sólyom-szigeti, Dunántúli-középhegység – dunántúli-középhegységi, Velencei-tó – velencei-tavi.*
- A név előtagja tulajdonnév, utótagja földrajzi köznévi. Mivel a képző nem közvetlenül kapcsolódik a tulajdonnévi előtaghoz, ilyenkor annak nagy kezdőbetűs írása az *-i*

képzős származékban is megmarad: *János-hegy – János-hegyi, Csepel-sziget – Csepel-szigeti, Balaton-felvidék – Balaton-felvidéki*.

Azokban a magyar nevekben, amelyekben a mai nyelvi tudás alapján már nem ismerhető fel közszoí jelentés, vagy azokban a részben magyar nevekben, amelyeknek idegen közszoí előtagjuk van, ezeket az elemeket tulajdonnévként kell kezelni, tehát a melléknévi származékok nagy kezdőbetűsek maradnak: *Balkán-félsziget – Balkán-félszigeti, Kab-hegy – Kab-hegyi, Kaszpi-tenger – Kaszpi-tengeri, Huron-tó – Huron-tavi*.

A kötőjeles földrajzi nevek tulajdonnévi előtagja két szervesen összetartozó elemből is állhat: *József Attila-lakótelep – József Attila-lakótelepi, Vas Mihály-hegy – Vas Mihály-hegyi, Buen Tiempo-fok – Buen Tiempo-foki*.

• A név előtagja közszo, utótagja tulajdonnév. Mivel a melléknévképző közvetlenül a tulajdonnévi elemhez kapcsolódik, a tulajdonnévi tag kisbetűs lesz. A kötőjellel pedig kiterjesztjük a közszoí tagra a képző melléknevesítő hatását, így az egész alakulatot kis kezdőbetűvel kell írni: *Holt-Tisza – holt-tiszai, Kelet-Európa – kelet-európai, Nagy-Budapest – nagy-budapesti, Belső-Ázsia – belső-ázsiai*.

Ha egy részben magyar név olyan idegen tulajdonnévi utótagot tartalmaz, amelyik néma betűre vagy betűkre végződik, az *-i* képzőt kötőjellel kell a névhez kapcsolni: *Nyugat-Albertville – nyugat-albertville-i, Kelet-Glasgow – kelet-glasgow-i*.

• A név elő- és utótagja is tulajdonnév. Ha a földrajzi név vagy megjelölés mindkét tagja tulajdonnévi elem, a melléknévképző kisbetűsítő hatása mindkét tagra egyformán kiterjed: *Kál-Kápolna – kál-kápolnai, Érd-Ófalu – érd-ófalui, Pécs-Hird – pécs-hirdi*.

A valamitől valameddig viszonyt jelölő nagyköötőjeles formációkban is csak az utótaghoz járul az *-i* képző, és a melléknévi alakban az egész megnevezés kis kezdőbetűssé válik: *veszprém-győri (vasútvonal), miskolc-budapesti (távolsági autóbusz)*.

A kettőnél több tagból álló, kötőjellel írt földrajzi nevekben – a kéttagúakhoz hasonlóan – a melléknévi származékok minden közszoí tagja kis kezdőbetűs, a tulajdonnévi tagok pedig akkor, ha az *-i* képző közvetlenül kapcsolódik hozzájuk, illetőleg ha az alakulat csupa tulajdonnévi elemből áll. Amennyiben a melléknévképző nem közvetlenül kapcsolódik, a tulajdonnévi elem megőrzi nagy kezdőbetűjét. A táblázat azt mutatja, hogyan alakul a háromtagú földrajzi nevek melléknévi származéka az egyes tagok szófájának függvényében. (Közszó = K, Tulajdonnév = T).

K + K + K	<i>Dél-kínai-tenger</i>	<i>dél-kínai-tengeri</i>
K + K + T	<i>Alcsi-Holt-Tisza</i>	<i>alcsi-holt-tiszai</i>
K + T + K	<i>Belső-János-dűlő</i>	<i>belső-János-dűlői</i>
T + K + K	<i>János-dűlő-oldalas</i>	<i>János-dűlő-oldalasi</i>
T + T + K	<i>Duna-Tisza-csatorna</i>	<i>Duna-Tisza-csatornai</i>
T + T + T	<i>Budapest-Cegléd-Szolnok</i>	<i>budapest-cegléd-szolnoki</i>

A csupa tulajdonnévi tagból álló nagyköötőjeles alakulatok elvileg korlátlanul bővíthetők újabb taggal: *budapest-cegléd-szolnok-debrecen-nyíregyházai (járat)*.

A különírt többtagú földrajzi nevek *-i* képzős formái. A különírt elemekből álló földrajzi nevek és földrajzi megjelölések melléknévképzős formáiban az eredeti alakulat különírása értelemszerűen megmarad. A különírt földrajzi alakulatok *-i* képzős formája három nagy csoportra osztható.

- Azokban a képződményekben, amelyekben a névterjedelmet az egyértelmű kisbetűs közszoí utótag jelöli ki, megmarad a nagy kezdőbetű, illetve kettőnél több tag esetében a nagy kezdőbetűk. Ugyanez vonatkozik azokra a névformákra, amelyek jelölt nyelvtani viszonyt tartalmaznak, s a névterjedelem nem egyértelmű: *Baranya megye* – *Baranya megyei*, *Üllői út* – *Üllői úti*, *Magyar jakobinusok tere* – *Magyar jakobinusok téri*, *Fehér Hajó utca* – *Fehér Hajó utcai*, *Duna mente* – *Duna menti*, *Keveset érő* – *Keveset érői*, *Kerepesi temető* – *Kerepesi temetői*, *Déli pályaudvar* – *Déli pályaudvari*, *Ferihegyi repülőtér* – *Ferihegyi repülőtéri*, *Víg Matróz étterem* – *Víg Matróz éttermi*.
- Az államnevekben és az intézménynévi helynevekben az *-i* képző kisbetűsítő hatása attól függ, hogy az alakulat tagjai közszők-e vagy tulajdonnevek, s hogy egymáshoz képest hogyan helyezkednek el.

A csupa közszőből álló nevekben a melléknévképző minden tag nagy kezdőbetűjét kicsire változtatja: *Olasz Köztársaság* – *olasz köztársaság*beli, *Római Birodalom* – *római birodalmi*, *Amerikai Egyesült Államok* – *amerikai egyesült államok*beli, *Magyar Tudományos Akadémia* – *magyar tudományos akadémi*ai, *Francia Guyana* – *francia guyana*i.

Ugyanígy kell eljárni az alkalmi előtagokat tartalmazó földrajzi megjelölésekben: *Sajgói kápolna* – *sajgói kápolnai*, *Római őrtorony* – *római őrtorony*beli, *Érseki kastély* – *érseki kastély*beli, *Zeleméri csonka torony* – *zeleméri csonka torony*beli.

Ha az államnevekben vagy az intézménynevekben tulajdonnévi, illetőleg azzal egyenértékű tag vagy tagok találhatók, és ezek nem utolsó elemként állnak, akkor a melléknévképzős származékokban a közszoí elemeket kisbetűvel, a tulajdonnévi elemeket nagybetűvel kell kezdeni: *Zaire Köztársaság* – *Zaire köztársaság*beli, *San Marino Köztársaság* – *San Marino köztársaság*beli, *Semmelweis Orvostudományi Egyetem* – *Semmelweis orvostudományi egyetemi*, *Országos Széchényi Könyvtár* – *országos Széchényi könyvtári*.

- Léteznek a magyarban olyan földrajzi névi formák is, amelyek csak különírt tulajdonnévi elemekből vagy azokkal egyenértékű szavakból állnak. Az alapalak megőrzésére az ilyen alakulatokhoz a nagy kezdőbetűk változatlanul hagyásával, kötőjellel kell az *-i* képzőt kapcsolni. Ugyanígy kell eljárni a többemű idegen földrajzi nevekkal: *Vas Bálint* – *Vas Bálint-i*, *Víg Kalmár* – *Víg Kalmár-beli*, *New York* – *New York-i*, *Sierra Madre* – *Sierra Madre-i*, *Srí Lanka* – *Srí Lanka-i*.

A vegyes írásmódú földrajzi nevek *-i* képzős formái. Léteznek olyan földrajzi nevek, illetőleg megjelölések, amelyek alapvetően a különírt képződményekhez tartoznak, ám egyik tagjuk kötőjeles. A melléknévképzős származékok írásképe attól függ, hogy a név melyik földrajzi névi csoportba sorolható.

A jelölt nyelvtani szerkezetből álló földrajzi nevekben a nagy kezdőbetű a melléknévképzős változatban is megmarad: *Bogyoszlói-határ melléke* – *Bogyoszlói-határ melléki*, *Holt-Tisza réjtje* – *Holt-Tisza réti*, *Duna-Tisza köze* – *Duna-Tisza köz*i.

Az államnevekben és az intézményszerű földrajzi nevekben a vegyes írásmódú alakok melléknévképzős származékainak írásmódja attól függ, hogy kizárólag közszők-

ból állnak-e, vagy tulajdonnévi elemet is tartalmaznak. A tulajdonnévi elem, ha nem az alakulat végén áll, megőrzi nagy kezdőbetűjét: *Dél-afrikai Köztársaság – dél-afrikai köztársasági, Észak-dunántúli Áramszolgáltató Központ – észak-dunántúli áramszolgáltató központi, Portugál Kelet-Afrika – portugál kelet-afrikai, Észak-pesti Károlyi Sándor Kórház – észak-pesti Károlyi Sándor kórházi.*

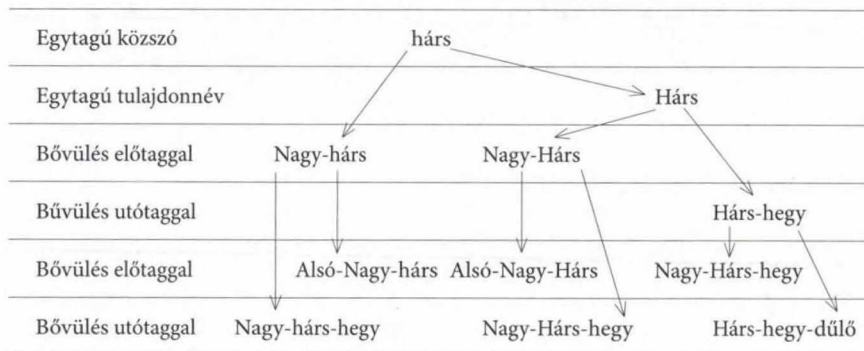
A FÖLDRAJZI NEVEK BŐVÜLÉSE

A több tagból álló földrajzi nevek rendszerint egyszerűbb nevek bővülésével jönnek létre. Ez elsősorban a földrajzi köznevet és/vagy földrajzi jellegű jelzőt tartalmazó megnevezésekre jellemző. A földrajzi köznévi utótaggal rendelkező kéttagú nevek elemezhetők olyan módon, hogy a földrajzi köznév az alaptag, s ez bővül egy előtaggal: *hegy → Hárs-hegy*, és felfogható úgy is, hogy egy tulajdonnévvé váló közszó bővül földrajzi köznévi utótaggal: *Hárs → Hárs-hegy*. A földrajzi jellegű jelzőt tartalmazó nevekben pedig egy tulajdonnév vagy egy tulajdonnévvé váló köznév az alaptag, s ez bővül egy jelzői szerepű előtaggal: *Tisza → Holt-Tisza, Villám → Kis-Villám*.

A bővülés iránya elsősorban a három- vagy annál több tagú földrajzi nevek helyes írásmódjának meghatározásakor válik fontossá. Ilyenkor ugyanis tudni kell, hogy utótagos vagy előtagos bővülésről van-e szó. Ugyanis sokszor a bővülés iránya dönti el, hogy például a háromtagú név második eleme nagy vagy kis kezdőbetűs lesz-e. Egy egyszerű egytagú közszóból, a *hársból* kiindulva a következő lehetőségek vannak. A *hárs* köznév bővíthet földrajzi jellegű jelzővel, ez előtagos bővülés: *Nagy-hárs*. Az eredeti köznév kis kezdőbetűs marad, a kötőjel jelzi azt a többletet, hogy összetett földrajzi névről van szó. A *Nagy-hárs* név bővítésére további két lehetőség van. Előtaggal: *Alsó-Nagy-hárs*, valamint utótaggal: *Nagy-hárs-hegy*. Az újabb tag, akár elő-, akár utótagként járult a névhez, mindkét esetben kötőjellel kapcsolódik, és az eredeti földrajzi név kezdőbetűje változatlan marad.

A *hárs* köznév önmagában is tulajdonnévvé válhat. Ezt a minőségi változást a nagybetű jelzi: *Hárs*. Az egytagú tulajdonnév bővíthet előtaggal, ez jellemzően földrajzi jellegű jelző: *Nagy-Hárs*. Bővíthet továbbá utótaggal, amely rendszerint földrajzi köznév: *Hárs-hegy*. Mindkét irányú bővülést kötőjellel kell jelölni. Az eredeti egytagú földrajzi név nagy kezdőbetűje az előtaggal való bővüléskor is megmarad. Mindkét bővített szerkezet újabb elő- vagy utótaggal egészülhet ki. Az újabb tagok szintén kötőjellel kapcsolódnak, s az alapalak kezdőbetűje változatlan marad. Tehát a *Nagy-Hárs* nevet előtaggal, azaz egy újabb földrajzi jellegű jelzővel bővítve az *Alsó-Nagy-Hárs* formát kapjuk, utótaggal, vagyis földrajzi köznévvel ellátva pedig a *Nagy-Hárs-hegy* alakot. A *Hárs-hegy* előtaggal való kiegészülése a *Nagy-Hárs-hegy*, utótagos bővülése a *Hárs-hegy-dűlő* nevet hozza létre.

A különböző levezetések egy esetben vezetnek azonos eredményre: a *Nagy-Hárs-hegy* alak esetében mindegy, hogy a *Nagy-Hárs* utótagos vagy a *Hárs-hegy* előtagos bővüléséről van-e szó. Táblázatban összefoglalva a lehetőségeket, egy átlátható rendszer rajzolódik ki.

Az előtaggal vagy utótaggal való bővülés a különírt földrajzi nevekben is előfordul. Ilyenkor a bővített tag az alapalak írásmódjának megfelelően különírandó, és az alapalak megőrzi az eredeti írásmód szerinti kezdőbetűket. Utótagos, vagyis földrajzi köznévi bővülés: *Keveset érő* – *Keveset érő dűlő*, *Vörös út* – *Vörös út tető*. Utótagos bővüléssel keletkezett földrajzi névnek számít például a *Mária asszony sziget*, a *Vörös kereszt dűlő*, a *Tó völgye patak* vagy a *Füredi úti lakótelep* alakulat is. Előtagos bővülés: *Csobod alja* – *Hosszú Csobod alja*, *Dunára dűlő* – *Alsó Dunára dűlő*, *Fóti út* – *Régi Fóti út*, *Szilágyi út* – *Külső Szilágyi út*.

A földrajzi nevek írásának részletes szabályai

AZ EGYTAGÚ FÖLDRAJZI NEVEK ÉS FÖLDRAJZI MEGJELÖLÉSEK

Az egytagú (egyelemű) földrajzi neveket a tulajdonnevekre vonatkozó általános szabályok szerint nagybetűvel kell írni.

Melléknévképzős alakjuk kis kezdőbetűs: *Magyarország* – *magyarországi*, *Erdély* – *erdélyi*, *Krakkó* – *krakkói*, *Mátra* – *mátrai*, *Szentes* – *szentesi*, *Tisza* – *tiszai*, *Vietnam* – *vietnami*.

A földrajzi névként használt egytagú földrajzi megjelöléseket ugyancsak nagybetűvel kell kezdeni, melléknévi származékukban a nagy kezdőbetű pedig kisbetűre változik: *Csárda* – *csárdai*, *Forrás* – *forrási*, *Hegy* – *hegyi*, *Patak* – *pataki*.

KÉT VAGY TÖBB TAGBÓL ÁLLÓ, EGYBEÍRANDÓ FÖLDRAJZI NEVEK ÉS MEGJELÖLÉSEK

Az ide tartozó nevek és megjelölések közé több névtípust lehet sorolni. A fontosabbak:

- Az *ország*, *föld*, *alföld*, *part*, *szék* köznevet utótagként egybe kell írni elsősorban a népnevekkel, de más szavakkal is, ha az alakulat országot, országrészt vagy etnikai körzetet jelöl. A melléknévképzős származékok mindig kis kezdőbetűre válnak: *Finnország* – *finnországi*, *Palócföld* – *palócföldi*, *Németalföld* – *németalföldi*, *Elefántcsontpart* – *elefántcsontparti*, *Háromszék* – *háromszéki*.

• Az egyes tájegységek több tagból álló nevét hagyományosan egy szóba kell írni. Az itt következő magyar nyelvű nevekben az egybeírás szabálya érvényesül. Minden más tájegység-elnevezést az adott típusnak megfelelő szabályok szerint kell írni:

<i>Alpokalja</i>	<i>Érmellék</i>	<i>Mátraalja</i>	<i>Szamosköz</i>
<i>Bajkálontúl</i>	<i>Etelköz</i>	<i>Mátyusföld</i>	<i>Szentföld</i>
<i>Bakonyalja</i>	<i>Feketeföld</i>	<i>Mecsekalja</i>	<i>Szigetköz</i>
<i>Bodrogköz</i>	<i>Fertőzug</i>	<i>Mezőföld</i>	<i>Taktaköz</i>
<i>Bükkalja</i>	<i>Hajdúhát</i>	<i>Morvamező</i>	<i>Temesköz</i>
<i>Csallóköz</i>	<i>Háromszék</i>	<i>Muraköz</i>	<i>Tengermellék</i>
<i>Cserhát</i>	<i>Havasalföld</i>	<i>Nagyberek</i>	<i>Tiszahát</i>
<i>Cserhát</i>	<i>Hegyalja</i>	<i>Nagykunság</i>	<i>Tiszántúl</i>
<i>Cserhátalja</i>	<i>Kalotaszeg</i>	<i>Óvilág</i>	<i>Tiszazug</i>
<i>Csilizköz</i>	<i>Kárpátalja</i>	<i>Rábaköz</i>	<i>Tóköz</i>
<i>Délvidék</i>	<i>Kaukázusontúl</i>	<i>Rétköz</i>	<i>Tűzföld</i>
<i>Drávaköz</i>	<i>Kemenesalja</i>	<i>Rigómező</i>	<i>Újvilág</i>
<i>Dunakanyar</i>	<i>Kemeneshát</i>	<i>Sárköz</i>	<i>Vértesalja</i>
<i>Dunántúl</i>	<i>Kenyérmező</i>	<i>Sárrét</i>	<i>Viharsarok</i>
<i>Dunazug</i>	<i>Kisalföld</i>	<i>Sokoróalja</i>	<i>Vízköz</i>
<i>Erdőhát</i>	<i>Kiskunság</i>	<i>Szamoshát</i>	<i>Volgamente</i>

Az -i képzős származékokban a nagy kezdőbetű kicsire változik: *dunántúli*, *kisalföldi*, *mezőföldi*, *tiszaháti* stb.

• A több tagból álló magyar nyelvű helységneveket mindig egybe kell írni. A melléknévképzős származékokban kis kezdőbetű van: *Cserkeszlő* – *cserkeszlői*, *Jászfelső-szentgyörgy* – *jászfelső-szentgyörgyi*, *Pornóapáti* – *pornóapáti*, *Szépkenyerűszentmárton* – *szépkenyerűszentmártoni*, *Újdelhi* – *újdelhi*.

Magyarország helységneveit az érvényes hivatalos helységnévtár tartalmazza és rögzíti. Az ebben szereplő településnevek írásformáját mindenben meg kell tartani. A táblázat néhány bonyolultabb egy- és többtagú helységnév helyes írásmódját mutatja:

<i>Abaujalpár</i>	<i>Bodajk</i>	<i>Csobaj</i>	<i>Gesztey</i>
<i>Abaujkér</i>	<i>Bodolyabér</i>	<i>Csólyospálos</i>	<i>Gutorföldre</i>
<i>Abaujlak</i>	<i>Borjád</i>	<i>Csőköly</i>	<i>Gyepükaján</i>
<i>Alcsútdoboz</i>	<i>Bucsu</i>	<i>Dejtár</i>	<i>Gyermely</i>
<i>Alsórajk</i>	<i>Búcsúszentlászló</i>	<i>Drávacsepely</i>	<i>Gyöngyössolymos</i>
<i>Andornaktálya</i>	<i>Bucsuta</i>	<i>Drégelypalánk</i>	<i>Győrzámoly</i>
<i>Apaj</i>	<i>Buj</i>	<i>Dunapataj</i>	<i>Gyugy</i>
<i>Badacsonytomaj</i>	<i>Buják</i>	<i>Dúzs</i>	<i>Gyulaj</i>
<i>Bajánsenye</i>	<i>Büssü</i>	<i>Esztergályhorváti</i>	<i>Hajmás</i>
<i>Bajna</i>	<i>Cún</i>	<i>Fajsz</i>	<i>Halmaj</i>
<i>Bajót</i>	<i>Csabacsüd</i>	<i>Füzérkajata</i>	<i>Hedrehely</i>
<i>Bakonyjákó</i>	<i>Csajág</i>	<i>Fűzvölgy</i>	<i>Hejce</i>
<i>Balajt</i>	<i>Csávoly</i>	<i>Gacsály</i>	<i>Hejőkeresztúr</i>
<i>Balatonfőkajár</i>	<i>Csengerújfalu</i>	<i>Géberjén</i>	<i>Hejőszalonta</i>
<i>Baranyahídvég</i>	<i>Cserszegtomaj</i>	<i>Gelej</i>	<i>Hernádbúd</i>
<i>Bejczyertyános</i>	<i>Csikóstöttös</i>	<i>Gerjen</i>	<i>Hidvégárdó</i>

Himesháza	Magyarbóly	Ozmánbük	Szúcs
Hódoscsépány	Majosháza	Ökörítőfülpös	Szúcsi
Homorúd	Majs	Ömböly	Tabajd
Hosszúpályi	Mályi	Pálmajor	Taktabáj
Hövej	Mályinka	Pécsely	Taliándörög
Jágónak	Marcalgergelyi	Pély	Tállya
Jánd	Mártély	Pocsaj	Tanakajd
Jánkmajtis	Mátraszőlős	Pörböly	Tápióbicske
Járdánháza	Mátraverebély	Prügy	Tilaj
Jásd	Megyehíd	Rábahídvég	Timár
Jászfényszaru	Milejszeg	Rábatöttös	Tiszalúc
Jászkarajenő	Monaj	Rozsály	Tiszasüly
Jobaháza	Monostorpályi	Röjtökmuzsaj	Tiszaszőlös
Kajárpéc	Múcsony	Sajóhídvég	Tiszaug
Kajászó	Nagybajcs	Sajószentpéter	Torvaj
Kajdacs	Nagycsepely	Sály	Tomajmonostora
Kapoly	Nagyhajmás	Selyeb	Töttös
Karancslapujtő	Nagykörű	Siójut	Tura
Kaskantyú	Nagyszokoly	Sóly	Túristvándi
Kátoly	Nagytálya	Somogyfajsz	Túrony
Keleviz	Nagytilaj	Somogyjád	Túrrice
Kemenessömjén	Nagyvejke	Somogytúr	Türje
Keszü	Nemesbikk	Söjtör	Úny
Kisbajcs	Nemesbük	Súr	Vajszló
Kisbajom	Nógrádszakál	Sülysáp	Vállaj
Kishajmás	Novaj	Szabadhídvég	Vejtí
Kisköre	Novajdrány	Szajk	Vérteskethely
Kismarja	Nyírcsaholy	Szajla	Veszprémfajsz
Kissomlyó	Nyirád	Szajol	Vigántpetend
Kisvejke	Nyírgyulaj	Szakály	Vilyvitány
Komjáti	Nyírrákó	Szakoly	Völcsej
Kótaj	Nyírmihálydi	Szamossályi	Zajk
Kövágótöttös	Nyírtass	Szemely	Zajta
Kunbaja	Nyírtura	Szijártóháza	Zichyújfalu
Lesencetomaj	Óbarok	Szin	Zsira
Lucfalva	Óhid	Szihalom	Zsujta
Ludányhalászi	Ópályi	Szinpetri	
Lúzsok	Ostffyasszonyfa	Szomolya	

• A többtagú bel- és külterületi helységrészeknek írásmódja legnagyobb részét a helységnevek egybeírását követi. Melléknévképzős származékuk kis kezdőbetűs: Angyalisziget – angyaliszigeti, Balffürdő – balffürdői, Belváros – belvárosi, Csapókert – csapókerti, Hűvösvölgy – hűvösvölgyi, Petőfitelep – petőfitelepi.

Ennek megfelelően helységrészi mivoltában egybeírandó a Gellérthegy és a Margitsziget megnevezés, természetföldrajzi névként ellenben kötőjellel: Gellért-hegy, Mar-

git-sziget. Ha nem lehet eldönteni, hogy helységgrésznévéről vagy természetföldrajzi megnevezésről van-e szó, illetőleg ha mindkét megoldás megfelelő, hagyományosan az egyszerűbbet, az egybeírást kell alkalmazni.

A -vár utótagú földrajzi nevek helységgrészként kezelendők: *Budavár* – *budavári*, *Tamásvár* – *tamásvári*. A várak írásmódjára azonban a megnevezés nyelvtani felépítésétől függően többféle lehetőség van: *Rákóczi-vár* (vö. 180), *Drégely vára* (vö. 181), *Cseszneki vár* (vö. 183).

Helységnevi egybeírást kell alkalmazni akkor is, ha kötőjellel írt természetföldrajzi nevek utcaneveknek, településrészneveknek vagy különféle állomásneveknek az előtagjává válnak; efféle egybeírás akkor történik, ha az előtag földrajzi köznevet tartalmaz: *Jánoshegyi út*, *Szemlőhegy utca*, *Felsőerdei erdészlak*, *Hajdúvölgy vasúti megállóhely*, *Nádorcsatorna-gátörház*. A budapesti *Jánoshegyi úttal* és *Szemlőhegy utcával* kapcsolatban megjegyzendő, hogy az utcanévi előtag felfogható városrésznévként is, így az egybeírás a közterületnévben nem tekinthető kivételesnek. A valódi kivételek a *Csíkihegyek utca*, *Ördögárok utca*, *Írottkö park* és a *Rákospatak utca*.

Nyelvtani felépítésükre tekintettel a következő típusú helységgrészneveket másképp kell írni: *Petőfi-lakótelep*, *Antónia-vadászlak*, *MÁV-telep*, *Füredi úti lakótelep*, *Rákoscsaba-Újtelep*, *József Attila-telep*, *Békásmegyéri lakótelep*, *67-es major*, *Nagy Máté-tanya* stb.

KÉT VAGY TÖBB TAGBÓL ÁLLÓ, KÖTŐJELLEL ÍRANDÓ FÖLDRAJZI NEVEK ÉS MEGJELÖLÉSEK

A kötőjellel írandó helynevek között is többféle alcsoportot lehet megkülönböztetni.

- Az egyszerű vagy összetett közszói előtagból, valamint az egyszerű vagy összetett földrajzi köznévi utótagból álló természetföldrajzi nevek általában kötőjellel kapcsolódnak, s a melléknévi származékok kisbetűvel kezdődnek: *Dunántúli-középhegység* – *dunántúli-középhegységi*, *Kunszentmártoni-határcsatorna* – *kunszentmártoni-határcsatornai*, *Északi-sark* – *északi-sarki*, *Márvány-tenger* – *márvány-tengeri*, *Sólyom-sziget* – *sólyom-szigeti*, *Szépasszony-völgy* – *szépasszony-völgyi*, *Velencei-tó* – *velencei-tavi*, *Zsivány-barlang* – *zsivány-barlangi*.

Bizonyos hagyományos egybeírt tájegységnevek: *Kisalföld* (vö. 177), helységnevek: *Aggtelek* (vö. 177–178) és helységgrésznevek: *Húvösvölgy* (vö. 178) ez alól a szabály alól kivételt jelentenek.

- Az egyszerű vagy összetett tulajdonnévi előtagból és az egyszerű vagy összetett közszói utótagból álló természetföldrajzi nevek és megjelölések tagjai általában kötőjellel kapcsolódnak. Az -i képzős melléknévi származékokban az előtagként álló tulajdonnév következtében megmarad a nagy kezdőbetű: *Anna-erdő* – *Anna-erdei*, *Balaton-felvidék* – *Balaton-felvidéki*, *Csepel-sziget* – *Csepel-szigeti*, *Cserpuszta-ér* – *Cserpuszta-éri*, *Doma-ház* – *Doma-házi*, *János-hegy* – *János-hegyi*, *Mátéháza-dűlő* – *Mátéháza-dűlői*.

Tulajdonnévi előtagnak kell tekinteni minden, a magyarban értelmezhetetlen szót, valamint a részben magyar nevekben előforduló idegen elemeket. Ennek a melléknévi származékokban van helyesírás következménye, ha ugyanis tulajdonnévi elemként kezeljük őket, az -i képzős származékokban is megmarad a nagy kezdőbetű: *Brown-zá-*

tony – Brown-zátonyi, Dosnya-nyerges – Dosnya-nyergesi, Huron-tó – Huron-tavi, Sala-y-Gomez-hátság – Sala-y-Gomez-hátsági, Zsdála-patak – Zsdála-pataki.

Ugyanígy kell eljárni a mozaikszói előtagokat tartalmazó megjelölésekkel: ÁTI-telep, MÁV-rakodó, VITUKI-kutatóállomás stb.

• Az egyszerű vagy összetett közsői előtagból (általában földrajzi jellegű jelzőből) és az egyszerű vagy összetett tulajdonnévi utótagból álló természetföldrajzi nevek a közső és a tulajdonnév határán kötőjellel kapcsolódnak. Mivel ezek az elnevezések a tulajdonnevet utótagként tartalmazzák, a név mindkét tagja nagybetűs. Melléknévképzős származékaikban a nagy kezdőbetűk kicsire változnak: *Al-Duna* – *al-dunai*, *Alsó-Ausztria* – *alsó-ausztriai*, *Belső-Ázsia* – *belső-ázsiai*, *Délkelet-Magyarország* – *délkelet-magyarországi*, *Dél-Kína* – *dél-kínai*, *Északkeleti-Kárpátok* – *északkeleti-kárpátoki*, *Közél-Kelet* – *közél-keleti*, *Sebes-Körös* – *sebes-körösi*.

Tulajdonnévi utótagként kell kezelni a magyarban értelmezhetetlen szavakat és a részben magyar nevekben előforduló idegen elemeket. Ennek az a helyesírási jelentősége, hogy a tulajdonnévként értelmezett utótag nagy kezdőbetűs: *Alsó-Gólint*, *Hosszú-Kotyó*, *Dél-Wales*, *Új-Zéland*.

• A közsői előtagból és földrajzi köznévi utótagból álló földrajzi nevek (*Gombás-patak*) előtaggal való bővülésekor az új előtag többnyire kötőjellel kapcsolódik az alapalakhoz (*Felső-Gombás-patak*). Az alapalak kezdőbetűje változatlan marad. A melléknévképzős származékokban minden tagot kisbetűvel kell írni: *Alsó-Ebédlató-dűlő* – *alsó-ebédlató-dűlői*, *Felső-Gombás-patak* – *felső-gombás-pataki*, *Nagy-Ausztráliai-öböl* – *nagy-ausztráliai-öbölbeli*, *Öreg-Hosszú-völgy* – *öreg-hosszú-völgyi*, *Tarnai-Sásfészek-bérc* – *tarnai-sásfészek-bércei*.

• A tulajdonnévi előtagból és közsői utótagból álló földrajzi nevek (*János-hegy*) és földrajzi megjelölések (*Pál-kereszt*) előtaggal való bővülésekor az új előtag általában kötőjellel kapcsolódik az alapalakhoz (*Felső-Pál-kereszt*). Az alapalak kezdőbetűje változatlan marad. A melléknévi származékokban a középső helyre kerülő tulajdonnévi tag megőrzi a nagy kezdőbetűt, az új előtag nagybetűje azonban kicsire változik: *Belső-János-dűlő* – *belső-János-dűlői*, *Déli-Sandwich-árok* – *déli-Sandwich-árok*, *Nyugat-Bajkál-felföld* – *nyugat-Bajkál-felföldi*, *Felső-Pál-kereszt* – *felső-Pál-kereszt*, *Kis-Szunda-szigetek* – *kis-Szunda-szigeteki*.

• A közsői előtagból és tulajdonnévi utótagból álló földrajzi neveknek (*Holt-Tisza*) előtaggal való bővülésekor az új előtagot kötőjellel kell az alapalakhoz kapcsolni (*Alcsi-Holt-Tisza*). Az alapalak kezdőbetűje változatlan marad. A melléknévi származékokban a nagy kezdőbetűk kicsire változnak: *Alcsi-Holt-Tisza* – *alcsi-holt-tiszai*, *Alsó-Öreg-Cselőte* – *alsó-öreg-cselőtei*, *Holt-Sebes-Körös* – *holt-sebes-körösi*, *Kelet-Belső-Somogy* – *kelet-belső-somogyi*, *Új-Dél-Wales* – *új-dél-walesi*.

• A közsői előtagból és földrajzi köznévi utótagból álló földrajzi neveknek (*Arany-patak*) földrajzi köznévi utótaggal való bővülésekor az új utótagot kötőjellel kell kapcsolni (*Arany-patak-völgy*). Az alapalak írásformája változatlan marad, az -i képzős származékok kisbetűvel kezdődnek: *Arany-patak-völgy* – *arany-patak-völgyi*, *Békás-patak-hegy* – *békás-patak-hegyi*, *Csendes-óceáni-szigetek* – *csendes-óceáni-szigeteki*, *Dögös-ér-dűlő* – *dögös-ér-dűlői*.

Hasonlóképpen kell eljárni akkor, ha egy közsői előtagból és egy tulajdonnévi

utótagból álló földrajzi név melléknévképzős származéka bővül földrajzi köznévi utótaggal: *Holt-Tisza* – *holt-tiszai* → *Holt-tiszai-csatorna*; *Dél-Kína* – *dél-kínai* → *Dél-kínai-tenger*.

- A tulajdonnévi előtagból és közszoí utótagból álló földrajzi neveknek (*János-hegy*) és földrajzi megjelöléseknek (*Pál-kereszt*) földrajzi köznévi utótaggal való bővülésekor az új utótagot kötőjellel kell az alapalakhoz kapcsolni. Az alapalak írásformája mindenben változatlan marad. A melléknévképzős származékokban a kezdő helyzetben lévő tulajdonnévi elem megőrzi nagy kezdőbetűjét: *Czuczor-kúti-dűlő* – *Czuczor-kúti-dűlő*, *János-dűlő-oldalas* – *János-dűlő-oldalai*, *Misa-réti-patak* – *Misa-réti-pataki*, *Tuboly-szegi-hegy* – *Tuboly-szegi-hegyi*, *Vendel-képi-domb* – *Vendel-képi-dombi*.

- A közszoí előtagból és tulajdonnévi utótagból álló földrajzi nevek (*Holt-Tisza*) földrajzi köznévi utótaggal való bővülésekor az új utótagot kötőjellel kell az alapalakhoz kapcsolni. Az alapalak írásformája változatlan marad. A melléknévi származékokban a középső helyre kerülő tulajdonnévi elem megőrzi nagy kezdőbetűjét, a köznévi előtag azonban kisbetűs lesz: *Fás-Duna-csatorna* – *fás-Duna-csatornai*, *Holt-Tisza-berek* – *holt-Tisza-bereki*, *Sebes-Körös-dűlő* – *sebes-Körös-dűlői*.

- Az együtt használt, de önállóan is élő földrajzi neveket, ha nem valamettől valamedig viszonyt fejeznek ki, kötőjellel kell összekapcsolni. Melléknévi származékaikban a nagy kezdőbetűk kicsire változnak: *Csepreg-Nyugati-dűlő* – *csepreg-nyugati-dűlői*, *Érd-Ófalu* – *érd-ófalui*, *Kál-Kápolna* – *kál-kápolnai*, *Nyeste-Nyárs-patak* – *nyeste-nyárs-pataki*, *Rákoscaba-Újtelep* – *rákoscaba-újtelepi*.

Ha két olyan tulajdonnevet kapcsolunk össze kötőjellel, amelyek közül a második különírt elemekből áll, s önálló használatban ennek -i képzős alakja változatlanul hagyja az alapforma nagy kezdőbetűjét (*Nyugati pályaudvar* – *Nyugati pályaudvari*), az összekapcsolt név melléknévi származékában is meg kell tartani a nagy kezdőbetűt: *Budapest-Nyugati pályaudvar* – *Budapest-Nyugati pályaudvari*.

KÉT VAGY TÖBB KÜLÖNÍRT TAGBÓL ÁLLÓ FÖLDRAJZI NEVEK ÉS MEGJELÖLÉSEK

A különírt földrajzi nevek és megjelölések helyesírása a következő pontokban foglaltató össze.

- A különírt szavakból álló jelölt tárgyas, jelölt határozós, jelölt birtokos jelzős és névutós szerkezetek földrajzi névként használva is megtartják a közszoí különírást. Név voltukat pusztán a szerkezet első tagjának nagy kezdőbetűje jelzi. A melléknévi származékokban a kezdőbetű változatlan marad: *Keveset érő* – *Keveset érői*, *Körös ere mellett* – *Körös ere melletti*, *Rétek alatt* – *Rétek alatti*, *Salamon tornya* – *Salamon toronyi*, *Szőlőkre dűlő* – *Szőlőkre dűlői*, *Urak asztala* – *Urak asztalai*.

Néhány tájegységnevet hagyományos helyesírása kiemel a szabály hatálya alól, például: *Dunántúl* (vö. 177).

A *menti*, *vidéki*, *környéki*, *melléki*, *alji* melléknévi utótagok, mivel a különírt *mente*, *vidéke*, *környéke*, *melléke*, *alja* birtokos személyjeles formákból származnak, megtartják különírást: *Csongrád vidéke* – *Csongrád vidéki*, *Duna mente* – *Duna menti*, *Pilis alja* – *Pilis alji* ~ *aljai*, *Rajna melléke* – *Rajna melléki*, *Szeged környéke* – *Szeged környéki*. Kivételt képeznek egyes egybeírt tájnevek: *Alpokalja* – *alpokaljai* (vö. 177).

A *hegyalja*, *kertalja*, *kertekalja* állandósult kapcsolatokat a földrajzi nevekben egybe kell írni: *Hegyalja út*, *Kertaljai-lucernás*.

- A különírt szavakból álló földrajzi neveknek földrajzi köznévi utótaggal vagy utótagokkal történő bővülésekor az új utótagot vagy utótagokat is külön kell írni. A melléknévi származékokban megmaradnak a nagy kezdőbetűk: *Határtra járó dűlő* – *Határtra járó dűlői*, *Keveset érő földek* – *Keveset érő földeki*, *Mária asszony sziget* – *Mária asszony szigeti*, *Pap tava hegy* – *Pap tava hegyi*.

Hasonlóképpen külön kell írni azokat a neveket, amelyekben a különírt földrajzi köznévi utótag jelzővel bővül: *Zsellérek nagy dűlője*

Ha utcanév (lásd 184–185) bővülnek földrajzi köznévi utótaggal, a földrajzi név az előbbieket szerint alakul. Az *-i* képző szintén változatlanul hagyja a kezdőbetűt: *Alacsikai úti lakótelep* – *Alacsikai úti lakótelepi*, *Félegyházi úti tanyák* – *Félegyházi úti tanyái*, *Pataki út dűlő* – *Pataki út dűlői*.

- A különírt szavakból álló földrajzi neveknek előtaggal történő bővülésekor az új előtagot is külön kell írni. A melléknévi származékok kezdőbetűi nem változnak: *Alsó Dunára dűlő* – *Alsó Dunára dűlői*, *Felső Mária asszony sziget* – *Felső Mária asszony szigeti*, *Hosszú Csobod alja* – *Hosszú Csobod aljai*, *Kis Bot foka* – *Kis Bot foki*.

Ez a szabály nem vonatkozik a két különírt tagból álló személynevek és az ugyanígy írt idegen nevek földrajzi jellegű jelzővel történő bővülésére: *Alsó-Vas Mihály*, *Nagy-New York*.

- Ha a földrajzi jellegű jelző nem a földrajzi név előtt áll, hanem követi azt, akkor ezt a jelzőt kis kezdőbetűvel, a névtől külön kell írni. Az ilyen elnevezések melléknévképzős származékaiban változatlan marad a kezdőbetű: *Bélatelep alsó* – *Bélatelep alsói*, *Hosszú-dűlő középső* – *Hosszú-dűlő középsői*, *Zamárdi felső* – *Zamárdi felsői*.

- A mai és a történeti államnevek tagjait külön kell írni egymástól, s az és kötőszó kivételével a név minden elemét nagybetűvel kell kezdeni. Az államnevekhez tartozó egybeírt vagy kötőjellel kapcsolt alakulatok írásmódja megőrződik. A melléknévképzős származékokban az esetleges tulajdonnévi tag nagy kezdőbetűje változatlan marad, a közszói tagoké azonban kicsire módosul: *Afganisztáni Iszlám Állam* – *afganisztáni iszlám állami*, *Dél-afrikai Köztársaság* – *dél-afrikai köztársasági*, *Egyesült Arab Emírségek* – *egyesült arab emírségekbeli*, *Elefántcsontparti Köztársaság* – *elefántcsontparti köztársasági*, *Német-római Császárság* – *német-római császársági*, *Keletrómai Birodalom* – *keletrómai birodalmi*, *San Marino Köztársaság* – *San Marino köztársasági*, *Trinidad és Tobago Köztársaság* – *Trinidad és Tobago köztársasági*.

Ugyanígy kell írni a tulajdonnévből és egy eleje járuló népnévből álló államrészneveket: *Amerikai Csendes-óceáni-szigetek* – *amerikai csendes-óceáni-szigeteki*, *Amerikai Szamoa* – *amerikai szamoai*, *Brit Virgin-szigetek* – *brit Virgin-szigeteki*.

- Mind a mai, mind a történelmi államrésznevekben a közigazgatási egység típusát jelölő kis kezdőbetűs utótagokat külön kell írni a nagy kezdőbetűs előtagtól. Az alakulat belsejében csak a tulajdonnévi tagok nagy kezdőbetűsek. A melléknévi származékokban az esetleges tulajdonnévi tag megőrzi nagybetűjét. A tulajdonnevet nem tartalmazó nevekben a melléknévképző kifejti betűkicsinyítő hatását: *Abauj-Torna vármege* – *Abauj-Torna vármegyei*, *Baranya megye* – *Baranya megyei*, *Aszódi kistérség* – *aszódi kistérségi*, *Budai járás* – *budai járási*, *Északnyugati terület* – *északnyugati terüle-*

ti, *Felső-ausztriai szövetségi tartomány* – *felső-ausztriai szövetségi tartományi*, *New York állam* – *New York állami*.

- Az intézménynévi földrajzi megjelölések tagjait külön kell írni, s azok az és kötőszó kivételével nagy kezdőbetűsek. Az intézménynevek részét alkotó kötőjeles formák írásmódját megőrizzük. A melléknévképzős származékok írásmódja attól függ, hogy az elnevezés tartalmaz-e tulajdonnévi vagy azzal egyenértékű tagokat. Ha igen, változatlan marad a nagy kezdőbetű. A tulajdonnevet vagy azzal egyenértékű tagokat nem tartalmazó nevekben az alkotótágok nagy kezdőbetűje kicsire módosul: *Bakony Művek* – *Bakony művekbeli*, *Csillebércei Gyermek- és Ifjúsági Központ* – *csillebércei gyermek- és ifjúsági központi*, *Halivadék-nevelő Intézet* – *halivadék-nevelő intézeti*, *Kittenberger Kálmán Növény- és Állatkert* – *Kittenberger Kálmán növény- és állatkerti*, *Magyar Nemzeti Múzeum* – *magyar nemzeti múzeumi*, *Országos Széchényi Könyvtár* – *országos Széchényi könyvtári*. (Az intézményneveket részletesen lásd 192–198.)

- Az intézménynévszerű földrajzi megjelölésekben a tulajdonnévi vagy a vele egyenértékű – néha a létesítményt önmagában is jelölő – egyeditő előtagot vagy előtagokat nagybetűvel kezdve külön kell írni a típusjelölő kis kezdőbetűs utótagtól vagy utótagoktól. A melléknévi származékokban a tulajdonnévi vagy az azzal egyenértékű tag nagy kezdőbetűjét megőrizzük: *Balatonkenese-Üdülőttelep vasútállomás* – *Balatonkenese-Üdülőttelep vasútállomási*, *Déli pályaudvar* – *Déli pályaudvari*, *Homoki Malom csárda* – *Homoki Malom csárdabeli*, *Farkasréti temető* – *Farkasréti temetői*, *Uránia mozi* – *Uránia mozibeli*, *Víg Matróz étterem* – *Víg Matróz éttermi*.

- A jelzői szerepű közszói előtagot tartalmazó földrajzi megjelöléseket nagy kezdőbetűvel, az utótagot külön és kis kezdőbetűvel kell írni. A melléknévi származékokban a nagybetű kicsire változik: *Cseszneki vár* – *cseszneki vári*, *Csonka torony* – *csonka toronybéli*, *Erdészeti arborétum* – *erdészeti arborétumbeli*, *Löszös hát* – *löszös háti*, *Teraszos sík* – *teraszos síki*.

Külön kell írni az utótagot a földrajzi névvé vált földrajzi megjelölésekben is: *Homoki malom*. Ugyancsak különírjuk a helységrésznévvé vált földrajzi megjelölések összetett elő- vagy utótagját: *Állami erdészház*, *Felsőerdei erdészlak*. Az ilyen nevek melléknévi származékai a különírt földrajzi nevek írásmódját követik: *Állami erdészházi*, *Felsőerdei erdészlaki*. Ha az ilyen alakulatok intézménynévvé változnak, minden alkotóelemük nagy kezdőbetűvel írandó: *Erdészeti Arborétum*, *Hortobágyi Csárda*. Ha azonban nem tulajdonnevek, akkor minden elemük kis kezdőbetűs: *cseszneki vár*, *homoki malom*, *löszös hát*.

- Ha egy földrajzi név a névhez nem tartozó alkalmi minőség- vagy mennyiségjelzővel, illetőleg magyarázó földrajzi köznévvvel egészül ki, akkor az alakulat nem tekintendő újabb földrajzi névnek. Ez azt jelenti, hogy a kis kezdőbetűs közneveket és a nagy kezdőbetűs földrajzi neveket külön kell írni. Annak eldöntése, hogy egy jelző alkalmi-e vagy a földrajzi név szerves része, nem helyesírás, hanem névhasználati kérdés. Bizonytalanság esetén célszerű utánanézni a név alakulásának. A melléknévi származékokban a földrajzi név típusának megfelelően kell írni a kezdőbetűket, ha a név alkalmi jelzőt kap. Magyarázó földrajzi köznévvvel való kiegészüléskor megmarad a földrajzi név nagy kezdőbetűje: *(a) finn Karjala* – *(a) finn karjalai*, *(az) olasz Alpok* – *(az) olasz alpokbéli*, *Budapest főváros* – *Budapest fővárosi*, *Bükk hegység* – *Bükk hegysé-*

gi, *Fertő tó* – *Fertő tavi*, *Krím félsziget* – *Krím félszigeti*, *Szahara sivatag* – *Szahara sivatagi*. Az utótag névhez való tartozása jól tesztelhető az elhagyhatósággal. Míg a *Bükk hegység* helyett a jelentés megváltoztatása nélkül használható a *Bükk*, a *Budai-hegység* nem helyettesíthető a *Budai* alakkal.

- Ha egy többtagú földrajzi névben számjeggyel írt sorszámnev, a számjegy után a *számú* (rövidítve *sz.*) melléknév, illetőleg a számjegyből -s képzővel alakult melléknév fordul elő, akkor ezeket a tagokat a név többi tagjától külön kell írni. A sorszámnevek után kötelező a pont kitétele, a betűjelzetek után azonban nincsen pont. A melléknévi származékokban változatlan marad a kezdőbetű: *I. körzet* – *I. körzeti*, *VII/1. sz. mellékág* – *VII/1. sz. mellékági*, *67-es major* – *67-es majori*, *Siórét 2.* – *Siórét 2.-beli*, *IX. sz. mellékcsatorna* – *IX. sz. mellékcsatornai*.

AZ UTCANEVEK

Minden utcanévben, a nyelvtani viszonytól függetlenül, a szokásos utcanévi utótagot, valamint az ezt helyettesítő más utótagot kisbetűvel és külön kell írni az előtte álló tagtól. Az utcanévi írásmód egyaránt vonatkozik a bel- és külterületeken található *utca*, *út*, *tér*, *hid* stb. jellegű közlekedési útvonalak, közterületek nevének írására.

- Az utcanévi előtagokat általában az önálló használatuknak megfelelő helyesírási szabályok szerint kell rögzíteni. Tehát ha az utcanévi előtag alkalmi szószervezetből lesz a név része, a szószervezet különírását meg kell tartani, és csak az első elem nagy kezdőbetűs: *Régi posta utca*. Ha közszoói elemmel kiegészített személynév kerül az utcanévbe, megmarad a különírás és a közszoói rész kis kezdőbetűje is: *Nagy Lajos király útja*. Ha azonban egy több különírt tagból álló tulajdonnév válik a név előtagjává, meg kell őrizni az eredeti tulajdonnévi kezdőbetűket: *Fehér Hajó utca* (intézménynévből). Annak megállapítása, hogy az utcanévi előtag miből ered, nem helyesírási, hanem névtörténeti kérdés.

Az utcanévi előtagok írásmódjában az eredeti formától egy esetben térünk el. Az eredetileg kötőjellel kapcsolt, földrajzi köznévi utótagot tartalmazó földrajzi neveket (*Csörsz-árok*, *Rákos-patak*) az utcanevekben egybe kell írni: *Csörszárok utca*, *Rákospatak utca*. Az ilyen típusú utcanévek gyakran levezethetők helységresz nevekből is: *Hűvösvölgyi út*, *Táborhegyi út*. A kötőjelet tartalmazó egyéb előtagok eredeti írásformáját meg kell őrizni: *Bajcsy-Zsilinszky út*, *Erzsébet-kilátó út*, *Kis-Duna sor*, *Paskál-malom utca*.

- Az utcanévek melléknévképzős származékaiban a kezdőbetű változatlan marad: *Ady Endre út* – *Ady Endre úti*, *Anjou bástya* – *Anjou bástyai*, *Bécsi kapu tér* – *Bécsi kapu téri*, *Erzsébet hid* – *Erzsébet hídi*, *Erzsébet királyné útja* – *Erzsébet királyné úti*, *Fekete Sas utca* – *Fekete Sas utcai*, *Gyümölcs dűlő* – *Gyümölcs dűlői*, *Hárosi-Duna part* – *Hárosi-Duna parti*, *Irhás árok* – *Irhás ároki*, *Martinuzzi kert* – *Martinuzzi kerti*, *Sólyom forduló* – *Sólyom fordulói*, *Széchenyi láncidő* – *Széchenyi láncidői*, *Széchenyi-emlék út* – *Széchenyi-emlék úti*, *Szentháromság tér* – *Szentháromság téri*.

- Az utcanévek tartalmazhatnak számjeggyel írt elemeket is. A sorszámnevek után pontot kell tenni: *XIII. utca*, *VII. köz*, *32-esek tere*, *48-as hősök útja*, *144. utca*.

- A *hid* szó az 1984. évi helyesírási szabályozásban vált utcanévi utótaggá. Ha a *hid*

nem utcanév, hanem folyónévi előtagú földrajzi megjelölés utolsó eleme, akkor kötőjellel kell írni: *Duna-hidak*, az egyik *Marcál-híd*, az algyői *Tisza-híd*.

• Ha egy utcanév földrajzi jellegű jelzővel bővül, azt kötőjel nélkül kell a nagy kezdőbetűjét megtartó eredeti utcanév elé írni. A melléknévképzős származékokban nem változik meg a kezdőbetű: *Alsó Törökvész út* – *Alsó Törökvész úti*, *Felső Sas utca* – *Felső Sas utcai*, *Külső Szilágyi út* – *Külső Szilágyi úti*, *Régi Fóti út* – *Régi Fóti úti*.

Amennyiben egy földrajzi jellegű jelzővel bővített földrajzi név (*Kis-Duna*) válik utcanévi előtaggá, meg kell tartani az eredeti írásmódot: *Kis-Duna sor*.

Földrajzi névi összetételek

A földrajzi nevek és megjelölések maguk ritkán válnak tulajdonnévi összetételek előtagjává, szemben a személynevek összetett szóban való előfordulásának viszonylagos gyakoriságával. Ennek oka elsősorban a földrajzi nevek képzett származékainak kiterjedt használata. Földrajzi név összetett szóban leginkább előtagként fordul elő. Az összetétel utótagja kötőjellel kapcsolódik a földrajzi névi előtaghoz. Kivételt jelentenek azok a földrajzi jellegű megjelölések, amelyek több különírt tagból állnak, és az utolsó elemük kis kezdőbetűs (*Keleti pályaudvar*). Ha az ilyen írásmódjű névhez összetételi utótag járul, azt különírással kell kapcsolni az egyértelmű tagolás érdekében. (A tulajdonnevet tartalmazó összetételeket lásd 122.)

Egytagú vagy egybeírt földrajzi nevek összetételi előtagként:

<i>Afrika-kupa</i>	<i>Duna-kavics</i>	<i>Kilimandzsáró-csoport</i>
<i>Amerika-barát</i>	<i>Erdély-trilógia</i>	<i>Liverpool-mérkőzés</i>
<i>Ázsia-szerte</i>	<i>Európa-bajnokság,</i>	<i>Tass-tábla</i>
<i>Balaton-átúszás</i>	<i>Európa-csúcs</i>	<i>Temze-hajójárat</i>
<i>Bécs-térkép</i>	<i>Hellász-kultusz</i>	<i>Tisza-szabályozás</i>
<i>Bermuda-háromszög</i>	<i>Himalája-expedíció</i>	<i>Tisza-túra</i>
<i>Duna-gát</i>	<i>Irak-ellenes</i>	<i>Vezúv-kitörés</i>

Az ide tartozó összetételek között találhatók olyanok, amelyek földrajzi megjelölésként használatosak: *Tisza-híd*, *Hejő-főcsatorna*, *Duna-gát*.

Kötőjeles és különírt földrajzi nevek összetételi előtagként:

Bajkál–Amúr-vasútvonal
Budapest–Bécs-autópálya
Budapest–Szolnok-vonal
Duna-kanyar-látkép
Egyesült Államok–Irak-ellentét
Elzász–Lotaringia-vita
Fejér megye tábla
Fűrész utca – Erzsébet királyné útja sarok
Keleti pályaudvar makett
Magyarország–Franciaország-mérkőzés
Szerbia–Horvátország-konfliktus
Tisza-tó-vízszint

Egy kötőjeles kapcsolódású összetételhez az újabb utótagot is kötőjellel kell kapcsolni: *Bajkál–Amúr-vasútvonal-építés*. A különírt összetételekhez járuló újabb tagot ugyancsak különírjuk: *Keleti pályaudvar makett készítés*. Az ilyen nehézkes szerkezeteket azonban igyekezzünk körülírással feloldani: a *Bajkál–Amúr-vasútvonal építése, a Keleti pályaudvar makettjének elkészítése*.

Földrajzi nevek köznévvé válása

A tulajdonnevek köznevesülése a ritkább szóalkotási módok közé tartozik. Gyakran válik földrajzi név közszóvá. Bizonyos jellegzetes tárgyak, gyakran kőzetek, ásványok, ételek és italok, valamint állatfajták kaphatják elnevezésüket arról a földrajzi területről, ahonnan származnak. A köznévvé alakulást a kis kezdőbetű jelzi, az idegen földrajzi névi eredetű köznevek pedig legtöbbször magyaros átírást kapnak:

- akadémia* (Athén melletti liget nevéből)
- angóra* (Ankara régebbi nevéből)
- baldachin* (Bagdad olasz nevéből)
- bauxit* (az első lelőhelye Les-Baux)
- betlehem* (Betlehem nevéből)
- bordó* (Bordeaux francia város nevéből)
- boszton* (zene, Boston város nevéből)
- charleston* (tánc, Charleston város nevéből)
- chianti* (Chianti toscanai dombvidék nevéből)
- damaszt* (Damaszkusz városáról)
- dum dum* (puskalövedék Dum dum indiai hegység nevéből)
- dzsörzé* (Jersey sziget nevéből)
- európium* (Európa nevéből)
- fez* (fejfedő a marokkói Fez város nevéből)
- florentin* (szalmakalap Firenze német nevéből)
- gallium* (Gallia nevéből)
- germánium* (Germánia nevéből)
- golgota* (a Golgota domb nevéből)
- hafnium* (Koppenhága latin nevéből)
- hamadán* (perzsaszőnyeg, Hamadan iráni tartomány nevéből)
- havanna* (macskafajta, illetve szivar Havanna nevéből)
- itterbium, ittrium* (Ytterby svédországi város nevéből)
- jerez* (borfajta, Jerez de la Frontera spanyol város nevéből)
- jura* (Jura hegység nevéből)
- kalifornium* (Kalifornia nevéből)
- kalikó* (szövetfajta, Kálikut indiai város nevéből)
- kálvária* (Kálvária hegy nevéből)
- karakül* (juh fajta, az üzbég Karakül oázis nevéből)
- kongó(papír)* (a Kongó folyam nevéből)
- madison* (tánc, az amerikai Madison város nevéből)

mágnes (a kis-ázsiai Magnesia nevéből)
moszka (Moszkva nevéből)
olimpia (a görög Olümpia nevéből)
panama (Panama közép-amerikai állam nevéből)
pergamen (Pergamon ókori város nevéből)
perm (Perm nevéből)
portland(cement) (Portland nevéből)
portorikó (szivarfajta, Puerto Rico nevéből)
rénium (a Rajna latin nevéből)
spániai (Hispania nevéből)
stroncium (Strontian skóciai helység nevéből)
szizál (kötélfajta, Sisal mexikói kikötő nevéből)
tivoli (asztali szerencsejáték, Tivoli olasz város nevéből)
toledó (kézimunka-díszítés, Toledo spanyol város nevéből)
tramini (borfajta, Tramin dél-tiroli helység nevéből)
turkesztán (dinnyefajta, Turkesztán nevéből)
tüll (Tulle város nevéből)

A CSILLAGÁSZATI ELNEVEZÉSEK

Az égitestnevek – az egyszerűség kedvéért ezt a terminust használjuk a csillagászati elnevezések helyett – Földön kívüli helynevek. A feltűnőbb csillagoknak és csillagképeknek már az ókori népek is adtak nevet, ezeken az elnevezéseken alapul a mai nemzetközi tudományos nevezéktan is. A magyarban használatos égitestnevek is általában a latin tudományos elnevezések fordításai. Léteznek emellett – bár jóval kisebb számban – magyar nevek is, ezek a tudományos nevekkal párhuzamos rendszert alkotnak. Például a *Nagy Medve* csillagképnek, amely a latin *Ursa Maior* fordítása, közismert magyar neve a *Göncölszekér*. A *Plejádok* hét csillaga a *Fiastyúk*; az *Orion-öv* – amely három fényes csillagból áll – magyar nevén a *Kaszáscsillag*, a *Vénusz* bolygó pedig *Esthajnalcsillag* néven is ismert.

Mivel a csillagászat fejlődése következtében az újonnan felfedezett égitestek száma rendkívül nagy, valódi nevük csak a Naprendszerhez tartozó nagyobb égitesteknek van. A Naprendszeren kívüli és a kisebb égitesteket általában a csillagképen belül szokás megkülönböztetni, betűjelzéssel vagy számozással. Betűjelzésként elsődlegesen a görög ábécé betűit használják: α *Centauri*, τ *Ceti*. A görög betű után az illető csillagkép latin nevének birtokos esete következik. Egyes távoli égitestek jelölésére katalógusszámok szolgálnak, mint például az ún. BD (Bonner Durchmusterung)-szám: BD +55° 139. Egyes halvány csillagok azonosítására nincs más lehetőség, mint a koordináták pontos megadása. Az üstökösöket többnyire felfedezőjükről nevezik el: *Halley-üstökös*, *Kohoutek-üstökös*.

Az égitestnevek között vannak ún. elsődleges jelnevek: *Aldebaran*, *Altair*, *Szíriusz*. Gyakoriak az átvitt mitológiai személynevek vagy egyéb tulajdonnevek: *Androméda*, *Eridánusz* (folyó), *Jupiter*, *Mars*, *Vénusz* stb. A magyar elnevezések között igen nagy

számban a latin vagy görög köznevek fordításai találhatók: *Hajó Fara*, *Háromszög*, *Oroszlán*, *Pajzs* stb.

Az égitestek – csillagok, csillagképek, bolygók, holdak, üstökösök stb. – elnevezéseinek helyesírására vonatkozó szabályok csak a legutóbbi akadémiai szabályzatba kerültek be, s mindössze egy szabálypont foglalkozik velük. A magyar csillagászati nevekkal kapcsolatban így csak az írásgyakorlatban meglévő tendenciákat tudjuk rögzíteni.

Az égitestnevek alapvető helyesírási kérdései

Az égitestek nevének közös helyesírási jellemzője a nagy kezdőbetű, amely a tulajdonnévi voltukat jelöli. Három fontos magyar égitestnév – *föld*, *nap*, *hold* – köznévként is használatos, s ilyenkor mindhárom értelemszerűen kis kezdőbetűs. Gondot okozhat azonban annak eldöntése, hogy mikor kell ezeket tulajdonnévként és mikor köznévként használni. Kétséges esetben a kisbetűs használatot szokás alapnak tekinteni, a nagybetűs írásmódot csak hangsúlyozottan a csillagászati vonatkozásokat előtérbe állítva, például tudományos szövegekben kell alkalmazni. A következő esetekben tehát nagy kezdőbetűvel írandók az égitestek, hangsúlyozva tulajdonnévi voltukat: *a Hold távolsága a Földtől*; *a Föld a Naptól számított harmadik bolygó*; *Föld körüli pálya*. Ha a csillagászati vonatkozások nem hangsúlyosak, inkább a kis kezdőbetűs megoldás javasolható: *föld körüli utazás*; *föld feletti légrétegek*; *hatalmasnak látszik ma a hold*; *holdra szállás*; *a nap sugarai bevilágították az egész szobát*.

A kis kezdőbetűs használat elsődlegességét mutatják a közszoói összetételek is. Ezekben ugyanis kisbetűt és egybeírást kell alkalmazni, szemben a tulajdonnevekre jellemző nagy kezdőbetűvel és a kötőjel megtartásával (vö. *Mars-szonda*, *Androméda-köd*): *napfogyatkozás*, *napfolttevékenység*, *napforduló*, *napkelte*, *naplemente*, *napenergia*, *napelem*; *holdtölte*, *holdközvet*, *holdkóros*, *holdkomp*, *holdexpedíció*, *holdtávolság*, *holdújév*, *holdfázis*, *holdnegyed*, *telihold*, *újhold*; *földmágnesesség*, *földgömb*, *földkerekség*, *földközélen*.

Ha egy csillagászati vonatkozású összetételben a *Föld*, a *Hold* és a *Nap* tulajdonnévi előtag, a közszoói utótag itt is kötőjellel kapcsolódik: *Föld-pálya*, *Hold-térkép*, *Nap-vetítő*. Kivétel ezalól a *Naprendszer* írásmódja.

Az égitestnevek közül az ún. elsődleges jelnevek és az átvitt tulajdonnevek, amelyek közé túlnyomórészt görög és római mitológiai elnevezések tartoznak, magyaros átírást kapnak akkor, ha görög eredetűek, vagy ha ismertebb latin elnevezésekről van szó. Jó példát szolgáltatnak erre a bolygónevek. A kilenc nagybolygó magyarban használt elnevezése között az egyetlen magyar név a *Föld*, a többi latin eredetű istennév, s mindegyik magyaros átírást kap (a nevek mellett zárójelben feltüntetjük az istennevek eredeti latinos formáját is).

A Naprendszer bolygóinak elnevezései

<i>Föld</i>	<i>Neptunusz (Neptunus)</i>
<i>Jupiter (Iuppiter)</i>	<i>Szturnusz (Saturnus)</i>
<i>Mars (Mars)</i>	<i>Uránusz (Uranus)</i>
<i>Merkúr (Mercurius)</i>	<i>Vénusz (Venus)</i>

A *Plútó* (*Pluto*) égitestet 2006 augusztusáig a Naprendszer kilencedik, legkisebb bolygójaként, azóta pedig a második legnagyobb törpebolygóként tartják számon.

A csillagászatnak eddig még nem készült el a szaknyelvi helyesírási szabályzata és szótára. Ennek következtében a jelnevek és az átvitt tulajdonnevek magyaros (*Titán* – az *Uránusz* holdja), görögből átvitt (*Phobosz* – a *Mars* holdja) vagy latinosa (*Ceres* – aszteroida) írásformája keveredést mutathat. Éppen ezért egy-egy névvel kapcsolatban mindenképpen egységesen kell valamelyik megoldást alkalmazni. A *Plútó* egyetlen holdja az ókori alvilág hajósáról kapta a nevét. Ez a név kétféleképpen írható: görögösen *Kharón*, latinosan *Charon*, az ókori főistennőről elnevezett aszteroida pedig *Júnó* vagy *Iuno*.

Az égitestek elnevezésében a görög–római mitológián kívül szerepet kapnak Shakespeare színpadi műveinek és Alexander Pope *Fürtrablás* című szatirikus eposzának szereplői is. Az angol nevek megtartják eredeti angol írásformájukat: *Ariel*, *Belinda*, *Bianca*, *Cordelia*, *Cressida*, *Desdemona*, *Juliet*, *Miranda*, *Oberon*, *Ophelia*, *Portia*, *Puck*, *Rosalind*, *Titania*, *Umbriel* – az *Uránusz* bolygó 15 holdjának elnevezései.

Az égitestek szónéveinek magyar fordításából keletkezett elnevezések követik a magyar helyesírás alapvető szabályait: a közszóból álló összetételek egybeírandók, a szószervezetek külön. A szószervezetekből keletkezett nevekben a tulajdonnévi egységet a különírt elemek nagy kezdőbetűje jelzi. Összetételek: *Főnix-madár*, *Hajógerinc*, *Légszivattyú*, *Ökörhajcsár*, *Paradicsommadár*, *Tejút* stb. Szószervezetek: *Bereniké Haja*, *Dél Keresztje*, *Északi Korona*, *Hajó Fara*, *Nagy Medve*, *Nagy Kutya*, *Szobieszki pajzsa* stb.

Ha egy csillagászati szónév magyar megfelelője olyan összetétel, amelynek első eleme önmagában is tulajdonnév, akkor a tulajdonnévi és a közszoji tag kötőjellel kapcsolódik össze. Ezek között a leggyakoribbak a felfedezőjükről elnevezett égitestek – legnagyobb számban az üstökösök –, valamint a más égitestnevekből alakuló csillagászati megjelölések *Donáti-üstökös*, *Csurjanov Geraszimenko-üstökös*, *Androméda-köd*, *Orion-köd*, *Magellán-felhő*, *Oort-felhő*, *Espin-csillag*, *Galilei-holdak* stb. Ha egy égitest elnevezése két tulajdonnevet tartalmaz (pl. a két felfedező nevét), ezeket nagykötőjellel kell összefűzni, a közszoji tag pedig kötőjellel járul a nagykötőjeles alakulathoz: *Hale-Bopp-üstökös*, *Ikeya-Zhang-üstökös*, *Shoemaker-Levy-üstökös* stb. Ha a tulajdonnévi tag vagy tagok után kötőjel nélkül kapcsolt számjegy következik (annak jelölésére, hogy az adott égitest a kutató vagy kutatók hányadik felfedezése), az értelmező tagolás érdekében a kötőjelet célszerű elhagyni a közszoji előtag elől: *Shoemaker-Levy 9 üstökös*.

Előfordulnak az égitestnevek között ún. bővülésszerű alakok is. Ha egy kötőjeles írásmódú elnevezés újabb taggal bővül, ezt a tagot is kötőjellel kell a név alapformájához kapcsolni: *Kis-Magellán-felhő*.

Olykor földrajzi jellegű név válik égitestnévvé, ilyenkor meg kell tartani a földrajzi névre jellemző írásmódot. A *Tábla-hegy* csillagképet ennek megfelelően kötőjellel írjuk. Akadnak teljes egészében földrajzi névi megnevezések. Tipikusan ilyenek egyes holdfelszíni alakulatok nevei: *Kárpátok*, *Pireneusok*. Sajátos típust képviselnek a birtokos szerkezetből álló megjelölések: *Nyugalom tengere*, *Válságok tengere*. Felhasználják

ezenkívül csillagászok és más kutatók nevét is a megfelelő földrajzi köznévvvel összekapcsolva: *Hell-holdhegység*, *Kopernikusz-kráter* stb.

Az égitesteket a csillagászatban katalogizálják. A katalógusokban az égitestek külföldi betűkből, szimbólumokból és arab számokból álló jelzéseket kapnak, amelyekben zárójel is előfordulhat. Az ilyen alakulatok leírásában lehetőség szerint a katalógusoknak megfelelően kell eljárni a kis- és nagybetűk, valamint általában a szóközhöz használatában is. A közszói utótagok kapcsolásában a fenti szabályoknak megfelelő írásmódot célszerű követni: *C/2000 WM1 (LINEAR)-üstökös*, *53P/Van Biersbroeck-üstökös*, *73/Schwassmann-Wachmann 3 üstökös*.

Az alábbi lista a Naprendszerből megfigyelhető 88 csillagkép latin és magyar elnevezését tartalmazza. A magyar nevek helyesírását az égitestnevek írásának általános szabályait követve egységesítettük.

A csillagképek elnevezései

<i>Andromeda</i>	<i>Androméda</i>	<i>Delphinus</i>	<i>Delfin</i>
<i>Antlia</i>	<i>Légszivattyú</i>	<i>Dorado</i>	<i>Aranyhal</i>
<i>Apus</i>	<i>Paradicsommadár</i>	<i>Draco</i>	<i>Sárkány</i>
<i>Aquarius</i>	<i>Vízöntő</i>	<i>Equuleus</i>	<i>Csikó</i>
<i>Aquila</i>	<i>Sas</i>	<i>Eridanus</i>	<i>Eridánusz</i>
<i>Ara</i>	<i>Oltár</i>	<i>Fornax</i>	<i>Kemence</i>
<i>Aries</i>	<i>Kos</i>	<i>Gemini</i>	<i>Ikrek</i>
<i>Auriga</i>	<i>Szekeres</i>	<i>Grus</i>	<i>Daru</i>
<i>Bootes</i>	<i>Ökörhajcsár</i>	<i>Hercules</i>	<i>Herkules</i>
<i>Caelum</i>	<i>Éggömb vagy Véső</i>	<i>Horologium</i>	<i>Ingaóra</i>
<i>Camelopardalis</i>	<i>Zsiráf</i>	<i>Hydra</i>	<i>(Északi) Vízikígyó</i>
<i>Cancer</i>	<i>Rák</i>	<i>Hydrus</i>	<i>Kis (Déli) Vízikígyó</i>
<i>Canes Venatici</i>	<i>Vadászebek</i>	<i>Indus</i>	<i>Indiai</i>
<i>Canis Maior</i>	<i>Nagy Kutya</i>	<i>Lacerta</i>	<i>Gyík</i>
<i>Canis Minor</i>	<i>Kis Kutya</i>	<i>Leo</i>	<i>Oroszlán</i>
<i>Capricornus</i>	<i>Bak</i>	<i>Leo Minor</i>	<i>Kis Oroszlán</i>
<i>Carina</i>	<i>Hajógerinc</i>	<i>Lepus</i>	<i>Nyúl</i>
<i>Cassiopeia</i>	<i>Kassiopeia</i>	<i>Libra</i>	<i>Mérleg</i>
<i>Centaurus</i>	<i>Kentaur</i>	<i>Lupus</i>	<i>Farkas</i>
<i>Cepheus</i>	<i>Keфеusz</i>	<i>Lynx</i>	<i>Hiúz</i>
<i>Cetus</i>	<i>Cet</i>	<i>Lyra</i>	<i>Lant</i>
<i>Chamaeleon</i>	<i>Kaméleon</i>	<i>Mensa</i>	<i>Tábla-hegy</i>
<i>Circinus</i>	<i>Körző</i>	<i>Microscopium</i>	<i>Mikroszkóp</i>
<i>Columba</i>	<i>Galamb</i>	<i>Monoceros</i>	<i>Egyszarvú</i>
<i>Coma Berenices</i>	<i>Bereniké Haja</i>	<i>Musca</i>	<i>Légy</i>
<i>Corona Australis</i>	<i>Déli Korona</i>	<i>Norma</i>	<i>Szőgmérő</i>
<i>Corona Borealis</i>	<i>Északi Korona</i>	<i>Octans</i>	<i>Oktáns</i>
<i>Corvus</i>	<i>Holló</i>	<i>Ophiuchus</i>	<i>Kígyótartó</i>
<i>Crater</i>	<i>Serleg</i>	<i>Orion</i>	<i>Orion</i>
<i>Crux</i>	<i>Dél Keresztje</i>	<i>Pavo</i>	<i>Páva</i>
<i>Cygnus</i>	<i>Hattyú</i>	<i>Pegasus</i>	<i>Pegazus</i>

<i>Perseus</i>	<i>Perzeusz</i>	<i>Sextans</i>	<i>Szextáns</i>
<i>Phoenix</i>	<i>Főnixmadár</i>	<i>Taurus</i>	<i>Bika</i>
<i>Pictor</i>	<i>Festő</i>	<i>Telescopium</i>	<i>Távcső</i>
<i>Pisces</i>	<i>Halak</i>	<i>Triangulum</i>	<i>Háromszög</i>
<i>Piscis Austrinus</i>	<i>Déli Hal</i>	<i>Triangulum</i>	
<i>Puppis</i>	<i>Hajó Fara</i>	<i>Australe</i>	<i>Déli Háromszög</i>
<i>Pyxis</i>	<i>Tájéoló</i>	<i>Tucana</i>	<i>Tukán</i>
<i>Reticulum</i>	<i>Háló</i>	<i>Ursa Maior</i>	<i>Nagy Medve</i>
<i>Sagitta</i>	<i>Nyíl</i>	<i>Ursa Minor</i>	<i>Kis Medve</i>
<i>Sagittarius</i>	<i>Nyilas</i>	<i>Vela</i>	<i>Vitorla</i>
<i>Scorpius</i>	<i>Skorpió</i>	<i>Virgo</i>	<i>Szűz</i>
<i>Sculptor</i>	<i>Szobrász</i>	<i>Volans</i>	<i>Repülőhal</i>
<i>Scutum</i>	<i>Pajzs</i>	<i>Vulpecula</i>	<i>Kis Róka</i>
<i>Serpens</i>	<i>Kígyó</i>		

Az égitestnevek toldalékolása

A toldalékok közül a jelek és ragok mindig közvetlenül, kötőjel nélkül kapcsolódnak az égitestnevekhez: *Bereniké Hajától*, *Kis Medvéé*, *Marssal*, *Oberont*, *Plejádokban*, *Szíriusznak*, *Vízöntőhöz*.

A latinos írású *s* [sz] végű nevekhez a *-val/-vel*, illetőleg a *-vá/-vé* rag *v*-je a kiejtésnek megfelelően teljesen hasonul, és a hasonult rag kötőjel nélkül kapcsolódik a tőhöz: *Ceresszel*, *Ganymedesszé*. A rövid *o*-ra végződő latin nevek toldalékos alakjában a *tő* végi *o* nyúlását az általános helyesírási szabályoknak megfelelően jelölni kell: *Calisto* – *Callistóval*, *Io* – *Iót* stb.

Az *-i* vagy *-beli* melléknévképző az egytagú vagy egybeírt égitestnevekben kifejezi kisbetűsítő hatását: *göncölszekérbeli*, *marsi*, *szaturnuszi*, *vadászcekbeli*. A tulajdonnévi előtagú, kötőjeles (ritkábban kötőjel nélküli) írásmódú nevek melléknévképzős származékában megőrződik a nagy kezdőbetű: *Halley-üstökösbeli*, *Shoemaker-Levy 9 üstökösbeli*, *Orion-övi* stb. A több különírt tagból álló égitestnevekhez a melléknévképző kötőjellel kapcsolódik, és a nagy kezdőbetűk megőrződnek: *Dél Keresztje-beli*, *Kis Medve-beli*.

Az égitestnevekkel alkotott összetételek

Az égitestnevekhez járuló közszoji utótagok kötőjellel kapcsolódnak a névhez: *Halley-üstökös-csóva*, *Hold-utazás*, *Jupiter-hold*, *Mars-lakó*, *Merkúr-kutatás*, *Nagy Medve-csillagok*, *Nyilas-jegyű*, *Szaturnusz-gyűrű*, *Szíriusz-vetítő*, *Vénusz-közet*. Ha egy égitestnévi összetételhez újabb közszoji tag járul, ezt a tagot is kötőjellel kell az alakulathoz kapcsolni: *Mars-expedíció-terv*, *Szíriusz-vetítő-karbantartás* (lásd 122). Az ilyen összetételi formák azonban helyesírási szempontból nehézkesek, ezért szerencsésebb feloldani a szerkezetet: *a Mars-expedíció terve*, *a Szíriusz-vetítő karbantartása*.

Két égitestnév alkalmi mellérendelő kapcsolatát a nagyköötőjel jelöli, a hozzájuk kapcsolódó közszoji utótagot pedig kötőjellel kell az alakulathoz fűzni: *Bika-Ikrek-kölcsönhatás*, *Plútó-Neptunusz-távolság*.

Az égitestnevekhez járuló magyarázó utótagok nem alkotnak a megnevezéssel összetételt, a név közszói elemének tekintendők, így külön kell írni őket: *a Kis Vízikígyó csillagkép, az Uránusz bolygó, a Leonidák meteorraj, a Trójaiak kisbolygócsalád, az Ida aszteroida.* (Vö. *Pista bácsi, Budapest főváros, Doxa óra.*)

AZ INTÉZMÉNYNEVEK

Az intézmény fogalmába az államszervezet, a gazdasági és a kulturális élet hivatalos vagy önszerveződésen alapuló, néhány emberből vagy több osztályból, csoportból álló, spontán vagy szabályok szerint működő egységei tartoznak. Tehát intézmény az Országgyűlés, valamennyi minisztérium, azok önálló szervezeti egységei, a pártok, alapítványok, a mamutvállalatok és a legkisebb gazdasági társulások, minden egyes-tem, közép- és általános iskola, művelődési ház, mozi, utazási iroda, vadásztársaság, klub, sportcsapat, ifjúsági egyesület, zenekar – és még hosszasan lehetne sorolni. A hivatalos nyelvhasználat az intézménynek tekinthető társulásokat illetően ragaszkodik a bejegyzett önálló jogi személy meghatározáshoz. Ez fontos támpont a helyesírás szempontjából, ám háttértudás nélkül nem mindig dönthető el, hogy hivatalosan működő csoportosulásról van-e szó. Ezért az intézménynevek írásában nagyfokú bizonytalanság tapasztalható, elsősorban a kis és nagy kezdőbetűk alkalmazásában.

Nyelvi felépítésüket tekintve az intézménynevek rendszerint több különírt szóból álló egységek. Szükség van tehát a névterjedelem jelölésére, azaz arra, hogy a név kezdete és vége egyértelmű legyen. A főszabály, amely elméletben világos és egyszerű, az intézménynevek alkotóelemeinek nagybetűs kezdése. A gyakorlatban azonban kiegészítő szabályokra is szükség van.

A helyesírási főszabály

AZ INTÉZMÉNYNÉV ALAPFORMÁJA

A kötőszó és a névelő (esetleg más viszonyzó) kivételével az intézménynevek minden egyes különírt eleme nagy kezdőbetűs. Gyakori hiba az intézmény elnevezésébe kerülő földrajzi név kisbetűs elemének változatlanul hagyása (*Géza király tér, Vas megye*) vagy a számjegy utáni *sz.* rövidítés kisbetűs írásmódja. Intézménynévbe kerülve ezek az alakok is nagybetűsek, tehát: *Géza Király Téri Egészségügyi Szakközépiskola, Vas Megye Önkormányzata, 138. Sz. Ipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző.* Arra is ügyelni kell, hogy az önmagukban kisbetűvel írt, rövidítés- vagy mozaikszószzerű cégformák (*kft., rt., bt., ümk*) intézménynévbe kerülve nem válnak csupa nagybetűssé, csak a kezdőbetűjük lesz nagy: *Gyöngyvirág Kft., Országos Takarékpénztár Rt., Vlk Bt.*

Az intézménynevek egyes elemeinek írásmódja alapvetően követi a helyesírási szabályokat. Ezzel kapcsolatban az egybe- vagy különírás szokott gondot okozni: gyakori a szabálytalan különírás. Különösen a kötőjeles összetételeket írják hibásan: például a *zöldség- és gyümölcskereskedés* típusú szerkezetekből gyakran elmarad a kötőjel. A másik gyakori hiba azokban az intézménynevekben fordul elő, amelyek kötőjeles írásmódú, alapalakjukban csupa nagy kezdőbetűs földrajzi nevek melléknévképzős alak-

jait tartalmazzák (közép-európai, észak-atlanti). Ha ezek a melléknevek intézménynév részeit alkotják, csak az első elemük nagy kezdőbetűs: *Közép-európai Egyetem, Észak-atlanti Szerződés Szervezete*. Mellérendelő viszony esetében azonban nem lehet a második tagot kisbetűsíteni: *Magyar–Japán Baráti Társaság*.

Az intézménynevek körében a helyesírási szabályok közül a szótagszámlálási szabály (lásd 116–118) figyelmen kívül hagyható, vagyis a legalább három tagból álló, hat szótagnál hosszabb összetételek esetében nem szokás kitenni a kötőjelet: *Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Pénzügyminisztérium, ELTE Nővénytársaság*.

A MELLÉKNÉVKÉPZŐS SZÁRMAZÉKOK

Az intézménynevekhez járuló melléknévképző többnyire az *-i* vagy a *-beli*. Ahogy a toldalékok általában, a képzők is közvetlenül, kötőjel nélkül kapcsolódnak a magyar intézménynevek utolsó eleméhez, és részben kifejtik betűkicsinyítő hatásukat. A melléknévi intézménynévi származékokban azok a szavak, amelyek önmagukban nem tulajdonnevek, illetve nem tulajdonnévi értékűek, kisbetűsek lesznek, a tulajdonnevek vagy az azzal egyenértékű tagok nagybetűsek maradnak. Az írásmódban a tulajdonnévvel egyenértékű elemek megítélése okozhat gondot. A *Nemzeti Múzeum* vagy a *Magyar Tudományos Akadémia* nevében egyetlen tulajdonnévi értékű elem sincs, ugyanis a nevet alkotó tagok együttesen válnak névvé. A *Fórum Hotel* vagy a *Gyöngyvirág Kft.* nevében azonban van egy ún. fantázianév (*Fórum, Gyöngyvirág*), s ezek már tulajdonnévi értékűnek számítanak. A tulajdonnév vagy az azzal egyenértékű tag, valamint a köznévi helyzete a névben nem befolyásolja a kis- vagy nagybetűs írásmódot. Ha tehát köznévi + tulajdonnévi + köznévi a név felépítése (*Országos Széchényi Könyvtár*), a melléknévi származékban a köznévi elemek kisbetűvel kezdődnek (*országos Széchényi könyvtári*).

Ha egy intézménynév ponttal lezárt rövidítéssel végződik, a képzőt kötőjellel kell kapcsolni az írásjel után (*Gyöngyvirág kft.-beli*). Ugyancsak kötőjellel járul a képző a betűszóval záródó intézménynevekhez is (*Kalmár & társa ümk.-beli*).

Az áttekinthetőség kedvéért a főszabályt szemléltető példák mellett feltüntetjük a melléknévképzős formákat is.

Alapalak

Honvédelmi Minisztérium
Magyar Tudományos Akadémia
Nemzeti Múzeum
Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal
Újpesti Tornaegylet
Anyanyelvápolók Szövetsége
Madách Színház
Diego Áruház
Törökbálinti Nagyközségi
Önkormányzat
Géza Király Téri Egészségügyi
Szakközépiskola

Melléknévi származék

honvédelmi minisztériumi
magyar tudományos akadémiái
nemzeti múzeumi
adó- és pénzügyi ellenőrzési hivatali
újpesti tornaegyleti
anyanyelvápolók szövetségszervezeti
Madách színházi
Diego áruházi
Törökbálinti nagyközségi
önkormányzati
Géza király téri egészségügyi
szakközép-iskolai

Szilas Menti Mezőgazdasági
Termelőszövetkezet
József Attila Gimnázium
Batthyány Lajos Alapítvány
Heim Pál Gyermekkorház
Ganz Danubius Hajó- és Darugyár
Országos Széchényi Könyvtár
Dél-budai Vendéglátó Vállalat
138. Sz. Ipari Szakközépiskola és
Szakmunkásképző
Erzsébet Szálló
Fórum Hotel
Uránia Nemzeti Filmszínház
Katedra Nyelviskola
VLK Bt.
Duna Menti Erőmű Rt.
Kvantron Műszaki Tanácsadó Kft.
Rákos Mezeje Mgtsz

Szilas menti mezőgazdasági
termelőszövetkezet
József Attila gimnázium
Batthyány Lajos alapítványi
Heim Pál gyermekkorházi
Ganz Danubius hajó- és darugyári
országos Széchényi könyvtári
dél-budai vendéglátó vállalati
138. sz. ipari szakközépiskola és
szakmunkásképző-beli
Erzsébet szállói
Fórum hotelbeli
Uránia nemzeti filmszínházbeli
Katedra nyelviskolai
VLK bt.-beli
Duna menti erőmű rt.-beli
Kvantron műszaki tanácsadó kft.-beli
Rákos mezeje mgtsz-beli

Természetesen az egyszavas intézménynevek nagy, melléknévi származékaik pedig kis kezdőbetűsek: *Beliugyminisztérium* – *beliugyminisztériumi*, *Bélyegmúzeum* – *bélyegmúzeumi*, *Parlament* – *parlament*.

Az intézménynevek helyesírásának főszabályához két kiegészítést kell fűzni. Egyrészt manapság egyre gyakoribb az idegen vagy idegen jellegű intézménynévi forma: nemcsak az alkotóelemek írásmódját, hanem a szerkezet egészét tekintve is. Jó példát szolgáltatnak erre a szállodaelnevezések: például a *Volga Szálló* formát felváltotta a *Hotel Ibis*. Mivel ezek többtagú idegen tulajdonnévi mintát követnek, a melléknév-képzős származékokban a képzőt kötőjellel fűzzük a változatlan, nagybetűs alapalakhoz: *Hotel Ibis-beli*. További példák: *Palace Campona* – *Palace Campona-beli*, *Banktech Safe* – *Banktech Safe-beli*. A melléknévképzőt a többemlévi magyar név változatlan alakjához is kötőjellel kapcsoljuk akkor, ha az intézménynév rövid, intézménytípus nélküli alakjához járul, és ez a rövidebb, többemlévi név önmagában is tulajdonnévi értékű: *Spirál Autó (Kft.)* – *Spirál Autó-beli*, *Víg Matróz (étterem)* – *Víg Matróz-beli*.

Megjelent egy újfajta elnevezési mód is, főképpen az alapítványok körében: a teljes mondat értékű nevek. Az egyszerű mondatok intézménynévbe kerülése fantáziánév-ként nem okoz nagyobb gondot – *Segítsünk a Rákbeteg Gyermekeknek Alapítvány* –, az összetett mondatoké azonban nemritkán. Ugyanis például egy alárendelő összetett mondatban kötelező a vesszőhasználat a kötőszó előtt: *Segíts, hogy segíthessünk*. Az ilyen típusú mondatokat a névben célszerű idézőjelbe tenni, a kisbetűk megtartásával: „*Segíts, hogy segíthessünk*” *Alapítvány*. A felszólító mondat végéről elmaradhat az írásjel (lásd 247). Jóllehet az idézőjel használata az intézménynevek körében nem általános, helyesírási szempontból mégis itt ez tűnik a legegyszerűsebb megoldásnak, s így feleslegessé válik a csupa nagy kezdőbetű használata, hiszen az idézőjel kijelöli a névterjedelmet.

Kiegészítő helyesírási szabályok

Ezekre a szabályokra az intézménynevek körében tapasztalható nyelvhasználati ingadozások miatt van szükség.

AZ INTÉZMÉNYNEVEK RÖVID ALAKJAI

A mindennapi életben a teljes, cégszerű intézménynevek helyett gyakran használnak rövidebb alakokat, nemcsak a beszélt, hanem az írott nyelvben is.

Jó néhány intézménynév megegyezik a nem hivatalos elnevezéssel: *a pécsi nevelőintézet, a tolmácsi általános iskola*. (Ezekben a formákban nem ritka a származási helyre utaló melléknév.) Nem hivatalos említéskor tehát nem szükséges a nagy kezdőbetű, hivatalos formában azonban igen: *Pécsi Nevelőintézet, Tolmácsi Általános Iskola*. Az írásforma a közlő szándékától és a szöveg típusától függ. A nagybetűs alakot akkor célszerű használni, ha hangsúlyos a név tulajdonnévi jellege, például önéletrajzban a munkahely megjelöléseként: *Pécsi Nevelőintézet*. Ezzel szemben: *A pécsi nevelőintézetben dolgoztam évekig, mielőtt a fővárosba költöztem*.

A mindennapi nyelvhasználatban, így az írásgyakorlatban is a teljes intézménynév helyett csak egy vagy több egyedítő elemét használjuk, s a típusjelölő szót vagy szavakat elhagyjuk. Az ilyen rövid neveket a teljes névhez hasonlóan írjuk: *a Lombiknál (a Lombik Üvegipari Kiszövetkezetnél) dolgozik; az Osirisnél (az Osiris Kiadónál) jelenik meg; az Eötvösön (az Eötvös Loránd Tudományegyetemen) végzett; a Nemzetiben (a Nemzeti Színházban) láttam; a Heim Pálban (Heim Pál Gyermekkórházban) műtöttek*.

A személynevet tartalmazó intézményneveket rendszeresen emlegetjük és írjuk rövidebb formában úgy, hogy a személynév első eleme és az intézménytípust jelölő szó kapcsolódik össze. Ilyenkor a különírást felváltja a kötőjelezés, a típusjelölő szót pedig kisbetűvel kezdjük: *Károlyi István Kórház és Rendelőintézet – Károlyi-kórház*. További példák: *Eötvös-egyetem, Eötvös-kollégium, Györfly-kollégium*.

AZ INTÉZMÉNYTÍPUST JELÖLŐ SZAVAK ÖNÁLLÓ HASZNÁLATA

Az intézménytípusokat jelölő szavakat (*minisztérium, egyetem, hivatal, vállalat, intézet, kutatóintézet, bizottság, üzem, rendőrkapitányság, színház, alapítvány* stb.) olyankor is kisbetűvel kell írni, amikor egy szövegben egy adott intézményre utalunk velük: *Földrajztudományi Kutatóintézet, de: a kutatóintézet kidolgozta; MTA Magyar Nyelvi Bizottság, de: a bizottság döntése szerint*. Hasonlóképpen: *a minisztérium kiadta az engedélyt; segélyt kapott az önkormányzattól; a tanárképző főiskolára jár; a versenyhivatal elutasította a kérelmet*. Ez alól a szabály alól két kötelező kivétel van: az *Akadémia* (Magyar Tudományos Akadémia) és az *Opera* (Magyar Állami Operaház).

A TELEPHELY MEGJELÖLÉSE A NÉVBEN

Teljes és cégszerű intézménynévnek kell tekinteni az olyan formákat, amelyekben a telephely neve vesszővel elválasztva az alakulat végén áll, és szervesen hozzátartozik a névhez: *Kisegítő (Foglalkoztató) Iskola és Nevelőotthon, Sopron; Nemzeti Színház, Szeged*. Az ilyen felépítésű intézménynevekben a telephely megnevezése -i képzős formában a név élére is kerülhet, és ezt a melléknévi származékot a tulajdonnév részének

tekintjük, tehát nagybetűvel írjuk: *Soproni Kisegítő (Foglalkoztató) Iskola és Nevelőotthon; Szegedi Nemzeti Színház*. A két névforma közül folyamatos szövegben inkább az utóbbi használatos, felíratként, címkeszerű megnevezésben pedig inkább az előbbi, hátravetéses forma.

Amennyiben a telephely nem szerves része az intézménynévnek, az elől álló jelző alkalmi, tehát kis kezdőbetűs: *a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem, az egri Eszterházy Károly Főiskola*. Természetesen ezeket az elnevezéseket is lehet úgy használni, hogy a telephely az intézménynév mögé kerül, vesszővel elválasztva: *Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest*. Nehézséget okoz, hogy nem mindig tudható: a telephely a név szerves része-e vagy sem.

AZ INTÉZMÉNYEK ALÁRENDELT EGYSÉGEI

Az intézménynévi helyesírás egyik legnehezebb kérdésköre az intézmények alegységeinek helyes rögzítése, elsősorban a kis és a nagy kezdőbetűk használatában.

A szabály szerint egy intézményhez alárendelt intézmény nevét ugyanúgy kell írunk, mint a főintézményét, vagyis a kötőszó és a névelő kivételével minden egyes különírt egység nagy kezdőbetűs: *Műszaki Kémiai Kutatóintézet (MTA), Állam- és Jogtudományi Kar (ELTE), Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal (Földművelésügyi Minisztérium), MH Térképészeti Hivatal (Magyar Honvédség)*.

Egy intézményen belüli nagyobb szervezeti egység, testület stb. neve akkor írandó nagybetűvel, ha szükség van az egyediség érzékeltetésére: *a Föld- és Bányászati Tudományok Osztálya (MTA), Járványtani és Mikrobiológiai Tanszék (Szent István Állatorvostudományi Egyetem)*. Az intézmények azonos rendeltetésű, kisebb egységeinek típusmegnevezései kis kezdőbetűsek: *a Kossuth Nyomda kereskedelmi osztálya, az OTP Rt. XV. kerületi fiókja, a Bölcsészettudományi Kar gondnoksága*. Értelemszerűen ezek önálló használatban is kisbetűvel kezdődnek. Ugyancsak kisbetűvel kell írni a nem állandó jelleggel működő szervezetek, bizottságok stb. megjelöléseit: *a két vállalatot koordináló testület, a helyesírási kérdésekkel foglalkozó ad hoc bizottság, a cég karbantartó csoportja*.

Jóllehet ez a szabály elméletben világosnak tűnik, a gyakorlatban nagy gondot okoz, hiszen az intézményi alegységek helyes rögzítéséhez nem nyelvi háttértudásra van szükség, hanem az adott intézmény szervezeti felépítését, valamely bizottság, szervezet működési hátterét kell ismerni. Nem véletlen, hogy az alegység-megnevezések írásmódjában terjed a nagy kezdőbetű használata. Az intézménynévi és a nem intézménynévi csoport közötti határ nem húzható meg élesen.

Az alárendelt viszonyú intézményeket jelölő birtokos jelzős szerkezetek névelőjét és a birtokszó személyjelét folyamatos szövegben általában ki szoktuk tenni, s ha a kezdő helyzetű névelő nem a név szerves része, kisbetűvel kell írni: *a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építésmérnöki Kara, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete*. Cégtáblán, levélpapíron, borítékon, bélyegzőn, névjegyen stb., tehát kiemelt helyzetben ettől a megoldástól el lehet térni:

Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet
MTA Nyelvtudományi Intézet

*Magyar Tudományos Akadémia
Nyelvtudományi Intézet*

Az egy sorba írt megoldásnál sem teszünk vesszőt, ugyanis a két név egymással jellemtelen birtokos viszonyban van.

Vegyes írásmódú intézménynevek

Léteznek olyan intézménynevek, amelyekben – az akadémiai szabályozás értelmében – kevésbé érvényesül az intézménynévi jelleg. Ezekben a megjelölésekben tehát csak a valódi tulajdonnevet vagy a vele egyenértékű megnevezést tartalmazó rész csupa nagy kezdőbetűs, az intézménytípust jelölő szó nem.

Ide tartoznak helyesírási szempontból a pályaudvarok, megállóhelyek, repülőterek, mozik, vendéglők, éttermek, fürdők, temetők, megálló, eszpresszók, házak, fogadók stb. megnevezései. Például: *Keleti pályaudvar, Katonatelep vasúti megállóhely, Ferihegyi repülőtér, Tabán mozi, Vén Diák eszpresszó, Korona cipőbolt, Víg Kalmár étterem, Lukács fürdő, Kerepesi temető, Diána fogadó, Etele söröző, Ezüst Kancsó bisztró, Gerbeaud cukrászda, Kék Duna falatozó, Komjádi uszoda, Kossuth rádió, Ördög-orom csárda, Pegazus turistaház, Csillag börtön, Dionüszosz taverna, Pilvax kávéház, Bondorói kulcsosház* stb. A melléknévképzős formák: *Vén Diák eszpresszóbeli, Kerepesi temetői, Ferihegyi repülőtéri* stb.

Sajátos ellentmondás, hogy a mozik és a színházak helyesírása eltérő, ugyanis a színházakat mindig csupa nagy kezdőbetűvel írjuk.

A szállók, szállodák, hotelek és panziók teljes intézménynévi formájúak, azaz csupa nagy kezdőbetűvel írjuk őket (*Erzsébet Szálló, Platán Panzió*), a fogadók és turista-szállók, turistaházak azonban vegyes írásmódúak (*Kismacska fogadó, Fenyőerdei turistaszálló*).

A kiállítótermek elnevezéseiben minden elem nagy kezdőbetűs: *Bartók Terem, Nádor Terem* stb. Ha azonban a terem helyet jelöl, vegyes írásmódú: *Törpe terem* (az Aggteleki-cseppkőbarlangban), illetőleg személynévi előtaggal kötőjelezni szokás: *Gombocz Zoltán-terem*.

A kötőszó és a névelő kivételével a tulajdonnévi rész minden eleme nagy kezdőbetűs az együttesek, zenekarok nevében is, a típust jelölő név azonban kisbetűs, és különírandó: *Republic együttes, Kispál és a Borz. A Kodály vonósnégyes és a Tátrai-vonósnégyes* írásmódbeli különbsége abból adódik, hogy a *Kodály vonósnégyes*ben a személynévi elem tiszteletbeli, felvett név, a *Tátrai-vonósnégyes*ben azonban valóban Tátrai Vilmos alapította. Az embercsoport vezetőjéről elnevezett gyűjtőnévi alakulathoz akkor szokás elhagyni a kötőjelet, ha a szerkezet jellemtelen gyűjtőnévi része több különírt tagból álló szókapcsolat: *Bergendy koncert-, tánc- és szalonzenekar*, valamint ha a gyűjtőnévi rész több tagból álló idegen elnevezés; ebben az esetben a név összes elemét nagybetűvel szokás írni: *Takáts Tamás Dirty Blues Band* (vö. 153).

A templomok, kápolnák stb. nevének leírásakor a következőképpen célszerű eljárni: ha a megnevezés pusztán személynévet tartalmaz, a típust jelölő szót kötőjelezzük: *Mátyás-templom, Szent István-bazilika*. Személynévi értékűek a mitológiai-vallási el-

nevezések is: *Nagyboldogasszony-templom, Szent Család-templom, Szent Jobb-kápolna*. Minden más esetben elhagyjuk a kötőjelet, a tulajdonnévi vagy annak számító elemeket eredeti helyesírásuknak megfelelően rögzítjük: *Jézus szíve kápolna, Jeremiás próféta kolostor, Szent János fejevétele templom, Egyetem téri templom*.

Újfajta tulajdonnévtípust képviselnek a háznevek. (Ezek részben a földrajzi nevek közé sorolhatók.) Az utóbbi időben épült társasházakat, sőt lakóparkokat is gyakran illetik névvel, így jelennek meg a hirdetésekben és a reklámokban. Ezeknél az alakoknál célszerű a különírást alkalmazni: *Gizella ház, Egressy lakópark, Origó ház, Hattyú ház, Porcelán lakópark, Dorozsmai lakópark, Tölgyes lakópark*. (De vö. *Élysée-palota, Buckingham-palota; József Attila-lakótelep*.)

Előfordul olyan megnevezés is ebben a kategóriában – különösen a vendéglátóipari létesítmények között –, amelyekben a típusjelölő szó a név elejére kerül, s ilyenkor nagybetűvel írjuk: *Borozó a Két Postáshoz, Vendéglő a Két Pisztoléhoz, Trafik a Két Fáradt Nyúlhoz*. A név részéhez tartozó névelő kisbetűs marad. Ezekhez a formákhoz nem célszerű hozzátenni a melléknévképzőt, ugyanis raggal záródnak. Ehelyett inkább a fordított szórendű szerkezet használatos: *a Két Postáshoz borozóbeli*. Az alapalakhoz különben kötőjellel kapcsoljuk a melléknévképzőt: *a Borozó a Két Postáshoz-beli*.

Az eseménynevek

Az eseményneveket kis kezdőbetűkkel kell írni (lásd 126). Az intézményszerű, azaz rendszeresen ismétlődő országos vagy nemzetközi rendezvények, kiállítások, vásárok, versenyek elnevezését azonban az intézményekhez hasonlóan csupa nagy kezdőbetűvel írjuk: *Budapesti Nemzetközi Vásár, Szegedi Szabadtéri Játékok, Vadászati Világkiállítás, Bayreuthi Ünnepi Játékok*. Ez az írásszabály azonban a gyakorlatban alig-alig érvényesül, hiszen nem nyelvi háttértudást igényel annak eldöntése, hogy egy rendezvény intézményi keretek között működik, avagy nem. Sok rendezvénynek nincsen saját intézményi háttere, ám neve van. Például: *Simonyi Zsigmond helyesírási verseny*. Több rendezvény, bár nem saját intézményi háttérrel működik, évente megrendezett, és akár országos méretű is lehet. Az ilyen rendezvények nevében megengedhető a csupa nagy kezdőbetű használata vagy a kezdő helyzetben lévő szó nagybetűsítése, különösen kiemelt helyzetben, meghívón, feliraton stb.: *Egyetemi anyanyelvi napok, a Magyar nyelv hete, III. Jövőkutató konferencia*.

A MÁRKANEVEK

A márkanevek a tulajdonnevek viszonylag új típusát alkotják. Létrejöttüket a piaczgazdaságnak köszönhetik, hiszen az tette szükségessé, hogy a gyártók megkülönböztessék egymástól a hasonló termékeket. A márkánév legfontosabb funkciója a termék azonosítása, valamint a fogyasztó tájékoztatása és befolyásolása.

A márkaneveknek névtani szempontból két jól körvonalazható csoportjuk van. Egyrészt az ún. emlékeztető nevek, amelyek valamilyen módon a termék készítőjére, a készítés helyére vagy a készítmény egyéb jellemzőjére utalnak (*Ford, Peugeot, Túró Rudi*). Másrészt a fantázianevek, amelyek gyakran a termék egy-egy tulajdonságát is

kiemelik (Swift, azaz 'fürgé', *Erős Pista*). Mindkét névtípus kiegészülhet a szám- és betűjelzéssel, illetőleg állhat betűjelzésből is (Levi's 201, *Helia-D*, DSC riasztórendszer, AL-KO kertigép).

A márkanevek kereskedelmi jogi intézménye a védjegy, azaz a jogi védelemben részesített elnevezés, amelyet nem lehet eltulajdonítani. Az Európai Unióban több mint ötmillió bejegyzett kereskedelmi védjegy van.

A márkanevek állhatnak egyetlen szóból (*Sony*) vagy szókapcsolatból (*Piros Arany*), de akár teljes mondatból is (*Egyél Egyet!* csokoládé). Bizonytalanságot okozhat a márkaneveknek egyrészt a közzavaktól, másrészt az egyéb tulajdonnevektől való elhatárolása. Ezt részben az okozza, hogy a termék anyagára vagy származási helyére utaló megnevezést sokan márkánévnek vélik. Ráadásul az ilyen neveket a közgazdasági és a marketing-szakirodalom is legtöbbször márkánévként kezeli, s nagy kezdőbetűkkel írja: *Herendi*, *Hollóházi*, *Tokaji*, *Egri Bikavér*, *Szerencsi* (csokoládé), *Gyermelyi* (tészta), *Ementáli* (sajt). A tulajdonnevek közül az intézménynevektől, azokon belül is a cégnevektől nehéz az elhatárolás. A cégnév és a márkánév két különböző tulajdonnévi kategóriát képvisel, de a gyakorlatban sokszor nehéz kettéválasztani őket. Előfordul, hogy az írásképp ezt megkönnyíti: például a *FIAT* a gyártó cég neve, a *Fiat* pedig a márkánév.

A márkanevek körében különösen gyakoriak az idegen elnevezések, amelyek kiejtése vagy írásmódja nemritkán okoz gondot. Ráadásul a magyar márkanevekre is jellemző az idegenszerűsége törekvés. Magyarországon gyártott bútormárkák például a következők: *Adonisz*, *Agria*, *Amigó*, *Babett*, *Borneó*, *Cardo*, *Dalida*, *Darling*, *Detroit*, *Fatime*.

A márkanevek egy egészen új válfaját képviselik a bankkártya-elnevezések: *Visa Electron*, *MasterCard Business*, *Maestro*, *Eurocard/Mastercard Business Gold* stb.

Márkanevekkel leginkább a reklámokban lehet találkozni. Íráskéjük gyakori velejárói különféle nem nyelvi eszközök, például a grafikus elemek vagy a betűtípus. Nagyon sok márkánév rendelkezik logóval. A karakteres, jellemző betűtípus a márkánév része. A név sajátos kiegészítője lehet a vonal, a keret, a raszter vagy egy kisebb ábra, esetleg stilizált jel. Egy-egy szín is összekapcsolódhat egy márkánévvel (például a *Benetton* a zöld színnel). A márkanevek mondatba vagy szövegbe szerkesztésekor a nem nyelvi jelek visszaadására – főként a nem reklámtípusú szövegekben – nincsen mindig mód.

A helyesírási szótárban a márkanevek megjelenése esetleges, hiszen a gazdasági élettel erősen összefüggő elemek gyakran rövid életűek, sokszor változnak.

A márkanevek alapvető helyesírási kérdései

Tekintve, hogy a márkanevek jogilag védettek, alapvetően a bejegyzésükkor rögzített írásmódot kell követni: *AL-KO*, *MiZo*. Mivel azonban a márkanevek többsége nem szerepel a szótárban, nehéz ellenőrizni az írásképet.

Közös jellegzetesség a nagy kezdőbetű: *Doxa* (óra), *Persil* (mosópor), *Fabulon* (kozmetikai cikk), *Trental* (gyógyszer). A többtagú márkaneveknek minden különírt eleme nagybetűs: *Renault Mégane* (autó), *Tomi Kristály* (mosópor), *Kinder Pingui* (tej-

desszert). Többnyire a kötőjellel összekapcsolt neveknek is mindkét tagját nagybetűvel kell írni: *Coca-Cola*, *Pepsi-Cola*. Ha a márkanévnek jelszerű kiegészítő eleme van – elsősorban szám- vagy betűjelzés –, ellenőrizni kell, hogyan kapcsolódik a szóhoz: kötőjellel, nagykötőjellel vagy különírva: *Helia-D*, *Citroën C3*, *Levi's 501*. Egy-egy márkanév logójában előfordul a kis kezdőbetű is: *adidas*. Nem reklámcélú folyamatos szövegben azonban ezt a nevet is nagy kezdőbetűvel kell írni: *Adidas*.

A nem márkanévként használt, többnyire a termék anyagára vagy származási helyére utaló nevek tagjai kisbetűvel írandók: *kecskeméti barack*, *tokaji bor*. Hirdetéseken, írott reklámokban, címkéken azonban igen gyakran jelennek meg ezek a megnevezések nagy kezdőbetűvel vagy csupa nagybetűvel (*Tokaji bor*, *Kecskeméti barack*, illetve *KECSKEMÉTI BARACK*). Az effajta nagybetűsítés valójában nem hibáztatható, de célszerű a kisbetűs rögzítésre törekedni.

Ha a márkanév után megjelöljük a termék típusát is, a típust jelölő szót külön kell írni: *Ariel mosópor*, *Balatoni Világos sör*, *Omnia kávé*, *Messzina fonal*, *Sába sonka*, *Visa Business Gold kártya*.

A márkanévek toldalékolása

A márkanévekhez a jelek és a ragok alapvetően közvetlenül, kötőjel nélkül kapcsolódnak, ugyanúgy, ahogy a többi tulajdonnévfajta: *Fabulont*, *Panangintól*, *Persillel*, *Tomi Kristályban*. A toldalékok tönnyújtó hatását mindig jelölni kell: *Alfa Romeóval*, *Coca-Coláról*. Ha egy márkanév hosszú mássalhangzóra végződik, az ugyanazzal a mássalhangzóval kezdődő toldalékot kötőjellel kapcsoljuk, tehát nem hajtható végre az egyszerűsítés: *Knorr-ra*, *Maxell-lel*, *Tomi Matt-tal*. A melléknévképzők helyesírásmódosító szerepéről az akadémiai szabályozás nem foglal állást. Jóllehet a márkanévek ritkán kapnak melléknévképzőt, ha mégis, a következőképpen célszerű eljárni. Az egyelemű vagy egybeírt, valamint kötőjeles neveket kisbetűvel kezdjük, és a képző alapvetően közvetlenül kapcsolódik a tőhöz: *doxás*, *fabulonos*, *mastercardos*, *pepsi-colás*; de: *Helia-D-s*. A több különírt elemből álló márkanévekhez az alapalak kezdőbetűinek változatlanul hagyásával, kötőjellel kapcsoljuk a képzőt: *Alfa Romeó-s*, *Visa Classic-os*.

AZ IDEGEN MÁRKANEVEK TOLDALÉKOLÁSA

Az idegen márkanévek toldalékolását sokszor megnehezíti a kiejtésbeli bizonytalanság, hiszen a toldalék hasonulása, a toldalékban lévő magánhangzó illeszkedése a kiejtett alaktól függ. Például a *MilkyWay* márka reklámjaiban a kiejtéstől függően kétféleképpen lehet látni a *-val/-vel* ragos alakot: *-jel*, illetve *-vel* formában. A gyakoribb változat a *MilkyWayjel*.

Felmerülhet a kérdés, hogy a toldalékos formából mennyire lehet visszakövetkeztetni az idegen alapalakra. Például a *Silanusszal* forma eredeti alakja elvben *Silanus* és *Silanusz* egyaránt lehet. Az idegen márkanévek toldalékolásával kapcsolatban a következő javaslatokat lehet tenni.

A mássalhangzóra végződő idegen márkanéveket a toldalékolás szempontjából az alábbi három csoportba oszthatjuk:

- A márkanévben nem a magyarban megszokott hangérték szerint ejtjük a szó végi mássalhangzót: *Bramac* (építőanyag), *Silanus* (kozmetikum), *Storz* (orvosi műszer). Ilyenkor a toldalék kötőjel nélkül kapcsolódik a tőhöz, és a hasonló -val/-vel rag a kiejtésnek megfelelően íródik: *Bramackal*, *Silanusszal*, *Storzcal*.
- A név végén idegen többjegyű mássalhangzó áll: *Bosch* (szerszámgép), *Reach* (fogkefe, szájjvíz), *Triumph* (fehérnemű). Az idegen szavak toldalékolási szabálya értelmében (lásd 217–219), ha a szó végi hangot a magyar írásrendszertől szokatlan, bonyolult betűegyüttes jelöli, akkor a toldalékot kötőjellel kell kapcsolni: *Peugeot-t* [pözsöt], *Renault-val* [rönóval]. Az *sch*, *ch* és a *ph* viszont idegen többjegyű betű, így a toldalékot célszerű kötőjel nélkül kapcsolni, a hasonló toldalékokat pedig a kiejtésnek megfelelően írni: *Boscht*, *Boschsal*; *Reachet*, *Reachcsel*; *Triumphot*, *Triumphfal*.

Nyilvánvaló azonban az is, hogy a kötőjel nélkül kapcsolódó toldalékos formákból, különösen a ritkábban előforduló, kevésbé ismert nevekben, nem mindig egyszerű a toldalék nélküli töre következtetni.

- Ha a név végén lévő mássalhangzót nem ejtjük – *Suchard* [szüsár] (csokoládé), *Géramont* [zseramon] (sajt) –, a toldalékot mindig kötőjellel kell kapcsolni: *Suchard-t*, *Suchard-ral*; *Géramont-t*, *Géramont-nal*.

Meg kell jegyezni, hogy az effajta idegen szavak kiejtése a magyar beszélőközösségekben meglehetősen ingadozó, sokan ejtik a szó végén lévő mássalhangzót is. Ha ez az ejtésmód általánossá válik, az említett márkanévek toldalékolási alakjainak írásmódja is értelemszerűen megváltozik.

A magánhangzóra végződő idegen márkanéveket két csoportra lehet osztani a toldalékolás szempontjából:

- A név végén kettőzött magánhangzó van: *Cherokee* (kerékpár), *Daewoo* (háztartási gép), *Pedigree* (kutyaeledel), *Toffifee* (csokoládé). Ez az írásmód teljesen idegen a magyar nyelvtől. Az akadémiai szabályozás nem foglal állást ebben a kérdésben. Szótári példa a földrajzi nevek körében azonban létezik (*Waterloo*, *Waterlooban*), tehát – a tö változatlanul hagyásával – a toldalék kötőjel nélküli kapcsolása a legmegfelelőbb eljárás. A kötőjel nélküli toldalékkapcsolás esetén is gond nélkül lehet ugyanis vissza-következtetni az alapalakra, és a szó végi hang kiejtését sem befolyásolja az írásképek: *Cherokeet*, *Deawooval*, *Pedigreevel*, *Toffifeeből*.
- A néma magánhangzóra végződő nevekhez – *Bridgestone* (gumiabroncs), *Colgate* (fogkrém), *Palmolive* (kozmetikum) – a toldalék kötőjellel kapcsolódik, a kiejtésnek megfelelően hasonul, s a toldalékhoz kapcsolódó előhangzót is ki kell írni: *Bridgestone-t*, *Bridgestone-nal*, *Colgate-et*, *Colgate-tel*, *Palmolive-et*, *Palmolive-val*.

A SAJÁTOS ÍRÁSKÉPŰ MÁRKANEVEK TOLDALÉKOLÁSA

A sajátos írásképpű márkanévek közé a mozaikszószerű vagy rövidítéses alakokat, a betűjeleket, számjegyeket, hiányjelet vagy kötőjelet tartalmazó alakokat sorolhatjuk. Ide tartoznak továbbá azok a formák is, amelyekben a szótesten belül van nagybetű. A mozaikszószerű alakokhoz, valamint a betűjelet vagy számjegyet a szó végén tartalmazó nevekhez mindig kötőjellel fűzzük a toldalékot. A szó belsejében lévő nagybetű nincs befolyással a toldalékolásra, ha nincs kizáró ok, a toldalék kötőjel nélkül járul a tőhöz. Az *’s* végű angol márkanévekhez is a speciális írásjel ellenére a toldalékok kötő-

jel nélküli kapcsolása javasolható. Tehát: *AL-KO-t, AL-KO-val; DCS-t, DCS-sel; Hellmann-ist, Hellmann-sszal; TastExet, TastExszel.*

A több különírt tagból álló márkanévnek toldalékolása megegyezik az egy elemből állókéval:

Hohes C (gyümölcsle)

Hohes C-t, Hohes C-vel

Dr. Best (fogkefe)

Dr. Bestet, Dr. Besttel

Panten Pro-V Color (hajfesték)

Panten Pro-V Color-t, Panten Pro-V Colorral
(de: *Panten Pro-V-t, Panten Pro-V-vel*)

Uncle Ben's (mártás)

Uncle Ben-ist, Uncle Ben-sszel

Carte d'Or (fagylalt)

Carte d'Or-t, Carte d'Orral

A reklámcélokból csupa nagybetűvel szedett márkanévhez a toldalékok mindig kötőjellel kapcsolódnak: *SILANUS-szal, KADETT-et.* Bár a toldalék fő végi nyújtó hatását jelölni kell, nem tekinthető hibának, ha az alapalak azonosíthatósága érdekében a csupa nagybetűvel szedett márkanévben elmarad ez a jelölés: *KOMA-val.*

A KITÜNTETÉSEK ÉS DÍJAK ELNEVEZÉSEI

A kitüntetések és díjak elnevezései nem tartoznak szervesen a tulajdonnevek rendszerébe. Egyedítő szerepük, valamint helyesírási jellegzetességeik azonban indokoltá teszik, hogy a tulajdonnévi kategóriában tárgyaljuk őket.

Egyrészt a magyar állam adományoz különféle díjakat, kitüntetéseket, emléklapokat, emlékérmeket az arra érdemesnek tartottaknak. Ezek általában a legismertebbek. Másrészt a legkülönfélébb intézmények, sőt magánszemélyek is létrehozhatnak díjakat. Harmadrészt léteznek olyan nemzetközi díjak és kitüntetések, amelyeknek magyar vagy részben magyar nevük is van. Mindegyik díjnak vagy kitüntetésnek van neve.

Az akadémiai helyesírási szabályozás idején még messze nem létezett annyiféle díj és kitüntetésnév, mint manapság. Mindössze kétféle típust szabályoztak, s ezek ma már nem adnak elegendő eligazítást a nevek megfelelő leírásához. Az írásgyakorlatban tehát nagymértékű a bizonytalanság és az összevisszaság. A továbbiakban a díj- és kitüntetéselnevezések nyelvi-nyelvtani formáiból kiindulva teszünk javaslatokat az egységes írásképp kialakítására.

A kitüntetések és díjak elnevezéseinek írásformája

A díjak és kitüntetések elnevezéseinek helyesírásában két fontos tényező játszik szerepet: a kötőjelezés vagy a különírás a *díj, érem, emlékérem* stb. utótagokat illetően, valamint a különírt elnevezésekben a kezdőbetű-használat.

A többé-kevésbé eltérő helyesírási formák alapján a díjak és kitüntetések elnevezése a következő főbb kategóriákba sorolható (olyan díj- és kitüntetésneveket is felsorolunk, amelyek ma már történelminek számítanak):

- Névvé válhat maga a díjtípus megnevezése, amely nyelvtanilag összetett szó. Ez a forma meglehetősen ritka. Mivel a név ilyenkor egyetlen összetett szó, név voltát csupán a nagy kezdőbetű jelzi: *Citromdíj, Sajtódíj, Toleranciadíj* stb.

• A *díj, érem, emlékérem* stb. köznevek olyan előtaghoz járulnak, amelyik önállóan is tulajdonnév. Ez a tulajdonnév lehet egytagú, vagy állhat több, különírt, összetartozó nagy kezdőbetűs tagból. Ilyenkor a tulajdonnév és a közszoí utótag kötőjellel kapcsolódik össze. A díjneveknek ez a típusa a legelterjedtebb a gyakorlatban. A leggyakoribb a személynévi előtag: *Eötvös Loránd-emlékérem, Erkel Ferenc-díj, Kossuth-díj, Nobel-díj, Oscar-díj, Szent Gellért-díj*, de nem ritkák más tulajdonnévfajta sem. Például intézménynevek, folyóiratcímek, földrajzi nevek, márkanevek, sőt állatnevek is: *Alföld-díj, Balaton-díj, Cinematrix-díj, Ericsson-díj, Golden Globe-díj, Grammy-díj, Kincsem-díj, Kortárs-díj, Rotary Club Budapest-emlékérem, Siemens-díj, Soros Alapítvány-életműdíj, Tiszatáj-díj*.

Az intézménynevek megjelenhetnek mozaikszói, betűszói formában (lásd 303–310) is: *MÁRTA-díj* (Magyar Árukat Támogató Alapítvány), *MIE-emlékérem* (Magyar Iparjogvédelmi Egyesület), *MKE-emlékérem* (Magyar Könyvtárosok Egyesülete), *NOB-éremem* (Nemzetközi Olimpiai Bizottság).

A díj valamilyen típusát vagy fokozatát jelölő szavakat vagy kifejezéseket, bármilyen nyelvtani viszonyban állnak is a kötőjeles formájú díjnévvel, kis kezdőbetűtökkel kell írni: *kémiai Nobel-díj, kollektív kutatói Siemens-díj, magyar Grammy-díj, Mezei Julcsi-díj a szakmaért és a közösségért*.

• A *díj, érem, emlékérem* stb. közszoí elemek jelzővel bővülve összekapcsolódhatnak egy tulajdonnévi előtaggal. Ez a típus a kötőjellel írt díjnevek változata. A tulajdonnévi elem és a *díj, érem* stb. köznevek közé ékelődő jelző az értelmező tagolás miatt megszünteti a kötőjelet. Az eredetileg kis kezdőbetűvel írt közszoí taghoz a jelző is kisbetűs írásmóddal kapcsolódik: *Gundel-díj*, de: *Gundel művészeti díj*. További példák: *Ybl építészeti díj, Schröder világítástechnikai díj, Soros alkotói díj, Tristan Tzara fordítói díj*.

• A *díj, érem, emlékérem* – többnyire minőségjelzővel ellátva – az elnevezés szerves részeként birtokos jelzős szerkezetet alkothat egy tulajdonnévi előtaggal. A tulajdonnévi elem mellett a közszoí tagok is csupa nagy kezdőbetűvel írandók: a *Francia Köztársaság Becsületrendje, a Magyar Népköztársaság Állami Díja, a Story Magazin Ötcsillagos Díja* stb. Előfordul, hogy az ilyen típusú elnevezésnek létezik egy rövidebb, csak közszoí elemekből álló változata is: *Állami Díj*. (Ezt a típust lásd alább.)

• A *díj, érem, emlékérem* stb. köznevek olyan előtaghoz is járulhatnak, amely önmagában nem tulajdonnév, de az elnevezésben tulajdonnévi értéket kap. A tulajdonnévi értékű előtag állhat egy vagy több szóból. A több szóból álló elnevezéseknek nemcsak az első, hanem az összes különírt eleme is nagy kezdőbetűs. A *díj, érem, emlékérem* stb. köznevek azonban kis kezdőbetűsek, és kötőjel nélkül kapcsolódnak: *Életfa díj, Főnix díj, Alaprajz díj, Korona érdemrend, Nagy Testvér díj, Közép-európai Örökség díj*. Jellegzetes kategóriát képviselnek ebben a csoportban a latinul alkotott díjnevek: *Pro Urbe díj, Pro Cultura Hungarica emléklap, Pro Oncologie díj, Pro Universitate díj, Pro Silentio díj, Pax Romana érem* stb. Ha a tulajdonnévi részben kötőszó is van, az megtartja a kisbetűs írásformáját: *Béke és Barátság érdemrend*.

Az ilyen nyelvi formájú díjak és kitüntetések fokozatait, illetőleg típusait, bármilyen nyelvtani viszonyban állnak is a díjnévvel, kis kezdőbetűvel kell írni: *nemzetközi Projektmenedzsment díj, tanári Delfin díj*. Ha azonban a díjnév előtt lévő jelző nem a

díj típusára utal, hanem a név szerves része, ezt értelemszerűen a nagy kezdőbetű jelöli: *Közép-európai Örökség díj*.

- A *díj, érem, emlékérem* stb. köznevek más közszavakkal együtt, azokkal általában valamilyen jelzős szerkezetet alkotva is létrehozhatnak díjelnevezést. A díjnévben ilyenkor nincs tulajdonnévi vagy azzal egyenértékű nyelvi elem, a különírt közszói tagok együttesen válnak tulajdonnévvé. Ezt a különírt elemek nagy kezdőbetűje jelzi: *Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt, Magyar Köztársasági Érdemrend, Akadémiai Aranyérem, Pedagógus Szolgálati Emlékérem, Önkéntes Tűzoltó Szolgálati Érem, Sugárvédelmi Emlékérem, Európai Nyelvi Díj, Innovációs Díj, Osztrák Állami Díj, Magyar Úfódíj*.

A díj vagy kitüntetés típusát, illetőleg fokozatát jelölő szavakat vagy kifejezéseket kis kezdőbetűvel kell írni: *Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal, Magyar Köztársasági Érdemrend nagykeresztje a láncsal*. A jelenleg adományozható állami kitüntetések között azoknak, amelyeknek az elnevezése a *Magyar Köztársasági* melléknévi formával kezdődik, létezik polgári és katonai tagozata is. Ezt a díjnév után gyakran feltüntetik zárójelben vagy vesszővel elválasztva, kis kezdőbetűkkel: *Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt (polgári tagozat); Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztje, katonai tagozat*.

- A *díj, érem, emlékérem* stb. köznevek előtt egy vagy több szóból álló tulajdonnévi értékű megnevezés is szerepelhet, amely tartalmazhat önálló tulajdonnévi tagot, de állhat pusztán közszavakból is. A több szóból álló tulajdonnévi rész tagjai különféle jelölt nyelvtani szerkezeteket alkotnak. Előfordul, hogy a tulajdonnévi rész *-ért* raggal van ellátva, vagy birtokos szerkezetet alkot. A *díj, érem* stb. közszavak ilyenkor nem mindig tekinthetők a név szerves részének. Így a *díj, érem* stb. közszavak előtt álló, nyelvtanilag szerkesztett rész minden tagja nagy kezdőbetűvel írandó, a *díj, érem* stb. szavak azonban kisbetűsek, és kötőjel nélkül követik az előttük álló szerkezetet: *Budapest Tájfutó Sportjáért díj, az Év Teljesítménye díj, Gyermekekért emlékérem, a Magyar Köztársaság Babérkoszorúja díj, a Magyar Köztársaság Kiváló Művésze díj, Magyar Műemlékvédelemért díj, Művelődés Szolgálatáért díj, Népművészet Ifjú Mestere cím, Önkéntes Rendőri Szolgálatért érdemérem*.

A kitüntetés- és díjnevek melléknévi formái

A díj- és kitüntetésnevekből alkotott melléknévi formák tipikus képzője az *-s*. Nem minden díjnév alkalmas azonban arra, hogy képzett melléknévi formája legyen. A jelölt birtokos jelzős szerkezetet alkotó elnevezésekhez, mivel azok birtokos személyjellel végződnek, nem lehet hozzátenni a képzőt: a *Magyar Köztársaság Kiváló Művésze, a Népművészet Ifjú Mestere*. Az ilyen formájú díjelnevezéseknek általában kialakul egy értelmezőként használt megjelölő formája mint cím, amelyet kis kezdőbetűkkel kell írni, például: *Gyöngy Virág kiváló művész, Czudar István, a népművészet ifjú mestere, Mezőfalvi Bendegúz érdemes művész* stb.

Az *-s* képző leginkább a *díj, érem* köznevekhez járul. A tulajdonnévi vagy azzal egyenértékű előtagokat tartalmazó díjnevekben a képző érintetlenül hagyja az eredeti nagy kezdőbetűket: *Nobel-díjas, Balázs Béla-díjas, Nagyrévész díjas, Pax Romana ér-*

mes, *Év Teljesítménye díjas*, a *Magyar Köztársaság Babérkoszorúja díjas*, *Hallgatói Mozgalomért emlékérmes*. A közszoói elemekből álló díjnevek melléknévi alakjában azonban kicsire változnak a nagy kezdőbetűk: *akadémiai ifjúsági díjas*, *magyar ufódi-díjas*, *osztrák állami díjas*. Ugyanígy kisbetűvel írandók az egyetlen összetett szóból álló díjnevek: *citromdíjas*, *toleranciadíjas*.

A díjnevekkel alkotott összetételek

A díj- és kitüntetésselnevezések viszonylag ritkán válnak összetételek tagjává. Az esetleges összetételi utó- vagy még ritkábban előtagok a következőképpen csatlakoznak a díjnevek különböző típusaihoz.

Az egyetlen összetételből álló díj- és kitüntetésselnevezésekhez az utótagot kötőjellel kell kapcsolni, hiszen a díj elnevezése tulajdonnévi értékű: *Citromdíj-átadás*, *Sajtó-díj-ünnepség*. Ugyancsak kötőjellel kapcsolódnak az elő- és utótagok az eleve kötőjeles írásmódú elnevezésekhez: *béke-Nobel-díj*, *életmű-Oscar-díj*, *Márai Sándor-díj-átadása*, *Oscar-díj-átadás*. Az ehhez járuló újabb összetételi tagokat újabb kötőjellel kell az alakulathoz fűzni: *életmű-Oscar-díj-átadás*. Az ilyen felépítésű összetételek azonban mind nyelvhasználati, mind helyesírási szempontból nehézkesek, ezért szerencsésebb a szerkezettel való feloldásuk: az *életmű-Oscar-díj átadása* (lásd 122). Ha egy kötőjeles írásmódú díjelnevezésnek jelzője van, az ehhez a szerkezethez fűződő esetleges utótagok az értelmező tagolás érdekében különírandók: *kémiai Nobel-díj átadás*.

A több különírt, csupa nagy kezdőbetűs tagból álló díjnevekhez az összetételi tagok kötőjellel kapcsolódnak, hiszen a nagybetűk kijelölik az írásképpen a név összetartozó elemeit, így a kötőjel alkalmazása olvasáskor nem okoz gondot a tagolásban: *Akadémiai Ifjúsági Díj-átadás*, *Magyar Köztársasági Érdemérem-fokozat*, *Magyar Köztársasági Érdemkereszt-átadás*, *Sugárvédelmi Emlékérem-odaítélés*.

Az értelmező tagolás érdekében a nagy- és kisbetűs elemeket egyaránt tartalmazó, több különírt tagból álló díjnevekhez az összetételi tagok különírással kapcsolódnak: *Életfa díj ceremónia*, *Év Autója díj szavazás*, *Figyelő építészeti díj átadás*, *Pro Urbe díj odaítélés*. Ennek a nehézkes formának az elkerülése érdekében célszerű szerkezetes megoldással élni: *Figyelő építészeti díj átadása*, *Pro Urbe díj odaítélése*.

A CÍMEK

A cím a szellemi alkotás neve. Hiába sokszorosíthatók például a könyvek, folyóiratok, grafikák, filmek, mint szellemi alkotások vitathatatlanul egyedinek számítanak, és az azonosítást a címük biztosítja. A címek két nagyobb csoportra oszthatók: állandó címekre és egyedi címekre.

Az állandó címek

Az állandó címek azoknak a kiadványoknak a megnevezései, amelyek adott példányszámban valamilyen időbeli rendszerességgel jelennek meg. Vagyis ugyanabból a szellemi termékből egyszerre sok jelenik meg, s a tartalmuk időről időre változik.

Az állandó címek alapvető helyesírási szabálya a szavak nagy kezdőbetűs írása. A cím állhat pusztán egy egyszerű vagy összetett szóból: *Figyelő, Gyöngy, Kortárs, Meglepetés, Valóság, Zsaru; Autó-motor, Cégvezetés, Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Fakanál, Filmvilág, Hócipő, Kiskegyed, Kismama, Lyukasóra, Népszabadság, Tűzvédelem, Gyógyhírek*. Ha a címben szereplő összetétel tulajdonnévi előtagot tartalmaz, a közszói utótag kötőjellel és kisbetűvel kapcsolódik: *Minimax-magazin, Opel-magazin*. Kötőjeles kapcsolódásúak a betűszói előtagból álló összetételek is: *Rtv-műsormagazin, Tvr-hét*. Akkor azonban, ha a tulajdonnévi vagy betűszói előtaghoz szerkezetes utótag járul, az értelmező tagolás érdekében el kell hagyni a kötőjelet, s ilyenkor a különírt elemek nagy kezdőbetűssé válnak: *DÚE Tallózó Iskolaiújság*. A mozgósabályt (lásd 118–121) és a szótagszámlálás szabályát (lásd 116–118) az összetett címekben is érvényesíteni kell: *Baba-mama Kalauz, Újlakás-katalógus; Természetgyógyászat-magazin, Tisztatér-technológia*.

A több szóból álló címekben az és kötőszó és a névelő (esetleg egyéb viszonyzó) kivételével minden szót szófajára való tekintet nélkül nagybetűvel kell írni. A csupa nagybetűs kezdés kijelöli a névterjedelmet. A több szóból álló címek nyelvi felépítése változatos. Az egyik leggyakoribb forma az alárendelő szó szerkezetből álló cím: *Állati Vicces Rejtvények, Bírósági Közlöny, Családi Lap, Európába Vezető Út, Heti Válasz, Karrier Felsőfokon, Magyar Állatorvosok Lapja, Magyar Belorvosi Archivum, Magyar Nemzet, Magyar Nyelvőr, Magyar Tőkepiac, Mai Hirdetés, Munkaiügyi Értesítő, Műszaki Tervezés, Nemzeti Sajtószemle, Sikeres Nők, Természet Világa, Városházi Napló*. Az értelmezőből álló szerkezetekben meg kell őrizni a vesszőt: *Rtv, Részletes*.

A mellérendelő szó szerkezeti formájú címek tagjai között általában kapcsolatos viszony van. Ha ezt az és kötőszó jelöli, a kötőszó kivételével a cím minden eleme nagy kezdőbetűs: *Állás- és Ingatlankereső, Cég és Jog, Élet és Irodalom, Élet és Tudomány, Esztergom és Vidéke, Galamb- és Kisállatmagazin, Kert és Gazdaság, Kertészet és Szőlészet, Minőség és Megbízhatóság, Nyelvünk és Kultúránk, Orvos- és Kórháztechnika, Papír és Irodaszer, Bőr- és Cipőpiac, Település- és Térségfejlesztés*. Az és kötőszót a címben helyettesítheti az *et* szimbólum. Az egyszerűbb azonosíthatóság érdekében a szimbólumot célszerű folyamatos szövegben is megtartani: *Bank & Tőzsde, Élet & Mozdulat, Travel & Utazás*. Az és kötőszó helyett ritkán más kötőszó is állhat szintén kisbetűs írásmóddal: *Sport plusz Foci*. Ha a mellérendelő szerkezetű címekben nincs kötőszó, a kapcsolatos viszonyt a vessző jelzi: *Gasztronómia, Szálloda, Turisztika; Modern Házak, Lakások; Olaj, Szappan, Kozmetika; Számvitel, Adó, Könyvvizsgálat*.

Ritkábban, hosszabb címekben, a nyelvi forma bonyolultabb alá- és mellérendelő szerkezeteket tartalmaz. Ezek leírásában az ismertetett alapelveknek megfelelően kell eljárni: *Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle, Földművelési és Vidékfejlesztési Értesítő, Gazdasági és Foglalkoztatási Közlöny, Iskolai Testnevelés és Sport, Magyar és Nemzetközi Autósport, Nőgyógyászati és Szülészeti Továbbképző Szemle, Szentesi és Csongrádi Mustra*.

A névelővel kezdődő címekben a névelő nagybetűs: *A Cipő, A Kereskedőmagazin, A Kutyá, A Mi Lapunk, A Mi Otthonunk, Az Alkotmánybírók Határozatai, Az Utazó*. A cím belsejében lévő névelők azonban kisbetűvel írandók: *A Szállodák és a Vendég-*

látás Eszközei, Berendezései; Civil a Pályán; Egyenes Út az Egyetemre; Story, a Sztármagazin, Forog az Idegen.

Ha egy címhez alcím is tartozik, vagy maga a cím két külön részből áll, folyamatos szövegben a tagolás legcélszerűbb eszköze a gondolatjel: *Balaton Tipp* – *Nyári Magazin*, *Burda* – *Édes Otthon*, *Chip* – *Számítástechnika és Kommunikáció*, *Infóbörze* – *Vállalkozók Lapja*, *Magyar Nemzeti Bibliográfia* – *Könyvek Bibliográfiája*, *Nők Lapja* – *Évszakok*.

Külön kategóriát képvisel az állandó címek között az a forma, amelyben egy fantázianevet követ az újság típusának megjelölése. Ilyenkor az újságtípust jelölő köznév is nagybetűvel kezdődik, és különírandó a tulajdonnévi értékű fantázianevtől: *Dumbó Magazin*, *Elixir Magazin*, *Hamu és Gyémánt*, *Ideál Reforméletmód-magazin*, *Kényelem Katalógus*, *Lapka Lap*, *Új Ember Magazin*. Akkor azonban, ha az újságtípust jelölő szó vagy szerkezet nem a cím szerves része, kisbetűs írásmódot kell alkalmazni: *Magyar Nemzet polgári napilap*, *Budapesti Piac hirdetési újság*, *Új Autonómia önkormányzati lap*.

Az állandó címek esetenként felkiáltójelet, kérdőjelet vagy pontot is tartalmaznak. Ezeket a folyamatos írásban, a címet mondatba szerkesztve is meg kell tartani. A felkiáltójel és a kérdőjel állhat a cím belsejében vagy a végén: *Hihetetlen!*, *Mi Újság Vértessacsán?*, *Psz! Magazin*. A pont az URL-eket utánzó címekben fordul elő: *Fitt.infó*, *Lakás.hu* stb. Ilyenkor a pont előtt és után nincsen szóköz.

A számjegyeket tartalmazó állandó címekben mindig meg kell tartani a számjegy-írást: *100×szép*, *168 Óra*, *2 Zsiráf*, *2000*, *2015* – *Független Közéleti Havilap*, *21 Poén*, *24 Óra*, *4Men Magazin*, *576 kByte*, *7 Nap Plusz*, *A 100 Legjobb*, *Újpalota 2000*, *Üzleti 7* stb. Ezzel szemben a betűvel írt számokat nem lehet számjegyekkel helyettesíteni: *Tizenhetedik*.

Néhány cím írásformája nyelvi játékot tartalmaz. Ezek írásképet mondatba foglalva is mindenképpen meg kell tartani. Vannak számjeggyel rendelkező címek is, amelyek nyelvi játéokra épülnek: *Autó2 Magazin*, *100×szép*. Előfordulnak továbbá a kötőjeles tagolású formák: *Agy-a-lap*, *Bűn-tény*, *Itt-hon*, *Láz-lap*, *Nyír-gazda*, *Őn-kor-kép*, *Rep-lap*. Előfordul az angol mintára alkalmazott szó belseji nagybetűsítés: *SzépLak*, a játékos rövidítés: *P. I. A.* (*Papír* – *Írószer* – *Ajándék*), a szóferdítés: *Univerzoom*, valamint a szándékos helyesírási hiba: *Mijamanó*, *Frisss Magazin*.

Ha egy címben két tulajdonnév alkalmilag kapcsolódik össze, ezt a nagykövéjjel kell jelölni: *Hatvan–Gyöngyös*, *Pestszentlőrinci–Pestszentimrei Polgár*.

Vannak olyan állandó magyar és idegen nyelvű címek, amelyek betűszói formában is léteznek: *CEO* (*Chief Executive Officer*), *HVG* (*Heti Világgazdaság*), *INK* (*Internet-kalauz*) stb. Sajátos betűszói jellegű forma az *ÉS* (*Élet és Irodalom*), illetőleg betűszó az *IM* (*Ifjúsági Magazin*).

A mondat formájú állandó címek közül az egyszerűbbek követik a nagybetűsítés szabályát, tehát a névelő és a kötőszók kivételével minden különírt elemük nagy kezdőbetűvel írandó: *Az Irodalom Visszavág*, *Érted Vagyok*, *Irány a Balaton!*, *Mi Újság?* Akkor azonban, ha egy mondat formájú címben hosszabb, bonyolultabb nyelvtani szerkezet van, nem kötelező a teljes nagybetűsítés, csak az első szó és az esetleges tulajdonnévi elemek nagy kezdőbetűsek: *Ne láss, ne hallj, ne szólj!*

AZ ÚJSÁGOK MELLÉKLET- ÉS ROVATCÍMEI

A mellékletek és különféle rovatok címeinek írásmódjára ugyanazok a szabályok érvényesek, mint az újságcímekre. Tehát az alapszabály itt is az, hogy az egyszerű vagy összetett szóból álló címek nagybetűsek, a több szóból álló megnevezéseknek pedig a névelő és a kötőszó kivételével minden különírt tagja nagy kezdőbetűs. Minden más vonatkozásban a melléklet- és rovatcímek a címírás szabályai szerint a nyelvtani szerkesztüknek megfelelő helyesírást követik. Mellékletcímek: *Kölkedi Hírmondó, Körösi Sportvilág, Népszava-magazin, Nyugat-Dunántúl, Rtv-tipp, Városmelléklet, Vasárnapi Észak, Veszprémi 7 Nap*. Rovatcímek: *Belföld, Gazdaság – Építőipar, Hazai Körkép, Külföld – Diplomácia, Látó-tér* stb.

IDEGEN NYELVŰ CÍMEK

Léteznek olyan Magyarországon megjelenő idegen vagy magyar nyelvű újságok, folyóiratok, amelyeknek teljesen idegen nyelvű címük van. A nyelvek között a leggyakrabban az angol és a latin. A nemzetiségi lapok az adott nemzetiség nyelvén íródnak, s a címük is ehhez alkalmazkodik.

Az idegen nyelvű címek írásában természetesen az adott nyelv helyesírási szabályait kell követni, s a cím minden eleme nagy kezdőbetűs: *Beau Monde, Bravo Girl, Budapest Business Journal, Budapesti Zeitung, Der Neue Pester Lloyd, Foaia Romanesca, Hrvatski Glasnik, Le Journal Francophone de Budapest, Ludové Noviny, National Geographic, News Flash, Next, No Borders, PC World, Porabje, Rossziszkijskij Kurier, The Wall Street Journal*.

A latin nyelvű címeknek a tudományos szaklapokban van hagyománya Magyarországon. A több tagból álló latin címeknek az *et* kötőszó kivételével minden eleme nagy kezdőbetűs: *Acta Antiqua, Acta Mathematica Hungarica, Acta Microbiologica et Immunologica Hungarica, Cardiologia Hungarica, Officina Musei, Studia Slavica, Verbum – Analecta Neolatina*.

Előfordulnak olyan újságcímek is, amelyek idegen és magyar nyelvűek egyszerre. Az idegen nyelv túlnyomó többségében az angol: *Driver Golfmagazin, Food Service Magyarország, Képes Aktuál, Kids Magazin, Truck & Trailer Magazin*.

A TÉVÉ- ÉS RÁDIÓMŰSOROK ÁLLANDÓ CÍMEI

A magyar helyesírási szakirodalom mind ez ideig nem foglalkozott a tévé- és rádióműsorok címének megfelelő írásmódjával. Ennek oka, hogy a különféle tévé- és rádióműsorok címe jobbra az egyedi címek közé tartozik. Az utóbbi időben azonban egyre több olyan magazinműsor, vetélkedő, show jelent meg, amelyek funkciójukat tekintve az írott sajtó orgánumainak felelnek meg, így címük is az állandó címek kategóriájába tartozik. A több szóból álló címek írásmódja a gyakorlatban bizonytalan. Javasolható, hogy ezek igazodjanak az állandó címekhez, azaz a névelőt és a kötőszót leszámítva minden különírt elemük kezdődjön nagybetűvel: *Déli Krónika, Esti Mese, Heti Hetes, Heti Hírmondó, Irodalmi Újság, Kárpáti Krónika, Késő Esti Krónika, Muzsikáló Reggel, Parlamenti Napló, Reggeli Krónika, Tenyésztői Kisokos, Való Világ*. A mondat formájú

címekben, ha bonyolultabb szerkezetűek, csak az első szó, valamint a címben szereplő tulajdonnévi elemek nagybetűsek: *Jó estét, Magyarország!*, *Jó ebédhez szól a nóta, Le-gyen Ön is milliomos!*, *Ki nyer ma?*

INTERNETES PORTÁLOK CÍMEI

Az internetes portálok címei az állandó címek közé tartoznak, hiszen a média egy új-fajta változatát teremtették meg. Ennek megfelelően a újságok, folyóiratok, különféle lapok címírási szabályai alkalmazhatók rájuk. A mai írásgyakorlatban meglehetősen nagy az összevisszaság. Ennek megszüntetésére az ajánlható, hogy a portálcímek kövessék az állandó címek írásmódját, vagyis az egy szóból álló címek nagybetűvel kezdését, a több szóból álló címekben pedig a csupa nagy kezdőbetűs formát: *Habos Tarta*, *Kreatív Online*, *Országos Internet Szaknévsor*, *Pálya.hu – Oktatási Portál*, *Terminal IT Network – Informatika Mindennap*. A portálcímek helyesírása az általános gyakorlattól akkor tér el, ha a cím lényegében egybeesik az ún. URL-lel. Ilyenkor az ékezetektől és a kezdőbetű-használattól eltekintve alkalmazkodni kell az URL írásképehez. Ennek oka az, hogy az URL-hez képest bármilyen módosítás megnehezítheti az internetes hozzáférést. A *Jójáték.hu* portálcímben a szószerkezet egybeírását tehát az indokolja, hogy különírást alkalmazva nem érhető el a portál az interneten. Az URL-elérhetőség következtében kell a következő címeket az általános helyesírási szabályoktól eltérően jelölni: *Legjobblap.hu*, *MobilABC.hu*, *Szerelem.net* stb.

A meglehetősen gyakran előforduló *net* önálló szónak számít, vagyis összetételekben főnévi utótag, míg a *hu* rövidítés.

AZ ÁLLANDÓ CÍMEK A CÍMLAPOKON

Az állandó címek címlapokon megjelenő írásmódja reklámcélokból, a sajátos arculat jegyében számottevően eltérhet a helyesírási szabályok által megkövetelt írásképi formától. Attól függetlenül, hogy az olvasók a címlapon látható tipográfia alapján azonosítanak legkönnyebben egy lapot, a folyamatos íráskor – tehát a címet mondatba foglalva – a helyesírási szabályoknak megfelelő írásformát kell követni. Egyes újságok címlapján olyan helyesírási hiba is előfordul, amelyet feltétlenül javítani kellene. Ezek többnyire az egybe- és különírás szabályainak figyelmen kívül hagyásából erednek, kisebb részben a hangjelöléssel, valamint az idegen szavak magyaros, illetőleg idegen írásmódjával kapcsolatos bizonytalanságból.

Az angol nyelvi hatásra terjedő szó belseji nagybetűsítés összetételi határon – főként idegen vagy részben idegen nyelvű címekben – a folyamatos íráskor is megtartható: *ChipVilág*, *GameStar*.

Az egyedi címek

Az egyedi címek közé az irodalmi alkotások – költői, prózai vagy drámai művek –, a különféle tematikájú könyvek, értekezések, cikkek, tanulmányok, a képzőművészeti alkotások, a zeneművek, a filmek, a tévé- és rádióműsorok stb. címei tartoznak.

A KIS- ÉS A NAGYBETŰK AZ EGYEDI CÍMEKBEN

Az egy egyszerű vagy összetett szóból álló egyedi címek nagybetűvel kezdődnek: *Álarcosbál, Csirkefej, FBI-akták, Gólyakalifa, Macskafogó, Macskajáték, Napraforgók, Pálya munkások, Szózat, Verdi-dalok*. A többszavas címekben csak az első szót és a tulajdonneveket írjuk nagy kezdőbetűvel: *A magyarok krónikája, Az öreg halász és a tenger, Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába, Ember az embertelenségben, Geszta Lajos királyról, Hajóvontatók a Volgán, Három veréb hat szemmel, Képes politikai és gazdasági világlátás, Kismamák nagykönyve, Magyar értelmező kéziszótár*. Ezenkívül a szerzők művészi, tudományos vagy vallási okokból is kezdhetnek szavakat nagybetűvel a címben: *A Felfoghatatlanról és az Egyszülött dicsőségéről, A Hétfejú Tündér, A Négyszögletű Kerek Erdő, A Tűz csiholója, A Zöld Angyal, Gyászom a Színészkirályért, Szőlő és Bor, Töredékek Dani Uraságnak*.

Ha egy műnek alcíme is van, az is nagy kezdőbetűs, és folyamatos írásmód esetén a főcímtől gondolatjellel a legcélszerűbb elválasztani: *Magyarország a XIX. században – Szöveggyűjtemény*. A másik megoldás a ponttal való elkülönítés: *Magyarország a XIX. században. Szöveggyűjtemény*. A gondolatjeles megoldás alkalmazandó akkor is, ha egy szerzőnek több műve található egy kötetben: *Petőfi Sándor: János vitéz – Apostol*. Ha az egyedi cím gondolatjelet tartalmaz, a gondolatjel után kis kezdőbetűvel folytatódik a szöveg (a tulajdonnevek kivételével): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*.

A latin nyelvű egyedi címekben legtöbbször megőrződik a szavak eredeti, nagy kezdőbetűje, ezért azok hagyományosnak számítanak: *Humanae Vitae, Populorum Progressio, Ratio Educationis, Sapientia Humana*. Gyakran a címek magyar fordításában is megmarad a csupa nagy kezdőbetűs írásmód: *Képes Krónika*.

Művészi célból előfordul kisbetűs címkezdet. Ezt folyamatos szövegben is meg kell őrizni: *Nagy László pásztóRablók című verse képv*ers. (Itt és a továbbiakban, ha szükséges, a példamondatot kurzívval, magát a címet álló betűvel jelezzük: a hétköznapi gyakorlatban ez épp fordítva történik: a folyószöveg álló, és a címek dőlt betűvel szedtek.)

Speciálisak azoknak a zeneműveknek a címei, amelyek kezdetén *moll* szerepel, ugyanis a *moll* előtti betűjelzés mindig kisbetűvel írandó, és ezt címként is meg kell tartani: *d-moll zongoraverseny*. (Ezzel szemben a *D-dúr* mondat közben is nagybetűs.) Ugyancsak kisbetűvel íródhat a cím, ha három ponttal kezdődik: *Tandori Dezső: „...oda-oda néz: nem üres-e a jászol...”*

Nem vonatkozik mindez azokra az esetekre, amikor egy könyv címlapján a figyelemfelhívás szándékával történik kisbetűsítés: Szemere Gyula könyvének a címe *Hogy is írjuk?*, annak ellenére, hogy a címlapon kis kezdőbetűs.

Amennyiben a cím számjeggyel kezdődik, az utána következő szó – hacsak nem tulajdonnév – kisbetűvel íródik: *1916 őszén, IX. szimfónia, 1943. február 15., Szegfű utca 23. S* állhat a cím egyetlen számjegyből is: *Podmaniczky Szilárd: 5*.

AZ EGYEDI CÍMEK ÍRÁSJELEZÉSE

A címek nyelvhasználati értelemben véve mondatok. Ennek ellenére a mondatzáró pontot akkor sem tesszük ki, ha a cím teljes tagolt mondat:

Zalán Tibor: *Mos, főz, vasal, takarít, iszik, ledől*

Csukás István: *Lehetett volna szép is Szamarkandban*

Orbán Ottó: *És fölragyognak szétszórt csontjaink*

Pont csak akkor kerül a cím végére, ha azt az utolsó elem (sorszámnév, rövidítés) megkívánja:

Cseres Tibor: 1943. február 15.

Veress Miklós: *Madárvers VII.*

Ezzel szemben a kérdőjelet és a felkiáltójelet többnyire kiteszik:

Kántor Péter: *Ez az ábra?*

Keresztury Dezső: *Síkolts legalább!*

Ettől a szabálytól, akkor lehet eltérni, ha a mű szerzője szándékosan hagyja el az írásjelet:

Nagy László: *Ki viszi át a szerelmet*

A címet záró kérdőjelet és felkiáltójelet a folyamatos szövegben is meg kell tartani:

Tóth Bálint Emlékszel a jégvitorlásra? című verse 1984-ben jelent meg.

A cím után következő három pontot az író szándékának megfelelően ki kell tenni a mondat végére, s ugyanez vonatkozik minden más írásjelre is (idézőjel, zárójel stb.):

Kiss Tamás: *Te meglehetnéd...*

Baranyi Ferenc: „...És hamarosan a sötétség”

Bella István: *Az „Éden elvesztése”*

Tandori Dezső: *„A szent clownok csak evilágiak...”*

Somlyó György: *Tavaszi (miért ne?)*

Képes Gábor: *(állatok)*

A modern szépirodalomban az is előfordul, hogy egy verscím pusztán szimbólumokból áll: Kántor Péter: “”, és hogy a költők élnek a tipográfiai lehetőségekkel, például a különféle betűtípusokkal. Ennek követése folyamatos szövegbeli említéskor nem várható el.

AZ EGYEDI CÍMEK SZÖVEGBE SZERKESZTÉSE

A tulajdonnevek körében az egyedi címek jelentik azt a típust, amelynek írásképe semmilyen módon nem jelöli a névterjedelmet (lásd 136–138). Természetesen a címlapon vagy más kiemelt helyzetben való megjelenés egyértelműsíti azt, hogy például a műfajjelölő szó a cím része-e vagy sem: *Lótífuti kisregény*. Gondot a szövegbe szerkesztés okozhat. Éppen ezért az írásgyakorlat különféle módokon törekszik arra, hogy a cím névterjedelme folyamatos szövegben is egyértelmű legyen. Erre több módszer létezik.

- A cím szerkezetes megoldása, azaz a című (c.) melléknévvél és a műfajt, műtípust jelölő főnévvel való mondatba szerkesztése: *Romcsis Ignác szerkesztésében jelent meg a Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről című/c. tanulmánykötet az Osiris Kiadónál.*

- A cím eltérő betűtípussal való szedése: *A Férfi és nő a két nem viszonyára vonatkozó megállapításokat foglalja össze.*

- A cím idézőjelbe tétele: *A „Szerkesztők és szerzők kézikönyve” sok hasznos helyesírási és tipográfiai tanáccsal szolgál.*

• A megoldási módok kombinálhatók is: 2003-ban jelent meg Henry Chadwick A korai egyház című könyve. ♦ Jókai Mór „A tábornok és az asztrálszellem” c. műve kevésbé ismert a nagyközönség körében.

A különféle módozatok egyidejű használata a névterjedelem jelölésének túlbiztosítása, ezért lehetőség szerint kerülni kell. Az idézőjeles megoldás, valamint az eltérő betűtípussal való szedés nem mindig szerencsés. Előfordulhat ugyanis, hogy a dőlt betűs szedés vagy az idézőjel szerves része a címnek, tehát nem állapítható meg a névterjedelem. Az egyszavas egyedi címeknél tulajdonképpen felesleges bármiféle kiemelés: Móricz egyik híres regénye a *Rokonok*. A címek szövegbe szerkesztésére a kiadóknak, szerkesztőségeknek általában megvan a bevett gyakorlatuk.

A címek toldalékolása

A ragokat és a jeleket általában egybeírjuk a címmel: a *Számadásnak*, a *Nemzeti dalt*, *Arany Toldijában*, *Kerferd A szofista mozgalomjában*, a *Prekritikai írásokat*, az *Emberi jogokkal*. A raggal záródó címek esetében szerencsésebb a szerkezetes megoldás: *Petőfi Szülőföldemen* című versében, *A Noszty fiú esete Tóth Marival* c. regényben. A betűszói formájú címekhez a toldalékok értelemszerűen kötőjellel kapcsolódnak: *HVG-ben*, csakúgy, mint az idegen, a magyarban szokatlan betűkapcsolatra végződőkhoz: *Beau Monde-ban*.

Az írásjellel záródó, illetőleg idézőjelbe tett címekhez mindig kötőjellel fűzzük a toldalékot: *Juhász Gyula versének*, a *Szerelem?-nek*, *Jókainak* „*Az arany ember*”-e. Az eltérő betűtípussal szedett címekkel kapcsolatban az akadémiai szabályozás nem ad eligazítást arra nézve, hogy a toldalék kötőjellel kapcsolódjon-e. A gyakorlatban létezik a kötőjeles és a kötőjel nélküli forma is. Mindkét megoldás alkalmazható, a lényeges az, hogy egy szövegen belül egységes legyen: *Gyönyörködtünk a Majális-ban/Majálisban*.

Az *a*, *e*, *o* és *ö* végű címek toldalékolásakor alapvetően jelölni kell a tövégi nyúlást: *Mamát*, *Kismamák nagykönyvéről*, *Magyarország történetének*, *Allegróról*. Az írásjellel lezárt címek esetén eltekinthetünk ettől: *Megvettem a Ki kicsoda?-t*; *Egész nap a Ki nyer ma?-ra vártam*; *József Attila versének*, a „*Mama*”-nak; „*A modern dráma elmélete*”-ről.

A képzőket és a képzőszerű utótagokat (-féle, -fajta, -szerű) akkor is kötőjellel kapcsoljuk a címhez, ha az ragtalan, és nem végződik írásjellel: *A Macska-beli*, *Nemzeti Sport-beli*, *Népszabadság-beli*, *Lakáskultúra-beli*, *Odüsszeia-beli*, *Kincskereső kisködmön-féle*, *A magyar helyesírás szabályai-fajta*, *Bevezetés a társadalomtörténetbe-szerű*. Mivel a záró írásjel nélküli többszavas címek a kisbetűs szavak miatt nem tagolódnak megfelelően, ha a képzőt közvetlenül az utolsó taghoz kapcsoljuk, célszerű a címet idézőjelbe tenni: „*A magyar helyesírás szabályai*”-béli.

A kötőjeles írásmódú egyedi címekben a képző kapcsolása egyszerűsítve történik, ugyanis elmarad előle a kötőjel: *Érdy-kódexbéli*, *Roland-énekbéli*, *János-passióbéli*, *Kama-szutrabeli*, *Margit-legendabeli*, *Leonóra-nyitánybéli*.

Az egyetlen kivételes, tehát hagyományos írásmódú toldalékos cím a *nyugatos* alak, amelyben a képző kötőjel nélkül kapcsolódik, valamint a nagy kezdőbetű kicsire vált.

A címekkel alkotott összetételek

A címek olykor összetételi előtagok is lehetnek. Az egyszavas címekhez az utótagot kötőjellel kell kapcsolni: *Figyelő-lista*, *Blikk-hír*, *Odüsszeia-szereplők*, *Toldi-jelenség*, *Himnusz-tanulmányok*. A többszavas egyedi címekhez kétféleképpen csatlakozhat az utótag. Ha a névterjedelmet valamilyen írásjel kijelöli, akkor kötőjellel kapcsoljuk: „*János vitéz*”-*elemzés*, *Ki kicsoda?*-*lista*. Amennyiben semmilyen eszközt nem alkalmazunk a névhatár kijelölésére, a megfelelő tagolás érdekében az utótagot külön kell írni: *Az ember tragédiája interpretáció*, *Halotti beszéd átírat*, *Előhang egy kispörköltből elemzés*. Ehelyett azonban mind helyesírási, mind nyelvhasználati értelemben szerencsésebb a szerkezetes megoldás: *a Halotti beszéd átírata*.

A többszavas állandó címekhez az utótag mindig kötőjellel kapcsolódik, hiszen ezekben a címekben a szavak nagy kezdőbetűje kijelöli a névterjedelmet: *Nemzeti Sport-rovat*, *Magyar Nemzet-vezércikk*, *Élet és Irodalom-tanulmány*.

Az idegen szavak és nevek írása

A nyelvek érintkezésének természetes velejárója, hogy közsavak és tulajdonnevek kerülnek át egyik nyelvből a másikba. Egy idegen szó vagy név átvételének és a nyelvbe bekerülésének fázisait, valamint az ennek megfelelő nyelvi típusokat a helyesírás is tükrözi. Az első fontos különbségtételt az jelenti, hogy egy szó idegen írásrendszerű vagy latin betűs nyelvből származik-e.

Az idegen írásrendszerű nyelvekből (pl. héber, japán, kínai, orosz, szerb stb.) átvett szavakat, neveket mindig magyarosan írjuk, többnyire a megfelelő átírási szabályok alapján, néhol hagyományosan kivételes írásmóddal. A nem latin betűs írású nyelvekből származó tulajdonneveket és közsavakat is át kell írni. Az átírás az eredeti nyelv kiejtése és/vagy írásképe alapján történik. A betűírással rendelkező nyelvek esetében az írásképeknek kisebb-nagyobb szerep jut a kiejtés mellett, míg a szótag- vagy fogalomírási nyelveket kizárólag a kiejtés alapján írjuk át.

Nem mindig könnyű eldönteni, hogy egy nyelv latin betűs írású-e vagy sem. Létezik ugyanis olyan nyelvek, amelyek párhuzamosan több írásrendszerrel élnek.

Az idegen írásrendszerű nyelvek átírási szabályait külön kézikönyvek tartalmazzák (részletesen lásd a szakirodalom-jegyzékben: 246–274), valamint egy nagyszabású összefoglalást tartalmaz az Osiris Kiadó A Magyar Nyelv Kézikönyvtára című sorozatának *Helyesírás* című kötete.

A latin betűs nyelvekből átvett közsavak írásmódját az határozza meg, hogy meghonosodott jövevényszóval vagy ún. idegen szóval van-e dolgunk. E két kategória elkülönítésére nem létezik egyértelmű nyelvészeti kritérium, pusztán a nyelvhasználók általános megítélése tekinthető irányadónak. A naiv nyelvhasználó az idegen szóban világosan érzi az idegen eredetet, míg a jövevényszóban nem. Mivel azonban minden egyes beszélő kissé másképp ítéli meg egy szó idegen voltát, a helyesírás valamiféle általános ítéletet próbál követni. A két csoportra a következő jegyek jellemzők, de tudni kell, hogy egyik kritérium sem csálthatatlan:

Idegen szavak:

- viszonylag frissen kerültek a magyarba, így még nem telt el kellő idő a megszokáshoz;

- hangtani tulajdonságaik eltérnek a magyarban megszokottaktól;
- valamilyen jellegzetes idegen szóelem található a szóban, rendszerint a szó végén;
- a szó használata valamely csoport- vagy rétegnyelvre korlátozódik.

Jövevényszavak:

- régebben kerültek a magyarba, így volt idő megszokni őket;
- hangtani tulajdonságaik összhangban vannak a magyarban megszokottakkal (vagy azért, mert már eredendően is ilyen volt a szó, vagy azért, mert bizonyos hangalakú változás után beilleszkedett a magyar nyelv hangtani rendszerébe);

- nem található a szóban jellegzetes idegen szóelem;
- a szó elterjedt a sztenderdben.

Jövevényszavaknak tehát az átvevő nyelvben meghonosodott, az anyanyelvi beszélők számára már többé-kevésbé felismerhetetlen eredetű szavakat nevezzük, amelyek beleilleszkedtek az adott nyelv rendszerébe. Ebből következik, hogy a magyar jövevényszavakat magyarosan kell írni. A helyesírás tehát állást foglal az idegen szó és a jövevényszó megkülönböztetésében: az idegen szavakat idegenes, a jövevényszavakat magyaros írásmóddal szabályozza. A többszavas közszoói kifejezéseket azonban még akkor is idegenesen kell írni, ha némely (vagy akár az összes) alkotóelemük külön-külön használva magyarosan íródik (lásd alább is).

A MAGYAROS ÉS AZ IDEGENES ÍRÁSMÓD KÖZÖTTI VÁLASZTÁS

Latin betűs írásrendszerű szó esetében a magyaros és az idegenes írásmód közötti választáskor azt kell első lépésben eldönteni, hogy tulajdonnévről vagy közszóról van-e szó. Ha közszóról, a kérdés az, hogy egyetlen szó-e vagy kifejezés. Mindenkor az eredetinek megfelelően kell írni a több különírt egységből álló idegen eredetű kifejezéseket, még akkor is, ha valamelyik tagjuk önmagában magyarosan írandó: *ancien régime*, *bungee jumping*, *business class*, *paralysis progressiva*, *professor emeritus*, *hot jazz* stb., az önálló *professor*, *dzsessz*, *biznisz*, *paralízis* stb. ellenére. (Több idegen eredetű szónak a magyarban létrejött vagy elméletben a magyarban is elképzelhető kapcsolata vagy összetétele nem eredményez idegen írásmódot.)

Egyetlen szó esetén a következő lépés annak meghatározása, hogy jövevényszóról van-e szó. Ha igen, akkor magyarosan, ha nem, akkor idegenesen írjuk az idegen eredetű közszavakat: *bestseller*, *show*, *cowboy*, *lady*, *tüchtig*, *myocarditis*, *rinascimento* stb. Ebben irányadó a szótári rögzítés is, azt azonban figyelembe kell venni, hogy a nyelvünkbe beáramló és esetleg gyorsan meghonosodó szavak egy részét a szótárak még nem tartalmazzák. Bizonytalanság esetén az idegen forma megtartása kívánatos.

A tulajdonneveket szét kell választani személy- és földrajzi nevekre. A földrajzi név esetén meg kell néznünk, létezik-e hagyományos magyar neve, a személynévénél pedig azt, hogy uralkodói megnevezés-e. Mindez alapvetően meghatározza az alkalmazandó írásmódot. A latin betűs nyelvekből átvett tulajdonnevek elsősorban földrajzi nevek és személynévek. Ennek a két típusnak a helyesírása részben különbözik. A földrajzi nevek körében jellemzőnek mondható, hogy a magyar kultúrtörténetben fontosabb szerepet játszó helyeknek, különösen településeknek magyar vagy magyarosodott nevük van: ezeket értelemszerűen magyarosan írjuk (*Bécs*, *Bukarest*, *Párizs* stb.). Az olyan helyeken azonban, amelyek nemzetközi érdeklődésre is számot tartanak, vagy alapvető szempont az írásképpől az egyértelmű azonosíthatóság (azaz elsősorban a közlekedésben, a térképészetben, a könyvtárügyben, valamint a postai szolgáltatások terén), a mindenkori fennhatóság nyelvén alkalmazott forma használatos (*Wien*, *București*, *Paris* stb.). Azokat a földrajzi neveket, amelyeknek nincs hagyományos magyar formájuk, szintén idegenesen írjuk: *Cambridge*, *Lille*, *Wales*, *Shetland-szigetek*, *Huron-tó*, *Vaasa*, *Loire*, *Bologna* stb.

Ha hagyományos magyar névalak nem létezik, az idegen írásmód átvétele a jellem-

ző. Bár régebben a személyneveket szokás volt magyarra fordítani, a lefordítandó nevek köre mára lényegében az uralkodók, illetve a pápák nevére korlátozódik.

Rendszerint három esetben írjuk tehát az idegen szavakat, neveket magyarosan:

- A személynevek körében kizárólag az uralkodók (királyok, császárok, hercegek, pápák stb.) nevét: *II. János Pál, XV. Lajos, Ferenc Ferdinánd* stb.

A személyneveket (a fenti kivételekkel) az eredeti sorrendben és írásmóddal írjuk. Korábban szokásban volt a személynevek lefordítása kisebb-nagyobb mértékben, mára ez divatjamúlttá vált. Ennek az írásmódnak a maradványai az *Engels Frigyes, Husz János, Kálvin János, Kolumbusz Kristóf, Luther Márton, Marx Károly, May Károly, Verne Gyula* az eredeti *Friedrich Engels, Jan Hus, Jean Calvin, Cristóbal Colón, Martin Luther, Karl Marx, Karl May, Jules Verne* névformák helyett. A Magyarországon adható utóneveket azonban eredetüktől függetlenül mindig magyarosan írjuk (*Adrienn, Dzszenifer, Edit* stb.).

- A földrajzi nevek jelentős hányada rendelkezik hagyományos magyaros formával: *Ausztrália, Burgundia, Svájc, Moldova, Szicília, Alpok, Kordillerák, Vezúv, Temze, Csendes-óceán, Sziklás-hegység, Nagyvárad, Koppenhága, Krakko, Nápoly* stb.

- A közsavak közül a jövevényszavakat írjuk magyarosan. Ezek már többé-kevésbé meghonosodtak, akkor is, ha a beszélők jelentős része még érzékeny idegen eredetüket: *antracén, izotóp, kemping, kóla, lézer, menedzser, digitális, kapucsinó, mikroszkopikus, szelektív, fájl* stb.

A magyaros írásmód sajátosságai

A magyaros írásmód olykor nem követi teljesen a kiejtés elvét, bizonyos elemek átöröklődhetnek az eredeti írásképből. Ily módon a [h] értékű *ch* (*jacht, technika, pszichológia, mechanika, pech, monarchia* stb.), a [ksz] értékű *x* általában megmarad (*expressz, taxi, textil, fix, szexuális* stb.), ám a [gz] értékű *x*-et (*egzakt, egzotikus, egzisztencia* stb.) és a *q*-t (*akvárium, antikvárium* stb.) átírjuk. Az *x* esetében azonban mindkét irányban előfordul egy-két kivétel, így az eredeti írás ellenére minden jelentésében *ksz*-szel írjuk a *boksz* szót és származékait – látszólagos kivétel a kivétel alól a *kick-box*, ez azonban nem tekinthető magyar származéknak –, illetve néhány ún. műveltségyszóban a [gz] ejtés ellenére is az *x*-es írásmód az általános: *exegeta, exegetika, exegezis, exitál; exitus, exo-, exocentrikus, excitózis, exodus, exogámia, exogén, exorcizál, exoterm; hexameter, hexametrikus*.

Idegenes íráshagyomány elszórta más szavakat is jellemez: *abcúg, abház, abszciszsa, abszencia, abszint, abszolút, abszolvál, abszorbancia, abszorbeál, abszorpció, absztinens, absztrahál, absztrakt, abszurd, adhézió, adszorbeál, adszorpció, afgán, anekdota, angström, avantgárd, azték, bodhiszattva, bonbon, bonmot, csinvat, éceszgéber, fanfár, fengsuj, foszgén, futball, gengszter, inbox, input, joghurt, konbucsa, krepdesin, kungfu, lanovka, leghorn, lesbikus, obsit, obskúrus, obstruál, obstrukció, obszcén, obszervál, obszerváns, obszervatórium, obszidián, orpington, pelasg, pingpong, pitbull, presbiter, rabonbán, röntgen, slágfertig, szinekdoché, szovhoz, szubszidiaritás, szubsztancia, szubsztitúció, szubsztrátum, szubtilis, szubtraktív, unberufen, vodka*. E szavak elemeiben ugyanis nem érvényesül a magyar helyesírás hangjelölő jellege.

Egyes latin eredetű képzők (-ikus, -ista, -ítás, -izál, -izmus) előtt a tő belseji utolsó hosszú magánhangzó gyakran szabályosan megrövidül (mítosz – mitikus, kultúra – kulturális stb.), míg jó néhány esetben hosszú marad (akadémia – akadémikus, esztéta – esztétikum stb.). (Vö. 49–50.)

Az idegenes írásmód sajátosságai

A latin betűs írású nyelvekből átvett idegen közszavakat mindig a forrásnyelv helyesírásának szabályai szerint kell írni: *bestseller*, *copyright*, *crescendo*, *croissant*, *elativus*, *floorball*, *lady*, *myocarditis*, *nocturne*, *rinascimento*, *pietà*, *señor*, *show*, *tüchtig* stb. Különösen igaz ez – ahogy fent már szoltunk róla – a többszavas kifejezésekre: *all right*, *conditio sine qua non*, *park and ride* stb. Ha tehát az egyébként magyarosan írt idegen szó idegen kifejezés tagjaként fordul elő, az eredeti helyesírással kell írni. Számtalan ilyen példát tartalmaznak a szaknyelvek, különösen például az orvosi nyelv: *tuberkulózis*, de: *tuberculosis bronchialis*; *ciszta*, de: *cysta felliculans*; *dózis*, de: *dosis efectiva minima*; stb.

Az idegen írásmódú szavakban, főként a tulajdonnevekben törekedni kell a speciális betűk megőrzésére (a mai szövegszerkesztési technológiákkal erre lényegében korlátlan lehetőség kínálkozik), akár mellékjeles latin betűről (ã, ř, ſ), akár latin betű különleges változatáról (æ, đ, ł, ø), akár a hagyományos latin ábécé által nem tartalmazott alapbetűről (ð, ß, ƿ) van szó. Ha az ilyen betűk leírása technikai nehézséggel ütközik, az alapbetűvel helyettesítjük őket, kiejtés szerinti átírásuk mindenképp kerülendő. Kivételek ezalól a nemzetközileg bevett helyettesítések, amelyek csupán a következő betűket érintik: æ → ae, ð → dh, æ → e, η → ng, æ → oe, ø → ö, ß → ss, ƿ → th. Ezek a helyettesítések alkalmazandók ezeknek a speciális betűknek a betűrendbe sorolásakor is.

A TOLDALÉKOK KAPCSOLÁSA

Az idegen írásrendszerről ártírt, illetve a latin betűs írásrendszerű nyelvekből átvett, de magyarosan írt szavakhoz, nevekhez a toldalékokat pontosan úgy – rendszerint közvetlenül – kapcsoljuk, ahogy bármely más magyar szóhoz: *amu-darjai*, *arisztotelészi*, *dzsúdózik*, *kuvaiti*, *száriban*, *tatamin*, *Allahhal*, *Csajkovszkijjal*, *Csehovtól*, *Plutarkhosszal*, *Szapphóé*, *Szöulnál*, *Lev Tolsztoj-i*, *Velike Luki-i* stb.; *arabeszkek*, *frontálisan*, *hobbija*, *kálvini*, *krómoz*, *löncsöl*, *nápolyi*, *nikotinos*, *riporttal*, *Huszé*, *Milánóig*, *Prágában* stb.

Az idegenes írásmódú szavakhoz, nevekhez általában szintén úgy kapcsoljuk a toldalékokat, mint a magyar szavakhoz és tulajdonnevekhez, tehát kötőjel nélkül: *cow-boynak*, *fairiül*, *schillingért*, *signorét*, *stewardessek*, *Amundsentől*, *Janus Pannoniustól*, *Habsburgok*, *Stockholmnál*, *barrelnyi*, *greenwichi*, *horatiusi*, *toulouse-lautreci*, *verdis*, *wroclawi* stb. Az *i*-re végződő idegen helységnevek *-i* képzős származékának végén a magyar helységnevekhez hasonlóan, csak egyetlen *i*-t kell írni: *helsinki* (*olimpia*), *pompeji* (*ásatások*) stb. Ellenben ha az *-i* képző egyelemű, *y*-ra végződő idegen helységnévhez járul, s az *y* nem szokatlan, bonyolult betűkapcsolat utolsó betűje, a képzőt közvetlenül, tehát kötőjel nélkül kapcsoljuk a névhez: *calgaryi*, *coventryi*, *vichyi* stb.

Az idegen írásmódú közsavakhoz és tulajdonnevekhez bizonyos esetekben kötőjellel kell fűzni a toldalékot. Ezek a következők:

- Ha az idegenesen írt szó vagy tulajdonnév végén hangérték nélküli, azaz néma betű van, vagy ha az utolsó kiejtett hangot a magyar írásrendszerben szokatlan, bonyolult betűegyüttes jelöli: *Amiens-nél, Apollinaire-nek, atelier-hez, avenue-n, backspace-szel, barbecue-tól, Barthes-é, Beaumarchais-nak, Bellow-hoz, Berkeley-n, Bizet-vel, Blériot-t, bonmot-nál, borderline-ban, bourrée-t, byte-tal, cabernet-ről, Calais-ben, camembert-rel, Camus-tól, Cannes-ban, chardonnay-ról, charme-os, Chateaubriand-nal, Christie-é, cockney-ul, Comte-nak, comtesse-nél, Corneille-től, Corot-hoz, croissant-t, cuvée-re, Daldier-nak, Defoe-hoz, Degas-vel, Delacroix-tól, Disney-vel, display-re, Dunkerque-nél, Foucault-val, foyer-ban, franchise-zal, freeware-t, genre-ok, Gerbeaud-ban, Giraudoux-tól, Glasgow-ig, Godard-ról, gouache-sal, guinea-vel, Halley-nek, Harvey-tól, Heathrow-n, hospice-szal, Iași-nál, joule-nyi, Kierkegaard-ral, Lavoisier-nak, Lie-től, Liège-zsel, Lumière-rel, Macaulay-t, madame-ot, maquis-ig, merlot-t, mésalliance-nak, Millet-vel, Monroe-tól, Montesquieu-ig, Montreux-ben, Nantes-hoz, Nashville-ben, Niamey-ből, œuvre-rel, Orléans-nál, peepshow-ért, Pitești-et, playmate-en, Poe-val, Poitiers-nak, Presley-vel, puzzle-ozik, Rabelais-t, reggae-t, Renault-val, Renée-vel, Rhône-ban, Saussure-től, Sèvres-ben, Shaw-nak, stroke-ot, Sydney-ben, tarot-val, Thackeray-től, vaudeville-lel, Vendée-nál, Versailles-ba, Watteau-ról, Wembley-ben, Yorkshire-rel, yuppie-k stb.*

Vannak azonban olyan többjegyű idegen betűk, amelyekhez a toldalék közvetlenül kapcsolódik, például:

- ae *Bacillus influenzae, Cannaenál, captatio benevolentiae, curriculum vitae, lapsus linguaeről, lucrum cameraeben, Patrona Hungariae, Sopianaeról*
- ee *Albeet, Kleenek, Leevel, Tennesseeről, de: Renée-vel, bourrée-t*
- ii *Hawaii*
- oo *Daewootól, voodoo, Waterloo*
- ou *Anjouk, Ouagadougouban, Pompidounál, sout*
- sch *Boschsal, Frischnek, hochdeutschul, naturburschok, übermenschnek*
- sh *amishok, backslashel, Cavendishtől, Macintosht, royal flushról, squashol*
- th *Bayreuthban, Hindemithel, Macbethet, Meredithszel, Perthben, Plymouthba, Smithszel, Wordsworthszel*

A néma betűre vagy bonyolultabb betűkapcsolatra végződő, egyelemű vagy kötőjellel összefűzött tagokból álló tulajdonnevek melléknévképzős alakjaiban a nagy kezdőbetű értelemszerűen kisbetűsre változik: *baudelaire-es, bordeaux-i, châlons-sur-marne-i, lille-i, ploiești-i, shakespeare-i, voltaire-izmus* stb.

- Ha az idegen tulajdonnév két vagy több különírt elemből áll, akkor a melléknévképzőt – a többelemű magyar tulajdonnevekhez hasonlóan – mindig kötőjellel kapcsoljuk az utolsó elemhez az alapformában levő nagy kezdőbetű megtartásával: *Anatole France-i, Karlov Vary-i, Leonardo da Vinci-s, New York-i, Rio de Janeiro-i, Victor Hugó-i, Walter Scott-os* stb.

- A két mássalhangzót jelölő kettőzött betűre végződő idegen tulajdonnevekhez az azonos betűvel kezdődő magyar toldalékot mindig kötőjellel kell kapcsolni az alapforma visszakövetkeztethetősége érdekében, azaz nem hajtható végre az egyszerűsítés ezekben az alakokban (vö. 41–42): *Bonn-nál, Grimm-mel, Mann-nak, Scott-tól* stb.

Az idegen szavak és nevek toldalékolásakor két fontos részszabályt mindig szem előtt kell tartani. Egyrészt a szó végi rövid magánhangzó (*a, e, o és ö*) toldalék előtti nyúlását fel kell tüntetni: *allegro – allegróban, campanile – campanilét, Coca-Cola – Coca-Colát, Goethe – goethés, Malmö – Malmöben, Rio de Janeiro – Rio de Janeiró-i, signorina – signorinák* stb. Másrészt tekintettel kell lenni a hasonulásra. A *-val/-vel* és a *-vá/-vé* rag *v*-je a mássalhangzót jelölő nem magyar betűre vagy betűkapcsolatra végződő idegen szavakhoz vagy nevekhez járulva hasonul az utolsó kiejtett mássalhangzóhoz: *Balzackal, Bachhal, Greenwichsel, Steinbeckkel, Wellsszel, hertzcel, fixszé, ortodox-szá; guillotine-nal, Baudelaire-rel, backspace-szel, franchise-zal* stb.

Az idegenes írásmódú idegen szavakhoz a névelő mindig a kiejtés szerint kapcsolódik: *az hacienda [ászienda], az hommage [omázs]*.

AZ IDEGEN ÍRÁSMÓDÚ ELŐTAGOT TARTALMAZÓ ÖSSZETÉTELEK

Ha egy idegen írásmódú szó összetételt alkot egy magyaros írásmódú utótaggal, két-féle rögzítési forma lehetséges: a teljes egybeírás és a kötőjeles kapcsolat.

Teljes egybeírás alkalmazunk akkor, ha az idegen írásmódú előtag utolsó betűje a magyarban is megszokott hangértékkel rendelkezik: *baseballmérkőzés, bestsellerlista, cowboyvirtus, pacemakerműködés, businessmanszerű* stb.

A képzőszerű utótagok nem toldalékként, hanem összetételi utótagként kapcsolódnak az idegen írásmódú szavakhoz, s ebből következően a *tő* végi rövid magánhangzó nem nyúlik meg: *allegroszerű, lymphocytaféle, campanileszerű* stb.

Kötőjellel kapcsolódik az utótag azokhoz az idegen írásmódú előtagokhoz, amelyek vagy néma betűre végződnek, vagy az utolsó kiejtett hangot a magyar írásrendszerben szokatlan, bonyolult betűegyüttes jelöli: *barbecue-kellék, cabernet-fogyasztás, show-elem* stb.

A kötőjel esztétikai-tagoló szerep is lehet a szótagszámlálási szabálynak megfelelően: *baseball-világ bajnokság, pacemaker-visszaültetés* stb.

Ha egy idegen írásmódú szóalak eleve tartalmaz kötőjelet, az összetételi utótagot célszerű különírni: *e-mail cím, make-up készítés, feed-back rendszer, folk-rock rajongó, hand-out kiosztás, night-club reklám* stb.

Az idegen írásmódú többszavas kifejezések (valójában szóköztartalmú szavak) vonatkozásában nem érvényesítjük a mozgószabályt, helyette különírást alkalmazunk: *bischoň havanese tenyésztés, maine coon állomány, eau de parfume minta, ham and eggs rendelés, heavy metal örület, music center vásárlás* stb. (lásd 120). A képzőszerű utótagokat azonban nem lehet a kételemű idegen szerkezetektől különírni, ezért mindig egybeírjuk az idegen szerkezet második tagjával, szükség esetén legfeljebb kötőjellel kapcsoljuk őket: *maine coonszerű, oratio obliquaszerű, de: bischoň havanese-szerű*.

Az elválasztás

Rendszeresen előfordul, hogy helyszűke miatt vagy a tagolás igényéből adódóan egy szó vagy szóalak egy részét a sor végéről át kell vinni a következő sorba. Az írásnak ez a megszakítása az elválasztás.

Az elválasztásnak három alapformája van, s ez három alapelvnek felel meg:

1. Az ún. fonetikai-fonológiai típusú elválasztás alapja a szótagolás. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a tagolás a kiejtett hangok és az írott kép alapján történik. Az *asztal* szóban a kétfajta tagolás egybeesik: *asz-tal*. A *mondta* igealakban azonban nem. Kiejtve [monta], eszerint kell szótagolni: [mon-ta], majd a szótagolt formát az írásképeknek megfelelően kell tagolni: *mond-ta*.

2. A szóelemhatárt figyelembe vevő elválasztáskor a tagolás az összetételi határon történik, tehát az összetett szavakban figyelembe kell venni az alkotóelemek határát. Például: *rend-őr, vas-út*.

3. Bizonyos esztétikai szempontok is szerepet játszanak egy-egy szó elválasztásakor – főként idegen tulajdonnevek és régies írásmódú magyar családnevek esetén. Emellett léteznek az elválasztásra vonatkozó tipográfiai hagyományok is. Ezeket együttesen esztétikai típusú elválasztási elveknek nevezzük.

A három közül az első elv a legáltalánosabb, de ezt a két másik elv felül tudja írni. Egyrészt ha az elválasztás olyan összetételi határon történik, amely nem esik szótaghatárra – a második elv felülírja az első (*vas-út, fel-ül*). Másrészt például az *anyai* szót nem szokás elválasztani, jöllehet három szótagból áll, tehát az elválasztásnak kétféle elvi lehetősége is lenne, de a tipográfia szabályai szerint egyetlen magánhangzót nem szabad a sor végén hagyni vagy a sor elejére átvinni – a harmadik elv felülírja az első.

Az elválasztás írásjele a kötőjel, amelyet a sor végén kell kitenni. A következő sor elején írásjel nélkül folytatódik a megszakított szó vagy szóalak.

A SZÓTAGOLÁS

Az egyszerű szavakban mind az alpalakban, mind a toldalékos formában, az összetett szavakban pedig külön az elő- és az utótagban az elválasztás alapja a szótagolás. A szótagolás a szó szótagokra bontása. A szótag a beszéd ritmusának az alapegysége, egy magánhangzóból és tetszőleges számú mássalhangzóból áll. A magyar nyelvben mássalhangzó önmagában nem alkothat szótagot. Az elválasztás alapjául szolgáló szótagolási szabályok a következők:

- Minden szó annyi szótagból áll, ahány magánhangzó van benne. Egy szótagúak: *bál, kör, Pál, vas, zár*. Két szótagúak: *al-ma, há-zig, macs-ka, Má-té*. Három szótagúak: *ka-to-na, ma-gá-nyos, Bá-bol-na, Er-zsé-bet*. Négy szótagúak: *me-ta-fo-ra, el-vá-lasz-tás, tar-tal-maz-nak, Ve-ro-ni-ka stb.*

- A magánhangzó önmagában is alkothat szótagot: *di-ó-nyi, fi-a-i-é, É-va, e-rő-é, a-u-tó*.
- Egy szótag mindig vagy magánhangzóval kezdődik, vagy – az első szótagot kivéve – egyetlen rövid mássalhangzóval: *le-ány, vá-szon, drá-ga, asz-tal, pró-ba, asz-szony, lajst-rom*. Ha tehát a magánhangzót egy mássalhangzó és egy magánhangzó követi, a mássalhangzó már a következő magánhangzóval tartozik egy szótagba (*csa-lád*). Ha két magánhangzó között több mássalhangzó van, akkor azok közül csak az utolsó tartozik a második magánhangzó által alkotott szótaghoz, a többi még az első szótag részé (Veszp-rém).
- A több szótagú szavakat, szóalakokat elvileg bármelyik szótag határán meg lehet szakítani, ha az elválasztás esztétikai elve nem írja felül a szótagolást. Vagyis minden szót vagy szóalakot eggyel kevesebb helyen lehet elválasztani, mint ahány szótagból áll. A *javíthatatlan* melléknév öt szótagú, az elválasztási lehetőségek száma négy: *ja-vít-hatatlan, javít-hatatlan, javítha-tatlan, javíthatat-lan*.

A SZÓTAGOLÁS SZERINTI ELVÁLASZTÁS

Szótagolás szerinti elválasztáskor a magyar szavakat a hagyományosan írt családnevek kivételével végső soron az írott kép alapján mindig el lehet választani: *ki-sebb, lő-jél, bo-dza, rá-dzsa*. A hagyományosan írt családneveket, valamint az idegen közszavakat és tulajdonneveket illetően azonban elsődlegesen a kiejtés a mérvadó. Ilyenkor az elválasztás menete a következő: a köznyelvi kiejtésen alapuló, a fonémáknak megfelelő alakot tekintetbe véve kell szótagolni a szótagolási szabályok szerint, majd a szótagolt formát kell visszaírni a szó eredeti alakjába. Például a *Babitsé, Thewrewk, Beethoven, Maugham* tulajdonnevek kiejtés szerinti ún. fonematikus alakja: [babicsé], [török], [bétóven], [móm]. *Szótagolva:* [ba-bi-csé], [tö-rök], [bé-tó-ven], [móm]. Visszaírva az eredeti formára az elválasztási lehetőségek tehát a következők: *Ba-bi-tsé, Thew-rewk, Bee-tho-ven, Maugham*.

Egy szótagú szavak

Azokat a szavakat, amelyek egyetlen magánhangzót tartalmaznak, mivel egyetlen szótagból állnak, nem lehet elválasztani: *föld, kert, nyolc, part, strand; Bánk, Sásd, Zsolt; Brahms, Schmidt, York* stb. Ez a szabály akkor is érvényes, ha az eredeti helyesírással átvett, de ejtésükben egy szótagú idegen közsavak és tulajdonnevek vagy a hagyományos írásmódú magyar családnevek írásformájuk alapján megszakíthatók volnának. Tehát nem lehet elválasztani például a következőket, hiszen kiejtésük szerint egyetlen magánhangzót tartalmaznak: *air, blues, street, team, Chartres, Hume, Maugham, Gaal, Soós* stb.

Több szótagú szavak

Azokat a magánhangzókat, amelyek önmagukban alkotnak szótagot (*hi-é-na*), tetszés szerint lehet az előző sor végén hagyni vagy a következő sor elejére átvinni (az igényes tipográfiában ezeket a magánhangzókat a sor végén szokás hagyni): *fiá-nak* vagy *fi-ának*,

hié-na vagy *hi-éna*, *kia-bál* vagy *ki-abál*, *pió-ca* vagy *pi-óca* stb. Minthogy a magyar köznyelvben ismeretlenek a kettőshangzók, a jövevényszavakban előforduló kettőshangzókat is két külön, egyjegyű magánhangzóbetűként kell kezelni, s így kell eljárni az elválasztáskor is (lásd 18). Az *autó* szó tehát három szótagos, így elvben kétféleképpen lehet elválasztani, az *Európa* vagy az *aerobik* szó pedig négy szótagból áll, elválasztási lehetőségük száma tehát három. A gyakorlatban azonban az *autó* szót egyféleképpen (*au-tó*), az *Európa* és az *aerobik* formát pedig kétféleképpen szokás elválasztani (*Eu-rópa* és *Euró-pa*, *ae-robik* és *aero-bik*). Ennek az az oka, hogy a szótagolás elvét felülírja az esztétikai elv. Az *au* és az *eu* betűkapcsolat azonban teljes mértékben elválasztható például ezekben a szavakban: *kala-uz*, *fe-udalizmus*, *orfe-um*, *re-uma*, hiszen a szótagolás elvét itt nem módosítja az esztétikai szempont.

Nyomatott szövegek elválasztásában figyelembe kell venni a tipográfia szabályait is. Az egyetlen magánhangzóból álló szókezdő és szóvégi szótagot, jöllehet önállósága nyelvi szempontból megkérdőjelezhetetlen, esztétikai okokból nem szokás egymagában a sor végén hagyni, illetőleg a következő sor elejére átvinni. A nyomtatásban tehát mindenképpen kerülendő formák a következők: *a-lap*, *haza-i*, *e-rő*, *e-móció* vagy *emóci-ó*, *Á-kos*, *Be-a* stb. Ebből következik, hogy több szavunk, amely akár három szótagból is áll, az esztétikai elv alapján mégis elválaszthatatlan: *erőé*, *anyai*, *apai*, *Ágié* stb. Természetesen az esztétikai elv figyelmen kívül hagyása nem számít helyesírási hibának, de nyomtatott szövegben egyáltalán nem ajánlatos, és nem szokás alkalmazni.

A szó belsejében lévő szótagkezdő magánhangzókat át kell vinni a következő sorba: *di-ák*, *ki-ált*, *hi-ány*, *mi-att*, *vi-asz*, *Tri-eszt*, *Mari-ann*; toldalékos alakokban: *só-ért*, *hazá-ig*, *anyagi-as*, *Vargá-ék* stb. Két azonos magánhangzó között is el lehet választani a szót: *ko-ordinál*, *váku-um*; ugyanígy toldalékos alakokban: *taxi-ig*, *káv-ért*, *Máté-ét* stb.

Ha két magánhangzó között egyetlen, akár egyjegyű, akár többjegyű mássalhangzó van, azt mindig át kell vinni a következő sorba mind az alapalakban, mind a toldalékos alakban: *bá-dog*, *bo-dza*, *ci-gány*, *csú-szik*, *lá-bam*, *mé-hek*, *Pa-li*, *Ró-zsa*, *Ti-sza*, *Kecskemé-ten*, *Mikló-sék*, *tiha-nyi* stb.

Ha két magánhangzó között kétféle mássalhangzót jelölő – akár egyjegyű, akár kétjegyű vagy háromjegyű –, nem kettőzött betű van, az egyiket át kell vinni a következő sorba, az alapalakban és a toldalékos alakban is: *ab-lak*, *boly-gó*, *Bony-hád*, *cseh-nek*, *esz-köz*, *gyen-ge*, *her-nyó*, *ját-szik*, *lán-dzsa*, *os-tor*, *pon-tyot*, *ron-gyos*, *Viseg-rád*, *Zagy-va* stb. Ehhez a szabályhoz két fontos tudnivaló kapcsolódik.

- A kétjegyű mássalhangzók betűjegeit természetesen sohasem szabad szétválasztani. Mivel a kétjegyű *dz* és a háromjegyű *dzs* nem hangkapcsolatot jelöl, hanem egy-egy mássalhangzó jelei, ezért az elválasztáskor ugyanúgy kell kezelni őket, mint bármelyik másik kétjegyű mássalhangzóbetűt. Tehát az elválasztás általános szabályának értelmében – az 1984-es változtatás nyomán – nem szabad megszakítani őket: *gyűrű-dzik*, *lopó-dzott*, *ma-dzag*, *pe-dzi*, *bri-dzset*, *mahara-dzsa*, *mene-dzser*, *brin-dza*, *halan-dzsázik*, *lán-dzsás*, *edz-het*, *ódz-kodik*, *Fu-dzsi*, *Kiliman-dzsáró* stb.

- Sokszor előfordul, hogy mássalhangzóra végződő szótőhöz magánhangzóval kezdődő toldalék járul: *borért*, *kertig*, *pénzért*, *Dánielék*, *Kincsesé* stb. Mivel az egyszerű szó belsejében lévő magánhangzó csak akkor kezd szótagot, ha előtte is magánhangzó áll (*di-ák*), így ha a magánhangzóval kezdődő képzők, jelek és ragok mássalhangzó után

következnek, a toldalék kezdő magánhangzója nem lehet szótagkezdő. Ebből következően az elválasztás csak ebben a formában helyes: *bo-rért, ker-tig, pén-zért, Dánie-lék, Kincse-sé* stb. A nyelvtani tagolás (*bor-ért, kert-ig* stb.) a szóelemhatárt mutatja meg, tehát ez szóalakelemzés, nem pedig szótagolás.

A kettőzött mássalhangzót az elválasztás szempontjából két külön mássalhangzó-nak kell venni, azaz: $dd = d + d$, $pp = p + p$ stb., akárcsak a kettőzött kétjegyű mássalhangzókat: $csc = cs + cs$, $ddz = dz + dz$, $nny = ny + ny$ stb., s ugyanígy kezelendő a magyar ábécé egyetlen háromjegyű hosszú mássalhangzója is: $ddzs = dzs + dzs$. Például: *ked-den, kop-pan, ember-rel, locs-csan, lopódz-dzon, bridzs-dzsel, Berety-tyó, Sziny-nyei, Tály-lya, Kodály-lyal, Halász-szal* stb. A kettőzött kétjegyű mássalhangzók egyszerűsített alakját az elválasztáskor tehát fel kell oldani, vagyis a kétjegyű betűt kétszer teljesen ki kell írni. Ugyanígy a kettőzött *dzs-t* is. Az elválasztáskor tehát az egyszerűsítés elve részben háttérbe szorul.

Nem függesztődik fel azonban a toldalékoláskor alkalmazott egyszerűsítés: *job-bal, Bernadet-tel, megy-gyel, fröcs-csel, köny-nyel* (vö. 41–42).

Érintetlenül hagyja az elválasztás az egyszerűsítés tilalma alá eső toldalékos családneveket és idegen tulajdonneveket: *Kiss-sel, Bonn-nál* (vö. 41–42). Mivel ezek a formák eleve három azonos mássalhangzóval és kötőjellel írandók, az elválasztás a kötőjelnél történik. A következő sorban ilyenkor folyamatos szöveg esetén nem ismételjük meg a kötőjelet.

Ha két magánhangzó között kettőnél több mássalhangzóbetű van, csak az utolsó mássalhangzót jelölő betű kerül át a következő sorba, akár alapalakról, akár toldalékos formáról van szó: *cent-rum, lajst-rom, tink-túra, ost-rom, temp-lom, Veszp-rém, Ing-rid, kilenc-kor, part-talan, kulcs-csal, rongy-gyá, Ford-dal, Szabolcs-csal, játsz-szál, metsz-szük* stb.

A magyar írásgyakorlatban viszonylag gyakran előforduló idegen kétjegyű betű, a *ch*, valamint a szintén idegen egyjegyű betű, az *x* problémát okozhat az elválasztáskor, ezért érdemes kiemelni őket.

A *ch* egyetlen fonémát jelölő kétjegyű betű. Az idegen egyjegyű betűkkel szemben nem tagolódik be a magyar ábécébe, így a betűrendbe soroláskor úgy kell kezelni, mintha *c + h* betűkapcsolat lenne. Ennek ellenére az elválasztáskor tekintettel kell lenni arra, hogy a *ch* lényegében mindenkor a *h*-val azonos módon viselkedik, vagyis a *ch* nem betűkapcsolat, hanem egy fonémának az összetett jele. Ebből következően az elválasztáskor ugyanúgy kell kezelni, mint az összes magyar kétjegyű mássalhangzóbetűt, tehát nem lehet kettészakítani sem a szó alapalakjában, sem a toldalékos formákban: *ar-chívum, ar-chetipikus, ma-chináció, or-chidea, tech-nika, pszi-chológia, patriár-cha, Ri-chárd, Mün-chen, pe-ches, züri-chi, Bibera-cho, Bach-hal* stb.

Az *x* a magyar írásgyakorlatban viszonylag gyakran előforduló idegen egyjegyű betű, amely annak ellenére besorolódik a magyar ábécébe, hogy annak nem szerves része. Az elválasztáskor felmerülő probléma, hogy az egyjegyű *x* két fonéma jele: *k + sz*, esetleg *g + z*. Tehát a *taxi* szó kiejtésén alapul, a fonémáknak megfelelő alakja [takszi] szótagolva [tak-szi]. Ezt a formát azonban nem lehet az írásképpel egyezően visszaírni, hiszen az *x* nem bontható fel. Így az *x*-et ugyanúgy egyjegyű mássalhangzóként kell kezelni, mint bármely másik egyjegyű magyar mássalhangzóbetűt. Ebből

következően ugyanazok az elválasztási szabályok érvényesek az *x*-et tartalmazó szavakra és szóalakokra, mint a többi magyar egyszerű szóra vagy szóalakra. Tehát: *bau-xit*, *he-xameter*, *ma-ximum*, *pra-xis*, *ta-xi*, *Ale-xandra*, *Me-xikó*, *Féli-xé*, *bórax-szá*, *Beat-rix-szal*, *ple-xit*, *szfin-xet* stb.

A régi magyar családnevek

A régies írásmódú magyar családnevek szótagolása és elválasztása a kiejtés alapján történik, az ismertetett módon (vö. 221). Azaz a köznyelvi kiejtésen alapuló, a fonémáknak megfelelő alakot szótagoljuk, majd visszaírjuk az eredeti írásmódra: [török] → [tő-rök] → *Thew-rewk*. A többjegyű régies magyar betűket tehát az elválasztásban hangértéküknek megfelelően kell kezelni. Az ejtésben egyetlen magánhangzót tartalmazó családneveket nem lehet elválasztani: *Gaal*, *Gaál*, *Maár*, *Poór*, *Soós*. A több szótagú nevek elválasztásakor az ábécé által nem tartalmazott többjegyű betűk írásjegeit nem szabad egymástól elszakítani, hiszen egyetlen fonémának a ma már nem használatos jelei: *De-seő* [de-zső], *Beő-thy* [bő-ti], *Ben-czúr* [ben-cúr], *Fara-ghó* [fara-gó], *Széchy* [szé-csi], *War-gha* [var-ga]. A toldalékos alakok elválasztásában a régies magyar betűk egységét természetesen ugyanúgy meg kell őrizni, mint az alapalakokban: *Deseő-nek*, *Thewrew-köt*, *Babi-tsé*, *móri-czos*, *Cze-tzet* stb.

A régies írásmódú magyar családnevekre is érvényes az az esztétikai típusú elválasztási elv, amelyik felülírja a szótagolást. Ennek értelmében a kettőzött betűket hangértékükre való tekintet nélkül szét kell választani: *Medgyes-sy*, *Des-sewffy*, valamint toldalékos alakokban: *Pap-pot*, *Kis-sék*, *Szél-lért*. A *-ffy* végű családnevek kettőzött *f* betűje azonban nem válik szét, mivel az összetételi határon való elválasztás szabálya mindennél erősebb: *Dessew-ffy*, *Jenő-ffy*, *Pál-ffy*. Kivételes elválasztásúnak látszik a *Batthyány* családnév: *Bat-thyá-ny*, valójában azonban csak őrzi a benne található egyszerűsítést.

Az *Ady*, *Fáy*, *Vay* típusú nevek elvben elválaszthatók, hiszen két szótagból állnak, de mivel az elválasztáskor csak egy betű maradna a sor végén, illetve kerülne át a sor elejére, érvényesíteni kell az esztétikai szempontú elválasztást, tehát nem szokás megszakítani ezeket a neveket.

Az idegen közzavak és tulajdonnevek

A latin betűs nyelvekből átvett, idegen írásmód szerint írt közzavakat és tulajdonneveket a magyar elválasztási szabályoknak megfelelően szokás elválasztani, ha arra szükség van. Ez az elv akkor érvényes, ha a magyar szövegben csak néhány idegen írásmódú közzzó vagy tulajdonnév fordul elő. Ha azonban a magyar szövegbe hosszabb idegen nyelvű szöveg ékelődik be, az elválasztáskor az illető nyelv elválasztási szabályait kell követni. Az idegen írásmódú szavak magyar szabályok szerinti elválasztásakor a következőket kell figyelembe venni. A szótagolás és az elválasztás a kiejtés alapján történik. A köznyelvi kiejtésen alapuló, a fonémáknak megfelelő alakot szótagoljuk, majd visszaírjuk eredeti formájára: *Fischer*: [fiser] → [fi-ser] → *Fi-scher*; *Washington*: [va-sinkton] → [va-sink-ton] → *Wa-shing-ton*.

Azokat a szavakat és neveket, amelyeket egy magánhangzóval kell ejteni, az írott képtől függetlenül nem lehet elválasztani: *Haydn* [hájdñ], *Hughes* [hjúz], *Hume* [hjúm], *blues* [blúz], *fair* [fer] stb. Az egy szótagba kerülő, egy magánhangzót jelölő betűcsoportokat sem szabad elválasztani: *cou-lomb*, *Baude-laire*, *Coo-per*, *Mah-ler*, *Mon-taigne* stb. Az egy mássalhangzót jelölő betűcsoportokat a többjegyű magyar betűkhöz hasonlóan nem szabad szétbontani: *bron-chi-tis*, *ce-pha-lal-gia*, *com-pa-gnie*, *Bo-lo-gna*, *Chur-chill*, *Gi-gli*, *Ljub-lja-na* stb.

Az olyan betűcsoportokat, amelyek az idegen nyelvekben elválasztáskor egybetartandók ugyan, de nem egy fonémát jelölnek, el lehet választani a magyar szótagolás alapján: *cas-co*, *ma-est-ro*, *Chris-tie*, *Gas-cogne*, *Ped-ro* stb.

Az idegen írásmódú tulajdonneveknél is érvényesülhet az elválasztás esztétikai elve. Példa erre *Nietzsche* és *Maupassant* neve. A szótagolás szerinti elválasztás **Nie-tzsche* [nícse → ní-cse] és **Mau-pa-ssant* [mópaszan → mó-pa-szan] volna, ám az esztétikai elven alapuló helyes formák a magyar helyesírási szabályzat szerint: *Nietz-sche* és *Mau-pas-sant*. A két elválasztási mód közül az első alkalmi, a második rendszerszerű.

Ha egy idegen közszóhoz vagy tulajdonnévhez kötőjellel kapcsolódó toldalék járul, a szót akkor is a kötőjelnél szakítjuk meg, ha az nem szótaghatárra esik: *charme-os*, elválasztása: *charme-os*, annak ellenére, hogy a szótagolása [sár-mos].

Jóllehet az *Akhaia* szóban a szótagolás az *Akha-ia* elválasztást indokolná, az *ai* betűkapcsolat mégsem választható szét, ugyanis az [áj] kettőshangzót jelöli. Ebből következően a szó nem választható el, hiszen az első és az utolsó elválasztható tag egyetlen magánhangzót tartalmazna.

A mozaikszók

A mozaikszóknak két alapvető fajtájuk van: a betűszók és a szóösszevonások (lásd 302–314). A sor végére kerülő mozaikszók elválasztási lehetőségei a következők:

- A betűszók közül azok, amelyek nem tartalmaznak magánhangzóbetűt, vagy csak egyetlen magánhangzóbetűt van bennük, nem választhatók el: *MTK*, *BVSC*, *MTESZ*, *MÁV*, *NOB*, *ORFK*, *tv*, *tsz*, *ümk* stb. A két vagy több magánhangzót tartalmazó betűszók a szótagolás szabályainak megfelelően szakíthatók meg akkor, ha ez elkerülhetetlen: *NA-TO*, *OR-FI*, *BE-AC*, *EL-TE*, *FI-FA*, *UNES-CO* stb. A betűszók elválasztását azonban célszerűbb mellőzni.

A szótagolás szabályaival szemben az esztétikai elválasztást alkalmazzuk a betűszók toldalékos alakjaiban. A betűszókhoz a toldalékokat kötőjellel kell kapcsolni. Elválasztáskor a kötőjellel kapcsolt toldalék kerül át a következő sorba akkor is, ha a kötőjel nem szótaghatáron áll, de a toldalék tartalmaz magánhangzót.

A kötőjellel szótaghatárra esik: *ELTE-re*, *USA-beli*.

A kötőjel nem esik szótaghatárra: *ENSZ-ért*, *MÁV-ot*, *MAFC-os*.

Ha egy magánhangzóbetűt nem tartalmazó betűszóhoz olyan toldalék járul, amelyik tartalmaz magánhangzót, a szó a kötőjel határán elválasztható: *BVSC-ben*, *MTK-nak*.

Ha a kötőjellel kapcsolt toldalék átkerül a következő sorba, a kötőjelet a sor elején folyamatos szövegben nem kell megismételni.

- A szóösszevonásokat mind alapalakjukban, mind toldalékos formáikban a szótago-

lás szabályai szerint kell megszakítani, ebben nem különböznek az egyszerű szavaktól: *Ag-ro-co-op*, *Ke-ra-vill*, *Ofo-tért*, *Röl-tex*, *Te-fu*, *Tü-zép*, *Ma-va-dé*, *kő-zér-tig* stb.

Mind a betűszók, mind a szóösszevonások között találunk olyanokat, amelyek a szótagolási szabály értelmében elvileg elválaszthatók, az esztétikai elválasztási elv miatt mégsem szokás megszakítani őket (*IBUSZ*, *Áfor*). Mindkét esetben egyetlen magánhangzó maradna a sor végén, így ezt az elválasztást nyomtatott szövegben célszerű elkerülni.

AZ ÖSSZETETT SZAVAK ELVÁLASZTÁSA

Az összetett közszavak és tulajdonnevek elválasztásában az egyszerű szavakéhoz képest csak az összetételt alkotó tagok, tehát az elő- és az utótag határán lehet különbség. Az összetett szavakban az összetételeket az alkotó tagok szerint kell elválasztani akkor is, ha az előtag és az utótag határa nem esik egybe a szótaghatárral. A *vasajtó* összetételt tehát nem lehet az alapvető szótagolással elválasztani, mert az *ajtó* utótag első magánhangzója indít el új szótagot: *vas-ajtó*. Az összetett szavakat alkotó tagok a szótagolás szabályainak megfelelően szakítandók meg, ha az összetett szó elválasztása nem az összetételi határon történik: *vasaj-tó*. A többszörösen összetett szavakban minden összetételi utótag újabb szótagot indít el. A *rendőrautó* elválasztási lehetőségei tehát: *rend-őr-a-u-tó*.

Az előtag és az utótag határa akkor nem esik egybe a szótaghatárral, ha az előtag mássalhangzóval végződik, az utótag pedig magánhangzóval (*vas-ablak*, *kert-ajtó*) vagy két mássalhangzóval kezdődik (*vadász-trófea*, *sport-klub*). Továbbá ha az előtag magánhangzóval végződik, az utótag pedig két mássalhangzóval kezdődik: *szőlő-prés*.

Az azonos alakú szóalakok (homonimák) között több olyan is előfordul, amelyet kétféleképpen lehet elválasztani, ugyanis az azonos alakú szópár egyik tagja egyszerű szó, a másik tagja azonban összetétel. Kétféle az elválasztás akkor, ha az összetételi határ nem esik a szótaghatárra. Például: *el-öl* (igekötős ige) – *e-löl* (határozószó), *el-ég* (igekötős ige) – *e-lég* (melléknév, határozószó), *fel-ül* (igekötős ige) – *fe-lül* (határozószó), *meg-int* (igekötős ige) – *me-gint* (határozószó), *gép-elem* (főnév) – *gé-pelem* (ige). A *közellátás* főnév kétféle jelentése viszont kétféle összetételt takar. Egyrészt kéttagú összetételként jelentheti a rövidlátást (*közel + látás*); ekkor az elválasztási lehetőségek a következők: *kö-zel-lá-tás*. Másrészt háromtagú összetételként jelentheti a közösség szükségleteiről való gondoskodást (*köz + el + látás*), ekkor az elválasztási lehetőségek a következők: *köz-el-lá-tás*.

A két egy szótagú szóból álló összetett közszavak és tulajdonnevek elválasztásakor az előtag az adott sorban marad, az utótag a következő sorba kerül.

<i>bel-ügy</i>	<i>ing-ujj</i>	<i>mint-egy</i>
<i>csak-is</i>	<i>Kis-ar</i> (helységnevé)	<i>Pál-ffy</i>
<i>csak-ügy</i>	<i>kül-ügy</i>	<i>rend-őr</i>
<i>épp-ügy</i>	<i>légy-ott</i>	<i>szám-űz</i>
<i>hol-ott</i>	<i>még-is</i>	<i>vagy-is</i>
<i>hón-alj</i>	<i>mind-egy</i>	<i>vas-út</i>

A kettőnél több szótagból álló összetett közszavakat és tulajdonneveket mind alapalakban, mind képzővel ellátva célszerű az összetételi határon elválasztani egyrészt esztétikai okokból, másrészt a tagolás egyértelműsége érdekében. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az összetételeket csak a szóhatáron lehet megbontani. Ha szükséges, meg lehet szakítani a szót az előtagon vagy az utótagon belül is a szótagolás szabályai szerint. A példasorban csak az összetételi határon történő elválasztást tüntetjük fel:

<i>alag-út</i>	<i>ellen-őr</i>	<i>kül-ügyi</i>	<i>ugyan-is</i>
<i>csak-ugyan</i>	<i>kar-öltve</i>	<i>Nagy-atád</i>	<i>vas-utas</i>
<i>csal-étek</i>	<i>kis-asszony</i>	<i>rend-őri</i>	<i>víg-operai</i>
<i>dél-után</i>	<i>Kis-oroszi</i>	<i>szak-avatott</i>	<i>viszont-eladó</i>
<i>dug-áru</i>	<i>köz-úti</i>	<i>szín-ültig</i>	<i>zápor-eső</i>
<i>egy-előre</i>	<i>külön-élés</i>	<i>tölgy-erdő</i>	

Látható, hogy az elválasztási szabályokon nem változtat az, ha egy összetett szó egészéhez képző járul: *rendőr* + *-i* = *rendőri*, a szó megszakítása változatlanul az elő- és az utótag határán történik: *rend-őri*. Ha akár az előtag, akár az utótag több szótagú, akkor ezeken belül a szótagolás szerinti elválasztás is megengedett: *rendő-ri*. Ugyanígy elválasztható a szótagolás szerint bármelyik összetett szó, ha elő- vagy utótagja több szótagos: *vi-rus-in-ter-fe-ren-cia*, *elekt-ron-op-ti-ka*. Az *interferencia* szó utolsó szótagját alkotó *a-t* és az *elektron* első szótagját alkotó *e-t* csak esztétikai okokból nem lehet a következő sor elejére vinni, illetőleg az előző sor végén hagyni.

Sok olyan összetett szó létezik, amelyekben az összetételi határ egyben szótaghatár is: *vírus-fertőzés*, *házi-asszony*, *malac-sült*, *számító-gép*, *kávé-főző*, *Zala-eger-szeg*, *Anna-mária* stb.

Az igekötők

Az igekötős igék és a belőlük képzett összes származék az összetett szavak sajátos csoportját alkotja, az ún. viszonyozót tartalmazó összetételekét. Elválasztásukkor tehát az igekötő és az ige vagy igei származékszó határán kell megszakítani a szót: *fel-ad*, *fel-ad-vány*, *meg-előzés*, *meg-elégel*, *meg-örzés*, *át-eresztő*, *el-ítél* stb. Az igekötő és az ige vagy igei származék határa is eshet szótaghatárra: *be-sétál*, *ki-készít*, *szét-tör*, *vissza-ad* stb. Az igekötős alakot sem kötelező az igekötő és az ige vagy igei származék határán megszakítani. A több szótagú igekötőt vagy igét, illetve igei származékot a szótagolás szerint kell elválasztani, ha nem az összetételi határon történik az elválasztás: *fel-a-dat*, *meg-kri-ti-zál*, *meg-őr-ző*, *visz-sza-jut-tat* stb.

A legtöbb hibalehetőséget azok az igekötős igék és származékaik rejtik, amelyekben az igekötő mássalhangzóra végződik, az ige vagy igei származék pedig magánhangzóval kezdődik. A mássalhangzóra végződő leggyakoribb igekötők: *agyon-*, *át-*, *benn-*, *el-*, *ellen-*, *fel-* ~ *föl-*, *felül-* ~ *fölül-*, *fenn-* ~ *fönn-*, *keresztül-*, *körül-*, *külön-*, *meg-*, *széjjel-*, *szét-*, *tovább-*, *túl-*, *végig-*. Példák igei utótagokkal: *agyon-út*, *át-ad*, *benn-ég*, *el-áru*, *fel-avat*, *fenn-akad*, *keresztül-enged*, *körül-ír*, *külön-áll*, *meg-áll*, *széjjel-oszlik*, *szét-árad*, *tovább-áll*, *túl-értékel*, *végig-olvas*.

Csonkult előtagú összetételek

Léteznek a magyarban olyan összetett szavak is, amelyekben az utótag csonkult előtaghoz járul: *esernyő, gazdasszony, nyugágy, visszér*. Elválasztásukkor tekintettel kell lenni összetett voltukra, tehát az elő- és az utótag határán nem a szótagolással, hanem az összetétel szerinti tagolással kell élni: *es-ernyő, gazd-asszony, nyug-ágy, vissz-ér*.

A leg- felsőfokok

A felsőfok jele az egyetlen magyar ún. prefixum, azaz a szótő előtt lévő toldalék. A toldalékos alakok elválasztása a szótagolás szabályai szerint történik, a felsőfokjel ennek ellenére az elválasztáskor úgy viselkedik, mintha összetétel lenne, tehát a *leg-* szóelem után szakítjuk meg a szóalakot: *leg-alább, leg-alsó, leg-édesebb, leg-drágább* stb. A *leg-* elválasztása egybeeshet a szótaghatárral is: *leg-szebb, leg-felső* stb. Az ún. túlzófok jelét ugyanígy kell elválasztani, ha a szóalakot a fokjel után szakítjuk meg: *legesleg-alsó, legesleg-drágább*.

Az idegen összetételek

Az idegen nyelvekből átvett összetett szavak közül csak azok tekinthetők összetételnek, amelyeknek legalább az egyik tagjuk önállóan is használatos a magyarban. Ebből következik, hogy az olyan idegen eredetű közszavak és tulajdonnevek, amelyek a forrásnyelvben két vagy több, a magyarban nem önálló létű elemből állnak, az elválasztáskor nem tekinthetők összetételnek, így az elválasztásuk a magyar szótagolás szabályai szerint történik. A görög eredetű *poliglott* szó például a forrásnyelvben összetétel, a magyarban azonban sem a *poli-* előtag, sem a *-glott* utótag nem önálló, így az elválasztás: *po-lig-lott*. Példák a szótagolás szabályai szerint elválasztandó idegen összetételekre (az elválasztást csak a kritikus helyen jelöljük):

<i>aposzt-rofál</i>	<i>fotog-rafál</i>	<i>kong-resszus</i>	<i>prog-nózis</i>
<i>as-piráns</i>	<i>imp-rimál</i>	<i>konk-lúzió</i>	<i>prog-resszív</i>
<i>Belg-rád</i>	<i>inf-láció</i>	<i>konk-rét</i>	<i>pros-pektus</i>
<i>de-magóg</i>	<i>infl-u-enza</i>	<i>kons-pirál</i>	<i>reg-resszív</i>
<i>demok-rácia</i>	<i>inst-rukció</i>	<i>leukop-laszt</i>	<i>rek-lám</i>
<i>demok-rata</i>	<i>inst-ruktor</i>	<i>mikrosz-kóp</i>	<i>rek-lamál</i>
<i>dep-rimál</i>	<i>int-ráda</i>	<i>neu-raszténia</i>	<i>rep-rimál</i>
<i>dest-ruál</i>	<i>kataszt-rófa</i>	<i>obst-rukció</i>	<i>szind-róma</i>
<i>diszk-rét</i>	<i>komp-resszor</i>	<i>pa-noptikum</i>	<i>termosz-tát</i>
<i>eksz-tázis</i>	<i>komp-rimál</i>	<i>parag-rafus</i>	<i>transzk-ripció</i>
<i>exp-lodál</i>	<i>konf-liktus</i>	<i>polig-lott</i>	<i>Zág-ráb</i>

Az akadémiai helyesírási szabályzat értelmében, annak ellenére, hogy a fenti idegen eredetű összetételek a magyarban nem számítnak összetett szónak, az ismertebb elő- és utótagok figyelembevételével történő elválasztás – főként szaktudományi munkákban – szintén elfogadott. Például: *foto-gráfia, mikro-szkóp, termo-sztát* stb. Meglehetősen szubjektív dolog, hogy egy-egy elő- vagy utótagot mennyire tartunk ismertnek. A kétféle elválasztási lehetőséget a helyesírási szótárak jelölik.

Ha egy idegen összetételnek legalább egyik eleme önállóan is él a magyarban ugyanabban a jelentésben, mint az eredeti nyelvben, a szót az összetételekre jellemző elválasztási elv szerint kell megszakítani. A görög eredetű *poliklinika* vagy a latin eredetű *infrastruktúra* szó összetett volta azért nyilvánvaló, mert a *klinika* és a *struktúra* utótag önállóan is használatos a magyar nyelvben. Az elválasztásuk az összetételi határnál a szóelem szerinti tagolás alapján történik: *poli-klinika*, *infra-struktúra*. További példák: *anti-klerikális*, *anti-proton*, *centi-gramm*, *extra-kromoszomális*, *extra-profit*, *inter-akció*, *Jugo-szlávia*, *kilo-gramm*, *melo-dráma*, *mikro-klíma*, *milli-gramm*, *pre-klasszikus*, *proto-plazma*, *transz-urán*, *ultra-projektométer* stb.

Az akadémiai helyesírási szabályzat ennél a típusú idegen összetételnél is megengedi a kétféle elválasztást, tehát a szótagolás elve szerintit és a morfológiai tagoláson alapulót. A szabályzat értelmében ez akkor lehetséges, ha a szó összetett volta a nyelvi tudás számára már kevésbé nyilvánvaló. Ilyen például a latin eredetű *depresszió* főnév, amelynek utótagja önállóan is használatos ugyan a magyarban, tehát alapvetően az összetételi határon kell megszakítani: *de-presszió*, de megengedett a szótagolás szerinti elválasztása is, hiszen az összetett szó jelentése nem áttetsző: *dep-resszió*. További példák: *hidro-szféra* – *hidrosz-féra*, *para-frázis* – *paraf-rázis*, *tranz-akció* – *tran-zakció* stb.

A kötőjellel írt összetételek

Ha egy kötőjellel írt összetett közszót vagy tulajdonnevet a kötőjelnél kell megszakítani, a kötőjelet a sor végén kell hagyni, s a következő sorban általában nem ismétlődik meg. A kötőjelet a sor elején elsősorban szaktudományi munkákban teszik ki újra, kivételes esetekben, amikor nagyon fontos a kötőjeles alapformára figyelmeztetni. Elsősorban tehát helyesírási szabályzatokban, kézikönyvekben, s ami a legfontosabb: helyesírási szótárakban élnek ezzel a lehetőséggel. Lényeges ezenkívül kémiai szakszövegekben is, ahol nagy jelentősége van a kötőjelnek, hiszen az adott anyag szerkezetére utal.

Helyesírási szótárban

lőttvad- Súlyom-
-kereskedő -sziget

Kémiai szakmunkákban

diklór-difluor- nátrium-
-metán -klorid

Ha nagyköötőjellel írt alakulatot szakítunk meg a nagyköötőjelnél, és szaktudományi munkában szükség van a kötőjel megismétlésére a következő sorban, a megismételt írásjel is nagyköötőjel lesz:

Duna- angol-
-Tisza-csatorna -magyar szótár

Ez az ismétlés ugyanakkor felesleges, hiszen a nagyköötőjel önmagában nem jelöl elválasztást.

NEHÉZSÉGET OKOZÓ ELVÁLASZTÁSOK

Kérdéses lehet az idegen -izmus képzővel ellátott szavak elválasztása abból a szempontból, hogy egyszerű vagy összetett szónak számítanak-e. Az *izmus* ugyanis önálló szóként is létezik, képzőelvonással keletkezett főnév a magyarban. Ettől függetlenül az

egzisztencializmus, szimbolizmus, szürrealizmus stb. alakok képzett formák, s mivel a szótó után elhelyezkedő magyar toldalékok egyetlen esetben sem kezelendők utótagként, így az -izmus végű főneveket teljes egészében a szótagolás szabályainak megfelelően kell elválasztani: *eg-zisz-ten-ci-a-liz-mus*, *szim-bo-liz-mus*, *szür-re-a-liz-mus* stb. Természetesen az -ista képzős főnevek elválasztása ugyanígy történik: *re-a-lis-ta*, *fu-tu-ris-ta*, *mar-xis-ta*. Tekintve, hogy mindkét képző magánhangzóval kezdődik, elválasztáskor az -ista vagy az -izmus csak akkor képes új sort kezdeni, ha a tő, amelyhez járul, magánhangzós végű: *dada-izmus*, *ego-ista*, valamint akkor, ha a tő néma betűre végződik, s így a képző eleve kötőjellel kapcsolódik: *voltaire-izmus*. Bár ez utóbbi esetben a köznyelvi kiejtésen alapuló, a fonémákat alapul vevő forma szótagolása a következő: [vol-te-riz-mus], a kötőjelnél való megszakításkor ennek rovására mégis az esztétikai alapú elválasztást érvényesítjük.

Az *egyszersmind* és az *idestova* külön említésre méltó háromtagú összetétel. Az összetett szó második eleme tulajdonképpen az elő- és az utótagot kapcsolja össze: *egyszer – mind*, *ide – tova*. Az *s* kötőszó az egyetlen magyar szó, amely egy mássalhangzóból áll. Az említett két szó elválasztásakor a kötőszó bármelyik taghoz csatlakozhat: *egyszers-mind* vagy *egyszer-smind*, *ides-tova* vagy *ide-stova*.

Gyakori elválasztási hiba okozója az *elegyes* és a *negédes* melléknév, valamint a *jobbágy* és a *kénese* főnév. Sokan ezeket a szavakat összetételeknek gondolják, holott nem azok. Ebből következik, hogy a szótagolás szabályai szerint kell elválasztani őket. Az *elegyes* a régi magyar *elegy* határozószó származéka, tehát az elválasztási lehetősége: *ele-gyes*. (Az első *e* magánhangzónál csak esztétikai szempontból nem szakítható meg a szó.) A *negédes* melléknévnek nincs kapcsolata az *édes* melléknévvel, elválasztása tehát: *ne-gé-des*. A *jobbágy* főnév valószínűleg a *jó* melléknév középfokú alakjának régi kicsinyítő képzős változata, elválasztása: *job-bágy*. A *kénese*, a higany régi elnevezése, nem a *kén* és az *eső* összetétele, hanem török jövevényszó, elválasztása: *ké-ne-ső*. Mindezzel szemben az eredetileg összetett *csecsemő* főnevet mégsem az elő- és az utótag határán kell elválasztani, hanem a szótagolás szabályait kell alkalmazni rá: *cse-cse-mő*. Ennek oka az -*emő* utótag ma már teljesen elavult voltában rejlik.

Az írásjelek egyezményes grafikai jelölések. Szerepük alapvetően kettős. Egyrészt ki-fejezik az írott nyelvben a különféle szerkezeti egységek jelentéstani és nyelvtani tago-lását. Ez elsősorban a mondatokra, a szószervezetekre és a szavakra vonatkozik. Más-részt az írásjelek az ún. intonációs-értelmi tagolás eszközei is, vagyis a beszédnek be-tűjelekkel ki nem fejezhető sajátosságaira utalnak. A nyelvtani és az intonációs-értelmi tagolás nem független egymástól.

Az írásjelhasználat szabályai általában a nyelvtani viszonyokhoz igazodnak. Az írásjelek tagolják a gondolatokat, tükrözik a különféle szerkezeti egységek egymáshoz kapcsolódását, tehát elkülönítik, illetve összekapcsolják a beszédegységeket: a mon-dattömböket, a mondatokat, a tagmondatokat és bizonyos esetekben az egyes mon-datrészeket is. Jelölhetnek nyelvtani viszonyt, helyettesíthetnek mondatrészeteket, kötőszókat, kiemelhetnek, illetve mellékes, lényegtelenebb jelentésűvé tehetnek mon-datokat vagy mondatrészeket, de utalhatnak választási lehetőségre is.

Az intonációs-értelmi szerephez elsősorban a mondatfajtanak megfelelő beszédal-lam jelölése tartozik. A mondatfajta jelölésén túl – főként előadásra szánt szövegek-ben – az írásjelek fontos szerepet kapnak a hangzás együttesében. Irányítják ugyanis a hangerőt, a hangmagasságot, a hanglejtést, a szüneteket, a ritmust és a ritmusváltást.

Az írásjelek segíthetik a finomabb jelentésbeli és hangulati árnyalatok kifejezését is az írott nyelvben. Továbbá stilisztikai vagy retorikai funkciójuk lehet a figyelemfelhí-vás, a szöveg tartalmának megkérdőjelezése, a szaggatott, töredezett előadásmód, a vá-ratlan fordulat jelölése, a kétkedés, a gúny vagy más jelentésárnyalat szempontjából.

Az írásjelhasználat szabályait az írásjelek funkció szerinti osztályozása alapján tár-gyaljuk, a helyesírási szabályzat felépítését követve. Ez a módszer azért tűnik célsze-rűbbnek, mint az írásjelek szerinti felosztás, mert általában nem arra keresünk választ, hogy egy-egy írásjel mire használandó, hanem arra, hogy egy adott helyzetben szüksé-ges-e írásjelet használni, és ha igen, az adott szerepben melyik a legmegfelelőbb.

AZ ÍRÁSJELHASZNÁLAT KÖTELEZŐSÉGI SZABÁLYAI

Az írásjelhasználat szabályait három nagy csoportba lehet osztani a szabályok érvé-nyességi foka szerint.

1. A kötelező írásjelhasználat. Vannak kötelező érvényű szabályok, ez pedig azt je-lenti, hogy az írásjelet az adott szerepkörben mindig ki kell tenni. Ilyenek a szöveg szerkezeti tagolására vonatkozó előírások. A legfontosabbak:

• Az összefüggő szöveg mondatainak végén kötelezően mondatzáró írásjel áll, és nagyobb részt kötelező jellegűek a mondatzáró írásjelek fajtáira vonatkozó szabályok is:

Esik az eső.

Esik az eső!

Esik az eső?

• Az összetett mondatok tagmondatait is mindig írásjelek választják el egymástól, akár van, akár nincs kötőszó közöttük: *A kéz mozog, a láb pihen.* ♦ *A kéz mozog, de a láb pihen.* ♦ *Szeretném, ha szeretnének.*

• Ugyanígy kötelező az írásjelhasználat a mellérendelő szószerkezetek tagjai között, néhány jól körülhatárolható kivételtől (pl. *kiflit és tejet*) eltekintve: *kicsi, de erős; ma én, holnap te; szép, sőt gyönyörű.* A közbevetést, a hátravetést és rendszerint az értelmezőt is mindig írásjelek jelölik: *Budapesten szerzett diplomát – tanárit – 1967-ben.* ♦ *Budapesten szerzett diplomát, tanárit.* ♦ *Budapesten szerzett diplomát (1967-ben).*

• A kötelező írásjelhasználattal szemben léteznek olyan szabályok, amelyek tiltják az írásjelek használatát. Tilos például vesszőt tenni a jelzős szerkezetekben a bővítmény és az alaptag közé: *Péter könyve, kétezer forint, harsány színek;* a tárgyas és határozós szerkezeteket alkotó tagok közé, ha a tárgy, illetve a határozó nem hátravetés: *könyvet olvas, gyorsan ír;* a kapcsolatos és a választó mellérendelésben, ha a tagokat és, s, meg, valamint az egyszerű vagy kötőszó kapcsolja össze, s nem hátra- vagy közbevetések: *Géza és Gizi meg Gedeon; pénzt vagy életet stb.*

2. A választható írásjelhasználat. A választható írásjel-használati szabályokon belül többnyire a közlési szándék a meghatározó.

Ennek egyik fajtája fakultatív jellegű. Ez azt jelenti, hogy az adott szerepben választani lehet az írásjeles és az írásjel nélküli forma között. A közlő választásától függ, hogy kiteszi-e az írásjelet például akkor, ha nyelvtanilag nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy az adott mondat szerkezetileg egyszerű vagy összetett: *Sokat tanultak(,) és kitűnően vizsgáztak a hallgatók.* A fakultatív írásjelhasználatot itt a mondatdologi szerkezet elemzési bizonytalansága magyarázza. Ilyenkor az írásjelhasználat nem szigorúan előíró jellegű. Teljes mértékben fakultatív, s a közlési szándéktól függ az alany és az állítmány közötti írásjelhasználat, ha a szószerkezet felépítésében és jelentésében megengedi, de nem írja elő az írásjel kitételét: *A neve Máté.* ♦ *A neve: Máté.* ♦ *A neve – Máté.* Az alany és az állítmány közötti írásjelezésnek stilisztikai és retorikai szerepe van elsősorban.

Főként a közlőtől függ, hogy egy mondatrészt vagy tagmondatot közbevetésnek vagy hátravetésnek szán-e. Ha azonban egy mondatrész közbevetés vagy hátravetés, az írásjelezése kötelezővé válik. Ugyanazt a mondatrészt tehát, ha közbevetés vagy hátravetés, kötelezően írásjelezni kell, de ha a közlő szándéka szerint nem közbevetés vagy hátravetés, nem szükséges írásjelet kitenni. Mivel a tagmondatok írásjelezése mindig kötelező, ha közbevetésként vagy hátravetésként jelennek meg, az alkalmazható írásjelek köre bővül, illetőleg választhatóvá válik.

A választható írásjelhasználatnak másik fajtája, amikor az írásjel kitétele kötelező érvényű, de az írásjel fajtája megválasztható a kifejezendő tartalomtól és a kifejezési szándéktól függően. Ilyen például a tagmondatok tagolását kifejező, a tagmondathatáron álló vessző, gondolatjel, kettőspont és pontosvessző. Hasonlóképpen lehet hasz-

nálni a mondatrészeket elválasztó kötelező írásjeleket, ha a választást az adott mondatrész nyelvtani és jelentésbeli környezete lehetővé teszi. Ezek a vessző, esetenként a pontosvessző, a gondolatjel és a kettőspont. A közbevetéseket jelölő páros írásjelek, a vessző-, a gondolatjel- és a zárójelpár, szintén felcserélhetők egymással. A hátravetések választható írásjel-használati szabálya a közbevetésekével egyezik, azzal a különbséggel, hogy itt, a zárójelet kivéve, nem páros írásjeleket kell használni.

A mai írásgyakorlatban választható az alárendelő összetett mondatok mondatzáró írásjele is, ha ún. függő kérdő, felkiáltó, felszólító és óhajtó mondatról van szó. (A függő kérdést illetően ez csak akkor igaz, ha a tagmondatatháron kettőspont áll.) Például: *Mondd már meg, hogy mit forgatsz a fejedben!* ♦ *Mondd már meg: mit forgatsz a fejedben?* Választható a mondatzáró írásjel akkor is, ha egy mondat formája és szerepe szerint nem ugyanabba a mondatfajtába tartozik. A formailag kérdő, szerepe szerint felkiáltó mondatokat kérdőjellel és felkiáltójellel egyaránt le lehet zárni annak függvényében, hogy az író melyik jellemzőt tartja fontosabbnak: *Micsoda dolog ez?* ♦ *Micsoda dolog ez!*

3. A nem szigorúan előíró jellegű írásjelhasználat. A kötelező és a választható írásjel-használati szabályok mellett ajánlások is léteznek, amelyek természetesen nem szigorúan előíró jellegűek. Ezek alkalmazása ilyenkor kizárólag a közlő megítélésétől, stílusától, hangulati-érzelmi indíttatásától függ, s elsősorban stilisztikai és retorikai szerepük van. Részben ide tartozik a figyelemfelkeltő és tömörítő kettőspont, például a már említett alany-állítmányi viszonylatban. Ilyen a zárójeles kérdőjel és felkiáltójel használata is: *Megbeszéltük a leglényegesebb (?) kérdéseket*, valamint a gúnyos vagy más jelentést hordozó idézőjel: *Igazán „kellemes” este volt*. A váratlan fordulatot jelölő gondolatjel bármely mondatrész elé kitehető: *Oda szeretnék menni hozzá, de – félek tőle*, valamint ide tartozik a szaggatott, töredezett előadásmódra vagy elhallgatásra utaló három pont: *Nem tudom..., miért..., miért tettem...*

AZ ÍRÁSJELEK FORMAI JELLEMZŐI

Pont

A pont mindig alsó helyzetű, és az előtte álló szó utolsó betűjéhez vagy más írásjelhez szóköz nélkül kapcsolódik, de a következő szó első betűjétől szóköz választja el: *Itthon maradunk.* ♦ *Budapesten szerzett diplomát (tanárit).* ♦ *Manapság sok kft. alakul.* A számjegyekhez szintén szóköz nélkül kapcsolódik: *1994. június 14.; 2003. IV. 29.* A pont után nincs szóköz, ha szintén szóköz nélkül kapcsolódó írásjel követi: *(kft., bt.);* ha a pont az öt- vagy többjegyű számok tagolásképe: *12.345 (vö. 317);* ha verziószámot tagol: *Windows 3.1;* ha az időpont részét alkotja: *az érkezés időpontja: 10.35.*

Három pont

Mondatzáró írásjelként szokás három pontot használni annak érzékeltetésére, hogy a mondat félbeszakadt, nem fejeződik be. A három pont szóközők nélkül kapcsolódik a mondat utolsó szavához. A harmadik pont után nincs szóköz, ha olyan újabb írásjel

követi, amelyik szóköz nélkül kapcsolódik, például kérdőjel, felkiáltójel vagy idézőjel. Például: *Ha nem hagyod ezt abba, akkor...* ♦ *Olyat mondok, hogy...!* ♦ *Akkor most...?* ♦ „Elgondolkodtató...”

A három pont a mondaton belül is kifejezhet félbeszakítást, töredezettséget, elhallgatást vagy kihagyást. Ilyenkor szóköz nélkül kapcsolódik az előtte álló szó utolsó betűjéhez, ellenben a következő szó első betűje elé szóközt teszünk: *En olyan... nehéz felfogású ember vagyok.* Idézéskor gyakori, hogy a három ponttal jelölt kihagyott nyelvi egység szögletes zárójelbe kerül. A zárójelen belül a három pontot szóközők nélkül kell használni: „A római társadalom értékrendjében az első helyen a polgárok testületének, az engedelmeskedni és uralkodni egyaránt tudó katona politikusoknak az erényei [...] álltak.” Ha a három pont a mondat elején áll, az utána következő szóhoz szóköz nélkül kapcsolódik: ...és elindultunk.

Kérdőjel

A kérdőjel előtt nincsen szóköz, tehát közvetlenül követi az őt megelőző szó utolsó betűjét vagy más írásjelet: *Szeretsz?* ♦ *Megérkezett már Péter (a testvéred)?* A kérdőjel után azonban mindig szóköz található, leszámítva azt a néhány esetet, amikor szóköz nélkül kapcsolódó írásjel követi, például ha a kérdő mondat zárójelben áll: *(Mikor kell elindulni?)*. Stilisztikai kifejezőeszközként a kérdő mondatot lezárhatja egyszerre több, általában három kérdőjel is. A kérdőjelek szóköz nélkül követik egymást: *Ezt épp te kérdezed tőlem???*

Felkiáltójel

A felkiáltójel szóköz nélkül követi az előtte álló szó utolsó betűjét vagy más írásjelet, utána azonban szóközt kell hagyni: *Andris! Gyere ide!* ♦ *János nagyon „kedves”!* A felkiáltójel után akkor nincsen szóköz, ha olyan írásjel követi, amelyik szorosan tapad, például ha a felkiáltó, felszólító vagy óhajtó mondat zárójelben áll: *(De szeretnék gazdag lenni!).* A fokozott érzelem kifejezője lehet a mondat több, általában három felkiáltójellel való lezárása. A felkiáltójelek szóköz nélkül követik egymást: *De csodálatos ez a festmény!!! ♦ Futás!!! ♦ Meneküljetek!!!*

Vessző

A vessző tapad az előtte lévő szó utolsó betűjéhez vagy más írásjelhez: *Hol fenn, hol lenn.* ♦ *Péter – a testvérem –, valamint a macska van otthon.* A vessző után viszont mindig szóközt kell tenni, kivéve, ha tizedesvesszőről van szó: 12,34.

Pontosvessző

A pontosvessző előtt soha sincs szóköz, tehát mindig közvetlenül követi az előtte álló szó utolsó betűjét vagy ritkábban más írásjelet: *Eddig jól megvoltunk; most váljunk el-lenségekké?* ♦ *Kabátja a földet verte (gyapjúkabát volt); télen-nyáron ezt hordta.* A pontosvesszőt mindig szóköz követi.

Kettőspont

A kettőspont előtt nincsen szóköz, akár egy szó utolsó betűje, akár más írásjel után áll: *A cél: sikeresen megoldani minden feladatot. ♦ Fejében már körvonalazódott a „megoldás”: el kell csábítani a fiút.* (A kettőspontot a matematikai osztás funkciójában lásd 317.) Tagoló írásjelként a kettőspontot szóköz követi. Ezalól kivételnek számít az időpont írása, amikor is a pont helyett kettőspont áll a digitális kijelzésű órákon. Ilyenkor sem a kettőspont előtt, sem utána nem kell szóközt hagyni: *Az indulás időpontja: 10:35. ♦ 13:50-kor érkezem.*

Kötőjel

A kötőjel középső helyzetű, és általában tapad az előtte és az utána álló szó utolsó, illetve első betűjéhez: *Csepel-sziget, anyagcsere-vizsgálat, hasznáلتautó-kereskedés.* A kötőjel elválasztójelként a sor végére kerül. Kizárólag szakmunkákban – például a helyesírási szótárakban vagy a kémiai írásbeliségben –, ha kötőjellel írt szavakat a kötőjelnél kell elválasztani, a kötőjel szigorúan kötelező jelleggel megismétlődik a sor elején is:

<i>földrajzinév-</i>	<i>dihidrogén-</i>
<i>-bizottság</i>	<i>-foszfát-ion</i>

Nem tapad a kötőjel az előtte lévő szóhoz vagy más írásjelhez, ha két vagy több egymás után következő összetett szónak azonos az előtagja, és az előtag nem ismétlődik meg minden összetételben, tehát csak az első összetett szóban írjuk ki: *gépgyártó, -szerelő és -javító műhely.* Szóköz választja el a kötőjelet az utána következő szó első betűjétől, ha két vagy több egymás után következő összetett szónak azonos az utótagja, és ez az utótag nem ismétlődik meg minden szóban: *tej-, zöldség- és gyümölcs-felhozatal.*

Nagykötőjel

A nagykötőjel is középső helyzetű, de hosszabb és keskenyebb, mint a kötőjel. Hosszúsága megegyezik a gondolatjel hosszúságával. A nagykötőjel néhány kivételtől eltekintve mindig tapad az előtte és az utána következő szóhoz vagy számjegyhez: *Ferencváros–Újpest-mérkőzés; Geiger–Müller-számlálócső; 1994–2001.* Szóköz akkor kerül a nagykötőjel elé és mögé, ha több szóból álló, bonyolultabb írásmódú szerkezeteket kapcsol össze: *f. hó 5. – f. hó 25.* Ha a nagykötőjel a sor végére kerül, elválasztójelként is használjuk:

*Hadrovics–
Gáldi-szótár*

Gondolatjel

A gondolatjel és a nagykötőjel között az a különbség, hogy a gondolatjel mindig szóközzel kapcsolódik az előtte álló szó utolsó betűjéhez (vagy a számjegyhez, ritkábban más írásjelhez), s nem tapad a következő szó első betűjéhez (vagy számjegyhez): *Gondolt egyet, és elindult – vissza a cellába. ♦ „Ismerni a jót könnyebb, mint követni” – írta*

Kölcsey az unokaöccsének. A gondolatjel a közbevetések jelölőjeként páros használatú. Ha a második gondolatjel után vessző vagy pontosvessző következik, a két írásjel között nincsen szóköz: *Az orvosi egyetemen szerzett diplomát – fogorvosit –, de író lett.*

Párbeszédjel

A párbeszédjel a gondolatjellel azonos hosszúságú és formájú írásjel. Elsősorban szépirodalmi művekben és a publicisztikában használatos, ha az író valakinek a szavait úgy idézi, hogy az idéző mondat megelőzi az idézetet, és az idézet új sorba kerül. A párbeszédjel a bekezdés élén áll, s utána törhetetlen szóköz következik:

Reménykedve kérdezte:

– *Ugye, hiszel nekem?*

Ha az író idéző mondata követi a szereplő szavait, az idézetet párbeszédjel és gondolatjel fogja közre:

– *Ugye, hiszel nekem?* – *kérdezte reménykedve.*

Zárójel

A zárójel lehet kerek (), szögletes [], kúpos < >, ritkábban kapcsos { }. Alapvetően a kerek zárójelet használjuk, a többi zárójelfajtát az azon belüli zárójelezésre szokás alkalmazni a fenti sorrend szerint. A zárójel mindig párosan használt írásjel, tehát van egy nyitó és egy berekesztő tagja. A nyitó zárójelet szóköz választja el az előtte álló szó utolsó betűjétől (számjegyétől) vagy más írásjeltől, utána azonban nincsen szóköz. A berekesztő zárójel előtt nem található szóköz, vagyis tapad az előtte lévő szó utolsó betűjéhez (számjegyhez) vagy más írásjelhez. A berekesztő zárójel után következő szó első betűjét szóközzel kell elválasztani, akárcsak a zárójel utáni olyan írásjel is, amelyik szóközzel kapcsolódik. Ha a berekesztő zárójelet olyan írásjel követi, amely szóköz nélkül kapcsolódik, a berekesztő zárójel és e között az írásjel között nincsen szóköz:

Feleségét (Katit) negyven évvel ezelőtt ismerte meg.

Feleségét („a nagyságos asszonyt”) évtizedek óta ismeri.

Feleségét – akit ő csak Katinak hív (Ferenczy Katalin) – negyven éve ismeri.

Negyven éve ismeri feleségét (Ferenczy Katalint).

(Feleségét, Katit, negyven évvel ezelőtt ismerte meg.)

(Feleségét, Katit negyven évvel ezelőtt [1963-ban] ismerte meg.)

A kerek berekesztő zárójel önállóan is állhat: kiemelt helyzetű, tagolásra szolgáló betűk után. Ilyenkor a berekesztő kerek zárójel szóköz nélkül kapcsolódik a betűhöz: a) alany, b) állítmány, c) tárgy.

Idézőjel

Háromféle idézőjelet használunk. Az alapforma az ún. macskakörmös: „”. Az ún. lúd-lábat »« általában idézetben belüli idézőjelként alkalmazzuk: *„János nagyon »furcsa« ember.”* A harmadik idézőjel (’ ’) főként akkor használatos, ha egyenes idézetben másodlagos idézőjel szerepel (egyenes idézetben ugyanis az eredeti, idézett szöveg idé-

zőjelei egy fokozattal lejjebb kerülnek), illetve használatos még nyelvészeti szakszövegekben jelentésjelként.

Az idézőjel páros írásjel. A kezdő idézőjel mindig alsó helyzetű és 99-es alakú, a berekesztő idézőjel ugyanilyen formájú, viszont felső helyzetben van. A lúdláb kezdő jele balra, berekesztő jele jobbra nyílik. A harmadlagos idézőjel két jele egymással egyező irányú: a kezdő és a záró idézőjel egyaránt 9-es alakú. A kezdő idézőjelet szóközzel kell elválasztani az előtte álló szó utolsó betűjétől (vagy a számjegytől), az utána álló szó (számjegy) azonban mindig szóköz nélkül kapcsolódik az idézőjelhez. A nyitó idézőjel előtt akkor nincsen szóköz, ha olyan írásjel előzi meg, amelyik szorosan tapad, például nyitó zárójel. A berekesztő idézőjelhez az előtte álló szó utolsó betűje (vagy a számjegy), valamint más írásjel mindig tapad, míg utána szóközt kell tenni, kivéve, ha olyan írásjel következik, amelyik szóköz nélkül kapcsolódik: *Ezek a szokatlan „jelzések” ismeretlenek voltak számunkra.* ♦ „Az úszás kedvező hatással van a gerincoszlopra.” ♦ „A mindenséggel mérd magad!” – írja József Attila. ♦ Egyik legkedvesebb olvasmányom „A kis herceg”. ♦ („A beszédhiba, beszédzavar a beszédképzés valamilyen rendellenessége.”) ♦ Ez a szó ebben a mondatban 'azonos' jelentésben szerepel.

Egyéb írásjelek és szimbólumok

A fent felsoroltakon kívül egyéb, ritkábban használatos írásjeleket, valamint az írásjelekéhez hasonló funkciójú szimbólumokat is ismerünk:

+ az összeadás jele	' a hiány jele
– a kivonás jele	” az ismétlés jele
· vagy × vagy * a szorzás jele	° a fok jele
: vagy / az osztás jele	~ tilde, az ismétlés vagy a megfelelés jele
= az egyenlőség jele	/. a fordíts! jelölése
≈ a közel egyenlő jelölése	' a perc jele
% a százalék jele	" a másodperc jele
‰ az ezrelék jele	@ „kukac”, az elektronikus levelek címében alkalmazott jelölés
/ a vaglyagosság jele	& az et (és) jele
§ a paragrafus jele	# kettős kereszt a számok előtt
* vagy † a jegyzet jele	

A matematikai és egyéb képletek szedése nagy felkészültséget kívánó tipográfiai feladat. Ennek elvégzésére manapság különféle számítógépes programok szolgálnak, amelyek szabályosan megoldják a közök megfelelő beosztását is. Az összeadás és az egyenlőség jelét ritkábban szavak között is használjuk, a jel ilyenkor is szóközökkel kapcsolódik a szó első vagy utolsó betűjéhez: $mi = én + te + ő$.

A középső helyzetű pont a matematikában általános a szorzás jelölésére. A szorzókereszt a méretezésben és a vektoriális szorzatokban alkalmazott matematikai jel. A csillag a szorzás jeleként pedig elsősorban a számítógépes írásgyakorlatban terjedt el. (A matematikai jeleket lásd még 301–302.)

A százalék, a fok és a paragrafus jele a teljes szó helyett áll. A paragrafusjel mindig szóközzel kapcsolódik az előtte álló sorszámnévhez. Ezt a sorszámnevet számjeggyel írjuk, és a számjegyet követő pont és a paragrafusjel között szóköz áll: 3. §. Toldaléko-

laskor a toldalék szóköz nélkül, kötőjellel követi az írásjelet: *a 3. §-ban*. A százalék jele a paragrafus jelével ellentétben szóköz nélkül követi a számjegyekkel írt tőszámnevet: *10%*, a toldalék pedig ugyanúgy kötőjellel, szóköz nélkül kapcsolódik: *10%-os*. Ugyanígy kell eljárni az ezrelékjel használatában is: *10‰*, *10‰-es*. Szintén szóköz nélkül kapcsolódik a számjegyekkel jelölt tőszámnévhez a felső helyzetű fokjel: *3°*. Toldalékos alakja a paragrafus és a százalék jeléhez hasonlóan kötőjellel írandó: *3°-kal*. A fokjel előtt szóközt kell azonban hagyni, ha a Celsius-fok jele előtt áll: *35 °C*.

A vaglyagosság jele két szó vagy szórész között a választó mellérendelő viszonyt jelöli, s mindig szóközök nélkül kapcsolódik: *közvetett/közvetlen*. A vaglyagosság jelét elválasztójelként is használhatjuk, ha sor végére kerül:

közvetett/

közvetlen

A ferde vonalat mint írásjelet a számokkal együtt is gyakran használjuk a törtszám jelölőjeként: *1/4*, ez azonos ezzel a formájával: *¼*.

A lábjegyzetet rendszerint felső helyzetű csillaggal vagy ugyancsak felső helyzetű arab tőszámokkal jelöljük. Mindkét jel szóköz nélkül tapad az előtte álló szó utolsó a betűjéhez: *szemantika** vagy *helyesírás*³. Magában a lábjegyzetben viszont a felső indexben lévő jel nem tapad a lábjegyzet szövegének első betűjéhez: ** A szemantikai... vagy*³ *Helyesírás...*

A magyar írásban meglehetősen korlátozott használatú hiányjel vagy más néven aposztróf felső helyzetű, és szorosan tapad az előtte lévő szó utolsó betűjéhez vagy az utána következő számjegyhez. Ha egy szó utolsó betűjéhez tapad, az alakja 9-est formáz: *Hál' istennek*. Évszámokban, jöllehet nem kötelezően, az ezres és a százás érték hiányának fakultatív jeleként is 9-es formájú: *'94*.

Az ismétlés jele – a két egymás melletti függőleges vonal – meglehetősen ritkán használt írásjel, elsősorban kézzel írt szövegekben alkalmazzuk. Ez az írásjel az alatt a szó alatt található, amelynek az ismétlődését jelöli. Az ismétlés jele előtt és után általában nagyobb térköz található. A térköz nagyságát annak a szónak a hosszúsága határozza meg, amelyre az ismétlés jele vonatkozik. Kézírásban a jel előtt és után rendszerint középső helyzetű vízszintes vonalat húzunk. Ezek a vonalak gépelt, illetve szedett szövegben elmaradnak, a jel 99-es alakú, tehát az elsődleges idézőjellel azonos formájú:

Helyezés	Név	Lakóhely
1.	Kardos Vera	Budapest
2.	Siklósi Anna	"
3.	Péter László	"

Ugyancsak az ismétlés, illetőleg a megfelelés jele a betűk középvonalában lévő hülámos vonal, az ún. tilde. Főként szótárakban alkalmazott írásjel. A címszót helyettesíti, s használatának elsősorban helytakarékosági oka van. Ezt a jelet szóköz nélkül követi a toldalék. Példák *A magyar nyelv értelmező szótárából*:

iskolakötelezettség *fn* (hiv) 1. Az az állapot, hogy valaki iskolaköteles. Az ~ határa; az általános ~ról szóló törvény; túlhaladta az ~et.

A szótárak alkalmazzák az ékezetes tildét is, például:

darakása *fn* *Vízben v. tejben kásává főtt búzadara*. A beteg csak ~t ehetik.

A tilde a megfelelés jelölőjeként főképp a nyelvészeti szakirodalomban használatos.

Általában két szó között áll, és szóköz választja el a megelőző szó utolsó és a következő szó első betűjétől: *föl ~ le, fergeteg ~ forgatag*.

A 'fordíts!' jelentésű írásjel sohasem szerves része a folyamatos szövegnek. Általában magában áll a lap alján, a jobb sarokban. A szövegtől többnyire sorköz vagy sorközök választják el.

Az elektronikus levelek címében használt ún. kukac a felhasználó nevét választja el a kiszolgáló nevéől. Alkalmazása a következő: *kopasz@freemail.hu*. A @ előtt és után nincsen szóköz.

A perc és a másodperc jele kizárólag számjegyekkel együtt állhat. Mindig tapadnak az őket megelőző számjegyekhez: *20' 15''*.

Az és kötőszó helyett használatos rövidítésszerű jelet szóközök választják el az előtte és az utána álló szótól: *Zimmer Ferenc & Társa Kft.* Nincs azonban szóköz a rövidítésekben: *K&H*.

A kettős kereszt szóköz nélkül kapcsolódik az utána következő számjegyekhez: *#158*.

AZ ÍRT SZÖVEG ÍRÁSKÉPE

Az írott szöveg írásképe a szokás szabályozza. Az írásképek keretet ad a könyvoldal vagy újságoldal, illetőleg a papírlap nagysága. Ezen belül a keret, amelyben a szöveg található, az ún. laptükör. A folyamatos szöveget a folyamatos írás jelzi. Az egy oldalon látható több szöveget helyköz, újságokban sokszor vonal is elkülöníti. A szövegek különféle formákat kapnak. A folyamatos szövegek betöltik az egész oldalt, a tükröt, az újságcikkek, szótárak, lexikonok szócikkei egymás mellett több hasámban helyezkednek el, a versek a tükrök közepén találhatók, a reklámok, hirdetések kerettel elválasztva változatos elrendezést mutathatnak.

A sorköz tagoló szerepe

Ha egy írásműnek címe van, a cím mint a szöveg első eleme mindig kiemelt helyzetű. Vagy külön lapon található, vagy a szövegtől térben elkülönül, több sorköz választja el, rendszerint nagyobb betűvel van írva, s eltérhet a betűtípusa is. A hosszabb szövegek általában fejezetekre tagolódnak, a fejezetek alkotják a szöveg szerkezeti vázát. A fejezeteket gyakran saját címük vagy számuk különíti el egymástól. Ezen túlmenően egy új fejezet sokszor új lapon kezdődik, vagy több sor választja el az előző fejezettől. A fejezetek tovább tagolódhatnak alfejezetekre vagy kisebb, tematikusan szorosabban összetartozó részekre. Ezek a részek kaphatnak alcímet, vagy tagolóeszköz lehet a számozás is. Rövidebb, így nagyobb fejezetekre nem tagolódo szövegekben szintén elkülönülhetnek a tematikusan szorosabban összetartozó szövegrészek. A folyamatos szövegekbe illesztett ábrák és táblázatok rendszerint nagyobb térközzel különülnek el a szövegtől.

A levelek hagyományosan kialakult írásképeben is fontos tagoló szerepet tölt be a sorköz. Mindig sorral szokás elválasztani a megszólítást, a dátumot és az aláírást a levél szövegének többi részétől. A megszólítás és az aláírás elrendezésében a nagyobb térközön kívül más grafikai eszközök is szerepet kaphatnak: a megszólítás általában, bár nem szükségszerűen, a lap közepére, az aláírás pedig többnyire a jobb sarokba kerül.

Tisztelt Főigazgató Úr!

Alulírott, Kovács Mihály Imre, azzal a kéréssel fordulok Önhöz, hogy számomra a 2002/2003-as tanévben a kollégiumi elhelyezést biztosítani szíveskedjék.

Budapest, 2002. szeptember 3.

Tisztelettel
Kovács Mihály Imre

A bekezdés

A fejezetek vagy a szorosabban összetartozó szövegrészek bekezdésekre tagolódnak. A bekezdésekre tagolt szöveget könnyebb olvasni és megérteni, mert a tagolás, a bekezdés megjelöli a szöveg témaváltásait, és lehetőséget ad az olvasónak arra, hogy olvasás közben egy pillanatra összegezze az addig olvasottak jelentését, és ezzel a tudással folytassa az olvasást. A bekezdések legáltalánosabb alaki jelölője a bekezdés első sorának beljebb kezdése.

A különböző közlekedési eszközök térhódításával és elterjedésével sokan azt jósolták, hogy az emberek nem fognak többet vonaton utazni, hanem elsősorban a gyorsabb autót és a repülőgépet veszik igénybe. Így a vasutak tönkremennek majd, hiszen üres vonatokat nem érdemes közlekedtetni.

A „jóslat” nem vált be. A vasút világszerte megújult, fejlődött, és ma is a legnépszerűbb szárazföldi közlekedési eszköz.

A legfejlettebb vasúti technikával rendelkező országokban már olyan vonatok közlekednek, amelyek óránként 200 km-es vagy még ennél is nagyobb sebességet érnek el.

A szóköz

Az írás tagolásában a legkisebb, ám a legfontosabb szerepet a szóköz tölti be. Szóközöt kell hagyni értelemszerűen a szavak között, valamint az írással lezárt mondatok és tagmondatok között, a zárójelek és az idézőjelek közé foglalt közlési egységek előtt és után, a gondolatjelek előtt és után stb. Szóköz nélkül kapcsolódik viszont a legtöbb írásjel a szavak utolsó betűjéhez.

A MONDATNÁL NAGYOBB SZÖVEGEGYSÉGEK ÍRÁSJELEZÉSE

A mondatnál nagyobb szövegegységek írásjel-használati jellegzetességeivel az akadémiai szabályozás nem foglalkozik. Így a következőkben az írásgyakorlatban található rendszert foglaljuk össze.

A töredezett szövegszerkesztés, a hosszabb szünetek jelölése

Elsősorban a szépirodalomban és a publicisztikában, valamint az interjúkban használatos a beszélt nyelvre jellemző töredezettség, a hosszabb szünetek jelölése. Ennek legfőbb kifejezőeszköze a három pont. Az írásjelezés ilyenkor írói stíluszeszköz, alkalma-

zása a mindennapi írásgyakorlatra nem jellemző. A szépirodalmon és az interjúkon kívül azonban az internetes csevegőforumok (tehát a beszélt nyelv szabályaihoz jobban közelítő írott nyelvváltozat használói) is alkalmazzák.

Kicsordultak a könnyeim, mert a nagyapámra gondoltam... Meg az anyukámra...

Ha egy ilyen szövegben felkiáltó, óhajtó, felszólító vagy kérdő mondatok is vannak, akkor a mondatzáró felkiáltójel vagy kérdőjel után kell kitenni a három pontot.

Honnan tudnák ezek a gyerekek, hogy hogyan kell viselkedniük veszély esetén?...

Párbeszédekben három ponttal szokás jelölni azt, ha a megkérdezett a kérdésre nem ad szöveges választ.

– Elmondod végre, mi történt ma délután az iskolában?

– ...

– Szóval, nem vagy hajlandó beszélni.

A bekezdésen belüli szövegtömbök írásjelezése

A bekezdések gyakran tovább tagolódnak tematikusan szorosabban összetartozó tömbökre. Ezek közé általában nem teszünk írásjelet. A szövegtömbök párhuzamos szerkesztése gyakran felsorolás jellegű. A felsorolásként szerkesztett szövegegységek többnyire külön sorba kerülnek, így táblázatosá válnak. Ezeket az egységeket el lehet különíteni gondolatjellel, az abcé betűivel, számozással, de egyéb grafikai jelekkel, például ún. bajusszal is.

A magyar helyesírás jellemzése:

– A magyar helyesírás betűíró jellegű.

– Latin betűs; a magyar betűsor a latin betűkészletből alakult ki.

– Hangjelölő, vagyis a betűk kiejtett hangokat (fonémákat) takarnak.

– Értelemtükröztető, azaz sok mindent jelez nyelvünk rendszeréből.

Használatos a gondolatjel vagy más grafikai tagolójel az összetartozó szövegegységek vagy akár bekezdések elkülönítésére akkor is, ha egy hosszabb, esetleg több bekezdésből álló szöveget kell egyetlen bekezdésbe belesűriteni. Ezt az eljárást főképp lexikonokban alkalmazzák, vagy az újságírás él vele.

Közbevetés a szövegben belül

A szövegben belüli közbevetés jelölésének leggyakoribb eszköze a zárójel.

Sorozatos ballépéseik nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az 1680-as években az új és győzedelmes törökellenes koalícióba már meg sem próbálhattunk olyan céllal bekapcsolódni, mint az előzőbe, s hogy végül Zrínyi elképzeléseit a kelet-európai államok szövetségéről és központosításáról a Habsburg-dinasztia valósította meg. (Hogy milyen felemás módon s máig ható következményekkel, az aligha szorul magyarázatra, de ez is mutatja – a terv megvalósítható volt.) A főurak cselekedetei érthetők, de nem menthetők.

A szövegre, szövegrészletre vonatkozó közbevetések legerősebb elkülönítése a lábjegyzet. A folyamatos szövegben a lábjegyzetet felső helyzetű egy vagy több csillaggal, arab számmal, esetleg más módon jelöljük azon a szón vagy szerkezeten, amelyhez a lábjegyzet kapcsolódik: *Itáliában az állati és vízi erővel hajtott malmok mellett szép*

számmal működtek kézimalmok is, amelyekben az emberfeletti munkát csakis elitéltek és rabszolgák* végezték. Ha a lábjegyzet egy mondatához vagy nagyobb szövegegységhez kapcsolódik, akkor a lábjegyzet jelölője a mondatzáró írásjel után található: *Itáliában az állati és vízi erővel hajtott malmok mellett szép számmal működtek kézimalmok is.** A lábjegyzet a lap alján helyezkedik el.

A MONDATZÁRÓ ÍRÁSJELEK

A mondatzáró írásjelek a pont, a felkiáltójel, a kérdőjel, a három pont, ritkábban a kettőspont. Sajátos helyzetben az írásjel nélküli mondatzárás is szabályos lehet.

A mondatzáró írásjeleknek kettős szerepük van. Egyrészt elválasztják egymástól a szöveg mondatait, másrészt jelölik a mondatfajta, vagyis kifejezik a közlési szándékot. A mondatok a bennük lévő ige módja, a mondatfajta jelölő szavak (kérdő névmások, óhajtósók stb.) és a dallamenet alapján öt nagy csoportba oszthatók: kijelentő, felkiáltó, óhajtó, felszólító és kérdő mondat.

A mondatok között tárgyaljuk a címek és a feliratok mondatzáró írásjeleinek használatát is, jóllehet azok nyelvtani értelemben valójában nem tekinthetők mondatoknak.

A kijelentő mondat

A kijelentő mondatok igéje vagy kijelentő, vagy feltételes módú, a beszéddallam ereszkedő jellegű. Az egyszerű kijelentő mondatok legáltalánosabb záró írásjele a pont: *Bálint holnap nem megy iskolába.* ♦ *Szeretnék pihenni egy kicsit.* Ugyanígy pontot kell tenni a hiányos vagy a tagolatlan kijelentő mondatok végére: *Igen.* ♦ *Persze.* ♦ *Ennyi.* ♦ *Már érezni a tavasz közeledtét.* ♦ „*Görögön. Szirtek, régi rom, / ködöt pipáló bús orom.*”

A kijelentő mondatok végére a gondolat lezáratlanságának jelöléseként három pont is kerülhet. A három pont azt fejezi ki, hogy a mondat nem fejeződik be: *Mindenki azt mondja, hogy te még sokra viheted az életben...*

Ha a kijelentő mondat egy többmondatos felsorolás, összefoglalás, rendszerezés vagy táblázat bevezető mondata, a bevezető mondat végére kettőspontot is lehet tenni pont helyett: *A kézilabdázásnak két hátrányát említhetjük: Egyrészt az ugrások megterhelik a bokát és a térdet. Másrészt a mérkőzéseken gyakoriak a sérülések.*

A ZÁRÓ ÍRÁSJEL HIÁNYA

A kijelentő mondat után akkor nem kell írásjelet tenni, ha a mondat sajátosan kiemelt helyzetű. Ide tartoznak a címek, a feliratok, a leveleket záró formulák, valamint a táblázatokban, ábrákban, felsorolásokban szereplő különféle nyelvi egységek. Jóllehet ezekben a típusokban nemcsak mondatok, hanem szavak vagy szó szerkezetek is előfordulnak, ezeket a közös jellemzők miatt együtt tárgyaljuk.

Kiemelt címek. Az újságok, folyóiratok, művészeti alkotások, tudományos munkák, fejezetek címeit, ha kiemelt címsorként vagy önmagukban állnak, nem kell ponttal lezárni: *Így írtok ti; Húsz év múlva; Többsincs királyfi; Semmiért egészen; Önarckép; Antik Tanulmányok; Magyar Nemzet; A Kutya* stb. A kiemelt helyzetű címek után

csak akkor kell pontot tenni, ha a cím ponttal záródó rövidítéssel vagy sorszámnévvel végződik:

Cseres Tibor: 1943. február 15.

Bella István: Szegfű utca 23.

A kijelentő formájú címek végére a ponton kívül minden más írásjelet ki szokás tenni:

Páskándi Géza: Neked és Neked és Neked...

Somlyó György: Nyár (vége)

Simonyi Imre: Kocsma a „nagyvilághoz”

Feliratok. A különféle útbaigazító vagy reklámcélú feliratok kiemelt, önálló sorban szereplő szerkezeti egységeit, amelyek állhatnak egyetlen szóból, szó szerkezetből vagy bonyolultabb nyelvtani egységből, nem szokás írásjellel lezárni: *Bejárat; Kijelölt dohányzóhely; Áruhitel 500 000 Ft-ig; Nyitva tartás: 10-től 18 óráig stb.*

Nem szokás kitenni a pontot az ábrák, grafikonok, táblázatok fölé, illetve képek alá írt szavak, szó szerkezetek vagy mondatok után sem: *8. táblázat; 35. ábra; A perzsa macska; A nyári iskolai táborban kézművesfoglalkozások is voltak; stb.*

Levelek záróformulái. A leveleket lezáró formulák gyakran kijelentő formájú hiányos mondatnak tekinthetők. A záróformulák és az aláírás után nem szokás pontot tenni:

Tisztelettel üdvözlí

Kovács Mihály

A záróformula után állhat kettőspont is:

Köszönettel: Kovács Mihály

A felsorolások írásjelezése. A felsorolások, paragrafusok, táblázatok rovataiban szereplő szavak, szó szerkezetek vagy kijelentő mondatok záró írásjelének használata meglehetősen bizonytalan az írásgyakorlatban. Az alapvető kérdés: le kell-e zárni a mondatokat ponttal vagy sem? Ha az egymást új sorban követő rovatokban tagolt szerkezetű, teljes mondatok állnak, ki kell tenni a mondatzáró pontot. Ám ha a felsorolásban vagy a táblázat rovataiban – például űrlapokon – egy szóból vagy szerkezetből álló olyan nyelvi egységek szerepelnek, amelyek nem kapcsolódnak szervesen a bevezető mondathoz, utánuk nem kell vesszőt, a legvégére pedig pontot tenni. A kezdetűk ilyenkor megválaszthatók, lehetnek kis- és nagybetűsek is (vö. 133–134).

Választható iskolai tevékenységek:

– *rajzszakkör*

– *énekkar*

– *hittan*

– *tömegsport*

Ha a felsorolás rovataiban szereplő egy szóból vagy szerkezetből álló nyelvi egységek szervesen kapcsolódnak a bevezető mondat szerkezetéhez, akkor kisbetűvel kell őket kezdeni, egymástól vesszővel vagy pontosvesszővel el kell őket választani, az utolsó tagot pedig ponttal kell lezárni.

A gyerekek háromféle küzdősporttal foglalkozhatnak egyesületünkben:

- a) birkózással,
- b) dzsúdóval,
- c) ökölvívással.

KIJELENTŐ SZEREPŰ FELSZÓLÍTÓ MONDATOK

Ha egy felszólító formájú mondat kijelentő szerepű, a mondatzáró írásjel gyakran pont vagy kettőspont. Rendszeres a pont használata az általános érvényű, sokszor tanács jellegű utasítások, a használati utasítások és az általános érvényű igazságokat megfogalmazó közvetett felszólítások mondataiban (lásd még 248): *Figyeljünk arra, hogy a matematikai feladatok megoldását mindig ellenőrizzük.*

A kijelentő funkciójú felszólító mondatot akkor szokás kettősponttal zárni, ha bevezető mondat: *Lássuk először néhány jellegzetes magyar étel elkészítési módját:*

EGYÉB FORMAI TUDNIVALÓK

Ha a kijelentő mondat utolsó szava ponttal lezárt rövidítés, a mondatzáró írásjellet nem kell kitenni, vagyis két pont nem kerülhet egymás mellé: *Ez a cég betéti társaság, nem kft.*

Amennyiben zárójeles hátravetés van egy kijelentő mondat végén, a pont a zárójel mögé kerül: *Péter 1989-ben szerzett diplomát (mérnököt).* Ha a zárójeles rész ponttal lezárt rövidítéssel végződik, a zárójel után akkor is ki kell tenni a mondatzáró pontot: *János nagyon sok tisztséget töltött be a munkahelyén (szakszervezeti elnök, osztályvezető stb.).* Ha a kijelentő mondat egésze zárójelben van, a pont zárójelen belülre kerül: *(Nagyon sok fontos tudnivalót tartalmaz ez az ismertetés.)*

Ha a kijelentő mondat idézőjelbe tett résszel végződik, a pont az idézőjel után áll: *Mariann szerint Péter nagyon „megbízhatatlan alak”.* Ha az idézőjelen belüli rész rövidítéssel záródik, az idézőjel után is ki kell tenni a pontot: *Zoli szerint ez egy „teljesen megbízhatatlan kft.”.* Ha a kijelentő mondat egésze idézőjelben van, és utána nem következik idéző mondat, a mondatzáró pont az idézőjelen belülre kerül: *„Az elefánt a legnagyobb testű szárazföldi állat.”* Ha az idézőjelen lévő kijelentő mondatot idéző mondat követi, a mondatzáró pontot nem kell kitenni: *„Magyarországot egy forró nyári éjjelen, ismeretlen tettesek, ismeretlen indítékból és ismeretlen körülmények között, a négy sarkánál felgyújtották” – kezdi Nádas Péter a Mese a tüzről és a tudásról című novelláját.* (Az idézést lásd még 261–265.)

A felkiáltó mondat

A felkiáltó mondatot a kijelentő mondatnál elsősorban érzelem- és indulatkifejező jellege különbözteti meg. Ennek megfelelően a felkiáltó mondatokban gyakori az indultatszó, az akaratkifejező mondatzó. A felkiáltó mondatok szerkezetileg lehetnek tagoltak és tagolatlanok. A felkiáltó mondat záró írásjele a felkiáltójel: *De szeretnék gazdag lenni! ♦ Jaj, de jó egy kicsit pihenni! ♦ Hess innen! ♦ Pszt!*

A felkiáltó mondat záró írásjele sohasem maradhat el. Ez azt jelenti, hogy akkor is ki kell tenni, ha a mondat címként vagy feliratként szerepel:

Déry Tibor: *Kedves Bópeer...!*

A címekhez tartozó felkiáltójelet folyamatos szövegben is ki kell tenni: *Sain Márton* Nincs királyi út! *című* könyvében a matematika történetével foglalkozik.

A felkiáltó formájú címekből a felkiáltójel kizárólag a szépirodalomban vagy szakmunkákban maradhat el: Szabó Lőrinc: *De szép vagy, lány*; ilyenkor azonban követni kell az író írásjelezését folyamatosan írt szövegben is: *Szabó Lőrinc De szép vagy, lány című versét olvasom.*

A FELKIÁLTÓJEL KOMBINÁLÓDÁSA MÁS ÍRÁSJELEKKEL

A FELKIÁLTÓ MONDATOKBAN

Az erőteljes érzelem kifejezésére halmozhatók is a felkiáltójelek, legtöbbször hármat használunk a fokozott érzelem vagy indulat kifejezésére: *Meg fogom hódítani a világot!!!* A beszélt nyelv szabályszerűségeihez közelítő írott nyelvváltozatot használó internetes csevegő fórumokon gyakori a felkiáltójelek sokszoros halmozása is: *Nem akarom!!!!!!*

Ha a felkiáltó mondat végén zárójeles vagy idézőjelbe tett rész áll, a felkiáltójel a zárójel, illetőleg az idézőjel után áll: *De jó volna két éven belül befejezni az egyetemet (az orvosit)! ♦ Péter egyáltalán nem „gátlástalan nőcsábász”!*

Ha a felkiáltó mondat zárójelben vagy idézőjelben van, a felkiáltójelet a zárójelen, illetőleg az idézőjelen belülről tesszük: *(De szerettem volna pihenni egy kicsit!) ♦ „Azonnal jövök!”*

Ha a felkiáltó mondat idézet, s az idéző mondat utána következik, a mondatzáró írásjelet a felkiáltó mondat végére ki kell tenni, szemben a kijelentő mondatok mondatzáró pontjával: *„De én nagyon jól tudom, mit takargat Esterházy ezzel az önkritikus fordulattal!” – írja Esterházy Péter E. följegyzései című novellájában.*

A KÉRDŐ FORMÁJÚ FELKIÁLTÓ MONDATOK

A mondatfajták között léteznek ún. keverék mondattípusok. Ezek egyike a kérdő formájú felkiáltó mondat. Ez azt jelenti, hogy a mondat formai jegyei alapján a kérdő mondatokhoz tartozik, szerepe szerint azonban felkiáltó jellegű. A magyar írásjelhasználat ennek ellenére inkább a formát helyezi előtérbe, vagyis mondatzáró írásjelként gyakoribb a kérdőjel: *Ó, hogy miért is nem tudtam erről előbb?* Ez azonban nem kötelező érvényű szabály. A kérdő formájú felkiáltó mondatok is lezárhatók felkiáltójellel: *Ó, hogy miért nem tudtam erről előbb!* Nem szokatlan ilyenkor a kettős írásjel használata sem. A kérdőjel általában megelőzi a felkiáltójelet: *Ó, hogy miért nem tudtam erről előbb?!*

A KIEMELT HELYZETŰ MONDATÉRTÉKŰ MEGSZÓLÍTÁSOK

A kiemelt helyzetű megszólítások általában levelekben használatosak. Szerkezetük szerint ezek tagolatlan mondatok, mondatfajtaértékük szerint pedig leginkább a felkiáltó mondatok közé sorolhatók, elsősorban kiemelt pozíciójuk s ezáltal egyfajta figyelemfelhívó szerepük miatt. A magyar írásgyakorlat ennek megfelelően a levélkezdő megszólítások végén általában felkiáltójelet használ: *Kedves Anna! ♦ Tisztelt Főigazgató Úr! ♦ Drága Szüleim!* (Lásd még 257.)

A KÖSZÖNÉSEK

A különféle köszönési formákat legtöbbször felkiáltójellel zárjuk, annak ellenére, hogy nem szükségképpen kapcsolódik hozzájuk érzelmi-indulati jelleg. Az írásjelhasználat elsősorban a köszönések szövegbeli helyzetéből adódik, hiszen a köszönések egy párbeszéd kezdeti és végső elemei, s ilyen értelemben kiemelt helyzetűek: *Szia! ♦ Jó napot kívánok! ♦ Viszlát!* Mindazonáltal természetesnek tekinthető a köszönés ponttal való lezárása is:

- Szervusz, Editke.
- Szervusz.

A FELKIÁLTÓJEL SAJÁTOS HASZNÁLATA

Ha egy közbevetés, amely lehet egyetlen szó, szó szerkezet vagy mondat, a mondat többi részéhez képest több érzelmet hordoz, ezt a közbevetést jelölő páros írásjelen belül felkiáltójel jelöli. A felkiáltójelnek ilyenkor általában nincsen tagoló funkciója, pusztán az érzelmi többletet jelzi, figyelemfelhívó szerepű: *A 90-es évek első felében – erre mindenki emlékszik! – alaposan átrendeződött Európa térképe.*

Hasonlóképpen figyelemfelhívó szerepe van a mondaton belül valamely szó után használt zárójeles felkiáltójelnek. A zárójelben használt felkiáltójel sokféle érzelmi tartalmat hordozhat: felhívhatja a figyelmet a kiemelt szó formájára, jelentésére, de kifejezhet negatív vagy pozitív viszonyulást is. Olykor pedig annak megerősítésére szolgál, hogy az olvasó jól olvasta, amit olvasott, nem elírásról vagy félreértésről van szó. A felkiáltójel mindig kerek vagy szögletes zárójelben használatos: *Amerika nemzeti macskája, a maine coon, akár 12–14 kg (!) súlyú is lehet. ♦ Professzor létére (!) követte el ezt az óriási hibát.* (A különféle zárójelek használatát lásd még 236.)

Az óhajtó mondat

Az óhajtó mondat tagolt szerkezetű: cselekvő igéjű állítmánya feltételes módban, a törtenést kifejező állítmánya pedig felszólító módban áll. Ha feltételes módú igei állítmány van a mondatban, az mindig tartalmaz óhajtószót, ha felszólító módú állítmány, akkor ritkán jelenik meg óhajtószó: leginkább a *hadd* vagy a *csak*. Az óhajtó mondatok mondatzáró írásjele a felkiáltójel: *Bárcsak elmehetnek az előadásra! ♦ Hadd vitakozzanak! ♦ Csak nehogy tűz üssön ki! ♦ Gyógyulj meg! ♦ Kísérjen utadon szerencse!*

A kiemelt helyzetű címek vagy feliratok között viszonylag ritkán fordulnak elő óhajtó mondatok. Ezeket mindig felkiáltójellel kell lezárni: *Hadd legyen nyugodt az álma!*

Az óhajtó mondat formájú címek felkiáltójelét folyamatos szövegben is ki kell tenni: *Rácz Endre Hadd legyen per! című írásában egy fontos nyelvhelyességi kérdéssel foglalkozik.*

Ha az óhajtó mondat végén zárójeles vagy idézőjelbe tett rész van, a felkiáltójel a zárójel, illetőleg az idézőjel után áll: *Bárcsak még az idén eljuthatnék Afrikába (Egyiptomba)! ♦ Csak nehogy megint megtámadjon ez a „négy lábú szörnyeteg”!*

Ha az óhajtó mondat zárójelben vagy idézőjelben van, a felkiáltójel a zárójelen, illetőleg az idézőjelen belül áll: *(Bár elfelejthetnénk már ezt az egészet!) ♦ „Ott essem el én a harc mezején!” (Petőfi)*

Ha az óhajító mondat idézet, s az idéző mondat utána következnek, a mondatzáró írásjelet az óhajító mondat végére ki kell tenni, szemben a kijelentő mondatok mondatzáró pontjával: „*Ott essem el én a harc mezején!*” – írta Petőfi.

A felszólító mondat

A felszólító mondat szerkezete szerint lehet tagolt és tagolatlan. A tagolt mondat cselekvő igei állítmánya mindig felszólító módban áll, dallama ereszkedő jellegű. A felszólító mondat kétféle szerepben használatos: kifejezhet kérést vagy parancsot. A tagolatlan mondatok általában parancsot fejeznek ki. A felszólító mondat záró írásjele a felkiáltójel: *Ülj le az ágyra!* ♦ *Indulj már!* ♦ *Felállni!* ♦ *Futás!* ♦ *Sicc innen!*

Azokban a mondatokban, amelyek formájukat és szerepüket tekintve is felszólító mondatok, a felkiáltójelet általában ki kell tenni (kivételnek a közvetett felszólítások és az utasítások tekinthetők): *Fogd ezt a kosarat, és vidd el a nagymamának!* Ezt a szabályt azonban az írásgyakorlat nem követi teljes mértékben. Gyakori, hogy a felszólító mondatot ponttal zárják le, azt érzékeltetve, hogy a mondatnak nincsen érzelmi vagy indulati jellege. Ennek megfelelően, ha a ponttal lezáródó felszólító mondat után idéző mondat áll, a záró írásjel elmarad. Felkiáltójel inkább a nyomatékos felszólítást, parancsot kifejező mondat után áll.

Az ún. közvetett felszólítások írásjelezése is választható: ponttal vagy felkiáltójellel is lezárhatók ezek a mondatok. A közvetett felszólításokra az jellemző, hogy a beszélő felszólítását a cselekvésre egy másik személy közvetíti a tulajdonképpeni címzettnek. Ezek a mondatok harmadik személyűek. A ponttal való lezárás az érzelem hiányát jelzi: *Tibor intézze el egyedül ezt az ügyet.* Érzelmi vagy indulati jelleggel: *Tibor intézze el egyedül ezt az ügyet!*

A közvetett felszólítások gyakran általános érvényű gondolatokat fogalmaznak meg, ilyenkor szerepük szerint a kijelentő mondatokhoz állnak közel: *A tanár tanítson, a diák pedig tanuljon az iskolában.* Ha érzelmi jellegű van, ezekre a mondatokra is jellemző a felkiáltójeles zárás: *A tanár tanítson, a diák tanuljon az iskolában!* A közvetett felszólítás ilyenkor a felkiáltó mondatlalt mutat rokonságot.

Az emocionális többletet nem tartalmazó felszólító formájú utasítások záró írásjele is háromféle lehet: pont, ritkábban – ha bevezető mondatról van szó – kettőspont vagy felkiáltójel: *Nézzük tehát a következő példát.* ♦ *Vegyük szemügyre az alábbi táblázatot:* ♦ *Húzza alá pirossal a leírt mondatok helyesírási hibáit!*

A kiemelt címek vagy feliratok felszólító mondatai általában tartalmazzák a felkiáltójelet. A címek záró írásjele ilyenkor folyamatos szövegben is megmarad.

Theun de Vries: *Üzd a farkasokat, pásztor!* ♦ Podmaniczky Szilárd: *Labdákat a falhoz!*

Folyamatos szövegben: *Vries Üzd a farkasokat, pásztor! című regénye egy ősi sumer városállamban játszódik.*

A felszólító formájú címek felkiáltójele azonban – elsősorban a szépirodalomban – elmaradhat: Radnóti Miklós: *Járkálj csak, halálraitélt.* Ilyenkor a folyamatos szövegben is ezt az írásmódot kell követni: *Az érettségizők Radnóti Járkálj csak, halálraitélt című versét elemezték.*

A FELKIÁLTÓJEL KOMBINÁLÓDÁSA MÁS ÍRÁSJELEKKEL A FELSZÓLÍTÓ MONDATBAN

Az erőteljes érzelmi többlet kifejezésére a felszólító mondatokban is lehet halmozni a felkiáltójeleket, legtöbbször három felkiáltójelet használunk a fokozott érzelem vagy indulat kifejezésére: *Vigyázz!!! ♦ Nagyon várunk, gyere!!! ♦ Meneküljetek!!!*

Ha a felszólító mondat végén zárójeles vagy idézőjelbe tett rész van, a felkiáltójel a zárójel, illetőleg az idézőjel után áll: *Csináljuk meg nagyon gyorsan ezt a munkát (lehetőleg még ma)! ♦ Induljatok el erre a „fontos összejövetelre”!*

Ha a felszólító mondat zárójelben vagy idézőjelben van, a felkiáltójel a zárójelen, illetőleg az idézőjelen belül áll: *(Tegyünk már valamit a gyűlölet ellen!)* ♦ *„Díszszászaló-alj, vigyázz!”*

Ha a felkiáltójellel záródó felszólító mondat idézet, s az idéző mondat utána következik, a mondatzáró írásjelet a felszólító mondat végére ki kell tenni, szemben a kijelentő mondatot záró ponttal: *„Te csak ne izgulj! – mondja. – Mennél rosszabb, annál jobb!”* (Nyerges András)

A KIJELENTŐ SZEREPŰ FELSZÓLÍTÓ MONDATOK

A kijelentő szerepű felszólító mondatok formájukat tekintve a felszólító mondatok sajátosságaival rendelkeznek, szerepük szerint azonban a kijelentő mondatokhoz tartoznak. Jellegzetességük, hogy nincs bennük érzelmet vagy indulatot kifejező többlet, ennek megfelelően a mondatzáró írásjel sokszor nem a felkiáltójel, hanem a pont. Ilyenek azok a közvetett felszólítások, amelyek valamilyen általánosabb igazságot fogalmaznak meg (vö. fenn).

Előadások, értekezések szövegeiben, főként a tudományos nyelvhasználatban vagy a sajtóban, gyakoriak az olyan többes szám első személyű, felszólító formájú kijelentő mondatok, amelyek a gondolatmenet folytonosságát biztosítják. Ezek sokszor összefoglaló jellegűek, vagy témaváltást jeleznek: *Foglaljuk össze a tanulságokat. ♦ Térjünk át a következő jelenség tárgyalására. ♦ Nézzük meg, mit is jelent ez a gyakorlatban.* Az írásjelhasználat ilyenkor is kétféle lehet: a pont, illetve bevezető mondat után a kettőspont; ritkábban a felkiáltójel.

Lássuk a tájszótárak szócikkeinek egyes kategóriáit.

Lássuk a tájszótárak szócikkeinek egyes kategóriáit:

Lássuk a tájszótárak szócikkeinek egyes kategóriáit!

A KÉRDŐ FORMÁJÚ FELSZÓLÍTÓ MONDATOK

A kérdő formájú felszólító mondatok formailag, tehát nyelvtani kifejezőeszközeikben a kérdő mondatok jellegzetességeit mutatják, szerepük szerint azonban felszólítások. A magyar írásgyakorlat ebben az esetben inkább a formához igazodik, tehát a záró írásjel általában a kérdőjel, elsősorban kéréskor: *Ideadnád a sőt? ♦ Nem olvasnád fel nekem ezt a verset?* A felszólító szerephez igazodó írásjelezés ritkábban fordul elő, elsősorban akkor, ha a mondatban parancs szerepel: *Nem viszed el mindjárt!* Ilyenkor a kettős írásjelezés is használatos, a kérdőjel általában megelőzi a felkiáltójelet: *Nem szégyelled magad?!* (Vö. 245.)

A kérdő mondat

A kérdő mondatok alapvetően kétfélék lehetnek. A kiegészítendő kérdő mondat egy mondatrészt kérdez rá. A kérdésre adható felelet ennek megfelelően legalább egy mondatrészből áll. A kiegészítendő kérdés mindig tartalmaz kérdő névmást. Hanglajtása elől eső, majd ereszkedő, s általában nagyobb, mint a kijelentő mondaté.

Az eldöntendő kérdő mondatra igenlő vagy nemleges válasz adható. Nem tartalmaz kérdő névmást, csak kérdőszócska lehet benne. Ha -e, úgyé kérdőszócska van a mondatban, akkor a hanglajtás a kijelentő mondatéhoz hasonlít, azaz ereszkedő jellegű. Ha az eldöntendő kérdő mondat nem tartalmazza ezeket a kérdőszócskákat, akkor hanglajtása egyenletesen emelkedő, majd az utolsó előtti szótagtól hirtelen esővé válik.

A kérdő mondatok záró írásjele egységesen a kérdőjel: *Mikor érkezik a vonat?* ♦ *Miért maradtatok ilyen sokáig az összejövetelen?* ♦ *Ugye eljössz holnap?* ♦ *Vajon kinyitott már a könyvtár?*

A kérdő mondat záró írásjele nem maradhat el. Ez azt jelenti, hogy akkor is ki kell tenni a kérdőjelet, ha a mondat címként vagy feliratként szerepel. Példák a kérdő formájú címekre:

Szemere Gyula: *Hogy is írjuk?*

Borzák István: *Kell-e a latin?*

A címhez hozzátartozó kérdőjelet folyamatos szövegben is ki kell tenni: *Tar Sándor Miért jó a póknak? című novelláskötete 1989-ben jelent meg.*

A kérdő formájú címekből a kérdőjel kizárólag a szépirodalomban maradhat el: Nagy László: *Ki viszi át a szerelmet.* Ilyenkor folyamatosan írt szövegben is követni kell az író írásjelezését: *Nagy László Ki viszi át a szerelmet című versét mindenki ismeri.*

A KÉRDŐJEL KOMBINÁLÓDÁSA MÁS ÍRÁSJELEKKEL

A kérdő mondatban a kérdőjelek halmozása érzelmi többletet jelöl. Az írásgyakorlatban két vagy három kérdőjelet szokás használni a fokozott érzelem, indulat, csodálkozás, hitetlenkedés kifejezésére. Gyakori a kérdőjelhalmozás a hiányos kérdő mondatokban, főként a viszontkérdésekben: *Valóban?? ♦ Micsoda??? A beszélt nyelvhez közelítő írott nyelvváltozatot használó internetes csevegőcsatornákon gyakori a kérdőjelek sokszoros halmozása is: De miért?????*

A kérdő mondatok érzelmi tartalmának kifejezésére összekapcsolható a kérdőjel és a felkiáltójel. A kérdőjel megelőzi a felkiáltójelet: *Nem sikerült a dolgozatom?!*

Ha a kérdő mondat végén zárójeles vagy idézőjelbe tett rész van, a kérdőjel a zárójel, illetőleg az idézőjel után áll: *Mikor érkezik meg a főigazgató (Takács úr)? ♦ Kellemtelenül érintett ez a „váratlan fordulat”?*

Ha a kérdő mondat zárójelben vagy idézőjelben van, a kérdőjel a zárójelen, illetőleg az idézőjelen belül áll: *(Vajon nem kellene másképp megoldani a problémát?) ♦ „Végül is hol van ez a másik, ez a ti szellemi Magyarországotok?” (Ottlik Géza)*

Ha a kérdő mondat idézet, és az idéző mondat utána következik, a mondatzáró írásjelet a kérdő mondat végére ki kell tenni, szemben a kijelentő mondatok mondatzáró pontjával: *„Végül is hol van ez a másik, ez a ti szellemi Magyarországotok?” – teszi fel a kérdést Ottlik Géza A másik Magyarország című novellájában.*

A KÉRDŐ FORMÁJÚ FELKIÁLTÓ ÉS FELSZÓLÍTÓ MONDATOK

A mondatfajták között léteznek ún. keverék mondat típusok. Ezekre az jellemző, hogy a mondatok nyelvtani jellemzői és a nyelvhasználatban betöltött szerepük nem azonos. Két gyakori típus a kérdő formájú felkiáltó és a kérdő formájú felszólító mondat. Ezeknek a mondatoknak az írásjel-használati jellemzőit az előző fejezetek tartalmazzák (vö. 245, 248).

A KÉRDŐJEL SAJÁTOS HASZNÁLATA

a szépirodalmi szövegekre, az újságírás gyakorlatára és a tudományos prózára jellemző, hogy ha egy közbevetést, amely lehet egyetlen szó, szó szerkezet vagy mondat, az író valamilyen okból megkérdőjelez, ezt a mondatban, a közbevetés írásjelén belül kérdőjellel jelöli. Az ilyen közbevetések gyakran kifejtő magyarázó vagy helyreigazító jellegűek. A kérdőjelnek ilyenkor általában nincsen tagoló funkciója, pusztán bizonytalanságot vagy érzelmet jelöl: *Ebben a mondatban a „talál” ige (segédige?) modális jelentésű.* ♦ *A gyönyörű menyasszony meghívta az esküvőjére – és miért ne tette volna? – régi vetélytársnőjét is.*

Hasonló szerepe van a mondaton belül valamely szó után használt zárójeles kérdőjelnek. A zárójeles kérdőjel kifejezhet bizonytalanságot, kétséget, egyet nem értést. A kérdőjel többnyire kerek zárójelben van: *Ok nélkül (?) ütötték, mert a legkisebb volt.* ♦ *Az intézet vezetői nem számoltak (?) a következményekkel.* (A zárójelek használatát lásd 236.)

Párbeszédekben létezik a kérdőjelnek önálló használata is. Ilyenkor a beszélőpartner néma csodálkozását, érdeklődését, megdöbbenését stb. jelöli. Gesztusokat, arcjátékot helyettesít. Ebben a szerepben leggyakoribb a három kérdőjel.

- *Képzeld, tegnap összefutottam Mátéval!*
- *???*
- *Nem szólt semmit a múltkori veszekedésről.*

Írásjelek az összetett mondatok végén

Az összetett mondatokat záró írásjelek használata attól függ, hogy a tagmondatok milyen viszonyban állnak egymással. Ez a viszony háromféle lehet. Nincs szerkezeti kapcsolat egy tagolt és egy tagolatlan tagmondat között: *Jaj, elszakadt a kötél!* Két tagolt tagmondat összekapcsolódása lehet mellérendelő – *A török állt a fánál, és a fűre bámult* – vagy alárendelő nyelvtani viszony: *A fiúk nehezen értették meg, hogy mindennek vége.*

A TAGOLT-TAGOLATLAN TAGMONDATOKBÓL ÁLLÓ ÖSSZETETT MONDATOK ZÁRÓ ÍRÁSJELE

A tagolt tagmondatok leggyakrabban a megszólításokkal és a különféle indulatszókkal kapcsolódnak össze. A mondatzáró írásjelet a tagmondatok sorrendjétől függetlenül alapvetően a tagolt mondat mondatfajtája dönti el.

- Peti, miért nem csináltad meg a házi feladatodat?*
- Miért nem csináltad meg a házi feladatodat, Peti?*
- Viszlát, most már indulnom kell.*
- Indulnom kell, viszlát.*

A MELLÉRENDELŐ ÖSSZETETT MONDATOK ZÁRÓ ÍRÁSJELE

A mellérendelő összetett mondatok tagmondatai között ötféle alapvető jelentésbeli kapcsolódás létezik: kapcsolatos, ellentétes, választó, következtető és magyarázó viszony. Ezeket a viszonyokat gyakran, de nem szükségszerűen kötőszó jelöli a mondatban: *Péter megnézte a filmet, de nem tetszett neki.* ♦ *Nem én kértelek, [hanem] te jöttél ide magadtól.* A mellérendelő tagmondatok kapcsolódása lehet laza: *Tavaly Görögországban nyaraltunk, bárcsak idén is visszamehetnénk oda!* ♦ *Teljesen feleslegesen dolgoztam, mi értelme volt akkor ennek az egésznek?* Az is előfordul, hogy a mellérendelő viszony valójában nem a két tagmondat között van: *Miért indult el ilyen korán Gyuri, hiszen nyugodtan maradhatott volna még.* A második tagmondat itt nem a kérdésben foglaltakhoz fűz magyarázatot, hanem a kérdésfeltevést indokolja.

Mivel a mellérendeléskor minden tagmondat megőrzi eredeti mondatfajtaértékét, a mondat záró írásjele a második tagmondat fajtájához igazodik. A második tagmondat:

Kijelentő mondat: *Ezt a munkát jól elvégezted, mindenki örülni fog.*

Felkiáltó mondat: *Ezt jól megcsináltad, de örülök neki!*

Óhajtó mondat: *Eddig jól megvoltunk, bár továbbra is ilyen lenne minden!*

Felszólító mondat: *Eddig jól megvoltunk, most már ne vesszünk össze!*

Kérdő mondat: *Eddig jól megvoltunk, most váljunk ellenséggé?*

AZ ALÁRENDELŐ ÖSSZETETT MONDATOK ZÁRÓ ÍRÁSJELE

Az alárendelő összetett mondat tagmondatai között nyelvtani, függőségi viszony van. A főrendelt tagmondat a főmondat, az alárendelt pedig a mellékmondat. Az alárendelt mondatok nagyjából mondatrészkifejtők (alanyi, állítmányi, tárgyi, határozói és jelzői alárendelések). Előfordul, hogy a fő- és a mellékmondat viszonya nem határozható meg pontosan, mert a mellékmondat nem a főmondathoz kapcsolódik közvetlenül, hanem egy hiányzó másik főmondathoz: *Kínézett az ablakon, [hogy megérkezze] ki érkezett.*

Az alárendelő mondatösszetesek mondatfajtáját a főmondat határozza meg, a mondatzáró írásjelet is ennek megfelelően kell megállapítani. A főmondat:

Kijelentő mondat: *Ki korán kel, aranyat lel.*

Felkiáltó mondat: *De jó volna tudni, mire gondol éppen!*

Óhajtó mondat: *Bárcsak ott lehetnék, amikor megérkezik!*

Felszólító mondat: *Ne kiabálj, ha már becsöngettek!*

Kérdő mondat: *Vegyek neki ajándékot, amikor nem tud rendesen viselkedni?*

Az alárendelő összetett mondatok záró írásjelezésére vonatkozó alapszabály nem kötelező érvényű két alapvető esetben. Egyrészt ha a mellékmondat ún. kapcsolt egyenes beszéd, azaz függő idézetként kezdődik – olykor *hogy* kötőszóval, de inkább a nélkül –, és egyenes idézetként folytatódik, a mondatzáró írásjel választhatóvá válik. Ez azt jelenti, hogy a záró írásjelet ki lehet tenni a mellékmondatnak megfelelően is: *Azt kívántam, hogy bárcsak elindulhatnék!* ♦ *Mondtam neki, hogy de jól tette!* ♦ *Azt ordította, mindenki menjen azonnal haza!* ♦ *Azt kérdeztem tőle: tényleg ekkora hibát követtem el?* ♦ *Mindenképpen azt javaslom: ne üsse bele az orrát!*

Nagyon gyakori a mellékmondat fajtája szerinti záró írásjelezés akkor is, ha a fő- és az idézetszerű mellékmondat nincs egy hiányzó főmondat miatt egymással mondat-

részi viszonyban: *Felugrott [mondván], hogy ez már több a soknál!* ♦ *Körülnéztem [hogyan lássam]: mit is hagytam szanaszét a szobában?* ♦ *S szétnézett [s megkérdezte]: mi baj van a világban?*

Másrészt akkor használatos inkább a mellékmondat fajtája szerint a záró írásjel, ha a főmondat csupán valamiféle mellékes tájékoztatást tartalmaz, illetve bevezető jellegű – a figyelem felkeltésére szolgál, vagy nyomatékosít: *Nézd, ezt nem kellett volna megtenned.* ♦ *Kérdem: vajon mivel érdemeltem ki ezt a bánásmódot?* ♦ *És láss csodát, Péter mindent el tudott intézni egy óra alatt.* ♦ *Mit szólsz hozzá, Ági, negyvenévi együttélés után is tudtam újat mondani magamról.*

ÁTMENET AZ ALÁ- ÉS A MELLÉRENDELÉS KÖZÖTT

Gondot okozhat a mondatzáró írásjel használata azokban az összetett mondatokban, amelyek az alá- és a mellérendelés átmeneti sávjába esnek. Az egyik jellemző bizonytalanságot az okhatározói alárendelő, valamint az okozatot kifejtő magyarázó mellérendelés okozza, ha az első tagmondat felkiáltó, felszólító vagy óhajtó, a második pedig kijelentő. Az okhatározói alárendelő és az okadó magyarázó mellérendelő összetett mondatok között jelentésükben, az ok-okozati viszony jellegében sokszor nincsen különbség, azok kizárólag formailag különböznek: *Siess, mert elkésünk!* ♦ *Siess, ugyanis elkésünk.*

Az okhatározói alárendeléskor a főmondat fajtája dönti el az írásjelhasználatot, tehát felkiáltójelet kell tenni. A magyarázó mellérendeléskor a második tagmondat fajtája határozza meg az írásjelet, vagyis ponttal kell zárni a mondatot. Az írásgyakorlat azonban ettől többször eltér. A *mert*, *mivel*, *minthogy* kötőszós okhatározói alárendelések záródhatnak a mellékmondatnak megfelelően ponttal is: *Bár eljönne, mert sok mindent szeretnék még vele beszélni.* ♦ *De hát ezt nem kérdezhettem meg, mivel nem is nagyon hagyta senki szóhoz jutni.*

A TÖBBSZÖRÖSEN ÖSSZETETT MONDATOK ZÁRÓ ÍRÁSJELE

A többszörösen összetett mondatok záró írásjele attól függ, hogy a mondat végén milyen nyelvtani szerkezet áll. Ha a mondat mellérendelő tagmondatral zárul, az határozza meg a záró írásjelet: *Bárcsak elmondhattam volna neki mindazt, amit szerettem volna, de már nem volt rá idő.* Ha a mondatot alárendelő mellékmondat zárja, ennek főmondata határozza meg a záró írásjelet: *Megtettem érte mindent, amit csak lehetett, de hidd el, már nem volt remény!* Vagyis a mondatvégi írásjelet az utolsó főmondat fajtája határozza meg.

A TAGMONDATOK KÖZÖTTI ÍRÁSSELHASZNÁLAT

A mondatot tagoló írásjelek a pontosvessző, a vessző, a gondolatjel, a kettőspont, a zárójel és a három pont. A mondat szerkezet tagolásának két fontos problémaköre a tagmondatok közötti, illetőleg a mondatrészek közötti írásjelhasználat. A tagmondatokat elválasztó írásjelek a pontosvessző, a kettőspont, a gondolatjel és a vessző.

A tagmondattömbök elhatárolása

A többszörösen összetett mondatok tömbökre tagolódhatnak. A mondattömb a tartalmilag szorosabban összetartozó tagmondatok egysége, viszonylag önálló alakulat a mondat egészen belül. Egy mondattömb általában több tagmondatból áll, s minden mondattömbben van leginkább egy főmondat. A mondattömbök tagolására szolgáló írásjel a pontosvessző: *Semmelweis zseniális felfedezését, bármennyire ésszerű, magától értetődő és bizonyított volt, csak kevesen ismerték el, és kevesen alkalmazták; sőt 1849-ben kinevezését sem hosszabbították meg haladó gondolkodása, az 1848-as forradalom idején tanúsított magatartása miatt.*

Olykor előfordul, hogy egy kéttagú mellérendelő mondat két tömböt alkot, ilyenkor a tagmondatok kapcsolata laza: *Kabátja szinte a bokájáig ért; nyáron is azt hordta. ♦ Eddig jól megvoltunk egymással; most váljunk ellenséggé? ♦ Induljunk már; miért vár-nánk rá tovább?*

A mondattömbök elkülönítése nem kötelező jellegű, ebből következően a pontosvessző használata sem kötelező érvényű. Gyakran használjuk akkor, ha a mondattömbök táblázatosan, felsorolásszerűen követik egymást.

A gesztusokat két osztályba sorolhatjuk:

1. vannak olyan gesztusok, amelyek önálló jelentéssel bírnak a tartalomtól függetlenül;
2. vannak olyan gesztusok, amelyeknek a jelentése csak a közléssel együtt jut kifejezésre.

A tagmondatok elhatárolása

Az összetett mondatok tagmondatainak a határán kötelező érvényű az írásjelhasználat. A leggyakoribb, ezáltal legáltalánosabb írásjel a vessző. Használatos ezenkívül a gondolatjel, amely általában valamilyen váltást, váratlan fordulatot jelöl, valamint a kettőspont, amely a figyelemfelkeltésnek is fontos eszköze. Hátra- vagy közbevetéskor a zárójel is jelölhet tagmondatokat.

A VESSZŐ

A vessző a tagmondatok elhatárolásának tipikus eszköze. Mindenféle összetett mondatot tagolhat; vesszővel kell elválasztani az alá- és a mellérendelő összetett mondatok tagmondatait, valamint a tagolt és tagolatlan mondat egységeket is. A kötőszóval és a kötőszó nélkül szerkesztett összetett mondatok határán is vessző van: *Ádám zenét hallgat a szobában, ezért nem hallja a csengőt. ♦ A kéz mozog, a láb pihen. ♦ Amilyen a mosdó, olyan a törülköző. ♦ Nem hallod, milyen szép ez a dallam? ♦ Jaj, elszakadt a kötél!*

Az és, s, meg, vagy kötőszók előtti vesszőhasználat. Az írásgyakorlatban sokszor okoz gondot a kapcsolatos mellérendelés és, s, meg, valamint a választó mellérendelés vagy kötőszava és a vesszőhasználat. Az alapszabály az, hogy ha ezek a kötőszók mondatrészeket kötnek össze, nincs vessző a kötőszó előtt: *Peti és Kati; kenyeret meg tejet; Bélával vagy Jánossal.* Ha azonban tagmondatokat kapcsolnak össze, mindig ki kell tenni a vesszőt: *Péter könyvet olvas, és Mari tévét néz. ♦ A török állt a fánál, és a fűre bámult. ♦ Beborult, vagy már így sötétedik?*

Sokszor nehéz eldönteni, hogy az *és*, *s*, *meg*, vagy kötőszókkal kapcsolt egység önálló tagmondat-e. A legtöbb nehézséget azok a mondatok okozzák, amelyekben több állítmány található, s ezek *és*, *s*, *meg*, vagy kötőszókkal kapcsolódnak. Az ilyen mondatokban meg kell állapítani, hogy csupán az állítmányok halmozottak-e, vagyis a mondat szerkezetileg egyszerű, s akkor nem kell vesszőt használni, vagy az állítmányok külön tagmondatot képviselnek, szerkezetileg összetettek, tehát kötelező a vessző ki tétele.

• Nem kell vesszőt használni a kötőszók előtt a következő főbb esetekben:

1. Az igei vagy a névszói állítmányok között az *és*, *s*, *meg* tisztán kapcsolatos, a vagy választó viszonyt jelöl, s az állítmányoknak nincsen vagy csak alanyi bővítményük van a mondatban: *Állt és nézelődött.* ♦ *Mari mosott, főzött s takarított.* ♦ *Az egész vidék nyugodt és háborítatlan.*

2. Az állítmányoknak csak közös bővítményeik vannak: *Megunja és leveti az egyenruhát.* ♦ *Folyamatosan kiabált és veszekedett a férjével.* ♦ *Hirtelen felugrott és elrohant.* ♦ *A szabadon mozgó macska is a farkával egyensúlyozza és egyenlíti ki lábai könnyed emelgetését.* Bizonyos esetekben a vessző használata az ilyen mondatokban jelentéskülönbséget okoz. A *Kati folyamatosan kiabált és veszekedett a férjével* mondatban Kati a férjével kiabált és veszekedett, míg a *Kati folyamatosan kiabált, és veszekedett a férjével* mondatban Kati nem vagy nem csak a férjével kiabált.

3. Nincs vessző az igei állítmányok között, ha rendelkeznek ugyan külön bővítményekkel, de közös bővítményük is van az alany mellett, és az az állítmányok után áll: *Zoli nagyon komolyan fogta fel és kitűnően oldotta meg a feladatot.*

4. Szintén nincs vessző az állítmányok között, ha rendelkeznek ugyan külön bővítményekkel, de a két bővítmény azonos módon kapcsolódik az állítmányhoz, így párhuzamos szerkezetet alkotnak, s a két szerkezet között tisztán kapcsolatos a viszony: *János kávé ivott és süteményt evett.*

• Vesszőt kell használni a kötőszók előtt a következő esetekben:

1. Összetettnek minősül a mondat akkor, ha az igei állítmányoknak nincs ugyan külön bővítményük, de az igék bővítési lehetősége eltérő, különböző vonzatokkal rendelkeznek, s ezekkel kiegészíthetők: *Bement (a boltba), és megvette (a könyvet).* A vonzatok el is maradhatnak: *Bement, és megvette.*

2. Ha az egyik vagy mindkét állítmánynak az alanytól különböző, külön bővítménye van, a vesszőt általában ki kell tenni: *Leült mellé, és megfogta a kezét.* ♦ *A török állt a fánál, és a fűre bámult.* ♦ *A gyerek igen gyenge, és hajlamos mindenféle betegségre.*

Bár ez a szabály legtöbbször világosan alkalmazható, az írásgyakorlatban nagy az ingadozás, azaz elmarad az *és*, *s*, *meg*, vagy előtt a vessző a külön bővítményekkel rendelkező állítmányok esetén. A vesszőhasználat azonban csak akkor fogadható el választhatónak, ha az egyik állítmánynak nincs bővítménye, a másiknak szabad bővítménye van: *A macska nagyon finom és halk zörejeket is észlel, azonosít(,) s könnyen lokalizál.* Akkor azonban, ha ez a bővítmény vonzat, a vesszőt ki kell tenni: *A résztvevők táncoltak, és ősi jelképeket viseltek.* ♦ *Nem tudtuk eldönteni, hogy menjünk, vagy a kiállítást nézzük-e meg.*

3. Nem maradhat el a vessző a kötőszó előtt akkor sem, ha a második tagmondat hiányos: *A bíróság szakvéleményt kér annak bizonyítására, hogy fennállt-e az a kóros*

pszichés állapot vagy sem. Hátravetett alany, tárgy is hozhat létre hiányos tagmondatot: *A király lejött, és a nagyúri rendek.* ♦ *A tervbe vett munkát elvégzik, és még mást is.* Ilyenkor a hátravetés miatt eleve kötelező a vesszőhasználat, tehát a helyesírás szempontjából lényegtelen, hogy hátravetett egyszerű mondatrészekről vagy tagmondatokról van-e szó. (A hátravetést lásd 259–260, 263.)

• Választható a vesszőhasználat:

1. Ha az állítmányoknak eltérő és közös bővítményük is van, s a közös bővítmény az állítmányok előtt áll: *Attila könyvborítókat tervezett(,) és illusztrált képekkel.* ♦ *Ebben a városban született, nőtt fel(,) és ismerkedett meg a férjével.*

2. Ha az állítmányoknak külön bővítményeik vannak, a közös alanyi bővítmény azonban a mondat végén áll: *Hosszú ideig futottak(,) és alaposan megizzadtak a versenyzők.* ♦ *Összevissza repkedtek(,) és fülsiketítően csiviteltek a madarak.*

3. Ha az állítmányoknak külön alanyuk van, de egy vagy több közös bővítménnyel is rendelkeznek: *A tanár feladta(,) és a tanulók megírták a házi feladatot.* ♦ *A folyó kiáradt(,) és a vetés elpusztult a nagy eső miatt.*

A mint viszonyzó előtti vesszőhasználat. A *mint* viszonyzó előtti vesszőhasználatról a következőket állapíthatjuk meg. A *mint* viszonyzó szófaja kettős: egyrészt kötőszó, másrészt elöljárószó-szerűen az utána következő főnevet határozói mondatrészi szerppel látja el. A *mint* előtti vesszőhasználat azonban nem csak a szófajiságtól függ.

Ha a *mint* hasonlítást jelöl, akár kötőszóként, akár elöljáróként, a vesszőt mindig ki kell tenni elé: *Olyan ruhát szeretnék, mint amilyen a tied.* ♦ *Úgy nevet, mint aki teljesen megőrült.* A hasonlítói mellékmondatok gyakran hiányosak: *Úgy üvölt, mint a sakál.* Hiányozhat a főmondatbeli utalószó is: *Üvölt, mint a sakál.* Ez a teljesen hiányos szerkezet értékelődhet át egyszerű mondattá: *Szebb a páva, mint a pulyka* = *Szebb a páva a pulykánál.*

Három különböző nyelvtani jelenségről van szó, amikor a *mint* nem hasonlítást fejez ki.

• A *mint* kötőszós módosító értékű tagmondatokat mindig el kell különíteni írásjellel. Ez többnyire a vessző, de lehet más írásjel is: *Mint már említettem, ez a jelenség nem magyarázható.* ♦ *Gábor – mint köztudott – két éve vezeti a kórház belgyógyászati osztályát.* ♦ *Ezt a könyvet (mint ismeretes) hónapokig nem lehetett kapni a könyvesboltokban.* (Lásd még 261.)

• A *több mint* szókapcsolat helyesírása kettős. Ha hasonlít a szerkezet, a vesszőt ki kell tenni: *Ez sokkal több, mint a tavalyi.* ♦ *Hat több, mint öt.* Ha azonban fokozó szerepű a *több mint* alakulat, tehát a mondanivaló tartalmának erősítésére szolgál, és nem összehasonlításra, nem kell vessző a szókapcsolat két tagja közé: *Ez több mint szemtelenség.* ♦ *Több mint tíz évig élt külföldön.* A *több(,) mint* ezer szerkezet tehát kétféle lehet. Hasonlító határozó akkor, ha mindkét tagot ragozzuk: *többet, mint ezret*; fokhatározós szerkezet akkor, ha csak a *mint* utáni részt ragozzuk: *több mint ezret.*

• Ha a *mint*-es szerkezet a mondatban állapothatározó szerepét tölti be, nem kell vesszővel elválasztani a mondat többi részétől: *Péter mint tanár (tanárként) dolgozott az iskolában.* Az ilyen állapothatározók akkor különítendőek el vesszővel, ha közbevetések: *Bátyámat, mint tanút, kihallgatták.* (Vö. 271.)

Az ahelyett hogy, anélkül hogy, aszerint hogy szókapcsolatok írásjelhasználata. Néhány határozószói mutató névmás, amely a főmondatban eredetileg utalószó, és a *hogy* kötőszó hangsúlyeltolódással összekapcsolódhat oly módon, hogy módosul az összetett mondat eredeti határa, így a névmási utalószó és a *hogy* kötőszó együttesen tölti be a kötőszói szerepkört. Ezek a nyelvi alakulatok elindultak az egységes kötőszóvá válás felé, de a folyamat még nem zárult le úgy, mint az *úgyhogy* kötőszónál. Tehát: *Felrohant a lépcsőn anélkül, hogy pihent volna* – az *anélkül* névmási utalószó hangsúlyos, vagyis tipikusan a *hogy* kötőszó előtt található a vessző. Hangsúlyeltolódással: *Felrohant a lépcsőn, anélkül hogy pihent volna*. Az *ahelyett hogy, anélkül hogy, aszerint hogy* szókapcsolatok írásjelhasználata tehát megválasztható: a közlő szándéka szerint vagy a névmás elé kell a vesszőt tenni – ilyenkor a *hogy* előtt nincs írásjel –, vagy a névmás után áll a vessző, a *hogy* előtt az összetett mondatok tipikus írásjelezésének megfelelően.

A mondatszók. A mondatszók szófaji jellegzetessége, hogy vagy önálló tagolatlan mondatként, vagy egy tagolt mondat szervetlen részeként fordulnak elő. Ha a mondatszók önálló tagmondatok, mindig vesszővel választjuk el az előttük álló, illetve az utánuk következő tagolt tagmondattól: *Jaj, elszakadt a kötél!* ♦ *Ó, hogy a fene vigye el!* ♦ *Hová mész, hé?* ♦ *Irgalom, édesanyám, mama, nézd, jaj, megint egy mondat!* (Esterházy Péter) ♦ *Keservesen nehéz história, húha, de cudarul nehéz* (Karinthy Ferenc). Az indulatszó beékelődhet a tagolt mondatba, ilyenkor a közbeékelődésnek megfelelően vesszőpárral, esetleg gondolatjelekkel tagolunk: *Mit keres a gyerek, jaj, ott lenn az udvaron?* ♦ *És akkor a könyv – puff – leesett az asztalról.*

Ha a mondatszók beépülnek a tagolt mondatba, nem szokás őket írásjellel elválasztani: *Jaj de szép!* ♦ *Hű de nagy ház!* ♦ *Ó de kellemetlen ez az eset!* ♦ *Na doktor úr, most mi lesz?*

Ha két mondatszó kapcsolódik össze, gyakran nem teszünk közéjük vesszőt: *No lám, mégis eljöttél!* ♦ *Na persze, már megint neki van igaza!* ♦ *Ejnye na, ne vedd úgy a szívedre a dolgot!* Erőteljesebb tagoláskor azonban már vesszővel kell elkülöníteni a két tagolatlan egységet: *Hű, te jó ég, elfelejtettem kihúzni a vasalót!*

A beszélői viszonyulást kifejező módosítószók közül például a *bizony, sajnos, persze, íme, szerintem/szerinted* írásjelezése a közlő egyéni megítéléstől függ. Ha az ilyen módosítószók erősebben különülnek el a mondattól, és a beszédben szünet választja el őket, a vesszőt ki kell tenni eléjük vagy utánuk, közbevetéskor eléjük és utánuk is. A közbevetés jelölésére a gondolatjel és a zárójel is használatos. Mondat élén bevezető formulaként a vesszőn kívül tagoló írásjel lehet a kettőspont, esetleg a gondolatjel is, mondat végén hátravetésként pedig a gondolatjel vagy a zárójel: *Bizony, ezt nem kellett volna.* ♦ *A gyerekek – persze – egész délután ordítottak.* ♦ *Szerintem: jobb volna, ha Géza és Tibi kibékülne.* ♦ *Megbuktam a vizgán – sajnos.* ♦ *Ez a megoldás (szerintem) nem jó.*

Ha azonban nem tagolódnak el, és a beszédben nem választja el őket szünet, a vessző (gondolatjel, zárójel) elhagyható: *Sajnos nem értem a házi feladatot.* ♦ *Szerintem ez egy jó példa.* ♦ *Bizony sokat mesélt a nagyapám.* ♦ *Béla persze elintézt mindent.* (Lásd még 269.)

Az indulat- és érzelemkifejező tagolatlan mondatok. Az indulat- és érzelemkifejező tagolatlan mondatok többé-kevésbé rögzült formájúak. Ezeket mindig vessző választja el az őket követő vagy megelőző tagolatlan tagmondatról akkor, ha a két tagmondat összekapcsolódik: *Istenem, mi lett belőled!* ♦ *Jó ég, már megint összetörte magát a fiad?* ♦ *Azt a jó mindenit, ezt nem hittem volna!* ♦ *Tegnap jöttek hozzánk az ellenőrök, te atyá-úrsten!*

Megszólítások. A megszólítások, akár szerkesztetlenek, tehát egyetlen szóból állnak, akár szerkesztettek, tehát jelzővel vagy értelmezővel bővülnek, tagolatlan tagmondatnak számítanak, így mindig vesszővel kell elválasztani őket a tagolt mondatról. A megszólítás állhat a tagolt mondat előtt: *Gyerekek, a mai órán az izeltlábuákról fogunk beszélni.* ♦ *Te, képzeld el, Jánost felvették az egyetemre.* ♦ *Kicsi Laura, megbántódtál?*

Ha a megszólítás a tagolt mondat után áll, akkor is mindig vessző választja el a két tagmondatot: *Hogy vagy, Péter?* ♦ *Jó, hogy jön, doktor úr.* ♦ *Bolond vagy te, kicsi fiam.*

Ha a megszólítás bekelekedik a tagolt mondatba, elé és mögé is vesszőt kell tenni, a közbekelekedés írásjelezésének megfelelően: *Most pedig, barátaim, rátérünk a dolog lényegére.* ♦ *Tudod-e, Kati, mi a bajom veled?* ♦ *Bocsásson meg, Csaba, megmutatná, hogyan kell az övet megkötni?* A közbekelekedésnél használt más írásjeleket a megszólítások esetében nem alkalmazzuk.

A megszólítások összekapcsolódhatnak figyelemfelhívó szerepű mondatzókkal vagy modális szerepű, tagolt szerkezetű tagmondatokkal is. Ezeket mindig vesszővel kell elválasztani: *Hé, emberek, hova, hova?* ♦ *Figyelj, Géza, ez így nem lesz jó!* ♦ *Ide hallgass, Miki, szeretnék tisztázni veled valamit.*

A levélbeli megszólításokat legtöbbször felkiáltójellel zárjuk le. Magánlevelekben lehetséges a megszólítások vesszővel való tagolása is. Ilyenkor a megszólítást nem szó-kas középre helyezni, és a megszólítás utáni első mondat kisbetűvel kezdődik. Ez a forma különösen az e-mailekben gyakori:

Drága Barátom,
remélem, levelem még időben megérkezik Hozzád.

A módosító értelmű főmondatok. A módosító értelmű főmondatokban a mondani-való érdemi részét nem a főmondat, hanem a nyelvtani értelemben vett mellékmondat tartalmazza. A főmondat funkciója a módosítószókéval rokon: beszélői viszonyulást fejez ki. Minthogy a módosító főmondatok megőrzik tagmondatértéküket, vesszővel kell elválasztani őket a mellékmondatuktól, attól függetlenül, hogy az eredeti funkciójuk megváltozott: *Nézd, ezt nem kellett volna megtenned!* ♦ *Úgy hiszem, alaposabban végig kell gondolnunk ezt a kérdést.* ♦ *Na de kérem, mit képzelsz magáról?* ♦ *Mondjuk, Márkkal tényleg nem szabad szigorúan bánni.* ♦ *Lásd, hát ide jutottunk!* ♦ *De mondd, kérlek, minek neked mindig parázsba markolni?* A modális értékű főmondatok bekelekedhetnek a másik tagmondatba: *Ez, úgy tetszik, végre hatott.*

A bevezető szók és kifejezések. A bevezető szók és kifejezések szófaji szempontból nagyon sokfélék lehetnek. Szerepük rokonítható a módosító mondatrészekével. A mondatok összefüggésére, a mondatban található információ forrására, a kifejezés módjá-

ra, formájára, egy rész kiemelésére vagy összefoglalására, a beszélőnek a közléshez való viszonyára utalnak. Mindig a mondat élén állnak, és sohasem illeszkednek be a mondat szerkezetébe. Írásjelezésük annak függvénye, hogy az egész mondatra vonatkoznak-e, vagy csak egy mondatrészre. Ha az egész mondatra vonatkoznak, vesszővel vagy kettősponttal különülnek el a mondatától: *Nos: ez a felelet közepes volt.* ♦ *Szóval, nem tudtam, mit is kéne tenni.* ♦ *Például: az írásjel-használati szabályok meglehetősen bonyolultak.* Ha a bevezető szók egy mondatrész jelentését módosítják, utánuk nem kell írásjelet tenni: *Végül is Péter oldotta meg a problémát.* ♦ *Szerencsére jól sikerült az össze-jövetel.* ♦ *Például a piros ruhás éppen megfelelő lesz.* ♦ *Szóval ez volt az oka mindennek.*

A KETTŐSPONT

A tagmondatok határát a vesszőn kívül a kettőspont is jelölheti. Tagmondathatár jelölőjeként a kettőspont általában nem kötelező írásjel. Két esetben kötelező: a szó szerinti idézetek és bizonyos típusú felsorolások, összefoglalások bevezető mondataiban. A kettőspont azonban olykor gyakoribb, mint a vessző, például a bevezető szók és kifejezések írásában vagy azokban az alárendelő összetett mondatokban, amelyekből hiányzik a kötőszó, és a mellékmondat kapcsolt egyenes beszéd.

A kettőspont a tagmondathatáron a figyelem felkeltésének, a sűrítésnek és a tömörítésnek a legalkalmasabb írásjele.

Idézetek és felsorolások bevezető mondatai. A szó szerinti idézetek bevezető mondatai után mindig kettőspont áll (az idézést lásd 261–265).

Örkény István így kezdi egyik egyperces novelláját: „Mint ismeretes, holnapután, február elsején, egy keddi napon, délután háromnegyed hatkor vége lesz a világnak.”

A felsorolások, összefoglalások bevezető mondatai után legtöbbször ugyancsak kettőspont áll, akár folyamatosan következik utánuk a felsorolás vagy összefoglalás, akár táblázatos formában (a kezdőbetű használatát lásd 133–134). Például:

A hozzávalók, amelyeket az olasz háziasszony használ, olcsók és könnyen kaphatók: zsiradéknak olaj, zsír, füstölt szalonna vagy vaj, adaléknak egy kevés sonka, kolbász vagy egyéb hús, de a pecsenyelé magában is megteszi.

Kettőspont a figyelemfelkeltés és sűrítés eszközeként. Az összetett tagmondatok határán tagoló írásjel lehet a vessző helyett a kettőspont elsősorban figyelemfelhívó vagy tömörítő szerepben.

Gyakori a kettőspont az olyan összetett mondatokban, amelyeknek mellékmondata függő idézet vagy kapcsolt egyenes beszéd (vagyis függő idézetként kezdődik a mellékmondat, és egyenes idézetként fejeződik be), valamint hiányzik a kötőszó. A kettőspontnak ilyenkor sűrítő, tömörítő szerepe is van: *Azt mondta: holnap feltétlenül eljön.* ♦ *Kérdezem: ezt tudni kellett volna?* (Vö. 251.)

Szintén kettőspont választja el a fő- és a mellékmondatot, ha a *hogy* kötőszó nélküli mellékmondat valójában nem a főmondattal, hanem egy mondást vagy érzékelést kifejező, hiányzó relatív főmondattal vagy mondatrészsel áll szerkezeti kapcsolatban (vö. 251–252): *Szétnézett [hogy lássa]: mi hír a világban?* ♦ *Gábor nevetett [és azt mondta/mondván]: erről a kérdésről ő képtelen Jánossal beszélni.*

A bevezető szókat és szerkezeteket is kettőspont különíti el az őket követő mondat-tól. A bevezető szók után ritkábban állhat vessző is, a kettőspontnak azonban ilyenkor erőteljes figyelemfelhívó szerepe van, felolvasáskor nagyobb beszédbeli szünetet jelöl, mint a vessző; *Valóban: ez így volt helyes. ♦ Nos: akkor tárgyalhatunk a kérdésről. ♦ Végül is: nem bánom, gyere!*

Ha a főmondatban ún. tartalomváró szó szerepel, vagyis egy olyan szó vagy kifejezés, amelyik a mellékmondatban telik meg pontos tartalommal, és a mellékmondat kötőszó nélkül áll, gyakori a kettőspont használata. A főmondatbeli tartalomváró szó és a kötőszó hiánya megkívánja a kettősponttal való tagolást: *Felmerült a kérdés: miért nem újítják fel az életveszélyessé vált felüljárót. ♦ Terjeszteni kezdték a hírt: Péter megnősül. ♦ Nem tudtam mit kezdeni a velem közölt ténnyel: el kell utaznom a háborús övezetbe.*

Kettőspont használatos a mellérendelő összetett mondat tagmondatainak a határára akkor is, ha a második tagmondat valamiféle magyarázatot vagy következtetést tartalmaz, és hiányzik a kötőszó. Ilyenkor a kettőspont felhívja a figyelmet a mellékmondat tartalmára, kiemeli a magyarázó vagy következtető jelleget: *Kamocsai még az ősszel, a nyilas hatalomátvétel előtt került ide, professzora ajánlására: az ügyvivő képzett klasszika-filológust keresett titkáru, a származás nem érdekelte (Karinthy Ferenc). ♦ Törekvései sok hívet, még több ellenséget szereztek neki: Cato kicsinyesen megvádolta a szenátusban, mert a szicíliai görög színházba járt, és ünnepségeket rendezett.*

A GONDOLATJEL ÉS A ZÁRÓJEL

Az összetett mondatok tagmondathatárán gondolatjelet nem páros használatban három esetben szokás alkalmazni: a váratlan fordulat jelölésére, a hátravetésre és az ún. előrevetett kifejezéseket tartalmazó mondatokban. Ezeken kívül sajátos szerepkörű a gondolatjel az idézetekben. Gondolatjelpár a közbevetésekben és az idézetekben, zárójel a hátravetésekben és a közbevetésekben használatos.

Váratlan fordulat jelölése, hatáskeltés. A gondolatjel váratlan fordulat jelölésére általában mellérendelő összetett mondatok tagmondatainak a határára áll, illetőleg mellérendelő kapcsolatú tagmondattömböket választ el. A gondolatjel a vesszőt váltja fel akkor, ha a közlő szándéka a hatáskeltés. Előfordul kötőszóval kapcsolt és kötőszó nélküli tagmondatok előtt is: *György Budapestről sietett haza, Erzsébet Kassáról, oda ment férjhez, jó tíz éve, szinte a nevelőzárda iskolapadjából – földbirtokoslány pad- és évfolyamtársnője testvérbátyjához (Cseres Tibor).*

A gondolatjel használata a hatáskeltés eszköze is lehet a kettőspontéhoz hasonlóan: *Nézegettem őt, és megnyugodtam – szó sincs arról, hogy megváltozott volna.*

Hátravetés. A tagmondatok hátravetése formailag nem tér el a váratlan fordulatot jelölő gondolatjel-használatától. A különbség annyi, hogy hátravetéskor a gondolatjel azt jelöli: a második tagmondat kiegészítést tartalmaz. A hátravetések is általában mellérendelő értékű tagmondatok: *Felhőkarcoló, széles utcák, óriási szállodák, áruházak, koncerttermek, parkok, sporttelepek, múzeumok, üzemek – de az emberek leállnak, bámszokodnak, beszélgetnek, jóval intímebben, mint New Yorkban: vidékiek (Karinthy Ferenc).*

A hátravetést nemcsak gondolatjellel, hanem zárójellel is lehet jelölni: *Amundsen repülőgépe viharba került, és lezuhant (jóval később a Medve-sziget közelében találták rá)* (Rákossy Gergely). ♦ *A legjobb mérce e tekintetben az Értelmező kéziszótár (s lesz majd korszerűsített változata is).*

Ha a hátravetést zárójelbe tesszük, a mondatzáró írásjel a berekesztő zárójel után áll.

Előrevetés. Az előrevetett kifejezések az őket követő tagmondatnál nem állnak szerkezeti kapcsolatban. Jellegzetességük, hogy mindig elől álló tagmondatot alkotnak. Ez a tagmondat lehet tagolt vagy tagolatlan. A második, tagolt tagmondatban többnyire megtalálható az ez mutató névmás megfelelő alakja, amely visszaul az egész megelőző rész, az előrevetett kifejezés tartalmára. Az ilyen összetett mondatokat gondolatjellel szokás tagolni: *Élni, mikor nincs értelme – ez az élet legmélyebb értelme* (Lengyel József).

Idéző mondat hátra- vagy közbevetésként. Ha az idéző mondat követi a szó szerinti idézetet, gondolatjellel kapcsolódik össze a két tagmondat. Az idéző mondatot kisbetűvel kell kezdeni a gondolatjel után. Az idézőjelet az idéző mondat elé és után nem szabad kitenni: *„Éreztem, hogy csak azért teszem ki ezeket az írásjeleket ide vagy oda, mert mások is így teszik, de nem fogom föl e jelek kizárólag hozzám mérhető értelmét” – írja Nádas Péter Hazatérés című novellájában.*

Az idézetbe iktatott idéző mondat közbevetésnek számít, így elé és utána is gondolatjelet kell tenni. Az idéző mondat ilyenkor is kisbetűvel kezdődik: *„Éreztem, hogy csak azért teszem ki ezeket az írásjeleket ide vagy oda – írja Nádas Péter Hazatérés című novellájában –, mert mások is így teszik, de nem fogom föl e jelek kizárólag hozzám mérhető értelmét.”* (Lásd részletesen 262–264.)

Párbeszéddek jelölése. Párbeszéddek írásakor az író a szereplők szavait rendszerint nem idézőjelbe teszi, hanem párbeszédjelekkel tagolja. Párbeszédes részek szövegegyeségei ilyenkor új sorban kezdődnek, és minden egységet gondolatjel vezet be, akár van előttük idéző mondat, akár nincs (lásd 264):

- *Milyen ügyben akar az igazgató úrral beszélni?*
- *Magánügyben.*

Ha a szereplő szavait párbeszédjel vezeti be, és utána idéző mondat áll, az idézet és az idéző mondat közé gondolatjelet kell tenni:

- *Szeretném, ha megmutatná, hol lakott a nagybátyám – kezdte a férfi.*
- *Akkor maga, Ábel bácsi – szólalt meg a főorvos –, úgy gondolom, hatvanhat éves.*

A közbevetések írásjelezése. A közbevetett tagmondat az őt közrefogó tagmondatoknál mellékesebb információt hordoz: ez lehet valamilyen észrevétel, utólagos kiegészítés, pontosítás vagy a beszélő véleményének kifejezése.

A közbevetéseket választható írásjelek fogják közre. A közbevetésnek szánt részt mindenképpen jelölni kell, ám erre többféle lehetőség is van. A közbevetéseket mindig páros írásjelek jelölik: vesszőpár, gondolatjelpár vagy zárójel. A három írásjel elkülönítésére nincsenek szabályok; a közlőtől függ, mikor melyiket alkalmazza.

Péter, mint tudjuk, pályázik az elnöki posztra.

Péter – mint tudjuk – pályázik az elnöki posztra.

Péter (mint tudjuk) pályázik az elnöki posztra.

A közbevetett tagmondat beékelődhet írásjel előtt a mondatba, ezt az első tagmondat hátravetéseként is lehet értelmezni. Ilyenkor az írásjelet a közbevetés záró írásjele után ki kell tenni, kivéve ha vessző határolja a közbevetést. Vessző után újabb vessző vagy pontosvessző nem állhat. Ha kettőspont előtt történik a közbeékelődés, akkor annak jelölésére nem a vesszőpár használatos.

A műszaki egyetemen szerzett diplomát, vegyészmérnököt, de író lett.

A műszaki egyetemen szerzett diplomát – vegyészmérnököt –, de író lett.

A műszaki egyetemen szerzett diplomát (vegyészmérnököt), de író lett.

Alárendelő összetett mondatok tagmondatainak közbeékelődése következtében előfordulhat, hogy két, esetleg három kötőszó kerül egymás mellé. Alárendelő tagmondat beékelődhet mellérendelő és alárendelő kötőszó után is. A kötőszók között nem szabad vesszőt használni: *Odalépett, hogy ha már megszólalt a csengő, kinyissa az ajtót. ♦ Ezt a foltot a szőnyegből könnyen ki lehet mosni szappannal, vagy ha már annyira beleivódott, szőnyegtisztítót kell használni.* A közbeékelte mellékmondat erőteljesebb elkülönítésére a gondolatjelpár, esetleg a zárójelpár szolgál: *Zsolt nem az az ember volt, aki – ha kellett –, ne állt volna helyt minden nehézségben.*

A közbeékelte módosító értékű tagmondatokat, módosító mondatrészleteket vesszővel, gondolatjellel vagy zárójellel is lehet tagolni. Módosító mondatrészlet beékelődhet írásjel előtt is; ilyenkor ezt az írásjelet ki kell tenni a beékelődést záró írásjel után, kivéve, ha az a vessző. A módosító mondatrészletek beékelődése viszonylag gyakori jelenség: *Péter, mint köztudott, kiváló tanuló volt. ♦ Ami – lássuk be – teljességgel lehetetlen feladat. ♦ Fülöp és Csege (úgy tudom) egy napon születtek.*

A tagmondatok közbeékelődés-típusai között meglehetősen gyakori a szervesen közbeékelődés. Ilyenkor a közbeékelte tagmondat és a befogadó tagmondat között nincs nyelvtani kapcsolat, pusztán jelentésbeli. A szervesen közbevetett tagmondatok beékelődhetnek tagmondat határán, írásjel előtt is: ilyenkor ezt az írásjelet a közbevetést berekesztő írásjel után kell kitenni. A szervesen közbeékelte tagmondatok mindig gondolatjelpárral vagy zárójellel tagolódnak, a vesszőt nem használjuk ebben a szerepkörben: *Szeretett időben felkelni aznap (ez volt természetes számára), amikor hazavárta a férjét. ♦ Nagyanyánk óvatosan bánt velem, és – hamar feltűnt nekem – nem úgy, mint egy gyerekekkel.*

Az idézés

A szövegbe ékelte szó szerinti idézeteket mindig jelölni kell, hiszen az idézés egyik legfontosabb etikai szabálya, hogy az idézett szövegen semmit nem szabad megváltoztatni, még a szöveg szórendjét vagy helyesírását sem. A szó szerinti idézeteket jelölő páros írásjel az idézőjel, amely a magyarban az ún. macskaköröm. A kezdő idézőjel mindig alsó helyzetű és 99-es alakú, a berekesztő idézőjel ugyanilyen formájú, viszont felső helyzetben van, és mindkettő tapad az őt követő, illetőleg megelőző szóhoz: „Amikor

Tinódi Lantos Sebestyén hatszázhusz éves lett, úgy érezte, hogy közeleg már a vég” – írja Örkény István a *Régi szép idők* című novellájában.

Ha az idézőjelbe tett szövegrészen belül még egy idézőjelre van szükség, akkor az ún. lúdlábat használjuk. Ez a páros írásjel hegyével befelé fordul, és tapad az őt követő, illetőleg megelőző szóhoz: „*Írtam tegnapelőtt egy novellát: »Csak a testem híján« volt a címe*” – mondja Tandori 1992-ben.

Előfordulhat, hogy szükség van harmadlagos idézőjelre is. Ez az ún. félidézőjel, amely nyelvészeti szakszövegekben jelentésjelként is használatos. Nyitó és záró jele is felső állású, 9-es alakú, és tapad az őt követő, illetőleg megelőző szóhoz: „*A tanulmány szerzője szerint Tandorinak ez a mondata: »Írtam tegnapelőtt egy novellát: 'Csak a testem híján' volt a címe« több jelentésű.*” (Az idézőjelek formai jellemzőit lásd 236–237.)

A szó szerinti idézetekből az idézőjel csak néhány kivételes esetben maradhat el. Egyrészt akkor, ha közmondást, szabályt, mottót, általánosan ismert verssort, irodalmi vagy művészeti alkotás címét idézzük, például: *Tiszteld atyádat és anyádat, hogy hosszú életű légy a Földön.* ♦ *Ki korán kel, aranyat lel – tartja a közmondás.*

Másrészt akkor, ha versekből, drámákból idézünk hosszabb-rövidebb részleteket, és az idézés ténye nyilvánvaló, például:

Csillagokat nézel, szép csillagom. Ég ha lehetnék,

Két szemedet nézném, csillagom ezreivel. (Platón)

Ilyenkor azonban az idézett rész szövegbeli elhelyezése, kiemelése mutatja, hogy idézetről van szó.

Mások szavainak némiképp megváltoztatott idézésekor, az ún. tartalmi idézéskor, nem használunk idézőjelet: Az alapszabály kimondja, hogy az egyesület minden tagja köteles tagdíjat fizetni.

AZ IDÉZŐ MONDAT HELYZETE

Idézés alkalmával az idéző mondat megelőzheti, követheti vagy megszakíthatja az idézetet.

Az idéző mondat az idézet bevezetéseként. Az idézetet bevezető mondat után kettőspontot kell tenni. Az idézet kezdő nagybetűjét az idézőjel után értelemszerűen megőrizzük. Ha az idézett rész teljes mondat, vagy azzal zárul, a mondatzáró írásjelet az idézőjel elé kell kitenni: *Bessenyei örök érvényű igazságot fogalmaz meg: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.”* ♦ *Ma is aktuális Vörösmarty kérdése: „Mi dolgunk a világon?”* ♦ *Petőfi szinte szállóigévé vált sora: „Ne fogjon senki könnyelműen a húrok pengetéséhez!”*

Ha az idézetet még további szövegrész követi, például a megszakított idéző mondat folytatása vagy forráshivatkozás, a mondatzáró írásjelek közül a pontot el kell hagyni, a kérdőjelet és a felkiáltójelet azonban ki kell tenni: A Szerkesztők és szerzők kézikönyvének javaslatát: „A felsorolásokat hierarchiába kell rendeznünk”, mindenképpen követni kell a gyakorlatban. ♦ Pásztor Emil szavait: „Amikor ésszerű az egyszerűsítés, ne idegenkedjünk tőle!”, érdemes megfogadni. ♦ Szathmári István megállapítja: „A helyes-

írási rendszernek és a nyelvi sztenderdnek a kialakulása két módon is összefügg” (Szathmári 1995, 16).

A mondatzáró három pontot nem szabad elhagyni az idézett mondat végéről: Balázs József írja: „Nem lehet megengedni, nem fordulhat elő, hogy a félelem fészket rakjon a gyomrukba, bárhová a testükbe...”

Ha az idézet nem teljes mondatnál zárul, hanem valamilyen írásjelnél szakad meg, ezt az írásjelet (vessző, pontosvessző, kettőspont, gondolatjel) el kell hagyni, a záró írásjelet pedig az idézőjel után tesszük ki. Bessenyei örök érvényű igazságot fogalmaz meg: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós”.

Kisbetűvel kell kezdeni az idézetet akkor, ha az eredeti szöveg kisbetűvel kezdődik, vagy ha úgy emelünk ki egy részt a szövegből, hogy az nem a mondatkezdő nagybetűvel indul. A szerző által használt kezdő három pontot meg kell tartani: Kratész, ókori görög költő írja: „...mint óriás csapást, a vénséget szidod”. ♦ Orbán Ottó így kezdi Kassák-architektúra című versét: „mennydörgő bádogfelhők a paradicsomkert fölött”.

Ha azt akarjuk jelezni, hogy az idézet elejéről kimaradt egy rész, ezt a három pont jelöli: A Magyar grammatika a következőket írja a szócsonkításról: „...ezt a kifejezést kizárólag a nyelvváltás során létrejött szavakra alkalmazzuk”.

Az idéző mondat hátravetése. Ha az idéző mondat követi az idézetet, akkor gondolatjelet kell elé tenni, és kisbetűvel kezdjük, kivéve, ha tulajdonnév áll az idéző mondat élén. Az idézetet záró írásjelet a kérdőjel, a felkiáltójel és a három pont kivételével el kell hagyni: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem” – fogalmazza meg Bessenyei örök érvényű igazságát. ♦ „Mi dolgunk a világon?” – kérdi Vörösmarty.

Az idézetet követő idéző mondatnál kapcsolatban a legnagyobb gondot az idézet kisbetűs kezdése okozza, hiszen ilyenkor a kisbetűs szó mondatkezdő helyzetbe kerül. Ennek ellenére a pontos idézés miatt a kisbetűt meg kell tartani, hiszen például egy versben a mondatkezdő kisbetűsítés szándékos lehet: „mennydörgő bádogfelhők a paradicsomkert fölött” – Orbán Ottó így kezdi Kassák-architektúra című versét.

Ha egy idézetet nem a mondat elején kezdünk, ezt hátul álló idéző mondat esetében célszerű mindig három ponttal jelölni, és utána kisbetűvel folytatni az idézetet: „...ezt a kifejezést kizárólag a nyelvváltás során létrejött szavakra alkalmazzuk” – írja a Magyar grammatika a szócsonkításról.

Az idéző mondat közbevetése. Az idézetbe iktatott idéző mondat közbevetésnek számít, tehát gondolatjelek közé kell tenni, és kisbetűvel kezdődik. A második idézőjel a szövegzáró írásjel után következik, ha teljes mondatnál zárul az idézet: „A tudományos felfogás szerint – írja Kosztolányi – nincs semmiféle különbség a nyelvek között.”

Ha az idéző mondat írásjelnél ékeződik az idézetbe, akkor ezt az írásjelet az idéző mondatot záró gondolatjel után ki kell tenni. A gondolatjelnél történő beékeléskor azonban nem teszünk két gondolatjelet egymás után, ezt a megoldást célszerű tehát kerülni. „Lesz-e gyümölcs a fán – kérdi Petőfi –, melynek nincs virága?” ♦ „Baku jobbán töpörödött, agyonkenceficézett, lilára festett hajú anyóka kuporgott – írja Jékely Zoltán –: mint egy májusfának cicomázott kiszáradt vackorfa!”

Ha egy többmondatos idézetbe az idéző mondat egy írásjellel lezárt mondatnál ékelődik be, az idéző mondat után pontot teszünk, és az új mondatnál kezdődő idézetet nagy kezdőbetűvel írjuk: „A fiú nem ismerte az apját, de az apa sem ismerte a fiát – írja Kolozsvári Grandpierre Emil. – Az öreg azt hitte, hogy érélyes kijelentésével pontot tett az ügy után.” ♦ „Úgy látszik, romlik a hallásom. Vagy öregszem? – kérdi Mándy Iván. – De ez most nem lényeges.”

Ha az idézetet a mondatzáró írásjel előtt szakítjuk meg, ezt három ponttal kell jelölni, hiszen ilyenkor az idézőjelen kívülre nem tehető írásjel: „A nő merev tekintettel nézte a filmet – írja Hajnóczy Péter –, szeme se rebbent...”

Ez a megoldás egybeesik azzal, ha az eredeti szöveg végződik három ponttal: „Ezen nem változtatok azóta se, végleges, módosíthatatlan, hivatásom, küldetésem lévén – mondja Karinthy Ferenc –, amiért is utamról senki és semmi el nem téríthet...”

A SZÖVEGBE SZERVESEN ILLESZKEDŐ IDÉZETEK

Ha a szó szerinti idézetet szervesen beleszójuk a szövegbe, az idézett részt idézőjelek közé kell tenni, és az idézetet általában, még az eredeti szöveg ellenére is, kisbetűvel kell kezdeni: Aranyinak a „nem hal meg az, ki milliókra költi dús élte kincsét” gondolata okkal lett híres.

Ha egy idézetet magában foglaló mondat az idézett résszel végződik, a teljes mondatot lezáró írásjelet az idézőjel után kell kitenni: A tanulmány írója azzal a megállapítással kezdi munkáját, hogy „az írásjelek használata együtt változik a nyelvvel”.

PÁRBESZÉDEK

Szépirodalmi művekben, valamint a publicisztikában az író a szereplők szavait idézi, ám erre a célra nem az idézőjel használata a leggyakoribb megoldás, hanem a párbeszédjel. A párbeszédjel a gondolatjellel azonos hosszúságú és formájú írásjel, mindig sor elején, bekezdés élén áll, s utána törhetetlen szóköz következik. Ha az író idéző mondata megelőzi a szereplő szavait, az idézet párbeszédjellel új sorba kerül, és utána nem következik gondolatjel:

Határozatlanul mondta:

– Nem is tudom.

Ha az író idéző mondata követi a szereplő szavait, akkor ezt gondolatjellel kapcsoljuk az idézethez; minden más írásjel-használati és a kezdőbetűkre vonatkozó szabály megegyezik a valódi idézeteknél ismertetettekkel:

– Nem is tudom – mondta határozatlanul.

– Ugye, hiszel nekem? – kérdezte reménykedve.

Ha az író idéző mondata a szereplő szavai közé van iktatva, a megszakítás után értelemszerűen ki kell tenni a gondolatjelet: – Nagyon vártalak már – fogadta barátját. – Sok a teendők. ♦ – Sehogy sem tudok belenyugodni abba – folytatta –, hogy kisemmiztek.

HOSSZABB KIHAGYÁSOK AZ IDÉZETBŐL

Az idézetekben a kihagyásokat három ponttal jelöljük: „A létezők... alapján kétféle látásmóddal rendelkeznek.” ♦ „...a földre sütöttük szemünk.” ♦ „Csillag, az élők közt te ragyogsz...”

Ha hosszabb szöveg marad ki, vagy ha fontos annak jelölése, hogy nem a szerző, hanem az idéző hagy ki bizonyos részt a szövegből, a három pontot szögletes zárójelbe tesszük: „Az asztrológia ezen irányzatának alkalmazását azonban egy másik, nyomósabb okhoz köthetjük [...], Mátyás személyéhez.”

A kihagyott szavakat, szerkezeteket, esetleg mondatokat jelölő zárójeles pontok után ki kell tenni az írásjelet, ha az eredeti szövegben is ott volt. Ha a kihagyás vessző után kezdődik, ezt az írásjelet a három pont elé nem kell kitenni.

A SZÓKAPCSOLATOK KÖZÖTTI ÍRÁSJELEK

A szavak a mondatban egymással nyelvtani és jelentéstani kapcsolatokat alkotnak. Írásjelekkel csak a nyelvtani, azon belül is a mondat szerkezeti viszonyokat szokás jelölni. Mondatszerkezeti viszony a szószerkezetek tagjai között van. Ez lehet mellérendelő vagy alárendelő jellegű. A szószerkezetek tagolására használt legtipikusabb írásjel a vessző. Ritkábban alkalmazott írásjel a kettőspont, a gondolatjel és a pontosvessző. Hátravetés vagy közbevetés jelölésére a vesszőpár, a gondolatjelpár, valamint a zárójel szolgál.

A mellérendelő szószerkezetek írásjelezése

A mellérendelő szerkezetek kétféleképpen kapcsolódhatnak össze: kötőszóval vagy a nélkül.

A KÖTŐSZÓ NÉLKÜL KAPCSOLT MELLÉRENDELŐ SZÓSZERKEZETEK

A kötőszó nélkül kapcsolódó mellérendelő szerkezetek tagjait mindig vesszővel választjuk el egymástól. Amikor kettőnél több tag kapcsolódik össze ugyanazzal a mellérendelő viszonyal, a tagok rendszerint kötőszó nélkül, vesszővel elválasztva követik egymást. Kötőszó – leggyakrabban és, vagy, és/vagy, illetve, valamint, továbbá – csak az utolsó tag előtt szokott állni: Vettem tejet, kenyeret, szalámit és sajtot. ♦ A fajtamacsák közé tartozik például a sziámi, a perzsa, a burma, a csincilla és/vagy a maine coon. ♦ Eldönthetnéd már, hogy Jánossal, Lacival, Árpáddal vagy Imrével mész a bálba.

A felsorolások. A felsorolások tagjai gyakran elkülönülnek az őket bevezető mondattól. Ilyenek általában a példaként szereplő felsorolások részei. A bevezető mondat után kettőspont áll, illetőleg a például módosítószó vesszővel elválasztva és kettősponttal zárva: A képzéssel, összetétellel létrehozott minősítő mellénevek között sok az igéből képzett származék: ínycsiklandó, jóvendő, helyrehozhatatlan, borzasztó stb. A például önmagában is lehet bevezető mondat: A macska számára többféle növény is mérgező lehet. Például: alpesi ibolya, csillagvirág, hóvirág, őszi kikerics, rekettye, tulipán, szagos müge, nadragulya, leander.

Ha a felsorolás tagjai között olyan szerkezeti egység is van, amelyik önmagában tartalmaz vesszőt, akkor az áttekinthető tagolás érdekében a felsorolás tagjait pontosvessző választja el: A rendszeres védőoltásnak három fontos oka van: az állat megóvása a betegségekkel, fertőzésekkel szemben; az ember védelme a macska által terjesztett kórokozóktól; bizonyos oltási előírások betartása külföldi utazások esetén.

A felsorolásban gyakran nemcsak szavak vagy szerkezetek, hanem mondatok is állnak. A felsorolt példamondatokat egy egységként kell kezelni, így az egységek között van mellérendelő viszony, nem a mondatok között. Ezt mondatok esetén a pontosvessző jelöli. A kijelentő mondat záró írásjelét, a pontot, ilyenkor nem kell kitenni, a felkiáltójelet és a kérdőjelet viszont igen. Ha a felsorolást a *stb.* zárja, pontosvesszővel való elkülönítéskor – minthogy a *stb.* ilyenkor egy egységet jelöl – ugyanúgy ki kell tenni elé az írásjelet, mint a többi egység közé. Mondatok felsorolásakor a *stb.* nagybetűvel kezdődik; ha azonban nem mondatokat zár, értelemszerűen kisbetűvel írاندó: *Okhatározói alárendelő összetett mondatok az alábbiak: Azért választottam barátomná, mert igen önzetlen ember; Ma nem megyünk fel a hegyre, mert vihar közeledik; Stb.* A felsorolásokban akkor is pontosvessző használatos, ha a felsorolás szorosan összetartozó egységekre oszlik, s ezek az összetartozó egységek széttagolódnak: *Mindenki ismer ilyen szavakat: beszél, ír, olvas; ceruza, könyv, tinta; becsületes, lelkes, szorgalmas; stb.*

A felsorolást lezáró *stb.* elé egy esetben kerülhet vessző: ha a felsorolás tagjai egymástól vesszővel elválasztott tagmondatok: *A nyaralók keveset esznek, sokat isznak, egész nap fürdenek, látgatják a lábukat a vízbe, stb.*

Ha a halmazások, felsorolások táblázatosan vannak szerkesztve, azaz a felsorolás egységei külön sorba kerülnek, s különféle tagolóeszközök segítik az elrendezésüket, az írásjelhasználat különbözőik aszerint, hogy a halmazás vagy felsorolás a bevezető mondatnál nyelvtani kapcsolatban van-e, vagy nincs. A bevezető mondatnál nyelvtani viszonyban lévő halmazáskor vagy felsoroláskor az egymással mellérendelő kapcsolatban lévő egységek mindenképpen pontosvesszővel, esetleg vesszővel tagolódnak.

A rendszeres védőoltásnak három fontos oka van:

1. az állat megóvása a betegségekkel, fertőzésekkel szemben;
2. az ember védelme a macska által terjesztett kórokozóktól;
3. bizonyos oltási előírások betartása külföldi utazások esetén.

A kettőspont és a gondolatjel. A kettőspont vagy a gondolatjel a felsorolásokban nemcsak a felsorolás kezdetét jelöli, hanem egyben a mellérendelés tagoló írásjele is lehet, ha a felsorolás szavai vagy szerkezetei a bevezető mondat egyik mondatrészét fejtik ki: *Figyelnél kell az akváriumban lévő víz minden tényezőjére: hőmérsékletére, tisztasági fokára, oxigénnel való telítettségére, kémhatására stb.* ♦ *Borbála igazában ott és akkor – az indulásnál hódította meg mindenki szívét.*

A kötőjel, a nagykötőjel és a vagylogosság jele. Két azonos szerepű toldalékkal ellátott szó alkalmi mellérendelő egységét igen gyakran kötőjellel érzékeltetjük. A kötőjel ebben az esetben nem jelent valódi szóösszetételt: *kínos-fájdalmas, nyelvi-stilisztikai, gazdasági-társadalmi, kérő-esdeklő, sírva-nevetve stb.* A kötőjeles írásmód választható:

Megoldottam jó néhány nyelvi-stilisztikai feladatot.

Megoldottam jó néhány nyelvi és stilisztikai feladatot.

Megoldottam jó néhány nyelvi, stilisztikai feladatot.

Nem ajánlatos a kötőjeles megoldás akkor, ha a szerkezet két tagja nem rokon vagy ellentétes értelmű, illetve a szerkezet több mint két tagból áll.

A nagykötőjel mindig alkalmi mellérendelő szerkezetet jelöl, nem valódi összetételt: *Hadrovics–Gáldi-szótár*, *Geiger–Müller-számlálócső*, *miskolc–budapesti távolsági autóbusz*, *január–februári szám* stb. (A nagykötőjel használatát részletesen lásd 274–275.)

A választó viszony jelölésére – főképp a tudományos írásgyakorlatban – gyakran használatos a ferde vonal: /. Ez a jel ilyenkor mindig tapad: *Az előadó az írott/beszélt, eltervezett/spontán viszonyokról beszélt*. Éppen ezért határozottan kerülendő a használata akkor, ha az összekapcsolt nyelvi egységek bármelyike tartalmaz szóközt.

A KÖTŐSZÓVAL KAPCSOLT MELLÉRENDELŐ SZÓSZERKEZETEK

A mellérendelő szószerveket összekapcsoló kötőszók előtt az *és*, *s*, *meg*, *vagy* kivételével mindig vessző áll: *jó, sőt jobb; kicsi, de erős; nemcsak mi, hanem ti is; kedves, tehát szeretetre méltó; kellemetlen, ugyanis szemtelen; Péter, azaz a barátom*. Páros használatban az első kötőszó elé nem, de a második elé mindig ki kell tenni a vesszőt: *A hangulatom néha rossz, néha jó mostanában*. ♦ *Egyfelől a futástól, másfelől a kerékpározástól fáradt el*. ♦ *Nem annyira hideg, inkább hűvös az idő*. ♦ *Hol ehhez, hol ahhoz kapott*. ♦ *Se testem, se lelkem nem kívánja*.

Az *és*, *s*, *meg*, *vagy* kötőszóval kapcsolt mellérendelő szószervek. Ha az azonos mondatrészek között *és*, *s*, *meg*, *vagy* kötőszó áll, eléjük nem kell vesszőt tenni, tehát a hátravetést és a közbevetést leszámítva írásjel nélkül használatosak: *Péter és Pál; én és nem ő*. Nem számít páros használatúnak az, ha az *és* kötőszó többször fordul elő a szerkezetben, vagyis a második kötőszó elé nem kell vesszőt tenni: *piros és kék és zöld*. Ugyanilyen használata létezik a *vagy* kötőszónak megengedő értelemben: *Kati vagy Peti vagy Gyuri*. Páros használatú azonban a *vagy* kizáró választás esetén, s ilyenkor a második *vagy* elé mindig ki kell tenni a vesszőt: *vagy kellemes, vagy kellemetlen; vagy Péter, vagy János*. Az *és* kötőszó az *is* szóval együtt már szerepelhet páros használatban; a szerkezet tagjait ilyenkor vessző határolja el: *ő is, és én is*.

Mivel a felsorolások végén gyakori *stb.* rövidítésben a *s* kötőszó szerepel (*s a többi*), azokban a felsorolásokban, amelyekben a nyelvi egységek vesszővel vannak elválasztva, a *stb.* elé nem kell vesszőt tenni: *kutya, macska, nyúl, papagáj stb.* (vö. 265–266).

Az *és*, *s*, *meg*, *vagy* előtti vesszőhasználatlalt kapcsolatban sokszor nehéz eldönteni, hogy a szóban forgó kötőszókkal kapcsolt egység szó szerkezeti tag vagy önálló tagmondat. A legtöbb nehézséget azok a mondatok okozzák, amelyekben több állítmány van, s ezek *és*, *s*, *meg*, *vagy* kötőszókkal kapcsolódnak. Ilyenkor meg kell állapítani, hogy az állítmányok csupán halmozottak-e, tehát a mondat szerkezetileg egyszerű, s akkor nem kell vesszőt használni, vagy pedig az állítmányok külön tagmondatot képviselnek, szerkezetileg összetettek, ezért ki kell tenni a vesszőt. (Az erre vonatkozó szabályokat részletesen lásd 253–255.)

Az *illetve*, a *valamint* és az *avagy* kötőszó. Bizonytalan az írásgyakorlat az *illetve* és a *valamint* kötőszó előtti vessző használatát illetően is. Noha a *valamint* és az *illetve* alkalmazása sokszor rendkívül hasonlít az *és* meg a *vagy* kötőszó használatára, ennek ellenére kötelező előttük a vessző: *az Opera, valamint Budapest más nevezetességei; ezek a könyvek hatszáz, illetve nyolcszáz forintba kerülnek*.

Ugyancsak mindig ki kell tenni a vesszőt az *avagy* kötőszó elé. Az *avagy* ugyanis nem azonosítható a *vagy* választó kötőszóval, még akkor sem, ha használatuk sokszor hasonló: *Nekem mindegy, hogy Gézával, avagy Gizivel méssz ma az előadásra.*

MELLÉRENDELTE MONDATRÉSZEK KÖZBE- ÉS HÁTRAVETÉSE

Hátravetés. Ha *és, s, meg, vagy* kötőszókkal kapcsolt mellérendelt mondatrészek kerülnek hátravetett helyzetbe, akkor ezek elé a kötőszók elé is ki kell tenni a vesszőt, ez jelzi az elkülönítést: *Makra szolgálata nyugodt volt, és eseménytelen (Kertész Ákos).* ♦ *Három jérce jött elő az ismeretlen, de biztató hangra, meg egy sápadt taréjú kiskakas (Szabó Magda).* ♦ *Ernyőt hozzál magaddal a kirándulásra, vagy kabátot!*

Bármely másik mellérendelő kötőszóval kapcsolt mondatrész kerül hátravetett helyzetbe, a vesszővel való elkülönítés önmagában nem jelzi a hátravetést, hiszen ezek elé a kötőszók elé mindig ki kell tenni a vesszőt. A hátravetést ilyenkor a szórend mutatja: *Péterrel álmodtam, valamint a kisleányával.* ♦ *Sírni akartam, nem pedig nevetni.* ♦ *János arca nyugodt volt, de sápadt.*

A hátravetett mellérendelt mondatrészeket a vesszőn kívül a gondolatjel vagy a zárójel különíti el. A gondolatjel ilyenkor kiemel, sokszor váratlan információt közöl, míg a zárójel inkább mellékes tartalmat hordoz: *Meglátogattam végre a testvéreimet – és Pétert.* ♦ *Ildikó sokszor nagyszájú, esetenként kötekedő, néha tudálékos – de imádni való.* ♦ *A gyerekek azonnal birtokba vették a játékokat a szobában (vagyis a szobákban).* ♦ *Repülővel utazunk a konferenciára (vagy rosszabb esetben autóval).*

Közbevetés. A mellérendelt mondatrészek közbevetésére a gondolatjelpár és a zárójel használatos. A mellérendelt mondatrész kapcsolódhat kötőszóval és a nélkül is: *Elismerve hibáját – és nem is mentegetve magát – távozott posztjáról a helyettes államtitkár.* ♦ *De ha ezért elítélni igazságtalanság lenne is, teljesen megérteni (pontosabban: méltányolni) mégsem tudom (Lakatos István).*

A közbevetett mellérendelt mondatrészhez kapcsolódó beszélői viszonyulást a felkiáltójel, illetőleg a kérdőjel jelölheti: *Eladja a Logodi utcai lakást (börtönt?, kriptát?), ahol minden zug őt idézi.* ♦ *Ő már-már sértődötten rakosgatta az apától kapott – teleírt! – írólapokat (Esterházy Péter).*

MONDATTANILAG SZERVETLEN RÉSZEK KÖZBE- ÉS HÁTRAVETÉSE

Közbevetés. A tagolt tagmondaton belül kétféle szervetlen közbevetésről lehet beszélni. Egyrészt a tagmondatba beilleszkedő, külön tagmondatot nem alkotó módosítószók közbevetéséről, amely érintkezik a mondatrész közbevetésével (lásd 256 is). Másrészt beékelődhetnek a tagolt mondatba olyan szervetlen részek, amelyek nem tagolatlan tagmondatok, de nyelvtanilag nincsenek beszerkesztve a tagmondat szerkezetébe. Ezek gyakran magyarázzák, kifejtik, pontosítják az előttük álló szó vagy szerkezet tartalmát, vagy jelentést adnak meg.

A közbevetések írásjelezésének megfelelően ezeket a szervetlen részeket vesszőpárral, gondolatjelpárral és zárójellel lehet elkülöníteni. A gondolatjelek között és a zárójelen belül felkiáltójellel vagy kérdőjellel jelezhető a közlő különleges szándéka, figyelemfelhívása, kételkedése stb.

Módosítósók közbevetése: *Joli – valószínűleg – még az idén férjhez megy.* ♦ Szeretője, állítólag, nem volt soha. ♦ Ezek közül (kétségtelenül) a könyv a legfontosabb.

Egyéb szervetlen közbevetett részek: *A legkisebb fennakadásra – üresedő pohár, kilötytyent ital, egy tört másodpernyi csend – beráncosodott a homloka* (Jókai Anna). ♦ *A fiú mindezt érezte a nőnél – vénkisasszony? – a tekintetéből, viselkedéséből* (Hajnóczy Péter). ♦ *Eco (1984) korábbi munkáira alapozva (l. röviden fentebb) a jel nyitottságáról szól.*

Hátravetés. A szervetlen részek hátravetése formailag és szerepét tekintve a közbevetéssel egyezik. A különbség csupán az, hogy hátravetéskor a szervetlen egység a mondat végén található, ezért nem vesszőpárral vagy gondolatjelpárral, hanem vesszővel, illetőleg gondolatjellel különítjük el. A harmadik írásjelezési lehetőség a zárójel, amely szervetlen hátravetések esetén a leggyakoribb: *Azt mondják, ezt Dömiék is szeretnék, alighanem.* ♦ *Hibáztam, vétettem ellened – kétségtelenül.* ♦ *Ezeket a régebbi szakirodalomban azonos értelmű szavaknak nevezték* (vö. szinonima).

Az alárendelő szó szerkezetek írásjelezése

Az alárendelő szó szerkezet két tagja az alaptag és a bővítmény. A közöttük lévő nyelvtani viszony hierarchikus. A bővítmény mondatrészi szerepe szerint a nyelvtani szakirodalom alanyos, tárgyas, határozós és jelzős szerkezeteket különböztet meg. Az egymásnak alárendelt mondatrészek közé általában nem teszünk írásjelet, az csak az értelmezős szerkezetek, valamint a közbevetések és a hátravetések esetében kötelező.

AZ ALANYOS SZÓSZERKEZET

Az alany és az állítmány között többnyire nincsen írásjel. Névszói állítmány esetén azonban bizonyos feltételekkel lehetséges a használata. Az alany és az állítmány között használható tagoló írásjel a gondolatjel és a kettőspont.

Viszonylag gyakori az alany és az állítmány között a kettőspont használata. A kettőspont ilyenkor vagy az alany, vagy az állítmány tartalmára hívja fel a figyelmet: *Könyvet írni: nagyon kimerítő tevékenység.* ♦ *A hajad: kócos, az arcod: sápadt, a szemed: karikás.* ♦ *A dolgozat érdemjegye: közepes.*

A névszói állítmányt az alanytól akkor szokás gondolatjellel elhatárolni, ha az állítmány tartalmilag valamiféle új, meglepő állítást tartalmaz. Az ilyen típusú gondolatjelezés meglehetősen ritka: *Jelenlétem ezen a rendezvényen – óriási megtiszteltetés.* ♦ *Ez a sokszori próbálkozás – teljességgel kilátástalan dolog.* ♦ *A sakk – nagyon megerőltető játék.*

A TÁRGYAS SZÓSZERKEZET

A tárgy és az alaptag közé csak akkor kerülhet írásjel, ha a tárgy alaptagja olyan igei állítmány, amelyik felsorolást vezet be, és a felsorolás tagjai a mondatban a tárgy szerepét töltik be. A tárgy és az alaptag közötti írásjel ilyenkor természetesen a kettőspont: *A fajtamacskák közé sorolhatjuk: a perzsát, a szíamit, a burmát, a maine coont, a bengálit és a ragdollt.* ♦ *Ennek a matematikai feladatnak a megoldásához használhatjuk: 1. a deriválást, 2. az integrálást.*

A HATÁROZÓS SZERKEZET

A többi alárendelt mondatrészt viszonyítva a határozós szerkezettel kapcsolatban lehet a legtöbb írásjel-használati variációról beszélni. Ennek az az oka, hogy az alárendelt határozó közbevetethető, és hátravetésként is állhat.

Alaptag és határozó közé akkor szoktak kettőspontot tenni, ha az alaptag olyan igei, esetleg melléknévi állítmány, amelyik felsorolást vezet be, és a felsorolás tagjai a mondatban a határozó szerepét töltik be: *A lovakat foglalkozásuk szerint fölosztjuk: versenylovakra, hatalovakra, katonallovakra, haszontalan gebékre és öreg virsljelöltekre* (Nagy Lajos). ♦ *Az A egyenes párhuzamos: 1. a B egyenessel és 2. a D egyenessel.*

Ha a határozó közbevetés vagy hátravetés, írásjelezése kötelezővé válik. Közbe- vagy hátravetni szabad határozót lehet, vonzatot általában nem.

A közbevetett határozót vesszőpárral, gondolatjelpárral vagy zárójelbe téve kell tagolni a mondatban: *A kívül-belül mocskos szerelvény hajnalban indult, az előttünk álló több mint kétszáz kilométer – a vonat idegesítő lassúsága miatt – elviselhetetlenül hosszúnak ígérkezett* (Krasznahorkai László). ♦ *Két férfi (kocsin) elindult Veszprém felé.* Ha a közbevetés írásjel előtt történik, az írásjelet a közbevetést záró írásjel után kell kitenni: *Az élet valamennyi lehetséges helyzetében apróra ugyanúgy viselkednek: esznek, isznak, dolgoznak, írnak – bár meglepően sokan bal kézzel –, táncolnak, szerelmeseik, csókolnak, sóhajtoznak az ágyban, végzik a házimunkát* (Karinthy Ferenc).

A hátravetett határozót vesszővel vagy gondolatjellel tagoljuk. Ritkán pontosvessző is lehet tagoló írásjel. A mondat szerkezetéhez lazán kapcsolódó határozók gyakran értelmezőszerűek: *Kati elbűvölt bennünket – elsősorban kedvességével és odaadásával.* ♦ *Izzadok, mint a ló – október második felében.* ♦ *Annuska ebédjét jelentkezett, teljesen váratlanul.* ♦ *Aztán ivott, szomjasan, sokat.* A hátravetett határozó zárójeles tagolása ritka: *Tudtam, hogy az én rangom, a Nyugat munkatársa, még ennél is magasabb (valahol másutt)* (Ottlik Géza).

Az igenéssel kifejezett határozók írásjelezése. Az igeneves alaptagú szerkezetek egy része mind tartalmát tekintve, mind formailag erősen tagmondat jellegű. Írásjellel való tagolásuk általában nem kötelező, mégis meglehetősen gyakori. Az igenevek közül ilyen a határozói igenév, valamint a beálló történésű melléknévi igenév.

• A határozói igenév tárggyal vagy határozóval bővítve nemritkán mellékmondat jellegű. Nagyon gyakori az írásjellel való tagolásuk: főként a vesszővel, de esetenként pontosvesszővel is. Közbevetésként vesszőpárral, gondolatjelpárral vagy zárójellel különülnek el a mondat többi részétől. Az írásjelezésük többnyire csak bizonyos nyelvtani kötöttségek miatt válik kötelezővé.

A határozói igenév gyakorta lazán, hátravetve kapcsolódik a mondathoz. Ilyenkor szinte mindig vessző különíti el: *Megadta az engedélyt, rábólintva a kérvényemre.* ♦ *Bezárkózott a házába, távol tartva magától a kíváncsiskodókat.* ♦ *Járkálni kezdett, rápillantva Tóthra* (Örkény István). A gondolatjel a mondathoz való lazább kapcsolódást jelzi: *Egész nap a várost járták – egy könyvet keresve.*

A határozói igeneves szerkezet közbevetése: *Mostanában, tavasz lévén, hosszabbodnak a nappalok.* ♦ *Ezt elnézték, de aztán (zárójelbe téve) kötelező lett* (Ottlik Géza). ♦ *Elsődlegesen egyetemi tankönyvnek készült, de – két műfaj sajátosságait ötvözve – egy-*

úttal közérdeklődésre számot tartó és szakemberek használatára is igen alkalmas kézikönyv lett.

Mindig vesszővel kell elválasztani a határozói igeneves szerkezetet, ha mellérendelő jellegű kapcsolatban van a mondat többi részével: *Felugrott az ágyról, mondván: elege van.*

Határozói igeneves szerkezet állhat a mondat élén is. Ilyenkor az dönti el az írásjelhasználatot, hogy a határozói igeneves szerkezetnek van-e mellékmondatjellege. Ha az igenév bővítményei a határozói igenév előtt állnak, inkább mondatrésztértékű a szerkezet, tehát ilyenkor nem jellemző a vessző használata: *Mindent feledve omlott újra a férfi karjaiba.* Ezalól a határozói igenév saját alannal való bővülése kivétel. Ilyenkor vesszővel célszerű tagolni a szerkezetet: *Megérkezvén a tavasz, megkezdődtek a különféle társasutazások.* Ha a határozói igenév bővítményei alaptagjuk után helyezkednek el, a szerkezet mellékmondatyszerű, ilyenkor az írásjellel való elkülönítés a szerencsésebb eljárás: *Beülve a mozi, Péter azonnal elaludt.*

• A beálló történésű melléknévi igenév célhatározói szerepben, tárgyval vagy határozóval bővítve mellékmondati jellegű. Ezt az írásgyakorlatban a vesszővel való elkülönítés jelöli. Ilyenkor a vessző csak bizonyos nyelvtani feltételek között maradhat el, különben kötelező: *Igazát bizonyítandó, hosszú fejtegetésbe kezdett.* ♦ *A könyvet elolvasandó, elment a könyvtárba.* Ha azonban az igei állítmány igekötője hátra van vetve, a vessző kitétele tilossá válik: *A könyvet elolvasandó ment el a könyvtárba.*

A minttel szerkesztett állapothatározó. A minttel szerkesztett állapothatározókat nem kell írásjellel tagolni: *Géza mint gondnok dolgozott az iskolában.* Ha azonban közbevetésként kapcsolódik a mondat egy másik mondatrészéhez, és oksági viszonyt fejez ki, az írásjelezés a közbevetések írásjelhasználatát követi: *Bátyámat, mint tanút, hívták be a tárgyalásra.* (Lásd részletesen 255.)

A JELZŐS ÉS AZ ÉRTELMEZŐS SZÓSZERKEZET

A jelzős szószervezetek közül egyik típusra sem vonatkozik kötelező írásjelezés, kivéve az értelmezőt, hiszen az eleve hátravetett bővítmény. A többi jelzős szerkezetre választható írásjel-használati szabályok érvényesek. A közbevetésként használt jelzőket pedig a közbevetések általános írásjelezési szabályai szerint kell tagolni.

A minőség- és mennyiségjelzők. Az írásjelhasználat szempontjából az ún. többszörös jelzők okoznak gondot. Ha több jelző következik egymás után, a minőség- vagy mennyiségjelzők láncszerűen, alárendelő viszonyokkal kapcsolódnak egymáshoz. Ilyenkor nem használatos a vessző: *barna kalapos hölgy* (a kalap a barna), *kék szemű lány*, *két liter tej*. Előfordul a jelzők alaptaghoz kapcsolódása oly módon, hogy egy jelzős szerkezet kap újabb jelzőt. Az írásjelhasználat ilyenkor kétféle lehet: *egy havas novemberi éjjelen* vagy: *egy havas, novemberi éjjelen*. A vessző kitétele annak a függvénye, hogy a két jelző egyforma jelentőségű-e vagy sem, vagyis a közlő mondanivalója dönti el a vesszőhasználatot. A nem közvetlenül egymás mellett álló jelzők esetén az írásjelhasználat jelentéskülönbséget takarhat. Két jelző akkor kerülhet távol egymástól, ha legalább az egyik szófaja melléknévi igenév, és így tárgyval vagy határozóval

bővíthető: *csinos kalapot viselő asszony* vagy: *csinos, kalapot viselő asszony*. Az első példában a *csinos* jelző a *kalapra* vonatkozik, míg a másodikban az *asszony* a jelzős szerkezet alaptagja.

A közbevetett minőség- vagy mennyiségjelző leggyakoribb írásjele a gondolatjel-pár, olykor a zárójel is előfordul. A vessző nem használható ebben a funkcióban, ugyanis a közbevetést záró vessző a jelzett szó elé kerülne. A közbevetett jelzőt követheti felkiáltójel vagy kérdőjel, a közlő szándékának megfelelően: *A harmadik – korábban sokat emlegetett – szempontot nem tekinti alapvetőnek.* ♦ *Hunyadi János nem volt ugyan király, mégis fölülmúlta mindkettőjüket, mert ő a (keresztény) világ ellenségét győzte le.*

Két különböző típusú jelzőt, amelyek ugyanahhoz az alaptaghoz tartoznak, akkor szokás vesszővel elválasztani, ha a második jelző igenévi és bővített, s a két jelző erősebben különül el egymástól: *Két, az esztergomi üzemből gyártott Suzuki gépkocsit tegnap elloptak a kereskedőtől.* ♦ *Néhány, gyermekeknek szánt orvosi műszer késve érkezett a kórházba.* Ugyanezeket a mondatokat célszerűbb a jelzők sorrendjének felcserélésével megszerkeszteni, ha ez a felcserélés nyelvhasználati szempontból helyes: *Az esztergomi üzemből gyártott két Suzuki gépkocsit tegnap ellopták a kereskedőtől.*

Egymás mellé kerülhet a határozatlan és a határozott névelő akkor, ha a határozatlan névelő a jelzős szerkezet alaptagjára vonatkozik, a jelző pedig igenévi, és bővítőmánya határozott névelős főnév. A két névelő közé ajánlatos vesszőt tenni: *Egy, a vállalkozó által nemrég felépített ház igen rossz műszaki állapotban van.* Ugyanez a mondat vessző nélkül is használható: *Egy a vállalkozó által felépített ház igen rossz műszaki állapotban van.*

Az értelmező írásjelezése. Az értelmező írásjelezése kötelező. A leggyakoribb tagolóeszköz a vessző: *Egyél almát, kettőt!* ♦ *A szerelmemet, az igazit soha nem felejttem el.* ♦ *Elkértem a könyvet, Gáborét.* ♦ *Találkoztam Bélával, a legjobb barátommal.* Az értelmező nem szükségszerűen áll közvetlenül az értelmezett mögött. A vesszőt ilyenkor az értelmező elé, és nem az értelmezett után kell kitenni: *Vele kell beszélnem, a főnökömmel.*

Az ún. értelmező határozókra az jellemző, hogy a szerkezetben két határozó áll egymással értelmezőszerű kapcsolatban, s a második határozó az első jelentését szűkíti, pontosítja, esetleg azonosítja. Írásjelük alapvetően szintén a vessző: *Element Bécsbe, a főpostára.*

Kitüntetést, fokozatot, minősítést, rangot jelentő kifejezés személynévhez kapcsolását tekintve két lehetőség van. Ha mindkét tag megkapja a toldalékot, a vesszőt ki kell tenni. Ilyenkor az értelmező határozott névelős, vagy birtokos szerkezetben van: *Kiss Tamást, a főmérnököt faggatták.* ♦ *Janikovszky Évával, a Kossuth-díjas írónővel beszélgettünk.* Ha azonban az utótaghoz toldalék kapcsolódik, kijelölő jelzős szerkezet jön létre, így a vessző elmarad: *Kiss Tamás főmérnököt faggatták.* ♦ *Janikovszky Éva Kossuth-díjas írónővel beszélgettünk.*

Az értelmezős szerkezetben a vessző helyére három esetben kettőspont is kerülhet. Egyrészt akkor, ha az értelmező felsorolást tartalmaz: *Péter mindenkit ismert a szer-*

kesztőségben: a főszerkesztőt, a helyettesét, a műszaki szerkesztőt, a korrektort, még a könyvelőt is. Másrészt akkor, ha a közlő ki akarja emelni az értelmezőt: *Egyszerű és tiszta alázatot tanulna a lelkünk: olyat, ami összefér a sértetlen emberi méltósággal* (Ottlik Géza). Harmadrészt, ha az értelmezett szó ún. tartalomváró főnév, tehát olyan, amelyet az értelmező fejt ki bővebben: *Nem volt kétséges senki előtt a cél: eljutni Afrikába.*

Ha az értelmező közbevetés, írásjelezése ennek megfelelően alakul: vesszőpárral, gondolatjelpárral, ritkán zárójellel: *Anna, a lánya, nemrég született.* ♦ *A baleset sérültjét – a motorkerékpárost – kórházba szállították.* ♦ *Egyébként ez volt az első szilveszter – a legutóbbi –, amit együtt töltöttek.* ♦ *Sofőrünk figyelmeztetett, maradjunk szorosan a nyomában, mert egy rossz lépés, s valamelyik izzó katlanba zuhanunk, és mint Szent János (az olajban főtt) pusztulunk el* (Karinthy Ferenc).

Léteznek olyan értelmezős szerkezetek, amelyekben nem szokás írásjelet tenni az értelmezett és az értelmező közé:

- Az értelmezett szó vagy az értelmező a maga nyomatékosító személyes névmás: *János maga is ott lesz.* ♦ *Magával az igazgatóval beszéltem.*
- A mind általános névmás az alany értelmezője: *A sok macska mind egyszerre nyávog.*
- Az értelmező a milyen, mennyi, mekkora, hány kérdő névmás, a valamennyi, valahány határozatlan névmás, az akármilyen, akármennyi, akárhány, semmi, semmilyen általános névmás. Ilyenkor az értelmező a főhangsúlyos, s általában közvetlenül az értelmezett után áll: *Bort akármennyit ihattok.* ♦ *Kabátot melyet vettél?* ♦ *Fizetést mennyit kapsz?* ♦ *Nem hallok mocorgást semmit.* Esetenként az értelmezett és az értelmező közé más szó is kerülhet: *Kabátot végül melyet vettél?* ♦ *Nem hallok zajt most semmit.* ♦ *Fizetést az új helyeden mennyit kapsz?*

A SZAVAKON BELÜLI ÍRÁSJELHASZNÁLAT

A szavak és szórészek közötti írásjel a kötőjel és a nagykötőjel. A kötőjel használata az általános, a nagykötőjelé korlátozottabb, a kötőjelhez viszonyítva határozható meg.

A kötőjel

Kötőjelet az alábbi esetekben kell alkalmaznunk a szavak tagolásában:

- Az olyan összetett szavakban, amelyekben a tagok határán három azonos mássalhangzó kerül egymás mellé. Mivel az összetételekben nem lehet egyszerűsíteni, az elő- és az utótagot kötőjel választja el egymástól: *sakk-kör, balett-táncos, spicc-cipő, itt-tartózkodás, hossz-számítás, strucc-család.*

Ugyanígy kell eljárni a -szerű, -féle, -fajta képzőszerű utótagokkal: *expressz-szerű, dzsessz-szerű, griff-féle*, valamint a tulajdonnévi szóalakokban (a magyar utóneveket kivéve), ha a toldalékolás következtében három azonos mássalhangzó kerül egymás mellé: *Kiss-sel, Scott-tal, Hermann-né, Keravill-lal, Bonn-nál.*

- Az összetett szavak körében tagolóeszköz a kötőjel a szóismétlésekben: *már-már, egy-egy (esetben), unos-untalan, nőttön-nő, meg-megáll, vissza-visszanéz*, a laza kapcsolatú mellérendelésekben és az ikerszókban: *süt-főz, orrán-száján, sírva-nevetve,*

édes-bús, irul-pirul, dimbes-dombos, csihi-puhi, Ista-Pista, gizes-gazos, a hat szótagnál hosszabb többszörös alárendelésekben: könyvritkaság-gyűjtemény, foszforműtrágya-gyártás, az ún. mozgószábállyal írt alakokban: anyagcserevizsgálat-kérés, melegvíz-szolgáltatás, ki-be ugrál, kutya-macska barátság.

- Ha két vagy több egymás után következő alárendelő összetett szónak azonos az elő- vagy az utótagja, rendszerint csak az első, illetőleg az utolsó összetételt írjuk ki teljes egészében. Az elhagyott közös utó- vagy előtagra a kötőjel utal: *gép- és gyorsíró; bel- és külkereskedelem; tej-, zöldség- és gyümölcsfelhozatal; első- és másodévesek; bortermelő és -értékesítő szövetkezet; gépgyártó, -szerelő és -javító üzem.*

- A kétezren felüli számok betűvel való írásakor kötőjellel kell tagolni az összetett számokat a hátulról számolt, szokásos hármas számcsoportok szerint tagolva: *háromezer-tizenhat, negyvenhét-ezer-ötszázhatvanhárom, hétmillió-négyszázkilencven-ezer-öt-százharmincegy.*

- Mind a betűkkel, mind a számjegyekkel írt számkapcsolatokban kötőjellel kell jelölni a hozzátétőlegességet és a vagylagosságot: *egy-két ember, nyolc-tíz napra, 6-7 darab, 10-11 éves.*

- A tulajdonnevek és a névszók kapcsolatából álló összetételek határán kötőjel van: *Kossuth-díj, Balassi-strófa, Afrika-kutató, Oscar-díjas, Európa-bajnoki* stb. Az ilyen típusú összetételekhez járuló újabb tagot szintén kötőjellel kell kapcsolni: *Oscar-díj-átadás, labdarúgó-Európa-bajnokság.*

- A kettős családnevek összetartozó elemeit gyakran jelöli kötőjel: *Endrődy-Somogyi, Konkoly-Thege, Bajcsy-Zsilinszky, Rippl-Rónai.*

- A többbelemű földrajzi nevek több típusában kötőjel érzékelteti a névelemek összetartozását. Ilyenek alapvetően a természetföldrajzi elnevezések, a két helységnév kapcsolatából létrejövő állandó összetételek, valamint a bővüléssel keletkezett alakok egy része: *Arany-patak, Csepel-sziget, János-hegy, Holt-Tisza, Nyugat-Európa, Kál-Kápolna, Érd-Ófalu, Nagy-Budapest, Rohonci-Arany-patak, Belső-János-dűlő.* (Részletesen lásd 179–181.)

- Az *-e* kérdőszócskát kötőjel kapcsolja a tagolt mondat állítmányához: *Tudod-e, hogy lejárt a határidő? ♦ Nem tudom, hogy Péter katona-e.* Ha a mondat hiányos, nincsen benne állítmány, az *-e* kérdőszócskára a főhangsúlyos részhez kapcsolódik: *Merre mennek: jobbra-e vagy esetleg balra?*

- A toldalékok kötőjeles kapcsolását lásd 276.

A nagyköötőjel

A nagyköötőjel a legkéseőbbi írásjel a magyar helyesírásban; az akadémiai helyesírási szabályzat 1954. évi kiadása foglalkozott vele először. Ez lehet az oka annak, hogy a mai írásgyakorlatban meglehetősen nagy a bizonytalanság körülötte. A nagyköötőjel használatának szabályai négy nagyobb csoportra oszthatók.

- A tulajdonnevek körében két vagy több tulajdonnév alkalmi kapcsolatának jelölése. Ebbe a csoportba tartoznak a személynevek alkalmi mellérendelő összetételei, első-sorban a szerzők nevei: *Hadrovics-Gáldi, Czuczor-Fogarasi, Geiger-Müller, Endrődi-*

-*Kiss-Szabolcsi* stb. A nagyköötőjellel kapcsolt személynevek tehát külön személyeket jelölnek, szemben a kötőjellel összekötött, egyetlen személyt jelölő, összetett vezetékevekekkel.

Az egyéb tulajdonnevekben az alkalmi összekapcsolódást jelző nagyköötőjeles szerkezet a közt névutós alakulatnak felel meg. Tehát: *Miskolc–Budapest-buszárat* ('Miskolc és Budapest közti buszárat'), *Ferencváros–Újpest-rangadó* ('a Ferencváros és az Újpest közti rangadó'), *Duna–Tisza köze* ('a Duna és a Tisza közti rész') stb. A nagyköötőjel alkalmazása ilyenkor szemben áll a kötőjellel, hiszen a kötőjel állandó kapcsolatot jelez. Az ilyen típusú kapcsolatokban az -i képzős változatban is (ha van ilyen) meg kell tartani a nagyköötőjelet: *miskolc–budapesti*.

• Két vagy több nép (nyelv) nevének a kapcsolata. Ezek a nagyköötőjellel jelölt tömör szókapcsolatok is legtöbbször a közt névutós szerkezetnek megfelelő viszonyt fejezik ki: *angol–német mérkőzés* ('angolok és németek közti mérkőzés'); *francia–spanyol határ* ('a Franciaország és Spanyolország közti határ'). De kifejezhetnek egyszerű kapcsolatos viszonyt is: *magyar–latin szótár* ('magyar és latin'); *görög–arab szak* ('görög és arab'). Ebből a használatból kiindulva nagyköötőjellel tagolandó az összes ún. szakpár is: *matematika–fizika, történelem–ógörög* stb. A kötőjel és a nagyköötőjel különbségét szemlélteti ez a példa: *ének–zene–matematika szak*. A kiskötőjel állandó, míg a nagyköötőjel alkalmi összetételt jelez. A népnevek állandó kapcsolatát is kötőjel jelöli a nagyköötőjellel szemben: *görög–római birkózás* (a *görög–római* jelentése itt: 'kötöttfogású'). Ugyancsak a népnevek állandó kapcsolatát szemlélteti a *Német–római Császárság* tulajdonnév.

• A valamettől valameddig viszony. Ha két szó kapcsolata valamettől valameddig terjedő viszonyt érzékeltet, és ezt a kettős határozót nem ragos alak fejezi ki, nagyköötőjelet kell használni. A nagyköötőjel ilyenkor tehát egy speciális határozófajta jelöl: *10–15. oldal* ('a 10. oldaltól a 15. oldalig'); *1994–2001* ('1994-től 2001-ig'); *január–március hónapban* ('január elejétől március végéig'); *Miskolc–Budapest* ('Miskolctól Budapestig').

Ebben a vonatkozásban egyfajta határesetnek tekinthetők az összevont házszámok: *Ménesi út 11–13.*, hiszen ezek sokszor egyetlen épületet jelölnek, s nem től-ig viszonyt, valamint a szintén inkább összevonást tartalmazó alakok: *május–júniusi lapszám*, azaz a jelentés itt 'május és június együtt'. A számok összekapcsolásában azonban törekedni kell arra, hogy a hozzávetőleges, illetőleg a vagylagos viszonyt ne a nagy-, hanem a kiskötőjel érzékeltesse (vö. 274).

• Géptípusok stb. betű- vagy szó- és számjelzései. Ezt a nagyköötőjeles írásmódot teljesen az írásgyakorlat alakította ki, nincsenek tehát nyelvtani szabályai. Ezek a formák nem tekinthetők alkalmi összetételnek sem: *T-34, TU-154, Apollo-11, Boing-747, A-300* stb. Az ilyen alakokhoz a toldalék értelemszerűen kötőjellel kapcsolódik: *T-34-es, TU-154-gyel, Apollo-11-ben* stb.

Formailag a nagyköötőjel mindig tapad az öt megelőző szó utolsó, valamint a következő szó első betűjéhez vagy számjegyhez. Kivétel ezalól, amikor olyan tagok kapcsolódnak össze nagyköötőjellel, amelyek szóközt tartalmaznak. Ilyenkor a nagyköötőjel elé és után keskeny szóközt célszerű tenni: *f. év 5. hó – f. év 11. hó*.

A toldalékok kapcsolása kötőjellel

A toldalékokat rendszerint szerepüktől függetlenül közvetlenül kapcsoljuk a szótőhöz. Kivételek:

- Kötőjellel kell a toldalékokat kapcsolni a tőhöz akkor, ha három azonos mássalhangzó kerül egymás mellé a toldalékolás során, és nem lehet egyszerűsíteni: *Kiss-sel*, *Witmann-né*, *Keravill-lal*, *Tallinn-nál*, akárcsak a képzőszerű utótagok esetén: *griff-féle*, *expressz-szerű*.
- Kötőjellel kapcsolódnak a képzők a több elemből álló személynevekhez: *Eötvös József-i*, *Leonardo da Vinci-s*; a magyar nyelvben nem tagolható, de különírt idegen szavakból álló földrajzi nevekhez: *New York-i*, *Karlovy Vary-i*, *Frankfurt am Main-i*, a folyóiratok, újságok címéhez: *Magyar Nyelvőr-beli*, *Valóság-beli*.
- A képzőszerű utótagok mindig kötőjellel kapcsolódnak a tulajdonnevekhez, akárhány tagból áll is a megnevezés: *Eötvös-féle*, *Petőfi-szerű*, *Vág-szerű*, *Omega-féle*, *Las Vegas-féle*, *A Macska-szerű* (folyóirat).
- Kötőjellel fűződik a toldalék a hangérték nélküli, ún. néma betűre vagy a magyar írásrendszer szempontjából szokatlan, bonyolult betűcsoportra végződő szavakhoz: *Shakespeare-rel*, *guillotine-t*, *Peugeot-t*, *Glasgow-ban*, *Montreux-ig*, *Rousseau-nak*, *voltaire-es*, *plóiești-i*. (Részletesen lásd 217–219.)
- Mindig kötőjelezni kell a toldalékokat, ha számjeggyel írt számhoz, írásjelhez, rövidítéshez vagy betűszóhoz kapcsolódik: *5-öt*, *12-szer*, *67-es*, *20-án*, *a 4-ben*, *25%-os*, *a 15. §-ban*, *Bp.-en*, *a tv-ben*, *az ELTE-re*, *az MTA-val*, *100 °C-on*, *16.30-kor*.

EGYÉB ÍRÁSJEL-HASZNÁLATI TUDNIVALÓK

A következőkben néhány ritkább írásjel-használati szabályt ismertetünk.

A pont mint nem mondatzáró írásjel

A pont jelölhet:

- sorszámnevet: *10. versszak*, *1994. évi*, *XIV. kerület*;
- rövidítést: *dec.*, *kb.*, *dr.*, *özv.*, *Bp.*;
- dátumban az évet, hónapot, napot, ha számjegyekkel vannak leírva: *1994. 06. 14.*, *1998. V. 21.*;
- házsámot: *Pörge utca 12.*

A pontnak ezeken kívül fontos tagoló szerepe van az ún. URL-ekben, azaz az internetes címekben és az elektronikus levelek címében: *www.index.hu*, *kopasz@freemail.hu*.

A számjegyekkel írt számok írásjelei

A számok írásában a tizedes törtek kezdetét vesszővel kell jelölni: *42,5*; *1,59*. Az öt- és többjegyű számokat általában szóközzel szokás tagolni a hátulról számolt hármasszámcsoporthoz: *23 522*; *4 529 387*. Lehetséges, de nem ajánlott a szóközök ponttal való helyettesítése is: *23.522*; *4.529.387*. (A számokkal kapcsolatos írásjel-használati tudnivalókat lásd 237–238.)

A szerzők nevei és a művek címei

Ha a szerző neve és a mű címe mondattani viszonyítás nélkül fordul elő, a név után kettőspontot kell tenni: Hajnóczy Péter: *Jézus menyasszonya* ♦ Ottlik Géza: *A másik Magyarország*.

Ha azonban a szerző neve és a mű címe között birtokviszony van, nem használható kettőspont: *Esterházy Péter Otthon című novelláját Mészöly Miklósnak címezte.* ♦ *Arany János Toldija kötelező olvasmány.*

A mondatba szerkesztett címek gyakran idézőjelbe kerülnek, ezzel jelölve a cím egy-
séges tulajdonnévi voltát: A „*Hét évszázad magyar versei*”-t szeretném megvenni. Az
idézőjel használata ilyenkor nem kötelező, más módon is jelölhetjük a cím terjedelmét.

A stiláris szerepű idézőjel

Idézőjelbe szokás tenni az olyan szavakat és kifejezéseket, amelyek másoktól, más stí-
lusrétegből származnak, vagy iróniát, illetőleg egyéb hangulati vagy stiláris hatást
hordoznak. Az ilyen szavaknak vagy kifejezéseknek általában eltér a hangmenete a
mondat többi részétől: *Megkaptam „kedves” soraidat.* ♦ *Ne akarj te engem „jobb belá-
tásra bírni”!* ♦ *Helyesírásunk szerint az efféle hosszú „szókígyókat” kerülni kell.*

A szavakon belüli zárójel

A szavakon belül alkalmazott zárójel a kettős közlés eszköze. Az adott szót úgy kell
olvasni, hogy a – mindig kerek zárójelbe tett – szórész egyfelől nem tartozik bele a szó
testébe, másfelől viszont igen. Gyakori újságírói fogás címekben a figyelemfelkeltés
szándékával: *Hara(n)gvirág* ♦ *Kiszolgáltá(totta)k?* ♦ *Ser keser(gő).*

Versszövegek folyamatos írása

Ha folyamatosan kell leírni egy versszöveget, akkor a sorok határát ferde vonallal szo-
kás jelölni: *Mondják: lejöttek a fáról. De én is / velük mentem: én, a fa! / Gyökereim az
utat velük lépik, / göcsörtjeik időim ág-boga.* (Bella István)

Betűhiány jelölése

A vulgáris vagy trágár szavak leírásakor főként a régebbi írásgyakorlatban szokás volt
egy-egy betű kihagyása, s ezeket megfelelő számú pont helyettesítette. A kipontozás
ilyenkor eufemisztikus jellegű: *Sz..ban vagyok.* Újabban az internetes fórumokon is
alkalmazzák ezt a gyakorlatot.

Az internetes nyelvhasználat új írásjelei

Az ún. virtuális szóbeliség él néhány újabb írásjelszerű képződménnyel. Mivel az effé-
le szövegek megformáltságukban közelebb állnak a beszélt, mint az írott nyelvhez,
szükség van a beszéd nem verbális eszközeinek valamiféle jelzésére. Az ún. emotiko-

nok szerepe tehát a különféle érzelmek meglehetősen egyszerű, piktogram jellegű tükrözése. Ezek a jelek két vagy több, a billentyűzeten megtalálható karakter kombinációjából állnak. Kilencven fokkal elforgatva emberi arcot ábrázolnak. Néhány közülük:

- :) : -) 'öröm, irónia, nevetés, vicc'
- ;) ; -) 'kacsintás, tréfa, kacérság'
- : (: - ('szomorúság, sírás'

Az érzések intenzitását a zárójelek halmozásával lehet jelezni: :))))) vagy : ((((((. Egyéb jelek: 8-) 'szemüveges mosoly', :-{) 'bajszos mosoly', :-O 'csodálkozás', :-| 'ez nem vicc, vedd így, ahogy írom'. Bevett jel az ún. aláhúzásjel a kiemelt szó jelölésére: *_sikerült_ a vizsgám.*

Az egyszerűsége, rövidsége, nyelvi takarékosagra törekvés jegyében bizonyos sűrűn előforduló közszavak és tulajdonnevek teljes alakja helyett gyakran használunk különféle rövidített formákat. Ez a javarészen tudatos nyelvi művelet a köznyelvet ugyanúgy jellemzi, mint a szaknyelvekben a legkülönbözőbb szövegtípusokat. Két jól körvonalazható, egymástól nyelviileg eltérő jelenség tartozik helyesírási szempontból ebbe a kategóriába: a rövidítések, beleértve a rövidítésként használt jeleket és kódokat, valamint a mozaikszók.

A RÖVIDÍTÉSEK

Különbséget kell tennünk a szórövidülés és a rövidítés jelensége között. A kétféle jelenséget nem szabad összetéveszteni. A szórövidülés olyan szóalkotási mód, amelynek révén a teljes szóalaktól általában stílusában eltérő új szó jön létre. A rövidülés a szóalakból elvesz egy részletet, azaz csonkítja a szót. Az elvett rész általában tetszőleges, a hangzás szempontjából megfelelő mennyiségű részletet jelent: *tán (talán), hisz (hiszen), tulaj (tulajdonos), labor (laboratórium), fotó (fotográfia), akku (akkumulátor), pornó (pornográfia)*. A szórövidülésnek nagyon gyakran kísérő jelensége a kicsinyítő képzővel való továbbképzés: *fagyi, cigi, szabi, dagi, foci, fizu, tetkó, szerkó, frigó, magnó* stb. A szórövidülések nagy része a hétköznapi nyelvhasználatban él, főleg az ifjúság nyelvében. Ez a szóalkotásmód elsősorban a beszélt nyelvet jellemzi, a szavak írott nyelvi formái pedig helyesírási szempontból nem különböznek a teljes alaktól, azaz nem fűződik hozzájuk semmiféle különleges írásszabályozás.

A rövidítések (a szórövidülésekkel szemben) szinte kizárólag az írott nyelvben léteznek. A rövidítés nem szóalkotási mód, tehát nem jön létre új szó, az írásban rövidített szóhoz nem kapcsolódik új jelentés vagy jelentésárnyalat. A rövidítések általában részei a mindennapi írásbeliségnek, illetőleg a szakmai nyelvváltozatoknak. Az egyes rövidítések használata a rövidítés nyelvi környezetétől, a szöveg típusától is függhet. A *dr.* forma például nevek előtt általánosan és kizárólag ebben a formában alkalmazott rövidítés bármilyen szövegtípusban: *A határozat értelmében dr. Albert Miklós igényt tarthat az általa megnevezett ingatlanra. A doktor főnevet önálló használatban azonban nem szokás rövidíteni: A doktor még időben érkezett a beteghez, így annak életét sikerült megmenteni.* A jelszerű rövidítések ezzel szemben a szövegtípustól függetlenül gyakrabban használatosak, mint a teljes megfelelőjük: *kiadó irodahelyiség 250 m² alapterületű.*

A különféle rövidítések között vannak általánosan elterjedtek, amelyek mindenféle szövegtípusban előfordulnak: *kb. (körülbelül), pl. (például), stb. (s a többi)*. Vannak azonban olyan formák, amelyeket kizárólag a szakmai írásgyakorlat, illetve a szaktu-

dományok használnak: *o. cs.* (országos csúcs), *a.* (artéria), *Nyr.* (Magyar Nyelvőr), *mjv.* (megyei jogú város) stb. A tudományos-szakmai szövegek kimutathatóan nagyobb számban alkalmaznak rövidítéseket, mint az általános írásgyakorlat.

A rövidítések beszédben, valamint írott szöveg felolvasásakor általában teljes alakjukat kiejtve használatosak:

Írott változat

Petrence u. 15.

Bp., XIV. ker.

Soós Pál igh.

a Szózat c. vers

egy, ill. kettő

Keleti pu.

Dny. irányban

f. é. fizetési mérleg

Hangzó változat

Petrence utca tizenöt

Budapest, tizennegyedik kerület

Soós Pál igazgatóhelyettes

a Szózat című vers

egy, illetve/illetőleg kettő

Keleti pályaudvar

délnyugati irányban

folyó évi fizetési mérleg

A rövidítések írásformája kétféle lehet abból a szempontból, hogy tartalmaznak-e pontot vagy sem. A ponttal, illetve pontokkal jelölt rövidítéseket valódi rövidítéseknek, a pont nélkül írottakat a helyesírásban jelszerű rövidítéseknek nevezzük.

A valódi rövidítések

A valódi rövidítések közös formai jellemzője a ponttal való lezárás. Rövidíteni lehet egyszerű szót, összetett szót és szó szerkezetet, valamint ritkábban teljes mondatot is. Nincs kialakult kötelező szabály arra, hogy a teljes alak helyett milyen formájú rövidítés használatos, csak az írásgyakorlatban meglévő szokásokról lehet beszélni. Ez azt jelenti, hogy a rövidítések kialakulásában működő folyamatok sokfélék. Nem lehet azt állítani: egy egyszerű szót mindig a kezdőbetűjével vagy a kezdő betűcsoportjával kell rövidített alakban rögzíteni, mert léteznek más formák is. Vagyis egy új rövidítés nem alkotható meg előíró szabályok szerint, a végleges formát az írásgyakorlat alakítja ki. Az egyetlen általános elv az, hogy a rövidítés legyen rövidebb, mint a feloldása, azaz a pontnak legalább két betűt kell helyettesítenie. Az íráshasználat során rögzült rövidítésformák a következő jellegzetességeket mutatják.

A rövidítések alakja általában emlékeztet a rövidített szó teljes formájára. Ez fontos szempontja a felismerhetőségnek, a könnyű azonosíthatóságnak. Az azonosíthatóságban, főként a szaknyelvi rövidítésében, nagyon lényeges a szöveggörnyezet is.

AZ EGYSZERŰ SZAVAK RÖVIDÍTÉSI LEHETŐSÉGEI

Az egyszerű szavak két tipikus rövidítési formája a kezdőbetűvel vagy a kezdő betűcsoporttal való jelölés. A teljes szót jelölheti pusztán a kezdőbetű, ponttal lezárva. Majdnem a teljes magyar ábécé betűkészletét felhasználjuk az ilyenfajta rövidítésekre:

a. = alatt, alatti

b. = becses

c. = cím, című, címzetes

cs. = csoport

e. = ezred

f. = felderítő, fent,

folyó (év/hónap, ügyek)

g. = gépesített

gy. = győzelem, győztes

h. = határozat, hegy, helyett, helyettes

j. = járás
 k. = körül, kötet
 l. = lap, lásd, levelező
 m. = magyar, megye, mellék, mint
 n. = nehéz
 ny. = nyelvi, nyelvű, nyilvános,
 nyugalmazott
 o. = oldal, osztály, osztályú

ö. = összes
 p. = pont
 r. = rendelet, rendes, rendőr, rész
 sz. = szám, számú, század, személy,
 született
 t. = tisztelt
 u. = utca
 v. = vagy, vállalat, vezette

Ugyanaz a betűjel több szónak a rövidítése is lehet. Ilyenkor a rövidítés tipikus nyelvi környezete vagy a tágabb szövegösszefüggés egyértelműsíti, hogy az adott rövidítés melyik teljes szó helyett áll. Például: *Baranya m. (megye), 5411-es m. (mellék), m. (magyar) királyi rendelet, a miniszter v. (vezette) küldöttség, informális v. (vagy) formális beszédhelyzet, Baumax Építőipari V. (Vállalat)*. A 19. sz. rövidítés feloldása kétféle lehet: 19. szám(ú) vagy 19. század. A szöveggörnyezet azonban ilyenkor is nyilvánvalóvá teszi a rövidítés jelentését. Például: 19. sz. (számú) rendelet, illetőleg a 19. sz. (század) történelmi eseményei.

Az egyszerű szavak és az igeikötővel ellátott származékok rövidítéseinek másik általános formája a szó kezdő betűcsoportjának használata (gyakran az első maximális szótag), ponttal lezárva. Néhány példa (további példák az Osiris Kiadó *Helyesírás* című kézikönyvében, valamint a *Rövidítésszótárban*):

adj. = adjunktus
 ált. = általában, általános
 bek. = bekezdés
 bev. = bevezetés
 csop. = csoport
 csüt. = csütörtök
 dec. = december
 dolg. = dolgozat, dolgozó
 egy. = egyetem, egyetemi, együttes
 em. = emelet
 ér. = érkezés, érkezik
 fej. = fejezet
 ford. = fordítás, fordította, fordító
 gazd. = gazdaság, gazdasági
 gimn. = gimnázium, gimnáziumi
 gyűjt. = gyűjtemény
 hiv. = hivatalos
 id. = idősebb
 ig. = igazgató, igazgatóság,
 igazgatósági
 isk. = iskola, iskolai
 jún. = június
 ker. = kereskedelem, kereskedelmi,
 kerület, kerületi

köv. = következő
 kult. = kultúra, kulturális
 lat. = latin
 lev. = levelezési, levelező
 máj. = május
 mat. = matematika, matematikai
 mit. = mitológia, mitológiai
 neg. = negatív
 ném. = német
 növ. = növény, növényi
 old. = oldal
 orv. = orvos, orvosi
 oszt. = osztály
 öz. = özeveg
 ped. = pedagógiai
 prof. = professzor
 rövid. = röviden, rövidítve, rövidítés
 szept. = szeptember
 szül. = született
 társ. = társadalom, társaság
 tel. = telefon
 tört. = történelem, történelmi
 vál. = válogatott
 vizsg. = vizsgálat, vizsgálati

Ugyanaz a betűcsoport tehát több szónak a rövidítése is lehet. Ilyenkor a rövidítés tipikus nyelvi környezete vagy a tágabb szövegösszefüggés egyértelműsíti, hogy az adott rövidítés melyik teljes szó helyett áll. Például: *XIV. ker. (kerület)*, *nagybani ker. (kereskedelmi) értékesítés*; *szoc. (szociális) támogatás*, *szoc. (szocialista) államforma*.

Az egyszerű szavak ritkább rövidítésformái azok, amelyek a szó betűit a rövidítésben nem összefüggő módon használják fel. Gyakori a szó első és utolsó betűjének feltüntetése: *ag. (anyag)*, *dr. (doktor)*, *mk. (mérnök)*. További lehetőségek: a két szótagú szó szótagjainak kezdőbetűi adják a rövidítést (*tv. = törvény*, *vg. = vagon*), vagy a szó kezdő, záró és egy belső mássalhangzóbetűje alkotja a ponttal lezárt rövid formát (*tkp. = tulajdonképpen*, *ktg. = költség*). Ezeken kívül egyedinek mondható rövidítésformák is léteznek: *ezds. (ezredes)*, *klgs. (különleges)*, *tny. (tanya)*, *kve. (köve)*. Az összetételek rövidítéséhez hasonlóan használatos a *tb. (tiszteletbeli)*, ahol a fő első és a toldalék első mássalhangzója adja a rövidített formát. A *megbízott* igeikötős származék rövidítése pedig az igeikötő és a származékszó első mássalhangzóiból tevődik össze: *mb.* A rövidítés végére akkor is ki kell tenni a pontot, ha az a szó utolsó betűcsoportjával vagy szótagjával végződik (*pság.*, *szla.*):

<i>ag. = anyag</i>	<i>rkt. = raktár</i>
<i>bg. = barlang</i>	<i>rtg. = röntgen</i>
<i>dr. = doktor</i>	<i>szk. = szigetek</i>
<i>fg. = függvény</i>	<i>szla. = számla</i>
<i>hg. = hegység, herceg</i>	<i>szt. = szent</i>
<i>kk. = következők</i>	<i>tb. = tiszteltbeli</i>
<i>klgs. = különleges</i>	<i>tkp. = tulajdonképpen</i>
<i>ktg. = költség</i>	<i>tn. = tárgyatlan</i>
<i>mb. = megbízott</i>	<i>tny. = tanya</i>
<i>mk. = mérnök</i>	<i>tp. = telep</i>
<i>pk. = parancsnok, püspök</i>	<i>ts. = tárgyas</i>
<i>pl. = például</i>	<i>tv. = törvény</i>

Előfordul, hogy ugyanannak az egyszerű szónak kétféle rövidítésformája is létezik az írásgyakorlatban: *cs.* vagy *csop. (csoport)*. Ezek a rövidítésváltozatok egyformán alkalmazhatók, választási lehetőséget kínálnak a közlő számára.

AZ ÖSSZETETT SZAVAK RÖVIDÍTÉSI LEHETŐSÉGEI

Leginkább kéttagú összetett szavak használatosak rövidített alakban (*gk. = gépkocsi*), de ritkábban előfordulnak háromtagúak is (*gkv. = gépkocsivezető*). Az egyszerű szavakhoz hasonlóan az összetett szavak rövidítésére is többféle forma szolgál. Nagyon gyakori az összetételi elő- és utótag kezdőbetűiből alakuló rövidítésforma. Az elő- és az utótag kezdőbetűje között nincsen szóköz, a rövidítés egészét pedig pont zárja le: *de. (délelőtt)*. Az összetett szó teljes formájában lévő kötőjel a rövidítésben általában nem jelenik meg: *bv. (büntetés-végrehajtási)*. Például:

<i>de. = délelőtt, délelőtti</i>	<i>eü. = egészségügyi</i>
<i>du. = délután, délutáni</i>	<i>fn. = főnév</i>
<i>ea. = előadó</i>	<i>fs. = fajsúly</i>

fsz. = főszereplő
 gk. = gépkocsi
 hp. = házaspár, hibapont
 hsz. = határozószó
 ik. = ígékötő
 jv. = játékezerő
 kb. = körülbelül
 kcs. = korcsopót
 kh. = kórház
 kp. = készpénz, központ
 lh. = lépcsőház
 mh. = megállóhely, munkahely
 mn. = melléknév
 nm. = névmás
 op. = olvadáspont
 ov. = osztályvezető

pu. = pályaudvar
 pü. = pénzügyi
 rk. = rendkívüli
 rt. = részvénytársaság
 szgk. = személygépkocsi
 szki. = szakközépiskola
 tc. = törvéncikk
 tf. = térfogat
 ti. = tudniillik
 ts. = tanársegéd, tonnasúly
 ua. = ugyanaz
 ui. = ugyanis
 ún. = úgynevezett
 vá. = vasútállomás
 vcs. = világcsúcs
 vsz. = versszak

Ugyanaz a betűcsoport több összetett szónak a rövidítése is lehet. Ilyenkor a rövidítés tipikus nyelvi környezete vagy a tágabb szövegösszefüggés egyértelműsíti, hogy az adott rövidítés melyik teljes szó helyett áll: *a II. vh.* (világháború), *a vh.* (vármivatal) *rendelete szerint*; *a fizetés módja: kp.* (készpénz), *a parancsnoksági kp.* (központ). Előfordul, hogy ugyanaz a rövidítés két szó különböző módon létrejött formája. Például: Kovács János *mk.* (mérnök), ügyvédi *mk.* (munkaközösség).

Az elő- és az utótag kezdőbetűjéből alakult rövidítések közül mára néhány megelevenedett, azaz betűző kiejtése van. Ez azt jelenti, hogy beszédben vagy a kiolvasásukkor nem szükséges feloldani őket teljes formájukra, hanem a betűk nevét is ki lehet mondani egymás után. Így ezek az alakok már a betűszókhoz tartoznak (lásd 303–310), stílusértékük gyakran eltér a feloldott alakétól, de az írásképpen ettől függetlenül meg kell őrizni a rövidítést jelölő pontot: *bv.* [bévé], *kb.* [kábé], *kp.* [kápé], *rt.* [érté].

Az összetett szavak másik viszonylag gyakori rövidítési módja az, amikor az általában rövid előtag teljes formájában megmarad, s az utótag rövidül a kezdőbetűjére (*cégt.*) vagy a kezdő betűcsoportjára (*főig.*), illetőleg a kezdőbetű kombinálódik a szóalak közepén vagy végén található betűkkel (*főea.*):

cégt. = cégtulajdonos
évf. = évfolyam
évk. = évkönyv
fényk. = fényképezet
földr. = földrajz, földrajzi
föv. = főváros, fővárosi
hőm. = hőmérséklet
igh. = igazgatóhelyettes
képv. = képviselő
közig. = közigazgatási
közp. = központ, központi

közt. = köztársaság, köztársasági
külf. = külföldi
népr. = néprajz
nyelvt. = nyelvtan, nyelvtudomány
önk. = önkormányzat, önkormányzati
rendk. = rendkívüli
szakm. = szakmunkás
táv. = távközlési
tisztv. = tisztviselő
ügyv. = ügyvezető, ügyvitel
úrh. = úrhajózás, úrhajózási

Ugyanaz a betűcsoport több összetett szónak a rövidítése is lehet. Ilyenkor a rövidítés tipikus nyelvi környezete vagy a tágabb szövegösszefüggés egyértelműsíti, hogy az adott rövidítés melyik teljes szó helyett áll. Például: *Hamar Béláné ügyv.* (ügyvezező), a *megfelelő ügyv.* (ügyvitel) érdekében.

Az összetett szavak két leggyakoribb rövidítési módján kívül léteznek más, ritkább formák is. Ezekben az elő- és az utótag az egyszerű szavak különböző rövidítési alakjainak kombinációjából jön létre. Olyan megoldás is van, hogy az összetett szót csak az előtagjával rövidítjük (*lél.*, *hír.*). A pontot akkor is ki kell tenni a rövidítés végére, ha az a szó utolsó betűcsoportjával vagy utolsó szótagjával zárul (*fszla.*). Például:

fszla. = folyószám

fszt. = földszint

hír. = híradástechnika, híradás-technikai

htb. = háztartásbeli

jug. = jugoszláv

klf. = különféle

krt. = körút

kvt. = könyvtár

lph. = lépcsőház

ltp. = lakótelep

mfszt. = magassföldszint

ofő. = osztályfőnök

rkp. = rakpart

sgt. = sugárút

szocpol. = szociálpolitikai

tksz. = takarékszövetkezet

tkv. = telekkönyv, törzskönyv

tűo. = tűzoltó

üza. = üzemanyag

vas. = vasárnap

A *szocpol.* (szociálpolitikai) alak az utóbbi néhány évben mozaikszóvá, azon belül is szóösszevonássá vált egy adott jelentésben (vö. 310–314). Ez a jelentés a következő: 'új lakás vásárlásakor vagy építéskor a gyermekek számától függően igényelhető, vissza nem térítendő támogatás'. Szóösszevonásként, csak ebben a főnevesült jelentésben elfogadható a pont nélküli írásmód is: *Az egy gyermek után igényelhető szocpol összege 500 000 Ft.* Hasonló további példák: *agitprop*, *szocdem*.

Sajátos rövidítési formának számít az összetételek között a *gör. kel.* (görögkeleti), ugyanis az előtag után is pontot szokás tenni. Ez a *gör. kat.* (görög katolikus) mintájára alakult így. Hasonló írásképpű rövidítés a *szolg. vez.* (szolgálatvezető) vagy az *oszt. vez.* (osztályvezető) is.

Az összetett szavak rövidítésformái között tartjuk számon azt a rövidítési műveletet is, amikor az előtagot a kezdőbetűje képviseli, miközben az utótag teljes egészében megmarad. Ilyenkor nincsen pont a rövidítés után, hiszen az utótag teljes alak:

ffi = férfi

kvtár = könyvtár

nközi = nemzetközi

hőr = határőr

uaz = ugyanaz

uő = ugyanő

uott = ugyanott

vhol = valahol

vki = valaki

vmi = valami

vmennyi = valamennyi

vmikor = valamikor

Rövidíthet összetett szót egyetlen kezdőbetű is: *ő.* = önálló, *ny.* = nyugdíjas.

A SZÓKAPCSOLATOK RÖVIDÍTÉSI LEHETŐSÉGEI

Azokat a különírt szókapcsolatokat szokás rövidített formában leírni, amelyeket bizonyos szövegtípusokban gyakran használunk. A rövidített szókapcsolatok között gyakori a jelzős alárendelő szószerkezet (*á. é.* = átvitt értelemben) és a névutós szerkezet

(*é. n. = év nélkül*). Ritkábban előfordul azonban egyéb alárendelő forma (*m. b. = magyarul beszélő*) vagy más viszonyzózt tartalmazó szókapcsolat (*m. v. = mint vendég*) is. A szókapcsolatok tipikus rövidítési módja az, hogy a rövidítés annyi ponttal és szóközzel elkülönített tagot tartalmaz, ahány különírt szóból áll a teljes szerkezet. A különírt szavak rövidítési formái pedig megfelelnek mind az egyszerű, mind az összetett szavak rövidített alakjainak. A leggyakoribb közöttük a különírt szavak kezdőbetűit felhasználó forma:

á. é. = átvitt értelemben
a. m. = annyi mint
a. n. = anyja neve
B. ú. é. k. = Boldog új évet kíván
d. sz. = déli szélesség
é. n. = év nélkül
é. sz. = északi szélesség
f. é. = folyó év/évi
f. m. = főbb művei
folyt. köv. = folytatása következik
gör. kat. = görög katolikus
gy. sz. = gyártási szám
hiv. sz. = hivatkozási szám
h. n. = hely nélkül
i. e. = időszámításunk előtt/előtti
i. h. = idézett hely
i. m. = idézett mű
i. sz. = időszámításunk szerint/szerinti
k. h. = keleti hosszúság
K. m. f. = kelt, mint fent

Kr. e. = Krisztus előtt/előtti
Kr. u. = Krisztus után/utáni
m. b. = magyarul beszélő
m. cs. = magyar csúcs
m. é. = múlt évi
m. v. = mint vendég
n. a. = nincs adat
ny. h. = nyugati hosszúság
o. cs. = országos csúcs
ol. cs. = olimpiai csúcs
p. o. = példának okáért
r. k. = római katolikus
r. t. = rendes tag
s í. t. = és így tovább
s. k. = saját kezével/kezüleg
spec. koll. = speciális kollégium
sz. kir. = szabad királyi
t. c. = tisztelt cím
törv. véd. = törvényesen védve
t. v. = tölteni való

Ritkábban ebben a rövidítésfajtában is előfordul, hogy ugyanaz a betűcsoport több szókapcsolat rövidítése. Ilyenkor a tipikus nyelvi környezet vagy a tágabb szövegösszefüggés egyértelműsíti, hogy az adott rövidítés melyik teljes szó helyett áll: például a *k. n.* régebben egy villamos oldalán (*kalauz nélkül*) vagy egy zongoraiskolában (*kotta nélkül*).

A szókapcsolatok különírt és ponttal lezárt rövidítései közül a beszélt nyelvben a *saját kezével/kezüleg* rövidítése megelevenedett, tehát már létezik a betűszókra jellemző betűző kiejtése: *s. k.* [eská]. Ettől függetlenül szóközzel és a betűk utáni pontokkal kell írni. Hasonlóképpen megelevenedett a mondat formájú *Boldog új évet kíván* általánosított szókapcsolat rövidítése: *B. ú. é. k.* [búék], sőt a hosszú *ú* ejtése megrövidült: [búék]. Mivel ebben a példában a betűszókra jellemző kiejtés már széles körben elterjedt a nyelvhasználatban, az írásgyakorlat legkevésbé sem az akadémiai helyesírási szabályzat által előírt szóközőkkel és pontokkal tagolt rövidítésformával él. Többnyire szóközők és pontok nélküli, csupa nagybetűs alakokkal lehet találkozni. Ennek figyelemfelhívó szerepe van, kiemeli az egyleges jelleget (vö. 128).

A felsőoktatás szakmai nyelvhasználatában a *spec. koll.* (*speciális kollégium*) rövidített szókapcsolat ugyancsak megelevenedett, az írásgyakorlat azonban megtartja az

eredeti szabályos írásmódot: *Minden magyar szakos hallgatónak három spec. koll.-t kell felvennie.*

A szókapcsolatok rövidített alakjaival kapcsolatban nem ritka az a jelenség, hogy a rövidítés teljes alakban különírt elemei között a rövidített formában sem szóköz, sem pont nincs. Az írásbeli rövidítések egyik oka az egyszerűsége, takarékosagra törekvés, így természetes folyamat, hogy a rövidített alak nem követi a teljes alak nyelvi szerkezetét. A szóköz és az elől álló rövidített szó pontjának elhagyása, ha a felismerhetőséget nem gátolja, a helyesírás szempontjából elfogadott eljárás:

bt. = *betéti társaság*

Btk. = *büntető törvénykönyv*

eh. = *egyetemi hallgató*

fh. = *főiskolai hallgató*

frsz. = *forgalmi rendszám*

hrsz. = *helyrajzi szám*

kft. = *korlátolt felelősségű társaság*

kht. = *közhasznú társaság*

kkt. = *közkereseti társaság*

kmk. = *közveszélyes munkakerülés*

mjv. = *megyei jogú város*

mnj. = *munkanélküli-járadék*

pg. = *politikai gazdaságtan*

Ptk. = *polgári törvénykönyv*

stb. = *és a többi, s a többi*

tbk. = *többek között*

tp. = *tájékoztató pont*

tpsz. = *tábori postaszám*

tszf. = *tengerszint feletti*

tvr. = *törvényerejű rendelet*

üpk. = *ügyeletes parancsnok*

üti. = *ügyeletes tiszt*

vhr. = *végrehajtási rendelet*

vk. = *választási kerület*

vmh. = *vasúti megállóhely*

vö. = *vesd össze*

Ebben a kategóriában is előfordul, hogy ugyanaz a rövidítés többféleképpen is feloldható. A *tp.* például a *tájékoztató pont* szókapcsolat és a *táppénz* összetett szó azonos alakja. Ilyenkor a rövidítés tipikus nyelvi környezete vagy a tágabb szövegösszefüggés egyértelműsíti, hogy melyik teljes alak helyett áll a rövidített forma.

Sajátosan ebben a rövidítésformában található a legtöbb olyan alak, amelynek a betűszókra jellemző ejtése van, így nyelvtani szempontból már a betűszókhoz tartozik. Ettől függetlenül a rövidítés zárópontját az írásgyakorlat megtartotta. A különféle társulási formákat jelölő rövidítések valójában már mind köznévi betűszók. Az 1984-es akadémiai szabályozás idején azonban ezek egy része vagy nem létezett, vagy nem volt elterjedt, így nem betűszóként realizálódott az írásgyakorlatban. (Ezalól a *gmk*, az *ümk*, a *tsz* és a *tszcs* kivétel.) A *bt.* [bété], *kft.* [kééfté], *kht.* [káháté] írásképeiben megjelenő pontok ma már hagyományosnak tekinthetők. Ugyancsak betűszóként használatosak a jogi szaknyelv rövidítései a beszélt nyelvben: *Btk.* [bétéká], *Ptk.* [pétéká]. A katonai szaknyelv rövidítéseit nagyon gyakran használják betűző kiejtéssel a beszélt nyelvi szakszargonban, például: *üpk.* [üpeká], *üti.* [üti]. A ma már nem használatos, történelminek nevezhető *kmk.* [káemká] és *pg.* [pégé] rövidítések is valójában betűszókká váltak. Az utóbbi a *politikai gazdaságtan*nak egyetemi tantárgyként használt jelentésében. (Létezik ezenkívül *polgadz* szóösszevonásos alak is.)

AZ ÁLTALÁNOS RÖVIDÍTÉSFORMÁKTÓL ELTÉRŐ ALAKOK

A rövidítéseket a betűszóktól a beszélt nyelvben a betűnkénti kiejtés megléte vagy hiánya, az írott nyelvben a ponttal való, illetőleg pont nélküli rögzítés különbözteti meg alapvetően. Bizonyos esetekben a pont az egyébként ponttal írt rövidítések után is el-

hagyható. Ez főként akkor fordul elő, ha például szótárakban, lexikonokban stb. nagy tömegben fordulnak elő ugyanazok a rövidítések. Ilyenkor mindig célszerű külön jegyzékbe foglalni őket.

Először a tudományos írásgyakorlatban és a publicisztikában terjedt el az utóbbi időben az a megoldás, hogy a szöveg egy hosszabb kulcsszavának vagy szerkezetének első említésekor a szerző megadja zárójelben a szó, illetőleg a szerkezet egyfajta rövidítését, és a továbbiakban ezzel a rövidítésformával él. Ezek a formák nagyon gyakran pont nélkül íródnak, és rövidítésként nagybetűsek. Az ilyen rövidítések sokszor egyszerűek, de előfordul, hogy használatuk általánosabbá válik. A nyelvészeti szakirodalomban például a *generatív grammatika* szókapcsolat rendszerint GG alakban jelenik meg. Ugyanebbe a kategóriába tartozik a pénzügyi, közgazdasági szövegekben alkalmazott MNJ (*munkanélküli-járadék*) forma is. A *munkanélküli-járadék* szókapcsolat szabályosnak mondható rövidítése egyébként: *mnj*.

A feliratként szereplő rövidítések is ennek a nyelvi műveletnek az eredményeképpen állhatnak pont nélkül, és kezdődhetnek közszoj voltak ellenére nagy kezdőbetűvel. Például: KN (*kalauz nélkül*), MO (*mentőosztág*).

Az ilyenfajta rövidítések egyre inkább terjednek, kommunikációs szerepükre, első sorban figyelemfelhívó jellegükre tekintettel használatuk nem helyteleníthető.

NAGYBETŰ HASZNÁLATA A VALÓDI RÖVIDÍTÉSEKBEN

Az akadémiai helyesírás szerint az az általános szabály, hogy a rövidített szó vagy szerkezet kis vagy nagy kezdőbetűit a rövidítésben is meg kell tartani. A széles körben elterjedt rövidítésformákra vonatkozóan ez a szabály valóban így működik. Az állandó nagy kezdőbetűnek a rövidítésekben háromféle oka lehet:

1. Ha a rövidítés tartalmaz tulajdonnevet, akkor kivétel nélküli a nagy kezdőbetű használata: *Kr. e.* (*Krisztus előtt/előtti*) vagy *Kr. u.* (*Krisztus után/utáni*).

2. Mindig nagy kezdőbetűsek a mondat formájú rövidítések, ezekben a mondatkezdő nagybetű őrződik meg: *B. ú. é. k.* (*Boldog új évet kíván*) vagy *K. m. f.* (*Kelt, mint fent*).

3. Néhány rövidítés állandó nagy kezdőbetűje pusztán a használatából ered. Az *Ui.* (*utóirat*) például a levélbeli helyzete miatt nagybetűs, a levél záróformulája és az aláírás után következik, mintegy mondatkezdő pozícióban, bevezető szóként. Ugyanígy nyelvhasználati helyzete miatt rendelkezik nagy kezdőbetűvel és speciálisan zárójellel a *(P. H.) – pecsét helye* forma is.

A TULAJDONNEVEK RÖVIDÍTETT ALAKJAI

A tulajdonnevek rövidítései az állandó nagy kezdőbetű használatában térnek el alapvetően a közszoj rövidítésektől. A tulajdonnévfajták közül a leggyakoribb a földrajzi nevek valódi írásbeli rövidítése, ezenkívül a személyneveket, az intézményneveket és a címeket szokás rövidíteni.

A földrajzi nevek. A földrajzi nevek általában megfelelnek a valódi közszoj rövidítések kialakult formáinak. A különbség az állandó nagy kezdőbetűn kívül abban van, hogy e rövidítések megtartják vagy többletként alkalmazzák a kötőjelet a közszoj rövidített alakokkal szemben.

A földrajzi nevek rövidítésének a következő formái ajánlhatók.

1. Az egytagú földrajzi nevek rövidíthetők a kezdőbetűjükkel, avagy a kezdőbetű és bármelyik utána következő betű vagy betűk kapcsolatával. Ezeket a rövidítéseket mindig ponttal kell lezárni:

A. = *Alpok*

Bo. = *Borsod*

Db. = *Debrecen*

Pak. = *Pakisztán*

Vis. = *Visegrád*

Ugyanannak a földrajzi névnek különféle rövidítésformái lehetségesek, a közlő döntésétől függ, hogy melyiket használja. Például *Visegrád* háromféleképpen is rövidíthető: *V.*, *Vd.*, *Vis.* Fontos, hogy ugyanabban a szövegben az azonosíthatóság érdekében ugyanannak a névnek következetesen csak egyfajta rövidítését alkalmazzuk.

2. Az egybeírt többtagú földrajzi nevek rövidítései többféleképpen valósulnak meg. Rövidíthető a név a kezdőbetűjével (*K.*), az előtag valamelyik betűcsoportjával (*Salg.*), csak az utótag valamilyen formájú rövidítésével (*Hajdúszob.*), az elő- és az utótag együttes rövidítésével (*Bp.*). Ezeket a formákat mindig ponttal kell lezárni, a rövidített elő- és utótag között pedig nincsen szóköz:

Bp. = *Budapest*

Görögo. = *Görögország*

Hajdúszob. = *Hajdúszoboszló*

K. = *Kaposvár*

Martonv. = *Martonvásár*

Mo. = *Magyarország*

Salg. = *Salgótarján*

Szfv. = *Székesfehérvár*

Az egybeírt többtagú földrajzi nevek másik sajátos rövidítésmódja szerint az előtagot alkalmilag lehet valamilyen formában rövidíteni, az utótag azonban teljes alakban megmarad. Ilyenkor az előtagot kell ponttal lezárni, és az utótagot kisbetűvel kezdve, kötőjellel szokás az előtaghoz kapcsolni. Az utótag teljes formája miatt pont nélkül írandó:

A.-újlak = *Alsóújlak*

B.-csaba = *Békéscsaba*

B.-almádi = *Balatonalmádi*

Hm.-vásárhely = *Hódmezővásárhely*

N.-kanizsa = *Nagykanizsa*

Som.-újfalu = *Somoskőújfalu*

Ugyanannak a földrajzi névnek többféle rövidítésformája is létezik, az írásban választani lehet ezek között az alakok között. Például *Hódmezővásárhely* rövidítése egyaránt lehet *Hmvh.* vagy *Hm.-vásárhely.* Fontos, hogy egyazon szövegben következetesen ugyanazt a rövidítésformát használjuk.

3. A kötőjellel írt vagy különírt tagokból álló földrajzi neveket az egytagú vagy az egybeírt többtagú nevekkel megegyező módon szokás rövidíteni. A rövidített formában a teljes alak szerinti kötőjelet vagy kötőjeleket, illetőleg a különírást meg kell tartani:

D-af. K. = *Dél-afrikai Köztársaság*

Francia Közt. = *Francia Köztársaság*

N.-Br. = *Nagy-Britannia*

N.-Hárs-h. = *Nagy-Hárs-hegy*

S.-Körös = *Sebes-Körös*

Sólyom-sz. = *Sólyom-sziget*

Vas m. = *Vas megye*

4. Az első három pontban ajánlott rövidítésformáktól eltérő eljárások is alkalmazhatók a mindennapi írásgyakorlatban. Néhány jellegzetes példa (zárójelben az ajánlott rövidítésforma):

Bpest = Budapest (*Bp.*)

Dafrk. = Dél-afrikai Köztársaság (*D-afr. Közt.*)

NBr. = Nagy-Britannia (*N.-Br.*)

ÚjZ. = Új-Zéland (*Új-Z.*)

A földrajzi nevek *-i* képzővel ellátott alakja mindig megtartja az eredeti rövidítésformát, mindössze a nagy kezdőbetű változik kicsire akkor, ha a földrajzi név teljes alakjában is kisbetű szerepel. Az *-i* képző a ponttal lezárt rövidítésekhez kötőjellel kapcsolódik:

Baranya m. = Baranya megye

Bp. = Budapest

D-afr. Közt. = Dél-afrikai Köztársaság

Fr. Közt. = Francia Köztársaság

M. = Miskolc

M.-Tátra = Magas-Tátra

N.-Hárs-h. = Nagy-Hárs-hegy

Salg. = Salgótarján

Sas-h. = Sas-hegy

Baranya m.-i = Baranya megyei

bp.-i = budapesti

d-afr. közt.-i = dél-afrikai köztársasági

fr. közt.-i = francia köztársasági

m.-i = miskolci

m.-tátrai = magas-tátrai

n.-hárs-h.-i = nagy-hárs-hegyi

salg.-i = salgótarjáni

sas-h.-i = sas-hegyi

A személynevek. A személynevek szabályos rövidítési formája a nagy kezdőbetűs jelölés. A név kezdőbetűjét mindig pont zárja le. Ha mind a családnév, mind az utónév rövidítve van, a két ponttal lezárt nagybetűt törhetetlen szóköz választja el egymástól.

A személynév összes névelemének rövidített formája a monogram: *G. J.* (Gellért János), *Sz. A. G.* (Szabó Alajos Gusztáv). Monogramot többek között ékszereken, családi ereklyéken szokás alkalmazni, de gyakran használják a publicisztikában is, ha a szerző nem akarja a teljes nevét feltüntetni. Tudományos cikkekben akkor fordul elő monogram, ha a szerző idézetben vagy az idézet végén saját megjegyzést vet közbe: *az én kiemelésem:* *L. K.* A monogramokban a kétjegyű mássalhangzóbetűk második jegye kisbetűs: *Ny. Cs.* (Nyurga Csaba). A vezetéknévben használatos kötőjelet a monogramban is célszerű megtartani: *B.-Zs. E.* (Bihari-Zsákos Eleonóra).

Előfordul pusztán a vezetéknév rövidítése az utónév előtt, főképpen rendőrségi jelentésekben, amikor a gyanúsított teljes nevének kiírása jogi szempontból nem megengedett: *kiskorú K. Tünde gyanúsított.* A rendőrségi jelentések gyakran élnek a monogram feltüntetésével is: *kiskorú K. T. gyanúsított.*

Az utónév rövidítése bibliográfiákban, szakmai írásokban általában idézőskor használatos mód: *Balambéri G. (Géza), Melegh M. (Manó), Nuszbaum B. (Béla).* Idegen nevekben: *J. A. J. Smith (Jonathan Arnold Jerome).*

Férjesszonyok nem hivatalos névhasználatában alkalmazott eljárás a férj vezetéknévének rövidítése kezdőbetűvel és ponttal a leánykori név előtt: *J. Szeredás Krisztina.* A rövidítés feloldása lehet a *Jászné Szeredás Krisztina* vagy a *Jász Ottokárné* forma is.

Formális írásgyakorlatban a monogram betűi után elmaradhat a pont, valamint a betűk közötti szóköz. Például nem hivatalos aláírásban: *TNG (Tomori Németh Gizel-*

la), KSI (Kovács Sarolta Ilona). A monogramok használatában törekedni kell arra, hogy se a ponttal tagolt, se a nem hivatalos, pont nélküli forma ne egyezzen meg vulgáris stílusminősítésű közszóval: Sz. A. R. (Szabó András Róbert).

Speciálisan az ismeretlen név pótlására két rövidítésforma használatos: *N. N.* és *X. Y.* Mindkettő a monogramok alakját mintázza. Az első a latinból származik: *N. N.* = *nomen nescio* ('nem ismerem a nevet'). A második a matematikai ismeretlenek két leggyakoribb betűjelét használja fel: az *x*-et és az *y*-t.

Az intézménynevek. Az intézménynevek általában több szóból álló szerkezetekből jönnek létre, ilyenformán közöttük találhatók a leghosszabb tulajdonnévi alakulatok. A nyelvi takarékoság igénye miatt az intézménynevek rövidítése nagyon kiterjedt jelenség. A többtagú intézménynevekre azonban nem a valódi rövidítésformák a jellemzők, hanem a mozaikszó-alkotás (lásd 302–314). A valódi rövidítések ritkák, elsősorban az intézménynevek közszói elemeit lehet a közszói valódi rövidítésformáknak megfelelően használni. Ez főként azon intézménynevek esetén fordul elő, amelyeknek nincsen mozaikszói megfelelőjük. A rövidített névtagok az intézménynév teljes alakjának megfelelően írandók nagy- vagy kisbetűvel:

Géza Kir. Téri Eü. Szki. = Géza Király Téri Egészségügyi Szakközépiskola

József Attila Gimn. = József Attila Gimnázium

Keleti pu. = Keleti pályaudvar

Nemz. Múz. = Nemzeti Múzeum

Orsz. Széchényi Kvtár = Országos Széchényi Könyvtár

Rákos Menti Á. G. = Rákos Menti Állami Gazdaság

Térképkészítő Váll. = Térképkészítő Vállalat

A valódi rövidítéseket tartalmazó intézménynevekhez az *-i* melléknévképzőt kötőjellel kell kapcsolni, ha a név ponttal lezárt rövidítéssel végződik. Ha az *-i* pont nélküli írott rövidítéshez kapcsolódik, nincs szükség a kötőjelre a toldalék előtt. A rövidített alakok a melléknévi származékban követik a teljes alak nagy- vagy kisbetűs írását:

Géza kir. téri eü. szki.-i = Géza király téri egészségügyi szakközép-iskolai

József Attila gimn.-i = József Attila gimnáziumi

Keleti pu.-i = Keleti pályaudvari

nemz. múz.-i = nemzeti múzeumi

orsz. Széchényi kvtári = országos Széchényi könyvtári

Rákos menti á. g.-i = Rákos menti állami gazdasági

térképkészítő váll.-i = térképkészítő vállalati

Előfordul, hogy egy intézménynévnek létezik mozaikszói és valódi rövidítéseket tartalmazó formája is. Ilyenkor a közlő dönti el, hogy melyiket alkalmazza. Például az *Országos Széchényi Könyvtár* megjelenhet *Orsz. Széchényi Kvtár* alakban vagy *OSZK* betűszói formában is. Ha egy intézménynévnek a mozaikszói változata közismert és elterjedt, inkább ez a forma használatos a valódi rövidítéseket tartalmazó alakkal szemben.

A címek. A címek rövidített alakjai leginkább a szakmai írásgyakorlatban terjedtek el. Elsősorban az állandó címek rövidítése gyakori. Ez jellegzetesen a szakmai folyóiratok címére vonatkozik. Például: *MNy.* (*Magyar Nyelv*), *MNL.* (*Magyar Nőorvosok Lapja*).

Néhány egyedi cím is megjelenhet azonban rövidített formában, általában a gyakran idézett alkotások címei. Például: *ET. (Az ember tragédiája)*, *HB. (Halotti beszéd)*.

A címek rövidítésformái nagyon változatosak. Ezeket egy-egy szakma alakítja ki önmaga számára, feloldásuk és értelmezhetőségük gyakran szinte kizárólag az adott szakma számára lehetséges. A címek rövidítései között fordul elő az a jelenség is, hogy a címet alkotó szavak nem mindegyike szerepel a rövidítésben – sokszor a teljes cím első tartalmas jelentésű eleme sem. Például a *Nyr.* alak a *Magyar Nyelvőr* folyóirat rövidítése. A rövidítésforma tehát a cím második eleméből alakul ki. Azonosítása a szakma számára azonban egyértelmű, hiszen röviden *Nyelvörként* is használatos a cím. Az *AkH.* rövidítés pedig egyáltalán nem felel meg a teljes címnek: *A magyar helyesírás szabályai*. A rövidítés kialakulásában annak volt része, hogy Magyarországon ún. akadémiai helyesírási szabályozás van érvényben.

A címek rövidítéseinek közös jellemzőjük a nagy kezdőbetű alkalmazása, amely a tulajdonnévi jelleget jelöli. A kis- és a nagybetű használata a rövidítésen belül viszont csak részben követi a teljes cím eredeti írásformáját. Az állandó címekben az összes különírt szó nagybetűje megőrződik, ez szabályosnak tekinthető:

AntTan. = *Antik Tanulmányok*

KSz. = *Keleti Szemle*

NytudÉrt. = *Nyelvtudományi Értekezések*

Az egyedi címek teljes formájában a cím első elemén és a tulajdonneveken kívül nem használatosak a nagy kezdőbetűk, a rövidített alakokban mégis sokszor nagybetűket alkalmazunk ilyenkor is:

KülkerLex. = *Külkereskedelmi lexikon*

MG. ~ MGr. = *Magyar grammatika*

MNöv. = *Magyar növénynevek szótára*

RMKT. = *Régi magyar költők tára*

Sokszor a hasonló formai típusú rövidítések is eltérhetnek egymástól a kis- és a nagybetűk használatában:

TermtudKözl. = *Természettudományi Közlemények*

VillrLex. = *Világirodalmi lexikon*

Mindkét állandó cím első eleme összetett szó. Az összetételi utótag azonban az első esetben kisbetűvel, a másodikban nagybetűvel kezdődik.

Az egyetlen összetett szóból álló címek rövidített formáiban az utótag legtöbbször kis kezdőbetűs marad:

Állathat. = *Állathatározó*

Gyógysz. = *Gyógyszerészet*

Irtört. = *Irodalomtörténet*

Nyműv. = *Nyelvművelő*

A több szóból álló címek rövidítésformáiban általában nem alkalmazzuk a szóközt a különírt elemek között, és többnyire nem használatos a teljes alakban lévő kötőjel sem. Ebből következik, hogy a rövidítés csak záró pontot tartalmaz, belső helyzetű pont nincs:

AkÉrt. = *Akadémiai Értesítő*

BirkK. = *Birk-kódex*

BpSz. = Budapesti Szemle

FolEthn. = Folia Ethnographica

HazaiOkmt. = Hazai okmánytár

MGSz. = Magyar Gazdaságtörténeti Szemle

MűvLex. = Művészeti lexikon

ÓMS. = Ómagyar Mária-síralom

OrMMűszSz. = Orosz–magyar műszaki szótár

Ritkábban fordulnak elő olyan címrövidítések, amelyek tartalmaznak szóközt, és ha a cím összes eleme rövidített formájú, akkor általában mindegyik tagot pont zárja le:

Alk. Mat. Lapok = Alkalmazott Matematikai Lapok

Hidr. Közl. = Hidrológiai Közöny

Mélyép. Szle. = Mélyépités-tudományi Szemle

Orv. Hetil. = Orvosi Hetilap

A címek rövidítéseikhez a -*beli* képzőt mindig kötőjellel kell kapcsolni. A melléknévképző érintetlenül hagyja a címek teljes alakjának kezdőbetű-használatát, így a rövidített alakokban is ezzel az eljárással kell élni:

AntTan.-*beli* = Antik Tanulmányok-*beli*

MG.-*beli* = Magyar grammatika-*beli*

Nyr.-*beli* = Nyelvőr-*beli*/Magyar Nyelvőr-*beli*

Orv. Hetil.-*beli* = Orvosi Hetilap-*beli*

TermTudKözl.-*beli* = Természettudományi Közlemények-*beli*

A címek általános írásszabályai (lásd 205–213) szerint a melléknévképző akkor is kötőjellel kapcsolódik, ha a rövidített cím utolsó eleme teljes szó: *Alk. Mat. Lapok-beli* (*Alkalmazott Matematikai Lapok-beli*).

A szakmai-tudományos írásgyakorlat megszokott eljárási módja, hogy ha egy munka forrásként nagyon sok rövidítést alkalmaz, akkor ezeknek a feloldását külön jegyzék tartalmazza.

A RÖVIDÍTÉSEK ELŐTTI NÉVELŐ

A rövidített főnevek vagy főnévi szerkezetek előtti névelő a kiejtett alakhoz igazodik. Ez a magyar nyelvű rövidítésekben megegyezik az írott képpel. A magánhangzóval kezdődő rövidítések előtt az *az*, a mássalhangzóval kezdődők előtt az *a* alakváltozatot kell használni: *az ig.* (*az igazgató*), *az évf.* (*az évfolyam*), *az i. m.* (*az idézett mű*), *a szerk.* (*a szerkesztő*), *a mb. előadó* (*a megbízott előadó*) stb.

A névelőhasználat két esetben okozhat gondot. Egyrészt, ha egy mássalhangzóval kezdődő és magánhangzót nem tartalmazó rövidítés idővel meglevenedik, vagyis a betűszókhöz hasonlóan kiejtése lesz. A magánhangzóhiány miatt ilyenkor betűző ejtés alakul ki. Ez azt jelenti, hogy minden egyes betűt betűnévvel kell kiejteni. A betűző ejtéssel kiejtett forma pedig magánhangzós kezdetűvé válhat a következő mássalhangzók esetében: *f* [ef], *l* [el], *m* [em], *n* [en], *ny* [eny], *r* [er], *s* [es], *sz* [esz]. Tipikus példa erre a részvénytársaság *rt.* rövidítése. Valódi rövidítésként az írásképpnek is megfelelően a névelő *a* alakváltoztatát kívánja meg. Mivel azonban mára az [érté] ejtés-

forma általánosan elterjedté vált, a névelőhasználat is ennek megfelelően alakult: az *rt.* Az akadémiai helyesírás érvényben lévő szabályzata az első kiadásokban még valódi rövidítésként kezelte az *rt.* alakot, később azonban figyelembe vette a betűző kiejtést.

Másrészt azok a címek okozhatnak gondot a névelőhasználatot tekintve, amelyek rövid formájában nem fordul elő a cím kezdő szava, miközben a rövidítés a teljes címet helyettesíti. Ha a rövidítés magánhangzóval, a teljes cím ellenben mássalhangzóval vagy eleve az *a* névelős szókapcsolattal kezdődik, a névelőhasználat elvileg kérdéses. Például *A magyar nyelv értelmező szótárának* elterjedt rövidített alakja: *ÉrtSz.* Ha folyamatos szövegben van ez a forma, feloldásakor elvben a pontos, teljes címet kellene helyettesítenie. Vagyis az *ÉrtSz.* előtt a névelő *a* alakváltozatának kellene megjelennie. Mivel azonban a nyelvhasználat egyértelműen az írott képnek megfelelően *értelmező szótár*ként oldja fel a rövidítést, így kimondható az a szabály, hogy az ilyen írásbeli rövidítések esetén a rövidítés magánhangzós kezdete dönti el a névelő formáját, tehát: az *ÉrtSz.* Hasonlóképpen: az *OklSz.* (*Magyar oklevélszótár*), írott szöveg felolvasásakor: az *oklevélszótár*, az *AkH.* (*A magyar helyesírás szabályai*), írott szöveg felolvasásakor: az *akadémiai szabályzat*.

A RÖVIDÍTÉSEK TOLDALÉKOLÁSA

A rövidítésekhez a toldalékokat mindig kötőjellel kell kapcsolni. A kötőjel szóköz nélkül követi a rövidítés záró pontját. A toldalék alakja a kiejtett teljes alakhoz igazodik, vagyis figyelembe kell venni a hangkapcsolódási szabályszerűségeket. Az előhangzóval kapcsolódó toldalékok esetében az előhangzót a toldalékkal együtt ki kell írni:

ápr.-i = *áprilisi*

évf.-ot = *évfolyamot*

fr.-ul = *franciául*

igh.-ek = *igazgatóhelyettesek*

ker.-nek = *kerületnek*

ny.-ként = *nyugalmazottként*

r. k.-sá = *római katolikussá*

tvr.-ről = *törvényerejű rendeletről*

u.-ban = *utcában*

vsz.-okkal = *versszakokkal*

A tulajdonnévi rövidítésekhez járuló *-i* vagy *-beli* melléknévképző kisbetűsítő hatását a rövidítésekben is követni kell: *salg.-i* (*salgótarjáni*), *bp.-i* (*budapesti*), *nemz. múz.-i* (*nemzeti múzeumi*), de: *Nyr.-beli* (*Nyelvőr-beli*).

A toldalékolás egy esetben kérdéses. Ha egy főnévi rövidítés megelevenedik, és kialakul betűző kiejtéses változata, azok a ragok okozhatnak gondot, amelyek hasonlóan a szövégi mássalhangzóhoz, és ezt írásban is jelölni kell. Tipikusan ilyen a *-val/-vel* és a *-vá/-vé*. Ha a rövidítés teljes alakja mássalhangzós végű, a rag hasonlóan ehhez, de ha a betűző ejtésű alak magánhangzós kiejtésű, a hasonulás nem történik meg. Az *rt.* formához például a teljes alakja szerint a *-gal* vagy a *-gá* toldalékváltozat járulna: *részvénytársasággal*, *részvénytársasággá*, a betűző ejtésnek megfelelően azonban a megfelelő toldalékforma a *-vel* és a *-vé*. Mivel az [érté] ejtésforma általánosan elterjedt, a helyes alak *rt.-vel*, illetőleg *rt.-vé*.

Az összetett szavaknak azokban a rövidítésformáiban, amelyekben az utótag teljes alakban áll, ezért a rövidítést nem is zárja pont, a toldalék kötőjel nélkül kapcsolódik: *nközüvel* (*nemzetközüvel*), *kvrtárban* (*könyvtárban*), *uazt* (*ugyanazt*).

RÖVIDÍTÉSEKKEL ALKOTOTT ÖSSZETÉTELEK

Ha egy rövidítés teljes szóval alkot összetételt, és a rövidítés előtag, az elő- és az utótagot kötőjellel kell összekapcsolni akkor is, ha a teljes alakban nincs kötőjel:

évf.-dolgozat = *évfolyamdolgozat*

fszla.-összeg = *folyószámlaösszeg*

fej.-cím = *fejezetcím*

ig.-választás = *igazgatóválasztás*

Ha az előtag eleve összetett szó rövidítése (*fszla.* = *folyószámla*), és az ehhez kötőjellel kapcsolt teljes utótag (*kivonat*) együttesen hat szótagnál hosszabb, többszörös összetételt alkot, a teljes és a rövidítést tartalmazó alak egyaránt kötőjellel írandó: *fszla.-kivonat* (*folyószámla-kivonat*).

Ha az ily módon írt többszörös összetétel újabb utótagot kap, a teljes alakban az eredetileg kötőjellel írt formát (*folyószámla-kivonat*) egybe kell írni, és a kötőjel az újabb utótag elé kerül: *folyószámlakivonat-egyeztetés*, *folyószámlakivonat-sorszámozás* (lásd 123). A rövidítést tartalmazó írásformában ilyenkor két kötőjelet kell használni, ugyanis a rövidítést lezáró pont után nem lehetséges az egybeírás: *fszla.-kivonat-egyeztetés*, *fszla.-kivonat-sorszámozás*.

Ha egy összetett szó rövidítésében az utótag teljes alakjában kapcsolódik a rövidített előtaghoz, így a rövidítés pont nélkül záródik (*kvtár*), a rövidítéshez kapcsolódó újabb utótag előtti kötőjelhasználat a szótagszám függvénye. Ha a többszörös összetétel teljes alakja hat szótagnál rövidebb (*könyvtárszolgálat*, *könyvtárrendezés*), a rövidítést tartalmazó alakot kötőjel nélkül kell írni: *kvtárszolgálat*, *kvtárrendezés*. Ha azonban a teljes alak hat szótagnál hosszabb (*könyvtár-felügyeleti*), a rövidítést tartalmazó forma a teljesnek megfelelően kötőjellel írandó: *kvtár-felügyeleti*.

Ha a rövidítés összetételi utótag, kötőjel nélkül kapcsolódik az előtaghoz, hiszen az összekapcsolás nem írásjelnél történik:

magasfszt. = *magasföldszint*

munkásmozg. = *munkásmozgalom*

nyelvészktár = *nyelvészkönyvtár*

reálgimn. = *reálgimnázium*

Az ilyen típusú, rövidítést tartalmazó összetételek akkor kötőjelesek, ha a teljes forma is az: *előadó-műv.* (*előadó-művészet*). A kötőjelet ilyenkor a szótagszámlálási szabály miatt kell használni, a teljes szó hét szótagból áll, és az összetétel háromtagú (vö. 116–118). Ugyanez az alak kötőjel nélkül azonban a háromtagú, hat szótagos *előadó-művész* rövidített formája: *előadóműv.*

A mozgósabály (vö. 119–120) következtében rövidítés alkalmi összetétel utótagja is lehet. Például: *lakosságfszla.-ügyintézés* (*lakosságifolyószámla-ügyintézés*).

A jelszerű rövidítések

A jelszerű rövidítések a magyar írásgyakorlatban a szabványok és a nemzetközi szokások szerint íródnak. Formájukat tehát nem a magyar helyesírási gyakorlat alakította ki. Használatukban bizonyos fokig alkalmazkodunk a nemzetközi gyakorlathoz.

Ide tartoznak a pénzfajták rövidítései, az égtájak rövidített alakjai, a gépkocsik országjelzései, a vegyjelek, a fizikai mennyiségek jelei, a matematikai jelölések, a mértékegységek, valamint néhány más rövidítésforma.

Közös jellemzőjük, hogy a rövidített alakot általában nem zárja pont. Egy részük a kis és nagy kezdőbetű használatában nem követi az alapforma írásmódját. Az eltérés mindenkor a nagybetűs rövidítés használata a kisbetűs alapalak jelölésére. A valódi rövidítésekhez hasonlóan a jelszerű rövidítéseket sem betűnként szokás kiejteni, tehát a rövidítés kiolvasásakor a teljes formát kell használni, vagyis: 25 000 Ft = *huszonöt-ezer forint* és nem [efté].

AZ ÉGTÁJAK RÖVIDÍTÉSEI

Az égtájak rövidített alakjában az égtáj magyar elnevezésének rövidítései használatosak. Alapvetően nagybetűkkel kell írni őket, és pont nélkül záródnak. Az egyetlen kétjegyű mássalhangzós rövidítésben a kétjegyű mássalhangzó második betűjegyke kisbetűs:

É = *észak*

K = *kelet*

D = *dél*

Ny = *nyugat*

Az alapalakok összetételéből alakult égtájrövidítések a nagybetűs egyszerű rövidítésekben tevődnek össze:

ÉK = *északkelet*

ÉNy = *északnyugat*

DNy = *délnyugat*

DK = *délkelet*

Az égtájak -i képzős alakjának a rövidítése kisbetűs, és ponttal záródik:

é. = *északi*

ék. = *északkeleti*

k. = *keleti*

ény. = *északnyugati*

d. = *déli*

dny. = *délnyugati*

ny. = *nyugati*

dk. = *délkeleti*

Ha az égtájak rövidített formái földrajzi nevekben fordulnak elő, és a név első elemei, a tulajdonnévi jelleg miatt akkor is nagybetűvel íródnak, ha az -i képzős alak szerepel bennük. Míg azonban az alapalakok rövidítéseiben az égtájmegjelölés után nincsen pont, az -i képzős változatot ponttal kell zárni:

É-Európa = *Észak-Európa*

DK-Ázsia = *Délkelet-Ázsia*

De:

É.-Dvina = *Északi-Dvina*

DNy.-fok = *Délnyugati-fok*

Az égtájrövidítést tartalmazó földrajzi nevek -i képzős változataiban a nagy kezdőbetűk kicsire módosulnak akkor, ha a földrajzi név teljes alakjában is megváltozik a kezdőbetű-használat. Ilyenkor tehát az alapalakban nagybetűvel írt égtájrövidítés is kisbetűs lesz:

é-európai = *észak-európai*

dk-ázsiai = *délkelet-ázsiai*

é.-dvinai = *északi-dvinai*

dny.-foki = *délnyugati-foki*

Az égtájrövidítésekhez a toldalékot mindig kötőjellel kell kapcsolni: *É-ról*, *DNy-ra*, *K-en*, *ÉK-nek*. Mivel az *-i* képzős alakoknak önálló rövidítéseik vannak, a nagybetűs égtáj és az *-i* képző kötőjellel való összefűzése nem ajánlatos írásmód.

Az égtájrövidítések *-i* képzős változatai gyakoriak a következő rövidítésekben:

é. sz. = *északi szélesség*

d. sz. = *déli szélesség*

k. h. = *keleti hosszúság*

ny. h. = *nyugati hosszúság*

Ezekhez a rövidítésekhez az *-i* képző értelemszerűen kötőjellel kapcsolódik:

é. sz.-i = *északi szélességi*

d. sz.-i = *déli szélességi*

k. h.-i = *keleti hosszúsági*

ny. h.-i = *nyugati hosszúsági*

A VEGYJELEK

A kémiai elemek vegyjeleit a periódusos rendszer tartalmazza. Ezek a jelszerű rövidítések nemzetközileg elfogadott jelölések. Mindig nagy kezdőbetűvel írandók, és nem zárja le őket pont. A több betűből álló rövidítésekben csak a kezdőbetű nagy. A rövidítésformák az eredetileg latin elemelnevezésekből alakultak ki a valódi rövidítések műveleti jellemzőinek megfelelően (lásd 280–287). Az elnevezések magyar megfelelői a latinos formákból magyarosultak, illetőleg néhány elemnévnek létezik más magyar nyelvű megfelelője is. A következőkben alfabetikus rendben közöljük az ún. triális elnevezésű 111 elem vegyjelét, valamint a magyar nyelvű elnevezéseket. Ha a magyar és a latin elnevezés teljes mértékben eltér egymástól, a magyar név mellett megadjuk a latin formát is. Zárójelben az elem rendszáma található.

Ac = *aktínium* (89)

Ag = *ezüst, argentum* (47)

Al = *aluminium* (13)

Am = *amerícium* (95)

Ar = *argon* (18)

As = *arzén* (33)

At = *asztácium* (85)

Au = *arany, aurum* (79)

B = *bór* (5)

Ba = *bárium* (56)

Be = *berillium* (4)

Bh = *borium* (107)

Bi = *bizmut* (83)

Bk = *berkélium* (97)

Br = *bróm* (35)

C = *szén, carbonium* (6)

Ca = *kalcium* (20)

Cd = *kadmium* (48)

Ce = *cérium* (58)

Cf = *kalifornium* (98)

Cl = *klór* (17)

Cm = *kürium* (96)

Co = *kobalt* (27)

Cr = *króm* (24)

Cs = *cézium* (55)

Cu = *réz, cuprum* (29)

Db = *dubnium* (105)

Ds = *darmstadtium* (110)

Dy = *diszpróziium* (66)

Er = *erbiium* (68)

Es = *einsteinium* (99)

Eu = *európiium* (63)

F = *fluor* (9)

Fe = *vas, ferrum* (26)

Fm = *fermium* (100)

Fr = *francium* (87)

Ga = *gallium* (31)

Gd = *gadolinium* (64)

Ge = *germánium* (32)

H = *hidrogén* (1)

He = *hélium* (2)

Hf = *hafnium* (72)

Hg = higany, hydrargyrum (80)	No = nobélium (102)	Sc = szkandium (21)
Ho = holmium (67)	Np = neptúnium (93)	Se = szelén (34)
Hs = hasszium (108)	O = oxigén (8)	Sg = sziborgium (106)
I = jód (53)	Os = ozmium (76)	Si = szilícium (14)
In = indium (49)	P = foszfor (15)	Sm = szamárium (62)
Ir = irídium (77)	Pa = protaktínium (91)	Sn = ón, stannum (50)
K = kálium (19)	Pb = ólom, plumbum (82)	Sr = stroncium (38)
Kr = kripton (36)	Pd = palládium (46)	Ta = tantál (73)
La = lantán (57)	Pm = promécium (61)	Tb = terbium (65)
Li = lítium (3)	Po = polónium (84)	Tc = technécium (43)
Lr = laurencium (103)	Pr = praeodímium (59)	Te = tellúr (52)
Lu = lutécium (71)	Pt = platina (78)	Th = tórium (90)
Md = mendeléviium (101)	Pu = plutónium (94)	Ti = titán (22)
Mg = magnézium (12)	Ra = rádium (88)	Tl = tallium (81)
Mn = mangán (25)	Rb = rubídium (37)	Tm = túlium (69)
Mo = molibdén (42)	Re = réniium (75)	U = urán (92)
Mt = meitnerium (109)	Rf = radzerfordium (104)	V = vanádium (23)
N = nitrogén (7)	Rg = röntgenium (111)	W = volfrám (74)
Na = nátrium (11)	Rh = ródium (45)	Xe = xenon (54)
Nb = nióbium (41)	Rn = radon (86)	Y = ittrium (39)
Nd = neodímium (60)	Ru = ruténium (44)	Yb = itterbium (70)
Ne = neon (10)	S = kén, sulfur (16)	Zn = cink (30)
Ni = nikkel (28)	Sb = antimon, stibium (51)	Zr = cirkónium (40)

A vegyjeleknek a mindennapi nyelvhasználatban nincs betűző kiejtésük. Betűző íjtással általában csak a képletekben szokás élni. Így a vegyjelek rövidítései előtti névelőhasználat, valamint a toldalékok alakváltozatai a teljes formához igazodnak.

A jó esetben a magánhangzós rövidítés ellenére kell *a* változatban használni a névelőt, hiszen a teljes alak mássalhangzóbetűvel kezdődik. Például: *A I moláris atomtömege 126,9044 g/mol.* Az *ittrium* és az *itterbium* vegyjele *Y*, illetőleg *Yb*, tehát névelővel a teljes alaknak megfelelően: *az Y, az Yb*.

A vegyjelekhez a toldalékot kötőjellel kell kapcsolni. A toldalékok alakváltozatai közül mindig azt a formát kell alkalmazni, amelyik a teljes alaknak megfelel. Ez akkor okozhat gondot az írásban, ha az elem latin és magyar elnevezése eltér, és különböző toldalékváltozatokat kíván meg. A *vas* vegyjele például a latin *ferrum* szóból ered. Ennek ellenére a *Fe* vegyjelhez a *-t* tárgyrag nem *o* előhangzóval kapcsolódik, ahogy a latin forma megkívánná (*ferrumot*), hanem *a*-val a magyar *vas* elnevezésnek megfelelően: *vasat* – *Fe-at*. Hasonlóképpen a hasonulást elszenvedő *-val/-vel* rag is: *vassal* – *Fe-sal*.

A leírtaknak megfelelően lehet eljárni a különféle képletek névelővel való használatkor és toldalékolásában. Például az *etán* képlete C_2H_6 . Mivel az *etán* teljes alak magánhangzóval kezdődik, a képlet előtt is az *az* névelő használatos. Toldalékolt formájában a képlet szintén a teljes alakhoz illeszkedő toldalékokat kapja meg: C_2H_6 -*nal*, C_2H_6 -*t*. A kémiai helyesírás szabályozásnak megfelelően akkor is ezt a metódust lehet

követni, ha a képletnek betűző kiejtése is van: *kénsavval* = H_2SO_4 -val, *vízzel* = H_2O -zel, annak ellenére, hogy a mindennapi nyelvhasználatban is elterjedt forma a [há kettő és ó négy], illetőleg a [há kettő ó]. Nem számít hibának azonban a H_2SO_4 -gyel és a H_2O -val toldalékos alak sem. Ha egy képlet feloldására több lehetőség van, akkor az ún. triviális alakot kell a névelőzésben és a toldalékolásban figyelembe venni. A H_2SO_4 képlet feloldásai a következők: *kénsav*, *hidrogén-szulfát*, *dihidrogén-szulfát*, *dihidrogén-[tet-raoxo-szulfát]*. A triviális alak a *kénsav*, a toldalékok alakváltozatai tehát ehhez szoktak igazodni.

AZ ORSZÁGNEVEK RÖVIDÍTÉSEI

Az országnevek rövidítéseit négy fő területen szokás alkalmazni: a gépjárműveken mint nemzetközi jelzéseket, a külkereskedelemben, az internetes URL-ekben, valamint a nemzetközi sportversenyeken. Ezek a rövidítések mind a négy esetben pusztán jelzések. Általában nem használatosak folyamatos szövegekben, így nem szokás névelővel ellátni és toldalékolni sem őket. Jellemzően egy, két vagy maximum három betűből állnak. A rövidítések betűi kivétel nélkül nagybetűvel írandók, és a rövidítés végén soha sincs pont. A nagybetűk használatától csak az internetes URL-ek térnek el, ott következetesen kisbetűket szokás alkalmazni.

Ugyanannak az országnak többféle rövidítése is lehet. A négy nagy alkalmazási terület három szabályos rövidítésformát használ. Magyarország gépkocsijelzése például a *H*, a szabvány szerint a külkereskedelemben előírt rövidítés a *HU*, ugyancsak szabvány szerint a sportversenyeken alkalmazott forma pedig a *HUN*. Az interneten a szabványt kell használni kisbetűs formában, például: <http://www.index.hu>. A külkereskedelemben használt rövidítések következetesen kétbetűsek, míg a gépkocsijelzések változatosak a betűk számában. A sportbeli jelölések gyakrabban hosszabbak a másik két jelölési formánál (hárombetűsek), és többnyire a név nemzetközi elnevezésének első betűcsoportjából tevődnek össze. Ez a könnyebb azonosíthatóságot szolgálja, hiszen ezeket a formákat gyakran a sportközvetítések során használják, így nagyon nagy tömegeknek szólnak. A gépkocsijelzések pedig nemegyszer az államforma rövidítését tartalmazzák: *RPB* = *Républik Benine*, vagyis *Benini Köztársaság*. Mindhárom rövidítésfajtára jellemző, hogy nem használ mellékjeles betűket. Néhány további példa (autójelzés, NOB-jelzés, ISO-jelzés sorrendben): Franciaország: *F*, *FRA*, *FR*; Svédország: *S*, *SWE*, *SE*; Dánia: *DK*, *DEN*, *DK*; Kanada: *CDN*, *CAN*, *CA*; Líbia: *LAR*, *LBA*, *LY*.

Az országnevek rövidítéseinek nincs betűző kiejtési formájuk. Ezalól az egyetlen kivétel az USA, amely betűszóvá vált mind az angolban, mind a magyarban.

A PÉNZNEVEK RÖVIDÍTÉSEI

A Magyar Köztársaság valutája a forint, rövidítése *Ft*, azaz a szó első és utolsó betűje alkotja a rövidített formát. A rövidítés nagy kezdőbetűs, és nem zárja le pont. A toldalékok kötőjellel kapcsolódnak, és a teljes alakhoz igazodnak: *Ft*-ot, *Ft*-tal, *Ft*-ban. A magyar váltópénz, a fillér rövidítése: *f*, tehát kisbetűs, és pont nélkül használatos. A toldalékolás szintén kötőjellel, és a teljes alaknak megfelelően történik: *f*-rel, *f*-ből, *f*-hez.

A külföldi pénznemek rövidítésformái a magyar írásgyakorlatban az ISO, vagyis a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet jelölési rendszerének bevezetése (1983) előtt nem voltak egységesek. Az osztrák schillinget például a következőképpen jelölték: *Sch*, *ÖSch* vagy *OS*. A nem hivatalos írásgyakorlatban az ISO-rendszer bevezetése óta is élnek a korábbi formák. A bankok azonban kizárólag a következetes és egységes rendszert alkalmazzák. Ebben minden pénznem rövidítése három mellékjel nélküli nagybetűből áll. Az első két betű az ország nevére utal, s a harmadik betű jelöli a pénznemet. Például: *HUF* = magyar forint; a *HU* Magyarországot jelzése, az *F* pedig a forinté. Ugyanígy: *DEM* = német márka; a *DE* Németországot, az *M* a márkát rövidítette.

A ma érvényben lévő fontosabb valuták ISO szerinti rövidítései:

<i>AUD</i> = ausztrál dollár	<i>HRK</i> = horvát kuna
<i>CAD</i> = kanadai dollár	<i>JPY</i> = japán jen
<i>CHF</i> = svájci frank	<i>NOK</i> = norvég korona
<i>CZK</i> = cseh korona	<i>PLN</i> = lengyel zloty
<i>DKK</i> = dán korona	<i>SEK</i> = svéd korona
<i>EUR</i> = euró	<i>SKK</i> = szlovák korona
<i>GBP</i> = angol font	<i>USD</i> = USA-dollár

A külföldi pénznemek szabványos rövidítései folyamatos szövegekben kevésbé használatosak. Helyettük célszerű a teljes formát alkalmazni: A *norvég korona árfolyama emelkedik*. Szakmai szövegekben előfordulhat a pénznem rövidítése is ebben a formában: Az *USD árfolyama csökkent*. Ha rövidítés kerül a mondatba, a névelőhasználat gondot okoz akkor, ha a teljes alak magánhangzóval, a rövidítés ellenben mássalhangzóval kezdődik. Ilyen például az *angol font: GBP*. A magyar teljes forma szerint a névelő az alakjának kellene hozzájárulnia.

Hasonlóképpen problémás a toldalékolás is. A magyar írásgyakorlatban ritkábban használt pénznemrövidítéseknek ugyanis nem mindig van kialakult egységes feloldásuk. Az Egyesült Arab Emírségekben használt pénznem a *dirham*, rövidítése: *AED*. Feloldásuk az *egyesült arab emírségekbeli dirham* lehetne, ám ez ilyen formában a mindennapi nyelvhasználatban nem terjedt el. A pénznemek rövidítései tehát valójában pusztán jelek. Szerkezetben mindössze számokkal kapcsolódhatnak össze mondatból kiemelve: *2000 FJI = Fidzsi-szigeteki dollár, 15 LKR = Sri Lanka-i rúpia, 100 USD = 21 096 HUF*. A magyar pénznem *HUF* jele helyett a mindennapi írásgyakorlatban meg szokottabb a *Ft* rövidítés.

Az ezres, milliós és milliárdos értékű forint rövidítésére kialakult szabályos formák a következők:

<i>E Ft</i> = ezer forint, 15 <i>E Ft</i> = tizenötezer forint
<i>M Ft</i> = millió forint, 52 <i>M Ft</i> = ötvenkétfélmillió forint
<i>Mrd Ft</i> = milliárd forint, 14 <i>Mrd Ft</i> = tizennégymilliárd forint

Ezek a rövidített alakok is elsősorban névelő és toldalék nélkül használatosak: Az *épület értéke: 25 M Ft*. Néhány külföldi pénznemnek használatban van a pénzjele is, főként a szakmai írásgyakorlatban. Vannak rövidítések, amelyek kétféle alakban is léteznek: \$, £, €, ¥, ¢ és \$, £, €, ¥, ¢. Fontos, hogy egy szövegen belül a kétféle jelölés ne keveredjen.

A MÉRTÉKEGYSÉGEK JELEI**A magyarországi törvényes mértékegységek**

Az SI alapmennyiségei, alapegységei és ezek jelei

Mennyiség	A mértékegység	
	neve	jele
hosszúság	méter	m
tömeg	kilogramm	kg
idő	másodperc	s
elektromos áramerősség	amper	A
termodinamikai hőmérséklet	kelvin	K
anyagmennyiség	mól	mol
fényerősség	kandela	cd

Az SI önálló nevű származtatott egységei, ezek jelei, kifejezésük más SI-egységekkel

Mennyiség	A mértékegység		
	neve	jele	definíciója
síkszög	radián	rad	m/m
térszög	szteradián	sr	m ² /m ²
frekvencia	hertz	Hz	1/s
erő	newton	N	kg·m/s ²
nyomás, mechanikai feszültség	pascal	Pa	N/m ²
energia, munka, hőmennyiség	joule	J	N·m
teljesítmény, hőáram	watt	W	J/s
elektromos töltés	coulomb	C	A·s
elektromos feszültség, elektromos potenciál	volt	V	W/A
elektromos kapacitás	farad	F	C/V
elektromos ellenállás, rezisztencia	ohm	Ω	V/A
elektromos vezetés, konduktancia	siemens	S	A/V
mágneses fluxus	weber	Wb	V·s
mágneses indukció	tesla	T	Wb/m ²
induktivitás	henry	H	Wb/A
fényáram	lumen	lm	cd·sr
megvilágítás	lux	lx	lm/m ²
radioaktív sugárforrás aktivitása	becquerel	Bq	1/s
elnyelt sugárdózis	gray	Gy	J/kg
dózisegyenérték	sievert	Sv	J/kg

Az SI-n kívüli, korlátozás nélkül használható mértékegységek

Mennyiség	A mértékegység		
	neve	jele	definíciója
tömeg	tonna	t	1000 kg
térfogat	liter	l vagy L	1 dm ³
idő	perc	min	60 s
	óra	h	60 min
	nap	d	24 h
síkszög	fok	°	($\pi/180$) rad
	(iv)perc	'	(1/60)°
	(iv)másodperc	"	(1/60)'
hőmérséklet	Celsius-fok	°C	+273,15 K

Az SI-prefixumok

Prefixum	Jele	Szorzótenyező	Prefixum	Jele	Szorzótenyező
exa	E	10 ¹⁸	deci	d	10 ⁻¹
peta	P	10 ¹⁵	centi	c	10 ⁻²
tera	T	10 ¹²	milli	m	10 ⁻³
giga	G	10 ⁹	mikro	μ	10 ⁻⁶
mega	M	10 ⁶	nano	n	10 ⁻⁹
kilo	k	10 ³	piko	p	10 ⁻¹²
hekto	h	10 ²	femto	f	10 ⁻¹⁵
deka	da	10 ¹	atto	a	10 ⁻¹⁸

Forrás: Fodor György: *Mértékegység-lexikon*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1990.

A MATEMATIKAI JELEK

Az alábbi lista a leggyakrabban előforduló matematikai jeleket és elnevezésüket sorolja fel (az MSZ 16352-81 szabvány alapján):

A jel elnevezése	Jel	A jel elnevezése	Jel
Plusz	+	Azonosan egyenlő	≡
Mínusz	−	Kisebb vagy egyenlő	≤
Plusz-mínusz	±	Nagyobb vagy egyenlő	≥
A szorzás jele	·	Közel egyenlő	≈
Szorzókereszt	×	Végtelen	∞
Az osztás jele (aránylik)	:	Gyök	√
Egyenlő	=	Szomma	Σ
Nem egyenlő	≠	Integrál	∫

A fizikai (pl. Θ), matematikai (pl. φ) mennyiségek jeleként, kémiai szerkezetre utaló előtagokként (pl. α -kén \sim alfa-kén) szereplő görög betűk dőlt szedéssel, mértékegységek jeleként (pl. μm , Ω), atomfizikai elnevezésekként (pl. β -sugárzás \sim béta-sugárzás), részecskenevek (pl. Δ -barion \sim delta-barion), illetve csillagnevek (pl. τ Ceti) részeként szereplő görög betűk álló szedéssel írandók.

A CSILLAGKÉPEK LATIN NYELVŰ RÖVIDÍTÉSEI

A csillagképek latin nyelvű rövidítései jellemzően három betűjelből tevődnek össze. Mindig nagy kezdőbetűsek, és pont nélkül záródnak. Ha egy csillagkép latin elnevezése szó szerkezet, a különírt elemek nagybetűsek, például: *Canis Minor* (*Kis Kutya*). A rövidítés megőrzi a második elem nagybetűjét, s a két szóból alakult rövidítésformák sohasem tartalmaznak szóközt: *CMi*.

A csillagképek rövidített alakjainak nincs betű szerinti kiejtésük, és folyamatos szövegben nem használatosak.

Az alábbiakban megadjuk a tizenkét állatövi jegy rövidítésének teljes latin nyelvű alakját és a magyar megfelelőt is.

Aqr = *Aquarius* – Vizöntő

Ari = *Aries* – Kos

Cap = *Capricornus* – Bak

Cnc = *Cancer* – Rák

Gem = *Gemini* – Ikrek

Lib = *Libra* – Mérleg

Pis = *Pisces* – Halak

Sco = *Scorpius* – Skorpió

Sgr = *Sagittarius* – Nyilas

Tau = *Taurus* – Bika

Vir = *Virgo* – Szűz

Az *Oroszlán* csillagkép jelölése *Leo*, amely a latin szó teljes alakjának felel meg. Mivel a szó rövid, három betűből áll, fölösleges és nem is lehet a többi csillagkép-rövidítésnek megfelelően csonkítani.

EGYÉB JELSZERŰ RÖVIDÍTÉSEK

Gyakran használt jelzésértékű rövidítés a nagy *T* a gépjárműveken a *tanuló vezető* jelölésére. A postai gyakorlatban az ajánlott leveleken a nagybetűs *R* a francia *recommandé* szóból alakult ki. Speciális jelnek számít az angol *registered* szóból származó \rightarrow forma, amely a bejegyzett nevek, védjegyek jelölésére szolgál. Ez a jel egyszerre tartalmaz betű- és grafikai jelölést. Az áruvédjegyek jelzésére használatos még az angol *TM* forma is, amely mindig felső indexben van: *Trade Mark*. A nagybetűs használatot a jel kiemelt helyzete, figyelemfelhívó szerepe indokolja. Folyamatos szövegben ezek a jelek sohasem fordulnak elő (lásd még 237–238).

A MOZAIKSZÓK

A mozaikszók több szó elemeiből, „mozaikjaiból” különbözőféleképpen épülnek fel. A tulajdonnevek, azokon belül az intézménynevek körében gyakoriak. A mozaikszók alapvetően három nagy csoportba sorolhatók: betűszók, szóösszevonások, egyéb mozaikszók.

A betűszók

A betűszók valamilyen többszavas kapcsolat elemeinek kezdőbetűiből alakulnak ki. Ezek a többszavas kapcsolatok többnyire különírt szerkezeteket jelentenek (*Európai Unió* = *EU*, *Egyesült Nemzetek Szervezete* = *ENSZ*), de egy összetett szó elő- és utótagjának kezdőbetűiből is kialakulhat betűszó vagy annak része (*világbajnokság* = *vb*, *Magyar Államvasutak* = *MÁV*). A betűszók javarészt tulajdonnevek, kisebb számban köznevek. A tulajdonnéviek leggyakrabban intézmények, klubok, egyesületek, társaságok nevét rövidítik, de léteznek betűszói címek, márkanevek vagy földrajzi nevek is. Valójában a betűszók egyfajta egyszerűsítésnek tekinthetők, hiszen rendszerint a túlságosan hosszú neveket helyettesítik. A mozaikszók három típusa közül a betűszók a leggyakoribbak.

A TULAJDONNÉVI BETŰSZÓK

Mind a magyar, mind az idegen tulajdonnévi betűszók minden betűje nagybetűvel írandó, még a kétjegyű mássalhangzók második betűjegye is. Ha olykor egyedi cím kap betűszói formát, annak minden egyes eleme nagy kezdőbetűs, függetlenül attól, hogy a teljes alakban kisbetűk is szerepelnek: *OKJ* (*Országos képzési jegyzék*). A betűszókban soha sincs pont, sem az alkotóelemek között, sem a szó végén, és kiolvasásukkor nem mondjuk a betűk helyett azokat a szavakat, amelyeket képviselnek, azaz nem oldjuk fel a rövidítést. Ejtésük többféle lehet. Az ún. betűző ejtésűekben minden egyes betűt betűnévvel ejtünk: *FTC* [eftécé], más esetekben a betűk egymásutánját összefüggő hangsorként mondjuk ki: *MÁV* [máv], *TIT* [tit]. Az egybeejtés természetes szempontja az, hogy a betűszó tartalmazzon magánhangzót. A harmadik lehetőség a vegyes ejtés: *GYSEV* [gyesev], *MTESZ* [metesz]. Az ejtést megkönnyítendő ilyenkor egy olyan magánhangzó (*e*) is bekerül a hangsorba, amelyik eredetileg nem szerepel a szóban. Az idegen betűszókat kétféleképpen ejtjük. Egyrészt magyaros betűző ejtéssel vagy egybeejtéssel: *BSA* [béésá], *NATO* [nátó], másrészt az eredeti nyelv betűző ejtésével vagy egybeejtésével: *CIA* [sziájé], *BASIC* [bézik]. Egyes idegen betűszók kiejtése ingadozhat: *IBM* [íbéem, ájbíem], *OECD* [oecédé, oiszídi].

A betűszókban a betűk legtöbbször nagybetűvel kezdett önálló szavakat fednek. Ez a betűszóalkotás legegyszerűbb módja: minden egyes különírt nagy kezdőbetűs egység a kezdőbetűjével képviselteti magát a szóban. Az alábbi felsorolásban a magyar és az idegen nyelvű példákat az egyszerűség kedvéért külön közöljük.

Magyar nevek

ÁSZ = Állami Számvevőszék

BKV = Budapesti Közlekedési Vállalat

BNV = Budapesti Nemzetközi Vásár

ENSZ = Egyesült Nemzetek Szervezete

EU = Európai Unió

HM = Honvédelmi Minisztérium

KSH = Központi Statisztikai Hivatal

MNB = Magyar Nemzeti Bank

MOK = Magyar Orvosi Kamara
 MSZP = Magyar Szocialista Párt
 MTA = Magyar Tudományos Akadémia
 MTI = Magyar Távirati Iroda
 MTK = Magyar Testgyakorlók Köre
 NOB = Nemzetközi Olimpiai Bizottság
 OEP = Országos Egészségbiztosítási Pénztár
 OM = Oktatási Minisztérium
 OMSZ = Országos Meteorológiai Szolgálat
 OSZK = Országos Széchényi Könyvtár
 PSZÁF = Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete
 SZDSZ = Szabad Demokraták Szövetsége

Idegen nevek

ABC = American Broadcasting Company
 ASA = American Standards Association
 BBC = British Broadcasting Company
 CEU = Central European University
 CNN = Cable News Network
 FIAT = Fabbrica Italiana Automobili Torino
 GM = General Motors
 HBO = Home Box Office
 HP = Hewlett-Packard
 IKEA = Ingvar Kamprad, Elmtaryd Agunnaryd
 KFC = Kentucky Fried Chicken
 NATO = North Atlantic Treaty Organization
 NBA = National Basketball Association
 NBC = National Broadcasting Channel, National Broadcasting Company
 RTL = Radio-Télévision Luxembourg
 UNICEF = United Nations International Children's Emergency Fund
 UPC = United Pan-Europe Communications
 WHO = World Health Organization

A teljes névben szereplő kötőszó vagy névelő, valamint az idegen elnevezésekben lévő ún. előjárószo a betűszóból mindig kimarad (esetleg a kötőszó szimbólumként jelenik meg):

Magyar nevek

ÁNTSZ = Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat
 APEH = Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal
 FVM = Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium
 GKM = Gazdasági és Közlekedési Minisztérium
 OÉTI = Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet
 OMMK = Országos Munkaügyi és Módszertani Központ
 OPNI = Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet
 SZIMA = Széchényi Irodalmi és Művészeti Akadémia
 VPOP = Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnoksága

Idegen nevek

FBI = *Federal Bureau of Investigation*

FIFA = *Fédération Internationale de Football Association*

NASA = *National Aeronautics and Space Administration*

OPEC = *Organization of Petroleum Exporting Countries*

UEFA = *Union Européenne de Football Associations*

UNESCO = *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*

USA = *United States of America*

Kivételnek tekinthető a francia *FIDE* betűszó, amelyben egy viszonyozói elem (névelő) is szerepel: *Fédération Internationale des Echecs*. Hasonlóképpen kivételes a magyar *MÉH* (Melléktermék- és Hulladékhasznosítási Tröszt) és a *NANE* (*Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen Egyesület*). Ebben a két példában a teljes alak nem minden elemét használják fel a betűszóban, a kötőszót, illetve a névelőt azonban igen. Ennek oka abban rejlik, hogy a betűszói elnevezés kitalálói arra törekedtek, hogy a rövid forma egy közszóval, illetőleg egy érdekes nyelvi alakzattal egyezzen meg. Sajátos továbbá az *ISO* (*International Organization for Standardization*) betűszó is, amelyben a betűk cseréjének az a magyarázata, hogy az elnevezés eredetileg francia volt, s ezt tartotta meg a tulajdonnévi betűszói forma.

A betűszó minden egyes betűjét nagybetűvel jelöljük akkor is, ha valamelyik nem egy szó, hanem egy összetételei utótag – a teljes névben kisbetűvel írandó – kezdőbetűjével azonos. Előfordul, hogy egyetlen összetett szónak létezik betűszói formája, amely az előtag és az utótag kezdőbetűiből tevődik össze. Általában az így keletkezett betűszókból is kimarad a kötőszó vagy a névelő.

Magyar nevek

AB = *Alkotmánybíróság*

BFZ = *Budapesti Fesztiválzenekar*

BM = *Belügyminisztérium*

ELTE = *Eötvös Loránd Tudományegyetem*

FTC = *Ferencvárosi Tornaklub* (alapításakor: *Tornaklub*)

KDNP = *Kereszténydemokrata Néppárt*

KFKI = *Központi Fizikai Kutatóintézet*

MLSZ = *Magyar Labdarúgó-szövetség*

MOÁVE = *Magyar Országos Állatvédő Egyesület*

MTV = *Magyar Televízió*

ORFK = *Országos Rendőr-főkapitányság*

ORTT = *Országos Rádió- és Televíziótestület*

OTP = *Országos Takarékpénztár*

PM = *Pénzügyminisztérium*

ZTE = *Zalaegerszegi Tornaegylet*

Idegen nevek

AOL = *America Online*

BMW = *Bayerische Motorwerken*

MS = *Microsoft*

TÜV = *Technischer Überwachungsverein*

Vannak olyan betűszók, amelyekben nem jelenik meg a teljes alak minden egyes különírt, nagy kezdőbetűs eleme. Bármelyik tag hiányozhat, gyakori azonban, hogy – az intézménynévi betűszókból – az intézménytípust megjelölő szó marad el. Ez sokszor kитеhető választható módon, ugyancsak rövidítve.

Magyar nevek

IBUSZ = Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási Részvénytársaság

MKB = Magyar Külkereskedelmi Bank Részvénytársaság

MME = Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület

OMÉK = Országos Mezőgazdasági és Élelmiszer-ipari Kiállítás és Vásár

RG = Richter Gedeon Részvénytársaság

TVK = Tiszai Vegyi Kombinát Részvénytársaság

Idegen nevek

CIB = Central European International Bank

IBM = International Business Machines Corporation

Léteznek olyan intézménynévi betűszói formák, amelyekben a név egy része betűszó, s ehhez kapcsolódik az intézménytípus-megjelölés, legtöbbször a részvénytársaság (rt.) forma: *ÁPV Rt.* (Állami Privatizációs és Vagyongazdálkodási Részvénytársaság), *BÉT Rt.* (Budapesti Értéktőzsde Részvénytársaság).

A betűszók – főként az idegen nyelvűek – szimbólumokat is tartalmazhatnak: *AT&T* (American Telephone and Telegraph), *K&H* (Kereskedelmi és Hitelbank).

Elsősorban a betűszó kialakítójától függ, hogy egy többszavas tulajdonnévnek mely elemei kerülnek be a betűszóba: például minden nagy kezdőbetűs szó első betűje, avagy egy-egy szó kezdőbetűje kimarad, bekerülnek-e az összetételi utótagok kezdőbetűi, avagy sem.

Akad egy-két kivételes írásmódú tulajdonnévi betűszó is. Ilyen az *FKgP* (Független Kisgazdapárt), amelyben maga a párt ragaszkodott a g kisbetűs írásához. Kisbetűs elemet tartalmaz a *KeK* (Közép-európai Kezdeményezés), valamint a *KüM* (Külgügyminisztérium) betűszói forma is.

Kivételes betűszói alakulatnak számítanak azok az elsősorban sportklubokat jelölő nevek is, amelyekben az idegen írásmódú *club* kezdőbetűje kerül a névbe. Ezek a betűszók hagyományos írásmódúnak tekintendők: *BVSC* (Budapesti Vasutas Sportklub), *FTC* (Ferencvárosi Tornaklub), *MAFC* (Műegyetemi Atlétikai és Futballklub).

Néhány magyarul is létező idegen tulajdonnévnek csak az idegen betűszói formája használatos. Például az *Európai Regionális Fejlesztési Alap* leginkább *ERDF* betűszói formában létezik, ez pedig a *European Regional Developing Foundation* angol megfelelőből származik. Más esetben kialakulhat a névnek kétféle – egy idegen és egy magyar – betűszói formája is: az *Európai Központi Bank*nak kétféle változata is használatos: *ECB* és *EKB*.

Előfordul olyan betűszó is, amely egy korábbi elnevezést őriz, a mai teljes névből már nem vezethető le a rövid alak. Ilyen az *OKISZ*, amely a *Magyar Iparszövetség*, illetőleg a névváltoztatások következtében a *Kisipari Szövetkezetek Országos Szövetsége* vagy az *Ipari Szövetkezetek Országos Tanácsa* betűszói megfelelője, nyelvileg azonban a két alak nem fedi egymást. Az *OKISZ* feltehetően a korábbi *Országos Kisiparos-szövetség* formára vezethető vissza. Tehát a betűszói alak a névmódosítások ellenére vál-

tozatlan maradt. Hasonló a helyzet az *SE Testnevelési és Sporttudományi Kar* betűszói formájával, amely a korábbi *Testnevelési Főiskola* elnevezésből származik.

Főként az idegen betűszói formákkal kapcsolatban tapasztalható, hogy ugyanannak a betűszónak többféle feloldása is létezik. Például az *IMS* a következőket jelentheti: *International Musicological Society*, *International Management System*, *Institute of Mathematical Statistics*, *Intelligent Manufacturing System*, *Independent Mobility Systems*, *Institut Isitivanja Materijala Srbije*. Ilyen esetben értelemszerűen a szövegösszefüggés dönti el, hogy melyik feloldás az érvényes.

A KÖZNÉVI BETŰSZÓK

A magyar köznévi betűszók alapvetően csupa kisbetűből állnak, hiszen kisbetűs szavakat helyettesítenek. Sem az alkotóelemeik között, sem a szó végén nincs pont. Kiejtésük megfelel a tulajdonnévi betűszókénak. Az ún. betűző ejtésükben minden egyes betűt betűnévvel ejtünk: *tb* [tébé]. Az egybeejtettekben az egymás után következő betűket összefüggő hangsorként ejtjük ki: *áfa* [áfa]. Az egybeejtés természetes kritériuma az, hogy a betűszó tartalmazzon magánhangzót. Köznévi betűszó sokkal kisebb számban fordul elő, mint tulajdonnévi.

A köznévi betűszók nyelvi felépítésüket tekintve nagyjából a tulajdonnéviek mintáját követik, de kevesebb típusuk van. A betűk többnyire egy különírt szerkezet kezdbetűit képviselik. Ezek a szerkezetek általában jóval rövidebbek a tulajdonnéviekénél: *áfa* (általános forgalmi adó), *eva* (egyszerűsített vállalkozói adó), *ksz* (kisipari szövetkezet), *szb* (szakszervezeti bizottság), *taj* (társadalombiztosítási azonosító jel), *vb* (végrehajtó bizottság). A köznévi betűszó tartalmazhatja egy összetételei utótag kezdbetűjét is: *sza* (személyi jövedelemadó), *gyás* (gyermekágyi segély), *mgtsz* (mezőgazdasági termelőszövetkezet), *ktsz* (kisipari termelőszövetkezet), *gmk* (gazdasági munkaközösség), *ümk* (ügyvédi munkaközösség), *szmk* (szülői munkaközösség), *tb* (társadalombiztosítás), *uv* (utóvizsga), *vb* (világ bajnokság), *Eb* (Európa-bajnokság). Az *Eb* nagy kezdbetűjét értelemszerűen a tulajdonnévi elem indokolja. A köznévi betűszók között vannak idegen eredetűek is: *tbc* (tuberkulózis), *tv* (televízió). Általánosan elterjedt idegen betűszó a *WC*, amelynek nagybetűs használatát angol eredete (*Water Closet*) magyarázza. Idegen, elsősorban szaknyelvi formák, amelyeket inkább kisbetűvel szokás írni: *ftp* (file transfer protocol), *http* (hyper text transfer protocol).

Az idegen eredetű, többelemű közzsói alakulatokat – főként a szaktudományok körében – csupa nagybetűvel írt betűszókkal szokás helyettesíteni. Az általános szabály ellenére a valóságban ezek a formák sokkal nagyobb számban fordulnak elő, mint a kisbetűs írásmódú köznévi betűszók. Vannak közöttük idegen, magyar és már megmagyarosodott formák is. Néhány szaknyelvi szó teljesen általános használatúvá vált: *CD*, *DVD*.

Egyes szaknyelvi betűszók kis- és nagybetűket egyaránt tartalmaznak: *mRNS* (messenger RNS). Szintén ilyen a ma már általánosan elterjedt *PhD* megjelölés a latin *Philosophiae Doctor* teljes alakból, amely angol közvetítéssel került a magyarba (*Doctor of Philosophy*).

A magyar köznévi betűszók nagybetűs írásformáját az indokolja, hogy bár az adott szó önmagában nem tulajdonnév, általában tulajdonnév részeként használatos. Ezek jellemzően az intézményi alegységek megnevezései: *HÖK*, *TO*, *GO*. Léteznek olyan

nagybetűs köznévi betűszók, amelyeknek rövid formája idegen írásmódú, míg teljes alakjuk már magyaros: CT (*komputertomográf*).

Néhány idegen betűszóról nehéz eldönteni, hogy tulajdonnévről vagy köznévről van-e szó. Tipikusan ilyenek a programnyelvek megnevezései, amelyeket nemzetközi viszonylatban hagyományosan tulajdonnévnek tekintenek, a magyar leírás hagyományait követve azonban inkább köznevek. Hasonlóképpen átmenetet képviselnek a bizonyítványok: CAC, CACIB.

Magyar vagy idegen eredetű, de teljes alakjukban már magyarrá vált formák

BEK = bajnokcsapatok Európa-kupája

BUX = Budapesti Értéktőzsde indexe

CT = komputertomográfia

DNS = deoxiribonukleinsav

EKG = elektrokardiogram

ETO = egyetemes tízedes osztályozás

FEB = felvételi-előkészítő bizottság

HÖK = hallgatói önkormányzat

HÉV = helyiérdekű vasút

IP = internetprotokoll

IT = információtechnológia

LSD = lizergsav-dietil-amid

NB = nemzeti bajnokság

NYÁK = nyomtatott áramkör

OKTV = országos középiskolai tanulmányi verseny

PB = propán-bután

PVC = poli(vinil-klorid)

RNS = ribonukleinsav

RSG = ritmikus sportgimnasztika

SZMSZ = szervezeti és működési szabályzat

TKM = tájak, korok, múzeumok

TO = tanulmányi osztály

TTK = természettudományi kar

Idegen formák

ADSL = asymmetric digital subscriber line

AIDS = acquired immunodeficiency syndrome

BCG = Bacillus Calmette-Guérin

CACIB = Certificat d'Aptitude au Championnat International de Beauté

CD = compact disk, Corps Diplomatique

CD-ROM = compact disk read-only memory

DJ = disc-jockey

DTP = desktop publishing

DVD = digital video disc

ECDL = European Computer Driving Licence

EDP = eau de parfum

GDP = gross domestic product
 GPS = global positioning satellite system
 HTML = hyper text markup language
 IC = intercity, integrated circuit
 ISBN = international standard book number
 KO = knock out
 LCD = liquid crystal display
 LED = light emitting diode
 PC = personal computer, politically correct
 PDF = portable document format
 PIN = personal identification number
 ROM = read only memory
 RTF = rich text format
 SMS = short message service
 URL = uniform resource locator
 VIP = very important person
 WWW = world wide web

A közzsói betűszót alkotó betűk nevét néhány esetben már teljesen ki is írhatjuk: *cédé, pévécé, tébécé, téesz, tévé*. Az angol WC nagybetűs forma a magyarban *vécé* alakban is elterjedt.

Egyes nyelvtani értelemben betűszónak számító köznévi alakokat a rövidítésekhez hasonlóan ponttal kell írni. Ennek fő oka, hogy jó részük rövidítésből elevenedett meg, a betűző kiejtést azonban az írásképp nem követte. Ilyen például a *kp.* (*késpénz*).

BETŰSZÓK A FOLYAMATOS SZÖVEGEKBEN

A betűszók és a névelő. Az, hogy a betűszók elé milyen névelőt kell tenni, mindig a kiejtés függvénye. Gondot az okozhat, ha a betűző ejtés miatt magánhangzóval kezdődik egy betűszó, az írásképp azonban mássalhangzóval. Ez a következő mássalhangzókat érinti: *f, l, m, n, ny, r, s, sz*. Például: *az FVM, az LRI, az MBFB, az NPP, az NYBŐ, az RMDSZ, az SZDSZ*.

Az idegen betűszókat is a kiejtésüknek megfelelően látjuk el névelővel. Ha egy idegen magánhangzóbetű a kiejtésben mássalhangzóval kezdődik, a névelő *a* alakváltozatát írjuk elé: *a UPC* [júpiszi]. Ha az idegen mássalhangzóbetűt magánhangzóval ejtjük, a névelő *az* alakváltozatban kapcsolódik a szóhoz: *az HBO* [éjdzsbió]. Amennyiben kialakult a szónak magyaros ejtése is az idegen mellett, *s* a kétféle kiejtés eltér a magán- és a mássalhangzóját illetően, el kell döntenünk, melyik kiejtésváltozatot használjuk, s következetesen aszerint kell a névelőt kitenni. A magyaros ejtémódot lehetőleg részesítsük előnyben az idegennel szemben: *a HBO* [hábéó], *az UPC* [úpécé].

A betűszók toldalékolása. A betűszókhoz a toldalékokat mindig olyan formában kell fűzni, amelyet a kiejtett alakjuk megkíván, tehát tekintetbe kell venni a hangkapcsolódási szabályszerűségeket, továbbá az esetleges előhangzókat.

A betűszókhoz a toldalékok kötőjellel járulnak: *a BKV-nál, a MÁV-osokkal, az*

ENSZ-szel, tsz-szel, tbc-s, tv-zik, DNS-sel. Ha azonban egy közszoí betűszóban a betűző kiejtésnek megfelelően kiírjuk a magánhangzókat, a toldalékok kötőjel nélkül kapcsolódnak: *pévéccét, tébéccés, téesszel, tévézik.*

A csupa nagybetűvel írt tulajdonnévi betűszók a melléknévképzős származékokban is megtartják az alapalakjukat: *ENSZ-beli, MAFC-os, TDK-s.* Ha egy tulajdonnévi betűszó rövid *a-ra, e-re, o-ra* vagy *ö-re* végződik, a toldalékoláskor a kiejtésben bekövetkező nyúlást – az idegen szavaktól eltérően – nem kell jelölni: *MTA-nak, ELTE-re, ETO-hoz* (vö. 219). Az *áfa* és az *eva* szóhoz kötőjel nélkül, közvetlenül kapcsoljuk a toldalékokat, és a tö végi nyúlást is jelöljük: *áfát, áfával, áfás; evát, évával, evás;* stb. Hasonlóképpen a mássalhangzóra végződő *taj* betűszóban sincs a toldalék előtt kötőjel: *tajjal, tajban.* Ennek az írásmódnak az a magyarázata, hogy az *áfa* stb. szónak a *tv* és a *tévé* típusú alakja egybeesik, tehát az *áfa-val* és az *áfával* írásforma egyaránt elfogadható lenne (vö. *tv-vel, tévével*). A két egyforma funkciójú alak közül azonban az egyszerűség elvét követve csak az *áfával* formát tartjuk helyesnek.

Betűszót tartalmazó összetételek. A betűszók az összetételekben többnyire előtagként vesznek részt. Az utótagokat mindig kötőjellel kell az előtaghoz fűzni, akár tulajdonnévi, akár közszoíak: *MTI-hír, OTP-kölcsön, UEFA-torna, OKTV-részvétel, URH-adás, tv-közvetítés, tbc-fertőzés, tsz-tag,* de előtagi kapcsolódás is létezik: *vírus-DNS,* valamint két betűszó is alkothat összetételt, elsősorban a szaknyelvekben: *HPV-DNS.* Amennyiben a közszoí betűszókban a betűző ejtésnek megfelelően kiírjuk a magánhangzókat is, az összetételi utótag kötőjel nélkül járul hozzájuk: *tévéközvetítés, tébéccé-fertőzés, téesszag.*

Ha a kötőjellel írt összetételekhez újabb utótag járul, ezt az utótagot is kötőjellel kell az alakulathoz kapcsolni: *UEFA-kupa-döntő, OTP-kölcsön-feltételek, tb-járulék-fizetés.*

Az *áfa,* az *eva* és a *taj* betűszókhoz az összetételi tagok kötőjel nélkül járulnak: *áfa-rendelet, áfabefizetés; evaköteles, evatartozás; tajkártya.*

A betűszók elválasztása. Az olyan betűszók, amelyekben csak mássalhangzó vagy egyetlen magánhangzó van, nem választhatók el: *MTK, MLSZ, NOB, ORFK, VHS, gyás.* A két vagy több magánhangzót tartalmazó betűszók – szükség esetén – a szótagolás szabályai szerint elválaszthatók: *SO-TE, OR-FI.* Ha toldalékos betűszót választunk el, akkor is a kötőjellel kapcsolt toldalékot kell a következő sorba átvinni, ha a kötőjel nem szótaghatáron áll, de a toldalék tartalmaz magánhangzót: *ELTE-re, ENSZ-ért, USA-beli.* Ha a toldalék nem tartalmaz magánhangzót, nem lehet önmagában átvinni a következő sorba: *ELTE-t.* Az ilyen betűszókat azonban esztétikai-tipográfiai okokból nem célszerű elválasztani (lásd 225).

A szóösszevonások

A szóösszevonások annyiban térnek el a betűszóktól, hogy az alapul szolgáló többzavas kapcsolatból egy-egy betűnél nagyobb egységet őriznek meg. A szóösszevonások legáltalánosabb típusában a létrejövő rövid forma a különírt szóalakok és az ösz-

szetételi tagok kezdő betűkapcsolataiból építkeznek. A *Gamszolg* például a *Gabonaforgalmi és Malomipari Szolgáltató Vállalat* intézménynevből keletkezett oly módon, hogy a név első tagjának első két betűje, harmadik szavának kezdőbetűje, valamint negyedik szavának első négy betűje található meg benne. Az így előálló szóösszevonások, elsősorban a tulajdonnevek, az eredeti teljes alakról viszonylag kevés információt hordoznak, nehezebben oldhatók fel. Többet mondanak azok a formák, amelyekbe a különírt szóalakokból egy teljes szó bekerül. Például az *Erfaterv* szóösszevonásban két teljes szóelem is szerepel: a *fa* és a *terv*. A név teljes alakja *Erdészeti és Faipari Tervező és Mérnöki Szolgáltató Kft.*, vagyis a mozaikszói formába az első szó első szótagja, a második – összetett – szó teljes előtagja és a harmadik – képzett – szó töve kerül bele. A többszavas kapcsolatból keletkező szóösszevonások jellegzetessége, hogy a teljes alak nem minden eleme kerül be a rövid formába. Ezzel szemben arra is van példa, hogy egyetlen összetett szóból jön létre szóösszevonás: *kiskereskedelem* = *kis-ker, transzformátor* = *trafó*. Arra vonatkozóan, hogy egy többszavas kapcsolatból vagy egy összetételből milyen elemek vesznek részt a szóösszevonásban, nem adható terminus szabály.

A szóösszevonások többségükben tulajdonnevek, elsősorban intézménynevek, kisebb részben köznevek. Akadnak olyan idegen nyelvű szóösszevonások is, amelyek a tulajdonnév és a köznév határán mozognak: az idegen nyelvben tulajdonnévi, a magyarban inkább köznévi értékűek. Ilyenek például a formális nyelvek megnevezései (*Algol*). Valójában a szóösszevonások bizonyosfajta egyszerűsítésnek tekinthetők, hiszen sokszor a túlságosan hosszú neveket váltják ki.

A TULAJDONNÉVI SZÓÖSSZEVRONÁSOK

A tulajdonnévi szóösszevonások – akár magyar, akár idegen nevek – nagy kezdőbetűsek, a többi betűjük azonban a betűszóktól eltérően kicsi. Ez azt jelenti, hogy ugyanúgy írandók, mint a többi tulajdonnév, különbség csak a keletkezésükben van közöttük. Az írásgyakorlat a betűszókkal való rokonság folytán a szóösszevonásokban is erősen hajlik a csupa nagybetű használatára, ez azonban csak akkor helyénvaló, ha reklámcélokról vagy más olyan szerepköréről van szó, amelyekben fontos a kiemelés. (Ilyen módon bármilyen szót írhatnak nagybetűvel.) Összefüggő szövegben a szóösszevonásokat nem célszerű csupa nagybetűvel jelölni. Példák a magyar nevek köréből:

1. típus: teljes szóelemet nem tartalmazó szóösszevonások

Áfor = Ásványolaj-forgalmi Vállalat

Bubiv = Budapesti Bútoripari Vállalat

Démász = Dél-magyarországi Áramszolgáltató Részvénytársaság

Erdért = Erdészeti és Faipari Termékeket Értékesítő és Feldolgozó Részvénytársaság

Fidesz = Fiatal Demokraták Szövetsége

Főkefe = Fővárosi Közterület-fenntartó Részvénytársaság

Helir = Hírlap-előfizetési Iroda

Kermi = Kereskedelmi Minőségellenőrző Intézet

Köjál = Közegészségügyi és Járványügyi Állomás

Mabisz = Magyar Biztosítók Szövetsége

Mahart = Magyar Hajózási Részvénytársaság

Malév = Magyar Légiközlekedési Vállalat

Matáv = Magyar Távközlési Részvénytársaság

Mol = Magyar Olaj- és Gázipari Részvénytársaság

Ofotért = Optikai, Finommechanikai és Fotocikkeket Értékesítő Részvénytársaság

Pecsa = Petőfi Csarnok

Röltex = Rövidáru- és Lakástextil-kiskereskedelmi Vállalat

Tárki = Társadalomkutatási Informatikai Egyesület

2. típus: teljes szóelemeket is tartalmazó szóösszevonások

Aluterv = Alumíniumipari Tervező Vállalat

Autóker = Autó- és Alkatrész-kereskedelmi Vállalat

Elmű = Budapesti Elektromos Művek Részvénytársaság

Fényszöv = Fényképész Szövetkezet

Főtaxi = Fővárosi Autótaxi Részvénytársaság

Főtáv = Fővárosi Távfűtő Művek

Kipszer = Klíma- és Ipari Szerelő Vállalat

Könyvért = Könyvértékesítő Vállalat

Mafilm = Magyar Filmgyártó Vállalat

Mavad = Magyar Vadgazdálkodási és Kereskedelmi Részvénytársaság

Mokép = Mozgóképforgalmazási Részvénytársaság

Számalk = Számítástechnika-alkalmazási Vállalat

Tejszolg = Tejipari Szolgáltató Részvénytársaság

Tigáz = Tiszántúli Gázszolgáltató Részvénytársaság

Tűzép = Tűzelőszer- és Építőanyag-kereskedelmi Vállalat

Vasért = Vastömegcikk-értékesítő Vállalat

Vegyépsz = Vegyiműveket Építő és Szerelő Részvénytársaság

Ahogy a betűszók, úgy a szóösszevonások körében is előfordul, hogy a teljes név módosul, de a mozaikszói forma változatlan marad a használatban. Ilyen például a *Fűszért* teljes neve: *Fűszer- és Édesség-nagykereskedelmi Vállalat* lett (*Részvénytársaság* helyett).

Kivételes írásmódú szóösszevonás a KRESZ (*Közlekedésrendészeti Szabályok*), ugyanis hagyományosan csupa nagybetűvel kell írni. A nyelvi lelemény gyakran kihasználja a szóösszevonásokban azt, hogy a keletkező rövid alak egybeesik egy értelmes szóval (*Fidesz*, *Ametiszt*, *Ilka*, *Szokratész*, *Mértan*, *Kösz*). Ilyenformán sajátos írásmódú összevonások is létrejöhetnek, például a csupa nagybetűvel írt ZA-KO (*Zalai Konfekció*). Ugyancsak sajátos írásmódú az *Orex* (*Óra-Ékszer Kereskedőház Részvénytársaság*), hiszen a *ksz* betűkapcsolatot játékosan *x*-szel jelölik.

Olykor a magánhangzó időtartamát tekintve van eltérés a szóösszevonásos és a teljes alak között. Ez a megoldás a szóösszevonások esetében elfogadható. Például: *Oviber* (*Országos Vízügyi Beruházási Kft.*). A teljes alak hosszú *i*-je a mozaikszóban rövidre módosul. Hasonlóképpen az *á*-ból a *lesz* a következő összevonásban: *Penomah* (*Pest és Nógrád Megyei Állatforgalmi és Húsipari Vállalat*), az *ü*-ből pedig *ü* a következőben: *Tüvati* (*Tűz- és Vagyonvédelmi Társasági Intézmény*).

Az idegen nyelvű szóösszevonások ritkábbak a magyar nyelvhasználatban, mint a betűszók. Felépítésüket és létrejöttüket tekintve megegyeznek a magyar összevoná-

sokkal: Agfa (Aktiengesellschaft für Anilinfabrikation), Algol (Algorithmic Language), Alitalia (Ala Italiana), Fortran (Formula Translator), Gestapo (Geheime Staatspolizei), Gulag (Glavnoje Upravlenyje Lagerej), Kfor (Kosovo Force). Kivételes írásmódú az IFA (Industrieverbandes Fahrzeugbau) szóösszevonás, ugyanis a magyarban is megőrződött a csupa nagybetű.

A KÖZNÉVI SZÓÖSSZEVONÁSOK

A köznévi szóösszevonások keletkezésükben megegyeznek a tulajdonnéviekkel, vagyis mindkét típus megtalálható bennük. Az első típust a teljes szó elemeinek kezdő szótagjaiból, betűkapcsolataiból vagy betűiből építkező szóösszevonások alkotják (gyes), a másodikat az a forma, amikor a szóelemek töredékeihez egy kiemelt teljes szó is kapcsolódik (küller). A tulajdonnévi összevonásokhoz képest viszont inkább az jellemző rájuk, hogy szóösszetételekből vagy kéttagú különírt szerkezetekből jönnek létre a rövidítés szándékával. Nem túl nagy számban fordulnak elő, s természetesen a többi közszóhoz hasonlóan kisbetűsek: valójában csak a keletkezés módjában különböznek tőlük. Az idegen vagy idegen eredetű köznévi szóösszevonásokra ugyanez vonatkozik. A betűszókkal ellentétben a szaknyelvi szóösszevonásokat sem szokták nagybetűsíteni.

Magyar és idegen köznévi szóösszevonások

belker = belkereskedelem

gyed = gyermekgondozási díj

gyes = gyermekgondozási segély

gyet = gyermekgondozási támogatás

eho = egészségügyi hozzájárulás

kisker = kiskereskedelem

kolhoz = kollektívnoje hozajsztvo

köfa = költségfejlesztési adó

küller = külkereskedelem

kütefa = különözeti termelői forgalmi adó

maszek = magánszektor

matfiz = matematika-fizika

nagyker = nagykereskedelem, nagykereskedés

radar = radio detection and ranging

sámtech = számítástechnika

szovhoz = szovjetszoje hozajsztvo

teho = településfejlesztési hozzájárulás

telex = teletype exchange

trafó = transzformátor

viszlát = viszontlátásra

Tulajdonnévi szóösszevonásból vált köznévvé a közért (Közért = Községi Élelmiszer Rt.). Létezik néhány kivételes írásmódú szóösszevonás is. Ilyen például a nagybetűt tartalmazó DivX, amely az angolból átvett szaknyelvi mozaikszó, teljes alakja: *digital video express*.

SZÓÖSSZEVENÁSOK A FOLYAMATOS SZÖVEGEKBEN

A szóösszevonások toldalékolása. Az összevonásokhoz a toldalékokat kötőjel nélkül kell kapcsolni: *Mavadnál, Röltexszel, kütefát, nagykert.* Az *a, e, o* vagy *ö* végű szóösszevonásokban a *tő* végi nyúlást értelemszerűen jelöljük: *az Alitaliánál, a Főkefét, köfából, ehót.* Ha egy tulajdonnévi szóösszevonás hosszú mássalhangzóra végződik, a hasonult *-val/-vel* ragot, valamint az összes olyan toldalékot, amelyek ugyanazzal a mássalhangzóval kezdődik, mint amilyen a név végződik, kötőjellel kapcsoljuk: *Elzett-től, Keravill-lal.* A melléknévképzők a tulajdonnévi szóösszevonásokban kifejtik betűkicsinyítő hatásukat: *helirbeli, matávós, ofotértos.*

Ha egy tulajdonnévi szóösszevonást a kiemelés szándékával (például reklámban, hirdetésben) csupa nagybetűvel írnak, akkor a toldalékot kötőjellel kell kapcsolni: *KERAVILL-lal, MALÉV-nál.* A csupa nagybetűvel feltüntetett toldalékos szóösszevonásokban nem szükséges jelölni a *tő* végi nyúlást: *ALITALIA-val, GESTAPO-ból.*

Szóösszevonást tartalmazó összetételek. A tulajdonnévi szóösszevonásokhoz az összetételi utótag kötőjellel kapcsolódik: *Ofotért-üzlet, Matáv-számla, Malév-iroda, Kermi-igazolás, Helir-ügyintézés, Magyosz-bejelentés.* Ha egy ilyen kötőjeles alakot újabb utótag követ, akkor értelemszerűen az is kötőjellel kapcsolódik: *Matáv-számla-ki-egyenlítés, Démász-részvény-árfolyam.*

A köznévi szóösszevonásokhoz közvetlenül, kötőjel nélkül csatlakoznak az összetételi utótagok: *gyesigénylés, köfabefizetés, trafóház, telexgép.*

Egyéb mozaikszók

A mozaikszók harmadik, legfiatalabb csoportját olyan intézménynevek alkotják, amelyek a teljes névből a tájékoztatást szolgáló – elsősorban termék- vagy tevékenységjelölő, illetve a telephelyet megnevező – egész szavakat őriznek meg. Ily módon rokonságban vannak az összetett szavakkal is. Írásmódjuk a szóösszevonásokéval egyezik: tulajdonnévi voltak miatt kezdőbetűjük nagy, a többi kicsi (teljesen nagybetűs írást csak reklámcélokból célszerű alkalmazni): *Ceglédtej (Ceglédi Tejipari Közös Vállalat), Dunahús (Húsfeldolgozó és -értékesítő Kft.), Mátrafém (Mátra Vidéki Fémművek Tömegcikk Gyáregysége).* Hasonló példák: *Albavolán, Bácsfej, Budagáz, Budapestlift, Budataxi, Budateher, Dabastej, Hajdútej, Hungarogáz, Kiskungáz, Zalatej.* A toldalékok kötőjel nélkül kapcsolódnak ezekhez a formációkhoz – *Budataxival, Hajdútejet, Kiskungázhoz* –, a melléknévképzők pedig kifejtik betűkicsinyítő hatásukat: *albavolánbéli, budagázos.* Az összetételi utótagokat kötőjellel kapcsoljuk a tulajdonnévi előtaghoz: *Ceglédtej-árukínálat, Dunahús-üzlet, Budateher-tarifa.*

A számok, a keltezés és a címzés

A SZÁMOK

A számokat kétféleképpen lehet írni: egyrészt betűkkel, másrészt számjegyekkel. Arra, hogy mikor kell betűírást és mikor számjegyírást használni, nincsenek pontos szabályok. Mindez főleg a közlő szándékától, valamint a szöveg típusától függ. A gyakorlat azt mutatja, hogy a folyamatos szövegekben inkább betűírást használunk a számok lejegyzésére akkor, ha a szám kiejtett alakja rövid: *egy, három, nyolc, tíz, húsz, ötven, száz, ezer, húszezer, tízmillió* stb. A betűírást részesítjük előnyben akkor is, ha a szám toldalékos alakban áll, valamint ha összetételi előtag: *harminckettőt, hatvanféle, tized-magával, kéthetenként* stb. A számjegyírás gyakoribb viszont akkor, ha a szám kiejtett alakja viszonylag hosszú: *2989 adat, 372 dolgozat, 745 fő részére* stb. Az időpont, pénzösszeg, mérték, statisztikai adat és ehhez hasonló lejegyzésekor a szám hosszúságától függetlenül – főleg, ha nem folyamatos szövegben fordulnak elő – inkább a számjegyírást alkalmazzuk: *4 órákor, 2005 Ft, 12 méter, 35%* stb. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a fenti példák nem írhatók le számjegyírás helyett betűvel, és fordítva: *3, 10, 20 000, 32-t, 57 után, 60-féle*, valamint *négy órákor, tizenkét méter, harmincöt százalék* stb. A csekkeken, számlákon, postai utalványokon az adott pénzösszeget mind betűvel, mind számjegyekkel fel kell tüntetni: *1567, azaz egezerötszázhatvanhét Ft*.

A számok számjegyekkel való írása

Általában számjegyekkel szokás írni az évszázadok jelölését (*21. század* vagy *XXI. század*); a teljes dátumban az évszámot és a napot (*1994. június 14.*); a címzésben az irányítószámot, a kerület sorszámát, a házszámot, az emelet- és az ajtószámot (*1156 Budapest XV., Pörge utca 16. II. em. 4.*), a postafiók számát: *Pf. 20*; a matematikai műveleteket: $1\text{ m} = 10\text{ dm} = 100\text{ cm} = 1000\text{ mm}$, $A = 5v3a^2$; a géptípusok számjelzéseit: *T-34, Apollo-11*; a rendszámokat: *HJT-268*; a telefonszámokat: *306-1474*; hagyományosan a sorszámszavakat uralkodók, királyok, pápák és rendezvények neve előtt: *IV. Béla, II. János Pál, VI. nyelvézs-kongresszus*; stb. Számjegyekkel írandó minden olyan hivatalos adat, amelyben a számjegyek valamiféle azonosításra szolgálnak, például adószám, társadalombiztosítási szám, személyi szám stb. Nem használatos a betűírás továbbá a szaknyelvi kifejezésekben: *vas(II)-szulfát, L₁-vércsoport*; a földrajzi és az intézménynevekben: *XII. kerület, 144. utca, 67-es major, 36. Sz. Építőipari Szakmunkásképző Intézet*; az utak, autópályák jelöléseiben: *M0-s autópálya, 6-os út*. Számjegyekkel kell írni az újságok, folyóiratok stb. évfolyamát, kötetét és lapszámát: *Magyar Nyelvőr, 125. évfolyam 4. szám*; *A Macska, XVII. évfolyam*. Általában a kiadások sorszámát is számjegyírással tüntetjük fel: *A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás*.

A számok számjegyírással igen gyakran tagolásra szolgálnak (pl. cím nélküli alfeje-

zetek elkülönítése, bonyolult tagolású szövegben az azonos rangú címek folyamatos számozása, példamondatok megkülönböztetése, oldalszámokra utalás stb.).

Megkülönböztető szerepük van a számjegyeknek a tömegközlekedési eszközökön, hiszen a különféle útvonalakon közlekedő buszok, villamosok, trolik stb. számjegyekkel vannak jelölve. Szintén megkülönböztető szerepe van a sportban a csapatjátékosok mezszámának. Ezeket – a járatszámokat és a mezszámokat – akkor is inkább számjeggyel írjuk, ha folyamatos szövegben állnak, illetve ha toldalékkal látjuk el őket (*4-es villamos, 32-es autóbusz, a Ferencváros 8-as játékos, de: négyes-hatos villamos*), a számjegyírás ugyanis a szövegben belül megkönnyíti az azonosítást. Hasonló okokból szokás számjeggyel írni a következőket is: *1990-es évek, 70-es évek, 20-as szoba* (jóllehet a *hetvenes évek* alakot is gyakran használjuk).

A számjegyek kifejezhetnek minősítést – például a sportban: *Forma-1, Formula-3000, NB I*. A helyezéseket is számjegyekkel szokás írni, ha táblázatosan vannak feltüntetve:

Az egri Nagy J. Béla helyesírási verseny első három helyezettje 1990-ben:

I. Denke Virág

II. Papp Erika

III. Molnár Barbara

A helyezéseket folyamatos szövegekben szokás betűvel is írni: *a verseny harmadik helyezettje, olimpiai negyedik helyezett*.

Számjegyekkel szokás feltüntetni továbbá a versenyeredményeket: *3 : 2 az MTK javára*, bár folyamatos szövegben olykor a *három-kettő* forma is előfordul. Ugyancsak számjegyek jelölik az időpontokat: *Az indulás időpontja: 12.30*, valamint a termékeken az árat: *2999 Ft*.

Számjegyírás használatos az iskolai osztályok jelölésében is, elsősorban akkor, ha az osztály sorszáma után megkülönböztető betűjel is fel van tüntetve: *2/a* vagy *2. a*. Az iskolai osztályzatok jelölésében szintén leginkább számjegyírást szokás alkalmazni. Mindig számjeggyel jelölendők a pontszámok, akár iskolai értékelésről van szó, akár a sportban vagy másutt használt pontszámokat kell leírni.

AZ ARAB SZÁMOK

A számjegyeket túlnyomórészt arab számokkal szokás írni. Az arab számjegyek a következők: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. A két-, három- és négyjegyű számokban a számjegyek folyamatosan követik egymást: 29, 256, 1994, az öt- vagy ennél többjegyű számokat viszont a hátulról számított hármasszámcsoporthoz tartozó számjegyeket követik egymástól: 34 699, 367 768, 3 234 638. A közzel való elválasztás nem kötelező érvényű, ám a könnyebb áttekinthetőséget biztosítja. Ha öt vagy több számjegyű számokkal együtt négyjegyűek is kerülnek egy oszlopba – például táblázatban –, a négyjegyű számokat is közzel kell tagolni:

56 234

2 789

12 345

8 333

Az utóbbi időben egyre inkább terjedőben van, s főként kézírásban nem helyettesíthető a közök helyettesítése pontokkal: 56.234, 12.345, 2.345.678.

Tőszámnevek. A számjegyekkel írt tőszámneveket mindig közzel kell elválasztani az utánuk következő szótól: 34 kg, 12 hallgató, 365 nap, 60 000 Ft. Még akkor is közzel választjuk el a számot és a szót, ha ugyanaz a számjegy betűvel leírva összetételt alkot az utána álló főnévvel vagy melléknévvvel. Például az öt éves összetételben az öt számnevi előtag egybeírandó az éves melléknévi utótaggal, ugyanez számmal leírva azonban közzel tagolódik: 5 éves. Továbbá: tízpernyi – 10 pernyi, húsznaponként – 20 naponként, kilenchavi – 9 havi, háromlábú – 3 lábú stb.

A toldalékokat a számjeggyel írt tőszámnevekhez kötőjellel kell fűzni: 3-as, 121-esel, 14-en, 56-ot, 3471-gyel. Hasonlóképpen kötőjelezendők az ún. képzőszerű utótagokkal ellátott számok is: 23-féle, 3-felé ('három részre'), de: 3 felé jár az idő (a felé ilyenkor névutó, a szám és a névutó között pedig nincsen kötőjel).

Sorszámnevek. A számjegyekkel írt sorszámnevek után mindig pontot kell tenni, a pont ilyenkor a képző szerepét látja el, megkülönbözteti a sorszámnevet a tőszámnévtől: 2. osztály, 4. sor, 1994. évi. A nagykötőjellel összekapcsolt sorszámnevek esetén csak a második szám után kell kitenni a pontot: a 102–103. oldalon, a 19–20. században. Hasonlóképpen kell eljárni, ha a nagykötőjelet a törtjel helyettesíti: 1994/1995. évi.

A sorszámnév utáni pontot a kötőjellel kapcsolt toldalékok előtt is meg kell tartani: 6.-nak érkezett a célba, a 12.-be jár, a 34.-kel.

Csak részben ide tartozó példa a Pörge u. 7.-ben szerkezet. Ebben a példában valóban már nem sorszámnév van. Sorszámnév a házszám ebben a formában: Pörge utca 7. szám alatt. A Pörge u. 7.-ben toldalékos alakban azonban a számnevet nem sorszámnévként ejtjük, ennek ellenére pontot kell tenni utána, hiszen a 7.-ben a 7. számban rövidült alakja. A házszám utáni pont csak akkor marad el, ha a számot törtjel és betűjel követi szóköz nélkül: Pörge utca 64/B.

A házszámokhoz hasonlóak a dátumokban az évszámok, utánuk kötelezően pontot kell tenni a keltezésnek ebben a formájában: 1995. április 4-én (vö. 320–322), jól lehet az évszám már itt sem sorszámnévképzővel áll, nem ezerkilencszázkilencvenötödik, hanem ezerkilencszázkilencvenöt a feloldása. (A pont kitételének az oka: 1995. = a Krisztus születése utáni 1995. év.) A toldalék előtti pont a keltezésben a napot jelölő sorszámnév után marad el: 1994. június 17-én, 1967. február 16-i, jóllehet a napot jelölő számnév toldalékos alakját általában sorszámnévképzővel szokás kiolvasni: tizenhetedikén, tizenhatodikai (vö. 276). Gyakori hiba a pont kitétele, ezért erre különösen figyelni kell.

Törtszámnevek. A számjegyekkel írt tizedes törtek egész és tört értékei közé tizedesvesszőt szokás tenni úgy, hogy a tizedesvessző és a számjegyek között nincsen köz: 3,56; 56,5; 234,96; 20 455,5. A közönséges törtekben a számláló és a nevező közé írt törtvonal lehet ferde vagy vízszintes:

$\frac{1}{4} - \frac{1}{4}$ (egy negyed), $\frac{5}{8} - \frac{5}{8}$ (öt nyolcad).

A számokkal együtt használt gyakori jelek. A számjegyekkel írt számokhoz különféle jelek is kapcsolódhatnak. Alább felsorolunk közülük néhányat:

+	az összeadás jele	–	a kivonás jele
·	a szorzás jele	:	az osztás jele
=	az egyenlőség jele	%	a százalék jele
§	a paragrafus jele	°	a fok jele

Szóköz választja el a sorszámnevet és a paragrafusjelet: *a 3. §-ban*. Nincsen szóköz ellenben a szám és a százalékkal, valamint a fokjel között: *15%-os, 3°-kal*.

A szorzás jeleként a ponton kívül a szorzókereszt (×) vagy számítógépen és mobiltelefonon a * jel is használatos: $5 \times 10 = 50$; $5 * 10 = 50$. Szintén a számítógépek és a mobiltelefonok beépített számológépein alkalmazott jelölés az osztásra a ferde vonal: $50/5 = 10$.

A számok összekapcsolására, főként a valamettől valameddig viszony érzékeltetésére, nagykötőjelet vagy ferde törtjelet szokás használni: *234–236. oldal, 234–6. oldal, 125–36. sor, 1289–90. lap; 1994–1995 őszén, 1994/1995 őszén vagy 1994/95 őszén*.

Ha két szám összekapcsolása nem tól–ig viszonyt, hanem vagylagosságot vagy körülbeliséget fejez ki, nem nagykötőjelet, hanem kötőjelet kell használni a számjegyek között: *5-6 alkalommal*.

A sporteredmények kifejezésére alkalmazott írásjel számjegyírásokról újabban a matematikai mínusz jele: *a félidő eredménye 2–1 a Ferencváros javára*. Ez a változás az írásgyakorlatban a korábbi kettőspont helyett terjedt el, s főként a sportújságírásra jellemző. Természetesen a kettőspont alkalmazása is megfelelő: *a legendás 6 : 3*. Ha az eredmény betűvel van írva, a nagykötőjel helyett a kötőjel használatos: *a félidő eredménye kettő-egy a Ferencváros javára*.

A kereskedelemben elterjedt az a megoldás, hogy a különféle termékek árának feltüntetésekor a szám után tizedesvessző, majd mínuszjel következik: *1599,- Ft*. A tizedesvessző utáni mínuszjel azt fejezi ki, hogy az egész szám utáni helyi érték üres. Bár ennek feltüntetése végső soron felesleges, ha mégis ezzel a megoldással élnek, lényeges, hogy a tizedesvessző és a mínuszjel között nincsen szóköz, valamint hogy a mínuszjel nem kiskötőjel hosszúságú. Ez utóbbi gyakori hiba.

A RÓMAI SZÁMOK

A római számok használata jóval szűkebb körű, mint az arab számoké. Következésképpen római számokat csak néhány hagyományos esetben alkalmazunk. Ezek szinte mindig sorszámokat jelölnek, tehát utánuk pontot kell tenni. Általában uralkodók – királyok, császárok, fejedelmek, pápák – nevében: *I. Napóleon, IV. Béla, II. Rákóczi Ferenc; VII. Gergely, II. János Pál*; események megjelölésében: *II. világháború, VI. nemzetközi névtani konferencia*; a címzésben a kerületek és az emeletek számjelzéseiként: *XXII. kerület, Pörge utca 2. IV. 1.*; valamint szakmai megnevezésekben (például az orvosi nyelvben) használatosak: *X. agyideg, IV. ágyéki csigolya*. Nem teljesen sorszámnévi értékkel szerepelnek a római számok ezekben a formákban: *NB I., Kovács II. Béla, Vosztok–III., Pentium II* stb. Legtöbbször ilyenkor is ki kell tenni utánuk a pontot (bár vö. *Pentium II*).

A római számok utáni pont többnyire akkor marad el, ha a számot törtjel követi:

IV/3-as körzet, NB I/B. Ezekben a példákban a római számokat általában nem lehet, illetve nem szokás arab számokkal helyettesíteni.

A római és az arab számok egyaránt használatosak a következő esetekben: *III. kötet – 3. kötet, X. fejezet – 10. fejezet, XIX. század – 19. század, 1994. VI. 14. – 1994. 06. 14.* stb. Az órák számlapjain is egytől tizenkettőig vagy arab, vagy római számok szerepelnek. A római számok manapság azonban visszaszorulóban vannak, alkalmazási köriüket is viszonylag nehéz meghatározni. Használatuk akkor javasolható, ha az arab számokkal szemben megkülönböztető vagy tagoló szerepük van, elsősorban a dátumban vagy a címzésben: *1994. IX. 20.* – a hónap és a nap számának megkülönböztetése, *Pörge u. 2. IV. 1.* – a házszám, emeletszám és ajtószám elkülönítése. A fentiekhez hasonló megkülönböztető szerepe van a római számnak ebben a példában: *IV/2-es tábla* – a fő- és az alszámozás elkülönítésére szolgál.

Amíg a 8 + 4 osztályos iskolarendszer általános volt Magyarországon, bevett szokássá vált, hogy az általános iskolai osztályokat egytől nyolcig arab számokkal, ugyanazon évfolyam osztályait pedig kisbetűkkel, a középiskolai osztályokat egytől négyig római számokkal és nagybetűkkel különböztették meg: *I/a* vagy *I. a*, illetve *I/A* vagy *I. A*. Az iskolarendszer megváltozása, illetőleg sokszínűvé válása óta jogilag kötelező az osztályok arab számokkal való jelölése.

A számok betűkkel való írása

Vannak esetek, amikor a betűírás a számjegyírással szemben szinte kötelező. Elsősorban akkor, ha a számnév összetételben fordul elő, s ez az összetétel egyrészt a mellérendeléshez tartozó teljes szóismétlés: *egy-egy* ('néhány') *esetben*, töismétlés: *heted-hét ország*on is túl vagy valódi mellérendelés: *egy-két* ('néhány') *napig, tíz-egynéhány*. Ezekben a formákban nem használatos a számjegyírás (csak speciális esetekben találkozunk ilyen formákkal: az internetes fórumokon és a mobiltelefonok SMS üzeneteiben). Azokban a mellérendelő szerkezetekben, amelyekben a számok csak alkalmilag kapcsolódnak össze, mind a számjegyes, mind a betűírási forma előfordul: *10–15 éves* gyerekek vagy *tíz-tizenöt éves* gyerekek (től-ig viszony); *kaptunk 500-500 forintot* vagy *öt száz-öt száz forintot*.

Ha a számnév alárendelő összetételben áll, főként előtagként, ritkábban utótagként, szinte mindig betűvel írjuk: *harmadfokú* (egyenlet), *tizedannyi*, *másodmagával*, *elsőfokú* (bíróság) stb. Hasonlóképpen betűírást szokás használni akkor, ha a tőszámnévi előtagot tartalmazó összetétel szaknyelvi jellegű szó vagy olyan összetétel, amelyik már állandósult: *háromszólamú*, *nyolclapú idom*, *kétkulcsos áfa*, *egyszikű növény*, *egyágyas szoba*, *ezerarcú szakember*, *egycsőű puska*, *kétiütemű motor*, *négykerék-meghajtás*, *ötujjú kesztyű*, *tízrendbeli emberölés*, *öttusa*, *ezeremester* stb.

Az olyan esetekben, amikor a helyesírási szabályozás szerint a számnévi előtagot egybe kell írni a képzett utótaggal, a betűírás mellett a számjegyírás is használatos, az utóbi formában az egybeírást nem jelöljük: *öt éves* és *5 éves*, *húszfőnyi* és *20 főnyi* stb.

Ha a tőszámnév alárendelő összetett szó utótagja, kizárólag betűírást használunk: *egyetlenegy*, *egyszeregy* stb.

Ugyancsak betűírást kell alkalmazni a számjegyírással szemben, ha a szám tulaj-

donnév része, s betűírással rögzült: *Kilenclyukú híd*; ha a számnév toldalékos, és ez a toldalékos alak állandósult szókapcsolat része: *hármás kötés*; ha a tőszámnév jelzős szerkezet alaptagja: *néhány ezer, több száz*.

A tőszámnévek betűvel való írásakor kétezerig minden összetett szám nevét folyamatosan egybe kell írni, tekintet nélkül arra, hogy hány összetélt tagból és szótagból áll a szám. Kéttagú számnév: *tizenhét*, háromtagú: *száztizenhét*, négytagú: *kétszázharmincnyolc*, öttagú: *ezerhétsszázhetvenkettő*. Kétezerig tehát a tőszámnévek írására nem érvényes a többtagú összetételekben alkalmazott szótagszámlálási szabály, hiszen az *ezerhétsszázhetvenkettő* öttagú és nyolc szótagos, vagy például az *ezerkilencsszázkilencvenkilenc* számnév szintén öttagú összetétel, és tíz szótagból áll, mégsem kell egyiket sem kötőjellel tagolni. Kétezer felett azonban már csak a kerek ezresek, milliókat stb. kell folyamatosan egybeírni: *háromezer, hatvankétmillió, nyolcmillió*.

Kétezeren felül, ha az ezres után a szám még folytatódik, az összetett tőszámnévet a hátulról számolt szokásos hármasszámcsoporthoz kell tartoztatni, és a csoportok közé kötőjelet kell tenni: *kétezer-egy, negyvennyolcezer-háromszáztizenhat, hétmillió-háromszázkilencvenzezer-négyszáztizenhat, kétmillió-négyszázmillió-kétszázhatvanezer-tíz*.

Mivel a sor- és a törtszámnévek a tőszámnévekből jönnek létre képzők segítségével (kivéve az *első* és a *második* sorszámnévet), a szabályos képzésű sor- (*-dik* képző) és törtszámnévekre (*-d* képző) is ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint a tőszámnévekre. Tehát kétezres értékig, valamint a kerek ezresek és milliók esetén folyamatos egybeírást kell alkalmazni, kétezer felett azonban a hármasszámcsoporthoz tartozó kötőjelekkel kell ellátni a betűkkel írt számokat: *száztizenhatedik – száztizenhetedik, háromezred – háromezredik, kétezer-nyolcad – kétezer-nyolcadik, negyvennyolcezer-háromszáztizenhatod – negyvennyolcezer-háromszáztizenhatodik*.

Ha a törtszámnévnek tőszámnévi jelzője van, és a törtszámnév főnévi értékű, a jelzős kapcsolat két tagját külön kell írni: *százkét egész és négy tized, egy harmad meg két harmad az három harmad*. Ha azonban a tőszámnévi jelzővel ellátott törtszámnév melléknévi értékű, a két számnév összetételt alkot, tehát egybe kell írni őket. Ilyenkor a szerkezet egésze jelzői szerepű vagy főnevesülve birtokos jelzős szerkezet alaptagja: *az alma egyharmad része, háromnegyed óra után, az ország háromnegyede*. Az órát jelölő kapcsolatokat is e szerint a szabály szerint kell írni: *negyed négy, fél háromig, háromnegyed kettőre*.

(A számnévi előtagú összetételek írásmódjára vonatkozó szabályokat összefoglalva lásd 106–107.)

A KELTEZÉS

A keltezés tartalmazza az évszámot, a hónap megnevezését vagy sorsszámát, valamint a napot. A magyarban ebben a sorrendben használatos a dátum, a következőképpen.

Az évszámot mindig arab számmal írjuk, s utána pontot kell tenni. A hónap neve kiírható teljes egészében vagy rövidítve, de jelölhető akár római, akár arab számmal is. A napot mindig arab számmal kell írni, s utána pontot kell tenni. Az alapvariációk tehát:

1994. június 14.

1994. VI. 14.

1994. jún. 14.

1994. 06. 14.

A napok sorszámanak, valamint a hónapok sorszámanak arab számmal írt változatában egyjegyű számok esetén egy nullát szokás a számjegy elé írni: 01., 02., 03., 04. stb. A hónapok számmal való jelölésekor – bár az arab számok használata is megfelelő – bizonyos fókig a római szám szerencsésebbnek mondható, hiszen megkülönböztető szerepe van, s egyben tagol is. A római számok használata azokon az űrlapokon nem lehetséges, amelyeken előre megadott rubrikákba kell a keltezést beírni, hiszen általában egyes római számok kiírására ilyenkor nincsen elég hely.

Az évszám

Az évszámokat mindig arab számok jelölik, betűírást nem szokás alkalmazni. Az évszám után pontot kell tenni – akár sorszámnévként, akár tőszámnévként mondjuk ki őket (vö. 317) – akkor, ha nincsen nyelvtani viszonyban az utána következő hónap nevével vagy egyéb időt jelölő szóval:

1994. június 14.

1994. júniusban (de: 1994 júniusában)

1994. júniusi

1994. évi

1994–1997 ~ 1994/1997

1994–97. évi ~ 1994/97. évi

1994. őszi (de: 1994 őszén)

1994. június–júliusban

1994. tavaszi–nyári

1994. szeptember havában

1994. november folyamán

1994. december végén (de: 1994 decemberének végén)

A nagykötéjjel vagy ferde törtjellel összekapcsolt évszámokban a kötőjel vagy törtjel előtti évszám után nem kell kitenni a pontot. A kötőjel vagy a törtjel után nem szükséges újra kiírni az egyező évezredet és évszázadot jelölő számjegyeket.

Nincsen pont az évszám után akkor, ha az utána következő hónapnévvel vagy más szóval birtokos viszonyban áll:

1994 júniusában

1848 hősei

1849 mártírjai

1703–1711 szabadságharca

1994 késő őszén

2001 első felében

2001 őszi hónapjai

1994/95 mozgalmas időszakában

Nincs pont az évszám után akkor sem, ha névutós szerkezetben fordul elő: 1994 előtt, 1994 előtti, 1994 után, 1994 és 2001 között stb. Nem kell továbbá pontot tenni, ha az évszám a mondatba illeszkedve alanyi szerepet tölt be: 1994 feledhetetlen év volt számunkra. ♦ 2001 óriási veszteséget okozott a mezőgazdaságban. Elhagyható az évszám utáni pont, ha az évszám közbevetésként zárójelben vagy gondolatjelek között áll: Az elmúlt évben (2001) nagy változás történt az iskola életében. ♦ Az elmúlt év – 2001 – nagy változásokat hozott az iskola életében; illetőleg ha önmagában címlapon áll.

Az évszámokhoz a toldalékok kötőjellel és pont nélkül kapcsolódnak: az 1994-es események, az 1838-as árvíz, 2001-ben, 2003-tól stb.

A hónapok

A keltezésben a hónap neve kiírható teljes egészében vagy rövidítve, de jelölhető akár római, akár arab számmal is. A számmal való jelöléskor a római szám szerencsésebbnek mondható, hiszen megkülönböztető szerepe van, s egyben tagol is:

2008. III. 1.

2008. 03. 01.

A hónapok neveinek szabályos rövidítése

január = jan.

február = febr.

március = márc.

április = ápr.

május = máj.

június = jún.

július = júl.

augusztus = aug.

szeptember = szept.

október = okt.

november = nov.

december = dec.

A napot jelölő számjegyek

A dátumban a napot az évszámokhoz hasonlóan mindig arab számmal kell jelölni, s utána pont áll: 2002. december 27., akár tőszámnévként (*december huszonhét*), akár sorszámnévként (*december huszonhetedik*) olvassuk ki. A napot jelölő számjegyek toldalékos alakjaiban azonban a kötőjellel kapcsolt toldalék elöl elmarad a pont: *február 14-e*, *május 21-én*, *október 4-ig* vagy *október 4-éig*, *szeptember 12-től* vagy *szeptember 12-étől*, *október 29-ről* vagy *október 29-éről*. Az *-n* rag előtt mindig kötelezően áll a birtokos személyjel: *8-án*, *9-én*, a többi rag előtt vagy ott van, vagy elmarad: *9-ig* – *9-éig*, így a kiolvasás is változó lehet: (*július*) *kilencig* vagy *kilencedikéig*.

Az *elseje*, *elsején*, *elsejéig* stb. szóalakok számjegyes írásában fel kell tüntetni a birtokos személyjel teljes *-je* alakját, hiszen ez a toldalék az *első* sorszámnév *else-* tőváltozatához kapcsolódik: *1-je*, *1-jén*, *1-jéig*. Az *elseji* vagy *elsejei* alakok számjegyes formája: *1-ji*, *1-jei*.

Ha a napok sorszáma névutós szerkezetben szerepel, a számok után vagy a pontot, vagy a birtokos személyjelet ki kell tenni:

1994. június 14. és 28. között

2001. október 19. óta

2005. január 1. után

1994. június 14-e és 28-a között

2001. október 19-e óta

2005. január 1-je után

A CÍMZÉS

A leveleket és minden más postai küldeményt a Magyar Posta címezésmintái szerint kell megcímezni:

Boján Mihály

Eger

Deák utca 6–8. III. 9.

3300

Dr. Szabó Friderika

Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

Budapest

Pf. 20

1345

A külföldi levelekre és küldeményekre természetesen az idegen ország címzésmin-tája alapján kell a címet írni, a cím alá azonban egy X-et kell tenni:

Mr. Andrew Smith
53 Hodgson Drive
Barrie Ontario
L4L 2K5
X
Canada

A magyarországi leveleken és küldeményeken kétféle rövidítéssel szoktunk élni. Egyrészt a címzett neve fölé írt T. C. (= *Tisztelt Címzett*), másrészt a címzett neve alá írt r. (= *részére*) rövidítéssel.

A postafiók rövidítése Pf., a rövidítés nagybetűjét a címzésbeli helyzete indokolja. A Pf. rövidítés és a szám között nincsen írásjel, csak szóköz, tehát a terjedő gyakorlat-tal ellentétben nem kell kettőspontot tenni a Pf. után, ahogy pontot sem a szám után.

A folyamatosan egy sorba írt lakáscímeket, rendeltetési helyeket a következőkép-szen szokás rögzíteni:

Budapest XV. kerület, Petrence utca 45. IV. em. 1/B 1156
Eger, Malom út 4–6. 3300
Sopron, Kert utca 56. 9400

Újabbban gyakori az irányítószám címkezdő helyzetben is: 9400 Sopron, Kert utca 56.

A címekben a *kerület*, az *utca*, a *körút* és a *sugárút* szó gyakorta jelenik meg rövidít-ve, az *emelet* pedig szinte mindig. Szabályos rövidítésük: *ker.*, *u.*, *krt.*, *sgt.*, *em.* Általá-nos a *földszint* *fszt.* rövidítése is. Az *út* utcanévi utótagot azonban nem lehet *u.*-val vagy *ú.*-val rövidíteni. Ha a városnév után a kerület következik, közöttük nincsen vessző, csak a kerület után. A *kerület* szó vagy a *ker.* rövidítés el is hagyható: *Budapest XV., Jo-lán u. 11.* Ha a kerület nincsen feltüntetve a címben, a vesszőt a városnév után kell ki-tenni: *Budapest, Erzsébet királyné útja 134.* Az irányítószám után nem rakunk pontot.

Az írásgyakorlatban elterjedt szokás, hogy a házszám után következő betűjel nagy-betűs. Ez annak ellenére alakult így, hogy egy fővárosi önkormányzati rendelet értel-mében az arab számmal jelölt házszám után a számok és a betűk tagoló szerepének megfelelően kisbetűnek kellene következnie. A nagybetűs írásmód azonban annyira általános, hogy ma már ez tekinthető szabályosnak, s az akadémiai helyesírási sza-bályzat is a nagybetűs formát javasolja.

A SZÁMOK ÍRÁSÁNAK EGYÉB SZABÁLYAI

Az időpont megjelölése

Az *óra* és a *perc* szót folyamatos szövegben ki lehet írni: *12 óra 25 perc*, *4 óra 39 perc-kor*. Ha azonban az időpontot csak számjegyek jelölik, az *óra* és a *perc* közé szóköz nélkül pontot, esetleg kettőspontot kell tenni: *10.35 – 10:35*. Az ilyen formákhoz a tol-dalék kötőjellel kapcsolódik: *15.45-kor*, *9.32-ig*, *12.40-es*. A valamettől valameddig vi-szonyt nagyköötőjellel kell jelölni: *10–18*, ha nem a toldalékos formát használjuk: *10-től 18-ig*. Ma már kevésbé használatos időpont-megjelölések: *10h*, *10' 13''*.

A telefonszámok

A hatjegyű telefonszámok tagolása két hármas számcsoporthoz tartozik, s ezek közül az egyiket kötőjellel választja el a másiktól: 258 456, 258-456. A hétjegyű telefonszámokat hármas és négyes számcsoporthoz szokás osztani, ugyancsak kötőjellel tagolva: 321 1498, 321-1498. Ha Magyarország hívószámát vagy a bel-földi hívószámot és a körzetszámot is tartalmazza a telefonszám, a követendő tagolási forma: 06 52 321 448, 00 36 1 221 1958. A mobiltelefonnal kapcsolatban hasonló megoldást célszerű követni: 06-70/455-0498, 06 (20) 203 5267. Reklámokban, hirdetésekben a telefonszám/faxszám feltüntetésében fontos szempont az, hogy könnyen megjegyezhető legyen. Éppen ezért sokszor a telefonszámtól is függ, hogyan tagolódik: 06 30 155 33 33, 06-70/80-80-800 stb.

A *telefon* szó rövidítése *tel.*, a telefonszám feltüntetésénél a *tel.* rövidítés után, illetőleg a teljes *telefon* szó után is kettőspontot kell tenni. Például hirdetésekben: *Tel.: 221-1456.* A *fax* szó azonban nem rövidítés, így utána nincs pont, de a kettőspontot itt is ki kell tenni: *Fax: 252-2563.*

A rendszámok

A mai magyarországi rendszámok általában három betűből és három számjegyből állnak. A betűket nagybetűvel és köz nélkül kell írni, a számjegyeket szintén köz nélkül, a betűktől kötőjellel elválasztva: *IKF-228.* A próbarendszámok mintája: *P-02589,* az ideiglenes rendszámoké: *E-14123.* Az utóbbi időben divatba jöttek a teljesen egyedi, kért rendszámok is: *ZOLI-01.*

A számok mint tagolóeszközök

Mind az arab, mind a római számok gyakran szolgálnak szövegek, szövegtömbök, szövegegységek tagolására. Az arab számok használata ebben az esetben is gyakoribb, mint a római számoké.

Ha hosszabb szövegek fejezetekre tagolódnak, a fejezeteket számozással is lehet jelölni. A szöveg egészen belül a szorosabban összetartozó szövegrészeket a számjegyek elkülöníthetik. A pusztán számokkal történő tagolás elsősorban a tudományos-szakmai írásművekre, szabályzatokra, felsorolásokra, a táblázatosan szerkesztett szövegekre jellemző. A bonyolult tagolású szövegeket áttekinthetőbbé teheti az azonos rangú címek számozása.

Az arab számok a helyesírási szabályzatban a szabálypontokat jelölik. Általában számjegyek azonosítják a folyamatos szövegben lévő ábrákat, táblázatokat, grafikonokat: *2. ábra, 15. grafikon, 21. táblázat* stb.

ÁLTALÁNOS TUDNIVALÓK

- Ágoston Mihály 1986. *Helyesírásunk hiteléért. Az írásmód az írásbeli közlésnek feltétele és elemi része. Gondolatok az új helyesírási szabályzatról.* Újvidék, Forum Könyvkiadó – Hid.
- Balázs Géza 2000. *Lehetséges nyelvi szabványok: helyesírás, helyesbeszéd.* In uő: *Lehetséges nyelvi szabványok.* Budapest, A–Z Kiadó, 78–94.
- Benkő Loránd (szerk.) 1955. *Helyesírásunk időszzerű kérdései.* Nyelvtudományi Értekezések 4. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.) 1996. *Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdéseiből. Tanulmányok, cikkek, feladatok.* Eger, Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola.
- 1999–2000. *Helyesírás és tanárképzés. A Nagy J. Béla országos helyesírási versenyek előadásai, egyéb tanulmányok és feladatsorok.* Eger, Eszterházy Károly Főiskola.
- 2001–2002. *Helyesírásunk időszzerű kérdései a 21. század kezdetén.* Eger, Eszterházy Károly Főiskola.
- O. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.) 1996. *Helyesírási kultúránk fejlesztéséért. Tízéves a pedagógusjelöltek Nagy J. Béla országos helyesírási versenyé.* Eger, Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola.
- 1998. *Helyesírásunkról, helyesírásunkért.* A Nagy J. Béla országos helyesírási versenyek előadásai, egyéb tanulmányok, feladatsorok. Eger, Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola.
- Coulmas, Florian 1999. *The Blackwell encyclopedia of writing systems.* Oxford, Blackwell.
- Deme László 1965. *Helyesírási rendszerünk logikája.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 110. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Deme László – Fábíán Pál – Bencédy József 1966. *A magyar helyesírás rendszere.* Nyelvtudományi Értekezések 54. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Dobsonyi Sándor 2001–2002. *Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásának mérlege.* In Bozsik – V. Raisz (szerk.): 34–64.
- Elekfi László 1987. *A magyar helyesírás szabályai.* 11. kiadás. *Magyar Nyelvőr* 111: 297–314.
- Fábíán Pál 1993. *Gondolatok a nyelvi normáról és a helyesírásról.* *Magyar Nyelvőr* 117: 504–506.
- 1996. *Értelemtükröztetés helyesírásunkban.* In O. Bozsik – V. Raisz – Zimányi (szerk.): 8–16.
- 1998a. *Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásáról.* In O. Bozsik – V. Raisz – Zimányi (szerk.): 12–17.
- 1998b. *Helyzetkép a magyar helyesírás ügyéről.* In O. Bozsik – V. Raisz – Zimányi (szerk.): 18–23.
- Fábíán Pál (szerk.) 1956. *A „Helyesírásunk időszzerű kérdései” vitája.* Nyelvtudományi Értekezések 9. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 1999°. *Helyesírásunk. Szabályzat és szójegyzék az iskolák számára.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fábíán Pál – Szemere Gyula 1984. *A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról.* *Magyar Nyelvőr* 108: 385–407.
- Fercsik Erzsébet 1995. *Helyesírási kalauz. Gyakorlatok, olvasmányok, feladatok a helyesírási szabályzat legújabb kiadásához.* Budapest, Korona Kiadó.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Kis Ádám 1999. Az akadémiai helyesírási szabályzat és a számítógép. *Magyar Nyelvőr* 123: 149–168.
- Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Budapest, Korona Kiadó.
- Laczko Krisztina 1993. Helyesírás és társadalom ma. *Magyar Nyelvőr* 117: 506–509.
- [2002]. Helyesírás és grammatika viszonya. In Balázs Géza – A. Jászó Anna – Koltói Ádám (szerk.): *Éltető anyanyelvünk. Mai nyelvművelésünk elmélete és gyakorlata. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 306–312.
- Magyar Tudományos Akadémia 2000^{11/12}. *A magyar helyesírás szabályai*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MTA Helyesírási Bizottság 1973–1984. *Jegyzőkönyvek*. Kézirat.
- Mártonfi Attila 1999. A helyesírási norma kérdése ma. In Balaskó Mária – Kohn János (szerk.): *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke. A VIII magyar alkalmazott nyelvészeti konferencia előadásainak gyűjteményes kiadása*. 1998. április 16–18. Szombathely. II. Szombathely, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, 149–153.
- Nádasdy Ádám 1990/2003. A helyesírási ló. 2000. szeptember, 55–61. = In uő: *Ízlések és szabályok. Írások nyelvről, nyelvészetről 1990–2002*. Budapest, Magvető, 95–112.
- Nagy L. János (szerk.) 1992. *Rendszer és stilsztika a helyesírásban*. Gyula.
- Pásztor Emil 2001–2002. Értelemtükröztetés a magyar helyesírásban. In Bozsik – V. Raisz (szerk.): 117–121.
- Prószyk Gábor – Kis Balázs 1999. *Számítógéppel – emberi nyelven. Intelligens szövegkezelés számítógéppel*. Bicske, SZAK Kiadó.
- Simonyi Zsigmond 1903. *Az új helyesírás [...] szövege és magyarázata bővített szójegyzékkel*. Nyelvészeti Füzetek 5. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.
- Szathmári István 1995. *Helyesírásunk alapjai*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szemere Gyula 1987². *Hogy is írjuk?* Budapest, Gondolat.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. A helyesírás a nyelvi normák rendszerében. In O. Bozsik – V. Raisz – Zimányi (szerk.): 17–22.
- Tóth Etelka 1989. A helyesírási kézikönyv számítógépes története. *Magyar Nyelvőr* 113: 441–449.
- Zimányi Árpád 1998. Mai írásgyakorlatunk néhány újabb jelenségéről. In O. Bozsik – V. Raisz – Zimányi (szerk.): 48–58.

HELYESÍRÁS-TÖRTÉNET

- Benkő Elek 1996. A székely rovásírás korai emlékei. *Magyar Nyelv* 92: 75–80.
- Keszler Borbála 1996. A névjelek fejlődése a képieltől a nagybetűs írásig. *Magyar Nyelvőr* 120: 220–226.
- 2001. Az első két, magyar szöveget is tartalmazó nyomtatvány írásjel-használati sajátosságai. In Nyomárkay, István (ed.): *Studia in Honorem Iani Bańcerowski professoris Universitatis Scientiarum de Rolando Eötvös nominatae. Hungaro-Slavica 2001*. Budapest, ELTE, 97–100.
- Kniezsa István 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Nyelvészeti Tanulmányok 2. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 1959². *A magyar helyesírás története*. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Korompay Klára 2003. Helyesírás-történet. In Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Tankönyvek. Budapest, Osiris Kiadó, 101–105, 281–300, 579–595, 697–709, 781–788.
- Püspöki Nagy Péter 1977. A magyar rovásírás eredetéről. *Magyar Nyelv* 73: 303–313.
- Sebestyén Gyula 1909/2002. *Rovás és rovásírás. A Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából végzett tanulmányok alapján*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság. Reprint: Tinta Könyvkiadó.
- Szemere Gyula 1974. *Az akadémiai helyesírás története (1832–1945)*. Nyelvészeti Tanulmányok 17. Budapest, Akadémiai Kiadó.

A BETŰK

- Benkő Loránd 1963. Mikor dőlt el az *ë* írásának sorsa? *Magyar Nyelvőr* 87: 3–20.
- Deme László 1975. A magyar betűállomány időszerű kérdései. *Magyar Nyelv* 71: 466–475.
- 1984. A *dz* és *dzs* hang jelölése dolgában. *Magyar Nyelv* 80: 215–220.
- Imre Samu 1982. Gondolatok a zárt *ë* „rehabilitáció”-járól. *Magyar Nyelv* 78: 286–297.
- Mártonfi Attila 2002. A pont az *i*-n. In Hajdú Mihály (szerk.): *Köszöntő Fábán Pál 80. születésnapjára*. Budapest, ELTE.
- Minya Károly 1994. Betű-e a *ch*? *Magyar Nyelvőr* 118: 374–376.
- The Unicode Consortium 2003. *The Unicode standard 4.0*. Reading MA, Addison-Wesley. = <http://www.unicode.org/>

A BETŰRENDBE SOROLÁS

- MSZ 3401:1981 – A bibliográfiai tételek betűrendbe sorolásának szabályai.
- Rátz Ottó 1976. A betűrendbe sorolás problémái a lexikográfiában. *Magyar Nyelv* 72: 483–493.

A HANGJELÖLÉS

- Fábán Pál 1974. Helyesírásunk alapelvei. *Magyar Nyelv* 70: 212–222.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1994. *Strukturális magyar nyelvtan II. Fonológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pásztor Emil 1996. Helyesírási szabályosságok a *j* hangnak *j* betűvel való jelölésében. In Bozsik – V. Raisz (szerk.): 95–99.

A kiejtés szerinti írásmód

- Benkő Loránd 1950. Az *i*, *u*, *ü* hang írásáról. *Magyar Nyelvőr* 74: 257–266.
- T. Urbán Ilona 1978. A kiejtés szerinti (fonetikus) írásmód időszerű kérdései. *Magyar Nyelv* 74: 217–228.
- G. Varga Györgyi 1979. A helyesírási szabályzat szójegyzékének időszerű kérdései a köznyelvi kiejtési szempontjából. *Magyar Nyelv* 75: 475–485.

A szóelemző írásmód

- Kugler Nóra 1998. Írásban jelölt kiesés. *Magyar Nyelvőr* 122: 35–43.
- Mártonfi Attila 2000. A magyar felszólító mód egy lehetséges elemzése. In Földi Éva – Gadányi Károly (szerk.): *Vox Humana. Bolla Kálmán professzor hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE, 288–294.
- T. Urbán Ilona 1980. A szóelemző írásmód időszerű kérdései. *Magyar Nyelv* 76: 343–355.

A hagyományos írásmód

- Fábán Pál 1981. Az *ly* és helyesírási szabályzatunk 11. kiadása. In Hajdú Mihály – Kiss Jenő (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről. Benkő Loránd emlékkönyv*. Budapest, ELTE, 153–158.
- Pásztor Emil 1993. Csevej. *Magyar Nyelvőr* 117: 178–179.
- Szemere Gyula 1975. A hagyományos írás elvének érvényesülése helyesírásunkban. *Magyar Nyelv* 71: 211–220.

Az egyszerűsítő írásmód

Pásztor Emil 1993. Az egyszerűsítő írásmód. *Magyar Nyelvőr* 117: 519–521.

KÜLÖNÍRÁS – EGYBEÍRÁS

Dobsonyi Sándor [2002]. Az alárendelő szóösszetételek néhány sajátos típusáról – a helyesírás szemszögéből. In Balázs Géza – A. Jászó Anna – Koltói Ádám (szerk.): *Éltető anyanyelvünk. Mai nyelvművelésünk elmélete és gyakorlata. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 116–123.

Elekfi László 1958. *Nem fizetés vagy nemfizetés?* A *nem*-mel tagadott névszók helyesírása. *Magyar Nyelvőr* 82: 33–39.

– 1962. Az -ú, -ű képzős mellékevek helyesírása I–III. *Magyar Nyelv* 58: 92–103, 216–222, 371–378.

– 2001. Személyragozott igekötők? *Magyar Nyelvőr* 125: 250–253.

Fábián Pál 1980. A különírás és egybeírás. *Magyar Nyelvőr* 104: 135–148.

Hönyi Ede 1999. Élet és irodalom. In Kugler Nóra – Lengyel Klára (szerk.): *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére*. Budapest, ELTE, 171–172.

Kövendi Dénes 2000. A rá és személyragos alakjai mint határozószók és mint igekötők. *Magyar Nyelvőr* 124: 270–272.

A KEZDŐBETŰ

Holczer József 1999. Csakugyan „Speedez” meg „beSpeedez” a narkós? *Magyar Nyelvőr* 123: 504.

Laczko Krisztina 1996. Kisbetűk és nagybetűk. *Magyar Tudomány* 41: 880–881.

– 1998. Kisbetűk és nagybetűk. In O. Bozsik – V. Raisz – Zimányi (szerk.): 39–48.

Timkó György 1978. A kis és a nagy kezdőbetűk használatának időszerű kérdései. *Magyar Nyelv* 74: 480–489.

A TULAJDONNEVEK

Antalné Szabó Ágnes 1993. Reformnevek helyesírása. *Magyar Nyelvőr* 117: 513–515.

Barabás András – Kálmán C. György – Nádasdy Ádám 1977: Van-e a magyarban tulajdonnév? *Nyelvtudományi Közlemények* 79: 135–155.

Bozsik Gabriella [2002]. Intézménynévadás az ezredfordulón. In Balázs Géza – A. Jászó Anna – Koltói Ádám (szerk.): *Éltető anyanyelvünk. Mai nyelvművelésünk elmélete és gyakorlata. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 86–89.

Fábián Pál 1979–1981. A tulajdonnevek írásának kérdései I–II. *Magyar Nyelv* 75: 216–223; 77: 208–214.

– 1981. Hogyan írjuk a márkaneveket? *Magyar Nyelvőr* 105: 155–158.

Fercsik Erzsébet 1999–2000. A név kötelez – a márkanevek helyesírásáról. In Bozsik – V. Raisz (szerk.): 46–53.

– 2000. A márkanevekről – a helyesírás szempontjából. *Magyartanítás* 41/5: 24–27.

– 2001a. Hogyan bánjunk a márkanevekkel? A kommunikációs szerep hatása a márkanevek írására. In Kovátsné dr. Németh Mária (szerk.): *Tanulmánykötet*. Győr, Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Főiskolai Kar, 220–227.

– 2001b. A kiejtés és a helyesírás összefüggéséről – az idegen márkanevek kapcsán. *Módszertani Lapok*. *Magyar* 8/1: 15–20.

– 2001c. Az idegen márkanevek egy típusának magyar toldalekölése. *Magyar Nyelvőr* 125: 493–494.

- Hajdú Mihály 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Szende Aladár: A magyar nyelv tankönyve középiskolásoknak című könyv tematikus füzetek 3. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- 2000. A tulajdonnév „meghatározása”. *Névtani Értesítő* 20: 5–12.
- 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Hegedűs Attila 1997–1999. Mi a tulajdonnév? I–II. *Névtani Értesítő* 19: 5–8; 21: 314–317.
- Holczér József 1998. *Pósa bácsis, de: Pósa bácsi-szerű*. *Magyar Nyelvőr* 122: 43–45.
- Horváth László 1997. Vegyes hangrendű keresztnévek toldalékolásának vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 121: 139–157.
- Kálmán Béla 1989⁴. *A nevek világa*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Klanczay Tibor 1966. A régi magyar családnevek helyesírása. *Magyar Nyelv* 62: 480–486.
- Mártonfi Attila 1998. A régi magyar családnevek helyesírásához. *Irodalomismeret* 9/3–4: 21–30.
- Pásztor Emil 1972. Az utónévek (keresztnévek) helyesírásának problémái a Magyar utónév-könyvben. *Magyar Nyelvőr* 96: 20–27.
- Raátz Judit [2002]. A számítógépes csevegőcsatornán használt nevek eredetéről. In Balázs Géza – A. Jászó Anna – Koltói Ádám (szerk.): *Éltető anyanyelvünk. Mai nyelvűvelésünk elmélete és gyakorlata. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 405–410.
- J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Timkó György 1980. Az intézménynevek írásának gondjai. *Magyar Nyelv* 76: 472–479.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. A tulajdonnév jelentésánál egy névcsoport kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 120: 319–325.
- Zimányi Árpád 1996. Nagybetűsítések mai írásgyakorlatunkban. In O. Bozsik – V. Raisz – Zimányi (szerk.): 68–84.

A földrajzi nevek

- Ágoston Mihály 1984. *A földrajzi nevek írásmódja*. Nyelvművelő Füzetek. A földrajzi nevek írás-szabályai. Tudatos többnyelvűség. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- Fábián Pál 1987. A többbelemű utcanévi előrészek írásmódjának szabályozása. *Magyar Nyelv* 83: 427–433.
- Fábián Pál – Földi Ervin – Hőnyi Ede 1998. *A földrajzi nevek helyesírása*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Földi Ervin 1992. Az ENSZ földrajzinév-egységesítési tevékenysége. *Névtani Értesítő* 14: 21–35.
- Földi Ervin – Hőnyi Ede, ifj. 1976. A földrajzi nevek helyesírásáról. *Magyar Nyelv* 72: 224–228.
- Hőnyi Ede, ifj. 1979. A földrajzi nevek. *Magyar Nyelv* 75: 223–232.
- Hőnyi Ede 1993. Földrajzinév-írásunk az akadémiai helyesírás tükrében (1954–1984). In Kozocsa Sándor Géza (szerk.): *Emlékkönyv Fábián Pál hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE, 149–152.
- Juhász Dezső 1988. *A magyar tájnévadás*. Nyelvtudományi Értekezések 126. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Laczkó Krisztina 1993. A földrajzi nevek helyesírásának logikája. In Kozocsa Sándor Géza (szerk.): *Emlékkönyv Fábián Pál hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE, 176–181.
- Márton Mátyás [2002]. A tengerfenék-domborzati formák jellegzetes névtípusai. In Balázs Géza – A. Jászó Anna – Koltói Ádám (szerk.): *Éltető anyanyelvünk. Mai nyelvűvelésünk elmélete és gyakorlata. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 333–337.
- Mikesy Gábor 1996. A térképi névírás napjainkban és a FÖMI földrajzinév-tár adatbázisa. *Névtani Értesítő* 18: 33–39.
- Végh József 1975. A földrajzi nevek helyesírásának kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 71: 340–349.

IDEGEN SZAVAK

- Fábián Pál 1953. Az idegen szavak kérdése. In Lőrincze Lajos (szerk.): *Nyelvművelésünk főbb kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 49–79.
- 2000. Néhány újabb keletű idegen szavunk írásáról. In Földi Éva – Gadányi Károly (szerk.): *Vox Humana. Bolla Kálmán professzor hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE, 152–154.
- Fercsik Erzsébet 2001. Az idegen márkanevek egy típusának magyar toldalékolása. *Magyar Nyelvőr* 125: 493–494.
- Raátz Judit 2001–2002. Az idegen keresztnevek helyesírása. In Bozsik – V. Raisz (szerk.): 122–129.

Az átírás

- Balogh Tibor István 1995. A koreai szavak latin betűs átírásának problémái. In Osváth Gábor (szerk.): *Koreai nyelv és kultúra. Tanulmányok a kultúraközi kommunikáció tárgyköréből*. Budapest, Külkereskedelmi Főiskola, 30–39.
- Barry, Randall K. 1997. *ALA-LC Romanization tables. Transliteration schemes for non-roman scripts*. Washington, Library of Congress. = <http://www.loc.gov/catdir/cpsd/roman.html>
- Csongor Barnabás – Ferenczy Mária 1993. *A kínai nevek és szavak magyar átírása*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Dévényi Kinga – Iványi Tamás 1997. *Jobbról balra arabul*. Keleti Nyelvek Kincsestára 24. Budapest, Körösi Csoma Társaság.
- Ferenczy Géza 1980. Görög nevek, szók átírása. In Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyv I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 721–723.
- Fodor István (szerk.) 1968. Az afrikai szavak és nevek, főképpen nyelv- és népnevek magyar írásmódja. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* 25: 251–265.
- Hadrovics László (szerk.) 1983. *A cirill betűs szláv nyelvek magyar helyesírása. Az újjörög nevek magyar helyesírása*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kemény Gábor 1994. A nem latin betűs írású nyelvek neveinek magyar helyesírásáról. *Magyar Nyelvőr* 118: 287–299.
- Kicsi Sándor András 1990. A kínai nyelv szótagtípusai a pinyin átírásban. *Magyar Nyelvőr* 114: 150–160.
- Körtvélyesi Tibor 1998. *Szanszkrit nyelvtan*. Budapest, A Tan Kapuja Buddhista Főiskola.
- Ligeti Lajos (szerk.) 1981. *Keleti nevek magyar helyesírása*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ritoók Zsigmond 1965. A görög szavak és nevek átírásának kérdése 1832 és 1954 között. *Magyar Nyelv* 61: 224–234.
- MSZ ISO 9:1997 – Információ és dokumentáció. A cirill karakterek transliterációja latin karakterekre. Szláv és nem szláv nyelvek.
- ISO 233-2:1993 – Information and documentation – Transliteration of Arabic characters into Latin characters – Part 2: Arabic language – Simplified transliteration.
- ISO TR 11941:1996 – Information and documentation – Transliteration of Korean script into Latin characters.

AZ ELVÁLASZTÁS

- Farle János 1977. Az elválasztás szabályozásának időszerű kérdései. *Magyar Nyelv* 73: 344–358.
- Haiman György 1989. Tipográfiai jegyzetek. Még egyszer az értelmetlen sorvégződési és elválasztási „szabályokról”. *Magyar Grafika* 33/5: 44.
- Mándoki Pál, dr. – Tölgyesi Géza 1967. *Idegen nyelvek elválasztási szabályai*. Nyomdaipari Füzetek 11. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.

AZ ÍRÁSJELEK

- Deme László 1957. Kell-e hát pont a címek végén? *Magyar Nyelvőr* 81: 76–80.
- Haiman György 1995. Tipográfiai jegyzetek. A zárójel a tipográfiában. *Magyar Grafika* 39/3: 25–26.
- 1995. Tipográfiai jegyzetek. Gondolatok az idézőjelről. *Magyar Grafika* 39/5: 46–49.
- 1996. Tipográfiai jegyzetek. Az írásjelek néhány kérdéséről. *Magyar Grafika* 40/5: 45–46.
- Keszler Borbála 1986. *A magyar írásjelhasználat grammatikai alapjai. Kandidátusi értekezés. Kézirat.*
- 1995. *A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig.* Nyelvtudományi Értekezések 141. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 1996. A magyar írásjelhasználat jellemző sajátosságai. In Bozsik – V. Raisz (szerk.): 44–53.
- 2004. *Írásjelten. Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kis Ádám 1994. A számítógépes szövegszerkesztők másodlagos kommunikációs eszközei. *Magyar Nyelvőr* 118: 168–183.
- Laczkó Krisztina 1997. Egy „ismeretlen” írásjelünk: a nagyköötjel. *Magyar Tudomány* 42: 861–862.
- Nagy J. Béla 1963. Kettő meg kettő az négy. – Kettő meg kettő négy. *Magyar Nyelvőr* 87: 384–386.
- Szűcs József – Fábián Pál 1958. A vessző alkalmazása egyművelő jelzők között. *Magyar Nyelvőr* 82: 39–48.

A HELYESÍRÁS TIPOGRÁFIAI VONATKOZÁSAI

- Benkő Loránd 1972. *Tudnivalók a Magyar Nyelv közleményeinek alakításmódjához.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 129. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Garai Péter 1997. *Nyomdászszemmel a Winwordről.* Nyomdaipari Füzetek 3. Budapest, Nyomdász Kiadó.
- Gyurgyák János 2005. *Szerzők és szerkesztők kézikönyve.* Osiris Kézikönyvek. Budapest, Osiris Kiadó.
- Juhász Dezső 1993. A helyesírás, szövegtagolás néhány kérdése és a szerkesztői gyakorlat. *Magyar Nyelvőr* 117: 517–519.
- Rátz Miklós – Timkó György (szerk.) [1970]. *Idegen nyelvű szövegek kézirat-előkészítése, szedése és korrektúrája.* Budapest, Corvina Kiadó.
- Timkó György (szerk.) 1972². *Helyesírási és tipográfiai tanácsadó.* Budapest, Nyomdaipari Egyesülés.
- Virágvölgyi Péter 1999². *A tipográfia mestersége – számítógéppel.* Budapest, Osiris Kiadó.
- MSZ 3491:1988 – Korrektúrajelek és alkalmazásuk.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS MOZAIKSZÓK

- Fercsik Erzsébet 2001. A rövidítésekről és a mozaikszókról – a helyesírás szempontjából. *Magyartanítás* 42/1: 24–28.
- Fodor György, dr. 1994². *Mértékesség-lexikon.* Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- Gyurgyák János 2005. *Rövidítésszótár.* A Magyar Nyelv Kézikönyvtára. Budapest, Osiris Kiadó.
- Ladó János 1963. A magyar mozaikszók helyesírástörténete. *Magyar Nyelv* 59: 185–196.
- Móro Imre 1997. *Idegen nyelvű rövidítések és betűszavak szótára.* Pécs, Littera Könyvkiadó.
- 1997. *Magyar nyelvű rövidítések és betűszavak szótára. Jogi rövidítések.* Pécs, Littera Könyvkiadó.
- Timkó György 1999. Hogyan szedjük a verzál szövegben előforduló rövidítéseket? *Magyar Grafika* 43/2: 48–49.

- MSZ 16352:1981 – Nyomtatott matematikai és azokkal rokon műszaki jelek alakja és elnevezése.
 MSZ 4900 sorozat – Fizikai mennyiségek neve és jele.
 ISO 3166-1:1997 – Codes for the representation of names of countries and their subdivisions – Part 1: Country codes.

A SZÁMOK, A KELTEZÉS ÉS A CÍMZÉS

- Elekfi László 1996. Kis és nagy hibák a számok írásában. In O. Bozsik – V. Raisz – Zimányi (szerk.): 41–46.
 Pásztor Emil 1999. A számok helyesírásának néhány kérdése. *Magyar Nyelvőr* 123: 129–130.

SAKANYELVI HELYESÍRÁSI SZABÁLYZATOK, SZÓTÁRAK

- Bárányné Szabadkai Éva – Mihalik István (szerk.) 2002. *Közgazdasági helyesírási szótár. Szakszavak, kifejezések, szókapcsolatok és rövidítések gyűjteménye*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
 Bognár László 1995. *Ásványnévtár*. Budapest, Eötvös Kiadó.
 Csányi Piroska – Fábián Pál, dr. – Csengeri Pintér Péter 1990. *Műszaki helyesírási szótár*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
 Erdy-Grúz Tibor – Fodorné Csányi Piroska (szerk.) 1972–1974. *A magyar kémiai elnevezés és helyesírás szabályai*. I. A szabályok. II. Vegyületek elnevezési példatára és kémiai helyesírási szótár. III. A legfontosabb ásványok és kőzetek nevének helyes írásmódja. Budapest, Akadémiai Könyvkiadó.
 Fábián Pál 1993. Szaknyelvi helyesírási szabályzataink mérlege. *Magyar Nyelvőr* 117: 595–599.
 Fábián Pál, dr. – Magasi Péter, dr. (szerk.) 1992. *Orvosi helyesírási szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó – Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár.
 Fodorné Csányi Piroska – Fábián Pál, dr. – Hönyi Ede 1982. *Kémiai helyesírási szótár*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
 Fodorné Csányi Piroska – Simándi László 1995. *Szervetlen kémiai nevezéktan*. A Magyar Kémiai Elnevezés és Helyesírás Szabályai. Budapest, Magyar Kémikusok Egyesülete.
 Fodorné Csányi Piroska 2003. *Szervetlen kémiai nevezéktan II*. A Magyar Kémiai Elnevezés és Helyesírás Szabályai. A Kémia Újabb Eredményei 92. Budapest, Akadémiai Kiadó.
 Gozmány László 1994. A magyar állatnevek helyesírási szabályai. *Folia Entomologica Hungarica – Rovartani Közlemények* 55: 429–445.
 Jávorka Levente – Fábián Pál – Hönyi Ede (szerk.) 1995/2000. Az állatfajtanevek helyesírása. *Állattenyésztés és Takarmányozás* 44: 465–470. = *Acta Agraria Kaposváriensis* 4: 82–86.
 Kaszab Andor 1971². *A magyar étlapok helyesírása*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
 Kovács József, dr. – Fábián Pál, dr. – Szemere Gyula, dr. (szerk.) 1980. *Katonai helyesírási tanácsadó szótár*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.
 Nyitrai József – Nagy József (szerk.) 1998. *Útmutató a szerves vegyületek IUPAC-nevezéktanához*. A IUPAC Szerves Kémiai Nomenklatúrabizottságának 1993-as ajánlása alapján. A Magyar Kémiai Elnevezés és Helyesírás Szabályai. Budapest, Magyar Kémikusok Egyesülete.
 Priszter Szaniszló 1988. A nagygombok magyar és latin névjegyzéke. *Mikológiai Közlemények. Clusiana*: 1–158.
 – 1998. *Növényneveink*. Budapest, Mezőgazda Kiadó.
 Távközlési Dokumentációs Központ 1996. *Helyesírási útmutató a távközlési szolgálatok fogalmainak írásához*. Budapest, Távközlési Könyvkiadó.

KIEJTÉS

Kálmán Béla 1965. Családneveink kiejtéséhez. *Magyar Nyelvőr* 89: 164–165.

Ladó János 1964. Családneveink kiejtési nehézségei. *Magyar Nyelvőr* 88: 382–392.

Magay Tamás (szerk.) 1978. *Idegen nevek kiejtési szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Nádasdy Ádám 2000. *Huron's angol kiejtési kézikönyv magyarajkúak számára. Angol szavak és nevek kiejtése magyarbetűs és nemzetközi átírással*. Budapest, Biográf Kiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor 1979. Két angol hang kiejtése magyar szövegkörnyezetben. *Magyar Nyelvőr* 103: 195–199.

Tárgymutató

A

ábécé 18, 21, 22, 25–29, 32, 187, 217, 223, 224, 241, 280
ahelyett hogy kötőszó 256
ajándék főnév különírt szerkezetekben 104
ajándék főnév összetételi előtagként 104
aj végződésű szavak 59
 akadémiai helyesírás 9–10, 13, 25, 34, 202, 228, 229, 274, 285, 287, 291, 293, 323
 aláírás 129, 131, 150, 239, 287, 289
alakú melléknévi alaptagú főnévi jelzős szerkezetek 105
 alakváltozatok 35–36, 63, 80
 alany 92, 96, 97, 232, 233, 254, 255, 269, 273, 321
 alany-állítmány közötti írásjelhasználat 232, 233, 269
 alanyi ragozás → általános ragozás
 alanyként álló évszám 321
 alanyos alárendelés 85, 90, 96–97, 109, 269
 alanyos összetétel 90–91, 97, 109
 alanyos szó szerkezet írásjelezése 269
 alapalak visszakövetkeztethetősége 83, 148, 218
 alapelvek 17, 34
 alapelvek összefüggése 34–42
 alapítványnevek 192, 194, 195
alapú melléknévi előtagú főnévi jelzős szerkezetek 105
 alárendelő összetétel 85, 88, 89, 91, 96–109, 118, 119, 151, 274, 319
 alárendelő összetett mondat 194, 233, 251, 258, 261
 alárendelő összetett mondatok mondatzáró írásjelei 251–252
 alárendelő szó szerkezet 84, 85, 90, 93, 96, 108, 109, 206, 269, 284, 285
 alárendelő szó szerkezetek írásjelezése 268–273
 alcím 207, 210, 239
 alfejezetek elkülönítése 239
 álikerszó 94–95
alji melléknévi utótagú földrajzi nevek 181

alkalmi jelző 103, 119, 122, 149, 150, 183
 alkalmi összetétel 94, 121, 123, 140, 275, 294
 alkalmi szóismétlés 92
 államnevek 162–167, 169, 170, 174, 182
 állandó címek 15, 127, 136, 205–209, 213, 290, 291
 állandó címek rövidítései 290–292
 állandó jelző 149, 150, 151
 állandóság kritériuma a tulajdonnevekben 136–138
 állandósult szókapcsolat 87–90, 98, 99, 101, 104, 120, 320
 állapothatározó 100, 255, 271
 állapothatározói *mint* 255, 271
 állatnevek 135, 155–157, 203
 állítmány 92, 97, 120, 232, 233, 246, 247, 251, 254, 255, 267, 269, 270, 271, 274
 állomásnevek 162, 197
 álnév 138, 145, 147
 általános latin ábécé 26, 29, 217
 általános latin betűrend 29–30
 általános magyar betűrend 25–29, 223
 általános ragozás 70, 73
-ály/-ély képző 40, 57
anélkül hogy kötőszó 326
 anyagnévi jelzős szerkezet 105–106, 121
 anyagnévi mozgósabály 105, 121
 arab számok 32, 159, 190, 241, 316–324
 arány feltüntetése 301
áru – *árú* 43, 51
aszerint hogy kötőszó 326
 asszonynév 139, 140, 143, 148
-at/-et képzős főnévi származékok 62, 68
 átírás 145, 154–156, 162, 186, 188, 214, 217
 autó- és motormárkák betűjelei 132
avagy kötőszó 267–268

B

beálló történésű melléknévi igenév írásjelezése 270, 271
 becenév 138, 143–144, 148, 156

befejezett melléknévi igenév 66, 67, 69, 72, 90, 98, 104
 bekezdés 236, 240, 241, 264
 bekezdésben belüli szövegtömbök írásjelezése 241
 -*beli* képző 69, 101, 138, 171, 191, 193, 194, 212, 276, 292, 293
benn- előtag 80
 berekesztő idézőjel 237, 261
 berekesztő zárójel 236, 260
 betűhiány jelölése 21, 277
 betűírás 13, 25, 214, 315, 319–321,
 betűjegy 18, 21–24, 28, 29, 81, 222, 295, 303
 betűjelek 13, 14, 19, 20, 22, 31, 39, 40, 42, 57, 82, 120, 132, 140, 141, 145, 159, 184, 187, 199–201, 210, 231, 281, 290, 302, 316, 317, 323
 betűjelet tartalmazó összetételek 120
 betűk 13–15, 17–28, 30, 31, 33, 34, 39–41, 61, 67, 71, 73, 78, 82, 125–128, 130–132, 137, 138, 147, 149, 157, 159, 160, 172–174, 176, 180–184, 190–194, 196, 198, 199, 203–205, 210, 212, 217–219, 222–225, 236, 238, 243, 264, 274, 283–285, 287–289, 291, 295, 298, 302, 303, 305, 307, 309, 311–315, 319, 320, 323, 324
 betűkettőzés 20, 21, 23, 24, 67, 71, 73, 78, 80
 betűrendbe sorolás 18, 25–33, 217, 223
 betűrendbe sorolás alapszabálya 26
 betűszók 23, 24, 91, 123, 124, 127, 131–132, 225–226, 283, 285, 286, 292, 302–313
 betűszók elválasztása 225, 310
 betűszót tartalmazó összetételek 122–124, 310
 betűtípus 199, 211, 212, 239
 betűzés 33
 bevezető mondat 133, 134, 242–244, 247, 248, 258, 262, 265, 266
 bevezető szók és kifejezések írásjelezése 257–259
 bibliográfiai betűrend 25, 26
 birtokos jelzős szerkezetű díjnevek 203, 204
 birtokos jelzős viszony 15, 89, 90, 96, 104, 105, 107, 109, 151–153, 181, 196, 203, 204, 320
 birtokos személyjel 37, 38, 48, 52, 56, 59, 68, 76–77, 81, 89, 94, 107, 181, 204, 322
 birtokos személyjeles kettős alakok 59
 birtoktöbbsesítő jel 37, 38, 51, 52, 77, 116
 birtokviszonyban álló évszámok 321

C

cégnév 199
ch 22, 28, 83, 142, 201, 216, 223
ch betűrendbe sorolása 28
ch elválasztása 223
 címek 32, 41, 122, 126, 127, 131, 132, 135–138, 203, 205–213, 242, 245–247, 249, 276, 277, 288, 290–293, 298, 303, 316, 324
 címek írásjelezése 210–211, 242–243, 245–247, 249, 276
 címekkel alkotott összetételek 213
 címek rövidítései 288, 290–292
 címek toldalékolása 212
című (c.) melléknév használata az egyedi címek szövegbe szerkesztésében 137, 211
 címzés 131, 150, 315, 318, 319, 322–324

Cs

családnév 14, 18, 21, 22, 24, 30–32, 39–41, 82–83, 131, 138–141, 143, 147–149, 152, 170, 220, 221, 223, 224, 274, 289
csecsemő főnév elválasztása 230
 csillagászati elnevezések → égitestnevek
 csillagképek elnevezései 190–191
 csillagképek latin nyelvű rövidítései 302
 csonkult előtagú összetételek elválasztása 228

D

-*da/-de* képző 44–45, 68
 dátum 239, 276, 315, 317, 319, 320–322
 diftongus → kettőshangzó
 díjfokozatot jelölő megnevezések 202
 díjnevek 127, 135, 136, 138, 202–205
 -*dik* számnévképző 106, 320
 diviz → kötőjel
 domborzati név 160, 161
 domborzatot jelölő földrajzi köznevek 168
 dőlt betű 137, 210, 212
dr. rövidítés 31, 131, 149, 150, 276, 279, 282
 dűlőnév 160
d végű igék felszólító módja 75

Dz

dz 16, 21, 23, 25, 29, 33, 37, 40, 53, 63, 71, 73, 222, 223
dz elválasztása 222
dz végű igék 71–72, 73–74

Dzs

dzs 16, 21, 23, 25, 27, 29, 33, 37, 40, 53
dzs elválasztása 222

E

égitestnevek 187–192
 égtájak rövidítései 131, 295–296
 egybeírás 14, 15, 17, 39, 84–124, 127,
 136–141, 144, 145, 154, 155, 157,
 169–171, 177–179, 188, 209, 219,
 294, 319, 320
 egyedi címek 15, 122, 127, 137, 138, 205,
 208–213, 291, 303
 egyedi címek rövidítései 291
 egyedi címek szövegbe szerkesztése 137,
 211–212
 egyelemű családnevek 139–140
 egyelemű földrajzi nevek 176, 217
 egyelemű földrajzi nevek melléknévképzős
 formái 172
 egyelemű márkanevek 200
 egyelemű ragadványnév 144
 egyelemű személynév 148
 egyenes idézet 236, 251, 258, 261–264
 egyéni név 156
 egyenlőség jele 237, 318
 egyjegyű betű 18, 21, 23, 25, 27, 223
 egymást követő azonos magánhangzók
 20–21
 egymást követő azonos mássalhangzók 24
egyszersmind elválasztása 230
 egyszerű kapcsolatos mellérendelő szerkezet
 93, 275
 egyszerű mondat 194, 255
 egyszerűsítés 13, 16, 17, 20, 24, 27, 34,
 41–42, 52, 61, 77, 78, 81, 83, 113, 116,
 121, 143, 147, 172, 200, 219–220, 223,
 224, 303, 311
 egyszerűsítő írásmód 23, 24, 27, 34, 41–42,
 52, 61, 77, 78, 81, 83, 113, 116, 143, 147,
 172, 200, 219–220
 egyszerű szavak rövidítési lehetőségei
 280–282
 egytagú földrajzi nevek 175, 288
 egytagú földrajzi nevek rövidítései 288
 egytagú intézménynevek 194
 -e kérdőszócska 274
 ékezet 19, 20, 25, 160, 209, 238
 -ék többesjel 149

eldöntendő kérdő mondat 249
elegyes melléknév elválasztása 230
 -ellenes utótagú összetételek 110
 ellentétes jelentésű igekötők 112
 előhangzó 22, 24, 35, 44, 45, 50–52, 64, 65,
 67, 68, 76, 78, 79
elől – *elől* 51
 előljárószó 255, 304
 előreható teljes hasonulás 37, 41, 56, 61, 71,
 74, 77, 78
 előrevetett kifejezések gondolatjellel való
 tagolása 259, 260
 előtagos bővülés a földrajzi nevekben 168–
 171, 174–176, 180, 182
I-jén 322
 első mozgószabály 118
 elválasztás 14, 16, 18, 23, 24, 220–230, 310,
 316
 elválasztójel 235, 238
 elválasztójel szerepű kötőjel sor eleji meg-
 ismételése 235
 embercsoport vezetőjéről elnevezett gyűjtő-
 névi alakulat 151–153, 197
 emberi létesítmények nevei 160
 építménynevek 162
értékű melléknévi alaptagú főnévi jelzős
 szerkezetek 105
 értelemtükröztetés 14–15, 17, 90
 értelmező írásjelezése 272–273
-ért rag 20, 204
 érzelmi alapú nagybetűsítés 125
 eseménynevek 198
 és kötőszó 112, 135, 182, 183, 206, 239,
 254–255
és/vagy kötőszó 265
 esztétikai szerepű elválasztás 16, 220–222,
 224–227, 230, 310
 etnikai körzert neve 169, 176
et szimbólum 206
 évszám jelölése 315, 317, 320–322
 évszázadok jelölése 315, 321
ez – az mutató névmások névutós kapcsolatai
 110
ez – az mutató névmások ragozott alakjai 78
ez – az mutató névmások utótagos alakjai
 69, 114
ez mutató névmás 260
ezrelek jele 237, 238
ezres rövidítése 299

F

- fajtajelölő főnévi jelzős szerkezet 104
-fajta képzőszerű utótag 24, 42, 69, 81, 113–114, 212, 273
 fantáziánév 193, 194, 198, 207
fáradság – *fáradtság* 67
 faxszám 324
 fegyvernevek 158
fehér előtagú állandósult és tipikus szókapcsolatok 101
fehér előtagú összetételek 101
 fejezet 239, 240, 324
 fejezetcím 239, 242
 fejezetek elkülönítése 239, 324
fekete előtagú állandósult és tipikus szókapcsolatok 101
fekete előtagú összetételek 101
 félbeszakítás, töredezettség, elhallgatás, kihagyás írásjelezése 234
-féle, *-fajta* képzőszerű utótagok kapcsolódása az *ez*-*az* mutató névmásokhoz 69, 114
-féle képzőszerű utótag 24, 42, 69, 81, 113–114, 212, 273
 féldézőjel 262
 feliratként szereplő rövidítések 131, 287
 feliratok 128–129, 131, 196, 198, 242–247, 249, 287
 felkiáltójel 128, 207, 211, 233, 234, 241, 242, 244–249, 252, 257, 262, 263, 268, 272
 felkiáltó mondat 233, 244–246, 247, 251
 felsorolás 133–134, 241–244, 253, 258, 265–267, 269, 270, 272–273, 324
 felsőfok 79, 87, 93, 228
 felszólító mód 37, 38, 73–75, 82, 246, 247
 felszólító mondat 194, 244, 247–248, 250, 251
 feltételes mód 72, 242, 246
 felvett személynévből és gyűjtőnévből álló szókapcsolat 152
fenn- előtag 80
 ferde vonal a választó viszony jelölésére 238, 267
 ferde vonal a versszövegek tagolására 277
 ferde vonal az osztás jeleként 238, 318
férfi főnév különírt összetételekben 104
férfi főnév összetételei előtagként 104
 férfinév 142
-ffi, *-ffy* végű családnevek elválasztása 224
 foglalkozást jelölő főnévi jelző 104
 fokjel 79, 228, 238, 318
 fokozás 78, 93
 fokozatot, rangot jelentő kifejezések értelmezőszerű kapcsolódása 272
 fokozó szerepű minőségjelzős szerkezetek 102
 fokozó *több mint* szerkezet 255
 folyamatosan írt címzés 323
 folyamatos melléknévi igenév 15, 86, 89, 90, 94, 98, 99, 103–105
 folyóiratcímek 203, 205, 208, 209, 242, 276, 290–291, 315
 fonéma 13, 14, 16, 17, 19, 21–23, 40, 42, 44, 50, 52, 55, 57, 60, 61, 81, 117, 221, 223–225, 230
 fonematikus alak 14, 57, 60, 221
 fonematikus elv 14, 17, 34
 'fordíts' jelentésű jel 237
 fosztóképzős melléknévek 69
 földfelszín természetes alakulatainak megnevezései 160
föld – *Föld* 188
 földrajzi jellegű jelzők 168–169, 175, 180
 földrajzi köznevek 30, 167–168, 170, 175, 179, 190
 földrajzi megjelölés 160–162, 172–174, 176, 180, 181, 183
 földrajzi nevek 14, 32, 41, 42, 118, 121, 127, 135–137, 156, 160–186, 189, 192, 198, 201, 203, 215, 216, 274, 276, 295, 303, 315
 földrajzi nevek bővülése 175–176, 180–182
 földrajzi nevek köznevesülése 186–187
 földrajzi nevek melléknévképzős származékai 16, 20, 52, 168, 172–175, 212, 289, 295
 földrajzi nevek rövidítései 287–289
 földrajzi nevek toldalékolása 171–175
 földrajzi névi összetételek 185–186
 főmondat 251–253, 256–258
 főmondatbeli utalószó 110, 255
 főnevesülés 99
 főnévi igenév 52, 66, 72, 99
 főnévi jelzős szerkezetek 101
 frazeológiai egység → állandósult szókapcsolat
 függő idézet 251, 258, 261–264

G

- gépkocsijelzések 298
 gondolatjel 207, 210, 232, 233, 235, 236, 240, 241, 252, 253, 256, 259–261, 263–266, 268–270, 272, 273, 321
 görög istennevek 162

- gráf/-gráfia utótagú idegen összetételek elválasztása 228–229
- gram utótagú idegen összetételek elválasztása 228–229

Gy

gyakorító képző 56, 65

H

- hagyomány 13–17, 20, 23, 34, 39–42, 52, 53, 55–57, 60, 61, 65, 66, 70, 71, 73, 86–88, 90–91, 96–101, 104, 106, 107, 109, 138, 139, 141, 170, 171, 177, 179, 181, 210, 212, 214, 221, 286, 306
- hagyomány elve 20, 39–41, 52, 53, 55, 56, 60, 61, 65
- hagyományos írásmódú családnevek 18, 22, 39, 82–83, 138, 139, 141, 221
- hagyományos kivételek 16
- hajónevek 157–158
- halmozott mondatrészes 93, 254, 267
- hanem* kötőszó 114–115
- hangjelölés 14, 17, 34–83
- hangjelölés a magyar családnevekben 82–83
- hangsúly 110, 113, 256, 273, 274
- harmadik mozgósabály 16, 112, 121
- három azonos mássalhangzó a szóelemhatáron 16, 24, 41, 77, 78, 83, 113, 120, 148, 172, 223, 273, 276
- háromjegyű betű 21, 23, 27
- három pont 210, 211, 233–234, 240–242, 252, 263–265, 289
- három- vagy annál több tagú, hat szótagnál hosszabb összetételek 116–118, 123, 193, 294, 320
- hasonlítást jelölő *mint* 255
- hasonlítói mellékmondatok 255
- hasonlító *több mint* szerkezet 255
- hasonló alakú szavak 67
- határozói bővítmény 98–99
- határozói igenév 98, 99, 270, 271
- határozórág 41, 44, 45, 65, 68, 76–78, 81, 89
- határozós alárendelés 98–99
- határozós összetétel 98–99
- határozós szerkezet írásjelzése 270–271
- határozószó 44, 54–55, 80, 86, 98, 99, 110, 112–113, 256
- határozószók végső *t*-je 54–55
- határozott névelő 107, 272

határozott ragozás 71–74

6 : 3-as szabály → szótagszámlálási szabály

hátraható teljes hasonulás 56, 78

hátravetés 88, 196, 232, 233, 244, 255, 256,

259–261, 263, 267–271

-háza, -földre, -telke utótagú településnevek -i

képzős származékai 172

házassági nevek 138, 143

háznevek 198

házzszámok 275

helyesírás-ellenőrző program 91

helyesírási norma 35

helyezési számok 316

helynév 139, 160, 161, 171

helységnév 162, 169, 171, 177–179, 217

helységrésznév 162, 169–171, 178–179,

183, 184

hiányjel 201, 238

hiatus 51–52

hidak elnevezéseinek írásformája 184–185

hisz ige felszólító módú alakja 74

hivatalos intézménynév 192–193

hold – *Hold* 188

homonímia a betűrendbe soroláskor 32–33

hónap megnevezése 320–322

hónapok neveinek rövidítései 322

hosszú *i*-s tőhangzójú szavak toldalékos

alakjai 46–49

hosszú magánhangzó 15, 19, 27, 29, 35, 39,

45–47, 49, 50, 51, 62, 75, 76, 217

hosszú mássalhangzó 23, 24, 38, 41, 42, 45,

53, 68–71, 76, 77, 80, 81, 113, 116, 120,

147, 148, 200, 223, 314

hosszú *ú*-ra végződő melléknevek 43

hosszú *ú*-s tőhangzójú szavak toldalékos

alakjai 45–49

hosszú *ú* végű főnevek 43

hosszú *ú*-re végződő melléknevek 43

hosszú *ú*-s tőhangzójú szavak toldalékos

alakjai 45–49

hosszú *ú* végű főnevek 43

huszon- előtag 48

húsz számnév 48

I

idegen betűszó 303, 306–309

idegen egyszerű szavak elválasztása 224–225

idegen előtagok 117

idegen eredetű képzők előtti magánhangzó-

rövidülés 49–50

idegen írásmódú előtagot tartalmazó összetételek 124

idegen írásrendszer 214, 217

idegen köznévi betűszók 307–309

idegen márkanévek todalékolása 200–201

idegen mellékjelek 28, 29

idegen nyelvű állandó címek 208

idegen összetételek elválasztása 228–229

idegen szavak 15, 16, 22, 40, 117, 201, 209, 214–219, 276, 310

idegen szavak elválasztása 224

idegen szavak és jövevényszavak elhatárolása 214–215

idegen többjegyű betű 28, 201

idegen tulajdonnevek 21, 41, 138, 218, 220, 223

idézés 130, 234, 244, 261–263, 289

idézőjel 105, 122, 137, 194, 211, 212, 233, 234, 236–238, 240, 244–246, 248, 249, 260–264, 277

idéző mondat 130, 236, 244, 245, 247–249, 260, 262–264

id. névelőzék 31, 131, 149

időpont írása 235

iffi. névelőzék 131, 149

igei alaptagú állandósult szókapcsolat 87–89

igeképzővel ellátott személynevek 148–149

igék jeles és ragos alakjai 70–75

igekötő 14, 87, 88, 103, 108, 111–113, 117, 227, 282

igekötők elválasztása 226

ijedség – *ijedtség* 67

-i képző 16, 52, 108, 117, 139, 168, 170, 172–174, 177, 179–182, 195, 217, 275, 289, 295, 296

ikerített nevek → személynévi ikerszók
ikerszó 95–96, 273

illetve kötőszó 265, 267–268

indulatszó 44, 54, 244, 250, 256

ingadozó ejtésű magánhangzók a szavakban 50–51

ingadozó ejtésű mássalhangzók a szavakban 53–54

internet 127, 131, 139, 147, 156, 209, 241, 245, 276–278

internetes nyelvhasználat írásjelei 277–278

internetes portálok címei 209

intézmények alárendelt egységei 196–197

intézménynevek 15, 41, 118, 126, 127, 132,

135–137, 160, 174, 183, 192–199, 203, 287, 290, 302, 311, 314

intézménynevek melléknévképzős származéka 194–195

intézménynevek rövidítése 290

intézménynévi betűszó 306

intézménynévi szóösszevonás 311

intézménytípust jelölő névelemek önálló használata 195

irányítószám 315, 323

írásjegy 13, 18, 21, 27, 224

írásjelek 16, 28, 123, 128, 193, 194, 210–213, 220, 229, 231–278, 294, 318, 323

írásjelek a betűrendbe sorolásban 28–29

írásjelek az összetett mondatok végén 250–252

írásjelek formai jellemzői 233–239

írásjel előtti közbeékelődés 261

írásjelhasználat kötelezőségi szabályai 231–233

írásjellel záródó címek todalékolása 212

írásjel nélküli mondatzárás 242–244

i-re végződő földrajzi nevek *-i* képzős alakja 16, 52, 217

írói álnévek 145

iskolai osztályok írása 316

ismeretlen név pótlására használt rövidítések 127, 290

ismétléses mellérendelés 92–93

ismétlés jele 237–238

-ista képző 49–50, 148, 217

isten – *Isten* 146

-ít képzős igék felszólító módja 74–75

-ít képzős igék fosztóképzős származéka 69

-izmus képző 49–50, 148, 217, 229–230

-izmus képzővel ellátott szavak elválasztása 229–230

izzadság – *izzadtság* 67

J

ja/je végződésű szavak 60

járatyszám 316

jelentésjel 237, 262

jelentéssűrítő összetétel 85, 86, 89, 104, 105, 108, 119, 121, 151

jelentéstömörítő összetétel → jelentéssűrítő összetétel

jelentésű/jentésben alaptagú főnévi jelzős szerkezetek 105

jelentésváltozás 78, 86–91, 96–101, 103, 104, 106–109

jelöletlen birtokos jelzős kapcsolat 15, 107, 197
 jelöletlen határozós összetétel 98–99
 jelöletlenné válás 86, 91, 107
 jelöletlenség 16, 52, 89, 96–98, 120, 151–153
 jelöletlen tárgyas összetétel 97
 jelöletlen teljes hasonulás 37–38
 jelölt birtokos jelzős összetétel 107
 jelölt határozós összetétel 98
 jelölt tárgyas összetétel 97
 jelölt teljes hasonulás 53, 61, 77, 78
 jelszerű rövidítés 123, 279, 280, 294–296
 jelzős szerkezetek írásjelezése 271–273
jobbágy főnév elválasztása 230
jön ige felszólító módú alakja 73
 jövevényszó 214–216, 222, 230
j-s igei toldalékok 73–74
-jú/-jű képző 43, 90, 101, 105, 106, 122
j végű igék 71, 73

K

kapcsolatos viszony 206, 275
 kapcsolt egyenes beszéd 251, 258
 kapcsos zárójel 236
 karakterek 32, 127, 147, 155, 199, 278
 keltezés 315, 317, 320–322
 kémiai elemek 196–198
kéneső főnév elválasztása 230
-képp/-képpen határozórag 76
 képzés helye szerinti részleges hasonulás
 36, 37, 56, 61, 75, 80, 81
 képzőszerű utótagok 24, 69, 113–114, 118,
 120, 124, 149, 212, 273, 276, 317
 képzőszerű utótagok kapcsolódása a sze-
 mélynevekhez 149
 képzőszerű utótagok kapcsolódása az *ez-az*
 névmásokhoz 69
 kérdő formájú felkiáltó mondatok 245
 kérdő formájú felszólító mondatok 248, 250
 kérdőjel 128, 130, 207, 211, 233, 234, 241,
 242, 245, 248–250, 262, 263, 266, 268, 272
 kérdőjelek halmozása 234, 249, 250
 kérdőjel és felkiáltójel összekapcsolása
 245, 248
 kérdőjel kombinálódása más írásjelekkel 249
 kérdő mondat 234, 241, 242, 245, 248–250
 kerek zárójel 236, 250, 277
 kételemű családnevek 138–140, 274
 kétezren felüli számok betűírása 274
 kétséggyű betű 18, 22, 27, 39, 81, 141, 223
 két kötőjeles közsói összetételek 118, 120

két kötőjeles tulajdonnévi összetételek 122
 két magánhangzó közötti helyzet 40, 68
 két mondatzó összekapcsolódása 256
 kettős családnevek → kételemű családnevek
 kettőshangzó 18, 116, 142, 222, 225
 kettős kereszt 237, 239
 kettőspont 128, 232, 233, 235, 242–244, 247,
 248, 252, 253, 256, 258–259, 261–263,
 265, 266, 270, 272, 277, 318, 323, 324
 kettőspont az eredmények jelölésére 316, 318
 kettőspont utáni mondatkezdő nagybetű 128
 kezdőbetű 15, 20, 122, 125–140, 143–152,
 154–159, 168–170, 172–186, 188–189,
 191–200, 202–210, 212–213, 218, 243,
 264, 280, 282–285, 287–289, 291, 292,
 295, 296, 298, 302, 303, 305–307, 311, 314
 kezdő idézőjel 237, 261
kéz – *kezet* típusú váltakozás 47–48
 kiállítótermek elnevezésének írásmódja 197
 kiegészítendő kérdő mondat 249
 kiejtés elve → kiejtés szerinti írásmód
 kiejtés és írásképi eltérése a tövek jelölésében
 35, 40–41
 kiejtési norma 35
 kiejtés szerinti írásmód 34–36, 42, 52, 55, 60,
 61, 65, 66, 69, 77, 142, 216
 kijelentő funkciójú felszólító mondatok
 244, 248
 kijelentő mondat 16, 242–245, 247–249, 266
kinn- előtag 80
 kisbetű 20, 21, 26–27, 30, 125–127, 129–133,
 137, 146, 147, 149, 150, 152, 154–155, 170,
 173, 174, 176, 179–181, 184, 188, 191–198,
 200, 203–207, 210, 212, 218, 243, 257, 260,
 263, 264, 266, 288–291, 293, 295, 298, 303,
 305–307, 313, 319, 323
 kisbetűs ábécé 25
 kisbetűs címkézet 210
 kisbetűs névkezdő 127, 147
 kis kezdőbetű 122, 125–126, 132, 137, 146,
 148, 149, 151, 154, 155, 157, 159, 168,
 170, 172, 173, 175–178, 182–186, 188,
 194, 196, 198, 200, 203, 204, 210, 291
 kitüntetése elnevezései → díjelnevezések
 kivétel 15–17, 22, 23, 39, 44, 46, 49, 52, 55,
 68, 73, 87, 90, 92–94, 98, 101, 103, 104,
 118–120, 126, 132, 142, 171, 179, 182,
 185, 188, 195, 212, 216, 217, 224, 225,
 276, 286, 305, 306, 312
 kivonás jele 237, 318

kör – kőr 51

környéki melléknévi utótag a földrajzi nevekben 181

köszönések záró írásjelezése 246

kötelező írásjelhasználat 231–323

kötőjel 16, 29, 41, 42, 81, 83, 91–97, 99, 112, 113, 116–118, 122–124, 127, 136–138, 140, 143–145, 147–149, 151–154, 159, 160, 169–175, 178–181, 185, 186, 188, 189, 191–195, 197, 198, 200, 201, 203, 205, 206, 212, 213, 218, 219, 223, 225, 229, 230, 235, 238, 266, 273, 274, 276, 288–290, 292–294, 296–298, 309–310, 314, 317, 320–322, 324

kötőjeles írásmódú idegen szavak az összetételekben 124, 219

kötőjeles mellérendelő szerkezetek 16, 92–96

kötőjellel írt összetételek elválasztása 229

kötőjellel kapcsolódó toldalék elválasztása 225

kötőjel sor eleji megismétlése 229

kötőszó 94, 110, 112, 115, 127, 129, 135, 182, 183, 192, 194, 196, 197, 203, 206–208, 230, 232, 239, 251–256, 258, 259, 261, 265–268,

közbevetés 232, 233, 236, 241–242, 246, 250, 253, 255, 256, 259–261, 263–265, 268–273, 321

köznevesülés 21, 154, 186

köznévi betűszó 123, 286, 307–308

köznévi szóösszevonások 313–314

köznyelv 18–20, 22, 23, 34, 35, 37, 39, 40, 43, 52, 66, 76–78, 80, 82, 142, 221, 224, 230, 279

köznyelvi kiejtés 18–20, 23, 34, 35, 37, 39, 40, 43, 52, 53, 77, 142, 221, 224, 230

kukac 239

kúpos zárójel 236

külföldi címzés minta 323

külföldi pénznemek rövidítései 299

különírás 14, 15, 84–124, 127, 137, 138, 140, 145, 147, 148, 151–156, 169–170, 173–174, 176, 181–186, 192, 195, 197, 198, 200, 202–205, 207, 209, 215, 219, 284, 286, 288

különírt betűjelet tartalmazó szókapcsolatok 120

különírt betűszói összetételek 120, 123–124

különírt földrajzi névi összetételek 186

különírt községi összetételek 15, 90–91, 120

különírt tulajdonnévi összetételek 122, 152–153

L

lábjegyzet 238, 241–242

lakott területek nevei 161

lapszám 275, 315

latin ábécé 21, 25, 26, 29–30

latin betű 13, 15, 18, 25, 26, 29–30, 162, 214, 215, 217, 224

latin nyelvű állandó címek 208

latin nyelvű egyedi címek 15, 208, 210

laza kapcsolatú mellérendelő összetétel 91, 94, 275

leg- felsőfokjel elválasztása 228

levélbeli megszólítások írásjelezése 257

levélbeli megszólítások kezdőbetű-használat 129

-I képzős igék 44, 64–65, 77–78

-II képzős igék 64–65

lúdláb 237, 262

Ly

ly 21–23, 25, 27, 29, 33, 40, 57–60, 73

lya/lye végződésű szavak 59

ly-os tövű igék felszólító módú alakja 73

M

macskaköröm 236, 261

magánhangzó 18–21, 25, 27–29, 35, 39, 40, 42–52, 70, 71, 73–75, 82, 124, 141, 143, 200, 201, 217, 219–227, 230, 292, 299, 303, 307, 309, 310, 312

magánhangzók a betűrendben 18, 27–28

magánhangzók időtartama 19, 42

magánhangzók mellékjelei 19, 27

magánhangzók nagybetűs jelei 20

magánhangzós végű igék felszólító módja 70, 71, 73, 75

magyar ábécé 21, 22, 25–26, 28, 223, 280

magyarban szokatlan, bonyolultabb betűkapcsolatok 16, 124, 172, 212, 218–219

magyar címzés minta 322

magyaros átírás 154, 155, 156, 186, 188

magyaros írásmód 22, 124, 155, 189, 209, 214–217, 219

márkanév 41–42, 122, 127, 132, 135, 136, 138, 156, 159, 198–202, 303

második mozgósabály 119–120

másodperc jele 237, 239

mássalhangzó 16, 18, 20–25, 27–30, 35–42, 52–83, 113, 116, 120, 141, 147, 148, 172, 200, 201, 218–223, 225–227, 230, 273,

276, 282, 289, 292, 293, 295, 297, 299, 303, 309, 310, 314
 mássalhangzók a betűrendben 27
 mássalhangzók az összetett szavakban 16, 79–82
 mássalhangzók időtartama 23, 52–53
 mássalhangzók nagybetűs jelei 25
 mássalhangzó-torlódás elválasztása 223
 mássalhangzó + *t* végű igék felszólító módú alakja 74–75
 matematikai jelek 237, 295, 301
 meghonosodott idegen szó → jövevényszó
 megismételt igekötők 112
 meg kötőszós halmozások 267
 meg kötőszós tagmondatok 253–255
 megkülönböztető betűjel 31, 140, 316
 megszólítások 129, 144, 239, 245, 250, 257
 megszólítások írásjelezése 257
 melléki melléknévi utótag a földrajzi nevekben 174, 181
 mellékjelek 19–21, 27–29, 147, 217
 mellékmondat fajtája szerint használt záró írásjelek 251–252
 melléknévi jelző 102, 172
 melléknévi utótag 106, 181, 317
 mellérendelő összetétel 87, 91–96, 274
 mellérendelő szó szerkezetek írásjelezése 265–265
 mellérendelt mondatrészek hátravetése 268
 mellérendelt mondatrészek közbevetése 268
 méltó alaptagú határozós szintagma 87
 menti melléknévi utótagú földrajzi nevek 181
 mennyiségjelzős alárendelések 106–107
 mértékegységek jelei 131, 300–302
 mértékegységek kezdőbetűi 131, 133
 mert, mivel, mivelhogy kötőszós okhatározói alárendelések záró írásjele 252
 minőséget jelölő főnévi jelző 104
 minőségjelzős alárendelés 100–106
 minőségjelzős állandósult szókapcsolatok 101
 mint kötőszós módosító értékű tagmondatok 255
 mint viszonyyszó előtti vesszőhasználat 255
 mitológiai és vallási nevek 136, 145–146, 149, 150, 197–198
 mobiltelefonszámok tagolása 318
 mondatkezdő kisbetű a szépirodalomban 128
 mondatkezdő nagybetű 126, 128, 130, 131, 150, 263, 287

mondatnál nagyobb szövegegységek írásjelezése 240–242
 mondatszók 92, 95, 244, 252, 256, 257, 265, 268, 270
 mondattömb 231, 253
 mondatzáró írásjel 128, 232, 233, 241–252, 260, 262–264, 276
 monogram 145, 289, 290
 morféma → szóelem
 mozaikszók 127, 180, 192, 201, 203, 225–226, 279, 284, 290, 302–314
 mozaikszók elválasztása 225–226
 mozgásbálya 15, 16, 91, 105, 118–121, 123, 124, 206, 219, 294
 múlt idő 72
 mutató névmások képzett alakjai 69
 műholdak elnevezései 159
 műveltető képző 62, 63
 művésznév 138, 145, 147

N

nagybetű 14, 15, 18, 20, 21, 23, 25–27, 29, 30, 123, 125–133, 135–137, 140, 142, 145–149, 154–156, 158–160, 169, 170, 174–176, 180, 182, 183, 188, 190, 192–202, 206–210, 243, 262, 263, 266, 285, 287, 289, 291, 295, 296, 298, 299, 302, 303, 305, 307–314, 319, 323, 324
 nagybetűs ábécé 25
 nagybetűs tételek betűrendi helye 26–27
 nagy kezdőbetű → nagybetű
 nagyköötjel 121, 140, 147, 149, 151, 152, 159, 160, 173, 189, 191, 200, 207, 229, 235, 266, 267, 273–275, 317, 318, 321, 324
 -n/-an/-en rag 79
 nap – Nap 188
 napot jelölő számok 317, 322
 Naprendszer bolygóinak elnevezései 190–191
 negédes melléknév elválasztása 230
 -né képző 143
 néma betű 16, 23, 55, 83, 124, 172, 173, 201, 218, 219, 230, 276
 néma *h* 23–24, 55, 77, 78, 148
 nemcsak – *nem csak* használata 114–115
 nemesi előnevek 150
 nem hivatalos intézménynév 195
 nem latin betűs ábécé 26
 nem szigorúan előíró jellegű írásjelhasználat 233

nemzetközi szerződések kezdőbetűje 126
 népnevek 126, 275
 névelő 32, 192, 196–198, 206–208,
 219, 272, 292–293, 297–299, 304,
 305, 309
 névelő a betűrendbe sorolásban 32
 névelőzések kezdőbetű-használata 131
 névkiegészítők 31, 150
 névterjedelem 136–138, 169–170, 174,
 211–212
 névterjedelem jelölése a földrajzi nevekben
 169–170, 174
 névterjedelem jelölése az egyedi címekben
 211–212
 névutó 44, 45, 54–55, 93, 98, 108, 110, 115,
 181, 284–285, 317, 321, 322
 névutók végső *t*-je 54–55
 névutómelléknév 108, 110
 névutós évszámok 322
 névutós összetétel 98, 108, 110
 nick 127, 139, 147
 -*nként* ragos utótagú számnévi jelzős szerke-
 zetek 90, 107
 női név 142, 157
 -*nta* ragos utótagú számnévi jelzős szerke-
 zetek 90, 107

Ny
 nyelvtani alapú nagybetűsítés 126–127
 nyitó zárójel 236, 237
 nyomatékosság 92, 93, 102, 104, 110, 115–
 116, 252, 273
 nyomatékos rámutatás 110

O
 óhajtó mondat 233, 234, 241, 242, 246–247,
 251, 252
 óhajtó mondat záró írásjelezése 246–247
 okhatározói alárendelt mondat 252
 oksági viszony 271
 -*ó/-ő* képzős előtagok → folyamatos mellék-
 névi igenévi előtagok
 órát jelölő szókapcsolatok 233, 235, 316,
 323–324
 országnév 160–167, 169, 171, 176, 298
 országnevek rövidítései 298
 országrésznév 161, 169, 176
ország utótagú földrajzi nevek 169, 176
 osztás jele 237, 301, 318

Ö

önállóan nem használatos utótagok 117
 összeadás jele 237, 318
 összeolvasás 36, 38, 56–57, 70, 71, 76, 80, 142
 összetétel → összetett szó
 összetett mondat 194, 232–233, 250–261
 összetett szavak elválasztása 14, 226–230
 összetett szó 21, 23, 24, 36–39, 41–42, 52,
 55–56, 60, 70, 79–82, 84–124, 140, 146,
 151–155, 159–161, 167, 185–186, 188,
 189, 191–193, 202, 205–206, 209, 213,
 219, 220, 224, 226–230, 235, 266–267,
 273–275, 282–286, 291, 293–295, 303,
 305–307, 310–314, 317, 319–320

P

pápák nevei 32, 150, 216, 315, 318
 paragrafus jele 237–238, 318
 párbeszéd 236, 241, 246, 250, 260, 264
 párbeszédjel 236, 260, 264
 páros írásjel 233, 236–237, 246, 256, 259–
 262, 265, 267–270, 272, 273
part utótagú földrajzi nevek 169, 171, 176, 184
 pénznevek rövidítései 131, 133, 298–299
 percel 237, 239, 301, 324
 piktogram 131, 278
 pont 19–21, 29, 123, 128, 140, 145, 150, 184,
 193, 207, 210, 211, 233, 237, 242–249,
 252, 262, 264–266, 276, 277, 280–296,
 298, 302, 303, 307, 309, 317, 318, 320–324
 pont a számok tagolására 317
 pontosvessző 232–234, 236, 243, 252–253,
 261, 263, 265–266, 270
 pontosvessző a felsorolásokban 265–266
 ponttal lezárt felszólító mondatok 247
 postafiók száma 315, 323

Q

q 21–22, 25–26, 29, 33, 216

R

rádióműsorok állandó címei 208–209
 ragadványnév 138, 143–145, 147
 ragok kapcsolódása a földrajzi nevekhez 172
 ragszerű utótagok 113–114, 117
 régies írásmódú családnevek → hagyomá-
 nyos írásmódú családnevek
 régies írásmódú családnevek elválasztása
 220, 224

régies többjegyű betű 28, 224
 régi magyar kétjegyű betű 18, 22, 28, 39, 82, 83, 141, 224
 rendezvények, mozgalmak kisbetűs írása 125–126, 132, 198, 315
 rendszám 132, 296, 315, 324
 ritkábban használatos írásjelek 237–239
 ritkább szóalkotásmód 95, 154, 186–187, 279
 római és görög istennevek 146, 188–189
 római számok 32, 150, 318–322, 324
 rövidítések 24, 91, 120, 122–125, 127, 128, 131–133, 135, 140, 145, 149, 192, 193, 201, 207, 209, 211, 239, 243, 244, 267, 276, 279–303, 309, 322–324
 rövid magánhangzó 19, 27–28, 35, 39, 43, 44, 46, 50, 74, 124, 219
 rövid mássalhangzó 38, 45, 53, 77–78, 148
 rövid *u* végű főnevek 43
 rövidülés (hangtani) 36, 38, 44–50, 54, 56, 61, 62, 67, 69–73, 75–76, 80–82, 217
 rövidülés mint szóalkotási mód 279
 rövid *ü* végű főnevek 43

S

-ság/-ség képzős származékok 66–67, 117–118
 sajátos írásképző márkanevek 201–202
 -sdi képző 61
 segédige, segédigenév 118
 semmisség – semmisség 67
 s kötőszó 230, 267
 -s melléknévképző 50, 52, 61, 67, 101, 107, 148, 184, 204–205
 sorköz 239–240
 sorszámnev 106, 150, 184, 211, 237–238, 243, 276, 315, 317–318, 320–322
 sorszámnevek betűvel való írása kétezer felett 320
 sorszámnevek betűvel való írása kétezerig 320
 stb. előtti írásjelhasználat 266, 267
 stiláris szerepű idézőjel 277
 stilisztikai alapú nagybetűsítés 129–130, 238
 st ~ s, szt ~ sz változatú igék felszólító módja 74, 75
 s végű angol márkanevek toldalékolása 201–202
 s végű igék 71, 73
 s végű melléknevek 78

Sz

szabad melléknév 101
 szakpárok összekapcsolása 275
 szállodaelnevezések 194, 197
 számjegy 107, 129, 147, 150, 159, 184, 189, 192, 201, 207, 210, 233, 235–239, 274–276, 315–324
 számnév 150, 184, 211, 237–238, 243, 276, 315, 317–322
 számnévi jelzős szerkezet 90, 106–107
 számok 26, 32, 127, 132, 159, 160, 187, 190, 207, 233, 238, 274–276, 299, 315–324
 számok a betűrendbe sorolásban 26, 32
 számok betűvel való írása 207, 274, 319–320
 számok és betűjelek kombinálódása 132, 159, 160, 187, 190, 324
 számokkal együtt használt gyakori jelek 276–277
 számok mint tagoló eszközök 324
 számok számjegyekkel való írása 233, 238, 276, 315–319
 szavakon belüli írásjelhasználat 273–276
 szavakon belüli zárójel 277
 százalék jele 237–238, 315, 318
 szék utótagú földrajzi nevek 169, 176
 személyes névmás névutós alakjai 115–116
 személyes névmás ragozott alakjai 77, 113, 115–116
 személynév 30–32, 83, 96, 127, 131, 136–156, 158, 169, 184, 195, 197–198, 203, 215–216, 272, 274–276, 287, 289–290
 személynevek alkalmi kis-kezdőbetűsítése 155
 személynevek az összetett szavakban 149, 151–154
 személynevek betűrendbe sorolása 30–31
 személynevek és köznévek kapcsolata 150–151
 személynevek képzett alakjai 148–149, 276
 személynevek köznevesülése 154–155
 személynevek toldalékolása 147–149
 személynév és gyűjtőnév kapcsolata 151
 személynévi ikerzők 96
 szerkesztetlen megszólítások 257
 szerkesztett megszólítások 257
 -szerű kapcsolódása az sz végű szavakhoz 42
 -szerű képzőszerű utótag 24, 42, 81, 113–114, 117–118, 120, 124, 149, 212, 219, 273, 276
 szervetlen részek közbeékelődése 268–269
 szerzői nevek és címek közötti írásjelek 277

szimbólumok 26, 127, 129, 147, 190, 206, 211, 237–239, 304, 306
 színárnyalatot kifejező minőségjelzős szerkezetek 102
 színnévi jelzős szerkezet 90, 101, 102
 szó belseji *ly* 59–60
 szóelemzés elve → szóelemző írásmód
 szóelemző írásmód 14, 34, 36–39, 52, 55, 60–61, 65–83
 szófajváltás 86, 95, 99, 108
 szóismétlés 92–93, 95, 273, 319
 szókapcsolat 28, 36–39, 84–91, 93, 94, 98–109, 114, 115, 118–121, 153, 197, 199, 255–256, 265–273, 275, 284–287, 293, 320
 szókapcsolatok közötti írásjelek 265–273
 szókapcsolatok rövidítési lehetőségei 284–287
 szókezdő *ly* 57
 szóköz 26, 28–30, 120, 124, 159, 190, 207, 219, 233–240, 264, 267, 275, 276, 282, 285–286, 288–293, 302, 317, 318, 323
 szóköz szerepe a betűrendbe soroláskor 26, 28–30
 szóösszetétel → összetett szó
 szóösszevonások 41, 225–226, 284, 286, 302, 310–314
 szóösszevonások elválasztása 225–226
 szóösszevonások toldalékolása 41, 314
 szóösszevonást tartalmazó összetételek 408
 szópárok a magánhangzó időtartama alapján 49–51
 szópárok a mássalhangzó időtartama alapján 54, 65, 67
 szópárok: *j-ly* 57, 59
 szoros kapcsolatú mellérendelő összetétel 94
 szorzás jele 237, 301, 318
 szó szerinti idézet 258, 260–262, 264
 szószerkezet 14, 84–93, 96–101, 104–105, 107–109, 121–123, 134, 144, 153–159, 167, 170, 184, 189, 206, 209, 231, 232, 242–243, 246, 250, 265–273, 280, 284, 302
 szótag 13, 18, 23, 24, 43–46, 48, 57, 74, 75, 97, 99, 103, 116–119, 122–124, 193, 214, 220–230, 249, 274, 281, 282, 284, 294, 310, 311, 313, 320
 szótagolás 18, 220–230, 310
 szótagolás szerinti elválasztás 221–230, 310
 szótagszámlálási szabály 15, 91, 97, 99, 116–118, 123–124, 193, 206, 219, 274, 294, 320
 szótesten belüli nagybetű 201–202

szótő 20, 34, 52, 55, 61, 77, 78, 222, 228, 230, 276
 szó végi *i/i* 43
 szó végi *ly* 57–59
 szó végi *ó/ő* 44
 szó végi *u/ú* 43
 szó végi *ü/ű* 43
 szögletes zárójel 234, 236, 246, 265
 szögletes zárójelbe tett három pont 265
 szövegkörnyezet 62, 91, 280, 281
 születési név 31, 143
 szünetek 231, 240–241, 256, 259
 sz végű igék 71, 73

T

táblázatok 128, 133–134, 239, 241–243, 253, 258, 266, 316, 324
 tagadó névmások 115
 tagadósó 115
 tagmondat 231–233, 240, 250–268, 270
 tagmondatok elhatárolása 253–261
 tagmondatok hátravetése gondolatjellel 259
 tagmondatok hátravetése zárójellel 260
 tagmondatok közötti írásjelhasználat 231–233, 252–265
 tagolatlan mondat 242, 244, 245, 247, 250, 253, 256, 257, 260, 268
 tagolt mondat 129, 133, 134, 210–211, 243, 244, 246, 247, 250, 253, 256, 257, 260, 268, 274
 tájegység név 169, 177, 179, 181
tanul – *tanult* – *tanúság* 67
 tárgyas alárendelés 84, 85, 89, 96–98, 109, 181, 232, 251, 269
 tárgyas összetétel 97–98, 109
 tárgyi bővítmény 87
 tárgynevek 135, 155, 157–160
 tárgyrag 76, 89, 94, 297
 tartalmi idézés 262
 tartalomváró szó 128, 259, 273
 tekintethatározó 100
 telefonszám 315, 324
 telephely megjelölése az intézménynévben 195–196, 314
 településnév 160–162, 171, 172, 177–178
 teljes egybeírás 86, 91, 119, 124, 136, 219
 teljes hasonulás 22, 36–38, 41, 53, 56, 61, 67, 71, 73–74, 76–78, 80, 148, 191
 templomelnevezések 153, 160, 162, 197–198

tengerfenék-domborzatot jelölő földrajzi köznevek 161, 168
 tereptárgy és írásképp összefüggése a földrajzi nevekben 14–15, 171
 térköz 238–239
 természetföldrajzi nevek 168–171, 178–180, 274
 terület, tájat jelentő földrajzi köznevek 168
 tévéműsorok állandó címei 208–209
 tilde 237–239
 tiltószó 115
 tipográfia 130, 137, 209, 211, 220–222, 237, 310
 típusjelzés 132, 159, 183, 195, 198
 tizedes törtek 276, 317
 tizedesvessző 234, 317, 318
tizen- előtag 48
tíz számnév tőhangzója 48
 -*t* képzős főnevek 68
 toldalék 14, 16, 19, 20, 22–24, 34–48, 51–53, 55, 60–79, 81, 83, 89, 93–96, 108, 113–114, 124, 133, 138, 140, 143, 144, 147–148, 159, 160, 171–172, 191, 193, 200–202, 212, 217–225, 228, 230, 237–238, 266, 272–276, 282, 290, 293, 296–299, 309–310, 314–317, 320–322, 324
 toldalék kapcsolódása a betűszókhoz 309–310
 toldalék kapcsolódása a rövidítésekhez 293
 toldalék kapcsolódása a számjegyekhez 317
 toldalék kapcsolódása az évszámokhoz 321
 toldalék kapcsolódása az írásjelekhez 237–238, 276
 toldalékok kapcsolása a földrajzi nevekhez 171–172
 toldalékok kapcsolása az idegen szavakban 217–219
 toldalékok kötőjeles kapcsolódása 16, 276
 toldalékolási próba 94–96
 toldalékos alak 23–24, 37–39, 41, 47–48, 52, 55, 60–61, 64, 71, 74, 81, 83, 140, 191, 200, 201, 220, 222–225, 298, 315, 317, 320, 322, 324
 toldalékos betűszó elválasztása 310
továbbá kötőszó 265
 többemű tulajdonnév 127, 136–137, 145, 149, 151, 156, 172, 174, 194, 218, 274
 többesjel kapcsolódása a személynemekhez 149
 többjegyű betű 21, 23, 27–29, 41, 201, 224
 többjegyű idegen betűre végződő idegen szavak toldalékolása 218

többjegyű mássalhangzó 21, 23, 27, 29, 41, 201, 222, 224–225, 233
 többjegyű nagybetűk 23
több mint szókapcsolat írása 255
 többszavas idegen közszói kifejezések 124, 215, 217, 219
 többszörösen összetett mondat 252–253
 többszörös jelzők 271
 többszörös összetételek 116–118, 123, 153, 226, 294
 többtagú földrajzi nevek 169, 172, 173, 184, 288
 többtagú márkanevek 199–200
tő belseji *i/i* 45–49
tő belseji *u/ú* 45–49
tő belseji *ü/ű* 45–49
 toismétlés 92–93, 319
 töredezt szövegszerkesztés 240
 törhetetlen szóköz 236, 264, 289
 történelmi névváltozatok 141
 törtjel 317–319, 321
 törtszám jelölése 238
 törtszámnév 317, 320
 törvények megnevezésének kezdőbetűje 126
 törzskönyvi név 155–156
 tőszámnév 106–107, 150, 238, 317, 319, 320–322
t ~ s változatú igető felszólító módú alakja 74–75
 -*t* tárgyrag 76, 89, 94, 297
 tulajdonnevek 14–16, 21, 24, 28–30, 32, 41, 42, 50, 91, 113, 115, 118, 121–127, 129–132, 135–213
 tulajdonnévi betűszók 23, 123–124, 127, 303–310
 tulajdonnévi előtag 30, 32, 113, 121, 122, 172–173, 179–181, 188, 191, 203, 206, 314
 tulajdonnévi szóösszevonások 311–314
 túlzófok jele 93, 228
t végű igék felszólító módú alakja 38, 74

Ty

-*tyű/-tyű* képzős főnevek 43, 68

U

ugye kérdőszó 249
 újságok melléklet- és rovatcímei 208
ul/ül végződés 44
 uralkodóházak írásformája 152
 uralkodók nevei 32, 150, 215–216, 315, 318

URL 207, 209, 276, 298
 utcanévek 16, 30–32, 137, 162, 169, 171, 179, 182, 184–185
 utcanévek betűrendbe sorolása 30–32
 utcanévek melléknévképzős származékai 184
 utcanévi előtagok 171, 179, 184, 185
 utcanévi utótagok 184, 323
 utónév 22, 30, 33, 41, 57, 83, 136, 138–145, 147–148, 156, 216, 273, 289
 utótag 21, 23, 24, 30, 36, 37, 41, 42, 52, 56, 69, 79–82, 85, 94–100, 103–107, 110, 113–124, 136–137, 144, 146, 149, 151–154, 159, 168–186, 188, 190–192, 202–206, 209, 212, 213, 219, 220, 226–230, 235, 272–276, 282–284, 288, 291, 293–294, 303, 305–307, 310, 314, 317, 319, 323
 utótagos bővülés a földrajzi nevekben 175–176, 180–182
 -ú/-ű képző 43, 90, 101, 105, 106, 122

Ü

ünnepek, nevezetes napok kisbetűs írása 125
 újráművek elnevezései 155, 158–159
 üstökösök elnevezése 187–191

V

vagy kötőszó 232, 253–254, 267–268
 vagylagosság jele 237–238, 266
 valamettől valameddig viszony 181, 275, 318–319, 324
 valamint kötőszó 265, 267–268
 választható írásjelhasználat 232–233, 260, 271
 választó viszony 91, 93, 232, 238, 251, 253–254, 267–268
 valódi mellérendelés 92–94, 319
 valódi rövidítések 280–296
 való utótagú szerkezetek 99
 -val/-vel határozórag 41, 53, 55, 77–78, 83, 138, 148, 191, 200, 201, 219, 293, 297, 314
 városrésznév 162, 179
 -vár utótagú földrajzi nevek 179
 -vá/-vé ragos alakok 53, 55, 78, 83, 148, 191, 219, 293
 vegyes írásmódú földrajzi nevek 170, 174–175
 vegyes írásmódú intézménynevek 197
 vegyjelek 131, 295–297

versek idézése 262
 versenyeredmények írása 316
 versszövegek folyamatos írása 277
 verziószám 233
 vessző 32, 92–94, 124, 143, 194–197, 204, 206, 232–234, 236, 243, 252–261, 263, 265–273, 276, 317, 323
 veszteség – veszteség 67
 vidéki melléknévi utótag a földrajzi nevekben 181
 viszonyzó 216, 229
 visszaható névmás 84–86, 91, 108–115, 192, 206, 227, 255, 285, 305
 víznév 160–161, 168, 171
 vonatjáratok elnevezései 155, 159
 vonzat 97, 103, 254, 270

W

w 21–22, 25–26, 28–29, 33, 83

X

x 21–22, 25–26, 29, 33, 120, 127, 142, 216, 223, 290
 x elválasztása 223

Y

y 21–22, 25–26, 29, 33, 40, 82, 127, 132, 217, 290
 y-ra végződő idegen helynevek -i képzős származékai 217

Z

zárójel 131, 190, 204, 211, 233, 234, 236, 237, 241, 244–246, 248–250, 252, 253, 256, 259–261, 265, 268–273, 277, 278, 287, 321
 zárójeles felkiáltójel 233
 zárójeles kérdőjel 233, 250
 zárt e (ë) 16, 17, 19–20, 40
 zenekarok nevének írásmódja 152–153, 192, 197
 zeneművek címei 137, 209, 210
 zöngéesség szerinti részleges hasonulás 36, 37, 39, 56–57, 61–63, 65–70, 72, 75, 79–80, 82, 142
 z végű igék 71, 73

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A műben megjelenő áruk, árunevek mellett szokás szerint nem tüntettük fel az azokhoz esetleg kapcsolódó iparjogvédelmi oltalom (szabadalom, használati minta, ipari minta, védjegy, származási jelzés, eredetmegjelölés) tényét. Az ilyennemű utalás hiánya semmiképpen nem értelmezhető oly módon, hogy az adott áru vagy név ne állna ipari jogvédelem alatt.

Osiris Kiadó, Budapest

www.osiriskiadó.hu

Az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.

A kiadásért felel Gyurgyák János

Felelős szerkesztő Fedor Sára

A sorozatot tervezte Környei Anikó

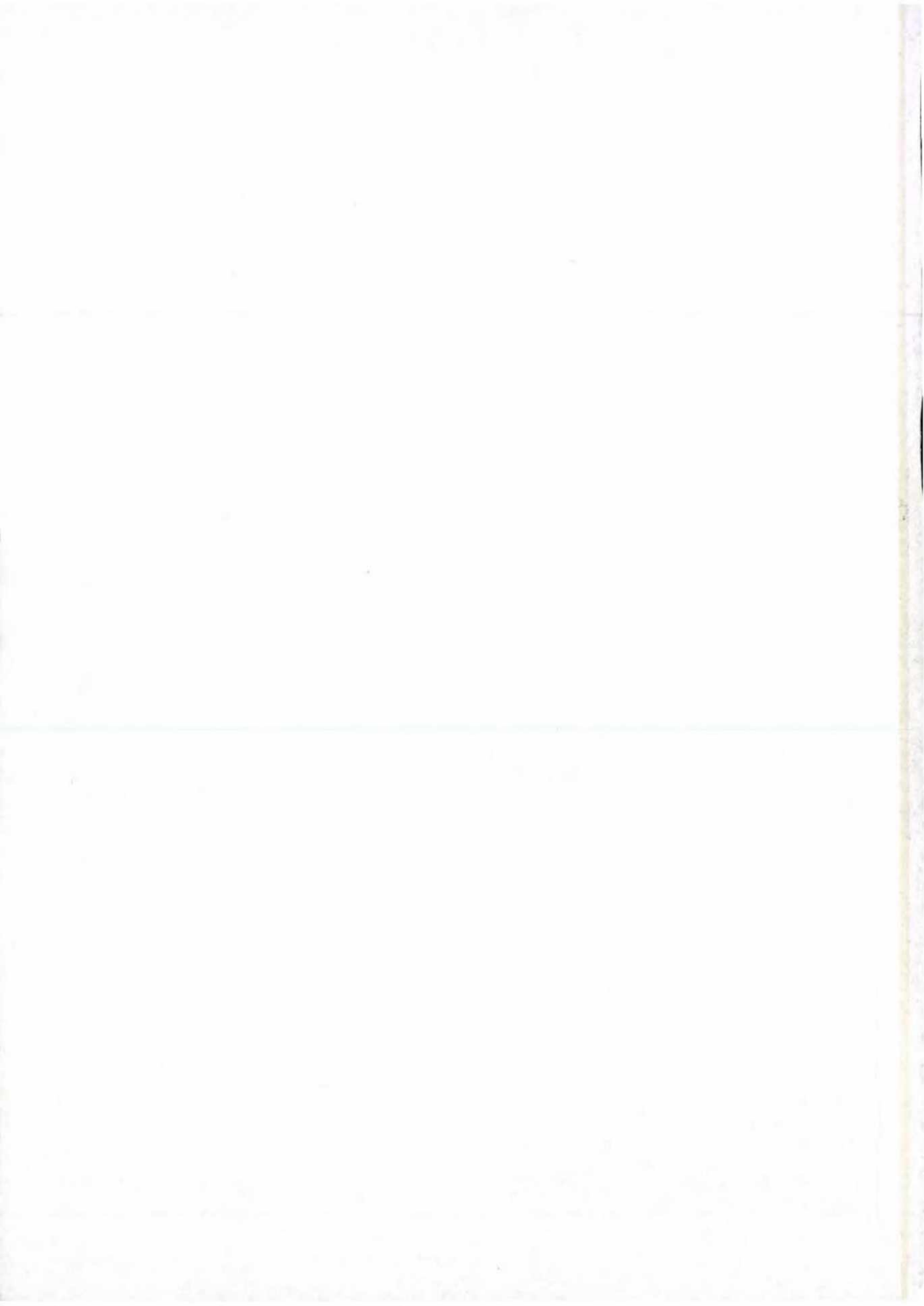
Műszaki szerkesztő, tördelő Kurucz Dóra

Nyomta és kötötte a Dürer Nyomda Kft., Gyulán

Felelős vezető Kovács János

ISBN 978 963 389 975 5

ISBN 978 963 389 998 4 Ö

ISBN 978 963 389 975 5

1680 Ft

Az *Osiris Diákszótár* sorozat második köteteként megjelenő *Helyesírási tanácsadó* átfogó, rendszeres helyesírási kézikönyv, amely elsősorban a 10–18 éves korosztály számára készült. Műfajának megfelelően bemutatja a teljes helyesírási rendszert, az alapoktól ismerteti és magyarázza a szabályokat, valamint számba veszi azokat az újabb vagy eddig szabályozatlan helyesírási jelenségeket is, amelyekre az érvényben levő akadémiai szabályzat nem ad eligazítást. Célja, hogy az iskolai használatban, valamint a mindennapi életben segítse a diákokat az írásbeli tevékenységük során a helyesírási kérdéseik megválaszolásában. A *Helyesírási tanácsadó* az *Osiris Kiadó Helyesírás (A Magyar Nyelv Kézikönyvtára 1.)* című kötetének *Tanácsadó* részén alapul, annak egyszerűbben kezelhető, rövidebb változata.